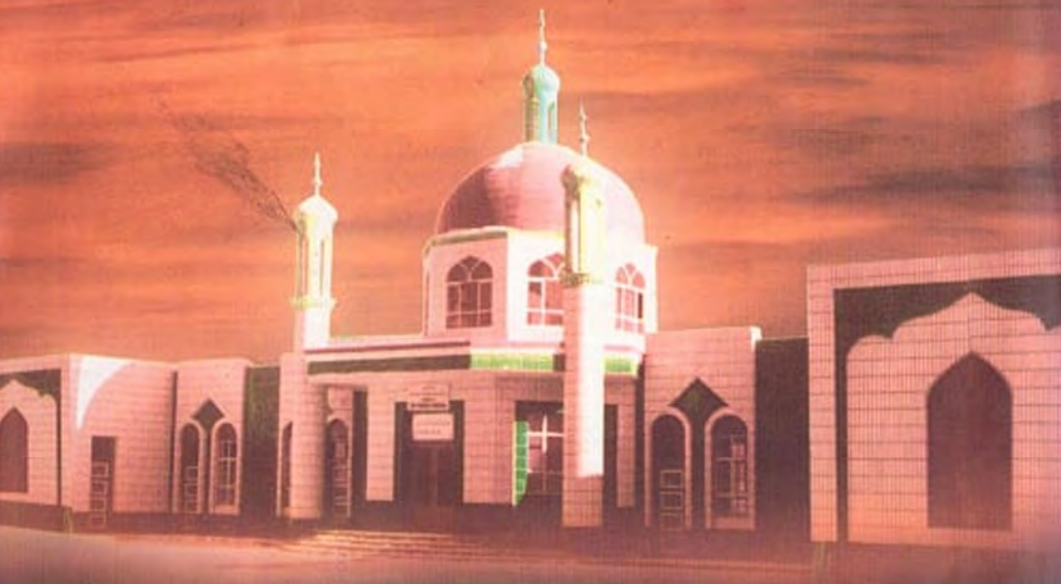
غۇلام ئۆمەر

باباۋاندىگى كوۋلىخان

(2)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

بابا ۋاندىكى گۈلخان

سىحاك جەلى يەسرىلى

ISBN 7-228-08202-8
(民文)总定价:60.50元

ISBN 7-228-08202-8
9 787228 082025 >

غۇلام ئۆمەر

باياۋاندىكى گۈلخان

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

野火/吾拉木·吾买尔著. —乌鲁木齐:
新疆人民出版社,2003.8
ISBN 7-228-08202-8

Ⅰ.野… Ⅱ.吾… Ⅲ.长篇小说—中国—当代
—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2003)第 067330 号

责任编辑:依明江·艾木都拉
责任校对:热娜·阿不里米提
祖来哈·艾则孜
封面设计:艾克拜尔·萨力

野火(2) (维吾尔文)
(历史长篇小说)
吾拉木·吾买尔 著

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编:830001)
新 疆 新 华 书 店 发 行
乌鲁木齐市大金马印务有限公司印刷
850×1168 毫米 32 开本 14 印张 2 插页
2003 年 8 月第 1 次印刷 2003 年 8 月第 1 版

ISBN 7-228-08202-8 总定价:60.50 元

ئىككىنچى قىسىم

مەشئەل

بىرىنچى باب

سىلەر (ھىندىيانلا) پەقەت ئاق تەنلىكلەرنىڭ خاتىرجەملىكىگە كاشىلا قىلمايلا، ئۆز - ئۆزۈڭلارنى قىرىپ تۇگىتىۋەتسەڭلارمۇ مەيلى. ئاق تەنلىكلەر تەبىئىي يۇقۇلۇشنىڭ نەتىجىسىنى جان دەپ كۆرىدۇ.

ــ بەي ياڭ «رەزىل جۇڭگولۇقلار»

1

مارت ئېيى كىرىش بىلەنلا يەر- جاھان ئىللىپ شامال بىلەن بىللە تۇپراقنىڭ ۋە يەنە ئاللىقانداق نەرسىلەرنىڭ ھىدى كېلىشكە باشلىدى. دەل- دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدىكى بۇ يىل نوتا سۇرىدىغان ۋە يوپۇرماق چىقىرىدىغان بىخلار كۆرىنەرلىك دومبىيىپ چىققانىدى. قىشتا قار ئۇبدان يېغىپ، باش باھاردىن باشلاپ ئېرىپ، تۇپراقلا سىڭىپ كەتكەچكە، يەردە بىر خىل يامغۇردىن كېيىنكى ھالەت ــ كۆكچىلىك باردى. بۇ ھال كىشىگە ئاللىقانداق سەپەردىن كېيىن ئۇبدان ھاردۇق ئېلىۋالغاندەك ھوزۇر بەخش ئېيىنكلىك بېرەتتى. بۇ يىل سۇ مول بولۇشى مۆلچەرلىنەتتى. قىران دەريالىرىنىڭ پەسللىك سۇيى لايقىلىنىپ كېلىشكە باشلىغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى چەتئەلدە ئوقۇۋاتقاندىلا كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن ئاجايىپ ئوي- پىلانلىرىنى بىر- بىرلەپ ئىشقا ئاشۇرۇشقا ئالدىرايتتى. يېڭى باھار بەخش ئەتكەن ھايات زەۋقى، ئۇنىڭ ھېسىياتقا باي قەلبىنى لەرزىگە سالماقتىدى. بۇ ھىسلار گاھى ئۇزۇن يىللىق قۇللۇق ۋە خورلۇقتىن كېيىن ھۆرلۈك ئۈچۈن قوزغالغان مىليونلىغان خەلق غازاتچىلىرىنىڭ شاۋقۇنلىرىدەك مۇزىكا بولۇپ قۇلاغا پۈتۈلسە، بەزەن قىيا ئۈستىدە تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىنى كۆزۈتۈپ، ئولتۇرغان بۇركۈت بىردىنلا

كۆك قەھرىگە كۆتۈرۈلگەندەك ، يېنىك ۋە ئەركىن قانات قېقىپ تاغلار بېشىدا ئايلىنىپ يۈرگەندەك شائىرانە قۇرلارنى تەۋرىتىدۇ. ئۇ يەنە بىردىنلا رومانتىك ئالەمدىن ھارغىن ھالدا رېئاللىق ئالىمىگە قايتىپ كېلەتتى ـ دە، كونكېرىت پىلانلارنى تۈزۈشكە باشلايتتى.

«نامرات دېھقانلارنى قانداق باي قىلىش كېرەك؟ ئۇ نېمىشقا ھاياتقا بۇنداق سالقىن قارايدۇ؟ نېمىشقا ھايات مۇساپىسىدىكى توسالغۇلارنى ئەقىل- پاراسىتى بىلەن يېڭىشنى بىلمەيدۇ؟ نېمىشقا ھاياتنىڭ مەڭگۈ ئۈرۈپ تۇرىدىغان دولقۇنىدا بىر تال خەستەك دولقۇن قايان تاشلىسا شۇيان بولۇپ، تەقدىرنىڭ مەيلىنى كۈتۈپ تۇرىدۇ؟ ... ــ ئۇ شۇلارنى ئويلايتتى ــ ئۇلارنى تەشكىللەش، يېتەكلەش، ئائىلە ئىگىلىكىنى، ياشاش شارائىتىنى ياخشىلاپ تەرتىپكە سېلىۋېلىشى ئۈچۈن پىلان- تەدبىرلەرنى ئۈگۈتۈش كېرەك! سەن پەقەت بىر نەچچە ئادەمنى ئوقۇتۇش بىلەنلا ۋىجدانىڭنى ئالداشقا، ئۆز ـ ئۆزۈڭگە تەسەللىي بېرىشكە ھەقلىق ئەمەسسەن! ئويلا، سېنىڭ مىللىتىڭ نەدە قالغان؟ باشقىلارچۇ؟ ئالدىراش كېرەك! ساقلاپ تۇرساڭ ھايات قىيانلىرى سېنى قىياغا ئاپىرىپ ئۇرىدۇ، كۈكۈم تالقان بولۇسەن!.... ئەمىسە ئوقۇش- ئوقۇتۇش بىلەن دېھقانلارغا يارەم بېرىشنى بىرلەشتۈرگىلى، بىر- بىرىگە پۈتلاشتۇرماي ئېلىپ، بارغىلى بولماسمۇ؟... ھازىر دەل باھار، دېھقانلار ئۈچۈنمۇ، باشقا جانلىقلار ئۈچۈنمۇ يىلنىڭ بېشى، ھاياتنىڭ باشلىنىشى، بۇ پۇرسەتنى چاڭ تۇتۇش كېرەك!... »

ئۇ يېڭى باھارنى ئالدىراشلىق ئىچىدە كۈتۈۋالماقتىدى. بۇ يېڭى مەكتەپنىڭ ھويلىلىرىنى گويا باغ- ھويلا ئىنژىنېرلىرىدەك پىلانلاپ، كۆكەرتىش لاھىيىسى ئىشلەپ چىقتى. ئۇ ئەۋلادلار بىلىم ئالىدىغان جاينىڭ بوستانلىق بىلەن چۆمكۈلۈپ تۇرۇشىنى، ئەقلىي ئەمگەكچىلەر چارچىغاندا ئىشكتىن چىقسىلا يېشىللىق دۇنياسىنىڭ ساپ ۋە نەمخۇش ھاۋاسى ئۆلارنىڭ تالغان نېرۋىلىرىغا ئارام بېرىشنى ئىستەيتتى. بۇندىن باشقا يەنە دېھقانلارغا تەۋە يەرلەرگە، يول بويلىرىغا، بازار، مەسچىد قاتارلىق ئاممىۋى سورۇنلارغىمۇ كۆچەت قويۇپ، گۈزەللەشتۈرۈپ چىقىشىم كېرەك دەپ ئالدىرايتتى. شۇڭا ئۇ ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچىلارنى نۆۋەتتىكى زۆرۈر

ئىشقا تەشكىللەش، كۆچەت ھەل قىلىش، شۇنداقلا دېھقانلارنىمۇ كۆچەت قويغىلى بولۇدۇغانلىكى بوش يەرلەرگە كۆچەت قويۇشقا تەشكىللەش قاتارلىق ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەتتى.

نامرات دېھقانلارنى دەرھىلىرىنى چاتاپ، كەسلەپ، كۆچەت قىلىپ سېتىشقا رىغبەتلەندۇردى. بايلارنى ئەمگەك كۈچى يوق ئائىلىلەر ئۈچۈن كۆچەت ئىنانە قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى. ئەمگەك كۈچى يوقلارغا بولسا ئوقۇغۇچىلارنى باشلاپ بېرىپ كۆچەت قويۇپ بېرىشنى ئۆزى ئۈستىگە ئالدى. شۇنداق قىلىپ ھەم كۆچەت ھەل قىلىندى، ھەم كەمبەغەللەر ئاز-تولا پۇلغا ئىگە بولدى. ئوقۇغۇچىلار ئالدى بىلەن مەشھەد قۇمباغدا يېڭىدىن پۈتكەن رۇشتى مەكتەپ ۋە قىزلار مەكتىپى، ھەم مەشھەد ئىپتىدائى مەكتەپتە ئەمگەككە قاتنىشىپ ئەتراپتىكى دېھقانلارنىڭ خالىسانە ياردەمگە كېلىشىگە سەۋەب بولدى. شۇنداق قىلىپ پۈتۈن ئاتۇشتا بىر خىل قاينام-تاشقىنلىق مەنزىرە بارلىققا كەلدى.

ھازىر ئاتۇش بازىرىدا (مەشھەدتە) بۇرۇنقىدەك ئەپسانە تىللاشلار، يولسىز جىدەللەر، پەدىشەپسىز مۇناسىۋەت ۋە گەپ سۆزلەر قۇلاقلارنى كىرمەيتى؛ ھەممە يەر گويا ئۆز ئۆيۈڭدەك ئىشەنچلىك، ھەممە كىشى تۇققىنىڭدەك يېقىن بىلىندىغان بىر خىل ۋەزىيەت بارلىققا كەلگەنىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ، بۇ خىل يېڭى ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ كىندىك ئانىسى بولغان يېڭى مەكتەپلەرنىڭ ئىناۋىتى تىكلەنگەن، ئوقۇشقا بولغان تەلەپ ئېشىپ، ھەر قايسى يېزىلاردىكى ئىككى-ئۈچ سىنىپلىق مەكتەپلەر يېتىشمەي قالغاچقا يەنە مەكتەپلەر سېلىنماقتىدى. بۇ يىل مۇشۇ باھاردىن باشلاپ مەكتەپلەر كېڭەيتىلەتتى. تېجەننىڭ يۇقىرى مەھەللىسىگە يەنە بىر مەكتەپ، ئوڭۇرۇققا ئىلگىرىكى مەدرىسىنىڭ غەربىي-شىمال تەرىپىگە يۈز مېتىر كېلىدىغان جايغا بىر قىزلار مەكتىپى سېلىنماقچى. شۇرۇق مەكتەپكىمۇ بىر نەچچە سىنىپ كۆپەيتىش قارار قىلىندى. يېڭىدىن سېلىنغان مەكتەپلەرنىڭ ئىچى سىرتىغىمۇ كۆچەت قويۇش، قۇرۇلۇشنىڭ پۈتۈشىنى كۈتۈپ پۈرسەتنى ئوتكۈزۈۋەتمەسلىك كېرەكىدى.

يېڭى مەكتەپلەرگە ئوقۇتقۇچىلارمۇ كەملەيتتى. بۇ ھال يانۋار ئېيىدا دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرۈپ چىققانلار تەقسىم قىلىنىپ، ئارقىدىن ئوقۇشنى تەلەپ قىلغۇچىلار كۆپەيگەنىدىلا سېزىلگەنىدى. شۇڭا تەۋپىق تاشاخۇنۇمنىڭكىدە ئازغىنە ئوقۇغۇچى بىلەن زايە بولۇۋاتقان سالاھىددىن ئەپەندىنى بىر قارار ئوقۇتقۇچى تەربىيلەپ بېرىشكە ئۇنىدەپ، سۈنتاغدىكى يۈسۈپ ھاجىنىڭ كەڭ تاشا ئۆيلىرىدىن دارىلمۇئەللىمىن ئۇچۇن سىنىپ ھەل قىلىپ كەلدى. مۇشىپقە خانىم بولسا سۈنتاغدىكى «چاتاقچى قارىم»نىڭ ھويلىسىدا قىزلار مەكتىپى ئاچتى.

دېمەك، ھازىر مەكتەپ ــ ئوقۇش ــ مەكتەپ، ئاتۇشتىكى ئەڭ قىزىق ئىش، ئەڭ مۇھىم ئىش بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى بۇ مەكتەپ ھازىر جىمى ئىنسانى خىسلەتلەرنىڭ مەنبەئىي بولۇپ كىشىلەرگە تونۇلماقتىدى. ئوقۇتقۇچىلار كىچىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ تىرنىقىنى ئېلىپ قويىاتتى. يۇز-كۆزىنى يۇيۇپ قويىاتتى. ھەتتا ئاغرىپ قالغانلارنى يۇدۇپ ئەپكېلىپ، يۇدۇپ ئاپىرىپ قويىاتتى. مەمتىلى ئەپەندى ھەپتىدە بىر قېتىم نازاپەت تەكشۈرۈش ئورۇنلاشتۇرغان بولۇپ، ئۇ تويۇقسىزلا خالىغان بىر مەكتەپكە بېرىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ پاكىزلىقىنى تەكشۈرەتتى. ئۇلارنىڭ تىرنىقى ئۆسۈك، يۇز-كۆزى توپا بولماسلىقى، بوينى، قوللىرىنىڭ دۈمبىسى توكرا بولماسلىقى كېرەكىدى. ئۇنداق بولمايدىكەن شۇ مەكتەپ مۇدىرى، ئوقۇتقۇچىلىرى تەنقىتلىنەتتى. مەمتىلى ئەپەندى شەكىلۈازلىق ئادەتلىرى پەيدا بولۇپ قالماسلىقى ئۇچۇن بىرىنچىدىن كېلىدىغان كۇننى ئالدىن بەلگىلىمەيتتى. ئىككىنچىدىن، مەكتەپكە كېلىدىغان شۇ كۇنى خېلى يىراق جايدىلا ئاتتىن چۈشۈپ، ئېتىنى شۇ يەرگە باغلاپ قويۇپ، يول بىلەن ماڭماي تامنىڭ ئارقىسى، ئېتىز قىرلىرى بىلەن يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ، دەرىسكە كىرىشكە قوڭغۇراق چېلىنغاندىن كېيىن ئاندىن قوزغىلاتتى. ۋە ئاۋۋال ئىشىك تۈۋىدە، دەرىزە تۈۋىدە دەرس تەكشاتتى. ئاندىن سىنىپقا كىرەتتى. ئوقۇغۇچى چاقماقتەك تېز، روھلۇق ۋە توغرا جاۋاب بېرەلمەسە ئوقۇتقۇچىنى تەنقىد قىلاتتى. ئوقۇغۇچىلارنىمۇ سەممىي ئەيىپلەيتتى. (ئۇنىڭ سەممىي ئەيىپلەشلىرى تەسۋىرلىگۈسىز قۇدرەتكە ئىگە ئىدىكى،

كىشىلەردە تۇغما بولۇدۇغان ئەڭ ھۆرمەت قىلىدىغان كىشى ئالدىدا ئاجىزلىقىنىڭ بىلىنىپ قېلىشىدىن قورۇنۇش تۇيغۇسى ئۇلارغا چەكسىز كۈچ بېرەتتى). شۇڭا ھېچكىم ئەپلەپ- سەپلەپ ئۆتكۈزۈۋېتىشكە جۈرئەت قىلالمايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ھەممە ئىشقا، ھەتتا كۆچەت قويۇشقىمۇ ئەنە شۇنداق قاتتىق تەلەپ قويىاتتى. ئۇ رۇشتى مەكتەپتىكى كۆچەت قويۇشقا قاتنىشىش بىلەنلا قالماي، يەنە ھەممە يېزا مەكتەپلىرىگە بېرىپ كۆچەت قويۇش ئەھۋالىنى تەكشۈردى ۋە ئۆزىمۇ ئەمگەككە قاتناشتى.

ئۇ تېجەننىڭ يۇقىرى مەھەللىسىدىكى يېڭى مەكتەپكە ئەتراپتىكى دېھقانلار بىلەن قولمۇ- قول كۆچەت قويۇپ تۇگەتكەندىن كېيىن، ئۆزلىرىگە يارىدەم بەرگەن دېھقانلارغا يارەملەشتى. نەمىتۇللا، مەخسۇلكاخۇنلار بىلەن ئۇچى دېھقانلارنىڭ ئىشىك ئالدى، بېغىنىڭ ئارقىسى قاتارلىق كۆچەت قويۇدۇغان جايلاردا دېھقانلار بىلەن خۇشال چاقچاقلاشقاچ بىللە ئىشلىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغانلار ھارغىنىنى سەزمەي قالاتتى.

ــ بۇ يىل ئەنجۇر تىكىدىغانلار يوقمۇ؟- دەپ سورىدى ئۇ دېھقانلاردىن،ــ ئەنجۇر قويساقلار مېنى مەدەتكارلىققا ئېلىلىكلار، مەن ئىشلىگەچ ئەنجۇرنى قانداق تىكىدىغانلىقىنى ئۆگۈنۈۋالاي، كېيىن بىز ھەر بىر مەكتەپكە باغ قىلىمىز.

ــ سىز دېگەن ئەپەندى تۇرسۇنجان، دېھقانچىلىقنى ئۆگۈنۈپ نېمە قىلىسىز،ــ دېدى ياش بىر دېھقان. ئۇنىڭ ساددا چىرايىدىن ھەيرانلىق، قىزىقىش ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ــ ھەي، گېپىڭىزنى قارىغا، بىزدە «ئوشۇق دۆلەت باشىنى يارماپتۇ»دېگەن تەمسىل بارغۇ؟ «قىرىق ھۈنەر ھۈنەر ئەمەس، ئەسلى ھۈنەر چويلىچىلىق»دەپ، بىر كۈن ئەسقېتىپ قالامدىكىن دەيمەنغۇ، قانداق؟ ــ دېدى ئۇ يېگىت بىلەن چېقىشىپ، ئاندىن، ــ بىلىم دېگەنمۇ بىر خىل بايلىق، يەنە كېلىپ بايلىقنىڭ ئەڭ ياخشىسى، ئۇنداقكەن، ئوشۇقراق بىر نەرسە بىلىپ قويغانىڭ نېمە زىيىنى بار؟

دېھقانلاردا تەۋپىقىقە نىسبەتەن قايىللىق، يەنىمۇ چوڭقۇر مۇھەببەت ئويغۇنۇپ باراتتى.

ئۇلار بىر تەنها ياشايدىغان بۇزاينىڭ بېغىدا ئىشلەۋاتاتتى.

ــ ئەپكىبلىكە كەتمەننى، نېمە مەن كەچكىچە كۆچەت تۇتۇپ بېرىشنىلا ھۆددە ئالغانمۇ؟ــ دەپ كۇلدى مەمتىلى ئەپەندى ھېلىقى يىاش دېھقانىنىڭ قولىدىن كەتمەننى تارتىپ، ــ ئىشلەيمەن دەپ كەلگەندىن كېيىن راۋرۇس ئىشلەي. دە، پۈتۈنسۇرۇك ئەر كىشى كۇن بويى كۆچەت تۇتۇپ بەرسىمۇ بولماس.

يىاش دېھقان ئۇنىڭغا كەتمەننى بېرىپ، كۆچەت تۇتۇپ بېرىشكە باشلىدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەتمەن چېپىشىغا قاراپ تۇراتتى.

ــ مەسىخىرە قىلىۋاتامسىز قانداق؟ سىز بەلكىم كەتمەن چېپىشىنىڭمۇ بىر خىل ھۇنەر ئىكەنلىكىنى ئويلاپ كۆرمىگەن بولغىدىكىن؟ ماڭا قاراڭ، مەن سىزدەك ئەپلەشتۇرەلمەيمەن، ئۇنداق بولغاندىكىن كۆپرەك چېپىپ، ئۇگۇنۇۋۇبلىشىم ئۇچۇن پۇرسەت بېرىڭ، قانداق؟ــ دېدى ئۇ.

ــ كىم سىزنى مەسىخىرە قىپتۇ؟ بۇنىمۇ بىزدىن ياخشىراق ئەپلەشتۇردىكەنسىز،ــ دېدى يىگىت چىن كۆڭلىدىن. ئۇمۇ مەمتىلى ئەپەندىگە چوڭقۇر ئىخلاس قىلغۇچىلاردىنىدى. شۇڭا ئۇ كەچكۇرۇسقا قاتنىشىپ ساۋادىنىمۇ چىقىرىۋالغانىدى.

ئۇلار يۇمشاپ كېلىۋاتقان تۇپراقتا- ئېرىقنىڭ قىرىدا دەم ئېلىپ ئولتۇرۇشقاندا تەۋپىق دېھقانلار بىلەن قىزغىن پاراڭغا چۇشتى. ئۇ شۇ چاغدا ھېلىقى بۇزاينىڭ ئۆسۇپ قالغان چاچ ساقىلىغا قاراپ، نىمىتۇللاغا:

ــ سومكامنى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇپ قالغىنىم يامان بوپتۇ ئەمەسمۇ، ئەمدى ماڭا ئۇستىرا لازىم بولۇۋاتىدۇ،ــ دېدى.

ــ ئۇستىرا دەمسىز؟ ــ دېدى يىگىت،ــ مېنىڭ بىرسى بارەكىدى...ــ ئۇ ئەپەندىنىڭ بۇ يەردە ئۇستۇرنى نېمە قىلىدىغانلىقىنى ئويلاپ يېتەلمەي گۇدۇڭشىدى.

ــ بۇلسا مالال كۆرمەي ئېلىپ چىقمامسىز، مەن بۇ ئاتمىزنىڭ چاچ-

ساقلىنى ياساپ قويايى،ــ دېدى ئو.

بوۋاي بۇ گەپنى ئاڭلاپ هودۇقۇپ كەتتى. ئۇ ھەم خىجىل بولغان، ھەم تەسىرلەنگەن ھالدا دۇدۇقلاپ:

ــبۇ، ئۆزى...؟ ــ دېدى.

ــ باھار ھەممە نەرسىنى ياشىنىتىدۇ، سىزنىمۇ باھاردەك ياساندۇرۇپ قويىاي، ــ دېدى ئۇ خوش كۆلۈمسىرەپ،ــ ياكى سىز ماڭا ئىشەنچ قىلالمايۋاتامسىز؟ خاتىرجەم بولۇڭ، ئاغرىتمايمەن.

ياش يىگىت ئۇستۇرنىنى ئېلىپ چىققاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئۇستۇرنىنى دىققەت بىلەن كۆرۈپ چىقىپ، خۇددى كەسىپ ئەھلىدەك باھالىدى:

ــئەسلىدە كېسىدىغان ئۇستۇرىكەن، ئۇستىنىڭ قولىغا چۈشمەي، نائۇستا ئىشلىتىپتىكەن، تىكرەك بىلەپ قويۇپتۇ.

ــ راست ئېيتىسىز، مەن گېرىنىڭ قىلغان ئىشى بولمامدۇ، ــ دېدى يىگىت.

مەمتىلى ئەپەندى ئېرىقتىن چاڭگىلدا سۇ ئېلىپ بوۋاينىڭ بېشىنى ئۇگىلىغاچ:

ــ سىلىق بىلەي بولسا ئوبدان بىلەپ بېرەتتىم، ــ دېدى.

كېيىن پاراڭ تېمىسى ئۆزگۈرۈپ كەتتى. باشقا دېھقانلارنىڭ ئېتىز-ئېرىق ئىشلىرى ھەققىدە قىلىشۋاتقان پاراڭى سورۇننى ئىگىلىدى. بىرسى قايسى بىر مەھەللىدە سۇ تالىشىپ بىر-بىرىگە كەتمەن كۆتۈرۈشكەنلەر ھەققىدە، قايسى بىرىنىڭ بېشى يېرىلىپ سەكراتتا ياتقانلىقى ھەققىدە پاراڭ باشلىغانىدى، كىمدۇر بىرى:

ــ سۇنىڭ دەستىدىن ئادەم ئۆلىدۇ، تېخى،ــ دەپ خۇرسىنىپ قويىدى.

ــ ئۆلمىدى دەمسەن، ھېلىقى بىر يىلى...ــ يەنە بىرەيلەن ئىلگىرىكى ئەسلىمىلەرنى ۋاراقلاپ، قانلىق جىدەللەردە بىر-بىرىنى ھالاڭ قىلىشقان ھىكايىلەرنى يېقىن- يىراق يېزىلاردا بولۇپ ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ كەتتى.

ــ بۇ سۇمۇ چۇ، باشقا بالا بىر نېمە، مەنمۇ بۇ توغرىدىن دەققەت بولۇپ يۇرىمەن، قوشنام، يەر قوشنام دېگەن خۇمسى بىلەن خېلى يەرگە يېتىشىپ

كېتىمەن. قاراپ تۇر تېخى، بۇدو ئۇنىڭ ئانا- مانىسىنى... ــ ئۇ مەمتىلى ئەپەندىدىن هايا قىلىپ ئەپسانە گەپلەرنى دېمەي توختۇالدى ۋە ئۆزگەرتىپ،ــ كۆرگۈلۈكىنى كۆرسۈتمەن،ــ دېدى.

ــ نېمىشقا ئۇنداق قىلىسىز؟ــ دەپ سوربدى مەمتىلى ئەپەندى بوۋاينىڭ بېشىغا ئۇستۇرا سېلىۋېتىپ.

ــ مېنىڭ ئۇچ پۇللۇق سۈيۈم بار، ئۇنىڭ ئىككى پۇللۇق، يەنە مەندىن جىق سۇ تۆتىمەن دەپ كاشىلا قىلدۇ،... ــ دەپ قاينىدى ئۇ.

مەمتىلى ئەپەندى ئېچىنىش تۇيغۇسى بىلەن چىرايىنى پۈرۈپ، كېيىن بىر پىكىرگە كەلگەندەك چېهرى ئېچىلىپ:

ــ شۇنداقمۇ؟... قاراڭ، يۈرتداش، مۇنداق بىر ئىش بولسۇن، يوغان بىر ئۆيدە بىر ئاز ئادەم بولسۇن، بىردىنلا ئۆگزە گۈمۈرلۈپ چۈشۈدۇغاندەك ئالامەت كۆرۈلسۇن، شۇ چاغدا قانداق بولۇدۇ دېمەمسىز؟ هەممە ئادەم ئۆزىنىلا ئويلايدۇ- دە، ئۆزىلا بۇ بالا- قازادىن قۇتۇلۇپ كەتمەكچى بولۇپ ئىشىككە ئۆزىنى ئۇرىدۇ. جان جەهلى بىلەن قىستۇرىلىدۇ. هېچكىم- هېچكىمگە يول بەرمەيدۇ. نەتىجىدە خەتەرلىك يېتىپ كەلگۈچە بولغان ئارىلىقتا هېچكىم قېچىپ چىقالماي، ئىشىككە قاپلىشىپ تۇرۇۋېرىپ، ئۆرۈلگەن ئۆگزىنىڭ ئاستىدا قالىدۇ. ئەگەر ئۇلار ئادەمگە خاس ئەقلىنى ئىشلىتىپ، بىر- بىرىگە يول قويۇپ رەتلىك هالدا بىردىن- بىردىن يۈگرەپ چىقسا هەممىسى قېچىپ چىقىشقا ئۈلگۈرەتتى،ــ مەمتىلى ئەپەندى ئىككى ئەسكەرگە ۋە باشقا دېهقانلارغا بىرمۇ بىر قاراپ قويۇپ، قولىدىكى ئۇستۇرىنى ئەپچىللىك بىلەن ئىشلىتىپ تۇرۇپ داۋام قىلدى،

ــ خۇددى شۇنىڭدەك بىزدە ئۆز ئارا يول قويۇش، ئۆز ئارا پايدا يەتكۈزۈش كەم. خەلقىمىز تەرتىپسىز پادىدەك، نۇرغۇن ئىشلاردىن كىشى خىجىل بولۇدۇ. مەن شۇنداق ئەهۋاللارنى كۆردۈم. ئىككى كىشى سۇ تالىشىپ بىر- بىرى بىلەن بوغۇشۇدۇ. هېچكىم- هېچكىمگە يول قويمايدۇ، سۇ بولسا هېچقايسىسىنىڭ ئېتىزىغا كىرمەي بىكار ئېقىۋېرىدۇ. نەتىجىدە هەر ئىككىسىنىڭ ئېتىزى توشقىدەك ۋاقىت تالاش- تارتىش بىلەن ئۆتۈپ كېتىپ، بىرسىنىڭمۇ ئېرىقى نەم بولمايدۇ. بىلەمسىز، نادانلىق،

ساۋاتسىزلىق، ئادەمنى نەزەر دائىرىسى تار، كۆزى كىچىك قىلىۋېتىدۇ. ھە، دېگەندە كۆز ئالدىكى كىچىككىنە مەنپەئەتنى بولۇدۇ، كېينكى چوڭ مەنپەئەتتىن قۇرۇق قالىدۇ. مەن سىزگە قوشنىكىرنىڭ«كۆرگىلىكىنى» كۆرسەتمەسلىكنى مەسلىھەت بېرىمەن. سىز نۆۋەتنى ئۆتۈنۈڭ، ئۇ بولدى، دېگەندە سىز ئېچىڭ. «ئادەم دېگەن ياخشىلىقنىڭ قۇلى» دەيدىغان گەپ بار، ياخشىلىقتىن تەسىرلەنمەيدىغان ئادەم يوق. ئەگەر ئۇ ئىككى پۈتلۈق ھايۋان بولمىسلا سىز ئۇنىڭغا ئۆتۈنسىكىز ۋە ئۇنىڭ ئىشلىرىغا قارىشىپ بەرسىكىز، ئۇ سىزگە ئۆتۈنۈدىغان، قارىشىپ بېرىدىغان بولۇدۇ. ئىككى ئادەمنىڭ ئىشى بىرسىنىكىدىن، ئۇچ ئادەمنىڭ ئىككىسىنىكىدىن ياخشىراق بولۇدۇ. ئەلۋەتتە، مانا قارالا، بۇگۈن بىز جەمئىي بەش ئائىلىنىڭ كۆچىتىنى بىرلىشىپ قويۇۋەتتۇق، كۆپچۈلۈك بولغىنىمىز ئۈچۈن ئىش توشىمىدى، ھەم كۆڭۈللۈك بولدى. مانا مۇشۇنداق ھەمكارلىشىپ ئىشلىسەكمۇ بولۇدۇكەنغۇ؟ كۆڭۈلنى غەش قىلىپ، ھاياتنىڭ ئېشىغا زەھەر قوشۇپ نېمە قىلىمىز؟ نېمىشقا بىز يۇرتلارغا، ئاندىن مەھەللىلەرگە، ئاندىن ئائىلىلەرگە بۆلۈنۈپ، بىر- بىرىمىز بىلەن دۇشمەنلىشىمىز؟

ــ ئون ئالتە سەر گەپ قىلىڭ- دە، ئەپەندى، ــ دېدى ساقال- بۇرۇتلىرى چىرايلىق قىلىپ ياسالغان بوۋاي ھەدەپ ساقلىنى سىلاپ،ــ دەسلەپ سىلىنى يامان ئاتلىق قىلىپ، ئاندىقچى ئەسكى، مۇنداقچى دىنسىز دەپ گەپ تارقىتىپ ژۇرگەن ئۇقۇمۇشلۇقلىرىمىزمۇ بۇگۈنگىچە مۇشۇنچىلىك گەپ قىلمىغان. ياكى مەن ئاڭلىمايلا قالدىمۇ قانداق، ئىشقىلىپ ئۇلاردىن مەسلىھەت سورىسىمۇ ئۇلار يۈزىگە قاراپ بىر نېمە دەپ قويماتتى، يا بولمىسا دەي- دەيگە سېلىشتىن يانمايتتى. ئەپەندى ئۇ خەقتەك نەچچىسىنىڭ قولىدىن كەلمىگەن ئىشلارنى قىلىشقا يارايدىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى بوۋاينىڭ ماختىشىدىن ئوڭايسىزلىنىپ، چاخچاققا ئايلاندۇرۇپ:

ــ چاچ- ساقلىڭنى ياساپ قويغۇنۇم ئۈچۈن شۇنداق دەۋاتىسىزغۇ،

ئاتا؟ــ دېدى ۋە دېھقانلارغا يەنە ئىناقلىق ھەققىدە جانلىق تەمسىل، ھېكايىلەر بىلەن چۈشەندۈرۈپ سۆزلىدى. ئۇ دېھقانلارنىڭ پاراڭلىرىدىن يۈرىگىدىكى ئاللىقانداق ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان جاراھەت قايتا قوزغالغاندەك بىر خىل ئارامسىزلىق ھېسىياتىغا كېلىپ قالغاچقا بەكمۇ قاينىاپ تەسىرلىك سۆزلەپ، ئاخىرىدا يەنىلا دەردى چىقمىغانىدەك خۇرسىنىپ، ئېغىر تىنىپ ياش يىگىتكە بۇرۇلۇپ، ــ يىگىت، بىزنىڭ ئاتىلىرىمىزنى ئېلىپ چىقىڭ، ئەمدى باشقا يۇرتلارغا بېرىپ كۆرۈپ كېلەيلى، ــ دېدى.

ئۇ يولدا كېتىۋاتقانچە ئۇزاق جىم- جىت ماڭدى . قېشىدىكى يىگىتلەرگە سۆزلەپ بېرىدىغان تۈگمەس لەتىپىلىرىنىمۇ باشلىمىدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا ئىللەتكە پاتقان بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ پەقەت دۈشمەنلىك تاماشا كۆرۈشى ئۈچۈنلا ياخشى بولغان ناچار تەرەپلىرى بىر- بىرلەپ ئۆتەتتى. بىرلىك روھىنى يوقاتقان، مەزھەپچىلىك تورىغا چىرمىلىپ قالغان بۇ مىللەتنى داۋالايدىغان دورا بارمىدۇ؟ ئىلگىرىكى ھېكىملەر ھامان دېئاگنوز قويۇپ كەلدى، دېئاگنوز توغرا قويۇلدىيۇ، دورا بېرىلمىدى. بۇ پىكىر ئۇنىڭدا دائىم دېگۈدەك باش كۆتۈرۈپ يۈرىكىنى تاتىلاپ ئۆتۈشكە باشلاپ، «مەن بۇ كېسەلنى داۋالاشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارمەنمۇ؟ يالغۇزلۇق قىلارمەنمۇ؟ ئاۋۋال بىر توپ ئادەمنى داۋالاپ، ئۇلارنى‹ھەكىم› قىلىش كېرەك، ئاندىن بۇ بىر تۈپ ‹ھەكىم› تېخىمۇ كۆپ ئادەمنى داۋالاپ كېتەلەيدۇ... » دېگەنلەرنى ئويلىدى.

ئۇ يىراقتىن ئوچۇق يېشىل رەڭ ئېلىشقا باشلىغان كۈزگى بۇغداي ئېتىزىغا ۋە سۆگەت گوستاكلىرىغا قاراپ، بىردىنلا دەل بۇلتۇر مۇشۇ چاغدا ۋەتەن تۈپرىقىغا قەدەم قويغانلىقىنى، ئۇ يۇرتقا يېڭى كەلگەنلىكى ئېتىمائىي كەيپىياتىنىڭ نەقەدەر چىدىغۇسىزلىقىنى ئويلاپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن كەچمىش دەپتىرىنى ۋاراقلاپ، بىر يىل ئىچىدىلا مەدەنىي مۇھىتنىڭ بارلىققا كېلىشكە باشلىغانلىقىنى، شۇنچە كۆپ مەكتەپلەرنىڭ سېلىنغانلىقىنى بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈش بىلەن ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللىي تاپتى. ئۇنىڭدا تەۋرەنمەس ئۈمىد تۇغۇلدى. بۇ ئۈمىد بولسا ئۇنى سۆيۈندۈردى. ئاۋۇندۇردى، تېتىكلەشتۇرىۋەتتى.

ــ يىگىتلەر، سىلەرگە بىر لەتىپە سۆزلەپ بەرسەم ئاڭلامسىلەر؟ــ دېدى ئۇ دائىمى خۇشخۇيلىقىغا قايتىپ.

2

مەكتەپلەرگە ئورمان قويۇش ۋە دېھقانلارنىڭ ئورمان قويۇشىغا قارشىپ بېرىش جەريانىدا مەمتىلى ئەپەندى نەدە كەچ بولسا شۇ يەردە قونۇپ ئىشلەپ بىر ھەپتىچە ئۆيگە بارمىغاندى. بۇ ئالدىراش ئىشلارنىڭ ھەممىسى تۈگۈگەندە ئاندىن ئۆيگە قايتىپ كەلدى.

نىزامىدىنلارنىڭ ھويلىسىمۇ باھارنىڭ ئۆزىگە خاس رېڭى بىلەن بېزىلىپ، ئۆزىگە خاس ھىدى بىلەن تولغانىدى. ئەتراپتىن يېڭى چىقىرىلغان قىغنىڭ ھىدى كېلەتتى.

ــ سىزگە قارىشىپ بېرەلمىدىم، ئاكا، مانا مۇشۇنداق، ئىش تۈگۈگەندە كەلدىم،ــ دېدى ئۇ ئۆيگە كىرىپلا. نىزامىدىنىڭ بالىلىرى ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنى ئېتىشتى.

ــ ھېچقىسى يوق، يۈرتنىڭ ئىشى مېنىڭ ئىشىم ئەمەسمۇ، ــ دېدى نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ كەلگىنىدىن ئىنتايىن خوشال بولۇپ ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە كىرىپ كېلىۋاتقان ئىككى ئەسكەر بىلەن قول ئېلىشىپ، ئۇلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ.

ــ لېكىن، شۇنداق بولسىمۇ سىزنىڭ تەۋەلىكىڭىزگە بىرەر تۈپ كۆچەت تىكىپ قويمىسام بولمايدۇ،ــ دېدى ئۇ.

ــ مەيلىڭ، ئەتە ئەتتىگەندە ئىشىك ئالدىغا بىر نەچچە تۈپ ئۇرۇمە قويۇپ قويارمىز. بۈگۈن كەچ بولۇپ قالدى، ھارغانسىلەر، دەم ئېلىڭلار.

ئۇلار تېخى پىشايۋانغا كۆچۈپ چىقمىغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى ھاۋارايىنى بىلىپ باقماقچى بولغاندەك كۆككە بېقىپ:

ــ ئەمدى پىشايۋانغا كۆچىسەڭلارمۇ بولۇدىكەن. كۆپ-كۆك سۇزۇك ئاسمانغا قاراپ يېتىش قانداق راھەت. قاچانغىچە قىشلىق ئۆيدە قامىلىپ ئولتۇرۇۋېرىمىز،ــ دېدى ئۇ،ــ يەڭگە، پىشايۋانغا كىگىز سېلىڭ، مۇشۇ

يەردىلا ئولتۇرايلى.

زوربخان هايال بولمايلا پىشايۋان سۇپىسىغا كىگىز سالدى. ھەممەيلەن جايلىشىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، تەۋپىق غېنىغا:

ــ قېنى ئەمسە، تەمبۇرنى ئېلىپ چىققىن، بىر پەيزى قىلايلى،ــ دېدى. ئۇنىڭ چېھرىسىدە ئىنتايىن مۇھىم ۋە قىيىن ئىشنى تۇگەتكەندىن كېيىن بولۇدۇغان مەمنۇنىيەت جىلۋىلىنىپ تۇراتتى. غېنى تەمبۇرنى ئېلىپ چىقتى. مەمتىلى ئەپەندى تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ سازلىدى- دە، خەلق سەنەملىرىنى چېلىشقا باشلىدى. ئۇ سەنەملەرنى نوتىغا ئېلىشىنى، رەتلەشنى زۆرۈر ئىشلار ئالدىراشچىلىقىدا ئورۇنداپ بولالمىغانىدى. گەرچە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىراشچىلىقى قىسمەن ئازايغان بولسىمۇ، ئۇ يەنە ھەر قايسى مەكتەپلەر ئوچۇن دەرسلىك ماتېرىيالى تەييارلاش، مەكتەپلەرنى كېڭەيتىپ قۇرۇش ھەققىدە ئاتىلار ھەيئىتى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، مەكتەپ تەكشۈرۈپ، كەچلىرى «دىۋان» نى تەرجىمە قىلىش ئىشى بىلەن بەند ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ مۇشۇ بىر مەزگىل ئىچىدە ئىككى سەنەمنى نوتىغا ئالغانىدى. ئەمما تېخىچە تەكشۈرۈپ كۆرمىگەنىدى. ئۇ بۈگۈنكى كۈننى مۇشۇ ئىشنى قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى پۈرسىتى دەپ ھېسابلىدى ھەمدە كەچتە ھەممەيلەن ئۇخلىغاندىن كېيىن چوقۇم بىر سەنەمنىڭ نوتىسىنى سىلىشتۇرۇپ كۆرۈش، تۈزۈتۈپ توغرىلاشقا نىيەت قىلىپ قويدى.

مەمتىلى ئەپەندى خىيالپەرەسلەردىن بولمىسىمۇ گاھىدا ئىككى تۈرلۈك رومانتىك، ھەتتا بىر ئاز ئەپسانىۋي خىيالدىن خالي بولالمايتتى. بۇنىڭ بىرى، ئۆزى بىر نەچچە ئادەمگە ئايلىنىش خىيالىدى: يەنە بىرى قايتا دۇنياغا كېلىش خىيالىدى. ھەر ئىككىلا خىيالى ئىشلارغا يېتىشەلمەي ئالدىراپ قالغان چاغدا بولاتتى. دېمەك، ئۇنىڭ بۇنداق خىياللىرىمۇ «خىزمەتنىڭ ئېھتىياجى»دىن تۇغۇلاتتى. قايتا ھايات كەچۈرۈش ھەققىدە ئۇ ھامان يۈز قېتىم قايتا تىرىلسىمۇ ئۆزىنى يۇمشاق دىۋان، ھەشەمەتلىك سارايدا ئەيش- ئىشرەت ئىچىدە تەسەۋۋۇر قىلىشنى ئويلاپمۇ قويمايتتى.

بەلكىم، ئۇ «ھەممە» قېتىمقى ھاياتىدا ئۆزىنى ئالدىراش خىزمەتلەر ئىچىدە كۆرەتتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن ھاياتنىڭ مەنىسىمۇ، ئەھمىيىتىمۇ مانا شۇ. بولۇپمۇ، ھاياتنىڭ مەقسىدى سۈپىتىدە ئۇنىڭدا باشقا خىيال ۋە تەسەۋۋۇر بولمايتتى.

ئۇنىڭ ھازىرقىدەك «ئارىسال» ۋاقتى يېقىندا ئاخىرلىشاتتى. ئەمدى ئۇ يېقىندا نورۇز بايرىمى پائالىيىتى بىلەن بىرلەشتۇرۇپ 24 كەنتتىكى 24 مەكتەپتىن بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ، رۇشتى مەكتەپكە ئېلىپ كېلىشى كېرەك ئىدى. يەنە ھەممە ئىشتا چاقماقتەك ياشلاردىن قىرىقىنى تاللاپ، «ئىزچى» قىلىپ ئايرىم تەربىيىلەپ، جەمئىيەتنىڭ تەرتىپىنى قوغداش ئىشىغا قويماقچىدى. خەلق ئىچىدىكى نىزاھ-جاڭجال، نەشە چېكىش، ھاراق ئىچىش، قىمار ئوينىاش، زىنا قىلىشقا ئوخشاش رەسۋا ئىشلارنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا يول قويۇۋېرىشكە بولمايتتى. گەرچە بۇ ئىشلاردىكى ياخشىلىنىش كۆرۈنەرلىك بولسىمۇ، ئايرىم بۇلۇڭ- پۇچقاقلاردا مەينەتچىلىكنىڭ يىلتىزى تازىلانمىغاچقا يەنە قايتا كۆكلەش ئېھتىمالى، ھەرقاچان ئۇستۇنلۇككە چىقىۋېلىش ئۇرۇنۇشى مەۋجۇت ئىدى.

مىللەت ئۆز غېمىنى ئۆزى يەپ، ئىللەتلىرىنى ئۆزى تۈزەتمىسە، ھۆكۈمرانلار ھېچقاچان ئىللەتلەرنى تۈزۈتۇش ھەققىدە پايدىلىق ئىش قىلمايدىلغانلىقى، ئەكسىچە ئۇلار قۇللۇق ئورۇنىدىكى خەلقنىڭ ئىللەتلەرگە پاتقان بولۇشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقى، قۇللارنىڭ بىر-بىرىنى ۋەھشىيلەرچە قىرىپ، چېپىشى ئۇلار ئۈچۇن تېپىلغۇسىز ئەمەك بولۇدۇغانلىقى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. شۇڭا مىللەتنىڭ جىسمانىي سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۇن تاز ۋە قارا يەل (سىفلىس) دىن بولۇدۇغان ھەر خىل ئاپەت خاراكتېرلىق كېسەل ئاقىۋەتلىرىنىڭ ئالدىنى ئالغانغا ئوخشاشلا، ئۇلارنى تەرتىپلىك، دوستانە، مەدەنىيەتلىك ھالەتكە كەلتۈرۈش ئۈچۇن تەربىيە ۋە مەجبۇرىي چارىلار بىلەن ھەرىكەت قىلىشقا تۇغرا كېلەتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە بۇ ھەقتە كونكرت سان- پىلان بارىدى. گەرچە بۇ بىر ئادەم ئۈچۇن تولىمۇ ئېغىر ئىش بولسىمۇ، پىلان بەك چوڭ بولسىمۇ

بۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىقىشقا ئۇنىڭدا ئىشەنچىمۇ يېتەرلىك ئىدى.

ئۇ كەچلىك تاماق ئۈچۈن داستىخان سېلىنغىچە خەلق سەنەملىرىنى ئارقا- ئارقىدىن چالدى. ئاندىن تەمبۇرنى پىشايۋانىنىڭ تېمىدىكى مىخقا ئىلىپ قويدى. ئۇ تەمبۇرنى قويۇشى بىلەنلا نىزامىددىنىڭ بالىلىرى ئۇنىڭغا يامىشىشقا باشلىدى. ھەر بىرى تاغىسىغا يېقىنراق ئولتۇرۇشقا تىرىشاتتى. پاتمەم ئۆزىنىڭ «ئانا»لىق ئورنىدىن پايدىلىنىپ ئۇنىڭ قۇچىقىغا چىقىۋالغانىدى. تەڭپۇڭ بالىلارنىڭ «ھوجۇملىرى» ئىچىدە كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرۇپ، بىردىنلا جىددىي تۈسكە كېلىپ ئاكىسىغا:

ــ ئاكا، يېقىندا رۇشتى مەكتەپتە ئوقۇش باشلايمىز. سىز تارىخ بىلەن رۇس تىلىدىن دەرس بەرسىڭىز قانداق؟ كەلگۈسىدە بىز چەتكە ئوقۇغۇچى چىقارماقچى بولساق ئاساسەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىشقا تىرىشىمىز، دېدى.

ــ ئۆتكەنىدە قەشقەرگە بارغىنىمدا سىجاڭنىڭ مۇشاۋۇرى ربالكو ئەپەندى شۇنداق مەسلىھەت بەرگەنىدى. دېمىسىمۇ ھازىر شىڭ دوبەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا تەۋەنىپ قالدى ئەمەسمۇ.

ــ باشقا دەرسلەرنى كىم بېرىدۇ؟ ــ دەپ سورىدى نىزامىدىن.

ــ لۇئاھىددىننى ئېلىپ كېلىمەن، ئۇ جۇغراپىيە بىلەن تەبىئەت دەرسىنى ئۆتىدۇ. ھېزى سەھھەت بىلەن دىن دەرسىنى ئەمەت مەخسۇم ئۆتسە، باشقا دەرسلەرنى ئۆزۈم بېرەرمەن. يەنە تېخى قەشقەردە ھۆكۈمەت ئەرباپلىرىدىن بەزىلەر دۆلەت تىلىنى دەرس تەركىبىگە كىرگۈزۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. بۇنى كىمگە تاپشۇرغۇلۇقكىن تاڭ.

ــ مەيلى، شۇ ئىشقا مېنى لايىق كۆرگەن بولساڭ، مەن ئۇستۇمگە ئالاي،ــ دېدى نىزامىددىن.

ــ دېھقانچىلىق ئالدىراش مەزگىللەردە قوشنا- خۇلۇملار ھە- ھو قىلىشىدۇ، يا بولمىسا ئادەم يالىلاپ سېلىپ قويساقمۇ بولۇدۇ.

ــ ئەگەر بەگكە ئېغىر كەلمىسە، ئىلگىرى توڭچى بولغاندىكىن،

خىتايچىنى شۇ كىشى ئەپلەشتۇرەتتى. بىراق، ئەمەلدارغا بۇ ئىش خوپ كەلسە...

ــ بۇنى يەنە ئويلىشارمىز، ئاكا، هەممىگە ئامال تېپىلىدۇ،ــ دېدى تەۋپىق خاتىرجەملىك بىلەن

مەمتىلى ئەپەندى بۇ ئىشنى ياخشى هەل قىلىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنى خېلى يېنىكلىشىپ قالغاندەك هېس قىلدى. تاماقتىن كېيىن يەنە بىر هازا ئويدىكىلەر بىلەن ئەسرالىشىپ ئولتۇردى. بۇ ئاردا قوشنىلاردىن بىرى قورسىقى ئاغرىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ كىرىپ كەلدى. تەۋپىق ئۇنىڭغا دورا بەردى. ئارقىدىن يەنە بىر ئايال كىچىك بالىسىنى يېتىلەپ كىرىپ كەلدى. ئۇ بالىسىنىڭ بېشىنى داۋالىتىۋاتقانلاردىن بىرىدى. ئۇنىڭغا قەرەللىك دورا چېپىپ تۇراتتى. تەۋپىق بالىنىڭ بېشىغا دورا چېپىپ قويغاندىن كېيىن ئۆزىنى تېخىمۇ روهلۇق هېس قىلدى، چۈنكى ئۇنىڭ قارىشىچە بۇگۈنكى بىر كۈنلۈك ئۆمرىنىڭ مەزمۇنى كۆپەيگەن، ئەهمىيىتى ئاشقاندى.

جەڭچىلەرنىڭ هارغىن چىرايىغا بىردەم قارىۋالغاندىن كېيىن تەۋپىق ئۇلارنىڭ پاتراق ئارام ئېلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ، يەڭگىسىگە ئىما قىلدى. نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن پىشايۋاندا نىزامىددىن بىلەن قاتار يېتتى. ئۇلارنىڭ يېنىدا بالىلاردىن غېنى، رەجەپ، نەبىلار ئورۇن ئالدى. ئۇلار ئورۇنغا كىرىپ ياتقاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى يالغۇز ئۆينىڭ ئېچكىرى خانىسىغا كىرىپ، پىيانونىڭ ئالدىغا جايلاشتى. ئاندىن قەشقەر سەنئەتخانىسىنى ئالدىغا قويۇپ، پىيانىنونى ئاستا چېكىشكە باشلىدى. ئۇ ئاشۇ تەقلىتتە مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ، بىر تەرەپتىن چېلىپ، بىر تەرەپتىن نوتىنى تۇرۇتۇپ ماڭاتتى. هەتتا بەزىدە بىر چېكتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش يا كى ئورنىدا قالدۇرۇش مەسلىسىدە توغرا پىكىرگە كېلىش ئۈچۈن پۈتۈن سەنەمنى باشتىن- ئاخىر نەچچە قېتىم قايتا- قايتا چېلىشتىن ئېرىنمەيتتى.

ئۇ نوتىغا قاراپ جىم ئولتۇرۇپ ئويغا كەتكەن چېغىدا يېڭىلا ئۈچەكتىن چىققان چېكەتكە ئۆينىڭ قايسىدۇر بىر بۇلۇڭىدا چىرىلداپ

سايربدى. بۇ ئاۋاز تەۋپىققا هايات زەۋقى ئېلىپ كەلگەندەك بولدى. ئۇنىڭ روشەن تەسەۋۋۇربدا جىمى هاشارەتلەر نەغمە قىلىۋاتقان ياپ- يېشىل ئېتىزلىق پەيدا بولدى. دېمەك، ئەمدى ياز كەلدى. هايات قاينايدۇ. ياشاشقا ئالدىراش كېرەك! ئۇچەكتىن چىقىپ، قايتا هاياتلىققا ئېرىشكەندىن شاتلىنىپ تۇنىنى ئويغاق ئۆتكۈزمەكچى بولغان چېكەتكە تەۋپىقەتىرىشچان ئوقۇغۇچى قىياپىتىدە تۇيۇلدى. ئۇ مەيدە يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ قارىۋىدى، ۋاقىت بىر بولغانىدى، بۇ دېمەك ئىككىنچى كۈننىڭ بىرىنچى سائىتى ئىدى. تەۋپىق شۇنداللا ئورنىدىن تۇردى. ئۇ خىيالپەرەسلەردەك بىر كۈلكىلىك «پال»نى بۇ ئىشقا تەدبىق قىلىپ، «دېمەك، نۆۋەتتىكى كۈنۈمنىڭ بىرىنچى سائىتى تېنچ- ئامان، شۇنداقلا ئۇنۇملۈك مېهنەت بىلەن ئۆتتى. بۇ كۈننىڭ داۋامىمۇ ئەنە شۇنداق هايات قىزغىنلىقىغا تولغان هالدا ئۆتكۈدەك» دەپ ئويلاپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى پاراڭلىشىپ، كۈلۈپ قويدى. ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ، راهەتلىنىپ كېرىلدى. ئۇ ئەمدى دەم ئېلىش قارارىغا كەلگەنىدى.

ئىككىنچى باب

كىشىلىك دۇنياسىدىكى مۇھەببەت
بولمىغان بولسا قۇياشمۇ ئۆچكەن بولاتتى.
— ۋىكتور ھىيوگو «خارلانغانلار» 4-كىتاب.

1

مەمتىلى ئەپەندى قەشقەرگە كېلىپلا ئىككى جەڭچىسىنى دېۋزىيە ئىشتابىغا قايتىپ بۇرادەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ تۇرۇشقا قويۇۋەتتى. ئۇلار ياۋاغدا—«ھىلال ئەھمەر» ئالدىدا خوشلاشتى. تەۋپىق ئاۋۇال مەجىددىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتى. دوختۇرنىڭ توختىمايلا قىلىۋاتقان ھەرخىل چاقچاقلىرىغا قۇلاق سالماي، ئۇنىڭ مېھماندارچىلىقىنى تېخىمۇ قىزىق سۆزلەر بىلەن رەت قىلىپ، ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە نوۋېشىغا بېرىشقا كۆندۈردى.

— ئىبادەتخان يەڭگىمىزنىڭ لەغمىنىنى يېمەي كەتمەيدىغانلىقىمغا ئىشىنىڭ، ئەمما ئاۋۇال باشقا دوستلار بىلەن دىدارلىشىش كېرەك، — دەيتى تەۋپىق. مەجىددىن يېقىندا شامالباغدىن ئۆيلەنگەنىدى.

— ئەمسە نېمىشقا شۇ تەرەپكىلا كېتىۋەرمەي بوسۇغامدا دوقۇرۇپ يۈرۈيسىز؟ سېغىنىپ قالدۇ دەمسىز؟

— سىز سېغىنمىغان بىلەن مەن سېغىنىمەن- دە، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ سىزدىن ئايرىلغىم كەلمەي بىللە بېرىڭ دەپ ئولتۇرىمەن.

ــ ئوھـۇ، ئـادەم ئالداشـنى بىلمـسـىز- دە، ئۇيغۇرلارنـىڭ قەيسـەرلىكى[1]، ــ دېدى بوۋاي.

بـوۋاي ئەگـرى ساپلىق ھاسـسـىنى ئىككـى ئـالقىنى ئاربـسـدا بـىر پـىرقـىرتـىپ «يـىپ ئېشـىپ» قويۇپ ئىتتـىك مېڭـىپ كەتتـى. ئـۇلار نوۋېشـى مەكـتەپ دەرۋازىسـىنىڭ ئالـدىغا كەلگەنـدە دەرۋازىـدىكى قاراۋۇللار مەمتىلـى ئەپەنـدىنى كـۆرۈپلا ئۇنىڭغـا يەكەنـدىن بىرسـىنىڭ ئـىزدەپ كەلگەنلىكىنـى خەۋەر قىلدى.

تەۋپـىق شـۇئانلا ئـۆزىنى ئـىزدىگۈچىنـىڭ ھېلىقـى قېيىقچـى تۇرداخـۇن ئىكەنلىكىنى بىلدى. بۇ چاغـدا ۋاقتـمـۇ چۈشكە يېقـىنلاپ قالغانـدى. ئـۇلار ئـانچە كـۆپ كـۆتمەيلا ئوقۇغـۇچىلار چۈشـلۈك دەم ئېلىشـقا چىقتـى. يۈسـۈپ ئەپەندىمۇ سىنىپتىن چىقىپ تەۋپىقنـى كـۆرۈپلا ئۇلارنـىڭ ئالـدىغا كەلـدى. سـالامدىن كېـيـىن ئۇمـۇ تۇرداخـۇن دېگەن بىـر بوۋاينـىڭ كەلگەنلىكىنـى ئېيتتى.

ــ ئـۇ بوۋايمـۇ ئەمەس، بـىزدىن ئـانچە چـوڭ چىقمىسـا كېـرەك، ئەمـما ھاياتنـىڭ جاپاسـىدىن بوۋايـدەك كۆرۈنـۈدۇ، ــ دەپ تـۇزەتتى تەۋپـىق يـۇرىكى «ۋىـژ» قىلىپ كۆيگەندەك بولۇپ.

ــ ئـۇ سـىلىنى ئـىزلەپ ئاتۇشـقا بارمـاقچى بولغانـىدى. مەن بارغۇزمـىدىم،ــ دېـدى يۈسـۈپ ئەپەنـدى،ــ ئـاتۇش دېـگەن شـەگە ئوخشـمايدۇ. ئۇنىڭغـا ساراي، دەڭ يـوق، ئـۇ بارسـا ئـۇنى كۆتۈشـتىن تارتـىپ ھەمـمە ئىشـنى ئـۆزلىرى قىلمىسـىلا بولمايـدۇ. سـىلىنىڭ ئالدىراشـچىلىقلىرى ماڭـا ئايـان بولغاچقـا، ئـۇنى ئەۋەتمـىدىم، مېنىـڭ مۇلچىرىمـۇ سـىلىنى كـۆچەت قويـىدىغان ئىشـلىرى تۈگۈسـىلا كېلىـدىغۇ دېگەنىدىم، شۇڭا تۇرداخۇنكامنى بارغۇزمىغان.

ــ ئۇ نېمىشقا كەپتۇ؟ قانچىلىك بوپتۇ؟

ــ ئۆزىنـىڭ سـودا- سـېتىق ئىشـلىرى بـىلەن كەپـتىكەن، كۆرۈشـۈپ

---

[1] قەيسەرى ــ تـۈركىيەدىكى بـىر ۋىلايەتنـىڭ ۋە شـۇ ۋىـلايەت مەركـىزىنـىڭ نـامى. بـۇ يەرلىكـلەر دېپلومـاتلارچە مۇئـامىلىگە پىششـىقلىقى، چېچەنلىكـى، سـودىغا چاققـان، «تۈگمەننـىڭ كويلىسىدىن پۈتۈن چىقىدىغان»لىقى بىلەن مەشھۇرــئا.

كېتەي دەپتۇ. بىر ھەپتىچە بولدى. بىچارە سىلىنى تاپىمەن دەپ كۆپ مۇشەققەت چەككەن ئوخشايدۇ. ئاخىرى ئاتىقى چىققان باينى تونىمايدىغان ئادەم ئازغۇ دەپ قىزىل دۆڭگە چىقىپ تۇرداخۇنباينىڭ توختاجىنى ئىزدەيمەن دەپ يۈرۈپ، ئۇ كىشىگە يولۇقالماي، توختاجىنىڭ ئىنىسى ئابدۇكېرىماخۇننىڭ كۆرسۈتۈشى بىلەن دارىلمۇئەللىمنىگە كېلىپ ئەخمەد ئەپەندىنى تېپىپتۇ. كېيىن مەمتىلى ئەپەندى كەلسە ئەڭ ئەۋزەل نەگە كېلىدۇ، كىم بىلەن كۆرۈشىدۇ دەپ سۈرۈشتۈرۈپ نوۋېشىنى تاپقانىكەن.

ــ ھازىر ئۇ قەيەردە؟

ــ ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە بىر قونۇپلا ئۇنىڭ ئالدىراشچىلىقىنى كۆرۈپ ئاۋارە قىلىپ قويماي دەپ سارايغا بېرىۋاپتىكەن، مەنمۇ ئۆيدە تۇرسىلا دەپ ئاڭلىتالمىدىم. ئەمما ھەر كۈنى ئۇچ ۋاخ مۇشۇ يەرگە كېلىپ سىلىنى كەلدىمۇ دەپ سوراپ تۇرىدۇ.

ــ ئاپلا، بىچارە، كۆپ ئاۋارە بوپتۇ- دە...

ــ يۈرۈڭلار، مۇئەللىملەرنىڭ ياتقىغا بېرىپ ئارام ئالغاچ كۈتۈپ باقايلى.

ئۇلار ياتاقتا كېتىۋېتىپ تۇرغۇن ئەپەندى، ساۋۇت ئەپەندىلەر بىلەن كۆرۈشتى.

ــ كەچتە بىزگە مېھمان بولالامىلا ياكى باشقا زۆرۈر ئىشلىرى بارمۇ؟ــ دەپ سورىدى تۇرغۇن ئەپەندى.

ــ كەچتە شۇڭقى ھەزرەتنىڭ ھوزۇرىدا بولىمەن، بەلكى ئەتە كەچتە ھەر قايسىڭلارنىڭ ئىلتىماتىنى قوبۇل قىلارمەن،ــ دېدى تەڭپىق.

ــ ئەمسە، شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى ساۋۇت ئەپەندى، ــ بىز سىلىنى ئەتە كەچتە كۈتىمىز، بىزنىڭ ئۆيدە بولارمىز، يۇسۇپ ئەپەندى سىلىنى باشلاپ بارىدۇ. سىلىدىن سورايدىغان بىرمۇنچە مەسىلىھەت بار، مېھماندارچىلىق دېيىلمەيمىز، شۇڭا. قىسقىسى ئىش، يەنە ئىش، ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ.

تۇرغۇن ئەپەندى بىلەن ساۋۇت ئەپەندىلەر خوشلۇشۇپ ئۆتۈپ

كەتكەندىن كېيىن ئۇلار مۇئەللىملەرنىڭ ياتقىغا كىرىپ ئولتۇرۇشتى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بېقىنىدا چاپلىشىپ دېگۈدەك ئولتۇرۇۋالغان دوختۇر ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇۋالغىنىچە:

ــ پات- پات كېلىپ تۇرۇڭ، دوستۇم، بىزنى تاشلىۋېتىپ بارىسىز،ــ دېدى ئامراقلىق بىلەن.

ــ تۇيۇقسىزدا بولمىغىنىم ئۈچۈن، دەۋاتىسىزغۇ، دەيمەن؟ــ دەپ چېقىشتى تەۋپىق. ئاندىن يەنە جىددىيلىك بىلەن،ــ كېلىشكە تىرىشمەن، ماڭا دورىلىرىڭىزدىن ئازراق بېرىسىز، بارمۇ- قانداق؟ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

— سىز ئۈچۈن ئەلۋەتتە بار. يېقىندا توختاجى سۇۋېتتىن ئالغاچ كەلدى.

يۈسۈپ ئەپەندى داستىخان راستلاپ، مەكتەپ ئاشخانىسىدىن ئېلىپ كىرگەن تاماقنى قويدى. تاماقنىڭ ئۈستىگىلا تۇرداخۇن كىرىپ كەلدى.

ــ مانا، مانا، دېمىدىمۇ،ــ دېدى ئۇ بوسۇغىدا تۇرۇپلا، مەمتىلى ئەپەندىنى قۇچاقلىماقچى بولۇۋاتقاندەك قوللىرىنى يېيىپ، تۇرداخۇن بۇلتۇرقىدىن سەل قېرىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇچىسىدىكى ماتادىن بويىاپ تىكىلگەن كىيىملىرىنىڭ رەڭگى ئۆچكەن، ئۆزىنى «بازارغا لايىق» ياساشقا تىرىشقان، ھەر ھالدا كىيىملىرىنىڭ ئەڭ ياخشىسىنى كىيىپ كەلگەن بولسىمۇ، پۇتۇن تۇرقىدىن سەھرا پۇرىقى چىقىپ تۇراتتى. پۇتىدا قىشنىڭ تەۋرۈكى بولغان، يۇقىرى تەرىپى نېپىزلەپ ھەم يىرتىلغان پىيما ئۇنى سەل بىچارە كۆرسۈتۈپ تۇراتتى. بولۇپمۇ كالتە چاپانلىق ئەپەندىلەر ئالدىدا ئۆڭۈپ كەتكەن ماتا يەكتەكى، ئىچىدىكى تېرە جىلىتكە ۋە يەنە ئاللىقاندىاق قىشلىق قېلىن كىيىملەرنىڭ تۇرتكىسىدە غەلىتە ئېسىلىپ، ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى،ــ زادى ئالدى يارىشىملىق ئادەم يا، سىلى، ــ مەمتىلى ئەپەندى كارۋاتتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە، تۇرداخۇن ئۇنىڭ قولىنى قوش قوللاپ سىقىپ نېمىشكىدۇر كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا، ئەپەندىنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەي تۇرۇپ، ــ ئۆتكەن يىلى يۇرتتا پەيدا بولۇۋېدىلە، خاسىيەتلىرىدىن ھالى-

كۇنـۇم ياخشـىلىنىپ، قويۇمـۇ قوشـاق توغـۇپ بەرگەنـدى. بۇگـۈن نەخ بـزنـاڭ چـمدۇ[1] غـىلا كېتـىدىغان بـىر ھارۇنكەشـكە يولۇقـۇپتـىم، ئـۇ بـىلـلە كېتـىلـى دەپ ئـۆزىلا ئېغـىز ئېچـىپ قالـدى. توختىغىنـا، مېنـىڭ زۆرۈر كۆرۈشـۈدىغان بـىر كـىشـىم بارىـدى، بۇگـۈن كېلـىپ قالغـان بولسـا، كۆرۈشەلىسـەم سـەن بـىلـەن كەتـتىم، بولمىسـا مەن يەنە قـالـمەن، خـۇدا دىلـمغـا سـېلىپ تۇرىـدۇ. ئـۇ كـىشـىنىڭ خاسـيەتى بولمىسـا قۇلۇقـۇمنى ساپالدا كېسـەي، دېدىم- دە، بۇيـان كېلىشـمىتى، مانـا، دېمىدىمـۇ، ئەمـدى ياخشـى بولمىـدىمـۇ، سـىلى بىلەنمـۇ كۆرۈشـتـۇق، ئەمـدى تەييـار ھارۇنـدا كېتـىۋالـدىغان بولـدۇم، كـىرا پۇلىغـا پايـدا بولـدى ئەمەسـمۇ، ــ دېـدى تۇرداخۇن گېپىنىڭ ئاخىرىنى كۇلكە بىلەن تاماملاپ.

ــ خوش، ئەمدى ماڭا نـۆۋەت كەلگەنـدۇر؟ ــ دېـدى تەۋپـىق ئېچىلىـپ كۇلـۇپ، چاقچـاق بـىلـەن، ــ يەڭگەمنـىڭ تېنـى ساقمۇ؟ سـۇلايمان نـېمىش قىلـۋاتىدۇ؟ ھەمراجانـىڭ كېسـىلى قانـداق بولـدى؟ تەلەيقـىز چـوڭ بولـۇپ قالغاندۇ؟

تۇرداخۇن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خاتىرىسـىگە ھەقـقەتەن قايـىل بولـدى. ئـۇ ھېچكىمنـىڭ ئىسـمىنى ئۇنتـۇپ قالمغانـدى. بـۇ ھـال تۇرداخۇنـنـىڭ سـاددا، ئۇيغـۇر دېھقىنىغـا خـاس قەلبىـدە شـۇنچىلىك كۇچلـۇك ھـارارەت ئويغاتتىكى، ئۇنـىڭ تىلـى تۇتۇلـۇپ، دىمىقـى ئېچىشـىپ، كـۆز چانـاقلىرىمۇ ۋىژىلـداپ، گويـا قـايغۇلۇق بـىر خەۋەرنـى ئېيتقانـدەك ئۇمچۇيـۇپ، بۇغۇلغـان ھالدا:

ــ ئۇبـدان، ئەپەنـدىم، خۇداغـا شـۈكرى، ئەپەنـدىم، ــ دەپ كەتتـى، ــ سـۇلايمانـنى مەكـتەپكە بەردۇق. كـۇزدە بەرگەن. ئۆزىمـۇ ئـارام تاپقۇزمـاي مەكـتەپكە بـارىمەن، ئۇقـۇپ ئەپەنـدى دادامـدەك ئـادەم بولـۇمەن، دەپ غەلـۋە قىلـۋەردى. ئانىسـىمۇ «تىلـەپ يېسـەكمۇ چـداپ، ئـۇنى مۇرادىغـا يەتكـۈدەك ئوقۇتـايلى» دەپ...بېشـىمنى ئوچـاق قىلـۋەتتى، مەنغـۇ سـىلىنىڭ قوللىرىغا ئەكىلىپ بېرەي دېگەنتىم، ئانىسـى قويمـدى. ئـاخىر ئىككىمىـز

[1] يەكەن دەرياسىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى بىر يېزا ـ كاچۇڭنىڭ قارشىسىدا، ــ ئا.

مەسلىھەتلىشىپ ئاۋۇال يەكەن بازىرىدىكى تاغىسىنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويۇدۇغان، بالا شۇ يەردە تۇرۇپ، بازاردىكى ئىمىن بەگنىڭ ھويلىسىدا ئېچىلغان مەكتەپتە[1] ئوقۇپ خەت- ساۋادى چىقسۇن، كۆزى ئېچىلسۇن، يېشىمۇ سەل چوڭىيىپ، ھېچ بولمىسا 15ياشقا چىسۇن، ئۇنىڭياقى ئەپەندىنىڭ قولىغا بېرىپ تازا مۇرادىغا يەتكۈچە ئوقتىلى دېيىشىپ قالدۇق،... تۇرداخۇن سۆزلىرىدىن ئېزىپ، گاھ تاغدىن، گاھ باغدىن قىلىپ ئاساسەن شۇ مەزمۇنلاردا بىر نېمىلەرنى دېدى، ــ ھەمراجانىنىڭ بېشى سەللىمازا ساقىيىپ كەتتى، ئانىسى ھەمىشە ئۇنىڭغا سىلىنىڭ ئىسىملىرىنى يادلىتىپ تۇرىدۇ. بالىمىزدىن- بالىمىزغا، ئىگەكىم بار،... ھە، نىمىمۇ؟ تەلەيقىزمۇ چوڭ بولۇپ قالدى. ئۇ سىلىنى ئانچە ئەسلىيەلمەي قالسا كېرەك؟ كىچىك ئەمەسمۇ، ئىككى ئاكىسى ئۇنى شۇنداق ئەيىپلەپ كېتىشىدۇ،... ئىككىنچى ئېسىدىن چىقماس بولۇدۇغۇ دەيمەن، يا بولمىسا ئاكىلىرىنىڭ ئالدىدا شۇنداق دەۋالامدۇ، ئىشقىلىپ ھەممىدىن بەك گەپلىرىنى قىلىپ ئولتۇرىدۇ... ھەممىمىز ئوبدان،... ــ ئۇ كارۋاتقا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىنمۇ، تاماقتا قول ئوزارتمايلا ھەدەپ قوللىرىنى ئىشقىلاپ، تارتىنچاق بالىدەك، دېيىشكە ئوبدانراق سۆز تاپالمايۋاتقاندەك قىلاتتى.

ــ ئاۋۇال تاماقنا بېقىڭ، ئاندىن يەنە سۆزلۈشىمىز، ــ دېدى تەۋپىق.

ــ ئانىسى سىلىگە ئاتاپ بىر نەرسە ئەۋەتكەنىدى...

ــ ھەممىگە ئۈلگۈرىمىز. قېنى داستىخانغا قاراڭ، ــ دېدى تەۋپىق يەنە.

ئەزەلدىن چېقىشىشنى ياخشى كۆرىدىغان مەجىدىدىن ئەپەندى تۇداخۇننىڭ يۈرىكى ئېرىپ تۇرغان روھى ھالىتىدىن تەسىرلىنىپ چاخچاق ئارىلاشتۇرمىدى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىز بىلمەيدىغان مۇناقىمۇ دوستلىرى باركەن دەپ ئويلىغان دوختۇر ئاخىرىدا سۆز قىستۇردى:

---

[1] «مەتلە ئېل ئىرپان» («ئىلىم تۇغۇلىدىغان جاي - بىلىم بۆشۈكى») ناملىق مەكتەپنى دېمەكچى (يەكەن بازىرىدا ئېچىلغان) ــ ئا.

ــ تۇرداخۇن، سىز بۇ ئەپەندى بىلەن بىر نەچچە يىل بىللە بولغان ئىكەنسىز ـ دە؟ قەيەردە بولغانىدىڭلار؟

ــ بۇ، ھېلىقى، نېمە،... ئەپەندىم سەپەر ئۇستىدە يېرىم كۈنچە غېرىپخانىمىزدا بولغانىدى، خالاس،...

ــ ياھ، ــ دېدى مەجىددىن يۇرىكىدە نېمىدۇر شۇررىدە تېنىگە تارىغانىدەك بولۇپ، ــ شۇنداق دوستلىقىمۇ مۇشۇنداق ھەممىسى؟ ياق، ھېچ ئوخشىمايدۇ، يوشۇرۇدىغان بىر يېرىڭىز بار ئوخشىمامدۇ؟

ــ ياق، شۇنداق، ئىشەنمىسىلە ئەپەندىنىڭ ئۆزىدىن سوراپ باقسىلا، توختاجى، ئەخمەد ئەپەندىلەرمۇ بىللىدى،... ــ دېدى تۇرداخۇن سادداىلىق بىلەن مەجىددىنىڭ چاقچىقىنى چۈشەنمەي. دوختۇر ئەمدى ھاياجاندىن يېنىۋاتقان قەلبىنى، دوستىغا بولغان سۆيگۈ ۋە قايىللىقىنى چاخچاق بىلەن پەردىلەشكە ئۇرۇنغانىدەك:

ــ شۇنداقمۇ دەيلى، يېرىم كۈنلۈك بىللە بولغانىڭ ھىكمىتى مېنىڭ تارىلىقىمنى كەلتۈرۈپ قويىدى. بىز بۇ ئەپەندى بىلەن نەچچە يىللىق تونۇش بولساقمۇ يەنىلا ئوخشاش، كۆرگۈمۇز كەپ قالمايدۇ، بىراق، سىز دوستلۇقنى قەدىرلەيدىغان ئادەمدەك تۇرىسىز، ئۇنداقمىكىن دەيلى دېسە، يەنە ئەمەس، نېمىشقا دېگەندە، قەشقەرگە كەلگەندىن بېرى بىز بىلەن نەچچە قېتىم ئۇچراشتىڭىز، بىللە بولدۇق، بىراق بىز بىلەن ئەجەپ كارىڭىز بولماي كەتتى؟ ياكى سىزنى بۇ ئەپەندى سېھىرلەپ قالدىمۇ؟ ئاگاھ بولۇڭ، بۇ ئادەم سىزنى ئالداپ كەتمىسۇن. بىزنىڭغۇ كۆڭلىمىزگە كەلمەيدۇ، كىمنى ياخشى كۆرۈش ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى، ئەمما سىزنى ھۆل قىشقا دەسسىتىپ قويارمىكىن دەپ ئەنسىرەيمىز، ــ مەجىددىن ئىستانبۇل شۇيسى بىلەنراق سۆزلىگەچكە، بىر چەتئەللىكنىڭ بۇنداق چاقچىقى تېخىمۇ قىزىقارلىق تۇيۇلاتتى.

بۇ گەپ بىلەن ئۇنىسىڭىزمۇ قورۇنۇپ ئاران ئولتۇرغان تۇرداخۇن تېخىمۇ قىزىرىپ كەتتى. باشقىلارمۇ كۈلۈپ كېتىشتى. پەقەت مەجىددىن ئەپەندىلا خۇددى راست دەۋاتقانىدەك، كۈلمەستىن جىددى قاراپ تۇراتتى. بايىاتىن بېرى پاراڭغا ئارىلاشماي جىمغۇر ئولتۇرغان يۈسۈپ ئەپەندى

تۇرداخۇنغا ئىچ ئاغرىتىپ، ئۇنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن:

ــ مېنىڭ كۆڭلۈمگە كەلمەيدۇ، پەقەت سىلىلام ئىچى تارلىق قىلمىسلا بولغىنى، ــ دېدى ۋە ــ سىلەرگە بولغان يېقىنلىقىمنى نەچچە كۈندىن بېرى بىلدۈرۈپ بولمىدىمۇ دىمەمدىلا، ــ دېدى دېھقانغا بولۇشۇپ.

ــ شۇنداق بولماي يا، ــ دېدى تۇرداخۇن ئەمدىلا ئېسىنى تاپقاندەك، ئۇ مەجبۇرىدىن ئەپەندىنىڭ يەنە پۇتاق تېپىشىدىن قورققاندەك باشقا گەپ قىلمىدى.

تاماقتىن كېيىن تۇرداخۇن مەمتىلى ئەپەندىگە بالىلارنىڭ ئانىسى ئەۋەتكەن ئامانەتنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە ۋە ئاندىن تەييار ھارۋىدىن قالماي كېتىشكە ئالدىرىدى. ئۇنىڭ نەرسە- كېرەكلىرى سارايدا ئىدى. تەۋپىق ئۇنى تۇتۇپ قېلىش نىيىتىدە بولمىدى. تۇرداخۇننىڭ شەھەردە تۇرۇۋېرىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن زىيان ئىدى. يەنە كېلىپ ئوڭ كەلگەن تەييار ھارۋىدا كېتىۋالمىسا، بىرمۇنچە كىرا پۇلى چىقىم بولاتتى. شۇڭا ئۇ ئۇنى يەنە ئاۋارە قىلماسلىق ئۈچۈن، سارايغا بىللە بېرىپ، ئۇنىڭ سوغىتىنى قوبۇل قىلغاچ، ئۇزۇتۇپ قويۇش قارارىغا كەلدى.

تەۋپىق يۈسۈپ ئەپەندىدىن بىر پارچە ئېلىپبە كىتاۋى، بىر پارچە ئوقۇش كىتابى، ئالتە دانە تىترات[1] سورۇۋېلىپ سومكىسىغا سالدى ۋە يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن مەجددىنگە ئەيىپكارلارچە كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

ــ ئەتە كۆرۈشەيلى، سىز مېنى باشلاپ ساۋۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بارىسىزغۇ؟ ئەتە كەچتە. ئەمما ئەتە كۈندۈزدە يەنە بىز بىللە بولمىز، ــ دېدى، ــ رەنجىمەڭ دوختۇر، سىزنى ئاۋارە قىلدىم.

ــ ئەلۋەتتە ئاۋارە قىلدىڭىز! ئۆيۈمدىن سۆرەپ چىقىپ بۇ يەرگە ئەكىلىپ تاشلاپ قويۇپ، نەگە قاچماقچىسىز؟

ــ باشلاپ ئاچىققان بولسام نېمە زىيان بولدى سىزگە؟ چۈشلۈك تامىقىڭىزنى بىكارغا توختاتتىڭىز، يولنى بىكارغا ماڭمىدىڭىز، ــ دېدى

[1] Тетра́ьд (رۇسچە) ــ مەشق دەپتىرى، ــ ئا.

تەۋپىقمۇ چېقىشىپ جاۋاب بېرىپ، ــ بۇ تاسادىپى ئۇچرۇشۇشنىڭ نەتىجىسى، ئەپۇ قىلىڭلار. شۇ يەردىن شەۋقىنىڭكىگە كېتىمەن، ھازىرغا خوش.

ئۇ تۇرداخۇن بىلەن سارايغا كەلدى. سارايغا كەلگىچە تۇرداخۇن ئېچىلىپ- يېيىلىپ ئۆزىنىڭ ئىگىلىكى ھەققىدە، بالىلىرى ھەققىدە، يۇرتىدىكى يېڭىلىقلار ھەققىدە قىزغىن سۆزلەپ بەردى. بەزى- بەزىدە تەۋپىقنىڭ ھال- ئەھۋالىنى، مەكتەپ ئەھۋالىنى سورىسىمۇ، ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا يەنە ئۆزىنىڭ يېڭىلىقلىرى ھەققىدىكى ھىكايىلەر بىلەن بولۇپ كېتەتتى.

سارايغا بارغاندىن كېيىن تۇرداخۇن ئايالى ئەۋەتكەن سوۋغاتنى تەۋپىقنىڭ قولىغا تۇتقۇزغاچ، يەنە بۇ سوۋغاتنى تەييارلاش جەريانى، ئايالى بىلەن ئىككىسىنىڭ نېمە سوۋغات قىلىش ھەققىدىكى تالاشلىرى ھەققىدە قىزغىن سۆزلەپ تۇردى. مەمتىلى ئەپەندى قولىدىكى خوتەن شايىسىدىن تىكىلگەن كانۋاي كۆينەكنى كۆرگۈنىدە يۈرىكىنىڭ قېتىدا نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ كۈچلۈك دولقۇنلاپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇ كۆينەكنىڭ ئىپەك يېپ بىلەن كەشتە تىكىلگەن ياقىسى ۋە يەڭ گىرۋەكلىرىگە قاراپ بىردەم خىيالچان تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ قولىدا ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر كۆينىكى تۇراتتى. ئۇنىڭغا تىكىلگەن كەشتىلەر شۇنچىلىك نەپىس، چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭ يۈرىكىدىن شائىرانە ھېسلار ئۇرغۇپ، ناھايىتى نۇرغۇن گەپلەرنى قىلغاندەك ھېس قىلدى. بىراق ئۇ ئاخىرقى ھېساپتا دېمەكچى بولغانلىرىنىڭ دېھقان دوستى چۈشەنمەيدىغان، ئىچكى ھاياجانىنى ئىپادە قىلغۇچى سۆزلەر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، پەقەت:

ــ سوۋغىتىڭلار ئۈچۈن ھەممىڭلارغا رەھمەت! بۇنىڭ لايىقىدا سوۋغات قىلالمىدىم. بالىلارغا ئالغاچ بېرىشىڭىز ئۈچۈن مۇشۇلارنى يوللۇق تۇتۇدۇغان بولدۇم، ــ دېدى ئۇ دەپتەر ۋە كىتابلارنى تۇرداخۇنغا بېرىپ، ئۇنىڭ يەنە بىر كىچىك بولىقى ناۋات ئىدى.

ــ ھەشقاللا، ئەپەندىم، يوللۇق دېگەن بۇنىڭدىن ئوشۇق بولامتى،

سىلىنىڭ ئىشلىرى ئالدىراش- يا، مەن ئەمدى سىلىنى جىق ئاۋارە قىلماي، كۆردۈم ئەمەسما ئەخمەد ئەپەندىمۇ، نوۋېشىدىكى ئەپەندىلەرمۇ ئالدىراپلا تۇردىكەن. ئىشلىرى بولسا قىلسىلا، مۇشۇ يەرگىچە كەلگەنلىرىگە رەھمەت، ــ دېدى تۇرداخۇن يەنە چىرايىنىي ئۆمچەيتىپ. كەمدىن- كەم هاياجانلىنىدىغان بۇ دېھقانغا بۇگۈنكى ئارقا- ئارقىدىن هۇجۇم قىلغان هاياجان پەيدا قىلغۇچى كەچمىشلەر ئېغىر كېلىپ، دېگەندەك ئۆزىنى تۇتالماي قالغاندى.

ــ مەن قەشقەرگە دوستلار بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىم. ئالدىراش ئىشىم يوق، ئەنسىرىمەك. سىزنى يولغا سېلىۋېتىپ ئاندىن كەتسەممۇ بولۇدۇ، ــ دېدى تەۋپىق تۇرداخۇنىڭ كۆڭلىنى ئاياش تۇيغۇسى بىلەن يالغاندىن. ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىشلار ئۈچۈن ۋاقىت يېتىشتۇرەلمەيلا ئاۋارىدى. ئەمما بىر يىلدا بىر قېتىم كۆرۈشكەن، ئەمدى يەنە نەچچە يىل كۆرۈشەلمەيدىغان كىشىنى ئالدىراپ- تېنەپ خوشلۇشۇپلا تاشلاپ كېتىشكە قىيمايتتى.

تۇرداخۇن ئەڭ ئاخىرقى قىممەتلىك دەملەرنى نىملەرگە سەرپ قىلىشنى بىلمەي بىردەم ئۇنى، بىردەم بۇنى دەيتتى:

ــ سۇلايمانىڭ يېشى 15كە توشقان كۈنىڭ ئەتىسى سىلىگە تاپشۇرىمەن، ئۆزلىرى تازا قالتىس بىر ئادەم قىلۇۋتسىلە، خۇدايىم ئىلىمدىن ئېيتقان بولسا، ئادەم بولۇپ قالار.

ــ كۆڭۈل تىندۇرالىسىڭىز هازىر ئەكىلىپ بەرسىڭىزمۇ بولۇۋېرىدۇ.

ــ كېچىك بالىغا مۇساپىرچىلىق يەتكىنى يامان، دەپ قويمىدى، - يا...

ــ بوپتۇ، ئانا دېگەن شۇنداق بولۇدۇ، بالىغا چىدىيالمايدۇ. كېيىن ئەكەلسىڭىزمۇ بولۇدۇ، ئىشقىلىپ، ئۆزۈمنىڭ بالىسى ئورنىدا تەربىيلەيمەن. هەمراجانىنمۇ مەكتەپكە بېرىڭ.

ــ ۋايەي، ئاشۇ كېچىك، ماڭقىسىنى ئېرىتالمايدىغان شۇمتەكنىما؟

ــ دېدى تۇداخۇن بۇنى كۈلكىلىك بىر گەپ ئورنىدا كۆرۈپ.

ــ ئەسلىدىغۇ بالىنى كىچىكىدىن ئوقۇتۇش كېرەكىدى. كۆپ

دۆلەتلەردە ئالتە- يەتتە ياشتا بالىنى مەكتەپكە بېرىدىغان قائىدە بار، ئەمما بىزدە بۇنداق بۇرۇن بۇنداق ئادەت بولمىغاچقا تاڭ كۆرۈنۈدۇ، كىچىك ۋاقىتتىن باشلاپ ئوقۇتسا تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ.

ــ مەيلى، بولمىسا، ئاكىسى بىلەن بېرىپ-كېلىپ ژۇرە،... ئەنە قالىسىلا، مەن گېپىنى قىلغان بىزنىڭ يۈرتلۇق ھارۇپكەش كېلىۋاتىدۇ. مەن ئۇنىڭغا ئېيتىپ باقاي، ئانچە ئالدىرىمايدىغان بولسا كەچتىرەك قوزغۇلۇپ كەتسەكمۇ بولىدۇ، ــ تۇرداخۇننى مۇشۇ ھارۇدىن قۇرۇق قېلىش بىلەن بولىدۇغان زىيان ــ كىرا پۇلى، ساراي پۇلى، ۋە باشقا بازارلىق چىقىملار ئەنسىرىتىپ تۇرسىمۇ، يەنىلا بىر تەرەپتىن تەۋپىق بىلەن كۆپرەك بىلله بولغۇسى كېلىپ تۇرغاچقا ئارسالدىلىق ئىچىدە شۇ گەپلەرنى قىلدى. ئەمما شۇئان زىيان كۆز ئالدىغا كېلىپ، يۈرىكىنى بىر نېمە تاتىلاپ ئۆتكەندەك بولدى.

ــ بولدى، ئۇنداق دىمەيلا قويۇڭ، ئۇ سىزنىڭ گېپىڭىزنى يىراي دېسە تېخى، ماقۇل دەي دېسە تېخى، ئىچىدە بىلىپ قالمىسۇن. بالىلار يولىڭىزغا قارايدۇ. مېڭىپ كېتىڭ، ــ دېدى ئۇ دېھقانىنىڭ كۆڭلىنى چۈشۈنۈپ، ئۇ ئۆزىنىڭمۇ، ئۇنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ، كۆڭۈل كۆتۈرۈش ئۈچۈن چاقچاق ئارىلاش قوشۇپ قويدى. ــ «تۇرمىغان مېھماننىڭ كەتكىنى ياخشى» دېگەن گەپ بارغۇ.

ــ بالىلار مەندىن سىلىنىڭ گەپلىرىنى سورايدۇ، ھەقىچان، جىقراق بىللە بولغان بولساق، مەنمۇ ئۇلارغا جىقراق سۆزلەپ بەرسەم دەيمەن... مېڭىشقا بەك ئالدىرىمايدىغانسەن، ئاغىنە؟ ــ دېدى ئۇ ئۇلاغ قوراسى تەرەپكە كېتىپ، كەلگەن ھارۇكەشكە.

مەمتىلى ئەپەندى تۇرداخۇن بىلەن تەڭ قوراملىق كەلگەن ئۇرۇن يولنىڭ جاپاسى، دەشتـ بايا‌ۋانلارنىڭ بوران چاپقۇنلىرىدىن ئىزنا بىلىنىپ تۇرغان، تېرىلىرى يىرىكلەشكەن بۇ كىشى بىلەن خۇددى كونا قەدىنىسىنى تېپىۋالغاندەك خۇشال، ئىللىق سالاملىشىپ، قول سىقىشتى ھارۇكەن سالامدىن كېيىن:

ــ قانداق دەيسەن؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ مەن كۆرۈشىلمەي قاخشاپ يۇرگەن ئادەمنى بۇگۈن خۇدا ئالدىمغا ئەۋەتىپتۇ. مۇشۇ كىشى شۇ. سەن بىلەن كۆرۈشكەندىلا دىمىدىمما، بۇگۈن ئىشىمدا بىر ئوڭ بېقىش بار، بۇ چوقۇم ئەپەندىنىڭ خاسىيىتى، دەپ ئېسىڭدە باما، بۇلتۇر مۇشۇ كەمىلەردە پوسكام تەرەپتىن كېلىپ بىزنىڭ ئۆيگە چۈشكەن، يۈرتتا خېلى ئۆزۈنغىچە گېپى بولغان ئەپەندىلەرنىڭ بىرسى، مەمتىلى ئەپەندى دېگەن كىشى شۇ.

ــ ھە، ئېسىمگە كەلدى، بەك ئالدىراش كېتىپ قېلىشتىلا،... كېيىن ھەقاسىلىرىنى ئەمچىكەن[1] دەپ ئاڭلاپ قالدۇق. بۇ ئاغىنىمىزنىڭ بالىسىنىڭ بېشى ساقىيىپ قالغانىنىڭزى ئازىلىرىنى يىدۇق، بالدۇرراق بىلگەن بولساق بىر نەچچە كۈن تۇتۇپ قالارکەنمىز دېدۇق، ــ ھارۇنكەشمۇ ئۇزاق سەپەرلەردىكى ئەڭ ياخشى ئەمەك بولغان سۆھبەتداشلىق بىلەن پاراڭچى بولۇپ قالغان كىشى ئىدى.

ــ بۇيان بىلەن تېخى بايراق كۆرۈشتۇق، لېكىن- زە، تېخى گېپىمىز تۈگمىگەن...

ھارۇنكەش خجالەت بولۇپ، نېمە دەرىنى بىلمەي قالدى. تۇرداخۇنىڭ كېچىكىشى گەرچە ئاقكۆڭۈللۈكنىڭ مەھسۇلى بولسىمۇ، ئۇچەيلەنىڭ ھەممىسىگە پايدىسىزدى. شۇڭا تەۋپىق ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ:

ــ بۇ يۇرتدېشىڭىزنىمۇ خجىل قىلماڭ، سىزنى دەپ يولدىن قالمىسۇن، بىز مۇشۇ يەردە خوشلىشايلى، ــ دېدى.

ــ راست، دېدىلە، ساق- سالامەت دىدارلاشقاندىكىن بولدى ئەمەسما، گەپ دېگەن مىڭ بىر كېچىدىمۇ تۈگمەيدۇ...، ــ دېدى ھارۇنكەش.

تۇرداخۇنمۇ شۇنداق مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بەك ئالدىراش بولۇدۇغانلىقىنى، ئەخمەد، يۈسۈپ ئەپەندىلەردەكلا بولۇدۇغان بولسا، ئۇنى ئاۋارە قىلماسلىق كېرەكلىكىنى ئويلاپ قالدى- دە، يەنە خجىل بولۇپ كەتتى.

ــ ماقۇل ئەمىسە، ئەپەندىم، سۆلايمانىنى جەزمەن ئېلىپ كېلىمەن،

[1] ئەمچى ــ دوختۇر مەنىسىدە، ــ ئا.

ئىككى يىل ئۆتسە، ئۇمۇ خېلى ئادەم بولۇپ قالىدۇ،... قېنى ئەمسە، ئاغىنە، ھارۋاڭنى قوشۇپ چىقمامسەن، تۇرغۇڭ كەلمىگەندىكىن كەتسەك كېتىلى... شۇنداق قىلمەن، ئەپەندى، سىلىنىڭ قوللىرىدىن چىقسۇن....

ــ ماقۇل، چوقۇم شۇنداق قىلىڭ. تەلەيقىزنى مەن ئۈچۈنمۇ سۆيۈپ قويۇڭ. ھەمراجانىنى مەكتەپكە بېرىڭ، خەير، ــ ئۇ تۇرداخۇنغا قولىنى سۇندى.

ــ بىزمۇ تونۇش بولۇپ قالدۇق، ئەپەندىم، شۇغۇنىسى تونۇشۇپلا خوشلاشتۇق، ــ دېدى قورا تەرەپتىن ھارۇنى قوشۇپ چىققان ھارۇنكەش تەۋپىقنىڭ قولىنى سىقىپ تۇرۇپ.

تۇرداخۇن سۇلايمانىنى ئېلىپ كېلىش ھەققىدە يەنە بىر قېتىم ئەسكەرتتى. تەۋپىقمۇ خەيرىلىشىش سۆزلىرىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بىر كوچا دوقمۇشقىچە مېڭىپ قول پولاڭشىتتى. ئۇلار تار كوچىلاردا، ئادەملەر توپى ئىچىدە غايىپ بولۇپ ئورنى بوشاپ قالغانىدەك، مەيۈسلۈك روھى ھالەت كېلىپ باستى. لېكىن ئۇ دەرھال دوتەي يامۇل ئالدى كوچىسىدىكى شەۋقىنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

تەۋپىق ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە قوتلۇقھاجىم «يېڭى ھايات» نىڭ ماقالىلىرىنى تەھرىرلەپ ئولتۇراتتى. سەللىسى شىرەنىڭ بىر چېتىگە ئېلىپ قويۇلغان. ئۇزۇن تونىنمۇ سىلىۋەتكەنىدى. تەۋپىنىڭ كىرىپ كېلىشى شائىرنى تولىمۇ شادلاندۇرۋەتتى. ئۇ ئۇزۇن يىل قەلەم بىلەنلا بولۇپ، پۈتۈن ئىچكى ھېسىـ تۇيغۇسىنى قەلەم بىلەنلا ئىپادىلەشكە ئادەتلىنىپ قالغاچقا، دېيىشكە تېگىشلىك سۆزلەرنى دەرمەھەل تاپالمايى تەمتىرەپ قالاتتى. ئۇ ھېلىمۇ شۇنداق بولدى:

ــ ھۆي، مانا! كەلسىلە، ئىنىم، ــ دېدى ئۇ تۆتۈلۈپ، ئاندىن بىر ئاز ئېسىنى يىغىپ، ــ نېمانداق ئىنتىزار قىلىلا تەۋپىق ئەپەندى؟ مۇنچىۋالامۇ سېغىندۇرغان بارمۇ؟ بىز ئەسلىرىدە بارمۇ ئۆزى؟ ــ دېدى.

ــ ئەيىپكە بۇيرىماڭ، ئۇستاز، مەنمۇ سىزنى كۆپ سېغىندىم، بىراق، نېمە ئامال؟ بىر- بىرىمىز بىلەن مېھماندارچىلىق ئۇيناپلا ئۆتەلەيمىز - دە.

ــ شۇنداق، شۇنداق، نەخ گەپنى قىلدىلا، ئەمدى يەنە بىر ئېغىز چىن سۆزلىرىنى ئېيتسىلا، بىزگە قانچە زامان مېھمان بولىلا؟

ــ مەن سىزگە ئەتە تاڭ سەھەرگىچە مېھمان بولىمەن.

ــ نېمانداق؟ كېچىچە مەن سىلىنى جۇۋازغا قاتامتىم؟ كۇندۇزلىرىنى بەرسىلە بولمامدۇ؟

ــ ئىككىمىزگە بىر ئاخشام، خالىساق پۈتۈن بىر كېچە يېتەر، مەيلى جۇۋازغا قاتسىڭىزمۇ، ئىشقىلىپ ماڭا تاپىلايدىغانلىرىڭىزنى ئەتىگىچە تۈگۈتۈپ بولۇڭ، شۇنداقلا مېنىڭمۇ سۆزلىرىمنى تۈگۈتۈشۈم ئۈچۈن ئىمكان بېرىڭ.

ــ ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟

ــ ئەتە سىزدىن ئۇزاپ چىقىپ سىجاڭنىڭ ھوزۇرىغا كىرىمەن. ئۇ كىشى بىلەن سالاملىشىپ چىققاندىن كېيىن قىزىل دۆۋىگە بارىمەن. بىركۇندۈزى شۇ ئىشلار بىلەن ئۆتۈدۇ، كەچتە ساۋۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بېرىشقا ۋەدە بېرىپ قويدۇق. بۇرادەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇ يەردە بولۇدۇ. ئۆگۈنلۈككە ئەتىگەندە كېتىمەن.

ــ خۇداغا شۈكرى، ــ دېدى شەۋقى ئۇچلۇق ساقلىنى سىپاپ قويۇپ، كۈلۈمسىرىگىنىچە، ــ ھەر ھالدا مەن سىجاڭ بىلەن توختاجىغا قارىغاندا بەختلىكراق ئىكەنمەن. سىلىنىڭ ۋاقىتلىرى نېمە دېگەن زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان! مەيلى، مەن زازى، بىراق، ئەگەر كۇندۇزدىكى سەپەرلىرىگە ھەمرا بولۇشنى خالىسام رەت قىمايدىغانلا؟

ــ ياق، ئەكسىچە ئىنتايىن خۇشال بولۇمەن. ئەسلىدە مەن ئۆزۈم تەكلىپ قىلىشنى ئويلىغانىدىمۇ، جۇرئەت قىلالماي تۇراتتىم.

ــ ئۇنداقتا كەچتە ساۋۇت ئەپەندىنىڭ ئۆيىدىكى سۆھبىتىڭلارغا

داخىل بولسامچۇ؟

ــ شــاگىرتلىرىڭىزنىڭ ھەممىسىنى سىزنى چىللاپ ئاپىرالماسلىقىندىنلا ئەنسىرەيدۇ. بارسىڭىز نېمىشقا خۇشال بولمايدىكەن؟ سىز بىلەن بىللە بولسام ئۆزۈمنى ئىككى ھەسسە كۈچلۈك ھېس قىلىمەن.

ــ ئەمسە پۈتۈشتۈق- ھە؟ رەسمىي گەپنى باشلاشقا ئالدىرىمىسىلا، داستىخان سالسۇن. داستىخان ئۈستىدە ئۆزلىرىنىڭ كەچمىش- ئەتمىشلىرنى سۆزلەپ بەرسىلە. بۇ ھەم دەم ئالغىنىمىز بولسۇن، ئاندىن ئۆزلىرىدەكلا جاپاكەش خىزمەت سومكىلىرىنى ئاچسىلىمۇ بولىدۇ.

ــ بولىدۇ، سىزگە بويسۇنمەن.

ئۇلار ھەم كۆڭۈللۈك، ھەم گەپنى چورت كېسىپ پاراڭلاشقىنى ئۈچۈن سۆيۈنۈپ كۈلۈشتى. ئۆز ئارا چۈشۈنۈشىدىغان كىشىلەر ئارىسىدا ئەنە شۇنداق رەسمىي گەپلەر بولۇشى كېرەك ئىدى.

داستىخان ئۈستىدە مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ سېنىتەبىردە كېلىپ كەتكەندىن كېيىن قىلغان ئىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى. 24كەنتتىكى 24 مەكتەپنىڭ پۈتۈشى، ئىككى يېرىم مىڭ چامىسىدا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ساۋادى چىقىپ بولغانلىقى، بۇنىدىن باشقا يەنە ئىككى مىڭچە چوڭ ياشلىقلارنىڭ كەچ كۈرۈسىغا تەشكىللىنىپ ساۋاتلىق بولۇپ بولغانلىقىنى، ئەمدى ئاپىرىلىدىن باشلاپ مەكتەپلەردە سىنىپلار كۆپەيتىلمەكچى ئىكەنلىكى، رۇشتى مەكتەپتە ئوقۇش باشلايدىغانلىقى، مائارىپ ئويۇشمىسىنى رەسمى قۇرۇپ، ئويۇشما ئۇچۇنمۇ قۇرۇلۇش سالماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ناھايىتى قىزىقارلىق سۆزلەپ بەردى. ئەزەلدىن تەۋپىقىنىڭ ناتىقلىقىغا زوقلىنىدىغان پىشقەدەم شائىر، بۇ قېتىم يەنمۇ قايىل بولۇپ:

ــ ھەر قانداق ئەرزىمىگەن سۆزلەرنىمۇ سىلىنىڭ ئېغىزلىرىدىن ئاڭلىسا كەم تېپىلىدىغان قىزىق ھىكايىگە ئايلىنىدۇ- دە، بايىاتىن بېرى مەن سىلىنىڭ جىمىكى پائالىيەتلىرىدە بىللە بولغانىدەكلا بولىدۇم. مەن بولسام مانا، گېپىمنى تېپىش ئۈچۈن ھەپتە ئويلىنىۋاتىمەن.

ــ سىز دېگەن قىلىچ- تە، ــ دېدى تەۋپىق شائىرنىڭ شېئىرىنى يادىغا ئېلىپ، ــ قىلىچ دېگەننىڭ بىر تەرىپىدە ئىتتىك بىس بولۇدۇ، يەنە بىر تەرىپى ئىشلىتىلمەيدۇ.

ــ ئانداقتا سىلى شەمشەر بولىلىغۇ؟ ــ دېدى شەۋقى «سۇرناي» تاماكىسىنى چىقىرىپ سۆھبەتدىشىغا بىر تال سۇنۇپ.

ــ مېنىڭ بىر تەرەپتىكى بىسىم ئانچە ئۆتكۈر ئەمەس. ئەمدى كۈن تەرتىپ بويىچە خىروم سومكامنى ئاچسام بولار؟ ــ دېدى تەۋپىق تاماكىسىنى تۈتاشتۇرۇۋېلىپ.

ــ بولۇدۇ، باشلىسىلا.

تەۋپىق سومكىسىدىن «دۇئان»نىڭ تەرجىمە قىلىنغان بۆلۈكىنى ئالدى:

ــ مانا، ئالدى بىلەن بۇنى تاپشۇرۇپ ئېلىڭ. بۇنى سىز تەپسىلى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن پىكىرلىشىمىز. مەن دۇچ كېلىۋاتقان قىينىچىلىقلارمۇ ئاز ئەمەس، شۇلارنى بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى. يەنە شۇنى ئېيتىپ قويايكى، خوجايىن، تەرجىمە ئىشى يەنە بىر مەزگىل توختايدۇ. يەنە بىر مەھەل ئالدىراش بولۇپ كېتىدىغان بولدۇم.

شەۋقى تەرجىمىنى كۆزدىن كەچۈرگىچە تەۋپىق «يېڭى ھايات» ژۇرنىلىنىڭ تەييارلانغان ماقالىلارنى ۋە ئۆزى تېخى كۆرمىگەن ئەڭ يېڭى سانىنى كۆرۈشكە باشلىدى...

شەۋقى تەرجىمىنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، ئىككىسى يولۇققان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن مۇزاكىرە قىلىشتى. تەرجىمىگە قارىتا شەۋقى پىكىر بەردى. تەۋپىق ئۇ ئېيتقان دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتىلارنى تەپسىلى خاتىرلىۋالدى. ئۇلار «دۇئان» ھەققىدىكى ئىلمىي مۇھاكىمىسىنى تۈگەتكەندە سائەت نۆل بولغانىدى.

شۇندىن كېيىن شەۋقى «يېڭى ھايات» ھەققىدە ياش دوستىدىن پىكىر سورىدى. تەۋپىق قىلچە تارتىنىپ ئولتۇرماستىن ئويلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئېيتتى. شەۋقى بۇ پىكىرلەرنى پايدىلىق دەپ ھېساپلاپ قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئارقىدىن تەۋپىق ئۇنىڭدىن تارىخقا

ئائىت پايدىلىنىش ماتېرىيالى بولسا بېرىشنى سورىدى.
ــ رۇشتى مەكتەپتە ۋەتەن تارىخى بەرمەكچىمىز. ئەڭ ياخشىسى ئۆزىڭىزنىڭ ئەمگەكلىرىدىن بولسا ياخشى بولاتتى، ــ دېدى ئۇ.
ــ مەندە سىز دېگەندەك بىر دەپتەر بار، شۇنى بېرەي، ــ دېدى شەۋقى. لامپا يۇرىقىدا ئۇنىڭ ئىلمىي ئەمگەك، جاپالىق ئىزدىنىش بىلەن ئۆتكەن ئۆمرىنىڭ بەلگىسى بولغان چوڭقۇر ئورا كۆزلىرى شۇ ئاندا ئىككى دۆگىلەك قارا سايە بولۇپ كۆرىنەتتى. پەقەت چىراق نۇرى تەرەپكە بۇرالغاندىلا ياش يىگىتلەردە بولۇدۇغان قىزغىنلىق، جۇشقۇنلۇق چىقىپ تۇرىدىغان كۆزلىرى چاقناپ كېتەتتى.
ــ ئەمىسە، سىزنىڭ باشقا دەيدىغىنىڭىز بولمىسا دەم ئالايلى، مېنىڭ گېپىم تۈگىدى، ــ دېدى تەۋپىق. ئۇ شەۋقىنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇرۇپ، دەم ئېلىشنى تەشەببۇس قىلغانىدى. شەۋقى دەرھال قوشۇلدى. چۈنكى ئۇ ياش دوستىنى ئۇزۇن يولدىن ھېرىپ كەلدى، چارچاپ ئۇزۇلۈپ قالارمۇ دەپ ئەنسىرەپ تۇراتتى.
شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار ئورۇنغا كىرىپ ياتقاندىن كېيىنمۇ يەنە خېلى ئۇزاق پاراڭلاشتى.

3

تاڭ سەھەردىلا مەمتىلى ئەپەندى بىلەن شەۋقى دېۋىزىيە ئىشتابىغا مەھمۇد مۇھىتى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن مېڭىشتى. ئادەت بويىچە شەۋقى تالاغا چىقىشتىن بۇرۇن، بولۇپمۇ «گۈلۈڭ»قا بېرىشتىن بۇرۇن بەك ئەستايىدىل ياسىناتتى. ھەتتا ئۆزىگە دىققەت قىلىشتا داڭلىق بولغان تەۋپىقنىمۇ تالدۇرۇۋەتكىدەك تۇجۇپىلەپ جابدۇندى.
قەشقەر كوچىلىرى بامداتتىن يانغان كىشىلەر بىلەن جانلىنىپ

كەتكەن، ناۋايخانىلار، ساماۋارخانىلار، ئاشخانىلارنىڭ موربىلىرىدىن تۈتۈن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغانىدى. بىلىنەر- بىلىنمەس نەمخۇش ھاۋا تۈتۈنلەردىن چۈمبەل ياساپ بىر- بىرىگە يۆلەپ سېلىنغان چۈشىنىكسىز، قاتمۇ- قات ئۆي- ئۆگزىلەر ئۈستىنى ئوراپ قويغانىدەك، بىر قەۋەت ھاۋارەڭ پەردە ئۆگزىلەر ئۈستىدە يېيىلىپ تۇراتتى. مەڭگۈ جۇشقۇن ھالىتىدە قالغان قەشقەر رەڭگى- روھى سولغۇن، ئۈچسى جۇل- جۇل بولسىمۇ خۇشچاقچاق كەيپىغەل يىگىتتەك، سانسىز قانلار ئاققان تۈپرىقى ئۈستىدە جۇشقۇن ھايات‌نى داۋام قىلدۇرۇش ئۈچۈن يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋالماقتىدى. باھارنىڭ تۇمان ئارىلاش سالقىن ھاۋاسى كۆڭۈللەرگە تېتىكلىك بەخش ئېتەتتى.

كوچىنىڭ ئۇ يەر بۇ يېرىدە ئولۇشۇالغان ئادەملەرنىڭ غۇلغۇلىسى چۈشۈنۈكسىز بىر ئىشتىن بىشارەت بېرەتتى. بەزى توپلار تاملار ئالدىغا ئولۇشۇالغان ئىدى. دۇنىيە ئىشتابى تەرىپىتىن كەلگەن بىر توپ ئاتلىق توپلىشۇالغانلارغا ھەيۋە قىلىپ، تارقىتىۋەتتى، ئارقىدىن يەنە بىر توپقا قاراپ ئات سېلىپ كەتتى.

بۇلاردىن بىر نېمىنى غۇۋا سەزگەن تەۋپىق شەۋقىگە ئىزاھ تەلەپ قىلغاندەك قارىۋىدى، شەۋقى بوش ئاۋازدا:

ــ بەزى كېچىلىرى كومۇنىزمغا قارشى تەشۋىق ۋاراقلىرى تارقايدۇ، تاملارغىمۇ چاپلىنىدۇ. بايىقىسى سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى، بۇ ئىشنى قىلغانلارنى سۈرۈشتۈرۈشكە چىققانلار، ــ دەپ جاۋاپ بەردى، ئاندىن ئەسلىتىپ، ــ بۇلتۇر كۈزدە نوۋېشى مەكتەپتە بولغىنىمىزدا سانايى نەپىسەنىڭ مۇدىرى ئوبۇلقاسىم مۇشۇ ھەقتە گەپ تەشمەكچى بولغان، ئەسلىرىدە بارمۇ؟ شۇ مۇشۇ ئىش ئىدى.

ــ توغرا، سىز شۇ چاغدا گەپنىڭ بېلىگە تېپىپ، بۇ ھەقتىكى گەپنى ئۈزۈپ تاشلىغان، مەن كېيىن ئايرىم سورايمەن دەپ ئويلاپ ئولتۇراتتىم، كېيىن تامامەن ئېسىمدىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن. نېمە گەپ بۇ ئۆزى؟

ــ ئوبۇلقاسىم دېگەندەك، بۇ ئىشنى بەزىلەر سىجاڭدىن كۆرىدۇ. بولۇپمۇ ئورۇسلار، يېڭىشەدىكىلەر شۇنداق قارايدىكەن. ئەگەر بۇ راستىنلا

سىجاڭغا چېتىشلىق ئىش بولسا، ئارىمىزدا بۇنى بىلىدىغانلار بولسا ئاغزىنى تۇتالمايلا ياشلىق قىلىپ دەپ سالمىسۇن دەپ، بۇ ھەقتىكى گەپنى ئۆزۈۋەتكەن ئىدىم. خەۋىرى بار، ئىنسانىنىڭ ئالىسى ئېچىدە، كىم بىلىدۇ ئارىمىزدا قانداق ئادەملەر بار...

ــ ئەمىسە سىجاڭ ئەسكەر چىقىرىپ ئىزدىگىنى نېمىسى؟ بۇنى ئۇلار نېمە دەپ چۈشەندۈرىدىكەن؟

ــ بۇنى بىر كۆز بويىاش ھىلىسى، دەپلا قارايدۇ.

ــ سىز ئوبۇلقاسىم ھەققىدە ياخشى پىكىردە ئەمەستەك قىلامسىز- نېمە؟ ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلەمسىز؟

ــ ئۇ لەنجۇ ياقۇپھاجىم دېگەننىڭ ئوغلى، ــ دېدى شەۋقى چۈشەندۈرۈپ، ــ ئۇنىڭ دادىسى ئېچكىرىگە قاتناپ سودىگەرچىلىك قىلغاچقا «لەنجۇ» دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغان بولسا كېرەك. بىر ئاڭلاشلاردا ئۇنىڭ لەنجۇ دېگەن يەردە ئۆيى- جاھانلىرى بارمىش، بۇ ئوبۇلقاسىمۇ ئېچكىردە چوڭ بولغانمۇ، ئەيتاۋۇر خىتاي تىلىغا كامىل...

ــ ھە،....

ئۇلار دېۋىزىيە ئىشتابىغا يېتىپ كەلگەندە دەرۋازىدا تۇرغان پوست بۇ يەرنىڭ دائىمى مېھمىنى بولغان شەۋقىنى تونۇپ سالام قىلدى.

ــ دېسەم- دېمىسەم سىجاڭ سېپىل ئۈستىدە ھاۋالىنىپ يۈرىدىغۇ،

ــ دېدى شەۋقى.

ــ ھەئە، ھەر كۈنى شۇنداق، ــ دېدى قاراۋۇل.

دېگەندەك مەھمۇد مۇھىتى گازارما ئەتراپىدىكى سېپىل ئۈستىدە ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىدا تولۇق قوراللانغان تۆرت ئەسكەر ئون قەدەم ئىلگىرى توغرا سەپ بولۇپ ئاستا قەدەم تاشلاپ ماڭاتتى. ئارقىدىن ئون قەدەم كېيىن يەنە تۆرت ئەسكەر كېلەتتى. مەھمۇد مۇھىتى تولۇق قوراللانغان ھالدا ھەربىي فورمىسىنى راۋرۇس كېيىپ ئەتراپقا نەزەر تاشلاپ ئاستا يۈرەتتى. ئۇ ئىشتاپ ھويلىسىغا چىققان شەۋقى بىلەن مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىمۇ سېپىلگە چىقىشقا ئىشارەت قىلدى.

ئۇلار سېپىلگە چىققاندىن كېيىن مەھمۇد مۇھىتى ئۇلار بىلەن

دوستانه كۆرۈشتى. ئۇ سېغىنىشىنى ئىپادە قىلغۇچى كۆز نۇرى بىلەن مەمتىلى ئەپەندىگە خىلى ئۇزاق بېقىپ:

ــ نېمىشقا پات- پات كەلمەيسىز؟ ئۆزلەدىن بەك ئەنسىرىدىم. ئاغرىپ- تارتىپ قالمىغانسىز؟ ــ دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن.

تەۋپىق ئەقىل نۇرى بىلەن پارلىغان كۆزلىرىنىڭ قۇيرىقىنى بىر ئاز قىسىپ كۈلۈمسىرىدى. ئۇ سجاڭنىڭ كۆڭلىگە يارىشا:

ــ مەن ساپ- ساق يۈردۈم. پەقەت ئىش ئالدىراشچىلىقىدا كېلەلمەي قالدىم. مەن ھەم سىزدىن ئەنسىرەپلا تۇرىمەن، ــ دېدى.

ــ چۈشۈنمەن، چۈشۈنمەن، يۈرۈڭلار، شەھەرنى تاماشا قىلىڭلار. سەيلى قىلغاچ پاراڭلىشىمىز، ــ دېدى سجاڭ ئاتىلارچە كۈلۈمسىرەپ، ــ ماڭا مېھمان بولغىلى كەلگىنىڭلارغا رەھمەت. بالىلار ئوقۇۋاتامدۇ؟ مەكتەپكە كىرگۈچىلەر كۆپمۇ؟

تەۋپىق ئۆز پائالىيەتلىرىنى ناتىقلىق سەنئىتى بىلەن قىسقا ئەمما ئېنىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى.

ــ خۇدا سىزنى ئامان قىلغاي، بەختسىز ئەلنىڭ ئىستىقبالى ئۇچۇن ئامان قىلغاي، بەختسىز ئەلنىڭ ئىستىقبالى ئۇچۇن ئامان بولۇڭلار، ئىلاھىم،ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى تەسىرلىنىپ.

ــ خۇدا سىزنىمۇ ئامان قىلسۇن، تۇۋرىكىمىزدىن ئايرىلساق نى ھالدا بىز؟...

مەھمۇد مۇھتى ئالقىشلىمىغاندەك قولىنى شىلتىپ قويدى. ئۇلار مەھمۇد مۇھتىنى ئارىسىغا ئېلىپ سېپىل ئۈستى بىلەن مېڭىپ، شەھەر سېپىلىغا ئۆتۈشتى. ئۇلار قۇم دەرۋازىسى تەرەپ بىلەن مېڭىپ شەھەرنىڭ جەنۇبىغا ئۆتكەندە قەدەمنى ئاستىلىتىشتى. ئالدى تەرەپتە قىزىل دەريارسىنىڭ لايقا سۇيى قىزغۇچ رەڭدە ئۆركەشلەپ، باھار قوياشىنىڭ نۇرلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ئاقاتتى. سەل غەربىي جەنۇپ تەرەپتىكى پاختەكلى يېزىسى دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە تۇمانغا پۈركۈنۈپ ياتاتتى. دەريانىڭ بۇ تەرىپىدە شامالباغ، قىزىل دۆڭە يېزىلىرى تېخىمۇ ئېنىقراق كۆرۈنەتتى. ھەتتا بۇ يەردىن توختاجىنىڭ مەكتىپى، تۇداخۇنباينىڭ قورا-

جايلىرىنىمۇ ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى. دەريانىڭ شىمال قىرغىقى بويلاپ سول تەرەپتە ئەسكىسار (ئەسكى ھىسار) سازلىقى بىر پارچە سۈس يېشىل گىلەمدەك تاڭ نۇرىدا جۇلالىنىپ كۆرۈنەتتى. سىجاڭ دۇربۇننى كۆزنىگە تۇتۇپ جەنۇپ تەرەپكە بىر ھازا قارىدى. ئۇ ھەمىشە مۇشۇ يەرگە كېلىپ يېڭىشەر تەرەپكە ئۆزاق قارايتى ۋە ئارقىغا قايتاتتى.

ــ ئاپاڭنى!... لومودىلار!ـ دېدى ئۇ تىللاپ، ــ شۇملۇق قېلىشتىن تىنمايدۇ ـ دە، قاراپ باقسۇنا،ــ ئۇ قولىدىكى دۇرۇبۇننى مەتىلى ئەپەندىگە سۇندى. ئۇ دۇرۇبۇننى ئېلىپ جەنۇپ تەرەپكە قارىۋىدى، ئۇ يەردە نامەلۇم قوراللىق ئادەملەر مانۇىر قىلىۋاتقاندەك ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش مەشىق قىلىۋاتقاندەك يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلاردا ــ ئېتىزلىقلاردا، ئۆگزىلەردە مىغىلدىشىپ يۈرۈشەتتى. تەڭپىق دۇرۇبۇننى شەڭگە بەرگەندىن كېيىن، مەھمۇد مۇھىتى چۈشەندۈرۈپ:

ــ بۇ ھېلىقى لىيۇ سىلىڭ دېگەن لومودىنىڭ ئەسكەرلىرى، زادى ئارام تاپمايدۇ، بۇ ئاناڭنى...ىلا! ــ دېدى.

بۇ ئىشلارنىڭ تېگىدىكى نازۇك ھالقىلارنى مەتىلى ئەپەندىگە قارىغاندا شەڭگى كۆپرەك چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇ، دورۇبۇننى مەھمۇد سىجاڭغا قايتۇرۇپ بېرىۋېتىپ ئېغىر خۇرسىنىپ قويىدى. بۇ چاغدا مەھمۇد مۇھىتىنىڭ كەڭ يۇزىدە ئويچانلىق، يوغان كۆزلىرىدە غەمكىنلىك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ قوشۇمسىنى تۇرۇپ ساغۇچ ساقاللىق ئېڭىكىنى ئۇۋىلاپ قويۇپ، جىددي ھالدا:

ــ مەن قايتىمەن، سىلەر سەيلى قىلىمىز دېسەڭلار ئىككى ئەسكەر سىلەر بىلەن قالسۇن، بولمىسا ماڭا مېھمان بولۇڭلار، ــ دېدى.

شەڭقى نېمە دەرىنى بىلمەي دۇدۇقلاپ قالدى ۋە تەڭپىقىە قاراپ قويىدى. ئۆزى كىشىلەر ئارىسىدا ئەزەلدىن تارتىنماي كۆڭلىدىكىنى دەيدىغان تەڭپىق:

ــ بىزمۇ قايتىمىز، بىراق، سىجاڭ ئاتىمىزنىڭ مېماندوستلىقىغا رەھمەت ئېيتىشقا مەجبۇرمىز. ئەگەر سىزنىڭ تاپىلايدىغانلىرىڭىز بولمىسا بىزگە رۇخسەت قىلىڭىز، قىزىل دۆڭگە چىقىپ بۇرادەرلەر

بىلەن كۆرۈشۈپ يانساق، ــ دېدى. ئاخىرىدا يەنە كۈلۈمسىرەپ قوشۇپ قويدى،ــ ئەگەر سىزنىڭمۇ ۋاقتىڭىز بولسا بىللە چىقسىڭىز تېخىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك ئىش بولاتتى.

ــ رەخمەت، ئىنىم، مەن ئەسكەرلەرنى مەشىققە ئورۇنلاشتۇراي، بايىقى كارامەتنى كۆردۈڭلارغۇ، ئەھۋال شۇنداق، ئەگەر قىزىل دۆۋىدىن يانغاندا ۋاقتىڭلار يەتسە مېنى ھەر قاچان خوشال قىلىسىلەر،ــ دېدى ئۇ.

سەلدىن كېيىن مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقچە قاراپ بىر ئېغىز تەنبىھ قوشۇپ قويدى.

ــ نېمەت بىلەن مەڭلىكىنى ئازات قويۇۋېتىپ ياماق قىپسىز، ئۇلارنى مەن ئۆزلەنىڭ ئامانلىقىنى دەپ بەرسەم، نېمىشقا ئايرىلىپ يۈرىسىز؟

ــ ئۇزۇن بولدى بۇ يەردىكى يولداشلىرى بىلەن كۆرۈشەلمىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن بىللە بىللە يۈرۈپ زېرىكىپمۇ قالغاندۇر، مەن كەتكىچە ئوينىۋالسۇن دېگەنتىم.

ــ ياماق قىپسىز، مەن ئۇلارنى ئارقىڭىزدىن ئەۋەتىمەن، ئەمدى ئۇلارنى يېنىڭىزدىن ئاجراتماڭ.

ــ بولۇدۇ. شۇنداق قىلاي.

تەۋپىق بىلەن شەۋقى مەھمۇد مۇھىتى بىلەن خوشلۇشۇپ قىزىل دۆۋىگە كەلدى.

ئۇلار توختاجىنىڭ ئۆيىگە بارماي، مەكتەپكىلا كىردى. بۇ يەردە مەكتەپ مۇدىرى مەھەممەت ئىمىناخۇن، ئوقۇتقۇچىلاردىن مەھەممەت ئوسمان قارىم، ئابدىقىيۇمھاجىم، ئابدىروسۇلاخۇن، ئەمەت قارىم، ياسىن قارىم قاتارلىقلار ئىككەيلەننى قىزغىن كۈتۈۋالدى.

ساھىپخانلار مېھمانلارنى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياتقىغا باشلاپ، توختاجىنىڭ ئۆيىگە ئادەم ئەۋەتتى. كۆپ ئۆتمەي توختاجى ئاكىسى ئىمىنھاجى ۋە ئىنىسى ئابدىكىرىماخۇنلار بىلەن يېتىپ كەلدى. قەدىناسلار سېغىنچلىرىنى ئىزھار قىلىپ سالام- سائەت، ھال- ئەھۋال سوراشلاردىن كېيىن توختاجى چاخچاق قىلىپ:

ــ مۇشۇ يەرگە كېلىپ ھېرىپ قېلىشلىمۇ نېمە، ئۆيگە بارماي تازا

ئـش قـلـشـپـلـغۇ؟ ئـۇزاق سـەپەردىن كەلـگەن ئـادەم دېگەنـدىن هـاردۇق سـوربغـلـمۇ ئالـدىغا بارىـدىغان رەسـمـمـىز بارىـدى، يەنە تېخـى مېنـى ئالدىڭلارغا چاقىرتىپسىلەر،ــ دېدى.

ـ سىزنىڭ هاردۇقىڭىز كونىراپ قالدى، شـۇڭا يېڭى هـاردۇقنى سوربسـۇن دەپ چـاقـىرتتۇق، ــ دېـدى تەۋپـىـق كـۇلـۇپ،ــ خـوش، دوسـتۇم، هارمـاي- ئاچماي كەلگەنسـىز؟ نـېمە يـېڭىلىقلار بار؟ بـىزگە نـېمە ئالغـاچ كەلـدىڭىز؟ كـىتاپلار، دەپتەر ـ قەلەم يېتەرلىكمۇ؟ دورا- دەرمەك...

ــ بەللى، سـىلى شـۇنـىڭ ئۇچـۇنلا كەپـتـكەنلا- دە؟ شـىرىـسى بولمـسـا هەرىـمۇ قونمايدۇ، دېسىلە.

ــ ياق، شـۇنـىڭ ئۇچۇنلا ئەمەس، بۇ قېتـىم يەنە سـىزگە ئالۋاڭ بار،...

ــ نېمە ئۇ يېڭى ئالۋاڭ؟

ــ روس تـىلى ئوقۇشلۇقى.

باشـقا مـۇئەللىملەر بـۇ ئاغـىنـىلەرنـىڭ چاخچاقلـىرىغـا قـۇلاق سـېلـىپ، كـۇلـۇمسـىرەپ تۇرىشاتتى.

ــ خوش، ماڭا ئەتىگىچە مېهمانمۇ سىلى؟

ــ ياق، بۇگۈن پېشىنگىچە.

ــ ئاندىن؟

ــ سـىزنـىمۇ بىللە ئېلىپ مېهماندارچىلىققا ئاپىرىمەن.

ــ مانا بۇنىسى خوشـامەت. بوپتـۇ، شـۇنـىڭ ئۇچـۇن باشـقا گۈنـاهلىرىنى تەگىمەيمەن. ۋاقـتـلـىرى قـسـكەن، شـۇڭا هـازىرلا ئـۆيگە كېتەيلى. سـىلەر ــ قـىزىل دۆۋىنـىڭ ئەپەنـدىلىرى ــ چۈشـلۈككە يانغانـدىلا بېرىڭلار،ــ دېدى ئۇ باشـقا مـۇئەللىملەرگە. ئاندىن يەنە تەۋپىقـقە قـاراپ،ــ يـېڭىلىقلار كـۆپ، ئۆيدە سۆزلۈشىمىز. شـەۋقى ئـاكـىمـزنى بىللە ئېلىـپ چىقمىغان بولسـىلا سـىلىگە قـىلـىدىغان ئىلتـىپاتـىمـمۇ يوقىدى، خەير، ــ دېدى كۈلۈپ.

ئۇلار قـىزىل دۆۋىنـىڭ مـۇئەللىملـىرى بـىلەن خوشلۇشـۇپ، توختاجـىنـىڭ ئۆيـىگە كەتتى.

ئۈچىنچى باب

1

ھىجرىيە 1353-يىلى زۇلھەججىنىڭ 10-كۈنى — مىلادىيە 1935-يىلى 17- مارت مۇسۇلمانلارنىڭ كاتتا بايرىمى بولغان قۇربان ھېيىت بولدى. تەۋپىق ئۆزىنىڭ بارلىق شاگىردلىرى بىلەن ھەزرەت سۇلتان جامەسىنىڭ ھويلىسىغا نامازغا كىرگەندە نامازخانلار ئۇلارغا يول بېرىپ ھۆرمەتتە تۇرۇشتى. ئۇلارنى سۆيىغا تەكلىپ قىلىپ تۇرغۇزۇشتى. يېرىم يىل ئىلگىرىلا ئۇلارنى دىنسىزلار دەپ ئەيىپلەپ، جىمى ئەسكىلىكنىڭ مەنبەئەسى قىلىپ كۆرسەتكەن مۇتئەسسىپلەر، ئەمدى ئۇلارنىڭ ئەل ئالدىدىكى ئېشىپ بېرىۋاتقان نوپۇزىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر بولۇشقاچقا خوشامەتكە ئۆتۈشكەنىدى. مەتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىدا يەنىلا ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىللە ئىدى. ئۇلار نامازغا كەلگىنى ئۈچۈن مىلتىقلىرىنى ئالمىغان بولسىمۇ، يېلىڭ پەشمىتىنىڭ بېقىنىنى كۆتۈرۈپ تۇرغىنى تاپانچا ئىكەنلىكىنى بىلۈبلىش تەس ئەمەس ئىدى.

ئۇلار سۆيىغا چىققان ھامان «سوۋپياڭ» قىچقىرىۋاتقان بىر قارى ئۆزىچىلا ھودۇقۇپ توختاپ قېلىۋېدى، مەتىلى ئەپەندى باش لىڭشىتىپ سالام قىلغاندىن كېيىن سەل رەڭگىگە قان يۈگۈرۈپ، ئاندىن يەنە «سوۋپياڭ» قىچقىرىشقا باشلىدى. مىڭلىغان ئۇزۇن تونلۇق چوڭ-كىچىكلەر ئارىسىدا كالتە چاپان كەيگەن ئەپەندىلەر ئۆزگىچە بىلىنىپ تۇراتتى...

تەۋپىق ھېيىت نامىزىدىن كېيىن:

— كۆپچۈلۈكنىڭ ئايىمى مۇبارەك بولسۇن! — دېدى ۋە يەنە قىسقىچە نوتۇق سۆزلەپ، قۇربانلىق قىلىنىدىغان ماللارنىڭ تېرىسىنى ئاتىلار

ھەيئەتتىكە تاپشۇرۇشىنى مۇراجەت قىلدى. ئۇ بىرىنچىدىن بۇنداق ئاممىۋي سورۇنلاردا يېڭى مەدەنىيەت تەشۋىقاتى قىلىشنى قولدىن بەرمەسلىكنى نەزەردە تۇتسا، يەنە بىر تەرەپتىن مۇتەئەسسىپ موللىلارنىڭ دىنىنى بۇرمىلاپ چۈشەندۈرۈشى ئۈچۈن پۈرسەت بەرمەسلىك مەقسىتىدە مۇنبەرنى ئىگىلەشنى مەقسەد قىلاتتى. ئۇنىڭ ناتىقلىق تالانتى ھەر سۆزۈندا ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ئاڭ ـ سەۋىيىسىگە لايىق سۆز ئىبارىلەرنى ئىشلىتىپ سۆزلۈشى دۈشمەنلەرنىڭمۇ ئېتىراپ قىلىشىغا مۇشەررەپ بولغانىدى. ئۇ قۇرئان ۋە ھەدىسلەردىن نەقىل كەلتۈرۈپ ئۆز قاراشلىرىنى شۇنچىلىك روشەن، چۈشۈنۈشلۈك، كۈچلۈك قىلىپ ئىسپاتلايتتىكى، دۈشمەنلىرى زەھەر يۇتقاندەك بولۇپ كېتەتتى.

ــ ئاخىرىدا جامائەتكە خوشخەۋەر،ــ دېدى ئۇ جىددى قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ ئۆزىگە خاس كۈلۈمسىرىشى بىلەن،ــ زۇلھەججىنىڭ 15ـ كۈنى[1] ھەر قايسى مەكتەپلەردە تەلەبىلەر ئويۇن كۆرسۈتۈدۇ. بىز ھەرخىل تەنھەركەت نومۇرلىرىمىز بىلەن ئەجداتلىرىمىزدىن قالغان نورۇز بايرىمىمىزنى قۇتلۇقلىماقچىمىز. ئويۇنلىرىمىزنىڭ تۈرى كۆپ، خالىغانلار مەرھەمەت قىلسا بولۇدۇ،ــ دېدى.

ئۇ سۆپىدىن چۈشكەندىن كېيىنمۇ جايىدىن قوزغالمىغان جامائەت ئۇلارغا يول ئېچىپ، ئۆز ئاراكۆرۈشۈپ، ھېيتلىرىنى مۇبارەكلەشتى. ھەممە كىشى دېگۈدەك ئۇنى ھېيىت پاتىھەسىگە، قۇربانلىق مالىرى ئۈچۈن دۈئا قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلشاتتى. ئۇ بەزىلەرگە چىن كۆڭلىدىن ۋەدىلەر بەرسە، بەزىلەردىن تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆزر سوراپ، جامائەتنىڭ ھەممىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، ھېيتىنى مۇبارەكلدى.

ئۇچ كۈنلۈك ھېيىت ئىچىدە نۇقتىلىق ئائىلىلەرنىڭ ھەممىسىگە پاتىھەگە كىرىدى، قۇربانلىققا ئېغىز تەگدى. ئۇ بۇنداق ئۇسۇللار ئارقىلىق نۇرغۇن ئارىلىقتىكىلەرنى قولغا كەلتۈردى، قاتمال مۇناسىۋەتتىكىلەر

[1] 22ـ مارت ــ ئا.

بىلەن دىپلوماتلارچە ماھىرلىق بىلەن مۇناسىۋەتنى يۈمشاتتى. ھەتتا ھابۇلھاجىمنىڭ ئۆيىگىمۇ پاتمە قىلدى.

ھېيتتىن كېيىن ئۇ تىنىم تاپماستىن مەكتەپلەرگە قاتناپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نورۇز بايرىمى پائالىيتى ئۈچۈن تەقدىم قىلىدىغان ئويۇنلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، پىكىر بېرىپ، ئۆزى ھەرىكەت ئورۇنلاپ ئۈلگە كۆرسۈتۈپ چىقتى.

مىلادىيە 22- مارت سەھەردە ھەممە مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئۆز مەكتەپلىرىدە سەپكە تىزىلىپ پائالىيەتكە تەييارلىنىشقا باشلىدى. كىشىلەر كوچا-كوچىلاردا توپ-توپ بولۇشۇپ مەكتەپلەرگە قاراپ كېلىشمەكتىدى.

مەشھەد قۇمباغدا يېڭىدىن قەد كۆتەرگەن ئىككى مەكتەپنىڭ بىرى ئابدۇراھمانھاجىنىڭ ئۆيىگە يۆلەپ سېلىنغانىدى. يۇز مېتىرچە نېرىسىدا ئوغۇللار مەكتىۋى جايلاشقان، بۇ ئىككى مەكتەپنى قۇمباغ مەسچىتى ئايرىپ تۇراتتى. رۇشتى مەكتەپ تېخىمۇ كۆركەم، كەڭ-كۇشادە ياسالغان بولۇپ مەشھەدكە نورۇز بايرىمى پائالىيىتىنى كۆرۈشكە كەلگەنلەر كۆپەرەك بولغاچقا ئىھاتە تاملارنىڭ ئۈستىدە، ئۆگزىلەردە ۋە مەكتەپ مەيدانىنىڭ چۆرىسىدە زىچچىدە تۇرۇپ كېتىشكەنىدى.

تەبىئەت بۇ خاسىيەتلىك كۈننى بىلگەندەك ئىللىق، ئوچۇق ھاۋا ئاتا قىلغانىدەك قىلاتتى. قىشلىق چۈرۈقلىرىنى تاشلاپ يېنىكلىشىپ كەتكەن بالىلار پۈتلىرى يالاڭياق ھالدا ئادەملەر ئارىسىدا چېپىشىپ يۈرۈشەتتى. كەيپىيات كىشىنىڭ كۆڭلىنى كۆتىرەتتى.

ئوقۇغۇچىلار ھەرخىل تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى، قوشاق ئوقۇش، نورۇز ناخشىلىرىنى ئېيتىشقا ئوخشاش پائالىيەتلەر بىلەن ئاممىنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىۋالدى. ئەسىرلەر مابەينىدە ئىشلەش، دەم ئېلىش، ئىشلەش، تاماق يېيىش بىلەنلا ھايات ياشاۋاتقىنىمىز دەپ ئويلاپ كەلگەن بۇ ئادەملەرگە يېڭى مائارىپنىڭ تەسىرىدىن ھاياتنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتقان ئوقۇغۇچىلار گويا سىرلىق ئادەملەردەك تويۇلۇپ، ئۇلارنىڭ جۇشقۇن ھاياتىغا ھەۋىسى

كېلەتتى. شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنىڭ خۇۋلىقىنى كۆرمەي ئۆتكەن ئۆمرىگە قارىتا ئېچىنىشقا ئوخشاش بىر ھېس قەلبىنى ھەم ئاغرىتىپ، ھەم پەيلەپ ئۆتكەندەك بولاتتى. يەنە ئاز ساندىكى بەزى ئادەملەر بولسا بۇنداق جەدىتلىككە تېخچە گۇمان بىلەن قارايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ھەممە مەكتەپلەردىكى پائالىيەلەرگە تەڭ قاتنىشىپ، ھەر بىر مەكتەپتە بىر ئازدىن تۇرۇپ، ھەر بىر جايدا توپلانغان جامائەتكە نوتۇق سۆزلەپ، ئايلىنىپلا يۈردى.

ئۇ سەھەردىلا مەشھەدتىكى رۇشتى مەكتەپ ۋە ئوغۇللار مەكتىۋى پائالىيەتلىرىنى ئىزىغا سېلىپ قويغاندىن كېيىن، ئاستىلا توپتىن ئايرىلىپ سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ، سۇنتاغ مەكتەپكە كەلدى. بۇ يەردە پائالىيەت باشلىنىپ كەتكەنىدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى تەنتەربىيە مەشغۇلاتى قىلۋاتاتتى. گاھلىرى مەيدانىنى ئايلىنىپ يۈگرەيتتى، گاھلىرى سەكرەيتتى، يەنە بەزىلەر چېلىشاتتى؛ بىر قىسمى شېئىر دېكلىماتسىيە قىلۋاتاتتى. يەنە بەزىلەر سەھنە سۆزلىرىنى يادلاپ، «نوتۇق سۆزلەش»كە ھازىرلىنىۋاتاتتى...

«نوتۇق سۆزلەش» تەۋپىق ئويلاپ تاپقان بىر خىل تەشۋىقات چارىسى بولۇپ، يېڭى مەدەنىيەت تەشۋىقاتىنى كېچىك باللارنىڭ مەكتەپكە ئەمدىلا كىرگەن ياكى مەكتەپ يېشىغا يەتمىگەن باللارنىڭ تىلى بىلەن قىلغاندا دىلى يۇمشاق، ساددا ئۇيغۇر خەلقىگە بەكرەك تەسىر قىلىدىغانلىقىنى، بۇنىڭ پىسخولوگىيىلىك ئۇنۇمى تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز دەرىجىدە بولۇدۇغانلىقىنى ھېس قىلغاندى. بۇ تىلى چۇچۇك «كىچىك ناتىقلار» غا يېرىم بەتمۇ كەلمەيدىغان سۆز تېكىستى ئۇگۇتلەتتى. بۇ سۆزلەرنىڭ ئۆلارنىڭ دېھقان پەرزەنتلىرىنىڭ تىلىدىن ئېيتىلىشى ئاتا بولغۇچىلارنى ئوڭايلا تەسىرلەندۇرەتتى.

تەۋپىق كۆپچۇلۇكنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ئوقۇغۇچىلار توپىغا يېقىنلاشتى، ئۇ ئادەتتى بويىچە چاندۇرماستىن ھەركەت ئۇستىدىن چۇشۇپ، تەكشۈرۈشتىن ئەملىي ئۇنۇم ھاسىل قىلاتتى. ئۇ ئاۋۋال تەنتەربىيە

ھەربىرىنىڭ تاماشا قىلىپ تۇرغان بىر توپ كىچىك بالىنىڭ ئارىسىدىكى مەكتەپ يېشىغا يېتىپ قالغان بىرسىگە دىققەت قىلدى.

— سالام، ئوغلۇم، — دېدى ئۇ بالىنىڭ يېنىغا زوڭزۇيۇپ، ئۇنىڭ كىچىك بۇدۇرۇق قوللىرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، — سەن مەكتەپكە كىرمىگەنمىدىڭ؟

— مەنمۇ خەتلەنگەن، كېيىن دادام چىقىرىۋالدى. مەنمۇ خەت بىلمەن، بولمىسا، ئەپەندى دادا، سىز دادامغا دەپ باقسىڭىز، مەنمۇ ئوقۇسام بولمامدۇ؟

— بولۇدۇ، نېمىشقا بولمايدىكەن؟ مەن داداڭغا دەي، بىراق، داداڭ بۇ يەرگە كەلدىمۇ قانداق؟

— كەلگەن، مەن سىزگە كۆرسۈتۈپ قويايمۇ؟ سىز ئۇنى كۆرۈۋېلىپلا، ئۇنىڭغا دەڭ.

— داداڭ كىم؟

— سەمەد، سەمەد كىگىزچى دېسە ھەممە ئادەم بىلىدۇ.

— ھە، سەن سەمەدنىڭ ئوغلىمۇ؟ مەن داداڭنى بىلمەن، ئۆيۈڭلارغىمۇ كىرگەنمەن. بولۇدۇ، مەن داداڭ بىلەن سۆزلىشەي.

— ماقۇل، مەنمۇ ئوقۇپ قالىدىغان بولسام جەزمەن ئوبدان ئوقۇپ ئەپەندى بولاي دېگەنتىم. مەن دېگەن جىق ناخشا بىلمەن. مەكتەپتە ئوغۇنگەن، كېيىن دادام مېنى چىقىرىۋالغاندىن كېيىنمۇ ئوقۇيدىغانلار ناخشا ئوگۈتۈۋاتقاندا يېيقىن كېلىۋېلىپ ئوگۈنۈۋەردىم. ئىتتىكلا بىلىۋالمەن، مەن دېگەن.

— ئەمسە بۇگۈن سەنمۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ پائالىيىتىگە قاتنىشامسەن؟ ئاۋازىڭ ياخشىدەك تۇرىدۇ، سەن «نۇتۇق» سۆزلە. ئاندىن ناخشا ئوقۇپ بەر، سېنى شۇ ھالدا كۆرسە داداڭنىڭ ھەۋىسى كېلىپ ئوقۇشۇڭغا جەزمەن رۇخسەت قىلىدۇ.

— بولۇدۇ. ماڭا ئېيتىپ بېرىڭ، بىردەمدىلا بىلىۋالمەن.

— «ئىزچىلار... » نى بىلەمسەن؟

ــ نېمىشقا بىلمەيتتىم، ئۇنى كىچىك بالىلارمۇ بىلىدۇ.
ــ ئاۋۋال شۇنى ئوقۇغىن، ئاندىن.... ئىسمىڭ نېمىدى؟
ــ نۇرۇللا.
ــ ھە ، نۇرۇللا! ــ تەۋپىق بىردەم ئويلۇنۇپ تۇرۇۋېلىپ، ئاندىن، ــ ناخشىنى ئوقۇپ بولۇپ مۇنداق دەيسەن.... ــ ئۇ بالىغا دانىمۇ- دانە ئۇگۈتۈشكە باشلىدى، ــ بۇنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆزەڭ ياخشى ئوقۇيالايدىغان ناخشىدىن يەنە بىرنى ئوقۇپ بەرسەڭ بولۇدۇ. قانداق؟
ــ بولۇدۇ، ئەپەندى دادا، يەنە بىر قېتىم دەپ بەرسىڭىزلا توتۇۋالالايمەن.
تەۋپىق يەنە بىر قېتىم ئېيتىپ بەردى. نۇرۇللا ئارقىدىنلا يادلاپ بەردى. تەۋپىق ئۇنىڭ ھەقىقەتەنمۇ چېچەنلىكىنى كۆرۈپ:
ــ ئاپىرىن، ئوغلۇم، ــ دېدى ۋە ئۇنى باغرىغا تارتىپ، چالا-پۇچۇق يۇيۇلۇپ، ئالا، چىپار بولۇپ قالغان پىشانىسىگە سۆيۈپ قويدى، ــ بۇگۈنچە سېنىڭ نۇتقۇڭ شۇ بولسۇن، سەن چوڭ بولغاندا يەنە جىق گەپلەرنى قوشۇپ سۆزلەيسەن، بولامدۇ؟
نۇرۇللا خۇشاللىقىدىن كۆزى ياشلىنىپ، گەپ- سۆز قىلالماي، ياش بىلەن پارقىراپ كەتكەن يوغان ئەقىللىق قوي كۆزلىرىنى بۇ مېھرىبان كىشىگە تىكىپ باش لىڭشىتىپ قويدى.
«نۇتۇق سۆزلەش»نى تەنتەربىيە پائالىيىتى دېسىمۇ بولاتتى. بۇ پائالىيەتتە چوڭ ياشتىكى ئوقۇغۇچىلاردىن بىر توپى يەنە بىر توپنىڭ مۇرىسىگە چىقىپ، ئىگىز «مۇنبەر» ھاسىل قىلاتتى. «ناتىق» ئاشۇ مۇنبەر ئۈستىدە تۇرۇپ سۆزلەيتتى. «نۇتۇق»تىنمۇ ئۆلارنىڭ «مۇنبەر» ھاسىل قىلىش ھەركىتى كىشىنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرگۈدەك تېز ۋە پۇختا بولاتتى.
ــ ئەمىسە، ئوغلۇم، سەن ئاۋۋۇ ئاكىلىرىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۆلارنىڭ مۇرىسىگە چىقىشنى مەشىق قىل، مېنى ئەپەندى دادام ئەۋەتتى، دېگىن.
نۇرۇللا خۇشال قىيغىتىپ، مەيدانغا كىرىپ كەتكەندىن كېيىن،

تەۋپىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يېنىغا كەتتى. ئوقۇتقۇچىلار بىلەن كۆرۈشۈپ، بۈگۈنكى پائالىيەتتىن پايدىلىنىپ تۇرلەر بويىچە ماھىرلارنى تاللاشنى تاپىلاپ قويدى.

تەۋپىق دېھقانلار توپىنى ئارىلاپ، بەزىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ تېنىچلىق سورۇشۇپ، بەزىلەرگە چاقچاق قىلىپ، سەمەد كىگىزچىنى تېپىپ، ئۇنىڭ قېشىدا تۇرۇپ قالدى. ئۇ سەمەدنىڭ بالىسىنى مەكتەپكە بېرىش ھەققىدىكى ۋەدىسىنى ئەسلەپ، ئۇنىڭ يەنە نېمە ئۈچۈن چاپسانلا يېنىۋالغانلىقىغا ھەيران قالدى. بۇ ھال ئۇنىڭدا ھۇشيارلىق سەزگۈسىنى قوزغىدى. «دېمەك، دۈشمەن تېخى بولدى قىلماپتۇ. يەنە ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقى ئېنىق» دەپ ئويلىدى ئۇ. بىراق ئۇ سەمەدكە تەنبىھ بەرمىدى. نېمىشقا ئاينىۋالغانلىقىنى سوراپمۇ باقمىدى. ئۇ ئالدى بىلەن نۇرۇللانىڭ «نۇتقى» بۇ ئاتىدا قانداق ئىنكاس قوزغايدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى ئىدى.

بىر چەتتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىر قىسمى داۋاملىق مەشىق قىلىۋاتاتتى. بەزى توپلار سەپ بولۇپ، مەش دەسسەيتى، نورۇز ناخشىلىرىنى ئوقۇش قاتارلىق ئومۇمىي نومۇرلار ئاخىرلاشقان، يالغۇز كىشىلىك ۋە بىر نەچچىدىن بولۇپ ماھارەت كۆرسۈتۈش داۋام قىلىۋاتاتتى. يەككە يۈگرەش باشلانغاندا كىمدۇر بىرى:

ــ تومۇزدىكى ئىتتەك تىلىنى ساڭگىلىتىپ يۈگرەپ يۈرگەننىڭ نېمە پايدىسىدۇ؟ ــ دېدى. ئۇنىڭ يا دۈشمەنلىك غەرىزىدە، يا چۈشەنمىگەنلىكتىن دېگەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى.

تەۋپىق گەپ قىلغۇچى تەرەپكە بۇرۇلۇپ، گەرچە ئۇنى كۆرەلمىگەن بولسىمۇ:

ــ چېلىشنىڭ قانداق پايدىسى بار؟ دارۋازىنىڭچۇ؟ بۇمۇ شۇنىڭغا ئوخشاش ئىش، ــ دېدى كۈلۈپ.

يۈگرەشتىن كېيىن چېلىش باشلاندى. چېلىشىدىغانلارنىڭ سانى ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى. شۇڭا بۇ ئىشمۇ چاپسانلا ئاخىرلاشتى. ئارقىدىن

چامباشچىلىق، ئاندىن ئادەمدىن مۇنبەر ھاسىل قىلىپ،«نۇتۇق سۆزلەش» ئۈيۇنى باشلاندى. بۇ دېھقانلار ئۈچۈن يەنە بىر يېڭىلىق ئىدى. ماھىرلار مەيدانغا چىقتى ۋە كۆپچۈلۈككە تازىم بەجا كەلتۈردى. ئۇلارنىڭ ئالدىنقى ئالتىسى ئەڭ چوڭ ئوقۇغۇچىلار بولۇپ، بويلىرى بىر تەكشى ئىدى. كېيىنكى تۆرتى ئۇلاردىن كىچىكرەك، بۇلارنىڭمۇ بويلىرى تەكشى، ئۇلاردىن كېيىن يەنە ئىككىسى بارىدى. ئەڭ ئاخىرىدىكىسى نۇرۇللا بولۇپ، ئالدىنقىلاردىن جىقلا كىچىك ئىدى.

تازىم قىلىۋاتقان سەپتە نۇرۇللانى كۆرۈپ قالغان سەمەد:

ــ نېمە قىلىپ يۈرىدىغاندۇ ئاۋۇ ماڭقا! ــ دېدى غۇدۇراپ.

ــ نېمە قىلىشىنى كۆرۈپ تۇرمامسىز، ــ دېدى تەۋپىق ئۇ تەرەپكە بېشىنى سىڭايان قىلىپ پەس ئاۋازدا.

كېيىنكى تۆرت ئوقۇغۇچى تازىمدىن كېيىن تېزلا بىر- بىرىگە روبىرو بولۇشتى ـ دە، نۇرۇللانى دەسلا قىلىپ كۆتۈرۈپ مۇرىسىگە دەسسەتتى ۋە بىر قولى بىلەن ئۇنىڭ پاچىقىنى تۇتۇشتى. ئالدىنقى ئالتە ئوقۇغۇچى بىر-بىرىگە روبىرو بولۇپ. بىر تىزىنى ئالدىغا چىقىرىپ، بىر پۇتىنى كەينىگە تېرەپ تۇرۇشتى. نۇرۇللانى كۆرگەن تۆرتەيلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا سۇنغان تىزىغا، ئاندىن پەلەمپەي قىلىپ سۇنغان بىلىكىگە دەسسىگەندىن كېيىن، ئاستىدىكىلەر ئۇلارنىڭ پاچىقىنى مەھكەم تۇتۇپ تەڭلا «مەركەزگە ئىنتىلىش» بىلەن ئالغا سۇنۇپ ئىگىپ تۇرغان تىزلىرىنى رۇسلاپ ئۆرە بولۇشتى. قاتار بولۇپ چىقىشقان بۇ ئون بىر بالىنىڭ ھەركىتى شۇنچىلىك تېز ئورۇنلاندىكى، كۆز ئوڑمەي قاراپ تۇرغان دېھقانلارمۇ بىر ئۇزۇن سەپنىڭ قانداق قىلىپ بىردىنلا «مۇنار»غا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئاڭقىرالمىدى. سەمەد بىردىنلا «ھاۋايى مۇئەللەق»قە چىقىپ قالغان ئوغلىنى كۆرۈپ ھەم ھاڭ- تاڭ قالدى، ھەم تەشۋىشلەندى. ئۇ دەككە-دۈككە بولغان ھالدا:

ــ ھەسسىنە! ئاشەدىن ئۈچۈپ چۈشۈپ، پوكىنىڭ يېرىلمىسىلا مەيلىغۇ! ــ دېدى.

ئۇنىڭ ۋارقىرىشىنى ئاڭلىمىغان نۇرۇللا ھاياجانلانغان ھالدا «ئىزچىلار مارشى»نى باشلىۋەتتى. ئۇ ناخشىغا ماس كەلتۈرۈپ قول پۈتلىرىنى مىدىرلىتىپمۇ قويدى. بۇنى كۆرۈپ، ئۇنى يېقىلىپ چۈشەرمىكىن دەپ ئەنسىرىگەن خالايىق چۈقۇرۇشۇپ كەتتى. ئەتراپتىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى بۇ كىچىككىنە بالىنىڭ قالتىس ماھارىتىدىن زوقلىنىپ ماختاشقا باشلىغاندا بۇ شان شەرەپنىڭ ھەقىقى ماختانغۇچىسى ــ ھەقداسى بولغان ئاتا، بۇرنى ئېچىشىپ، كۆزى تورلاشقاندەك بولدى. يېڭىلىققا ئىككىلىنىش ئىچىدە، گۈمانىي قارايدىغان بۇ كىشى ئەمدى ھەر قانداق ئاتىغا ئوخشاش ئۆز بالىسىنىڭ مۇۋەپپىقىيىتىدىن زوقلانماقتىدى. بۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنى ماختىنىش تۈيغۇسىغا چۆمدۈرۈۋاتقان بۇ ئىشنىڭ، دەل ئۆزى ئالقىشلىمىغان، ئاۋاز قوشمىغان ئىش ئىكەنلىكىنى خىيالىدىن چىقىرىۋەتكەنىدى. ئۇنى پەقەت «ئوغلۇم ئىگىزدىن يېقىلىپ چۈشمىسىدى» دېگەن تەشۋىشلا بىئارام قىلاتتى. ھەم سۆيۈنۈش، ھەم تەشۋىش ئارىلاش تۈيغۇ ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئۇنتۇلدۇرىۋەتكەنىدى.

نۇرۇللا ناخشىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، شائىرانە ھېسىيات بىلەن دېكلىماتسىيە قىلدى:

ئىشنىڭ بېشى بىسمىللاھ،
مېنىڭ ئىسمىم نۇرۇللا.
مىللەت دەڭلار، ئەي بالىلا،
قايناپ تۇرسۇن ۋىجدانلار.
ئويغىنىڭلار ئوقۇڭلار،
رەھمەت قىلار بىر ئاللاھ.
.....

ئارقىدىن يەنە بىر ناخشا ئوقىدى. بۇ چاغدا دېھقانلار ئىچىدە غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتكەنىدى.

ــ ھوي، كۆزۈم قۇرۇسۇن، بۇ بىزنىڭ سەمەد كىگىزچىنىڭ نۇرۇللا

ئىكەنغۇ، ئاتاڭغا رەھمەت!
ــ ياخشى ئاتىنىڭ بالىسى ـ دە!
ــ توۋا، مۆمىن قوزىدىن يولۋاس تۆرەلگەنمۇ ئۆزى؟....
ــ شۇنى دەيمەن، بۆلەكچىلا چېچەن بالىغۇ، بۇ!
بۇ ماختاشلارنى ئاڭلاپ تۇرغان ئاتىنىڭ لەۋلىرى تۇتاقلىقتەپ مىدىرلاپ، كۆزلىرىنى توختىماي چىمچىقلىتىپ، يىغلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئارانلا چىداپ تۇردى. بايىاتىن بېرى ئۇنىڭ ھېسىياتىغا بالىسىنىڭ يىقىلىپ چۈشۈشىدىن ئەنسىرەش تۇيغۇسى ئارىلاشقان بولسا، ئەمدى ئۇ ھەممە ئەندىشە ۋە باشقا ھېسىياتلاردىن خالاس بولۇپ، ماختىنىش تويغۇسىغا چۆمگەن، بۇنى يار ـ بۇرادەرلىرىگە ھىكايە قىلىپ بېرىش نىيىتى بىلەن، ھەدەپ كۆڭلىدە قايتىدىن قۇراشتۇرۇپ چىقىشقا ئورۇناتتى. نۇرۇللا ناخشىنى ئوقۇپ بولۇپ ناھايىتى چاپسانلا يەرگە چۈشتى. ئون بىر بالا ئاۋۇالقىدەك ئۇرۇن قاتار بولۇپ، ئاتا ـ ئانىلارغا تازىم قىلغاندىن كېيىن ئۇقۇغۇچىلار توپى تەرەپكە كەتتى.
ئوغلىنىڭ «ئىگىز ئاسمان» دىن قانداق قىلىپ شۇنچە چاققانلىق بىلەن يەرگە چۈشۈپ سەپكە تىزىلىپ بولغىنىغا كۆزى يەتمىگەن ئاتا يەنە بىر قېتىم ېبسىپ كېلىۋاتقان كۆز يېشى دولقۇنىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ، ئېسەدەپلا قالدى. ئۇنىڭ قەلبىدىكى ھېس ـ تۇيغۇنى ئېنىق سېزىپ، پىسخولوگلارغا خاس سەزگۈرلۈك بىلەن باھا بېرىپ تۇرغان تەۋپىق بۇ بەختلىك ئاتىغا بېشىنى يېقىنراق ئەپكېلىپ:
ــ بالىنى مەكتەپكە بېرىپ ياخشى قىپتىكەنسىز، كارغا يارايدىغان ئادەم بولۇپ چىقىدىغاندەك تۇرىدۇ، ــ دېدى خۇپسەنلىك بىلەن.
ــ يوقسۇ ئەپەندىم، مەن بەغەرەز ئۇنى يەنە چىقىرىۋاپتىكەنمەن، ئەمدى سەل تە بولۇپ قالدىم... ــ دەپ دودۇقلىدى سەمەد.
تەۋپىق ئەمدى ئۇنىڭغا تەربىيە بېرىپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىنى چۈشەندى. سەمەد بولسا گويا نۇرۇللانىڭ ئانىسى ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى ئاڭلاشقا بىتاقەت بولۇپ كۈتۈۋاتقاندەك، ئۇنىڭغا

چاپسانراق بالىسى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگۈسى كېلىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى بۇ سورۇندا تۇرۇۋەرگۈسى كەلمەي قالدى. ئىسسىق بىر تۈيغۇ ئۇنى ئۆيگە ئالدىرىتاتتى.

ــ ئەپەندىم، يۈرۈڭ، بىزنىڭ ئۆيگە، بىر پىيالە چاي قۇيساي، ــ دېدى ئۇ بالىسىنىڭ جىمى شان- شەرىپىنى تەقدىم قىلغۇچى ئادەمنى راسا بىر مېھمان قىلغۇسى كېلىپ.

تەۋپىق ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى روھى- ھالىتىنى چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇ كۆزىنىڭ قۇيرىقىنى سەل قىسىپ مىيقىدا كۈلۈپ:

ــ ئالدىرماڭ، بالىلارنى تاشلاپ نەگە بارىمىز، ــ دېدى.

ــ راست، راست ئېيتىسىز، بالىلارنى تاشلاپ كەتكىلى بولامدۇ، ــ دېدى سەمەد. ئۇ شۇندىلا ئۆيدە كۈتۈپ تۇرغان ئايالى يوقلىقىنى يادىغا ئېلىپ، بالىنىڭ شان- شەرىپىدىن ھوزۇرلىنالمايدىغان مەرھۇم ئايالىغا ئېچىنىپ قالدى. پائالىيەت ئاخىرلاشقاندا تەۋپىق سىنىپقا كىرىشتىكى پەلەمپەي ئۈستىگە چىقتى. ئۇ پەلەمپەيدە پەيدا بولغان ھامانلا ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلار، دېھقانلار جەم بولۇشۇپ ئۇنىڭغا تىكىلدى. تەۋپىقنىڭ ئوتتۇرا بويلۇق قامىتى، ئۆزىگە ياراشقان كىيىم- كېچىكى، بېشىدىكى بېرېسى[1] ئۇنى ھەم سۆيۈملۈك، ھەم سۈرلۈك كۆرسۈتۈپ تۇراتتى.

ــ ئەي، ۋەتەنداشلار، ــ دېدى ئۇ ئادىتى بويىچە سۆز باشلاپ، بايا ئۆز پەرزەنتىگىلارنىڭ ماھارەتلىرىنى كۆردۈڭلار، ھەيران بولدۇڭلار، سۆيۈندۈڭلار. تېخى يېقىندىلا كوچىلاردا لاغايلاپ يۈرگەن، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان، بىۋاش بالىلارنىڭ بىردىنلا بۇنداق ئۆزگۈرۈپ قالغىنى سىلەرگە مۆجىزىدەك تۇيۇلدى. بەزىلەر بۇنى مەندىنمۇ كۆردى. مەن دەيمەن، بۇ دەۋىر ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىق، تارىخنىڭ مۇقەررەر مەنزىلى. بىراق، باشقىلار بۇ مەنزىلنى ئاللىقاچان بېسىپ ئۆتكەن بولسىمۇ

[1] بېرې ــ bere ــ تۈركچە باش كىيىمى، ــ ئا.

بىزنىڭ زۇلمەتلىك مۇھىتىمىز بۇنى كۆرۈشكە ئىمكان بەرمىگەنىدى. مەن پەقەت شۇنى كۆرۈۋېلىشىڭلار ئۈچۈن چىراق يېقتىم خالاس، ــ ئۇنىڭ چىرايى هامان ئوچۇق، لېكىن جىددىي ئەستايىدىل ئىدى،ــ كۆرگىنىڭلارنى قالتىس مۆجىزە دېگىلى بولمايدۇ، ئەمما بۇنى يۇرتىمىز ئۈچۈن يېڭىلىق دەپ ئېيتالايمىز. بىزدە «يېڭىنىڭ هەممىسى ياخشى، دوستىنىڭ كونىسى» دېگەن گەپ بار، دېمەك بۇ بىر يېڭىلىق ئىكەن، كونىلىقتىن ياخشى، ئەلۋەتتە! لېكىن كارامەتىنىڭ هەممىسى مۇشۇلا ئەمەس. بالىلارنى ئوقۇتساق، كۆپرەك ئوقۇتساق بۇنىڭ خاسىيىتىنى يەنە كۆرۈمىز، ئۇخلىساق چۈشىمىزگىمۇ كىرمەيدىغان مۆجىزىلەرنى كۆرىمىز. مەن سىلەردىن بالىلارنى مەكتەپكە بېرىشنى، ئوقۇۋاتقان پەرزەنتىڭلارنى قوللاشنى، ئوقۇمايۋاتقانلارنىڭ ئوقۇشقا كىرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. بالىلىرىمىز بىزدىن بەختلىكرەك بولسۇن دېسەك ئوقۇتايلى.

مەمتىلى ئەپەندى قىسقا نۇتقىدىن كېيىن مۇشۇ ئاينىڭ ئاخىرىدا پۇتۇن ئاتۇشتىكى مەكتەپلەرنىڭ هەممە ئوقۇغۇچىلىرى بوغۇز سېيىغا يىغىلىپ، تاللانغانلار ئارا مۇسابىقە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى، خاهىلىغۇچىلارنىڭ كۆرۈپ بېقىشنى تەكلىپ قىلدى.

ئوقۇغۇچىلار مەشق مەشغۇلاتلىرىنى داۋام قىلدۇرىشتى. دېھقانلار تارقاشقا باشلىدى. تەۋپىق بۇگۇن تاللانغان ماهىرلارنىڭ تىزىمىنى ئېلىپ قايتماقچى بولدى. بۇ چاغدا نۇرۇللانىڭ دادىسى مەكتەپ ئالدىدا ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى.

ــ مەن سىزنى ساقلاپ تۇرغان،ــ دېدى سەمەت ئاقكۆڭۈللۈك بىلەن.

ــ ئەپسۇس،ــ دېدى تەۋپىق گويا ئەيىپكاردەك كۈلۈمسىرەپ،ــ تەكلىپىڭىزنى قوبۇل قىلالمايدىغان بولغۇنۇم ئۈچۈن خىجالەتمەن. مەن تېخى بىر نەچچە مەكتەپكە بېرىشىم كېرەك، ئەپۇ قىلغايسىز.

دېھقان بىر نېمە دېيىلمەي ئۇنىڭغا قاراپ، ئىلتىجا قىلغۇچىنىڭ كۆز نۇرى بىلەن تىكىلىپ تۇراتتى. تەۋپىق ئۇنىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇۋاتقانلىقىنى سېزىپ كۆڭۈل ياسىدى:

ــ بىز تېخى يەنە كۆرۈشمىز، سىزگە مېھمانمۇ بولغانمەن، مەن سىزگە جەزمەن يەنە مېھمان بولىمەن، خەيىر!ــ دېدى ۋە ئېگىشىپ نۇرۇللانى سۆيۈپ قويۇپ ئېتىغا مىندى.

ئۇ بۇگۈن نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇننى «جىددىي ۋەزىپە» بىلەن ئاغۇغا ئەۋەتمەكچىدى. ھازىر سەلبىي كۈچلەر ئاجىز ئورۇنغا چۈشۈرۈلگەچكە مەمتىلى ئەپەندى ئۆزى يالغۇز كېچىچىمۇ ئەركىن ھەرىكەت قىلالايتتى.

2

ئەمدى مائارىپ ھەيئىتىنى رەسمىي تەشكىللەپ، ئۇيۇشمىنى قۇرۇپ چىقىشىنىڭ شەرتى پىشىپ قالغانىدى. ئۇ ئاتىلار ھەيئىتىگە، يىغىن ۋاقتىنى، ئورنىنى ئۆقتۇرۇش قىلىش ئۈچۈن ئىككى جەڭچىنى بۇيرۇپبدى، نىمتۇللا ئۇنىڭدىن رەنجىپ:

ــ بىز سىزدىن بىرقەدەمغۇ سىلجىمايمىز. نۇرۇز كۈنى بىزنى ئەمەس ئىش بىلەن گولداپ ماڭدۇرۇۋېتىپ، باش توخۇغىچە نەلەردە يۇردىڭىز؟ ــ دېدى.

ــ خۇدا ساقلاپ ھېچ ئىش بولماپتۇ، قازارا بىرەر پىشكەلگە ئۇچراپ قالغان بولسىڭىز، سىجاڭ بىزنى تەخىرسىز ئۆلۈمگە بۇيرىمامتى؟ ئەگەر بىزدىن زېرىككەن بولسىڭىز، سىجاڭغا ئىلتىماس قىلىڭ، ئۇ بىزنى قايتۇرۇپ كەتسۇن، شۇنىڭدا سىزمۇ ئەركىنلىككە چىقىسىز، بىزمۇ خاپىلىققا قالمايمىز،ــ دېدى. ئۇلارنىڭ روھى- ھالىتىدىن قارىغاندا ھەقىقەتەنمۇ رەنجىگىلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ سىلەردىن قانداقمۇ زېرىكەي؟ ھە دېسە «جەننەت قىلىچنىڭ سايىسىدا» دېيىلگەن، شۇ قىلىچ سىلەر تۇرساڭلار، مەن جەننەتتىن نېمە دەپ كېچەي؟ مېنىڭ باردىغان يېرىم كۆپ، قىلىدىغان ئىشىم تېخى گىجىڭ، سىلەرنى ھارغۇزۇپ، زېرىكتۈرۈپ قويماي دەپ شۇنداق

قىلغانىدىم، ئەگەر سىلەر ئىچىڭلاردا مېنى تىللاپ قالمىساڭلار، سىزلەرنى سوكۇلدۇتۇپ يۇرۇشكە مەن تەييار، قېنى ئەمسە پۇتۇن ئاتۇشنى بىر ئايلىنىپ چىقىشقا تەييارلىنىڭلار، مەجلىسنىڭ باغقىنى بىللە تارقىتايلى،ــ دېدى تەۋپىق كۇلۇپ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇچەيلەن بىرلىكتە ئاتلىنىپ كېتىشتى.

پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن ھەر قايسى يېزىلاردىكى ئاتلار ھەيئەتلىرى مەشھەد قۇمباغقا يېتىپ كەلدى. تېجەندىن ئەمەتھاجىم، قۇناجىم، موللا ئېزىز داموللام؛ ژاقۋاقتىن ئاخۇن، قۇۋان شەيخ (قۇربان ئەزىز)، ھەسەنچوڭ، سۈنتاغدىن ئەمەتقۇلھاجىم، ئىمىنھاجى، موللا ئەمىتاجى، مەھەممەد خەلىپەت، موللا قادىر، زاكىر ھاجى، سەلەيھاجىم، ماپۇرۇچ ئىمىتاجىم؛ شورۇقتىن تاھىر خەلىپەت، موللا قادىر، ياقۇۋاجى، ئابدىرىيىماخۇن؛ تۆكۈلدىن ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم؛ بۆگەندىن نۇرۇللا خەلپىتىم؛ مەشھەتتىن قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم، تەختىھوندىن ھەيئەتلەر يېتىپ كەلدى. ھەتتا كاتتايلاقتىن مەھەممەت داموللامۇ مەجلىسكە ئۇلگۇرۇپ يېتىپ كەلدى.

ئۇلار يېڭى سېلىنغان رۇشتى مەكتەپكە يىغىلىشتى. تەۋپىق ھەممەيلەن بىلەن بىر- بىرلەپ كۆرۈشۇپ، بەزىلەرنىڭ ئەھۋلىنى سورىسا، بەزىلەرنىڭ لەقمىنى ئاتاپ چاخچاق قىلىپ قويا‌تتى.

ــ بولقىدەكلا مەزمۇت تۇرۇپسىز،ــ دەپ چاخچاق قىلدى ئۇ ئىسلىماخۇن خەلپىتىمگە قاراپ. ئىسلىماخۇن 40 ياشلار چامىسىدىكى گۈمپە ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ تۇرقى ھەقىقەتەنمۇ بولقىغا ئوخشايتتى.

ــ سىز قانداقراق نارۇللا[1]، ــ دېدى ئۇ نۇرۇللا خەلپىتىمگە چاخچاق قىلىپ.

تەۋپىق ھەممەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇلارنى پارتىلارغا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، چاپسانلا يىغىننى باشلىۋەتتى.

[1] نارۇللا ــ دوزاق ئوتى، ــ ئا.

ــ ۋەتەنداشــلار، ــ دېـدى ئـۇ كۆچۈلـۈككە خىتـاپ قىلىـپ، ــ بىـز ھەممىـز مىللەتنـى ئاقـارتىش ئىشـغا ئـۆزىمىزنى بېغىشـلىغانلارمىز. لېكىن، بىرقانچە شەخسنىڭ ئۆزىنى بېغىشلىشى بىلەنـلا ئىـش پۈتمەيـدۇ. يەنە تەشـكىلىي قۇرۇلمـا، باشـقۇرۇش سىستېمىسـى، ئېنىـق بەلگىلىمىلەر بولۇشى كېرەك، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ھەر بىر يېزىدىكى مەكتەپلەر شۇ يۇرتتىكى چوڭلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان. يەنىلا بىر تۈتاش باشـقۇرۇش سىستېمىسـى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، مۇشـۇنداق كېتىۋېرىشـى ئىشەنچىلىك دېگىلـى بولمايـدۇ. ئىقتىسـادى مەنبە ئوخشـاش ئەمەس، بەزى يېزىلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ياخشـى، بۇنـداق يېزىلارنـىڭ مەكتەپلىـرى ئوبـدان راۋاجلىنىشـى مـۇمكىن، ئەممـا نـامرات يېزىلارچـۇ؟ ئـۇلارنى «نـامرات بولسـاڭ ئۆزەڭ بولدۇڭ، بـزگە نېمە؟... » دەپ تاشلىۋەتسـەك بولامـدۇ؟ يـاق، ۋەتەنداشـلار، ئۇلارمـۇ بىزنـىڭ قېرىنداشـلىرىمىز، بىـر دەريانـىڭ سـۈيىنى ئىچىۋاتقان يۇرتدىشـىمىز، بىـر تۇپراقنـىڭ بەندىسـى بولغـان ۋەتەنداشـىمىز، كەمبەغەللەرگە بېرىلگەن يـاردەم (سـەدىقە، خەيـر- ئېھسـان) تـاڭلا مەشـھەردە بېشـىڭلاردا سـايىۋەن بولـۇر، دېگەننـى نـېمە دەپ چۈشـەندىڭلار؟ــ ئـۇ كۆچۈلۈككە قاراپ سـەل تۇرۇۋېلىـپ داۋام قىلـدى (بـۇ چاغـدا ئۇنـىڭ تـۇرىقى بەكمـۇ ۋەزمـىن تـۇس ئالغـان بولـۇپ، رەڭگـى- رھـىدىن ئاللىقانـداق سـېھىرلىك دولقـۇنلار ــ كىشـى ئەسـىر قىلغـۇچى دولقـۇنلار تارقىلىۋاتقانـدەك ھەمـمە ئـادەم دەملىرىنـى ئىچىگە يۇتقـان ھالـدا ئۇنىڭغـا تىكىلىـپلا قالغانـدى)ــ «ھەق دوسـت!» دەپ قـول تەڭلىگەنـلەرگە بىـر نەچچە تـىين بېـرىش، كونـا- يېڭـى كـىيىم-كېچىكىنـى بېـرىش دەپـلا چۈشەنسـەك تـوغرا بولمايـدۇ، ئەلـۋەتتە كەمـبەغەللەرگە بېرىشـنىڭ يـولى تۈرلـۈك، دېمەكچىمەنكـى، بەزى مەكتەپلەرنـى ئىقتىسـادىي بوھرانـدىن ساقلاپ قـېلىش، تەڭ تەرەققـي قىلـدۇرۇش ئۈچـۈن، بىـر تۈتـاش باشـقۇرۇش ئـورگىنى بولىشـى تولىمـۇ زۆرۈردۇر،ــ ئـۇ ھەيئەتلەرنـى نـېمە دەيـدىكىن دېگەندەك بىردەم ئۇلارغـا تىكىلىـپ قـاراپ تـۇردى، ئانـدىن، ــ سـىلەرنى بـۇ يەرگە چاقىرىشـتىكى مەخسـەت بىـز بىـرلىكتە خەلـق مەدەنـي ئاقـارتىش

ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇپ چىقايلى. ھەر يۇرتتىكى ئاتىلار ھەيئىتى بولسا بىزنىڭ بۇ ئۇيۇشمىمىزنىڭ بىر ئەزا ئورگىنى بولۇدۇ. ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدىن مۇدىر، بوغالتىر، لاۋازىماتچى قاتارلىق ھەيئەتلەرنى سايلاپ چىقايلى. ھەيئەتلەر سايلاپ چىقىلغاندىن كېيىن مەن بۇلتۇر مەھمۇد سىجاڭدىن ئالغان ئىئانە پۇلىنىڭ ئاشقان قىسمىنى ئۇيۇشمىغا تاپشۇرۇرىمەن. ئېتىمنىمۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ بېرىمەن. مەھمۇد سىجاڭ بەرگەن پۇلنىڭ چىقىم قىلىنىش ئەھۋالىدىن ئۇيۇشمىغا ھېساب بېرىمەن.

ــ ھېساب بېرىمەن دەمسىز، ئەپەندى؟ــ دېدى تاھىر خەلىپەت غەلىتىلىك ھېس قىلىپ.

ــ ئاتىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىمەن دېگىنىڭىز نېمىسى؟ پىيادە يۈرەمسىز؟ــ دەپ سورىدى ئابدۇراھمانھاجى.

ــ ئەپەندى بىزنى تاشلاپ كېتەي دەۋاتامدۇ نېمە؟ ــ دېدى قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم ئەجەپلىنىپ.

ــ شۇنى دەيمەن، چۈشەنمەيلا قالدىمغۇ؟ــ دېدى ئەمەتھاجىم.

ۋەكىللەر قىزغىن غۇلغۇلا قىلىشىپ كەتتى. تەۋپىق كۇلۇمسىرەپ ئولتۇرۇپ، ۋەكىللەرنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالدى. ئاندىن چىرايىغا جىددىي تۇس بېرىپ، قولىنى پۇلاڭلاتتى (ۋەكىللەر جىم بولدى):

ــ ۋەتەنداشلار، سىجاڭ پۇلنى مەمتىلى ئۇچۇن بەرگەن ئەمەس، مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرى ئۇچۇن بەرگەن. شۇڭا كۆپچۈلۈكنىڭ پۇلىنى مەمتىلىنىڭ كۆتۈرۈپ يۈرۈشى دۇرۇس ئەمەس، ئۇ ئىلگىرى ماڭا ئامانەت ئىدى. ئەمدى ئۇيۇشما قۇرۇلسا ئۇنىڭ ئىگىسى تېپىلدى، دېگەن سۆز. مالنى ئىگىسىگە قايتۇرۇشنىڭ نېمە ئەجەپلەنگۈچىلىكى بار؟ ئاللاھ نېمە دېگەن؟ ئامانەتلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرۇڭلار، دېمىگەنمۇ؟ ــ ئۇ ۋەكىللەرگە بىر- بىرلەپ كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، داۋام قىلدى،ــ ئومۇمنىڭ مال- مۈلكى ــ ئەنئەنىۋي ئەقىدىمىز بويىچە «كىشىنىڭ ھەققى»، بىز ئۇنى ۋاكالىتەن باشقۇرغۇچىلارمىز.

ھېچكىمنىڭ ئۇنىڭ بىر تىينىغا خىيانەت قىلىش ھەققى يوق! ــ ئۇ چىرايىغا يەنە كۈلكە يۈگۈرۈتۈپ، ئاندىن،ــ بۇ گەپلەرنى ئاخىرىدا يەنە دېيىشىمىز، ئالدى بىلەن ھەيئەتلەرنى سايلاپ چىقايلى،ــ دېدى.

ــ كۆپچۈلۈك بىر ھازاغچە «خۇسۇسى يىغىن»لارنى ئېچىپ، «بۇ ئۇيۇشما دېگىنى ئەپەندىنىڭمۇ پۈللىرىنى ئېلىۋالىدىغان، ئېتىنىمۇ ئېلىۋالىدىغان بولسا، تازىمۇ ئادەمنى خجىل قىلىدىغان بىر نېمىكەنغۇ» دېگەندەك غۇلغۇلىلارنى قىلىشىپ، تەۋپىقنىڭ يەنە چۈشەندۈرۈشىگە توغرا كەلدى. شۇندىن كېيىنمۇ ئۇلار يەنىلا تازا كاللىسىدىن ئۆتمىگەن ھالدا ھەيئەتلەرنى غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى. غۇلغۇلىلار خامان چۈگلىگەندەك چۈگلەپ، ئاخىرى موما تۈۋىگە چۈشتى.

ئاۋۋال ئىسلىماخۇن خەلپىتىم سەككىز كىشىلىك ئۇيۇشما ھەيئىتىنىڭ مۇدىرلىقىغا سايلاندى. ئاندىن بىر نەچچە ھەيئەتلەر كۆرسۈتۈلدى. بۇلاردىن نۇرۇللا خەلپىتىم لاۋزىمات خىزمىتىگە (ئىيسائاخۇن خەلپىتىم قوشۇمچە)، مۇھەممەد قارى زەكى بوغالتىرلىقا كۆرسۈتۈلدى. شۇ ئەتراپتىكى كەمبىغەللەردىن ئېلاخۇن ئۇيۇشمىنىڭ مۇلازىملىقىغا بېكىتىلدى. بۇنى تەۋپىقنىڭ كۆرسۈتۈشى بىلەن بېكىشتى. تەۋپىق بەزى كەمبەغەللەرنى مۇڭاپىق ئىش ئورنى بىلەن تەمىنلەش ئارقىلىق تۈرمۇشىغا ياردەم بېرىشنى ھەر ۋاقىت ئويلاپ كېلىۋاتاتتى. بۇلاردىن باشقا ھەر بىر يۇرتلارنىڭ ئابرويلۇق بايلىرىدىن ھەيئەتلەر سايلاندى.

مەھەممەت قارى زەكى ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدىلا تەۋپىقنىڭ نەزىرىگە چۈشكەن بولۇپ ئۇنى ھىساپ- كىتاپ ئىشلىرىغا يارايدىغان بالىكەن دەپ ئويلاپ يۈرەتتى. ئۇ دارىلمۇئەللىمىننى پۈتتۈرگەندىن كېيىن سۇنتاغ بەستامىدىكى[1] مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغانىدى. ئەمدى خىزمەتنىڭ

[1] بەستامى ــ سۇلتان سۇتۇق دەۋرىدە ئەرەبىستاندىن كەلگەن دىن تارقاتقۇچىمىش. بۇ يەردە شۇ كىشىنىڭ قەۋرىسى جايلاشقان ئورۇن كۆزدە تۇتۇلغان ــ ئا.

ئېھتىياجى بىلەن ئۆيۈشمىغا قايتىپ كېلىدىغان بولدى.

مەمتىلى ئەپەندى ھەيئەتلەر كۆرسۈتۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، يەنە ئورنىدىن تۇردى.

ــ ھازىر ئاتالار ھەيئىتى قولىدا بار بولغان ئومۇمغا تەئەللۇق ئىقتىسادنى پۈل ھېسابى بويىچە زەكى تىزىمغا ئالىدۇ. ئەمەلىي مۇلۈكنى نۇرۇللا خەلپىتىم ۋە ئىسراخۇن خەلپىتىم ئۆتكۈزۈۋالىدۇ. مەندىكى نەخپۇلنى زەكى، ئاتانى نۇرۇللا ئۆتكۈزۈۋالسۇن. شۇنداقلا ئاتالار ھەيئەتلىرىمۇ ئۆتكۈزۈپ بېرىشكە تېگىشلىك مال- مۇلۈكنى ئۆتكۈزۈپ بەرسۇن. بارلىق مەكتەپلەر، مەكتەپلەردىكى قارا تاختىدىن تارتىپ سىراغىچە ھەممىسى ئۇيۇشما ئىگىدارچىلىقىدا بولۇدۇ. ئۇلار تەلەبىلەر سانىنى قەرەللىك تىزىملاپ، كۆپەيگەن، كېمەيگەن سانغا ئاساسەن مۇلۈكلەرنى كۆپەيتىدۇ ياكى كېمەيتىدۇ. ھېچقانداق ئادەم ئىسلىماخۇن خەلپىتىمنىڭ تەستىقسىز ئۇيۇشما مۇلىكىنى يۆتكىمەيدۇ، پۇلنىمۇ تەستىقسىز خىراجەت قىلمايدۇ.

ۋەكىللەر بۇ يېڭىلىقنى ھەم تېڭىرقاش، ھەم ھەيران بولۇش ئىچىدە، شۇنداقلا بۇ ئىدىتلىق ئىشنى زور خوشاللىق بىلەن قارشى ئالدى. تەۋپىق تېخى بۇ ھەقتىكى چۈشەندۈرۈشنى تاماملىمىغانىدى:

ــ خوش، ئۇنداق بولسا مائارىپنىڭ بۇنىدىن كېيىنكى ئىقتىسادىي مەنبەسى قانداق بولۇدۇ؟ مېنىڭچە ئەڭ ئىشەنچىلىك ئىقتىسادىي مەنبە بۇنداق: ۋەخپە يەرلەرنىڭ ھوسۇلى، قۇربانلىق ماللارنىڭ تېرىلىرى، بايلارنىڭ ئىئانىلىرى ئۇيۇشما ئىختىيارىغا ئۆتكۈزۈۋېلىنىدۇ. ھازىر ئۇيۇشما قۇرۇلغان جايلارنىڭ ھەممىسىدىكى ئىقتىسادىي مەنبە شۇنداق. بىزمۇ شۇنداق قىلىمىز. سىلەرنىڭ پىكرىڭلار قانداق؟

ــ مېنىڭچە، ــ دېدى نۇرۇللا خەلپىتىم،ــ ۋەخپە يەرلەرنىڭ ھوسۇلى ئەسلىدە شۇ مازارنىڭ شەيخى، شۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى، مۆتىۋەللىسى ۋە باشقا چوڭلارنىڭ رىسقى ئىدى. ئەمدى بىردىنلا بۇنى بىز ئۆتكۈزىۋالىمىز دېسەك خەلق نېمە دەر؟ موللىلار نېمە دەر؟

ــ ئۇلار ئەلۋەتتە قارشى چىقىدۇ،ــ دېدى تەۋپىق خاتىرجەملىك بىلەن. ئۇ بۇلارنى ئاللىقاچان ھېسابقا ئېلىپ قويغانىدەك قىلاتتى،ــ بىز ئۇلارغا ۋە خەلقىمىزگە تەشۋىق قىلمىز. چۈشەندۈرىمىز. ساۋابلىق ئۈچۈن ئاتالغان نەرسىلەرنىڭ ھەقىقىي ساۋابلىق ئىشلار ئۈچۈن ئىشلىتىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىمىز. بۇلارنىڭ بىر نەچچە شەخسنىڭ نەپسىگە كىرىپ كەتكىنى ئەۋزەلمۇ ياكى ئومۇمىي خەلقنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىلگىنى ئەۋزەلمۇ؟ بۇلارنى مەسچىتلەردە خەلقىگە تەشۋىق قىلىش كېرەك. بۇندىن باشقا مازارلارنىڭ ۋەخپىسى دېگەنمۇ سۆزمۇ؟ تىرىكلەرنىڭ ئېھتىياجى تۇرغاندا بۇ قانداق زۆرۈرىيەت؟ بۇ دىنىمىزغا مۇخالىپ، مۇشرىكلىققا ئېلىپ بارىدىغان بىدئەت قىلىقتۇر! پاناھ ئاللاھتىن تىلىنىدۇ، مازاردا نېمە بار؟ رەسۇلۇللاھ ھەدىسلىرىدە قەبرىگە تۇنىنىش ھەققىدە نېمىلەر بار؟ رەسۇلۇللاھ نەھيى قىلغانمۇ يوق؟ بۇنى دامۇللىلاردىن سوراپ كۆرۈڭلار، ئاللاھتىن باشقا ھەرقانداق نەرسىدىن مەدەت تىلەش مۇشرىكلىكتۇر! شۇڭا بىز بۇنداق بىدئەتلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئاساسىنىمۇ يېمىرىپ تاشلىغان بولىمىز، بۇ جەھەتتىنمۇ ساۋاپقا ئېرىشىمىز! دىنىي تەرغىبات تۇغرا ئېلىپ بېرىلىشى، كېيىن پەيدا بولغان، ئۆرپ ـ ئادەتلەر بىلەن ئارىلىشىپ، چېگىشلىشىپ كەتكەن بىدئەتلەردىن چەك ـ چېگرا ئېنىق ئايرىلىشى كېرەك! دىن تۇغرا تەشۋىق قىلىنسا، بىدئەتلەر كۆرسۈتۈپ بېرىلسە، تەبىئىي ھالدا خەلقنىڭ ئېڭى كۆتۈرۈلۈدۇ. چۈنكى، دىنىمىز خۇراپىي ئەمەس، ئىلغاردۇر.

ــ يەنە شۇنداقتىمۇ ئاسان ئەمەس جۇما،... ــ نۇرۇللا خەلپىتىم يەنە.

ــ يەنە قارشىلىق قىلسا دوزاق ئوتى بىلەن كۆيدۈرۈپتىسىز! ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇلاردا ئىشەنچ پەيدا قىلىش ئۈچۈن چاخچاق قىلىش ئارقىلىق، بۇ ئىشنىڭ ئانچە قورقۇنچۇلۇق ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۇ دوزاق ئوتى دېگىنىدە نۇرۇللاھنىڭ «نارۇللا» دېگەن لەقىمىگە ئىشارە قىلماقتىدى. ئارقىدىن جىددىيلىك بىلەن،ــ ياخشى گەپكە قۇلاق سالغىسى كەلمىگەنلەرنى باغلاپ قەشقەرگە ئەۋەتىپ

بېرىمىز. سىجاڭ ئۆزى بىر تەرەپ قىلىدۇ. بۇنىڭدا ئىككىلىنىشكە ئورۇن يوق!

ــ ھەيئەت نېمە ئىشلارنى قىلىدۇ؟ــ دەپ سوردى قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم.

ــ مائارىپ ھەيتىنىڭ ۋەزىپىسى ئاتۇشتىكى ھەممە مەكتەپلەرنى قەرەللىك تەكشۈرۈپ تۇرىدۇ، ئوقۇتۇش ئەھۋالىنى خۇلاسە قىلىپ تۇرىدۇ. ھەر بىر مەكتەپكە كېتىدىغان راسخودلارنى تەقسىم قىلىدۇ. تەلەبلەرنى دەپتەر- قەلەمى، كەمبەغەل تەلەبلەرنىڭ كىيىم- كېچىكى، مۇئەللىملەرنىڭ مائاشى، مەكتەپلەرنى كېڭەيتىپ قۇرۇش، يېڭىلاش قاتارلىق ئىشلارنىڭ جەمئىسى ھەيئەتلەر قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار. ئالدىمىزدا ئۈيۇشما ئۇچۇن خىزمەت ئورنى ھازىرلاش زۆرۈر، يەنى ئۇلارغا ئىشخانا، ئامبار، ئاتخانا قاتارلىق قۇرۇلۇشلارنى سېلىش كېرەك. بۇ ئىش تومۇرغىچە ئورۇنلۇنۇپ بولۇشى كېرەك.

ــ خوش،... ئابدۇراھمانھاجى سەل ئويلۇنۇپ تۇرۇپ كېتىپ دېدى،ــ سىزنىڭ ئېتىكىزنىمۇ ئويۇشما ئېلىۋالسا بۇنىسى تازا...

ــ مۇنداق، ئات ئۈيۇشمىنىڭ مۇلكى بولۇپ سانىلىدۇ، ئەگەر ئۈيۇشما خىزمەت ئۇچۇن ئات ئىشلىتىشكە توغرا كەلسە بېرىپ تۇرۇدۇ. ئۈيۇشمىدا بىر قانچە ئات بولۇشى كېرەك. يىراق- يېقىنغا بارغۇچىلار ئارىيەت ئېلىپ ئىشلەتسە بولىدۇ. يەنى مۇلۇك ئۈيۇشمىنىڭ، خىزمەت ئىھتىياجى ئات ئىشلىتىشنى تەقەززا قىلسا ئارىيەتكە ئېلىپ ئىشلىتىش يولغا قويۇلىدۇ، دېگەن سۆز.

ــ ھە...

ــ ئەپەندىم، مۇشۇ ئىشقا ئۆزىڭىز باش بولسىڭىز بوپتىكەن،ــ دېدى ئىسلىماخۇن خەلپىتىم دەككە- دۈككە بولۇپ،ــ مەن بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايۋاي چوڭ ئىشقا تەسىر يەتكۈزۈپ قويماي دەيمەن.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، مەن بار، يولداشلار بار، مەن ماۋۇ ياش يىگىتلەرنى بۇ يەرگە ئەنە شۇ مەقسەتتە چاقىرتتىم. ئۇلار چوڭلار بىلەن ئارىلىشىپ

بەزى نەرسىلەرنى ئۇگۇنۇۋالسۇن دەيمەن. ئالدىنقىلارنىڭ ياشاشتىن نىشانى كېيىنكىلەرگە ئۈدۈم قالدۇرۇشقۇ؟ بىز ئەۋلادلارغا ياخشى ئۈدۈم قالدۇرايلى. «بىلمەن، بىلمەيمەن» ئەمەس، تويۇق يەردىن يېرىپ يول ئاچايلى، ئۆلار بىزدىن ياخشى خىسلەتنى، جۇرئەتنى، غەيرەتنى ئۆگەنسۇن!

ــ مەن ھەمىشە سىزنى ئاۋارە قىلىپ، نېمە ئىش كەلسە سوراپ ئولتۇرمەنمۇ؟ــ دېدى ئىسلىماخۇن خەلپىتىم.

ــ ئۇنداق قىلمايسىز،ــ دېدى تەۋپىق يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ، ئۇنىڭ بۇ خىل كۈلۈمسىرىشىدە ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ بىلىنىپ تۇراتتى،ــ بىر قانچە قېتىم سىز مەندىن سورىغاندىن كېيىن، مەن سىزدىن سورايدىغان بولمەن، تېخى، دېمەكچى بولغۇنۇم پىشىپ كېتىسىز. بەزى ئىشلار ئۇنداق- مۇنداق بولۇپ قالسا ھېچكىم سىزنى ئەيىپكە بۇيرىمايدۇ. چۈنكى بۇ سىز ئۈچۈن يېڭى ئىش. ئەمما بىلمەي تۇرۇپ، بىلىدىغانداڭ ئىش بېجىرىپ، ياماق قىلىسىڭىز ئەلۋەتتە بۇنىڭغا جاۋابكار بولۇسىز.

ــ سىزنىڭ بولغىنىڭىز ماڭا خاتىرجەملىك ئاتا قىلىدۇ...

ــ ھەببەللى، مۇنداقراق دەپ تۇرۇڭ. مەنسىزمۇ يۈرەكلىك ئىشلەۋەرسىڭىز تېخىمۇ ساز ئىش قىلغان بولاتتىڭىز. خوش، ئوغۇللۇرۇم، سىلەرنىڭ ئۆزەڭلاردەك ساز، جۇشقۇن پىكرىڭلار يوقمۇ؟

ــ ياق، يوق،ــ ياشلار ئۈچۈن ئابدۇراھمان شائىرلا جاۋاب بەردى.

ــ ئۇنداق بولسا ئۇيۇشمىنىڭ بىناكارلىق قۇرۇلۇشىنى دەرھال تۇتۇپ پۈتكۈزۈۋېتىش ئۈچۈن، ھەيئەتلەردىن مەخسۇس كىشى ئاجرىتىلسۇن. مەھەممەت قارى، مەندىكى ئامانەتنى تاپشۇرۇۋال، ئوغلۇم. باشقا گەپ بولمىسا مەجلىسنى تاماملىساقمۇ بولۇدۇ. قالغان مەسىلىلەرنى ئۇيۇشمىنىڭ ئىككىنچى يىغىنىدا مۇزاكىرە قىلساق بولۇدۇ.

ــ ھەممىڭىزلەرگە بىزنىڭ ئۆيدە بىر پىيالىدىن چاي ئىچىشنى تەكلىپ قىلىمەن،ــ دېدى ئابدۇراھمانھاجى ئەڭ ئاۋۋال ئورنىدىن تۇرۇپ،ــ چالا قالغان گەپ سۆزلەر بولسا چاي ئۈستىدە دېيىشسەكمۇ

بولۇدۇ.

سىنىپتىن چىقىۋېتىپ تەۋپىق مەھمەمەد دامۇللىدىن كاتتايلاقتىكى ئەھۋالنى، مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى سۈرۈشتۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان شاگىرتلىرىغا قاراپ:

ــ سىلەر بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يىغىنلارغا قاتنىشىپ تۇرۇڭلار، كۆزۈڭلار پىشسۇن. بۇنىڭدىن كېيىن بىزگە نۇرغۇن تەشكىلاتچىلار كېرەك،ــ دەپ قويدى. ئۇلار ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن، مەھمەمەت دامۇللار بىلەن قېلىشىۋاتقان پارىڭنى داۋام قىلدى. ئارقىدىن ئىسلىماخۇن خەلپىتىم يېتىپ كېلىپ:

ــ ئۇيۇشما بىناسى قۇرۇلۇشىغا كىمنى مەسئۇل قىلىشنى مەسلىھەت بېرىسىز؟ــ دەپ سورىدى.

ــ مېنىڭچە ئابدۇراھمانھاجى بىلەن قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم ئىش ئۈستىدە نازارەت قىلسۇن، ئىسراخۇن خەلپىتىم ياكى نۇرۇللا خەلپىتىم ئىقتىساد جەھەتتىن مەسئۇل بولسۇن.

ــ بولۇدۇ، يەنە مەسلىھەتلىشەرمىز.

ئۇلار مەكتەپتىن چىقىپ ئابدۇراھمانھاجىنىڭ تەكلىپى بويىچە ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كېتىشتى.

تۆرتىنچى باب

كىشىلەر چاياندىن سوراپتۇ:
ــ نېمىشقا قىشتا تاشقىرى
چىقمايسەن؟ ئو دەپتۇ:
ــ يازدا تۇزۇك ھۆرمىتىم بولمىسا،
قىشتا چىقىپ نېمە قىلاي؟!

ــ سەئىدى، «گۈلىستان»

1

يېڭىلا باراڭغا ئارتىلغان تال ئاستىدىكى كونىچە چاسا كارۋاتتا ھابۇلھاجىم بىلەن مەمتىمىن روبىرو ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشكەنىدى. ھابۇلھاجىم كارۋاتنىڭ رىشاتكا شەكىللىك نەقىشلىك شادىسىغا ياستۇق قويۇپ يۆلۈنۈۋالغان بولۇپ، يوغان بەستىنىڭ مىدىرلىشى بىلەن كارىۋاتمۇ غىچىرلاپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ھەييار كۆزلىرى سۆھبەتدىشىغا قارىتىلغان، قولى بولسا تەسۋى سېرىشتىن توختىمايتتى.

ئۇلارنى ئورتاق نىشان، ئورتاق غەزەپ بىرلەشتۈرگەن بولۇپ، يانۋاردا ھەزرەت سۇلتاندا ئۆتكۈزۈلگەن پائالىيەت كۈنىدە بىر- بىرىنىڭ قەلبىنى چۈشۈنۈشكەندىن كېيىن ھەمتاۋاقلاردىن بولۇپ قېلىشقانىدى.

ھابۇلھاجىمنىڭ گەرچە «شەيتان» دېگەن لەقىمى بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئەسلىدە قانداق ئادەملىكىنى سېزىلمىدى، توختى زۇنۇننىڭ مۇددىئاسىدىكىدەك ئۇنى پەقەت ئادەتتىكى كۆرەلمەسلەردىن، تۇرمۇشتا ئۇچراپ تۇرۇدىغان، ئۆزىگە ئوخشاش پىتىنخور، قىتىغور قىساسچىلاردىن دەپ چۈشەندى. شۇڭا ئۇ مەمتىمىنىي بېقىپ سەمرىتىپ قارامىلارچە دۈشمەنلىك ھەربىكەتلىرىگە ئىت قىلىپ سېلىشنى خىيال قىلىپ

كېلەتتى. هابۇلهاجىم ئۆزىچە دالاق قىلىپ، مەتمىنىدىن پايدىلىنىۋاتىمەن دەپ ئويلىغىنى بىلەن، ئۆزىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن قانداق ئۇستۇلۇق بىلەن مۇشۇنداق بىر دۇشمەنلىك نىيىتىگە كەلتۈرۈلگىنىنى بىلمەيتى. ئەمەلىيەتتە توختى زۇنۇنىڭ ئايغاقچىلىرى مەخسۇم ۋە مۇسا قېچىلار مۇتىئەسسىپ كۆچىلەر ئارىسىدا سامانىنىڭ ئاستىدىن سۇ يۈگۈرتۈش تاكتىكىسى ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ دۇشمەنلىك ھەركىتىگە يۆن بەلگىلەپ، ئۇلارنى تۈيدۈرماستىن مەخسەتكە ئۇيغۇن چىغىرغا باشلاپ قويغاندى.

لېكىن، توختى زۇنۇن مەتمىنىنىڭ زورلۇق ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللۇنىشقا رۇخسەت قىلمايتتى. چۈنكى ھازىر ئۇلار تەۋە بولغان ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى سۈۋبتلەرنىڭ ياردىمى بىلەن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا مۇكەممەللىشىپ قالغاندى. ئۇلار ھازىر ھەر بىر ئادەمگە مەخپى بەلگە ۋە سىفىر قويۇپ ئارخىپ تۈرغۇزۇشقا باشلىغاندى. بۇلار ئاساسەن: ئىلغار زىيالىلار بىر تۇر، يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە ئىقتىسادىي يارەم بەرگۈچى ئىلغار بايلار بىر تۇر، چەتئەل بىلەن ئالاقىسى بار دەپ قارالغانلار بىر تۇر، ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرۇشقا ئورۇنۇدۇغان سىياسىي تەشكىلاتلارغا قاتناشقۇچىلار بىر تۇر... بولۇپ، ھەر بىر تۇرلەرنى كونكېرىت ئادەم بويىچە مەخسۇس بەلگە، مەخسۇس رەقەم بىلەن ئىپادىلەپ مېڭىشاتتى. بۇ ماتېرىياللار ئوتتۇرلۇق قەشقەرگە يوللىناتتى. ئۇ يەردە بۇ ماتېرىياللار تەھلىل قىلىنىپ، خەتەرلىك، خەتەزسىز دېگەن تۇرلەر بويىچە داۋاملىق بەلگە قويۇلۇپ تۇراتتى. خەتەرلىك ۋە خەتەرسىز بەلگىلىرىنىڭ ئاز-كۆپلىكى بويىچە يوقۇتۇش ئوبيېكتلىرى تاللاپ چىقىلاتتى. مانا مۇشۇنداق سىستېمىلىق، شۇنداقلا مۇھىم ئىش تۇرغاندا زورلۇق ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويۇشقا بولمايتتى، ئەلۋەتتە. چۈنكى ھازىر تېخى «تورنى يىغىدىغان مەزگىل» يېتىپ كەلمىگەنىدى.

ھۆكۈمەتنىڭ مۇشۇنداق ئىنچىكە ھېساب بىلەن ئىش تۇتۇۋاتقانلىقىنى، ئۆزى باش قاتۇرمىسىمۇ ھامان ھۆكۈمەتنىڭ «يۇرت بۇزار ئوغرى»لارنى بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرمىگەن قازى رەئىس،

هابۇل شەيتان، كەنجى قازاخۇنۇم قاتارلىق كونا دۇنيانىڭ مالايلىرى ئۆزىچە «يۇرت غېمى»نى قىلىپ، «يامانلىقنىڭ ئالدىنى ئېلىش» ئىشىغا سېلىش ئۈچۈن مەتىمىننى ئىندەككە كەلتۈرۈشكە كۈچەيتتى.

ــ ئۆزۈڭمىغۇ جىگىرىڭ بار ئەزىمەت، ــ دەپ ماختىدى ئۇ باققان ئىتتەك كۈشكۈرتكەنگە ھۆرپىيىدىغان مەتىمىننى شىلاپ، ــ ساڭا ئوخشاش ئوغۇلبالىدىن ئونىلا بولسا ئەپەندى دېگىنىڭنىڭ كەشىنى ئوڭدا قىلىۋەتكىلى بولاتتى. سېنىڭ ئىشەنچلىك دوستلۇرۇڭ بولسا، خۇدا يولدا ساۋابلىق ئۈچۈن بىر ئىش قىلساڭلار بولاتتى، ــ ھابۇلھاجىم ئۇنىڭغا سىناش نەزىرىدە تىكلدى.

ــ نېمە دەيدىغانسىز، مۇشۇ كۈن مۇشۇ ئايلاردا مەتىلىگە گىدى-پىدىڭ قىلغىلى بولامدۇ. بۇنداق ئىش يەنە كېلىپ مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ، ــ دەيتى مەتىمىن كىرپىگىنى قېقىپ.

ــ ھوي، نىمانداق خوتۇن كىشى مىجەز گەپ قىلىسەن؟ ــ ھابۇلھاجىم ئىزىزىتىگە تەككەن قىياپەتتە قېشىنى ئېتىپ چىرايىنى تۇردى، ــ نەلىكسەن ئۆزى؟ ماندىغ نالايىق گەپلەرنى قىلمىغىنا، ئادەمنىڭ كەيپىنى ئۇچۇرۇپ، مانى يەنە مېنىڭ ئۆزەمنىڭ بىر ئاچچىغىمدىن دەپ بىلمە، يۇرت كاتتىلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ خىيالدا جۇما.

ــ ماڭا نېمە؟ ئارپامنى خام ئورۇپمىدى؟ سىزغۇ داۋاچىلارنىڭ ھەممىسىنى ئالدىمغا كەلمەي، ئەپەندى تاتىۋالدى، ماڭا تېگىدىغان نەپكە زىيان قىلدى، دەپ ئاچچىقلىناسىز، ماڭا نېمە ئالاقىسى؟ مېنى ئارىلاشتۇماي بىر ئىش قىلساڭلا قىلمامسىلە.

ــ ھەي، ھەي، ... دېدى ھابۇلھاجىم ئاگاھلاندۇرغانىدەك ئاھاڭدا، ــ ھېلىقى كۈنى سېنىڭ چالما ئېتىپ، ئەپەندىنىڭ سورۇنىنى بۇزغىنىڭنى كىم بىلمەيدۇ؟ مەندىن يوشۇرۇمەن دەمسەن؟

مەتىمىننىڭ رەڭگى ئۆڭۈپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنى ئاقلاشقا سۆز تاپالمىدى. ھابۇلھاجىم ئۇنى ئوڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدۇرماقچى بولغانىدەك، دەرھال سۆزىنى داۋام قىلىپ:

ــ قارا، مەتىلى ئەپەندى يېقىندا مەشھەدكە كۆچۈپ كېلىدۇ. ھېلىقى ئابدۇراھمانھاجى دېگەن كىسپۇرۇچ سالغان مەكتەپكە، نىمىدى؟ رۇشتى

مەكتەپ دەمدا؟ هە، شۇ يەردە بولۇدۇ. مەشھەدكە مەكتەپ ئاچىمەن دېگىنى راسا بىزنىڭ ئېزىقمىزنىڭ ئۈستىدە تۇرغىنى ئەمەسمۇ؟ ــ دېدى شەيتانلىق بىلەن سۆھبەتدېشىغا يەل بېرىپ.

ــ نېمە، ئۇنى نېمە قىلغىلى بولۇدۇ دەيسىز؟ ــ دېدى مەمتىمىن تاماكا خۇمارى تۇتۇپ بولماي، باراڭنىڭ پەسراق جايىدىن بىر تال قۇرۇق شاخنى ئۈشتۈبلىپ ئاغزىغا سېلىپ چىشلەپ سۇندۇرغاچ.

ــ نېمە بولۇدۇ، دەمسەن؟ مەشھەدلىك بولۇپ قالغىنىڭغا ئېسىت سېنىڭ! هەي، بەغەرەز، مەشھەد دېگەن پۇتۇن ئاتۇشنىڭ نوچىسى يىغلىغان يۇرت تۇرسا، ئۇ قانداق ئارام تاپالايتى؟ هەر نېمە قىلىپ زېرىكتۇرگىلى بولمامدۇ.

مەمتىمىنىڭ ئىرسىي يەڭگىللىكىنى ۋە جەدەلخورلىقى هابۇلھاجىمنىڭ سۆزلىرى بىلەن قوزغۇلۇپ، ئۆچ ئېلىش، نوچىلىقىنى كۆرسۈتۈپ قويۇش ئىستىكى ئۇلغۇيۇپ كەتكەندى. بىراق، تۇيۇقسىز ئۇنۇڭنىڭ پەرۋاسىز، شۇنداقلا رەھىمسىز قىياپىتى يادىغا كېلىش بىلەنلا يەنە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

ــ ئاچچىقىمىزغۇ بار، ئەما لېكىن، تەس جۇما، ئاران، تۇرغاندا...

هابۇلھاجىم دەرھال مۇنداق بىر ئېقىلغا كەلدى:

ــ مەمتىلى شۇ يېشىغچە ئۆيلەنمەپتۇ. ئاڭلىسام ناھايىتى پوخۇر نېمە دەيدۇ. بىز ئۇنى پايلاپ تۇرۇپ تۇتۇۋېلىپ رەسۋايى جاھان قىلۇەتسەك، ئاندىن راسا دۇمبالىساق بولۇدۇغۇ؟ــ دېدى ھەييارلىق بىلەن قېشىنى لىككىدە كۆتۈرۈپ قويۇپ.

ــ مەنغۇ ئۇنى ئاختىمىش دەپ ئاڭلىغانتىم،ــ ھەجايدى مەمتىمىن زەھەرخەندىلىك بىلەن.

ــ هوي، نېمە دەپ يۇرىسەن؟ ئۇنىڭ ھېلىقى زۆھرەگۈل دېگەن بۇزۇق بىلەن چاتىقى بار دېگەن گەپ قانداق ئەمىسە؟ ئۇنىڭ ئۇيان ئۆتسە، بۇيان ئۆتسە زوھراگۈلنىڭ ئۆيىگە دوقۇرۇپ ماڭمىدىغانلىقىنى كۆرگەن ئادەمدىن ئوتتۇزنى ئالدىڭغا قاتار قىلىپ قويسام نېمە دەيسەن؟! ــ هابۇلھاجىم مەمتىمىنىڭ ئۆڭۈشكە باشلىنىنى كۆرۈپ گېپىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى،ــ ئەپەندىم ئۇنىڭغا كىتاپ بېرىدىكەن، ئۇ ئوقۇپ بولغاندا باشقىنى

ئېپكېلىپ ېېرىدىكەن، ھىم! قارا ئەپچىللىكىنى! ساڭا ئوخشاش كېچىسى تام- تۆرۈس، سۇئگۈچ- شورىلاردا يۈرمەيدۇ، خەق، ئاشۇنداق ئەپچىل چارە ئويلاپ تاپىدۇ. ئەخمەق نادانلارنىڭ ھېچ ئىش خىيالىغا كەلمەيدۇ. مانا... ــ قوناقلىقتا ھابۇلھاجىمنىڭ زۆھرەگۈلگە ئېسىلىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ قالغانلار بىر ئارا گەپ تارقىتىپ، مەمتىمىنىڭ راسا رەشكىنى كەلتۈرۈپ يۈرگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ ئاچچىقى ھابۇل زىنابورغىمۇ سىر ئەمەسىدى. مانا ئەمدى بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقۇپ، مەمتىمىنىڭ غەزىپىنىڭ يۆنىنى (يۆنۈلۈشىنى) يەڭگۈشلەپ قويغىلى بولۇدۇغان بولدى.

مەمتىمىنىڭ قېنى قاينىشقا باشلاندى. كۆرەلمەسلىك، كۈندەشلىك بىلەن قوشۇلۇپ، راسا بىر يالقۇنغا ئايلاندى. بايىتىن بېرى خۇمارى تۆتۈپ ئارانلا ئولتۇرغان مەمتىمىن ئەمدى كۆزىگە ھېچنىمە كۆرۈنمەستىن دەرھال نەشە ئارىلاشتۇرۇلغان تاماكىسىنى ئېلىپ يوغان قىلىپ ئوراشقا باشلىدى. ئۇ ئالدىراپ تاماكا ئورىغاچ زۆھرەگۈلنىڭ ئەپەندىدىن «كىتاپ ئېلىپ» «ئوقۇپ تۈرىۋاتقانلىقى» ھەققىدىكى سۆزلەرنى ئەسلىدى. بۇنىڭغا ئۇ شەكسىز ئىشەندى. چۈنكى ئۇ بۇ ھەقتە تۇنجى قېتىم ئاڭلاپ ئولتۇرغىنى يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئەپەندىنىڭ تەرەپدارلىرىمۇ ئۇنىڭ تەرىپىنى قىلغان سۆزلىرىدە ئۇنىڭ ھەممە ئادەم بىلەن لايىقىدا مۇئامىلە قىلىدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلەۋاتقاندا بۇ ئىشنى تىلغا ئالغانىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە، بۇ ئىشلار چالا- پۈچۈق كۆرۈنۈپمۇ قالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ خىيالىدا بۇ ئىش مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان دەرىجىدە ئىسپاتلانغان بولۇپ، راسا ئوغىسى قاينىدى. ئۇ بۇلتۇر بىر كېچىسى مەمتىلى ئەپەندى تېجەن سېيىدا كېتىۋاتقاندا ئۆلتۇرۇۋەتمىگىنىگە پۇشايمان قىلىپ كەتتى. ئۇ تاماكىسىنى تۆتاشتۇرۇۋېلىپ ئاچكۆزلۈك بىلەن ئارقا- ئارقىدىن تۆرت- بەش قېتىم شورىۋىدى. شۇئان ئەترايىنى كۆيگەن كەندىر پۇرىقى بىر ئالدى. مەمتىمىن خۇرسىنغاندەك ئېغىر تىنىپ، ئاغزى- بۇرنىدىن تۈتۈن چىقىرىپ شۇكلەپ كېتىۋېدى، ھابۇلھاجىم كۆزىگە ئالىيىپ قاراپ قويۇشى بىلەن، مەمتىمىن چېكىۋاتقان نەشىسىگە قاراپ قويۇپ، «قانداق قىلىمىز ئەمدى» دېگەندەك ھېجىيىپ قويدى.

ــ شۇڭا يۈرىكىڭ يوق نېمىكەنسەن- ده، سارىڭ بەڭگى!ــ دېدى

هابۇلهاجىم. ئەمما ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن ئەيىپلەش سېزىلمەيتتى. بۇ ھالنى سەزگەن مەمتىمىن ئۆزىنى ئازادە ھېس قىلىشقا باشلىدى،ــ زۆھرەگۈل تازا ياخشى كۆزىر ئەمەسمۇ. ئەخمەق، پاشاخان ئۆتكەندە ئەپەندىنىڭ كاساپىتىدىن زىيان تارتقان، شۇڭا ئۇمۇ ئۇنىڭغا قارشى، ئىشقا سالسا بولۇدۇغان خوتۇن، مەن دەيمەن، بۇ ئىشقا ئوتتۇرا قولدەك ئەزمەتتىن تۆرت- بەشى بولسا ئۆيىنىڭ ئەپ چۆرىسىگە بۆكتۈرۈپ قويۇپ ئىشنى شۇ پەدىدە توغرىلىساق، ئىلگىرىكىن باپلايتۇق - تە!

ئادەملەرگە قارشى ئىچى زەھەر بىلەن تولغان مەمتىمىن دەي- دەيگە سېلىش ۋە شلاش ئارقىسىدا راسا قۇشلىنىپ، غەزىۋى ئەقىلىنىڭ ئۈستىگە مىندى. بۇنىڭ ئۈستىگە كەيپچىلىك قوشۇلۇپ ھابۇلھاجىمنىڭ دېپىغا ئۇسۇلغا چۈشتى.

ــ مەيلى، ئۆزۈملا ئۇنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ قويايي. تېۋى بار ئاغىنىلەردىن بىر نەچچىسىنى ھايت دېسەملا... ــ دېدى ئۇ كۆزلىرى ئەلەڭ- سەلەڭ بولۇپ.

ــ مانا، مانا، بىزنىڭ مەشھەدتىن مانا مۇنداق ئوغۇلبالا چىقمامدۇ، ئىشىنىڭ يولىمۇ شۇ- دە، ــ ھابۇلھاجىمنىڭ قېشى رازىلىق بىلەن لىكىلداپ كەتتى.

ــ سەندىغۇ يۈرەك بار، جىگەر بار، ئەمما لېكىن ئاغىنىلىرىڭدىن خاتىرجەم بولالمايمەن. ھازىر بىزنىڭ مەشھەتنىڭ ئوغۇلبالىرى نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىكى، بىزنىڭ ۋاقتىمىز دېگەندە...ــ ھابۇلھاجىم ئۆز دەۋرىدىكى «نوچىلىق»لىرىنى لاپ بىلەن بېيىتىپ سۆزلەپ، ئاخىرىدا، ــ ھازىر مەشھەدلىكنىڭ نوچىلىقى ئىشتاچىغا ئوتۇپ كەتتىمۇ قانداق؟ ئەگەر ھېلىقى ئاغىنەم دېگەنلىرىڭ ئىشەنچىلىك بولمىسا راست گەپنى قىل، مەن ئىشتاچىدىن شۇدى بار ئەكەكتىن تۆرتنى ساڭا تونۇشتۇرۇپ قويايي، يا بولمىسا كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزى باپلايدۇ، شورۇقتىمۇ بار سەندەك ئوننىڭ ئىشىنى قىلىدىغان باللا. ــ ھابۇلھاجىم ئۇنىڭ يۈرتۇازلىق تۇيغۇلىرىنى قوزغاش ئارقىلىق تېخىمۇ ئەزۋىلەتمەكچى بولاتتى.

ــ نېمەن دەيدىغانسىز، بىر- بىرىدىن خىل باللا،ــ دېدى مەمتىمىن ماختىنىپ،ــ بىزنىڭ مەشھەد دېگەن مەشھەد - تە! ئۆزىڭىز بىلمەمسىز؟

ــ ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن ئىشتاچىنىڭ يېگىتلىرىمۇ خىل جۈمە، ــ دېدى هابۇل شەيتان.

بۇ تىلغا ئېلىۋاتقان «نوچى ئەزىمەتلەر» بولسا ئۆزىنىڭ «نوچىلىقى» (ئەمەلىيەتتە جىدەلخورلىقى) بىلەن ماختىناتتى. ئۇلار ئۆزىگە ئوخشاش هوقۇقسىز، مەهكۇم ئادەملەرگە، ئۆزىنىڭ ۋەتەندىشىغا، مىللىي قېرىندىشىغا نوچىلىق قىلىشىنىڭ ئەمەلىيەتتە ئۇچىغا چىققان هاماقەتلىك ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيتتى. ئەكسىچە ئۇلار ئىنتايىن قالتىس ئىش قىلىۋاتىسمىز، دەپ ئىشىنەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلارغا كىمنى ئۇرۇش مۇھىم ئەمەس، پەقەت نوچىلىقىنى كۆرسەتسىلا بولاتتى. ئەزىمىگەن ئىشلار ئۈچۈن يۈرت بىلەن يۇرت، مەهەللە بىلەن مەهەللە ئارىسىدا بولۇپ تۇرىدىغان جىدەللەردە پىداكارلىق كۆرسۈتۈپ، ئۆزىنىڭ يۇرتى ياكى مەهەللىسى ئۈچۈن «شان- شەرەپ» كەلتۈرۈشنى ئۆزلىرىنىڭ «ئوغۇلبالا» لىقى (قەھرىمانلىقى) هېسابلايتتى. بۇ نادان «نوچىلار»نىڭ نەزىرىدە، دۇنيادا ئۆزىدەك قالتىس ئادەم يوقىدى. ئۆز قېرىنداشلىرىنى ئۇرۇشتا قالتىس قەهرىمانلىق قىلالىغان بۇ «نوچىلار» هەقىقىي خەلق دۈشمەنلىرىگە سىڭا قاراشقا پېتىنالمايتتى. ئەكسىچە ئۇلارنى ئۆزلىرىگە هامى قىلىپ، تېخىمۇ «نوچىلىق» قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغا ئاشكارە قۇلچىلىق قىلاتتى ياكى ئاڭسىز هالدا ئۇلارغا ياللىنىپ، ئىشلەيتى. ئۇلار پۈتۈن مىللەتنىڭ مەهكۇم هالەتتە (يېڭىلگۈچى ئورۇندا) تۇرۇۋاتقىنىدىن نومۇس قىلىشنى خىيالىغا كەلتۈرۈپمۇ باقمايتتى- يۇ، قوشنا كەنتىكىلەردىن چېلىشتا، ئىت تالاشتۇرۇشتا ياكى مۇشتلىشىشتا يېڭىلىپ قالسا «ۋىجدانى» قوزغىلىپ، زادىلا چىداپ تۇرالمايلا قالاتتى، جېنىنى يۇز قېتىم دۇغا تىكىشتىن يانمايتتى. مۇشۇنداق مۇھىتتىن نەپەسلىنىپ، شۇ خىل روھ بىلەن سۇغۇرۇلۇپ چوڭ بولغان مەمتىمن نېمىشقا ئۆزىنىڭ «مەشھەتلىك»لىكىنى كۆرسۈتۈپ قويۇشنى ئويلىمىسۇن؟

ــ نېمىنى!؟ ئىشتاچىلىق بىلەن تەڭ بولالمىساق، مەشھەتلىك ئېتىمىزنى ئۆچۈرۈۋېتىمىز! ــ دېدى مەمتىمىنىڭ يۇرتۇزلۇق «غورۇرى» قوزغۇلۇپ.

ــ شۇنداق بولسۇن، ئىلاھىم،ــ دېدى ھابۇلھاجىم ئىشىنىڭ رويابىقا چىقىۋاتقىنىدىن سۆيۈنۈپ، لېكىن ئىچكى ھاياجىنىنى ھېلىگەرلىك بىلەن يوشۇرۇپ.

ــ چاتاق يوق! تېخى ھېلىقى ئاياللارنىڭ ئىشىنمۇ ئۆزۈم توغرىلىۋېتەمدىم...

ــ ياق، ياق! بۇ ئىشقا ئارىلاشقۇچى بولما، ئاياللارنى توغرىلايدىغان ئادەم بار، نېمە سەن دەللالمىتىڭ؟ــ دېدى ھابۇلھاجىم مەمتىمىنىڭ ئىشىنى بۇزۇۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ ھەمدە ئىچكى خۇشاللىقىنى تۇرتكىسى بىلەن قويۇن يانچۇقىنى كوچىلاپ، بىر نەچچە كۈمۈش تەڭگە چىقىرىپ ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى.

ــ مەن سېنى مۇشۇنچىلىك ئەركەك دەپ بىلەتتىم، كۆزۈم مال تونۇيدىكەن جۇما،ــ دېدى ئۇ تىزىنىڭ تۆۋىگە سېرىلىپ چۈشكەن تەسۋىنى يېڭىباشتىن قولىغا ئېلىپ.

ئاخىرىقى ھېسابتا ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى مۇما تۆۋىگە چۈشۈپ، ھەر ئىككىسى تەرەپ كۆڭۈللىرى كۆتۈرۈلگەن ھالدا خۇشلاشتى. ھابۇلھاجىم مەمتىمىنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىنلا، بەرگەن تەڭگىلىرىگە ئېچى ئاغرىپ، ئەلەم بىلەن قېشىنى لىكىلداتتى. چۈنكى ھېچقاچان بېرىپ باقمىغاچقا بېرىش بەك ئېغىر كەلگەنىدى.

2

ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇش يىغىنى ئېچىلغان كۈنى كەچتىلا توختى زۇنۇنمۇ ئايغاقچىلىرى بىلەن ئايرىم- ئايرىم كۆرۈشتى.

ھازىر ئۇ مۇسا قېچى بىلەن مەخسۇمدىن خېلى رازى ئىدى. ئۇلار ناھايىتى ئۇستۇلۇق بىلەن بەزى پىلانلارنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىغان، ھەتتا بۇ ئىشنى مۇتىئەسسىپلەرگە ئۆز ئىشىدەك ھېس قىلدۇرۇۋەتكەن ئىدى. مۇتىئەسسىپلەر گورۇھىدىكى قازى، ئەئلەمەلەر، موللا، ئاخۇنلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ يۆنۈلۈشىنى بەلگىلىشىدە ئىجابىي رول ئويناپىدىغان بىر ئىش

قەشقەر مىللىي كېڭەشنىڭ رەئىسى ئابدىغوپۇر دامولللىنىڭ ئەتىيازدا شىڭ دۆبەن كۆرسىتىدا ئوقۇپ كەلگەندىن كېيىن ئالتە بۆيۈك سىياسەتنى ھەدىسلەر بىلەن شەرھىلىشى، شىڭ شىسەينى ماختاپ جايى. جايلاردا نۆتۈق سۆزلۈشى دېيىشكە بولاتتى. ئابدىغوپۇر دامۇللا ئۇلارنىڭ نەزىرىدىكى بۆيۈك ئادەم، كاتتا ئۆلىما، مەرتىۋىسى يوقۇرى ئەرباپ بولغاچقا ئۇنىڭ تۆتۈمى ئۇلار ئوچۇن يۆن بەلگىلەشتە بارومېتىرلىق رول ئوينىشى تەبىئىي ئىدى.

مەمتىمىنگە بىرەر يېڭى ۋەزىپە تاپشۇرۇلمىدى. بۇنىڭ سەۋەبى تۇختى زۇنۇنىڭ مەمتىمىندىن قورقۇشى بولۇپ، مەمتىمىن ئازاراقلا خىزمەت كۆرسۈتۈدۇغان بولسا ئۇلارنىڭ ئورنى ئالمىشىپ قېلىش ئېھتىمالى باردى. تۇختى زۇنۇنىڭ قارىشىچە مەمتىمىن سۇۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرغان، بۇ جەھەتتە قادىر ھاجىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە ئىدى. بۇگۇنكى كۈندە شىڭ دۆبەن سۇۋېت بىلەن دوستلىشىۋاتقاچقا، سۇۋېتتە تۇرۇپ كەلگەنلەر، سۇۋېتتە ئوقۇغانلار ئالاھىدە ئورۇنغا ئىگە ئىدى. شۇ سەۋەپتىنمۇ تۇختى زۇنۇن مەمتىمىنى ئازراق چەكلەپ تۇرۇشنى زۆرۈر دەپ قارايتتى. يەنە بىر تەرەپتىن ئۇ مەمتىمىنىڭ جاللات مجەزىدىن خاتىرجەم ئەمەسدى. ئۇنىڭ ئىشنى بۇزۇشى بىلەن توردىكى بېلىقلارنىڭ ھەممىسىنى قاچۇرۇپ قويۇشتىن ئەندىشە قىلاتتى.

مەمتىمىنمۇ تۇختى زۇنۇنىڭ ئۆزىگە ئانچە ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. بولۇپمۇ خېلىل راخمان ئاشكارلىنىپ قالغان ئىشتىن كېيىن ئۆزىنى بارا- بارا چاقىرمايدىغان بولۇپ قالغىنىدىن كۆڭلىدە ئۆچمەنلىك ئويغۇنۇشقا باشلىغانىدى. ئۇ تۇختى زۇنۇننى پايلايتى، ئۆزىدىن يوشۇرۇۋاتقان ئىشلارنى بىلىۋېلىشقا ئۇرۇناتتى. بۇ ئۇنىڭ كەسپىي قىزىقىشى ئىدى. ئەپەندىلەرنىڭ ئىچىگە كىرگۈزۈش ئوچۇن تەييارلانغان ياش بالىنىمۇ بىلىپ قالدى. بۇنچىلىك ئىشلارنى بىلمەي بۇ نانىنى قانداق يەيتۇق،... دەپ ئويلايتى ئۇ ئۆز ئۆزىدىن مەمنۇن بولۇپ.

ئۇ ئۆز ئالدىغا ھەرىكەت قىلماقچى، شۇنداق قىلىپ تۇختى زۇنۇننى داغدا قويماقچى بولۇپ، ئارقىدىنلا ئۆزىنىڭ كارامەت كەلگۈسىنى خىيال قىلىپ كەتتى. ئۇ تۇختى زۇنۇنىڭ قەشقەرگە ماڭغىنىنى كۆرۈپ، ئۇ قايتىپ چىققاندىن كېيىن يېڭى بۇيرۇقلارنى يەتكۈزۈش ئوچۇن چاقىرىش-

چاقىرماسلىقىغا قاراپ باقماقچى بولدى.

توختى زۇنۇن قادىرھاجىغا خىزمەتلەردىن مەلۇمات قىلىشقا بارغانىدى. ئۇ ئىگىسىگە سادىق ئىتتەك، ھېچياقتا قارىماستىن دەرھال قادىرھاجى بىلەن ئۇچرۇشۇپ، ئۇنىڭغا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى توپلىغان شەخسىلەر ھەققىدىكى ئارخىپلارنى تاپشۇردى.

ــ ئاتۇشتا ئۇيۇشما قۇرۇلدى،ــ دېدى ئۇ بۇ ئىشتىن خوشال بولغانىدەك كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ــ ھەيئەتلەر ئىچىدە بىزنىڭ ئادەملىرىمىز يوقمۇ؟ــ دېدى قادىرھاجى بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى بۇراپ تۇرۇپ.

ــ ھازىرچە...يوق، بىراق،...

ــ بولدى، بۇلدى! بىراق كېيىن ئامال قىلىمەن، دېمەكچىمۇ سەن؟ ئۇلار كۈندە بىر سايلام قىلىپ تۇرمايدۇ. ئەمدى تەس. بىز ئۇيۇشما ئىچىدىن كېرەكلىك نەرسىلەرگە ئىگە بولاتتۇق، بىلەمسەن؟!

ــ ئەگەر سەل بۇرۇن خەۋەر تاپالىغان بولساق بىزنىڭ گېپىمىزنى ئاڭلايدىغان بايلاردىن بىرەرنى جىقراق پۇل چىقارغۇزۇپ، ئارىغا قوشۇۋەتكىلى بولاتتى...

ــ بالدۇراق ساڭا خەۋەر قىلىپ قويسا بوپتىكەن! سەن نىمىش قىلىسەن؟ شۇنداق ئىشلارنى بالدۇراق بىلىۋالىدۇ دەپ بېقىۋاتقان ئىتلار سەن!

ــ لېكىن، ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە بۇ ئىشنى قىلدۇق. ئەمدىكى گەپ، ئۇ كارامەت كۆرسۈتۈپ، ئىچكىرىلەپ كىرىدۇ. بىرىنچى نىشانغا ئىسسىق كۆرۈنەلىسىلا، ئۇ ھەيئەتلەرنىڭ يىغىنىغا، ھەم باشقا يىغىلىشلارغا قاتنىشالايدۇ،ــ دېدى توختى زۇنۇن قادىرھاجىنىڭ ھاقارىتىنى پىسەنتىگە ئالماي.

ــ بۇ خېلى ئۇزۇن يىللىق پىلانىكەن،ــ دېدى قادىرھاجى مەسخىرە قىلغانىدەك ئاغزىنى قىشايتىپ، ئۇنىڭ ئاغزى كالپوكلىرىنىڭ ھەركىتى بىلەن بىر تەرەپى تۆۋەنگە، بىر تەرەپى يۇقىرىغا قارىدى.

ــ ھەر ھالدا...

ــ پاتراق ئەسقاتمىدىغان بىر نېمەڭ يوقمۇ؟

ــ مېنىڭچە ھەيئەتلەرنىڭ پارچىلاشقا بولۇدۇ...

ــ بۇ نەزىرىيە جەھەتتىن ئەلۋەتتە شۇنداق. پارچىلانمايدىغان نىشان بولمايدۇ! ئەمما قانداق قىلىپ؟

ــ ئۇنىڭ مۇدىرى تۆركۈللۈك، بۇنىڭ بىلەن مەشھەدلىكنىڭ مىجەزىدىن پايدىلىنىپ، قوساق كۆپكى پەيدا قىلغىلى بولۇدۇ.

ــ شۇلما؟

ــ يەنە، ھەممە يۇرتنىڭ بايلىرى بەرگەن پۇلنى ئويۇشما ئېلىۋېلىپ، ھەممە يۇرتقا تەڭ تەقسىم قىلىدىكەن، بۇ بىر كۆزىر. نىمىشقا دېسىڭىز بايراق يۇرتلاردىن يىغىلىدىغان پۇل كۆپەرەك، نامرات يۇرتلاردىن ئازراق. پۇلنى تەڭ تەقسىم قىلغاندا ئاۋۇۋلار زىيان تارتىدۇ. بۇنىڭدىن پايدىلىنىش ھەر ھالدا ئەپلىك.

ــ ھە، بۇنىڭ ھېچ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق. ئەمما، ھەيئەتلەرنى كاللا سوقۇشتۇرۇمەن دېگىنىڭ ئىشەنچىلىك ئەمەس! ئېيتىپ قويايلى، مەتىلى دېگەن كەم ئۇچرايدىغان تەشكىلاتچى (چەتئەللىكلەر ئۈنى شۇنداق باھالاۋاتىدۇ) سەندەك سولتەكلەرنىڭ «پارچىلاش»لىرى بۇندىن ئىلگىرى ئۇنىڭغا قانچىلىك كار قىلغان بولسا، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ شۇنچىلىك پايدا كۆرسۈتۈدۇ. ئۇنداق ھىلە خەلقنىڭ ئۇيۇشماسلىقىدىكى ھەقىقىي ۋە ئاساسىي سەۋەبلەرنى چۈشەنمەيدىغانلار ئالدىدا ئەسقاتىدۇ. بۇ ئادەم بولسا بۇ پادىدەك خەلقنىڭ تېرىقتەك چېچىلىپ تۇرۇشى، يۇرتۇزلۇق ۋە نادانلىقتىن بولۇدۇغانلىقىنى ھازىرقى زامانىدا بەك ئوبدان چۈشۈنۈدۇغان كىشى. ئۇ سېنىڭ ھىلەڭنى چاپسانلا تېرە- پېرەڭ قىلىۋېتىدۇ.

ــ سىز قانداق مەسلىھەت بېرىسىز؟

ــ ھەر ھالدا بۇنىمۇ ئېھتىيات بىلەن سىناپ باق. لېكىن بۇنىڭدىن، كېيىنكى كۇزىرىڭ ياخشىراقتەك تۇرىدۇ، مەن ساڭا ئېيتىپ قويايلى، ئاخبارات دېگەن ئالدىن بېرىلسە، ۋاقتىدا بېرىلسە قىممىتى يوقۇرى بولۇدۇ، مەسىلەن، سەن بۇ ئىشلاردىن ئالدىن خەۋەر تاپقان بولساڭ، باشتىلا بىزنىڭ تىزگىنىمىز ئىچىگە كىرەتتى، بارا ـ بارا تەرەپدارلىرىمىز كۆپۈيۈپ، ئاخىرىدا ئۇ مەمتىلىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولۇشتىن چىقىپ، بىزنىڭ دېگىنىمىز بويىچە ئىش قىلىدىغان بىر ئورۇنغا ئايلىناتتى، سەن نېمىلەر ئاخباراتچى

بولۇشامسەن، كالىنىڭ ئورنىدا جۇڭازغا قوشسا بولىدۇ، ھەقاسىڭنى! ــ قادىر ھاجى سائىتىگە قاراپ قويدى. ئۇ باشقا خادىملىرىنى قوبۇل قىلىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى. ئاندىن مەخسۇمنىڭ ئېلىپ كەلگەن يولىۇرۇقىنى ئاڭلايتتى. شۇڭا ئۇ ئۆزى ئانچە ياراتمايدىغان بۇ ئاخماققا، ــ ئەمىسە سەن بىلەن شۇنچىلىك سۆزلۇشەيلى، ــ دېدى.

توختى زۇنۇن قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، بىلىنەر-بىلىنمەس بېشىنى ئېگىپ تازىم قىلغاندىن كېيىن پېتىنمىغاندەك ئارقىسىغا بۇرالدى.

بەشىنچى باب

ئىدىيەر ئۆلمەيدۇ، ئىدىيەر مەلۇم بىر مەزگىل ئويقۇغا كېتىشى مۇمكىن، لېكىن ئۇلار ئويغانغاندا ئۇخلاشتىن بۇرۇنقىدىنمۇ كۈچلۈكرەك بولۇپ باش كۆتۈرۈپ چىقىدۇ.

ــ ئالىكساندىر دىۋما

1

نورۇز بايرىمدىن كېيىن ــ ئاپرېلنىڭ باشلىرىدا ــ ئاتۇشتىكى 24 كەنت مەكتىپىنىڭ بارلىق ئوقۇغۇچىسى قىران دەرياسىنىڭ بوغۇزى ئالدىدىكى سايغا (قۇرۇق ئېقىنغا) توپلاندى. بۇ چاغ قىش بوۋاي بىلەن ئېلىشىپ ئاخىرى غالىپ كەلگەن باھار تەبىئەتنى ئۆز رېگىدە قايتىدىن تولۇق ۋە قېنىق بوياپ بولغان، يېشىللىق ئارىسىدا ئاق شايىدىن پەرەنچە ئارتقانىدەك گۈللىگەن ئۇرۇكلۇك باغلار چېچەك پۇرىقى تارقىتىشقا باشلىغانىدى. دەريا بۇغۇزىنىڭ ئىككى تەرىپىدە چوقچىيىپ تۇرغان قۇرۇق تاغمۇ باھارنىڭ غەيرىتىدىن تەسىرلەنگەندەك شاپ، زاغزاق قاتارلىق ئۆزىنىڭ چامىسى يېتىدىغان كۆكتاتلارنى ئومۇمىي باھار مەنزىرىسىگە ئۆز ھەسسىسى قىلىپ قوشقانىدى.

باھارنىڭ يېگىلىقلىرى قانداق يېقىملىق بولسا تەۋپىق قىلماقچى بولۇۋاتقان ۋە قىلغان يېگىلىقلارمۇ شۇنچىلىك ھەۋەسنى قوزغايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ باھار يېگىلىقلىرىدىن زوقلۇنۇش خىيالىغا كەلمىگەن دېھقانلار ئۇنىڭ يېگىلىقلىرىنى كۆرۈش ئۈچۈن قىران بۇغۇزى ئالدىغا

يېتىپ كېلىشكەنىدى. تەۋپىق تەييارلىقىنى پۈتتۈرەلمىگىنى (ماھىرلارنى تاللاپ چىقىپ تەربىيلەشكە ئۇلگۈرەلمىگىنى) ئۈچۈن بۇ نۆۋەتتىكى 12- ئاپرېل ئۇلارنىڭ قاتنىشىشىسىز ئۆتۈپ كەتتى. شۇڭا ئۇ نۆۋەتتىكى مۇسابىقىلەردىن باشلاپ نەتىجىنى قولدىن بەرمەسلىك ئۈچۈن ھازىردىن باشلاپ تەييارلىقىغا كىرىشمەكچىدى. نورۇز بايرىمى پائالىيىتىدە ئۆز ئارا مۇسابىقىگە سېلىپ، ئاتۇشنىڭ ماھىرلىرى تاللانغان بولۇپ، ئەمدى ئاشۇلارنى تاللاپ مەخسۇس تەربىيلەشنى باشلىماقچى. بۇ ئىشمۇ باھارەدكلا خاسىيەتلىك ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ باھارنىڭ ئەلگە تەقدىم قىلغان زەۋقىدىن، ھايات يېڭىلىقلىرىنىڭ ھەقدارلىرى بولغان ياشلارنىڭ روھىدىن ئۆرغۇپ تۇرغان ئاللىقانداق نېمە تېخىمۇ تەسىرلىك تۇيۇلاتتى. ۋاھالەنكى تەسىرلەنگۈچىلەر سانىنىڭ 4-5 مىڭغا يەتكىنىدىن ئەجەپلەنگىنى بولمايتتى.

ئاتۇشنىڭ يەر تۇرۇلۇشى غەربىي شىمال تەرىپى ئىگىز، شەرقى جەنۇبىي پەس بولغان ناھايىتى چوڭ ۋە ئالاھىدە ئوكلۇنلۇق يانتۇلۇق بولغان بولسا، مۇسابىقە ئۈچۈن تاللانغان جاي — بوغۇز ئالدى دەل غەرب تەرەپتە بولغىنى ئۈچۈن، ئورنى ئىگىز، پۈتۈن ئاتۇش تۆۋەندە كۆرۈنەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يېشىل كىمخاپ كىيگەن يېزىلار، بېشىغا گويا ئاق پەرەتچە ئارتقانىدەك ئۇرۇك چېچىكى توزغۇتۇپ تۇرغان باغلار سۈرەتلەردەك چىرايلىق كۆرۈنەتتى... دەريا بوغۇزنىڭ ئېچكىرسىدىن غەربىي شىمال شامىلى باشلىناي- باشلىناي دەپ دەمبەس قىلىۋاتقانىدەك راھەتلىك سالقىن ئۇرۇپ تۇراتتى. قۇرۇق ئېقىنىنىڭ ئىككى تەرىپىدە پارچە تاغ باغرىنى ۋە تىك قىيا تاغ باغرىنى يانداپ ئىككى ئېرىق سۇ ئېقىپ تۇراتتى. مانا شۇ ئىككى ئېرىق (سولئېرىق ۋە ئوڭ ئېرىق) پۈتۈن ئاتۇشنىڭ ھاياتلىق قېنى بولغان بىردىن- بىر مەنبە ئىدى. بۇ قاغجىرغان تۇپراق شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياز كۈنلىرى تومۇز تەپتى، قىش كۈنلىرى قەھرىتانىنىڭ زەھرىنى چېچىپ تۇراتتى. بىراق كەڭ قوساق باھار بۇ ئەيىپىنى كەچۈرگەندەك ئۆزىنىڭ يېشىل يۇپۇقىنى ئايىمغانىدى.

بۇ يېشىل يوپۇق ئارىسىدا كەلكۈن سۈيى دائىم يالاپ تۇرىدىغان قۇرۇق ئېقىن ئۈستى كۆكۈش ئاق رەڭدە سوزۇلۇپ، ئاخىرى نەيزىدەك ئۇچلىنىپ يېشىللىق باغرىغا كىرىپ كەتكەنىدى. بۇ تۈزلەڭ سايى ئۈستى مۇسابىقىگە بابىدى.

ھەربىر مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئايرىم- ئايرىم سەپ بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ باشلامچىلىقىدا سايغا يېتىپ كەلگەندە بۇ يەردە ئاللىقاچان خەلقنىڭ زور بىر تۈپى چۆرىدىشىپ بولۇشقانىدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرى ئويۇن ئوينايدىكەن دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا بۇ يەرگە ھازىر بولۇشقانىدى. سەپ بولۇپ مەيدانغا كىرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا ھەر قاچانقىدەك خۇشخۇي ھەم جىددى، مېھرىبان ھەم سۈرلۈك، چاققان ھەم سالماق تەۋپىق ھازىرىدى. ئۇ ئاۋۋال ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىنىڭ ئومۇمىي سېپىگە ئۆزى كوماندا بېرىپ مەيدان ئىچىدە مەش دەسەتتى. قۇربان ئىبراھىم سۇناي چالاتتى. قۇربان چاپپارنىڭ لەپىزى ساز بولغاچقا ناخشا باشلاپ بېرىشنى ئۈستىگە ئالدى. بۇلار مەشھەد ئىپتىدائى مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدى، مەھەممەت قارى (مەشرەپ) بارابان چالدى، ناسىراخۇن دۇمباق چالدى. شۇنداق قىلىپ بىرلەشمە ئورکىستىر ھاسىل بولدى. تەۋپىق ئۆزىمۇ بىر بارابانىنى ئالدىغا ئېسىۋېلىپ كوماندا بەرگەچ چېلىپ ماڭاتتى. بۇ ئىنتايىن كەڭرى مەيداندا شىمالدا تۇرغانلارغا جەنۇپ تەرەپتە بولۇۋاتقان ھەر بىر ھەركەت روشەن كۆرۈنەتتى ۋە مۇزىكا ساداسى كۈچلۈك ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بوغۇزنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تىك چۈشكەن تاغ تەرەپتىن ژاراڭلاپ ئەكس سادا قايتاتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى چىقىراق ئەمەسىدى. بىراق، بويۇن تومۇرلىرىنى كۆپتۈرمەستىنلا بەرگەن كوماندا ئاۋازى ئىككى يېرىم مىڭچە ئوقۇغۇچىغا تەكشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئوقۇغۇچىلار كۈچلۈك قەدەملىرى بىلەن سايلىقنىڭ شېغىلىنى شاراقشىتىپ ماڭغىنىدا مىڭلارچە ئاياقتىن چىققان ساداً بىرلىشىپ، كۈچلۈك شاۋقۇنغا ئايلانغانىدى. تاغ تەرەپتىن ياڭرىغان ئەكس ساداً

تېخمۇ زور سۇر پەيدا قىلاتتى. ئارقىدىن قۇربان جاپپار ناخشا باشلىغاندى، بۇ زور قوشۇننىڭ ئومۇمىي ئاۋازدىن تاغلارمۇ تىترەتۋاتقاندەك بىلىندى. ھېچقانداق ھايات مەزمۇنلىرىنىڭ چەكسىزلىكىنى ئويلاپ باقمىغان، مەيۋس دىل كىشىلەرنىڭ بىر مۇنچىسى بۇ ئاجايىپ شاۋقۇن، ھەيۋەتلىك ساداﻻ، قانلارنى قاينىتىش قۇدرىتىگە ئىگە مارشلاردىن تەسىرلىنىپ كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈشكە باشلىغانىدى.

تەۋپىق رەسمى مۇسابىقىدىن ئاۋۋال مەش دەسسىتىش ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنىڭ جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇپ قويدى. ئاندىن مۇسابىقىنىڭ باشلانغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ــ مۇسابىقىگە تاللانغانلارمۇ، تاللانمىغانلارمۇ ئۇزۇن سەپ بولۇپ مەيدانىنى چۆرىدەپ تۇرۇشتى. تەۋپىق ھەر قايسى مەكتەپلەردىن يوللانغان تىزمىنى قولىغا ئېلىپ، مۇسابىقىگە چۈشۈدىغانلارنىڭ ئىسىملىكىنى ئوقىدى. ئىسمى ئاتالغانلار تۇرلەر بويىچە مۇسابىقىگە چۈشۈش ئۈچۈن مەيدانغا كىرىشتى.

تەۋپىق ئۇزۇپ چىققان ماھىرلارنىڭ ئىسمىنى، بايا مەش ماھارىتى كۆرسەتكەندە ئۇزىگە يارىغان ئوقۇغۇچىلىرىنى مەيدانغا چۈشمىگەن ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئولتۇرۇپ خاتىرلىدى. ئۇ ھەم دەرستە ياخشى، ھەم تەنتەربىيىدە ياخشى، ھەم مەلۇم بىر ئارتۇنچىلىققا ئىگە ئوقۇغۇچىلارنى رۇشتى مەكتەپكە ئېلىپ، بىر قىسمىنى ئىزچى قىلىپ تەربىيەلەش، ھەر بىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكى بويىچە مەخسۇس تەنتەربىيە ۋە ھەربىي مەشقىلەر بىلەن يېتىلدۈرۈش ئويىدا ئىدى. ئۇ مۇشۇ پىلان بويىچە ئوقۇغۇچى تاللىماقتىدى.

بۇ چاغدا مۇسابىقە راسا قىزىپ كەتكەن، ئەتراپتا تاماشا كۆرۈپ تۇرغان دېھقانلار، ئوقۇغۇچى، ئوقۇتقۇچىلار ئۆزلىرىنى تۇتالمىغان ھالدا ھۇشۇقۇيتۇپ، مۇسابىقىلەشكۈچىلەرگە مەدەپ بېرەتتى. ئۇلار گويا مەيدانىدا ماھارەت كۆرسۈتۈۋاتقان كىشى ئۆزىدەك قىزىپ كەتكەن، ئۇلار بىلەن تەڭ

كۈچەپ، تەڭ تەرلەپ، تەڭ جىددىيلەشتى.

2

ــ ئەكىبەر، كۈچە! يەنە كۈچە، ئاز قالدى، غەيرەت قىل!

ــ ھەي، ناسىراخۇن، بولمىدى!

ئون مىڭ مېتىرغا يۈگرەش باشلىنىپ كىشىلەر چوقان سېلىشقا باشلىدى. ھەر كىم ئۆزى قوللايدىغان تەرەپنى ئىلھاملاندۇرۇپ ۋارقىرايتتى. ھەتتا يېنىدا تۇرغان كىشىلەرنىڭ مۇرىسىدىن قاماللاپ تۇتۇۋېلىپ سىلكىشەتتى. بەزىلەر ئاشكارە يۇرتۇازلىق قىلىشىپ ئۆز يۇرتلۇقلىرى بىلەن مۇسابىقىلەشكۈچىلەرنىڭ يۇرتلىرىنى پەسلەشتۇرۇدۇغان ھاقارەتلىك سۆزلەرنى قىلىپ، ئۆز يۇرتلۇقلىرىغا مەدەت بېرەتتى.

ــ كاللىچى بىلەن تەڭ بولالمامسەن، غەيرەت قىل!

ــ ھوي، قاسىم، گازىرچى تۇتىقۇشۇقلارنىڭ كەينىدە قالساڭ سەت بولۇدۇ! ــ ...

ھەر بىر ئادەم ئۆزى بىلگەننى دەپ ۋارقىرايتتى. مەيداننى ئايلىنىپ يۈگرەۋاتقانلار تاماشا كۆرگۈچىلەر ئالدىدىن ئۆتكىچە ئۆز« مەدەت»لىرىنى بېرىشكە ئالدىرايتتى.

ــ ئاپلا! چامغۇرچىلارنىڭ كەينىدە قالىدىغان بولدۇڭ ـ دە!

ــ ھوي، مۇسۇلمان، قورسۇقۇمغا سانجىق تۇرۇپ كەتتى. نېمانچە جالداقلىتىسىز مېنى؟! ژۇگرەۋاتقان مەن ئەمەس،... ــ دېگەندەك سۆزلەر بىلەن ھاياجانلاندۇرغۇچىلار ئېسىگە كېلىپ، خىجىل بولۇپ قالاتتى. بىراق، شۇئانلا يەنە ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئويۇنغا بېرىلىپ ۋارقىرايتتى.

تەۋپىقنىڭ دىققىتى ئەڭ ئالدىدا قۇشتەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان، يېنىك ھەرىكەت بىلەن ئالغا قەدەم تاشلاۋاتقان ۋۇجىك بالىغا چۈشتى. ئۇ شورۇق

مەكتەپتىن كەلگەن ئەكىبەر ھۆدۈكھاجى ئىدى. تەۋپىق ئۇنى شورۇق مەكتەپ قۇرۇلۇشى پۈتۈپ، ئوقۇغۇچىلارنى تەرتىپكە ئۈگۈتۈپ يۇرگەندىن باشلاپلا بىلەتتى. بۇگۈنكى مۇسابىقىدە بولسا يىنىك ئاتلېتكىنىڭ بىر قانچە تۇرىدە تەۋپىقىنىڭ دەپتىرىگە غالىپلار قاتاردا ئىسمى تىركەلدى.

كىشىلەر چوقان سالاتتى، مۇئەللىملەر چوقان سالاتتى. ئوقۇتقۇچىلار ئۆز ئوقۇغۇچىسىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ۋارقىرايتتى. دېھقانلار ئۆزى تونۇيدىغان بالىلارنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ۋارقىرايتتى.

ــ ئەكىبەر غەيرەت قىل، بوش كەلمە!

1300مېتىرلىق دائىرىنى 7- قېتىم ئايلىنىپ بولۇپ، يەنىلا ئەڭ ئالدىدا يۈگرەپ كېلىۋاتقان ئەكىبەرگە ئالقىشلار ياڭرايتتى. ئۇنىڭ ئىسمى مەيدان بويلاپ ئېغىزدىن- ئېغىزغا كۆچەتتى. ئەمدى يۈگرەۋاتقانلار ئازراق كەم بىر دائىرە ئايلانسىلا مۇسابىقە ئاخىرلىشاتتى.

تەۋپىقمۇ جىددىيلىشىشكە باشلىدى، ئۇنىڭ ئۈچۈن ھېچقانداق تەرەپ مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. كىمنىڭ ئۇزۇپ چىقىشى بەربىر بولسىمۇ (ئۇنىڭ كۆڭلىدە ھەممىسى ئۆزىنىڭ ئوغۇللىرىدەك ئىدى)، ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا ئەكبەرنىڭ ئاخىرقى يېرىم ئايلىنىشىتا ئارقىدا قېلىپ، شۇنچە ئۇزۇن مۇسابىدە بىرىنچى بولۇپ كەلگەن شەرىپىدىن قۇرۇق قېلىشىغا كۆڭلى قىيمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىمۇ ئەكبەرنىڭ ئۇزۇپ چىقىشىغا بولغان كۈچلۈك بىر تىلەك بارغانسېرى كۈچەيمەكتىدى. كىشىلەر قاتارى ئۇمۇ سكونتسېرى جىددىيلەشمەكتىدى. ئەنە ئەكىبەر ئاخىرقى پەللىگە يۈز مېتىر قالدى. ئۇنىڭ باشتىكىدىن كۆرۈنەرلىك ئېغىرلاشقان قەدەملىرى ناھايىتى ئۇزاق بىر مەزگىلدىن كېيىن يەنە ئەللىك مېتىرنى بېسىپ بولدى. بۇ ئەللىك مېتىرنى باسقان ۋاقىت ئەكىبەر ئۈچۈنمۇ مۇسابىقىنى كۆرۈۋاتقانلار ئۈچۈنمۇ ناھايىتى ئۇزۇن، جاپالىق بىلىندى. چۈنكى بۇ چاغدا ئەكبەرنىڭ ئارقىسىدىن يۈگرەپ كېلىۋاتقان ناسراخۇن بۇ ئەللىك مېتىر ئارىلىقتا ئەكىبەر بىلەن تەڭلىشىپ دېگۈدەك ماڭغانىدى. ئۇلارنىڭ ئىلگىرى-كېيىنكى ئەللىك مېترىدا ئەكىبەر يەنە ئاخىرقى كۈچ-

قۇۋۇتىنى يىغىپ شېرىكىنى يەنە ئىككى قەدەم ئارقىدا قالدۇردى. ئىككى قەدەم تۇرمۇشتا ئارىلىق هېسابلانمايدۇ. بىراق مۇسابىقىدە يېرىم قەدەم، هەتتا كۆز بىلەن كۆرۈپ پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان، پەقەت سائەتنىڭ دەقىقىسى ئارقىلىقلا بىلگىلى بولۇدۇغان ئارقىلىقلارنىمۇ هېسابقا ئالمىدىغان سىناق مەيدانىدا بولسا بۇنداق ئىككى قەدەم تولىمۇ ئۇزۇن مۇساپە ئەلبەتتە. ئەكسىچە ئالغا ئىككى قەدەم ئۇزۇپ كەتكەندە بايراتىن بېرى جىددىيلىشىشتىن نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنماي دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ قاراپ تۇرۇشقان كىشىلەر، يۇرىكى جايىغا چۈشكەندەك يېنىك تىندى. بۇ چاغدا كۆپچۈلۈك «تەرەپ تۇيغۇسى»نى ئۇنتۇپ هەممىسى كۆزىگە كۆرۈنۈپلا قالغان غالىپ تەرەپكە مايىل بولۇپ كېتىشكەنىدى.

تەۋپىقىمۇ سائەتنىڭ قۇلىقىنى ئەكسىرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قەدىمىنىڭ چۈشۈشى هامان بېسىپ، ئۆزىمۇ يېنىكلەشكەندەك بولۇپ قالدى. ئۇ ئەكسىر يۈگرەشتىن توختىغاندا ئۇنى قولتۇلاپ ئالدى:

ــ دەرهال ئولتۇرۇڭالما، ئوغلۇم، ئاستا مېڭىپ بەرگىن، ئاندىن ئولتۇر.

شۇ هامان يېتىپ كەلگەن ئەكسىرنىڭ مۇئەللىمى سابىت ئەكسىرنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىن قولتۇقلاپ ئالدى. ئىككىسى بۇ غالىپنى بىردەم ماڭدۇرغاندىن كېيىن، تەۋپىق ئەكسىرنىڭ زىلۋا، ئىگىز بەستىنى باغرىغا بېسىپ، پىشانىسىدىن سۆيدى.

ــ ئاپىرىن، ئوغلۇم، ــ دېدى ئۇ، ــ ئەمدى دەم ئالغىن، ــ ئۇ قويۇن دەپتىرىگە يەنە بىر قېتىم ئەكسىرنىڭ ئىسمىنى تىركىدى. ئاندىن ئەكسىرنىڭ ئارقىسىدىنلا ئۆزۈپ چىققان ناسىراخۇنىنمۇ قۇچاقلاپ، ئۇنىڭغىمۇ ئىلهام بەخش سۆزلەرنى قىلدى. ئۇنى هەم دەپتىرىگە خاتىرلەپ قويدى. بىراق مەشهەدلىكلەر ناسىراخۇنىڭ بىرىنچى بولالمىغىنىنى ئۇنىڭدىن كۆرمەي، تەتۈرلۈك قىلىشىپ، يۇرت ئارا جىدەل قوزغاشقا تاسلا قالدى.

مۇسابىقە ئاخىرلاشقاندا مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسى هېسابىدا ئۆزۈپ چىققان ئوقۇغۇچىلارنى مۇكاپاتلاش باشلاندى. تەۋپىق تىزمىنى

ئوقۇپ بەردى. ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم مۇكاپات بويۇملىرىنى تارقاتتى. تەۋپىق مۇكاپاتلانغان ھەر بىر ئوقۇغۇچى مۇكاپات بويۇمىنى تاپشۇرۇۋېلىپ قايتىدىغان چاغدا مېھرىبان ئاتا ئۆز ئوغلىنى ئەركىلەتكەندەك، ئەركىلىتىپ قويماتتى. ئۆزلىرى بەك چوڭ بىلىدىغان كىشىنىڭ ماختىشىغا ئېرىشىش بالىلارنى بەخت تۇيغۇسىغا غەرق قىلۋېتەتتى.

ئەكبەر ھۇدۇكھاجىغا 4 گەز جىپەرقۇت، بىر كۆينەكلىك خەسە ۋە دەپتەر قەلەم قاتارلىق نەرسىلەر مۇكاپات بېرىلدى. ئۇنى ساۋاقداشلىرى، ئۇرۇق-تۇققانلىرى، باش ئۇستىدە كۆرۈپ ئېلىپ كەتتى.

مۇكاپات تارقىتىۋاتقاندا مەشھەدنىڭ «نوچىلىرى» سورۇننى پاراكەندە قىلىش ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم ھو توۋلاشتى. بايا تىن بېرى يۈرتۇزلۇققا ياتىدىغان نۇرغۇن سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرغان تەۋپىق بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ «ئىزچىلار» قوشۇنى ئارقىلىق جەمئىيەت تەرتىپىنى ساقلاش ھەققىدىكى پىلانىنىڭ مۇھىملىقىنى، بۇنداق ئېچكى نىزاھلارنى تۈپتىن توگەتمەي، بەزى مەخسەتلەرگە يەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇ كۆپچۈلۈكنى دىققەتكە چاقىرىپ، مۇشۇ ھەقتە بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلىشنى زۆرۈر تاپتى.

— ۋەتەنداشلار! — ئۇنىڭ دائىمقىدەك ئوچۇق تەلەپپۇز بىلەن قىلغان جاراڭلىق خىتاۋى ئاڭلىنىش بىلەنلا مەيدان جىم. جىت ھالەتكە كەلدى، — بۇگۈن بىز پەرزەتلىرىمىزنىڭ ماھارەتلىرىنى كۆردۇق. بۇنىڭدىن ھەممىگىلار سۆيۈندۇڭلار. چۈنكى بۇ ماھارەتلەرنى كۆرسىتىۋاتقانلار مەيلى كىچىكىزلىك، مەيلى ئاغۇلۇق ۋە ياكى كاتتايلاقلىق بولسۇن، بىزنىڭ ۋەتەندىشىمىز، بىزنىڭ مىللىي قېرىندىشىمىز، ھەممىسى رەسۇلۇللاھنىڭ ئۈممىتى. ئۇنداقكەن، ئۆز ئارا ھەسەت قىلىشنىڭ نېمە كېرىكى؟ مەيلى ئۇ نەلىك بولسۇن، ئەڭ ئاۋۋال مۇشۇ مىللەتنىڭ ئوغۇللىرى، ھەممىمىز بۇنىڭ ھەقدارلىرىمىز. ھېچقايسىسى بىزگە يات ئەمەس، — ئۇ بايا تىن بولۇپ ئۆتكەن گەپ-سۆزلەرنى ناھايىتى سىلىقلاشتۇرۇپ، ناتىقلارغا خاس ماھىرلىق،

سیاسىئونلارچە ئۇستۈلۈق بىلەن ئەسلىتىپ ئۆتكەچ، كۆپچۈلۈكنى سەمىمي ئەيىپلىدى. ئەمما ھېچقايسى يۈرتقا يان باسمىدى. ھېچقايسى يۈرتقا ھاقارەت كەلتۈرمىدى. ئۇنىڭ نۆۋتقى ئاساسي سالماقنى تەشكىل قىلغۇچى كۆپچۈلۈكنى قايىل قىلدى. خىجىل قىلدى. بىر قىسىم مۇتەھەملىكنى نوچىلىق دەپ ئويلايدىغانلار يەنىلا ئۆز تەبىئىتىدىن يانمىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە غەۋغا كۆتۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى.

قاينام- تاشقىن مۇراسىم ئاخىرلىشىپ كىشىلەر تارقاشقا باشلىغاندا چارچاپ كەتكەن تەۋپىق مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ، ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىمگە:

ــ بۈگۈن مەن «ئىزچىلار»نى تاللاپ بولدۇم. ئۇلار ھەم رۇشتى مەكتەپتە ئوقۇيدۇ. ھەم تەرتىپ ساقلايدۇ. ئەمدى سىز ھەيئەتلەر بىلەن ماڭا ياردەملىشىپ مەكتەپلەردىن رۇشتى مەكتەپكە تەلەبە تاللىشىپ بەرسىڭىز، مەشھەدنى قاينىتىۋېتەتتۇق، ــ دېدى خۇشال كۈلۈمسىرەپ، ئارقىدىن ئېغىر تىنىپ قوشۇپ قويدى، ــ بۈگۈنكى تېشىپ چىقالمىغان بىر خىل كەيپىياتنى ھېس قىلغانسىز؟ «ئىزچىلار» شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مۇھىم.

ــ مەشھەدلىك دېگەن بىر بالا، خۇدا ئۆزى جاجىسىنى بەرمىسە، بىر تاۋاق قانىنى كۆتۈرۈپ يۈرگىنى- يۈرگەن! ــ دېدى ئىسلامئاخۇن خەلپىتىم.

ــ ئەنە، خالاس! سىزمۇ يۈرتۇازلىق مەيدانىدا تۇرۇپ سۆزلەۋاتىسىز. ئەگەر سىز بۇ كېسەلدىن پارىڭ بولمايدىكەنسىز، كۆپىنىڭ خىزمىتىنى قىلىشقا لايىق ئەمەسسىز! ــ تەۋپىق رەسمي ئاچچىقلانغاندى.

ئىككىيلەن بىر ھازا گەپ- سۆز قىلماي جىم مېڭىشتى. ئاخىر ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم گۇناھىنى تونۇغان كىشىدەك بىرىنچى بولۇپ جىملىقنى بۇزدى:

ــ ئەپۇ قىلىڭ ئەپەندىم، قېنىمىزدا بولغاندىكىن، تۇزلىمىكىمىز تەس ئوخشايدۇ، ــ دېدى ۋە ئارقىدىنلا دەرھال تېمىنى يۆتكەپ، ــ

تەلەبىلەرنى تاللاشقا دەرھال كىرىشەمدۇق ياكى سەل ۋاقتى بارمۇ؟
ــ باشقا ئىشىڭىز بولمسا ئەتىلا ئىمتىھان ئېلىشىنى باشلايلى.
تەلەبىلەرنى تاللاپ بولۇپلا، رۇشتى مەكتەپنى ئاۋات قىلىۋېتەيلى.
ــ مەيلى، مېنىڭدىن زۆرۈررەك ئىشىمۇ يوق، ــ دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم تەۋپىق بىلەن يارىشىپ قالغىنىغا خوش بولۇپ.

3

رۇشتى مەكتەپ ئۇچۇن ئوقۇغۇچى تاللاش ئىمتىھانى ئاياقلاشتى. 24 كەنتىدىن 80 نەپەر ئوقۇغۇچى تاللاندى. ئىزچىلار ھەر خىل ماھارەتلىك يىگىتلەردىن تەشكىللەندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ساز چالالايدىغانلار، تەنتەربىيە ماھىرلىرى، يۇقىرى ئاۋازلىق ناخشىچىلار، چاققان، كۈچلۈك، چامباشچىلار، ئەقىل- پاراسىتى ئالاھىدە بولغانلار باردى. رۇشتى مەكتەپتە ئىككى سىنىپ ئېچىلدى. نىزامىددىن ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىنغاندىن باشقا، تەختىھون مەكتەپتىن ئەمەت مەخسۇم يۆتكەپ كېلىنىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئىشتاجى مەكتەپتىن مېھمان بېرىلدى. سالاھىدىن ئەپەندى ئوقۇتۇۋاتقان لۇاھىددىنمۇ رۇشتى مەكتەپكە ئېلىپ كېلىندى.
پەيشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن 24 كەنت مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى رۇشتى مەكتەپكە چاقىرتىلىپ، كېيىنكى خىزمەتلەر ھەققىدە مۇزاكىرە يېغىنى ئۆتكۈزۈلدى.
تەۋپىق مۇزاكىرە تېمىلىرىنى ئېلان قىلدى:
ــ 24 كەنتىتە ئوقۇتۇلۇدىغان دەرسلىكلەرنى قانداق ھەل قىلىش مەسىلىسى. مائارىپ سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، شەكىلۋازلىق، ياغلىمىچىلىقنىڭ يۈز بەرمەسلىكى ئۈچۇن نىمىلەر قىلىش مەسىلىسى؛ مەدەنىي مائارىپ جەمئىيەتكە قانداق تەسىر كۆرسۈتۈش كېرەك؟ جەمئىيەت تەرتىپىنى ياخشىلاش، ياخشى جەمئىيەت ئىستىلى پەيدا

قىلىش ئۇچۇن نىمىلەرنى قىلىش مەسلىسى؛ يۇقۇرقىلارنى كۆچۈلۈك مۇزاكىرە قىلىپ، ئاقىلانە پىكىرلىرىنى بەرسە، بىز ئەقىلگە مۇۋاپىقراقلىرىنى تاللاپ قارار قىلساق قانداق؟

كۆچۈلۈك ئۆزلىرى ئويلىغان چارە- تەدبىرلەرنى قىزغىن ئوتتۇرىغا قويىدى. جەمئىيەتتىكى ناچار ئادەتلەر، بازار كۇنىدىكى ئۇرۇش- جېدەللەر، دېھقانلارنى بوزەك ئېتىپ نەرسىلىرىنى مەجبۇرىي ئەرزان ئېلىۋېلىش خاھىشلىرى،... قاتارلىقلار ھەققىدە تولىمۇ قىزغىن پىكىرلەر بېرىلدى. بولۇپمۇ بازار تەرتىۋى ھەققىدە مەشھەدلىك ھەيئەتلەردىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى جەزمەن تۇزىمىسىگە بولمايدىغان جەددىي مەسىلە دەپ قارىدى. پەقەت قۇتلۇق ئاخۇن خەلپىتىم سەل تىل چاينىدى:

— بىز بازاردىن تارتىپ مازارغىچە ھەممىگە ئارىلىشىپ كەتسەكمۇ بولماس، بۇنىڭدا تۇغمەس جاڭگالغا كىرىپ قالمايلى،... مەكتەپ، ھە، شۇنىڭدەك ئىشلارنىڭ گېپىنى قىلىپ تۇرساقمۇ يېتەر....

تەۋپىق بۇ چاغدا جىم- جىت قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇپ، خاتىرىسىگە نىمىلەرنىدۇر يازاتتى. كۆچۈلۈك پىكىرلىرىنى ئاساسەن ئوتتۇرىغا قويۇپ بولغاندىن كېيىن ئۇ يەنە ئورنىدىن تۇردى.

— ۋەتەنداشلار، مەن كۆچۈلۈك يۇقۇرىدا ئوتتۇرغا قويغان پىكىرلەرنىڭ جەۋھىرىنى تاللاپ باقتىم. شۇڭا ئۆزۈمنىڭ ئويلىغانلىرىنى قوشۇپ سۆزلەپ باقاي، كۆچۈلۈك ئاڭلاپ بېقىپ يەنە تولۇقلىسا بولىدۇ، — ئۇ شۇ سۆزلەردىن كېيىن خاتىرسىنى قولىغا ئېلىپ داۋام قىلدى، — دەرسلىك يېتىشمەسلىك مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن مۇنداق قىلساق، رۇشتى مەكتەپ تەلەبلىرى دەرسلەردىن خاتىرە يازغاندا ھەر بىرسى ئىككى نۇسقىدىن يازسا، بۇنىڭ بىر نۇسقىسى يېزا مەكتەپلىرىدىكى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ پايدىلىنىش قوللانمىسى قىلىنسا، مائارىپ سۈپىتىنى ناچارلاشتۇرىۋەتمەسلىك، بەلكى تەدرىجى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ھەر پەيشەمبە كۈنى دەرستىن چۈشكەندە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى رۇشتى مەكتەپكە

يىغىلىپ تۇپلانتى[1] ئۆتكۈزۈپ بېرىش ھەپتىلىكى ئوقۇش ئىشلىرىدىكى تەجرىبە ساۋاقلارنى خۇلاسە قىلىش، شەكىلۋازلىق، كۆز بويامچىلىق ئىشلىرى بار. يوقلىقىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ، تەكشۈرۈش نەتىجىسىنى توپلانتىغا سۇنۇش، مەدەنىي ئاقارتىش ھەركىتىنىكى تەسىرىنى جەمئىيەتكە سىڭدۈرۈش ئۇچۇن، مۇئەللىم، تەلەبىلەرنىكى ئەخلاق، ئىستىلىغا قاتتىق تەلەپ قويۇپ، خەلقىقە ئۇلگە بولۇش، نازاپەت جەھەتتە مۇئەللىم ئۆز تەلەبىسىنىكى پاكىزلىقىغا مەسئۇل بولۇش، ئاتا ـ ئانىسى كارى بولمايۋاتقان بالىنى مەن قانداق قىلاي، دەپ تاشلۇۋېتىشكە قەتئىي بولمايدۇ. بىز بالىلارغا كۆيۈنۈش جەھەتتە بالا تېشىپنىلا بىلىدىغان، تەربىيەلەشنى بىلمەيدىغان ئاتا ـ ئانىلارغىمۇ ئۇلگە بولۇشىمىز كېرەك. جەمئىيەت تەرتىۋىنى ياخشىلاش جەھەتتە بىز، ئۇلگە بولۇش، تەشۋىق-تەرغىبات قىلىش بىلەنلا قالماي، يەنە مەجبۇرى چارىلارنى قوللۇنىشىمىز لازىم. مەسىلەن، ئىزچىلار دەرس ئارىلىقىدا، بازار كۈنلىرىدە تەرتىپ ساقلاش، نەشىكەش، قىمارۋازلارنى تۇتۇپ سوتلاش، ئوغرىلارنى جازالاش، لۇكچەكلەرگە چارە كۆرۈش، سازايى قىلىش لازىم.

ــ بىزنىكى دېمەكچى بولغىنىمىزمۇ شۇلار، ــ دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم بىرىنچى بولۇپ، ــ بۇ تازا كۆڭلىمىزدىكى گەپ بولدى.

باشقا ئاممىۋى سورۇنلاردا ھەمىشە ئۇيۇشما مۇدىرىنىكى تۆركۈللۈكتىن بولۇپ قالغىنىغا نارازى غوتۇلداشلار بولۇپ تۇراتتى. مەشھەدلىكلەر قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىمگە تاپا-تەنە قىلىپ، ئۇنى ئېچىتاتتى. بۇ گەپ-سۆزلەر بۇ ساددا ئادەمنىكى كۆڭلىدە شەكسىز داغ پەيدا قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇ بىرەر ئىتتىپاقچىغا ئىگە بولۇش ئارقىلىق بىر ھەرىكەت قىلماقچى بولدىمۇ، قېشىدىكى ئابدۇراھمانھاجىنى نوقۇپ، پىچىرلايتتى:

ــ قاراڭلار، بۇ تۆركۈللۈكنىكى خوشامەتچىلىكىنى! ئەپەندىم نېمە

[1] تۇپلانتى (toplantı) ــ («تۇپلىنىش» پىئىلىدىن) يىغىن، مەجلىس، كەچكى كۆڭۈل ئېچىش ئولتۇرىشى (تۈركچە) ــ ئا.

دېسه شۇنى راست دەيدىكەن!

ــ خەپ- شۇك!

ــ باشــقلارنىڭ يەنە قانــداق تەكلىپلــرى بــار؟ ــ دەپ ســوردى تەۋپــق جــددىلىك بــلەن. ئــۇ پىچىرلىشــۇاتقانلار تەرەپــكە نەزىرىنــى تىكىپ، چىراينى تۇرگەنىدى.

ــ ئــم، ھە.... ئــۆزى ــ دېــدى مەڭــدەپ قۇتلۇقئــاخۇن خەلپــتىم گېلىنى ياساپ، ــ ئىسلام ئاخۇنمۇ دېدى، مېنىڭچە بولغانــدا مــۇدىر بولــدۇم دەپ، بــز ئۇچۇنمــۇ جــاۋاب بېرىۋېتــدىغان ئىشــنى قىلمىســا، دېمەكچــى بــولغىنىم، ــ قۇتلۇقئــاخۇن خەلپــتىم گەرچە مەمتىلــى ئەپەنــدىنىڭ سۆزلىرىنى تــوغرا دەپ بىلــگەن، ئۆزنمــۇ ئــۇنى ئىنتــايىن ياخشــى تەدبىــرلەر ئــكەن، دەپ ئېتــراپ قىلــدىغان بولســمۇ، ئەتــلا بــازارنى تەرتــپكە سېلىشــقا باشــلىغاندا مەشــھەدلىك مــۇتەھەملەر زىيــان تارتــاتتى. شــۇنىڭ بىلەن مەشھەد جامائىتى ئۇنى تاپا- تەنە ئاستىغا ئالاتتى. بىر تۆركۈللــۈككە يۈگىنىڭلارنى تۇتقــۇزۇپ قويغانــدىكىن بىزنــىڭ ھالــمىز شــۇ بولمــاي نــېمە بــولاتتى؟ دەپ پىتــنە تارقىتــاتتى. شــۇڭا ئۇنــىڭ روھــى- ھالىتىــدە ھەم توغرىلــق ئالدىــدا بــاش ئىگىــش، ھەم جامائەتنــىڭ (بىــر ئۇچۇملارنــىڭ) ھۇجۇمــدىن قورقــۇش، ھەم ئــۆز - ئۆزىــدىن يىــركىنىش بىــلەن ئۇتقۇيرۇقلارنــىڭ دېپىغــا ئۇسـۇل ئويناش بىــر خىــل مــۇرەككەپ كــۆرەش ھــالىتىگە كىرگەنــدى. ئويۇشــما مــۇدىرىنى كــۆزگە ئىلمايــدىغانلىقىنى بىلــدۇرۇپ قويمــاقچى، بــۇ ئــارقىلىق بازارلىقنــىڭ يەنــلا «بــازارلىق» ئىكەنلىكىنى كۆرسۈتۈپ قويماقچىمۇ بولاتتى، بىراق، بــۇ نارازىلىقنــىڭ تــىغ ئــۇچى مەمتىلــى ئەپەنــدىگە توغرۇلۇنــۇپ قېلىۋاتقانلىقىدىن كــۆڭلى يەنە ئــالا-كــۆتىلەك بولــۇپ، ســۆز چالغىتــىپ يــۈرەتتى. چــۈنكى ئــۇ مەمتىلــى ئەپەنــدىگە قارشــى چىقىشــنى زادىــلا خيــال قىلمــايتتى. ئەمــما مەشــھەدلىكلەرنىڭ ئــۆزلىرىنى قــالتىس چــاغلاپ باشــقا يۈرۈتلۇقلارنــىڭ چوڭ- كىچىكىگە ئوخشاشلا تەكەللۇپسىز مۇئامىلە قىلىــش ئادىتى ئۇنــىڭ ۋۇجۇدىدىمۇ باريدى، ئەلۋەتتە.

ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تاتىرىپ كەتتى. ئۇنىڭغا بۇ سۆز قاتتىق ھار كەلگەنىدى. ئۇ مەدەت تىلىگەندەك مەمتىلى ئەپەندىگە قارىدى. خىزمەتكە ئەستايىدىل قاراپ ئۆزىنى، ئائىلىسىنىڭ ئىشلىرىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئىشلەيدىغان بۇ ئادەم ئاخىرىدا بۇنداق «مۇكاپات» ئالىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغاچقا كۆڭلىدە غەزەپ ۋە ئۆچمەنلىك پەيدا بولدى. بارلىق ئۈيغۇرلاغا ئوخشاشلا ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئۆچمەنلىكمۇ شەكسىزكى يۈرتۇزلۇق شەكلى بىلەن ئىپادىلەنىدى. «مەشھەدلىك دېگەنىنىڭ مۆتىۋىرىمۇ، لۇكچىكىمۇ ئوخشاشلا بىر قان - دە!... » دەپ ئويلىدى ئۇ.

— سىز زادى نېمە دېمەكچى خەلپىتىم؟ — دەپ سورىدى. تەۋپىق قۇتلۇقئاخۇنغا مىقتەك قادىلىپ، — گىڭىلدايسىز، گېپىڭىزنىڭ تاينى يوق، ئوچۇقراق ئېيتمامسىز.

— ياق، دەيمىنا....

— نېمىنى دەيسىز؟

— ياق، ئىسلام ئاخۇنمۇ شۇ، تۆركۈللۈك بولغىنى بىلەن خېلى ... ھالى باركەن، گەپ يورغۇلۇتۇپ كەتتى... بۇ يەردە ئۇنىڭدىن باشقىمۇ ئادەم بارغۇ....

— سىزنىڭ بارلىقىڭىزنى ھەممىمىز كۆرۈپ ئولتۇرۇپتىمىز، تۆركۈللۈك، مەشھەدلىكىڭىزنى قويۇپ، پىكىرىڭىزنى بەرمەمسىز!؟ كىم سىزنى سۆز قىلىشتىن توسۇپتۇ؟ — دېدى تەۋپىق ئاقيەردىنلا ئىش بۇزۇلۇۋاتقىنىغا ئاچچىقى كېلىپ.

— مېنىڭغۇ باشقا گېپىم يوق...، — قۇتلۇق ئاخۇن خەلپىتىم ئۆزىگە ئۆزى ھەيران قالدى. باياتىن بېرى ئوخشىمايدىغان پىكىرلىرى، غۇمى باردەك تۇراتتى- يۇ، ئەمدى سۆزلەشكە توغرا كەلگەندە ھېچنىمە تاپالمىدى. ئەكسىچە قارشى چىققۇدەك نېمە بار؟ دېگەن سوئالنى قويۇپ، ئۆزىگە ئاچچىقى كېلىپ قالدى.

ئابدۇراھمانھاجى ئۇنى نوقۇپ ئاستا پىچىرلىدى:

ــ نېمە سىز ئالجۇاتامسىز خەلىپىتىم؟ دوستقا تاپا، دۈشمەنگە كۈلكە بولۇدۇغان قىلىققۇ بۇ!؟ بىرسى سىزنى ئازدۇردىمىكىن دېسەم كىچىك بالا ئەمەسسىز...

ــ باشقا گېپىڭىز بولمىسا، دېمەك، سىزنىڭ غۇمىڭىز مۇزاكىرە ھەققىدە ئەمەسكەن، بۇ ئىشلار شۇنداق ھەل بولغان بولسۇن. ئەمدى، ھازىرنىڭ ئۆزىدە، زاغرا تىلمىز بىلەن ئېيتقاندا قىزىقىدا دېمەي بولمايدىغان بىر گەپ، ھېلى سىز تۆركۈل پالان- پوكۇن دېگەن گەپلەرنى قىلىدىڭىز، بۇنىڭدىن مۇددىئا نىمىدى؟ ھەدىستە مۇمىنلەرنىڭ ھەممىسى قېرىنداشتۇر، دېيىلگەن. بىز بولساق بىر ئاتۇشنىڭ ئىچىدە تۇرۇپمۇ پالان يەرلىك، پوكۇن يەرلىك دېيىشمىز، بۇ گەپ توغرا گەپمۇ؟ دۈشمەن ئۇچۇن ھوجۇم نىشانىنى كۆرسۈتۈپ بېرىشتىن باشقا پايدىسىمۇ بارمۇ؟

قۇتلۇقئاخۇن كۆپچۇلۇك ئالدىدا قاتتىق ئىزاغا قالغىنىدىن كۆڭلىدە ئاساسسىز غەزەپ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ غەزىۋىمۇ تومۇرلىرىدىكى ئۇيغۇر قېنىغا مۇناسىپ ھالدا يۇرتۇازلىق بولۇپ ئىپادىلەندى. ئۇ كۆڭلىدە ئۆزىنىڭ مەشھەتتىن باشقا جىمى يۇرتنى ۋە شۇ يۇرت كىشىلىرىنى تىللىدى... «تېگىدىن ھېچنىمە كۆرمەي چوڭ بولغان كۆزى كىچىك يېزىلىقلار!» دەپ ئويلىدى ئۇ.

تەۋپىق مەسىلىنى يېتىلتىزىدىن ھەل قىلىش ۋە نەق مەيدانىدا زىيانلىق ئىدىيىلەرنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ۋە ياش مۇئەللىمەلەرگە تەربىيە بېرىش نىيىتىدە دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق ھەققىدە تەمسىل، ھىكايە ۋە ئەمەلىي مىساللار ئارقىلىق تەسىرلىك سۆزلىدى...

تەۋپىق يۈكسەك دەرىجىدىكى تەشكىلاتچىلىق تالانتى بىلەنلا نەچچە مىڭ يىل ئۆچەكىشىپ كەلگەن «ئۇ يۇرت، بۇ يۇرت»لۇقلارنى بىرلەشتۇرۇپ تۇرۇۋاتاتتى. ئىلگىرى مۇشۇنچىلىك بىر ئىشنىڭ ئۆزىلا ئىككى يۇرتنىڭ كالتەك- چوماق كۆتۈرۈپ سايغا ــ مەيدانغا چىقىشقا يېتەرلىك سەۋەب بولاتتى. ھېلىمۇ تەۋپىقنىڭ نوپۇزى ئۇلارنىڭ يەنە گەپ كوچىلاپ ئاداۋەتنى

چوڭقۇرلاشتۇرىشىغا يول بەرمىگەنىدى.

يىغىن ئوڭۇشلۇق ھالدا قارار ماقۇللىغاندىن كېيىن، بۇ قارارنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن كونكېرىت نېمىلەر قىلىش، ئاۋۋال قايسى ئىشنى قىلىش توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلىنىپ، ئاخىرىدا يېقىن كەلگۈسىنىڭ خىزمەت پىلانىنى تۈزۈپ چىقىشتى. مۇزاكىرىگە چۈشكەن جەمئىي پىكىرنى خاتىرىلەۋاتقان ئابدۇراھمان شائىر، ماقۇللانغان پىلاننى رەتلەپ يېزىپ چىققاندىن كېيىن قايتىدىن كۆپچۈلۈككە ئوقۇپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن يىغىن تارقىدى.

مەمتىلى ئەپەندى بايا يىغىندا يۈز بەرگەن «سىلىققىنە داۋالغۇش»نى كۆڭلىدە قايتا- قايتا مۇلاھىزە قىلىپ، بۇنىڭ ئارقىسىدا جەزمەن بىر يىلتىز بارلىقىغا جەزم قىلىدى ۋە بۇ يامان ئۆسۈملۈك (بەلكى شۇم بۇيا) نىڭ شاخلاپ كەتمەستە يىلتىزىنى قىرىقىپ تاشلاپ، باغنى قوغداپ قېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇ ئىشكتىن چىقىپ ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىمگە يېتىشۈبلىش ئۈچۈن ئالدىراپ كېتىۋېتىپ، دەرىزە تۈۋىدە تۇرغان بىرسىگە كۆزى چۈشتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغاچقا ئۇنى پەرق ئېتەلمىگەن بولسىمۇ، قىياپىتى يىغىن قاتناشقۇچىلىرىغا ئوخشىمايتتى. ئۇ يېقىن بېرىپ قارىۋىدى، ئۇمۇ تەۋپىق تەرەپكە بۇرۇلۇپ:

ــ ئەپەندىم، مەن ... ــ دېدى دۇدۇقلاپ.

ــ ھوي، ناسىراخۇن، بۇ يەرگە كەپتىكەنسەن؟

ــ سىلىنىڭ پاراڭلىرىنى ئاڭلىغىم كېلىپ كەلگەنتىم، چىرىشتىن تارتىنىپ... تۇرۇپ قالدىم.

ــ شۇنداقمۇ، ــ تەۋپىقنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى سەزگۈلىرى ئاللىقانداق بىر بىشارەت بىلەن ئۇنى شۇركەندۇرىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بالىلار ۋە ياشلارغا بولغان ئالاھىدە مۇھەببىتى بىلەن، دەرھال ئۆزىگە كېلىپ، ــ بىللە بولۇشنى خالىغان بولساڭ بىللە بولساڭ بولىدۇ. ئوغلۇم، ھازىر نەگە بارماقچىسەن؟

ــ ئۆيگە كېتەمەن...

ــ بوپتۇ، يەنە كۆرىشەرمىز، ياخشى چۇش كۆر ئوغلۇم.

تەۋپىق ناسىراخۇن بىلەن خوشلۇشۇپ، ئىسلىماخۇن خەلپىتىمگە يېتىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرىدى. ئىككىسى بىردەم چەررەندىلەرنىڭ كەچكى نەغمىسىگە قۇلاق سېلىپ جىم مېڭىشتى. ئاندىن تەۋپىق ھەمرىيىدىن سورىدى:

ــ خەلپىتىم، ئىككىڭلارنىڭ ئارىسىدا بۇرۇن بىرەر ئىش بولغانمۇ ياكى كېيىنكى كۈنلۈكتە ئازارلىشىپ قالغانمىدىڭلار؟

ــ ياق، ھېچ ئىش بولغىنى يوق. ئىلگىرى بىز يىراقتىن تونۇشاتتۇق. مۇشۇ ئىش تۈپەيلى تولاراق بىر يەردە بولۇپ قېلىۋاتىمىز. مەنمۇ شۇنى ئويلايمەن، ئۇ نېمىشقا شۇنداق قىلىدىكىن تاڭ. ھازىرغىچە ئوبدان كېلىپ، ئەمدى...

ــ شۇنداقمۇ؟ سىزنىڭچە بۇ نېمە ئۈچۈن؟

ــ ھېچ بىلىدىم، ئۆزىڭىزگە مەلۇم، بۇ مەشھەدلىكنىڭ چوڭىدىن ـ كىچىگىگە جېدەلنى پۈلغا سېتىۋالىدىغان خەق.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سەزگۈر مېڭىسى مۇشۇ گەپ بىلەنلا بۇنىڭ يىلتىزىنى تاپتى. بۇ يىلتىز يۈرتۇازلىق ئىدى. ئۇ ئېچىنغان ھالدا خەلپىتىمگە:

ــ خەلپىتىم، مەن بۇ ئىشنىڭ بىز خەقنىڭ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن يۈرتۇازلىق ئىكەنلىكىنى پەملەپ قالدىم. سىزدىمۇ بۇ كېسەل بار، ئەلۋەتتە.

ــ شۇنداق بولسىمۇ شۇنداقتۇ،ــ دېدى ئىسلام ئاخۇن، ئۇنىڭ ئويلىغانسىرى غەزىۋى قاينىماقتىدى ــ بۇ مەشھەدلىكلەرنى بىلمەمسىز، ئۆزىچە ھېچكىمنى ياراتمايدۇ. بولمىسا جىمى ناچار ئىش مۇشۇ خەقتىن چىقىدۇ، ھۆكۈمەت ئۈچۈن جاسۇسلۇق قىلىدىغانمۇ مۇشۇ خەق، نەشكەش، قىماۋازلارنىڭ ئۇۋۇسىمۇ مۇشۇ، بىر مەشھەدلىك بار يەردە جىدەل بولماي قالمايدۇ. يەنە تېخى بۇ ئۇرۇشقاق دوغچى- گازىرچىلار خەقنى ياراتمايدۇ!

ــ خەلپىتىم! نېمىلەرنى دەۋاتىسىز؟ سىزگە ئوخشاش ئاڭلىق بىر ئادەمنۇ مۇشۇنداق يۇرتۇزلۇق قىلىۋاتقان يەردە، ئومۇمىي مەنپەئەتتىن خۇسۇسىي ئۆچمەنلىكنى ئارتۇق بىلىدىغان، نادانلىق پاتقىقىغا پاتقان ئاۋامدىن نېمە دەپ ئاغرىنغۇلۇق؟ سىز كىچىككىنە يۇرتۇزلۇق رامسكىسىغا كىرىۋالسىڭىز، يەنە بىرسى دۇشمەننى قويۇپ، سىزگە بولغان ئۆچمەنلىك بىلەن بولۇپلا كەتسە، باشلىغان ئىشىمىز شۇ يەردە ئاخىرلاشسا، كېيىنكى ئەۋلادلار بىز توغرۇلۇق نېمە دەر؟ بىز مۇشۇنداق ئۇششاق گورۇھلارغا پارچىلىنىپ، بىر- بىرىمىزگە غەزەپ ياغدۇرۇپ يۇرسەك، بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ غېمىنى كىم قىلىدۇ؟!

ــ...تامايى بولسا مۇدىرلىقنى شۇ خەقتىن بىرىگە ئېلىپ بېرىپلا بولدى قىلمامسىز، شۇنىڭ بىلەن مۇرادىغا يېتىپ تىنچىيدىغان ئىش بولسا... مەشھەدلىك بىلەن كېلىشكىلى بولامتى ھەقىچان...

ــ قارىغاندا سىز بىلەنمۇ كېلىشكىلى بولمۇدەك،ــ دېدى تەڭپىق ئاغرىنغان ھالدا،ــ بوغۇزدىكى مۇسابىقە كۈنى سىزنى نېمە دەپ ئاگاھلاندۇرغانتىم؟! يامانلىقنى يامانلىق بىلەن تۇزەتكىلى، ئوتنى ئوت بىلەن ئۆچۈرگىلى بولمايدىغانلىقىنى نېمىشقا چۈشەنمەيسىز؟ «سەن ئوت بولساڭ، مەنمۇ ئوت بولىمەن، سەن بېشىمنى يارساڭ، مەن كۆزۈڭنى ئويمەن» دەپ تۇرۇۋالغاندا ئاقىۋەت نېمە بولۇدۇ؟ لوقمان ھېكىم: «ئىككى يەردىكى ئوت بىر بىرىنى ئۆچۈرمەيدۇ»، دەپتىكەن. بۇنداق ئۆچمەنلىك دۇشمەنگە قارىتىلسا ياخشى! خەلپىتىم، مىللەتنىڭ بەختى ئۈچۈن، ئۆزىڭىزنىڭ بۇنداق مەزگىلسىز قوزغۇلۇدۇغان «غورۇرى»ڭىزدىن كېچىڭ، سىز «سۇ» بولۇڭ، ئاندىن ئوتمۇ ئۆچىدۇ. ھېچكىم ئاۋۋال غەزەپتىن يېنىشنى خالىمىسا بىز دۇشمەننىڭ قولىدا ئەمەس، ئۆزىمىزنىڭ قولىدا ئۆزىمىز زاۋال تاپىمىز!

ئىسلام ئاخۇن قاتتىق ئىزا تارتتى. بايا ئۇ غەزىپى ئەقلى ئۇستىگە مىنىۋېلىپ كۆرەلمەي قالغان ئاددىي ئەمما روشەن ھەقىقەتنى تونۇپ يەتكەندە ۋىجدانى ئازاپلاندى.

ــ مەن... ئەپەندىم، دېگىنىڭىزدەك قىلىمەن، خەق مېنى ئۇرۇپ كەتسىمۇ قول ياندۇرمايمەن...

ــ شۇنداق بولسۇن، مەن ئىككىنچى سىنىڭ ئاغزىڭىزدىن ھېلىقىدەك گەپلەرنى ئاڭلىمايدىغان بولاي. نېمە ئۈچۈن، «قانجىق، جىدەلخور،...» دېگەن؟! ئۆز ـ ئۆزىمىزگە ھاقارەت! سىلەرنىڭ بۇ ئارازىكلاردىن دۈشمەن خەۋەر تاپسا، يارىنى كوچىلاپ چوڭايتىدۇ. بۇ زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ ئىشنى بۇزۇشقا ئۇرۇنىدۇ. مەن سىزدىن ئۆتۈنەي، ئەگەر قۇتلۇقئاخۇن بىرنېمە دەپ كەتسىمۇ سىز ئېغىرلىق قىلىپ، كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ ياخشى گەپ قىلىڭ، ئادەم بالىسى تەسىرلەنمەي قالمايدۇ، شۇ چاغدا بۇنىڭ نەتىجىسىنى كۆرۈپ بېقىڭ...

ئىسلام ئاخۇننىڭ ئۇزاق تىنىشتىن ئۈنىڭ قەلبىنى چۈشەنگەن تەۋپىق ئارتۇق گەپ قىلماي ئۈنىڭ بىلەن خوشلاشتى. ئۇنى ئانچە يىراق بولمىغان جايدا سابىت كۆتۈپ تۇراتتى. تەۋپىق بۇ جىمخور يىگىتنىڭ چوقۇم بىر گېپى بار، بۇگۈن ئۈنىڭ كەيپىمۇ تازا جايدا ئەمەستەك قىلغان، دەپ ئويلاپ ئۈنىڭ يېنىغا قاراپ ماڭدى.

4

كۆتۈلمىگەندە سابىتنىڭ بېشىغا يەنە بىر پاجىئەنىڭ سايىسى چۈشتى. شۇڭا توپلانتىدا كەيپسىز ئولتۇرغانىدى. بۇ ھال تەۋپىقنىڭ دىققىتىدىن چەتتە قالمىدى. ئۈنىڭ بېشىغا كەلگەن پاجىئەنى تاسادىپىلىك دېيىشكىمۇ، مۇقەررەرلىك دېيىشكىمۇ بولاتتى. بۇنداق دېيىشمىزنىڭ سەۋىپى، بۇ خىيالچان، ساددا يىگىت مەسىلىلەرگە كۆپ ھاللاردا ئاددىي قارايتى، يەنە ھەممە نەرسىگە ئاقكۆڭۈل ئادەملەرگە خاس كۆڭۈلچەكلىك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. بەزىدە بولسا گۇمانخورلۇق بىلەن تولا ئويلاپ ھالى كېتەتتى. گۈلزادىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىمۇ ئەنە

شۇنداق بولدى. گۈلزادىنى تالالىق قىلىۋېتىش ھەلەكچىلىكىدە ئالدىراپ يۈرگەن ئۆگەي ئانىنىڭ ئىچى تارلىق بىلەن بىرەر شۇملۇقنى تېرىيدىغانلىقى ئايان بولسىمۇ، سابىت بۇنى ئويلاپ يېتەلمىگەنىدى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كېيىنكى قېتىم گۈلزادە بىلەن ئۇچراشقاندا بۇ ھەقتە ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى.

گۈلزادىنىڭ ئۆگەي ئانىسى كۆپ شاپاشلاپ، دەللاللارنى ئىشقا سېلىپ، خوتۇنى ئۈلۈپ كەتكەن تۆرت بالىلىق بىر كىشىنى تاپقانىكەن. ئۇ گۈلزادىنىڭ دادىسىنى قايىل قىلىش ئۈچۈن ئۇ كىشىنىڭ تەرىپىنى كۆپ قىلدى. ئۇنى ھال-كۈنى ياخشى، قولى ئوچۇق، ئۆزى مۇلايىم دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىدى.

ــ تەقدىرنىڭ بۇيرۇقىغا شۈكرى-سانا ئېيتماي بولامدۇ، مانا مەنمۇ سىزگە ئون گۈلۈمنىڭ بىرسى ئېچىلماي تۇرۇپ تەككەنىدىم، ئۈلۈپ قالدىممۇ؟ ئايال خەق دېگەن ھاجىز، تەقدىرگە ناشۈكۈرلۈك قىلسا بولمايدۇ، ــ دېدى ئۇ.

ــ ئۆزىگە دېدىڭمۇ؟ ئۆزى نېمە دەيدۇ؟

ــ ئۆزىنىڭ كاككۇك- زەينەپ بولۇپ يۈرگەن چۈجە خورازلىرى بار، چۈجە خورازلىرى تۇرغاندا ماقۇل دەمتى؟ مەنمۇ سىزگە دېگەندە ماقۇل بولمىغان، كېيىن تەقدىرگە تەن بەردىم. مانا ئەمدى بالا- چاقىلىقىمۇ بولدۇق. ئۆزىگە مەسلىھەت سېلىپ ئولتۇرىدىغان ئىشمۇ بۇ!؟

ــ شۇنداق بولسىمۇ، يېتىم ئەمەسمۇ، دىلى سۇنۇق، شۇڭا...ــ دېدى دادا نېمە دەرىنى بىلمەي. ئادەتتە ئۇ بۇ ھازارۇل خوتۇنىنىڭ ھە دېسە ياقسىغا ئېسىلىشىدىن زېرىكىپ كەتكەچكە بەكمۇ ئېھتىيات قىلاتتى.

ــ يېتىم ئەمەسمۇ!؟ بۇ گەپچە مەن ئۆگەيلىك قىلىپ، ئۇنىڭ بېشىدا مىس تاۋاتقا ئوت قالاۋېتىپتىمەن- دە!؟ قىلىۋاتقان گېپىنى! قىزىڭىز باغنىڭ ئارقىسىدا يات ئەركەك بىلەن تېپىشىپ يۈرۈپ بىر ئاھانەتنى قىلىپ بەرسىدى، ئىلاھىم! مەن تېخى پاتراق بېشىنى ئوڭلاپ، بىر پالاكەتتىن قۇتۇلىلى دەپ پالاقلاپ يۈرۈپتىمەن. كەشمىنىڭ سوڭمۇ

ئۇپراپ كەتتى. ئەمدى كېلىپ مەن ئۇنى ئۆگەيلەۋېتىپتىمەن- دە!

بۇ زەھەرخەندە خوتۇن گۈلزادىنىڭ ئىنىسى- سىڭىللىرىنى خورلاپ، قىينىاپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. دېسەمۇ بولاتتى. پەقەت گۈلزادىلا ئۇنىڭ ھەرخىل ئازار- كۈلپەتلىرىگە چىداپ، تىكەنلەر ئىچىدىكى گۈلدەك ئۆسۈپ چوڭ بولغانىدى. دادىسى بۇ تەۋەرۈك بالىسىنى ھەر قانچە ياخشى كۆرسەمۇ، لېكىن ئايالى ئالدىدا ھۆكۈم سۈرۈشتىن ئاجىز ئىدى. شۇڭا ئامالسىز مۇجمەل جاۋاب بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتمەكچى بولۇپ:

ــ قېنى، بۇيرۇق- نېسىپ بولسا...

ــ سىز جاۋاب بەرسىڭىزلا بۇيرۇق- نېسىپ دېگەن شۇ. ھەممە ئىش پۈتۈپ، سىزنىڭ بىر ئېغىز گېپىڭىزلا قالدى!

ــ مېنىڭ گېپىم قالغان بولسا، مەن نېمە دەيدىتتىم، قىزىمنىڭ بەختى ئېچىلسىلا...

ــ بەختى ئېچىلىش- ئېچىلماسلىقى، مۇشۇنىڭ ئۆزىگە باغلىق ئىش. بىر بولسا ئاللانىڭ ئىلكىدىكى ئىش، كېيىنكى ئىشنى ھازىرلا كېسىتۇالدىغان خۇدادىن چوڭمۇسىز؟

ئەر ئاستا ھويلا تەرەپكە ماڭدى. ئۇ ئوچۇق جاۋاب بېرىشتىن مۇمكىنقەدەر قېچىش كويىدا ئىدى. بىراق، ئۇنىڭ ئاستا، بىر دەسسەپ، ئىككى دەسسەپ ھويلا تەرەپكە چىقىپ كېتۇاتقانلىقىنى بايقىغان خوتۇن، غۇتۇلداپ تىللاشقا، لىڭتاسما، لامزەلله دەپ ھاقارەت قىلىشقا باشلىغانىدى، ئەز:

ــ بۇ دېگەن ئۆمۈر سودىسى، ئانىسى، ئويلۇنۇپ ئەتە- ئۆگۈنگىچە بىرنېمە دەي،ــ دەپلا كەتمەنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

گۈلزادە بۇ سۆھبەت بولۇۋاتقاندا ئىچكىرىكى ئۆيدە ئىشىككە يېقىن تۇرۇپ ئۇلارنىڭ گېپىنى تىڭشىغانىدى. دادىنىڭ قىلغان ئەزمىلىكى ئۇچۇن قىزدىن قىساس ئېلىشنى ئويلىغان ئۆگەي ئانا، غەزەپلىك ۋارقىرىدى:

ــ گۈلزەك! ھەي، گۈلزەك!

ــ مانا مەن، ئاچا... ــ گۈلزادە ئىچكەركى ئۆيدىن چىقىپ كەلدى. بۇنى كۆرۈپ ئۆگەي ئانىنىڭ تېخىمۇ ئەرۋايى ئۇچتى:

ــ ھۇ، ئە (ئەر) سارىكى! ئالدىراپ كېتىپ، گەپ تىكشاپ تۇرغانمۇ، ھە؟ ھۇ جۇۋاينىمەك! مەن تېخى سېنى تالادا ئىش بىلەن دەپتىمەن، ئەسلىدە بۇ يەردە تۇرۇپ ئەرگە تېگىشكە ئالدىراپ ئولتۇرۇپسەن- دە!...

ئۇنىڭ ئاغزىدىن يۈزى ئېچىلمىغان قىزلارغا ئەمەس، ئەڭ قەبىھ پاھىشە ئاياللارغىمۇ دېگىلى بولمايدىغان ئەپسانە گەپلەر چىقاتتى. گۈلزادە ئۆزىنىڭ نېمىشقا ئۆلمەي ياشاپ قېلىۋاتقىنىغا ئاغرىنىپ يىغلايتتى...

بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ دادىسى بىلەن ئۆگەي ئانىسى ئارىسىدا بولغان يەنە بىر سۆھبەتنى ئاڭلاپ قالدى.

ــ ئەتىيازكۈنىدە تۇيى قىلمىغاندىكىن، ئالدىراپ نېمە قىلىسەن؟

ــ بۇ دادىسىنىڭ زەئىپ ئاۋازىدى. بۇ گەپنىڭ ئورنىدىن قارىغاندا ئۇمۇ بۇ تويى ئىشىغا رازىلىق بېرىپ بولغاندەك قىلاتتى.

ــ ئالدىرىغانىنىڭ يامىنى يوق، ــ دېدى ئۆگەي ئانىسى،ــ قىز بالا دېگەن خام گوشقا ئوخشايدۇ، ئۇنى ئۆيدە ساقلاۋەرگەن بىلەن پۇراپ قالىدۇ، ھېلىمۇ بۇ بىر نېمىكىز پۇراپ بولدى، ئەمدى يەنە تۇرسا قۇرۇتلايدۇ!

ــ تۇيى بولسىمۇ كۈزدە بولغاندىكىن، كۈزگىچە بىر نېمە قىلارمىز، كۈز ياخشى... كۈزگىمۇ مەڭ يىل بولمىغاندىكىن،... ناھايىتى كەتسە يەنە بەش ئاي...

ــ ھە، يىتىم ئوغلاق بىلەن تۇل يىگىتكە چوڭ تۇيى قىلىپ بەرمەكچىمىدىكىز؟ تۇيى دېگەنمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق بولۇدۇ. قېرى تويىدەك، جىم- جىتلا، ئالتە خوتۇن كىشى بىلەن تۆت ئە كىشىنى قىچقىرىپلا پاتمە قىلدۇرساق بولدى!... چوڭ تۇيى قىلىپ كەلسە قالغان تازلىرىكىزغا نېمە قالىدۇ؟

دادىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمىدى. بۇ دېمەك، ئۇ رازى بولدى دېگەن سۆزىدى.

.....

بـۇ ئەھـۋاللارنى ئـاڭلاپ تۇرغـان سـابىت قـىزغـا نـېمە دەپ تەسـەللى ئېيتىشـىنى بىلـمەي قـوللىرىنى ئىشـقىلاپ، تەمتـىرەپ قالـدى. ئـۇ كـۆز يېشـى ئالدىـدا، بولۇپمـۇ خوتـۇن- قـىزلارنـىڭ كـۆز يېشـى ئالدىـدا ھەر قاچـان ئەنە شـۇنداق ئـۆزىنى يوقۇتـۇپ قويـاتتى. ئـۇ خيالـدا گـۈلزادە بـىلەن ئۇچرۇشۇش ھەققىـدە شـىرىن تەسـەۋۋۇرلارنى قىلىغىنىـدا ھامـان مـۇھەببەت داسـتانلىرىدىكى كۆرۈنۈشـلەر، شـائىرانە ھېسـقا تولغـان سـۆيگۈ بايانلىرىنى قايتـا- قايتـا ئـۆز بېشـىدىن كەچـۈرۈپ باقـاتتى. سـۆيگۈنى كـۆز يېشـى قىلغاندا ئۇنى باغرىغا بېسىپ تۇرۇپ، ئەڭ شېرىن سـۆزلەر بىلەن تەسـەللى ئېيتىشـىنى، ئۇنىـڭ بېشـىنى سىلاشـىنى، سويۇشـىنى، ئاخىرىـدا ئـۇنى قىچقىلاپ كۈلدۈرۈتىشـىنى ئـويلايتتى، لـېكىن، ئـۇ بۇنـداق شـوخلۇقلارنى خيالىـدا قىلىـش بىلەنـلا چەكلىنەتتـى. سـۆيگۈنىنىڭ ئالـدىغا كەلگەنـدە ئەنە شۇنداق ئـۆزىنى يوقۇتـۇپ قويـاتتى، ئۇنـىڭ بـۇ ھـالىتىگە قـاراپ، ئۇنـىڭ دەسـلەپ قانـداق قىلىـپ مـۇھەببەت باغلىيالمىغـانلىقىنى تەسـەۋۋۇر قىلغىلـى بولمـايتى. لـېكىن ئـۇ چـاغلاردا ھەمـمە ئىـش ئـاددىي ۋە چۈشۈنۈشـلۈك ئىـدى. ئىككىسـى سـازلىققا مـال بېقىشـقا، ئـوت ئـېلىش، تېـزەك تېرىشـكە چىققانـدا جىگـدىلىكىلەردە ئۇچرۇشـۇپ تـۇراتتى. گاھىـدا ئۇرۇشۇپ قالسا، گاھىـدا ئامراقلىشـىپ، قوغلۇشـۇپ چاخچاقلىشـاتتى، شـۇڭا، ئۇ:

«چـوڭ بولغانـدا چوقـۇم سـېنى ئـالىمەن» دېـگەن سەھراچىسـىغىلا گەپنى قىينالمايلا ئېيتالىغان بولۇشـمۇ مـۇمكىن. شـۇنىڭدىن كېـيىن ئـۆز ئـارا ۋەدىلىشـىش، مـۇھەببەت ئەھدىنامىسـى تـۈزۈش قاتـارلىق ئىشـلارنىڭ ھېچقايسـىسـى بولمىغانـىدى. ئۇلارنـىڭ يېشـى ئۇلغۇيـۇپ، كۆڭلىـدە ئىلگىـرى كۆرۈلـۈپ باقمىغـان ھېس تۇيغـۇلار ئويغانغانسـېرى، مۇناسـىۋەت ئاللىقانـداق سـىرلىق تـۇس ئالـدى. سـابىت نۇرغـۇن كىتـاپلاردىكى مـۇقەددەس، سـىرلىق مـۇھەببەت بـىلەن ئۆزىنىـڭ رىئـال مـۇھەببىتىنى ئارىلاشـتۇرىۋەتكەندەك، مۇناسـىۋەتنى سىرلىقلارشـتۇرۇۋىتىڭالغانىدى. گـۈلزادە كىتـابلاردىكى مۇھەببەتنىـڭ ئاجايىـپ- غارايىـپ سـېھرىگە ئۇچرىمىغاچقـا

هامان ئىلگىرىكىدەك ساددا، تۇز ۋە سەھرا قىزىلىرىغا خاس قوپالراق ئىدى. جۇرئەتلىكرەك دېيىشكىمۇ بولاتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئىلگىرىكىدىن سەل سىپايىلىشىپ، هودۇقۇش قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

سابىت ئۇزاق تەمتىرەشتىن كېيىن:

ــ قايغۇرما، بەپتە[1] تۇپلانتى بولۇدۇ، بۇ ئىشنى مەمتىلى ئەپەندىگە ئېيتىمەن. ئۇ چوقۇم بىزگە ياردەم قىلىدۇ،ــ دېدى.

ــ ئۇ كىشىنىڭ چولىسى تېگىپ، بۇ ئىشقا باش قاتۇرغىچە، هېلىقى جادۇگەر مېنى پوققا تىقىپ بولارمۇ؟... يا بولمىسا پەيزىۋاتقا قېچىپ كېتەيمىكىن؟ ئۇ يەردە ئانامنىڭ سىڭلىسى بار...

ــ ئەپەندى ئۆزىمۇ يەتكۈچە ئالدىراش، شۇنداق تۇرسا، نېمە دەپ دەرمەن. ئىشقىلىپ سەن خاتىرجەم بولغىن، ــ سابىت ئىچىدە ئۇنى ئەركىلىتەتتى: «خاتىرجەم بول، جېنىم، جېنىم تېنىمدىلا بولۇدۇكەن، سەن گۈلۈمنى باشقا كىشىگە ئۇزدۇرمەيمەن... »

ئۇلارنىڭ گېپىنى تۇگىگەنىدى. گۈلزادە يوغان ۋە نۇرلۇق كۆزلىرىنى سابىتقا بىر پەس تىكىپ، ئۆيۈ تەرەپكە ماڭدى. كېتىۋېتىپ توختىدى- دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ:

ــ ئەمدى كۆرۈشەلمەيمىز، ئەپەندى ئارىلىشىپ، يولىمىزنى قىلمىسا كۆرۈشەلمەيمىز. مېنى قېچىپ كېتىدۇ دەپ تالاغمۇ چىقارمايدۇ،ــ دېدى ۋە يۇرۇپ كەتتى.

سابىت جاۋابەن هېچنەرسە دېمەستىن ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مەززە قىلىۋاتقاندەك زوقلۇنۇپ قاراپ قالدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە مانا ئەمدى هېچكىمنىڭ يادىغا كەلمىگەن، غېرىپمۇ، پەرھادمۇ ئۆز مەشۇقلىرىغا ئېيتىپ باقمىغان گۈزەل ئىبارىلەر تىزىلىپ كېلىپ، شېئىرغا ئايلانماقتىدى. ئۇ ئىچىدە كۈلدى، «توۋا، خۇدايىم ماڭا بەستىمگە يارىشا مىجەز ئاتا قىلسا نېمە بولغاي؟» قىزنىڭ قارىسى يۈتكەنىدىلا سابىت

[1] بەپتە ــ ئاتۇش شۇنسىدە «بۇ ھەپتە» نىڭ قىسقارتىپ ئېيتىلىشى ــ ئا.

جايىدىن قوزغالدى.

....

ئۇ مۇشۇ دەرتلىرىنى ئېيتىش ئۈچۈن توپلانتىدىن چىقىپ ئۈستازنىى كۈتۈپ تۇرغانىدى.

ــ بۇ ئىش خېلى جىددىي ئىش ئىكەن،...ــ دېدى تەۋپىق سابىتنىڭ ھەۋەسنى تارتقۇدەك بەستىگە ئېچىنىش نەزىرىدە قاراپ،ــ خاتىرجەم بول ئوغلۇم، سېنىڭ شىرىنىڭ پەقەت ساڭا ــ پەرھادقىلا مەنسۇپ بولۇدۇ! مەن ۋاقىت چىقىرىپ يولنىى قىلاي.

ــ ئاڭغىچە، ...ئۇلار،... ــ دەپ دۇدۇقلاپ قالدى سابىت.

ــ ياق، مەنمۇ كۆپ كېچىكتۈرمەيمەن، خاتىرجەم بول، ــ دېدى ۋە ناراقتا تېخىچە كەتمەي تۇرغان ناسراخۇنغا كۆزى چۈشتى. ئۆزى بولسا قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم بىلەن تەپلىسى سۆزلۈشۈش ئۈچۈن ئالدىراپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ سابىتقا ناسراخۇننى تونۇشتۇرۇپ، ئىككىسىنى سۆھبەتداش قىلىپ قويۇپ، ئاندىن كەتكۈسى كېلىپ، ناسراخۇننى بۇياقىقا كېلىشكە ئىشارە قىلدى،ــ بۇ يىگىت بىلەن تونۇشۇپ قوي سابىت، ئۆزى تەلەبە بولسىمۇ، يېشىڭلار تەڭ كېلىپ قالدۇ. ئىسمى ناسراخۇن، يادىڭدا بارمۇ، بوغۇزدىكى مۇسابىقىدە كۆڭلۈمگە ياراپ قالدى. بايا بىز بىلەن سۆھبەتتە بىللە بولغۇسى كېلىپ كەپتىكەن، بىراق تارتىنىپ كىرەلمەپتۇ. مىجەزىڭلار تۈپتىن قارىمۇ-قارشى: بىرىڭلار تارتىنچاق، بىرىڭلار تاشقىن. قارىمۇ قارشى مىجەزدىكى ئىككى كىشى دوست بولسا قانداق بولۇدۇغانلىقىنى بىر كۆرۈپ باقايلى، قېنى. ئىككىڭلار بىردەم پاراڭلىشىلار، ــ ئۇ پائالىيەتچان ئادەملەرگە خاس چاققانلىق بىلەن ئۇلارنى تونۇشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن خوشلاشتى،ــ خەير، دوستلۇقۇڭلار مەڭگۈلۈك بولسۇن، ياخشى چۈش كۆرۈڭلار.

ئالتىنچى باب

كۈلكە ــ كۈچلۈكلۈك ئالامىتى بولۇپلا قالماي، بەلكى كۈچلۈكلۈكنىڭ ئۆزىدۇر.
ــ ئا. لۇناچارىسكى.

1

رۇشتى مەكتەپتە دەرس باشلانغاندىن كېيىن ئۇيۇشما رەھبەرلىكى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خىزمەت ۋە دەم ئېلىش شارائىتى ھەققىدە باش قاتۇرۇپ، ئۇنىڭ مەشھەدكە كۆچۈپ كېلىشىنى لايىق تېپىشتى، بۇنداق بولغاندا ھېچ بولمىسا بويامەت بىلەن مەشھەد ئارىلىقىدىكى مۇساپىنى بېسىپ بولۇشقا كېتىدىغان ۋاقتىنى قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن ئىدى. ئۇيۇشما تەۋپىقنىڭ ماقۇللىقىنى ئالغاندىن كېيىن، مەشھەدتىن ئۆي ئوقۇشتى. قۇمباغدا نىزاخۇن (نىياز ئاخۇن) قوتۇر دېگەن بىر كىشىنىڭ ئۆيى بوش ئىدى. نىزاخۇننىڭ ۋاربسلىق قىلىدىغان ئوغلى بولمىغاچقا بۇ ئۆي قاراقسىز دېگۈدەك ئىدى، نىزاخۇن ئەر- ئايال يالغۇز قالغانىدى. ئۇينىڭ ئىگىلىرى چۆلدەرەپ ھوھۇلداپ قېلىۋاتقان ھويلىسىغا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆچۈپ كىرىشىنى ئويلىغاندا خوشاللانماي تۇرالمايتى، شۇڭا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئولتۇرۇپ تۇرۇشىغا جان دەپ رازى بولدى. ئۇيۇشما ئۆينى ھەل قىلغاندىن كېيىن تەۋپىقنى كۆرۈپ بېقىشقا تەكلىپ قىلدى.

تەۋپىق ئىسلام ئاخۇن، ئابدۇراھمانھاجى، نۇرۇللا خەلپىتىم قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا يېڭى تۇرالغۇسىنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن كەلدى. ئۇ ئۆيىنىڭ كەڭ- تاشالقىدىن رازى بولدى. كىتاب ۋە دورا-

دەرمەكلەرنى قويۇش ئۇچۇن دەرىزىنىڭ قارىشىسىدىكى تامغا ئويۇق چىقىرىپ، تام ئىشكاۋى قىلىشنى زۆرۈر تاپتى...

ئۇنىڭ مەسلىھەتلىرى بويىچە ئۇيۇشما ئۆينى قايتىدىن رىمونتلاپ، تەۋپىقنىڭ ئىشلىتىشى ئۇچۇن لايىقلاشتۇرۇپ بەردى. ئىككى ئۆيدىكى سۇپا ئېلىپ تاشلىنىپ، يەرگە خىش ياتقۇزۇلدى. تەۋپىقنىڭ ياتاقخانىسىغا بىر كارىۋات قويۇلدى.

تەۋپىق بۇ ئۆيلەرنىڭ ئازادە ۋە يورۇقراق بىرىنى خىزمەت ئۇچۇن تاللاپ، كۆتۈپخانا، دورىخانا، مېھمان قوبۇل قىلىش ئۆيى قىلدى. دەرىزىنىڭ قارىشىسىدىكى تامغا يېڭىدىن ياسالغان تام ئىشكاۋىنىڭ بىرىگە كىتابلىرىنى تىزدى. يەنە بىرىنى دورا ئىشكاۋى قىلدى. دارىلمۇئەللىمىنىدە ئىشلەتكەن يېزىق شىرەسى ۋە باشقا نەرسىلەرنى، نىزامىدىنىڭ ئۆيىدىكى نەرسىلىرىنى كۆچۈرۈپ كەلدى. شىرەنى دەرىزە ئالدىغا، ئۇنىڭ قېشىغا پىيانىنونى جايلاشتۇردى. تەمبۇرنى تام ئىشكاۋى بار يورۇق تامغا ئاستى. بۇ يەرگە يەنە كېسەللەرنىڭ ئولتۇرۇشى ئۇچۇن بىر دانە ئۇزۇن ئۇستەلمۇ قويۇپ قويدى.

ئويۇشمىدىكىلەر، نىزامىددىن، زوربخان ۋە نىمىتۇللا بىلەن مەكتىلىكاخۇنلار ئۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۆينى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بېرىشتى. ئاخىرىدا ئۇ جاھازىلارنىڭ جايلىشىش ئەھۋالىنى ئوبدان كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن ئۇستى- بېشىنى قاقتى.

ــ ئىككىگىلارغا بۇ يېڭى تۇرالغۇگىلار ياقتىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ ئەسكەرلەردىن.

ــ ياخشى بولدى، بىزگە ياقتى.

ــ بولمىسا كۆگىلۈگىلاردىكىدەك سەرەمجانلاشتۇرۇپ بېرىمىز،ــ دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم.

ــ خىزمىتىگىلار يەتتى، رەخمەت،ــ دېدى نىمىتۇللا كۈلۈپ.

تەۋپىقنىڭ تۇرمۇش ئادىتىنى بىلىدىغان زوربخان، ئۇنىڭ يۇيۇنۇۋېلىشى ئۇچۇن سۇ ئىستىپ بەردى. تەۋپىق يەگىگىسىگە

مۇلايىملىق بىلەن رەخمەت ئېيتىپ، ياتاقخانىسىغا كىرىپ يۇيۇنىدى. ئىسسىق سۇ بىلەن پاكىزلەنگەن بەدىنىنى ئادىتى بويىچە مۇزدەك سوغۇق سۇ بىلەن (يازدا كۆپىنچە كۆپىنەك سۇيى بىلەن چايقايتى) چايقاپ، ئۆزىنى تېتىكلەشتۇرگەندىن كېيىن، كېيىم ئالماشتۇرۇپ، تېخمۇ روھلۇق، جۇشقۇن هالدا چىقتى.

ــ يەڭگە، مېنىڭ بۇ يەرگە كۆچكەنلىكىمنى بىلمەيدىغان كېسەللەر ئىزدەپ بارسا ئۇلارغا ئېتىپ قويۇڭ. مەن هەر كۈنى ئەتتىگەندە ــ بامداتتىن يېنىپ كېسەل كۆرىمەن،ــ دېدى.

ــ تۇۋا، شۇنداق قىلىپ، بىزدىن بۆلەك بولغىنىڭىز راست بولدىمۇ؟ بىزنىڭ ئۈي نىمىگە ئوخشاپ قالا ئەمدى؟... ــ زورىخان كۆزىگە ياش ئالدى،ــ بالىلا...

ــ مەنمۇ شۇنى دەيمەن، ــ دېدى تەۋپىق غەمكىن كۈلۈمسىرەپ، ــ بالىلارسىز مەنمۇ تازا بۇرۇختۇم بولۇدۇغان بولدۇم.

ــ هەممىگە كۆنۈپ كېتىمىز، يەڭگە، ئەمدى ئۆيگە بېرىڭ. بالىلار يولىڭىزغا قارايدۇ.

جەڭچىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ تاشقارقى ئۆيدە ئولتۇرغان نىزامىددىن، زورىخاننى ئېلىپ قايتىش ئۈچۈن ئىنىسى بىلەن خوشلاشتى.

ئۇلارسىز ئۆتۈۋاتقان بىرنىچى مىنوت تەۋپىقنىڭ يۈرىكىنى سىقتى. شۇڭا ئۇ خىزمەت بىلەن روھى ئازاپنى ئۇنتۇش ئۈچۈن دەرهال، ئۆزىنى تېتىكلەشتۇرۇپ:

ــ نىمتۇللا، چىقىپ ئېلاخۇنغا ئېيتىڭ، ئاتنى توقۇپ تەييار قىلسۇن، ــ دېدى تەۋپىق. هازىر ئومۇم ئىشلىتىدىغان ئاتنىڭ هەممىسى ئۇيۇشما ئىختىياردا بولۇپ، ئاتلارغا ئېلاخۇن قارايتتى.

ــ قەيەرگە، ئەپەندىم؟ ــ دېدى مەڭلىكاخۇن، تەۋپىقنىڭ چاققان هەرىكەتلەر بىلەن ماتېرىيال سومكىسىغا بىر نېمىلەرنى سېلىۋاتقىنىغا، دورا سومكىسىنى ئېلىپ چىقىپ ئۇنىڭدىكى دورىلارنى بىر- بىرلەپ تەكشۈرۈپ، كەملىرىنى تولۇقلاپ سېلىۋاتقىنىغا قاراپ تۇرۇپ.

ــ مەن ئاغۇغا چىقىپ كېرەي، سىلەر دەم ئېلىۋېلىڭلار، پاتلا قايتىمەن، ــ ئۇ ئىشتىن باش كۆتۈرمەي شۇنداق دېدى.

ــ كۆرىدىغان كېسەل بارمىدى؟

ــ ياق، مەكتەپ ئىشى بىلەن، دورىلارنى ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېلىۋالاي دەيمەن. كېسەللەر ئۇچراپ قالسا ئاپلا دەپ قالماي...

ــ خەير، ئىنىم، ــ ئۇ سومكىلارنى ئېلىپ، مەڭلىكاخۇننىڭ ئۆز مەسئۇلىيىتى ھەققىدە بىر نېمە دېيىشىگە پۈرسەت بەرمەي چاپسانلا چىقىپ كەتتى. ئۈيۇشما (بىنا پۈتكىدەك بولغانىدى)غا بارغاندا ئېلاخۇن ئاتنى توقۇپ، يۈگىدىن تۇتۇپ تۇرغانىدى. بۇ يەردە نىمتۇللامۇ ئۆرىنىڭ ئېتىنى تۇقۇپ، بىللە بېرىشقا جابدۇنغانىكەن. تەڭپىق ئۇنى رەت قىلىشنىڭ پايدىسىزلىقىغا كۆزى يېتىپ گەپ قىلمىدى ۋە يېنىك ھەرىكەت بىلەن ئىرغىپ مىندى ـ دە، يورۇتۇپ يۈرۈپ كەتتى.

كەچقۇرۇن ئۇ ھېرىپ ـ ئېچىپ قايتىپ كەلگەندە، نىزاخۇن قوتۇرنىڭ ھويلىسى كېسەل كۆرسەتكىلى كەلگەنلەر بىلەن ئاڭاتلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇلار تەڭپىقنى كۆرۈپلا ھەممىسى ئەھۋال سوراپ، چۇقۇرۇشۇپ كەتتى. تەڭپىقنىڭ ھارغىنلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا نۆڭەتتىكى ھارغىنلىققا تەييارلىنىڭاتقان چاغدا بولۇدۇغان بىر خىل ئىپادە ئۇرغۇپ چىقىپ، ئارقىدىنلا نۇرلۇق كۆزلىرىدە مېھرىبانلىق ئىپادىلەنىدى. چىرايىغىمۇ كۈلكە يۈگۈردى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، خوش كېلىشىپلا، ــ دېدى ئۇ ئاڭۇال سالام قىلىپ.

ــ سىزنى ئاڭارە قىلغىلى كەلدۇق، يەنە نېمىگە كېلەتتۇق، ــ دېدى بىرەيلەن.

ــ سىلەرنى ساقلىتىپ قويغىنىم ئۇچۇن خجىلمەن، ــ دېدى ئۇ ئۆيگە كىرىپ كېتىڭېتىپ، ئىلگىرى ئۇ دەم ئېلىش كۈنلىرى كېسەل كۆرەتتى. كۆرىنىدىغانلارمۇ شۇ كۈنى كەچقۇرۇن كېلىشكە ئادەتلەنگەنىدى. ئۇنىڭ مەشھەدكە كۆچۇپ كېلىشى بىلەن يېڭى

چوپقەتلەرنىڭ كۆپۈيىشى تەبىئىي ئىدى.

ئاتىلار، ئانىلار، بالىلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپ، يېڭى سەرەمجانلانغان «قوبۇلخانا» ھەم «ئىشخانا» غا كىرىپ كېلىشتى. ئۇ مېھمانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. كېسىللەر ئولتۇرۇشقا ئۇستەل يېتىشمىگەچكە، ئېشىپ قالغانلىرى ئۆرە تۇرۇشتى. بۇ ھالنى كۆرگەندە تەۋپىق كۆڭلىدە: «يەنە بىر ئۇستەل ياساتمىسام بولمايدىكەن- دە» دەپ ئويلىدى.

ئۇ ئاۋۋال بالا كۆتۈرۈۋالغان بىر ئايالدىن ئىلگىرىكى دورىلارنى قانداق ئىشلەتكەنلىكىنى، قانداق ئۆزگۈرۈش بولغانلىقىنى سوراپ، ئاندىن ئۆزى ئانا قۇچىقىدىكى بالىنىڭ كۆزىگە قاراپ، تىلىنى چىقارغۇزۇپ تەكشۈرۈپ كۆرۈپ يەنە دورا بەردى ۋە قانداق ئىچۈرۈش كېرەكلىكىنى ئېيتىپ بەردى[1]. يەنە بىر ئاننىڭ ئالدىدا تۇرغان ئۆسمۈرنى قولىدىن تارتىپ كېلىپ، ئاۋۋال ئۇنى ئۆز بالىسىدەك ئەركىلەتتى. ئاندىن ئۇنىڭ باش كىيىمىنى ئېلىپ، دەرىزە ئالدىدا تەكشۈرۈپ كۆرۈپ، ئاندىن ئىسسىق سۇ بىلەن يۇيۇشقا باشلىدى.

ــ بولدى، قويۇڭ، ئەپەندىم، ــ دېدى خىجىل بولغان ئانا مەڭدەپ، ــ ئۆزۈم يۇيۇپ بېرەي، ئاندىن...

ــ سالا پىشىقچىلىكىمۇ نېى ئىشلار تۇگەيدۇ، ھەرگىز خىجىل بولماڭ، ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ، ــ بالا كەلگۈسىنىڭ، مىللەتنىڭ بالىسى.

بالىنىڭ بېشىنى يۇيۇپ بولۇپ، ئاق مەلھەمنى چاپتى. ئانا بولغۇچىغا

---

[1] تەۋپىقنىڭ ئۆيىدە كېسەل كۆرۈشى ۋە تام ئىشكاۋى (ئەمەلىيەتتە بىر نەچچە بۆلۈنگەن تاكچە) غا تىزىلغان دورىلار ھەققىدە قەشقەر قىزىل دۆۋىدىكى توختاجىنىڭ مەكتۇبىدە ئوقۇغان ۋە شۇ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان، ئاخىرىدا قەشقەر كۈتۈپخانىدا ئىشلەپ دەم ئېلىشقا چىققان مەھەممەد ئوسمان ئاكا سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشچە تەۋپىق ئۇنىڭ ئاتىسى بىلەن ياخشى ئۆتۈشىدىكەن، شۇڭا مەھەممەد ئوسمان ئاكا تەۋپىقنىڭ ئۆيىدە بىر مەزگىل تۇرغانىكەن، ــ ئا.

يەنە بەزى گەپلەرنى تاپىلاپ، ئۇنى ئىززەت- ئىكرام بىلەن ئۆزۈتۈپ قويدى. شۇنداقلا خوشلاشقۇچىلارغا بۇندىن كېيىن سەھەردە، بامدات نامىزىدىن كېيىن كېسەل كۆرسۈتۈش ۋاقتى بولۇدۇغانلىقىنى، كېسەل كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ بۇندىن كېيىن بامداتتىن كېيىن كېلىشنى تاپىلىدى. ئۇ كېسەللەرنى نۆۋەتتى بىلەن تەكشۈرۈپ، دورا بېرىپ، دورا چېپىپ، تېڭىپ دېگەندەك، هەممىسىنى ئۆزاتقاندىن كېيىن بۇگۈن قىلغان ئىشلىرىدىن قىسقىچە خاتىرە يېزىش مەخسىتىدە يېزىق شىرەسى ئالدىدا ئولتۇردى.

ئۇ يېزىق شىرەسى ئالدىدا خاتىرە يېزىپ ئولتۇرۇپ، هارغىنلىقىنى هەقىقىي تۇرده هېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇگە- ئۇگىلىرى سىقىرايتتى.

ئۇ شۇ تاپ، بىر مەزگىل دەم ئېلىشقا، بۇ جەريانىدا خىزمەتكە دائىر هېچنەرسىنى ئويلىماسلىققا مۇھتاج ئىدى. مانا بۇ ئېھتىياج ئۇنىڭدا شىرىن خىياللارنى تۇغدۇردى. بەلكىم بۇگۈن ئادەتتىلەنگەن تۇرالغۇ، تۇرمۇش شارائىتىدىن تۇنجى قېتىم ئايرىلغىنى ئۈچۈنمىكىن ئويچان بولۇپ كەتتى.

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئىستامبول، مەرمەرە دېڭىز ساھىلى، ئەدىبە پەيدا بولدى. نېمىشكىدۇر ئۇنىڭ خىيالىدا پەيدا بولغان قىزنىڭ يوغان بۇلاق كۆزلىرىده سۈزۈك ياش دۇردانىسى لىغىرلاپ تۇراتتى. بۇ هال تەۋپىقنىڭ ۋۇجۇدىنى مۇزلىتىۋەتتى. قىز ئەسلىدىمۇ خىيالچان، مۇڭلۇق ئىدى، ئەمدى بولسا زادىلا سۆزلىيەلمەيتتى. پەقەت غەمكىن قاراپ تۇراتتى. ئاپپاق چىشلىرى قىزىل لەۋلىرىنى چىشلىگەن هالدا قېتىپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خىيالىدا «ئۇ هەيكەلمۇ، ئادەممۇ» دېگەن غەلىتە خىياللار پەيدا بولدى. قىزنىڭ قولىدا قاتتىق قەغەزگە يېزىلغان ۋەسىيەت تۇراتتى. بۇ ئۇنىڭ دادىسى قازا تاپقانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. نۇرغۇن مال - مۈلۈك، قورو - جايلار ئەدىبەگە قالدۇرىلغانىدى.

قىز يەنىلا سۆز قىلمايتتى. ياش بىلەن پارقىراپ كەتكەن كۆزىنى مىتمۇ قىلماستىن قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايىدا نارازىلىق، يالۇۋرۇش،

ئاچچىقلىنىش ۋە سەۋەنلىك ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. بۇلاردىن مەمتىلى ئەپەندى: «ھەي، مەمتىلى ئەپەندى، مېنىڭ جىگىرىم، مانا ئەمدى بۇ دۇنيادا يەككە- يېگانە قالدىم، ماڭا بۇ بايلىق شادلىق بېرەلمەيدۇ، سىز نېمىشقا تەييار راھەتتىن كېچىپ، شۇنچە جاپادا ياشايسىز؟ ئەجەبا ھېچكىم ئويلىمىغان مىللەت تەقدىرىگە سىزلا مەسئۇل بولسىڭىز؟ شۇنداق قىلىپ مېنى ياشارمىدىڭىز؟... » دېگەنلەرنى چۈشەندى. «ئۇنى كۆپ ئويلىغان، نېمىشقا ئويلىمايدىكەن... » ئۇنىڭ كۆڭلىدىن شۇ ئوي كەچتى. بىراق ئەدەبىنىڭ مىت قىلىپمۇ قويماستىن تىكىلگەن كۆزلىرى، لەۋزىنى چىشلىگەن ھالدا قېتىپ قالغان چىشلىرى ئۇنىڭدا ھېلىقى غەلىتە سوئالنى قايتىدىن تۇرغۇزدى: «ئۇ راستىنلا ئادەممۇ ياكى قاشتېشى ھەيكەلمۇ؟». ئۇ شۇ سوئال بىلەن ھەلەك بولۇپ، گۇمانىنى يېشىش ئۈچۈن ئاشۇ ھەيكەلنىڭ ياكى ئەدەبىنىڭ جەينىكىگە تۇرتىۋىدى، قىز بىردىنلا ئۆزىنى ئېتىپ ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى.

تەۋپىق ئۆزىنىڭ مۇگدەپ قالغانلىقىنى بىلگىنىدە قەلبىنى ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر ھەسرەت چولغىۋالغانىدى. «ئاھ، ئەگەر ئۇڭۇم بولۇپ قالغان بولسىچۇ، مەن ئۇنىڭغا يۈرىكىمنىڭ بارلىق سىرىنى تۆكەتتىم.... » دەپ ئويلىدى ئۇ. ئاندىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە چۈشىدىكى مەنزىرىلەر قايتا نامايەن بولۇپ، ئويلاشقا باشلىدى.

ئەگەر ئۇ رازى بولسىلا مىليونېرغا ئايلىناتتى. ئۇنىڭدەك ئەقىللىق ئادەمنىڭ قولىدا بۇ مىليونلار كۈنسېرى كۆپىيەتتى. تېز ئارىدا ئۇنىڭ پۇلى مىلياردقا يېتەر. ئەنە شۇ چاغدا ئۇ بۇ پۇل بىلەن ئالىي مەكتەپلەرنى ئېچىپ مىللىتىنى تەربىيلىسە پايدىسى تېخىمۇ كۆپ بولماسمىدى؟ توغرا، نېمىشقا شۇنداق قىلمايلا، بۇنداق ئېتىدائىي ئۇسۇلدا ئاقارتىش ئېلىپ بارىمەن دەپ جاپا چېكىش كېرەككەن؟ يا تۇرمۇش مەئىشىتىنى كۆرمەي، يا نورمال دەم ئېلىشقىمۇ مۇيەسسەر بولالمايلا ئىشلەشنىڭ نېمە پايدىسى؟ ئەسلىدە مۇشۇ ئىشنىڭ تەۋپىق ئۈچۈن قانچىلىك پايدىسى بار؟ ئۇ پۈتۈن مىللەتنىڭ ئاتىسى ئەمەسقۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۆزىگە ئۆزى جاپا

تېپىۋېلىشى كېرەككەن؟ ئەپلەپ- سەپلەپ ئۆز كۈننىى ئۆزى ئېلىپ ئۆتۈپ كەتسىلا ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭدا ھېچقانداق غەم- تەشۋىش قالمايدىغۇ؟ خۇددى بىرسى ئۇنىڭغا مىللەتنى ئاقارتىشنى ۋەزىپە قىلغاندەك نېمە بۇنچە جاپانى بېشىغا كىيىۋالدى؟ ئەگەر شۇنداق قىلماي بولمايدۇ دېسە، پۇلغا ئېرىشكەندىن كېيىن قولى ئۇزارغاندا نېمە قىلمەن دېسە قىلالايدىغۇ؟

مەمتىلى ئەپەندى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقان بېشىنى سىلكىپ كۆتەرگىنىدە روھىمۇ رىياللىققا قايتىپ كەلدى. ئۇ شۇندىلا ئۆزىنىڭ بايات بېرى كۆڭلىدىن كەچكەن خىياللىرى ئۈچۈن خجىللىق ھېس قىلدى. ئۇ ئارقىدىنلا يەنە پۇلغا ئېرىشكەندىن كېيىن شۇ پۇلنى خەلق يولىدا ئىشلىتىش پىكرىنى توغرىدەك ھېس قىلدى- يۇ، لېكىن شۇئانلا رەد قىلدى. «كىم بىلىدۇ، پۇل دېگەن بىرىنچى دەرىجىلىك ئېزىتقۇ، ئۇ كىشىنى نېمە ئويلارغا سالىدۇ؟!... »

بۇ چاغدا ۋاقتىنىڭ قانچە بولغىنى نامەلۇم، ئەمما تۇن پەردىسى ئالەمنى ياپقان، ئىككى ئەسكەر ئاللىقاچان ئۈيقۇغا كەتكەنىدى. تەۋپىق مەيدە يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ قاراپ قويدى. ئاخىر ئۇ بولمىغۇر خىياللارنىڭ ئادەمنى كاردىن چىقىرىدىغانلىقىنى ئويلاپ، ھەممە ئېزىتقۇ ئويلىرىنى بىر يولى قوغلىۋېتىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرۇپ قولىغا تەمبۇرنى ئالدى ۋە ئۆچۈپ قالاي دېگەن شام ئورنىغا يېڭىسىنى يېقىپ، سەنەملەرنى بوش ئاۋازدا، تىرىكشىتىپ چېلىشقا باشلىدى. مۇزىكا ئۇنىڭ قانلىرىنى ئۇرغۇتتى. ئۇ يەنە قىزغىن، ھەرىكەتچان، ئوت يۈرەك مەمىلىگە ئايلانغاندى...

ــ كىرسەك بولامدۇ، ئەپەندىم؟ ــ دېدى نىمىتۇللا بوسۇغىدا تۇرۇپ تۇيۇقسىزلا.

ــ ھە...؟ كەچۈرۈڭلار، يىگىتلەر، مەن ئۆزۈمنى دەپ سىلەرنىڭ ئۇيقۇڭلارنى ھارام قىلغان ئوخشايمەن.

ــ يوقسۇ، ئەپەندىم، ئۆزۈن بولغانىدى مۇنداق چالغىنىڭىزنى

ئاڭلىمىغىلى، ئاڭلىغىمىز كېلىپ قالدى، ئەمدى بەربىر ئۆزاققىچە ئۇخلىيالمايمىز.

ــ خاھلىغان بولساڭلار كىرىڭلار، خىزمىتىڭلارغا تەييارمەن، ــ دېدى تەۋپىق ئەسنەشتىن كېيىن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

كۆپ ئۆتمەي مەشھەدنىڭ كېچە ئاسمىنىدا تەمبۈرنىڭ تىترەك ساداسى لەرزان ئۇزۇشكە باشلىدى.

2

پەيشەمبە كۈنى كەچقۇرۇن «توپلانتى» ۋاقتىدا مۇئەللىملەرنىڭ ھەممىسى ئاۋۋالقىدەكلا رۇشتى مەكتەپكە يىغىلدى. ئۇيۇشمىنىڭ ھەيئەتلىرىمۇ كەلدى. پەقەت قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىملا كەلمىدى. بۇ ھال كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى. تەۋپىق ھەممەيلەننى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن قۇتلۇقئاخۇننىڭ كەلمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، رەڭگىدە قېنى قاچتى. خەلپىتىم خىلىدىن بېرى مانا مۇشۇنداق بولۇۋالغانىدى. گاھىدا يىغىنغا كېلەتتى، كەلگىنى بىلەن بېشىنى سېلىپ جىم ئولتۇرۇپ، گويا بۇ يەردە ئەمەستەك بىر خىل كەيپىياتتا كىشىنىڭ ئىچىنى سىقىپ، شۇ پېتى قايتاتتى. كۆپ چاغلاردا ئىشلارغا ئارىلاشماي كارى يوق يۈرەتتى. بۇ ئىشتا مەسلىنىڭ سالمىقى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم تەرەپتە دەپ قاراپ، ئۇنىڭغا تولاراق چۈشەنچە بېرىپ، قۇتلۇقئاخۇنغا ئانچە كۆپ خىزمەت ئىشلىمىگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە باشقا ئىشلار بىلەن ھەمىشە ئالدىراش يۈرگىنى ئۈچۈن، ھە دېگەندە پۈرسەتمۇ بولمىغانىدى. ئەمدى كۆردىكى، ئىسلام ئاخۇن ھېچ بىر ئاداۋەت ساقلىغاندەكمۇ ئەمەس، كۆڭلىگە ئالغاندەكمۇ ئەمەس، ئىلگىرى قانداق بولغان بولسا، ھازىرمۇ شۇنداق خىزمەتكە بېرىلىپ، كەچ يېتىپ، سەھەر قوپۇپ ئىشلەپ، كەلمەكتە. قۇتلۇقئاخۇن بولسا ھېلىقىدەك... تەۋپىقنىڭ

سەل ئاچچىقى كەلدى:

ــ قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم كەلمەيدىغۇ؟ ــ دەپ سوردى ئۇ ئۇيۇشما ھەيئەتلىرىگە قاراپ.

ــ ئۇ ئادەم سەل تاۋۇم يوق تۇرىدۇ، دېگەندەك قىلغان،... ــ دېدى ئابدۇراھمانھاجى ئەندىشە ئارىلاش.

ــ تاۋى يوقمىكەن؟ نىمىتۇللا! ــ تەۋپىق ئىشىك تەرەپكە قاراپ ۋارقىردى.

شۇئان ئىشىك ئالدىدىكى پەلەمپەيدە تۇرغان ئىككى ئەسكەر ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولۇپ دەققەتتە تۇردى.

ــ ئىككىڭلار ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىمنىڭ ئۆيىگە بېرىڭلار، ئۇ كىشىنىڭ تاۋى يوقمىش، راست بولسا كۆتۈرۈپ كېلىڭلار.

ــ خوپ!

ئادەتتە ئۇچۇق- يۇرۇقلۇق بىلەن بولۇدۇغان يىغىن بۇگۈن ھە دېگەندە سۇرلۇك تۈسكە كىردى. ھەيئەتلەرمۇ، مۇئەللىملەرمۇ چىش يېرىپ بىر نېمە دېمەي، ئېغىر سۈكۈتكە چۆمدى. ئۇلار تەۋپىقنى رەنجىتىپ قويغانلىقىنى ئويلاپ قاتتىق خىجىل بولاتتى.

ــ نېمىشقا گەپ قىلمايسىلەر؟ ــ دېدى تەۋپىق ھەممەيلەنگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ، ــ نېمە، بىز ھازىدارلاردەك ئولتۇرمىزمۇ؟

بۇ گەپ بىلەن كەيپىيات بىر ئاز جانلاندى. لېكىن، يەنىلا ئارىدىن ئۆڭايسىزلىنىشتەك بىر خىل كەيپىيات پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلۈپ كەتمىگەندى. شۇڭا تەۋپىق كەيپىياتنى جانلاندۇرۇش ئۈچۈن چاقچاق باشلىدى:

ــ نارۇللا، سىزنىڭمۇ ئوتنىڭىز ئۆچۈپ قالدىمۇ، نېمە؟

ئۇنىڭ چاقچىقىغا جاۋابەن نۇرۇللا خەلپىتىم چاقچاق قايتۇردى. شۇنىڭ بىلەن مەجلىس ئەھلى ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۆڭۈللۈك بولۇپ قالدى.

شۇ چاغدا نىمىتۇللا ئىشىكنى ئاچتى ۋە ئۆزى يانغا ئۆتۈپ، ئۇزۇن

چەكمەن تونغا ئۇرۇنۇۋالغان قۇتلۇقئاخۇنغا يول بەردى. خەلپىتىم كىرىپ بولغاندىن كېيىن ئۇ يەنە سىرتتا تۇرۇپ ئىشىكنى ھىم يېپىۋەتتى.

قۇتلۇقئاخۇننىڭ كىرىپ كېلىشى بىلەن كەيپىيات يەنە جىددىيلىشىپ كەتتى. ھەممەيلەن بۇ ئىشنى قانداق ئاخىرلىشىدىكىن، دېگەن ئويدا كۆڭۈللىرى پاراكەندە بولۇپ، ئىشىنىڭ ئاخىرىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۆزىنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئورنىغا قويۇپ، بۇ ئىشنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ھەققىدە باش قاتۇرغاندا، ھەل قىلىش چارىسىغا ئەقلى يەتمەي بېشى قېتىپ كېتەتتى.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خەلپىتىم، ــ دېدى. تەۋپىق تەمكىن، روھلۇق ۋە ئوچۇق- يۇرۇقلۇق بىلەن.

بۇنىڭ بىلەن يېغىن ئەھلى چوڭ بىر تىنىق چىقىرىشقا مۇيەسسەر بولغان بولسا، قۇتلۇقئاخۇن ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە دۇشمەنلىك كەيپىيات بىلەن كېلىپ، ھەتتا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دېيىشكىمۇ رايى بولمىغىنى، تەۋپىق ئۇنى گويا سالام قىلغۇچىنىڭ سالمىنى ئىلىك ئېلىۋاتقاندەك كەيپىياتتا بېرىلمىگەن سالامنى ئىلىك ئالغىنىنى كۆرۈپ، خجالەت پاتقىقىغا پاتتى. ئۇنىڭ ئوڭايسىزلىنىشى شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، ئۇ بۇ سورۇندا كىم-كىملەرنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى، ھەتتا بۇ يەرنىڭ قەيەر ئىكەنلىكىنى بىلىشكىمۇ ئەقلى ئىشلىمەي قالدى. تەۋپىق ئۇنى بۇ خىل خجىللىقتىن تېزراق قۇتقۇزۇش ئۈچۈن يەنە:

ــ ئولتۇرۇڭ، خەلپىتىم، ئىسلام ئاخۇننىڭ قېشىدا ئورۇن بار؟ شۇ يەردە ئولتۇرۇڭ، ــ دېدى.

بۇ گەپ بىلەن قۇتلۇقئاخۇن ئوتتۇرىدا مەڭدەپ تۇرۇش مۇشەققىتىدىن قۇتۇلغان بولسىمۇ، ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم بىلەن يانمۇ-يان ئولتۇرغىنى ئۈچۈن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدى. ئۇ نېمىشكىدۇر ئۆزىنى گۇناھكاردەك ھېس قىلىپ خىلىدىن بېرىلا مۇشۇ خىل ھېسىيات بىلەن ئەلدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرەتتى. يېنىدىكىلەر بىلەن تېچلىق سورىشىشقىمۇ ئەقلى ئىشلىمىدى. باشقىلار ئۇنۇك- ئۇنۇك تىنغان ھالدا

ئىشىنىڭ نەتىجىسىنى كۆتۈپ تۇرۇشاتتى.

ــ خەلپىتىم، تاۋۇنىز يوق دەپ ئاڭلىغانىدىم، سەل ياخشى بولۇپ قالدىڭىزمۇ، قانداق؟ ــ تەۋپىق ئىنتايىن مېھرىبانلىق بىلەن، سىلىق قىلىپ سورىدى. ئۇنىڭ ئاھاڭىدا مەسخىرە يېكى تەئەددى ئالامىتى يوقىدى.

ــ ئوبدان، تېنىم ساق... خەلپىتىم جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن شۇ سۆزلەرنى ئىككى قېتىمدىن تەكرارلىۋەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى.

ــ كېيىن مېنىڭ قېشىمغا كىرىڭ، مەن ئوبدان بىر تەكشۈرۈپ كۆرەي، كېسەل دېگەننى داۋالىمىسا ساقىيامدۇ.

ــ ياق، ياق، هازىر ئوبدانلا بولۇپ قالدى...

ــ ئالدىنىزدا ئۆزىرلىكىمەن، تاۋۇنىز يوق ئەھۋالدا چاقىرتىپ كەلدىم.

ــ يوقسۇ، ئەپەندىم، ئۆزۈمۇ زادى، كېلەي دەپ تۇرغان...

ــ ئۇنداق بولسا ياخشى بوپتۇ، بىز مۇزاكىرىمىزنى باشلايلى، قېنى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم، تەكشۈرشىڭىزنى مۇئەللىملەر ئالدىدا بايان قىلىپ بېرىڭ ئۇلار ئاڭلاپ ئويلۇنۇپ باقسۇن.

كۆپچۈلۈك كۆكرەكلىرىنى تولدۇرۇپ بىر نەپەس ئېلىشتى. شۇنداىلا كۆڭلى سەل جايىغا چۈشكەن قۇتلۇقئاخۇن ئىككى تەرىپىدىكىلەرگە خجىللىق بىلەن قاراشقا باشلىدى.

ــ سورىغىلى بارالمىدىم،... تېخى بۇگۈن توپلانتىدىن چىقىپ يوقلاپ ئۆتەرمەن دەپ ئويلىغانىدىم، ــ دېدى ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم، قۇتلۇقئاخۇنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ قېلىپ.

ئۇ گەپ «كېسەل» بولغۇچىنى تېخىمۇ خجىل قىلىۋەتتى. ئۇنىڭ كۆز جىيەكلىرى ئېچىشقاندەك بىر خىل سېزىمغا كەلدى. ئۇ ئىسلام ئاخۇندىن ئەپۇ سوراشنى ئويلىغان بولسىمۇ، نىمىدۇر بىر نەرسە، بىر خىل چالاكۆرەك خۇي يول قويمىدى. شۇڭا كۆڭلىدە بۇنداق سەتچىلىكنى ئىككىنچى سادىر قىلماسلىققا ۋەدە قىلدى.

هەمما ئادەمنىڭ بېشى قاتقان ئىشنىڭ شۇنچىلىك ئاددى ھالدا ھەل بولغىنىنى كۆرۈپ، كۆپچۈلۈك ھەيران بولۇشتى. بۇ ئىش ئەنە شۇنداق ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئوقۇ- ئۇقۇتۇش خىزمىتى ھەققىدىكى مۇزاكىرىلەر باشلىنىپ كەتتى. ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم مەكتەپلەرنى تەكشۈرۈش ئەھۋالىنى ئوتتۇرغا قويۇپ بەزى مەكتەپلەرنىڭ ئايرىم سىنىپلىرىدا نەچچە ئوقۇغۇچىنىڭ چېچى ئۆسۈپ كەتكەنلىكى، باشقا بىر مەكتەپنىڭ يەنە بىرسىنىپىدا قانچىسىنىڭ قولىنىڭ دۈمبىسى توڭرا تۇرغىنى، ئۇچىنچى بىرسىدە قانچە ئوقۇغۇچىنىڭ تىرنىقى ئېلىپ قويۇلمىغانلىقىنى ئېيىپلاش تەلەپپۇزىدا قاتتىق- قاتتىق سۆزلەپ ئۆتتى.

خاتىرىسىنى ۋاراقلاپ ئولتۇرغان تەۋپىق نازاپەت تەكشۈرۈشتە تۆۋەن نومۇر ئالغان يۇقارقى مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرىنى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا بۇيرىدى. ئۇ بىر- بىرلەپ ئىسمىنى يېزىۋالغاچ ئۆلارغا:

ــ بۇ نېمە بولغىنى، يىگىتلەر؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ نارازى ئاھاڭدا، ــ ئۆلارنىڭ چېچىنى ياساپ قويۇشقا چولۇڭلار تەگمىدىمۇ، ياكى ئاقسۆڭەكلەرچە ئېسىللىك بىلەن، بۇ ئىشنى سالاھىيىتىگلارغا تاپشۇرۇپ بەرگەنمىدىڭلار؟ ــ ياش ئەپەندىلەر باشلىرىنى يەرگە سېلىپ جىم تۇرۇشتى، ــ سىلەر ئويلايسىلەر، «بىز مۇدىر، شۇ تەلەبىلەرنىڭ مۇئەللىملىرى شۇنداق قىلماپتۇ... »، شۇنداقمۇ؟ ياق، ئەركەك بولساڭلار مەسئۇلىيەتنى ئۆزەڭلاردىن قاچۇرۇشقا تىرىشماڭلار. چۈنكى مۇئەللىملەرگە كۆز- قۇلاق بولۇش، ئۆلارنىڭ خىزمىتىنى تەكشۈرۈش، نازارەت قىلىش، پىكىر بېرىش سىلەرنىڭ مەسئۇلىيىتىگلار ئەمەسمۇ؟ مۇئەللىملەر قىلمىغان بولسا سىلەر قىلساڭلار يامان بولاتتىمۇ؟ سىلەرنىڭ نۇمۇسۇڭلار كەلگەن بولسا ئېيتىگلار، مەن قىلاي، بالىلارنىڭ ئومۇق قوللىرىنى يۇيۇپ قويۇش، تىرنىقىنى ئېلىپ قويۇش قۇسقۇڭلارنى كەلتۈرۈپتەمدىكەن؟ كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى، يىگىتلەر، ئىنسانىنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلمىكى ئەنە شۇنداق مۇشكۈل ئىش. ئاتا ـ ئانا

بولغۇچى بالىنىڭ قايسى مەينىتىنى كۆرمەيدۇ؟ تۇتمايدۇ؟ مۇئەللىم ھەم ئىنسانىيەتنىڭ ئىككىنچى ئاتا ـ ئانىسى! كىمكى بۇنداق مەسئۇلىيەتنى ئادا قىلىشقا يارىمسا، دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل نام، ئەڭ يۈكسەك شان-شەرەپ ــ «مۇئەللىم» ئۇنىڭغا مۇناسىپ ئەمەس!

ــ ئەپەندىم، ئەگەر ئىشەنسىڭىز، مەن بىر ئېغىز گەپ قىلسام... ــ ياش مۇدىردىن بىرى كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا ئۇنىڭغا تىكىلدى.

ــ خوش...

ــ بىزدىن ئىككىنچى مۇشۇنداق ئېۋەن كۆرۈلۈپ قالسا ئىككى ئالەم قارا يۇز بولايلى!

ــ بۇ ھەممىڭلارنىڭ ئورتاق گېپىمۇ؟

ــ شۇنداق، ئەپەندىم، بۇ قېتىمقى خىجىللىقتىن ئۆلمىدۇق، ئۇنىڭ بىرىسى بولدۇق،

ــ بولۇدۇ، مەن سىلەرگە ئىشىنىمەن، خوش خەلپىتىم، ئوقۇش ئەھۋالىدىن نىمىلەرنى كۆردىڭىز؟ سەزدىڭىز؟

ئالدىنقى مەسىلە ئېلىپ كەلگەن خىجىللىق تۇيغۇسى، ئىككىنچى مەسىلىدە ئىسلام ئاخۇن ئېغىز ئاچقىچىلا، ئوقۇش نەتىجىسىدە مەسىلە كۆرۈلگەن مەكتەپلەرنىڭ مۇئەللىملىرى ئۆزلىرى سەھۋەنلىكىنى بويىنىغا ئېلىپ سۆزلىدى.

ــ سىلەرنىڭ سەۋەنلىكىڭلارنى تونۇغىنىڭلار بىزنى خاتىرجەم قىلىدۇ، ــ دېدى تەۋپىق ئەستايىدىللىق بىلەن، ــ لېكىن، پەقەت سەۋەنلىكىنى تونۇشلا تۈزەتكەنلىك ئەمەس، بۇنى بىز كېلەر قېتىملىق توپلانتىدا كۆرىمىز. ھەر قېتىم «تونۇش» بىلەنلا ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋالىمىز دەپ ئويلىغان بولساڭلار خاتا قىلغان بولىسىلەر. مەن بىر مۇئەللىمنىڭ يارامسىز بولۇشى كېيىنكى ئەۋلادنىڭ ئىستىقبالىغا، مىللەتنىڭ تەقدىرىگە بېرىپ تاقىلىدۇ، ھەر قانداق بىر ئاقنانچىنى، ھەتتا يۈزلەپ ئاقنانچىنى ئۆيىدە ئولتۇرغۇزۇپ بىكاردىن پۇل بېرىپ بېقىشقا بولۇدۇكى، لېكىن ئۇنى مەكتەپتە قالدۇرۇپ بېقىش مىللەتنىڭ كېلىچىكى بىلەن

ئوينۇشۇش دەپ قارايمەن. بۇ كۆڭۈلچەكلىك قىلمىغان ئىش ئەمەس.

ئەمدى بۇنداق كېينكى بىر ھەپتىدە نىملەر قىلىش ھەققىدە مۇزاكىرە باشلىنىپ كەتتى.

قۇتلۇقئاخۇن تەۋپىقنىڭ كۆپچۈلۈك ئالدىدا قاتتىق گەپ قىلمىغىنىدىن ھەم خۇشال بولدى، ھەم خجىل بولدى. ئەگەر ئۇ ئاشكارە تەنقىد قىلىنغان بولسا ئۇڭايسىزلىنىڭ تۈمانى تېزلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىپ ھەممە نەرسە ئوچۇق - يورۇق بولغان بولاتتى. شۇڭا ئۇ تەۋپىقنىڭ ئۆزى بىلەن سۆزلۈشۈشىنى، ئارىدىكى بۇرۇختۇملۇقنى كۆتۈرۈۋېتىشنى ئارزۇ قىلدى.

ئۇنىڭ بۇ خىل كۆڭۈل خاھىشىنى سەزگەندەك، مەجلىستىن كېيىن تەۋپىق ئۇنىڭغا ياندىشىپ ماڭدى. خەلپىتىم ئۇنىڭ ئېغىز ئېچىشىنى كۈتۈپ، ھە دەپ نەپسىنى راستلايتتى. ئۇلار خەيرىلىشىدىغان يەرگە كەلگەندە تەۋپىق توختىدى. قۇتلۇقئاخۇنمۇ توختىدى. يىراقتا خۇپتەنگە ئېيتىلغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقىدىنلا ئۇلارنىڭ يېنىدىلا قۇمباغ مەسچىتىدىنمۇ بىرسىنىڭ سالماق لەپىزى ئىشتىلدى.

ــ خەلپىتىم، سىز ئىسلام ئاخۇن تەرىپىدىن بىرەر سەۋەنلىكنى سەزدىڭىزمۇ قانداق؟

ــ يوقسۇ، سەزگىنىم يوق، ئۇ كىشى ھالال ئىشلەيدۇ...

ــ شۇنداق، ئۇ كىشى ھالال ئىشلەيدۇ، سىزمۇ ھالال ئىشلەيسىز. سىزنىڭ نارازى بولىشىڭىز ھەرگىزمۇ ئۇ كىشىنىڭ ياخشى ئىشلىمەيۋاتقانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى، تۆركۈللۈكنىڭ مۇدىر بولۇپ قالغانلىقى، شۇنداقمۇ؟ ياق، دېمەك جاۋاب بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق، ــ تەۋپىق يېقىنلا بىر جايدا كۆرۈلداۋاتقان پاقىنىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سېلىۋاتقاندەك ئۇزاق جىمىپ كەتتى. ئاندىن، ــ بۇ سىزنىڭ نارازىلىقىڭىزمۇ؟ ناتايىن. سىز ئۇ يەر- بۇ يەردە بولۇۋاتۇقان قۇتراتقۇ سۆزلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدىڭىز. بىز ھەممىز مىللەت ئۈچۈن ئىشلەۋاتقان تۇرۇپ، نېمىشقا ئۇ يەر- بۇ يەر، ئۇ يۇرت- بۇ يۇرت دەيمىز؟ ئۇ

يۇرت بولسا كىمنىڭ يۇرتى؟ ئۇيغۇرلارنىڭ! دېمەك، مەسىلە ھەل! ئەگەر بىر كىشى مىللەتكە زىيانلىق بولسا ئۇنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنى مۇھىم ئورۇندا داۋاملىق قالدۇرغىلى بولمايدۇ. شەخسىي چوڭچىلىق دەۋاسى بىلەن مىللەتكە پايدىلىق بىر ئادەمنى يوقۇتۇۋېتىشكە ھەقلىق ئەمەسمىز. ئەمىسە سىز مۇدىر بولۇڭ، بۇنىڭغا ئىسلام ئاخۇن تامامەن رازى.

ــ ياق، ياق، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ــ سەۋەنلىك مەندىن ئۆتتى. ئۆزۈمنۇ ئارىنى ئوچۇق قىلىپ، گۇمان ئەندىشىلەرنى ئارىدىن كۆتۈرۈۋەتسەك دەپ ئارزۇ قىلىپ تۇراتتىم. مانا ئەمدى ئوبدان بولدى. مەنمۇ كېيىن ئويلاپ قالدىم، ئۆزۈمگە «مەن زادى نېمىنى كۆتىمەن؟ نېمىنى تالىشىمەن؟» دېگەندەك سوئاللارنى قويۇپ كۆرگەنىدىم، ھەقىقەتەنمۇ تالاشقىدەك ھېچ ئىش يوقكەن. ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە ـ دە!...

ــ بىز ھەممە «ئۇچۇن»لەرنى ھازىرقى ۋاقىتتا، «مىللەت ئۈچۈن» گە بويسۇندۇرمايدىكەنمىز، ياخشى كۆن كۆرمەيمىز. دۇشمەن بىزنىڭ دەل ئاشۇ ئاجىزلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ كەلدى. بۇنى بىز قاچانغىچە چۈشەنمەيمىز؟ تۇغرا، قانغا سىڭگەن ئادەتنى ئۆزگەرتىش تەس، بىز ئىختىيارسىز ھالدا يەنە يۇرتۇزلىقىغا ياتىدىغان سۆز ۋە ھەرىكەتلەرنى قىلىپ سالىمىز. لېكىن، خاتالىق ئىكەنلىكىنى سەزگەن ھامان يۇزىمىزنىڭ چۈشۈپ كېتىشىدىن قەتئىي نەزەر بوينىمىزغا ئالايلى. شەخسىي ئابرويىمىزنى ئەمەس، پۈتۈن مىللەتنىڭ ئابرويىنى ئويلايلى.

ــ سىز بۇ ئىشتا قۇتراتقۇلۇق قىلغانلىقىڭىز بېرەلگەن بولسىڭىزغۇ ئىشنى تېخىمۇ يىلتىزىدىن تۈزىتەتتۇق. ئەمما دېسەم- دېمىسەم، كىمنىڭ دېيىغا ئۇسۇل ئويناپ قالغىنىڭىزنى ئېيتىپ بېرەلمەيسىز. قۇتراتقۇلۇق ئەنە شۇنداق بولۇدۇ، ئۇتتۇرىغا بىر يامان گەپ تېرىلىدۇ، ئۇ بىرنى دەپ، بۇ بىرنى دەپ، گەپ ئاۋۇيدۇ، ئاخىرىدا بۇ گەپ زادى قەيەردىن باشلاندى دەپ ئويلىساق، يىلتىزىنى تاپالمايمىز. غەيۋەت دېگەن ئەنە شۇنداق، نەقىلا شەيتانىنىڭ ئۆزى. توغرىمۇ قانداق؟

قۇتلۇقاخۇن ھەيران قالدى. ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق ئىدى: ئۇ شۇئانكى خىجىللىقىدا بۇ دۇشمەننى ئېيتىپ بېرىشكە تەييار ئىدى. ئەمما ئۇ سايىدەك كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ قولغا چىقمايتى؛ بۇ قۇتراتقۇ سۆزلەرنى كىملەر ئۇنىڭ كاللىسىغا قۇيۇپ ئېلىشتۇرۇپ قويىۋىدىكىن؟

قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم گەپ- سۆزسىز سۆكۈتتە تۇراتتى. ئۇ خۇپيانىڭ قازا بولۇشىدىن ئەندىشىگە چۈشكەندەك قىلدى. دېگەندەكلا قۇمباغ مەسچىتىدىن بايا ئەزان ئېيتقان ئاۋاز ئاچچىق ئارىلاش ۋارقىرىدى:

ــ قاۋمەت![1] .

تەۋپىق قۇتلۇقئاخۇننىڭ كەيپىياتىدىن سۆزىنىڭ يېتەرلىك بولغانلىقىنى سەزگەچ، گەپنى قويۇپ، ئۇنىڭ بىلىكىدىن تارتتى، - دە، مەسچىد تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ خەلپىتىمنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋېلىپ، تېز- تېز مېڭىشلىرىدا بىر خىل دوستانە مۇئامىلە، ئالىجانابلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلارغا يولدا كۆتۈپ تۇرغان بىرسى ئۇچراشتى. تەۋپىق كۆتۈپ تۇرغۇچىنىڭ سابىت ئىكەنلىكىنى دەرھال تونۇپ، قۇتلۇقئاخۇننىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ سابىتقا يېقىنلاشتى.

ــ گېپىڭ بارمىدى ئوغلۇم؟ بولمىسا نامازنى مۇشۇ يەردە ئوقۇپ ماڭ، مەسچىدكە كىرگىچە گېپىڭنىمۇ قىلىپ بولۇسەن، ــ دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن.

سابىت گەپ- سۆز قىلماستىن ئۇنىڭغا ياندىشىپ ماڭدى. ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلىدىغان تەۋپىق، ئۆزى گەپ تەشتى:

ــ يەنە ھېلىقى ئىشمۇ؟ قىزىڭ ئۆيىدىكى ئىشمۇ؟

ــ ھەئە....

تەۋپىق سابىتقا تەسەللىي بەردى. ئاندىن گۈلزادىنىڭ ئۆيى قەيەردىلىكىنى، ئۇنىڭ دادىسىنىڭ ئىسمىنى سورىۋالغاندىن كېيىن:

ــ ئەمدى پۈتۈنلەي خاتىرجەم بولساڭ بولىدۇ. تېزراق بېرىپ

---

[1] نامازنىڭ ۋاقتى ئۆتتى، تېز بولۇڭلار، ــ دېگەن مەنىدە ــ ئا.

مەشۇقىڭغا خۇشخەۋەر قىل...

ــ ئۇنىڭ بىلەن كۆرشەلمەيۋاتىمىز... تويىنىڭ ۋاقتى يېقىن.... بۇگۈن ـ ئەتىلىكلا قالدى...

ــ ياق، بىز مۇشۇ دەۋىردىمۇ لەيلى ـ مەجنۇنلارنىڭ پاجىئەلىك هالدا هىجران ئازابى تارتىپ تۇگىشىپ كېتىشكە يول قويمايمىز، ــ دېدى تەۋپىق كەسكىن هالدا. ئۇنىڭ ئىشەنچىكە تولغان ئاۋازى سابىتنى خاتىرجەم قىلدى. ئۇلار نامارخانلارنىڭ سىپىگە كېلىپ يانمۇ ـ يان تۇرۇشتى.

3

مەمتىلى ئەپەندى رۇشتى مەكتەپتىكى دەرس، ئىزچىلارنى ئالاهىدە تەربىيلەش، كەنت مەكتەپلىرىنى ئارىلاشتەك جىددى ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ۋاقىت تېپىپ سابىت بىلەن گۈلزادىنىڭ ئىشى ئۈچۈن شورۇقلا باردىغان بولدى. ئۇ بۇنداق ئىشلار ئۈچۈن چىققاندا مۇھاپىزەتچىلەرنى ئېلىپ بارمايتتى.

باش تارتىشقا باشلىغان بۇغدايلارنىڭ پۈرىقى تىنجىق هاۋانى بىر ئالغان كەچقۇرۇندا ئۇ ئېلاخۇنغا ئاتىنى توقۇتۇپ، ئۆزى يالغۇز مەشهەدتىن چىقتى. پاشىلار گىزىلداپ تۇرغان نامىاز شام مەزگىلىدە ئۇ يەنىلا يول ئۈستىدە تۇرغان ئەۋرىشىم بوينى تونىدى. ئۇ بۇ يەردە بىكار تۇرمىغان بەلكى مەخسەتلىك كۈتۈپ تۇرغان ئىدى. تەۋپىق ئاشۇ بىر تۈپ جىگدىنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان گەۋدىنى كۆرۈپلا ئىشىنىڭ نىمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى سەل قىياس قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ ئېتىنى ئىتتىكلىتىپ، ئۇنى كۆرمەسكە سېلىپ ئۆتۈپ كېتىش قارارىغا كەلدى. جىگدە ئارقىسىدا تۇرغىچىمۇ بوش كەلمىدى. ئۇمۇ ئاتىنىڭ كېلىۋاتقىنىدىن بىخەۋەر كىشىدەك ئىتتىكلا يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى ۋە ئۈستىگىلا كېلىپ

قالغان ئاتتىن چۆچۈپ كەتكەندەك ئىچىگە تارتىپ:
ــ ۋىيەي! ــ دەپ ۋارقىرىۋەتتى.
تەۋپىق ئۇنىڭ نازلىق ئاۋازىدىن ئۆز گۇمانىنىڭ توغرلىقىنى پۈتۈنلەي ھېس قىلدى. بۇ سابىتنىڭ ئۆگەي ئانىسى پاشاخاندى.
ــ ئوھ ۋاييەي، مەمتىلى ئەپەندىغۇ؟ ئەجەپ قورقۇپ كەتتىما، ئاتتىن چۈشمەمسىز، نېمانداق،...
ــ مەن ئالدىرايمەن، خانىم،ــ تەۋپىقنىڭ كۆڭلىگە ھەر خىل گۇمانلار كېلىپ تېنى ئەيمىنىشكە باشلىدى. «بۇ سۈيقەستنىڭ باشلىنىشىمۇ قانداق؟ ئارقىسىدا ئادەم بارمىدۇ؟... »
ــ سىزنىڭ ئالدىراشلىقىڭىزنىڭ بىلمەن، شۇڭىمۇ نەچچە ئايدىن بېرى پۈرسەت بولمايلا كەلدى. ئالدىڭىزغا ئەپۇغا باردىغان قەرزىم باردى. خۇدا نېسىپ قىلمىدىمۇ، بىلمىدىم، نەچچە تەمشەلدىم. گەپ قىلمىدىم. بۈگۈن سۈنتاغدىن يېنىپ خۇدا بۈيرىغانىدەكلا ئۆچرۇشۇپ قالدۇق،ــ پاشاخان سۆزلەپلا كەتتى،ــ ھەقىچان مېنى يېتىم ھەققىنى يەيدىغان ئاچكۆز دەپ يامان كۆرۈپ يۈرگەنسىز، مەنمۇ كېيىن ئويلاپ باقسام تازا سەت ئىش بولغانىكەن. ھېلىمۇ سىزنىڭ بولغىنىڭىز، بولمىسا مەن قۇرۇق قول قالمامتىم،... سابىتنىمۇ، سىزنىمۇ رەنجىتىپ قويۇپتىمەن. سابىت ماڭا تەتۈر قاراپ يۈرۈيدۇ. مېنى ئەپۇ قىلسا،... نېمىلىكى بولمىسۇم مەن ئۇنىڭ دادىسىنىڭ ئەمرىدە قالغان ئايلىق، گەپلىشىپ قالغىنىمىز ياخشى... مەن ئۇ چاغدا كۆزى كىچىكلىك قىپتىكەنمەن، ئايال خەق دېگەن شۇنداق بولۇدۇكەنمىز،... ھازىر ئەپەندىلەر بازار تېپىپ كەتتى، ئەپەندىلەر يامان كۆرگەنگە ھەمە خەق تۈكۈرىدىغان بولدى... مەنمۇ غەلىتىلا بولۇپ قالدىم...
ــ بولۇدۇ، مەن سابىتقا ئېيتاي، ھېلىمۇ بولسا ئاچا- ئىنى بولۇپ ئۆتۈڭلار، بۇنى ياخشى ئويلاپسىز، مېنى دېسىڭىز، مەن سىزنى چۈشۈنىمەن.
ــ دېگىنىڭىز بىلەن، ئايال كىشى دېگەن ئاجىز نېمىكەن، مانا

ئەمدى مېنىڭ ھالىم، ئۆمۈر بويى تۇل ئۆتۈپ كېتىش پىشانەمگە پۈتۈلگەن ئوخشايدۇ... تۇل خوتۇن دېگەن شۇ، تۇڭۇلۇكى يوق ئۆيدەك...

ــ نېمىشقا نائۇمىد بولىسىز، سىزگىمۇ خۇدانىڭ بۇيرىقى بارداۋر، سەۋرى قىلىڭ.

ــ سەۋرەم چەككە يەتتى،...

ئۇلار خوشلاشقاندىن كېيىن تەۋپىق ئويلۇنۇپ قالدى: «ئۇ قانداق زۆرۈرىيەتتىن مەن بىلەن ياخشى خوپ بولماقنى لازىم تاپتى؟ ئۇنىڭسىز كۈنى ئۆتۈۋېرەتتىغۇ؟ گەپلىرى بىردە زەھەرلىك، بىردە ئوڭدەك... تۇۋا، ئۇنىڭ يولۇمدا پەيدا بولۇپ قېلىشى تاسادىپىمۇ ياكى بىر پۈتۈن ئاخبارات سىستېمىسى تەمىنلىگەن ئاخبارات بىلەن بۇ يەردە تۇردىمۇ؟...»

تەۋپىق مەشھەدتىنىڭ ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىكەنلىكىنى ئىلگىرىمۇ ھېس قىلاتتى. ئەمدى ئۇز ئۆزىنى يەنە بىر قېتىم ئاگاھلاندۇردى. ئۇ جاھىل كۈچلەرنىڭ دىنىي قورال بىلەن قارشى چىقىپ مەغلۇپ بولغانىدىن كېيىن، ئۇسۇلنى ئۆزگەرتىشكە باشلىغانمىكىن دېگەن گۇمانغا كەلدى.

ئۇ شورۇققا كېلىپ گۈلزادىنىڭ ئۆيىنى ئىزدەپ تاپتى.

تەۋپىقنىڭ ھويلىغا كىرىپ كەلگىنىنى ئەڭ ئەۋۋەل گۈلزادە ئۆزى كۆردى. ئۇ ئۆگزىگە تېزەك يايغىلى چىقىپ شەرق تەرەپتىكى چەكسىز كەتكەن، كەچكى گۈگۈمدا قاريىپ كۆرۈنۈۋاتقان يېشىل دالاغا قاراپ تۇرۇپ قالغانىدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرگەندە ھەم خوشاللاندى، ھەم قورقتى. مانا شۇ تۇيغۇنىڭ ئەسىرلىكىدە ئۆگزىدىن چۈشەلمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندى ئۆيگە كىرىپ كېتىپ بىر ھازادىن كېيىن شوتا قېشىغا كەلدى- يۇ، يەنە پىكىرىدىن يېنىپ، مورىغا كېلىپ قۇلاق سالدى. مورىدىن تېزەك ئوتنىڭ ئىسى كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. تۈتۈنىدىن كۆيگەن تېزەكنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. گۈلزادە مورا تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، ئۇي ئىچىدە بولۇۋاتقان سۆزلەرگە قۇلاق سالدى. ئۇنىڭ ئاشۇنداق ئولتۇرغان ھالىتىدىن ھەم بالىلىق خۇسۇسىيەت، ھەم پەۋقۇلئادە بىچارىلىك چىقىپ

تۇراتتى. گۈلزادە بۇ ھالنى ئۆزىمۇ ھېس قىلدى. شۇڭا بىردىنلا ئۆز - ئۆزىگە ئىچى ئاغرىش تۇيغۇسى بىلەن كۆڭلى بۇزۇلۇپ مىشىلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇ مۇرلىرىنى سىلكىتىپ، ئېسەدەپ يىغلاش بىلەن، ئۆي ئىچىدىكى پاراڭغا قۇلاق سېلىشىنىمۇ يادىدىن چىقىرىپ قويدى. ئۇ ئەنە شۇنداق ئېچىنىشلىق ھالەتتە مورغا يۆلۈنۈپ، مىشىلداپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ بەختسىزلىككە تولغان ئۆمرىنى باشتىن ۋاراقلاشقا باشلىدى. ئۇ ئۆمۈر دەپتىرىنى ۋاراقلىنىغىدا ئۆزىنىڭ سابىت بىلەن ئۇچرۇشىدىغان قىسقا ۋاقىتلىرىدىن باشقىسى ئازاپ- كۈلپەت ئىكەنلىكىنى، ئەگەر بۇ ئاخىرىقى تەسەللىدىن، بىردىن- بىر كۆڭۈل خوشى، بىردىن- بىر بەختىدىن مەھرۇم قالسا، ئۆزىنى ھاياتقا باغلاپ تۇرۇۋاتقان ئەڭ ئاخىرىقى رىشتىنىڭمۇ ئۈزۈلۈپ كېتىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇ ئۆزىنىڭ تەقدىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان زور ئىشقا ــ ھازىر ئۆي ئىچىدە بولۇۋاتقان سۆھبەتكە دىققىتىنى ئاغدۇردى. ئەنە شۇ چاغدىلا ئۆگزىگە چىقىپ بەك ئۈزاق تۇرۇپ قالغانلىقىنى ئويلاپ، ئالدىراپ شوتىغا كەلدى ۋە شوتىدىن چۈشۈۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئۆگزىدە مېڭىپ يۈرگىنى ئۆيدىكىلەرگە ئېنىق بىلدۈرۈپ تۇرىدىغانلىقىنى بىردىنلا ھېس قىلدى- دە، بۇ ئاخماقلىقتىن ھەم كۈلگىسى كەلدى، ھەم قورقتى.

ئۇ ئۆگزىدىن چۈشۈۋېتىپ، ئۆگزەي ئانىسىنىڭ زالىملىقىنى، رەھىمسىزلىكىنى، بۇنداق يامان خوتۇن مەمتىلى ئەپەندىگە بويسۇنۇش، بويسۇنماسلىقىنى، مەمتىلى ئەپەندىمۇ ئۇنىڭدىن قورقامدىغانلىقىنى دېگەنلەرنى ئويلاپ ئەندىشە قىلىپ قالدى. چۈنكى ئۇنىڭ قارىشىچە ئۇنىڭ ئۆگەي ئانىسىدىن ھەممە ئادەم، ھەتتا ئىتلارمۇ قورقاتتى.

گۈلزادە ئاشخانا ئۆيىنىڭ ھويلا تەرەپتىكى ئوچۇق ئىشىكىدىن كىرىشكە جۈرئەت قىلالماي، دالانغا كىردى. دالاندىن ئاشخانا ئۆيگە كىرىشتىكى ئىشىكتە تۇرۇپ، مېھمان بىلەن ساھىپخانىلار ئارىسىدىكى سۆھبەتكە قۇلاق سالدى.

ــ...بىزغۇ مەيلى دېسەكمۇ دەرمىز، ئەمما لېكىن، تويلۇشۇپ بولغاندا

يېنىشۋالساق ئوغۇل تەرەپ نېمە دەر؟ــ بۇ ئۆگەي ئانىنىڭ ئاۋازىدى. گۈلزادە ئىشىنىڭ چېگىشلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بۇنى ئەمدى مەمتىلى ئەپەندىمۇ ھەل قىلالمىسا قانداق قىلارمەن دەپ ئەنسىرىدى.

ــ بۇ يەردىن چىقىپ، ئۇ كىشى تەرەپكە بارىمەن، ئۇ ياقتىن ئەندىشە قىلماڭ،ــ دېدى تەۋپىق خاتىرجەم ئاۋازدا.

ــ يۈرت- كېچەك ئالدىدا سەت بولۇدۇغان بولدى- دە! ــ تەن بەرگىسى كەلمەيۋاتقان ئۆگەي ئانا يەنە غۇدۇڭشىدى.

ــ نېمە سەت تۇرۇدۇ؟ گۈلى- گۈلىگە، خىلى- خىلىغا كەلگەن ئىشمۇ سەت تۇرامدىكەن؟

ــ قېنى ئۇ قىز، مەن ئۇنىڭغا سىلەرنىڭ رازى بولغانلىقىڭلارنى يەتكۈزەي. ئۇنىڭ ناتاۋان قەلبى يايراپ كەتسۇن.

گۈلزادە ئالدىراپ- تېنەپ دالاندىن ھويلىغا چىقتى ۋە ئاشخانىنىڭ ھويلا تەرەپتىكى ئىشىكىگە يېقىن كېلىپ «ھە!» دېدى. ئاندىن تارتىنغان ھالدا ئۆيگە كىردى.

ــ كېلىڭ قىزىم، خوشخەۋەرمىنى قوبۇل قىلىڭ، ــ دېدى تەۋپىق.

گۈلزادە ئۇنىڭغا يېقىنراق كەلگەندە چىراق يورۇقىدا بۇ نازۇك بەدەنلىك كىچىككىنە قىزنى ئېنىقراق كۆرۈپ، شۇركۈنۈپ كەتتى. غەزىپى غۇرۇرىدە ئۆرلىدى:

ــ مۇشۇ قىز شۇمۇ؟ ئاشۇ سىز بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئادەمگە ياتلىق قىلماقچى بولغىنىڭلار مۇشۇ غۇنچىمۇ؟ــ دېدى ئۇ ئەرگە ئاندىن ئايالغا قاراپ، ــ خۇدايا توۋا، نېمانچە باغرى قاتتىقلىق بۇ؟! يۈرىكىڭلار قانداق چىدىدى؟ سىز قانداق ئاتا- ھە؟!

بىچارە ئاتا بېشىنى تۆۋەن سالدى. گۈلزادە بولسا بۇلاق كۆزلىرىدىن سۇلغۇن مەڭگۈ دۇردانىلەرنى تامدۇرۇپ تىرنىقىنى تاتىلاپ تۇراتتى. تەۋپىق ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ گۈلزادىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە پاكىز قولياغلىقىنى ئېلىپ، قىزنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتتى. قىز تەۋپىقنىڭ

ھەرىكىتىدىن ئەسلا كۆرۈپ باقمىغان ئاتىلىق مېھرىنى ھېس قىلىپ، ئۆزىنى زادىلا تۇتالماي قالدى.

ــ يىغلىماڭ، قىزىم، مەن سىزگە ئاتا، مەن سىزنى قوغدايمەن. دىنىمىزدا قىزنىڭ رازىلىقى نىكاھنىڭ ئالدىنقى شەرتى دېيىلىدۇ، ئاياللارنىڭ ئىنسانىي ئورنىغا ھۆرمەت قىلىش تەكىتلىنىدۇ. لېكىن ھازىر پەتۋا ھەر كىمنىڭ ئېھتىياجىغا قاراپ ئويلاپ تېپىلىۋاتىدۇ،... ــ دېدى غەزەپ بىلەن، ــ قېنى كۆرىمىز بۇنداق پەتۋاچىلارنىڭ گۆمپىسىنى!

بايىاتىن بېرى تارتىنىپ، ئاۋازىنى چىقىرىشقا جۈرئەت قىلالمايا، مىشىلداپ يىغلاۋاتقان گۈلزادە تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرغان مېھرىۋانلىقتىن بارغانسېرى كۆڭلى يۇمشاپ، ئۆتمۈشى ۋە كەلگۈسى كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ، ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرۇش ئىقتىدارىنى پۈتۈنلەي يوقۇتۇپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئەپەندىنىڭ ياغلىق تۇتقان قولىنى تۇتتى. دە يەنە بىر قولىدا ئۇنىڭ مۇرىسىگە ئېسىلىپ ھۆكۈرەپ يىغلىۋەتتى. بۇ ھال ئەسلىدىمۇ ياش. ئۆسمۈرلەرنىڭ بەخت. سائادىتى ئۈچۈن كۆڭۈل بۆلۈپ تۇرۇدۇغان تەۋپىقنى قاتتىق ئېزىۋەتتى، ئۇمۇ يېشىنى تۇتالماي قالدى.

گۈلزادىنىڭ دادىسىمۇ بۇ ھالدا چىداپ تۇرالماي، كۆز يېشى قىلدى. چۈنكى ئىنسان ئۈچۈن بىرىنچى مۇھەببەت قانچىلىك قىممەتلىك بولسا، شۇ مۇھەببەتنىڭ مەھسۇلى بولغان پەرزەنتىمۇ شۇنداق تاتلىق بولۇدۇ. گۈلزادىمۇ ئۇنىڭ دەسلەپكى ئايالىدىن بىر تال تەۋرۈك بولغاچقا، ئۇنىڭغا بولغان ئامراقلىقى ھېچقايسىغا ئوخشىمايتتى.

ــ سېنى شۇنچىۋالا لەختە قىلىشىمنى بىلمەپتىمەن، بالام! ھەممىسى مەن كالۋانىڭ كالۋالىقى! ــ دېدى مىشىلداپ، ئۆزىنى ئەيىپلەپ.

ــ شۇنداق، ــ دېدى تەۋپىق. ئۇنىڭ ئاھاڭىدا تەئەددىدىن ئەسەر يوقىدى، بەلكى بىر خىل سەممىيلىك چىقىپ تۇراتتى، ــ بىز خوتۇن-قىزلاردىمۇ قەلب بولۇدۇغانلىقىنى، ھېس. تۇيغۇ بولۇدۇغانلىقىنى، ئۇلارنىڭمۇ ئىنسان ئىكەنلىكىنى خىيالىمىزغا كەلتۈرمەيمىز. ھامان

ئۆزىمىزنىڭلا خاھىشى بويىچە ئۇلارنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە خۇلاسە چىقىرىمىز. مۇشۇ ھالدا ئۆزىمىزنى مۇسۇلمان دەپ يۈرىمىز، ئاللاھنى ئالداپ ئوقۇپ يۈرگەن نامازلىرىمىزغا ۋاي! رەسۇلۇللاھ ئائىشە ئانىمىزنى قانداق ھۆرمەت قىلاتتى؟... لېكىن بىز ئىنسانىيەتنىڭ ئانىسى بولغان ئايالالرنىڭ تېخىمۇ ھېسياتچان بولۇدۇغانلىقىنى ئويلىمىساق بولمايدۇ.

ــ گەپ قىلمىسا، ...ئاچىسى رازى بولۇدۇ دېسە راست دەپتىمەن، بۇنچىلا قان- زەرداپ بولۇشنى بىلسەم بۇنداق پوقنى يەمتىم... ھېلىمۇ ياخشى كەينىگە تاتىپ بۇگۈنگىچە كەلگەنىدىم، بولمىسا نۇمۇق، ئەتىيازنىڭ بېشىدىلا بېشىڭغا چىقىدىكەنمەن ... خۇداغا شۈكرى، خۇدانىڭ قۇدرىتىدىن پاختا ئىچىدە ئوت ساقلايدۇ دېگەن شۇ- دە!...

ــ سىز، ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ ئۆز ئاتىسىغا كۆڭلىدىكىنى ئاشكارا ئېيتالمايدىغانلىقىنى بىلمەمسىز؟

تەۋپىق ئاتا بولغۇچىنى يەنمۇ خجىل قىلغۇسى كەلمەي، گۈلزادىگە يەنە بىر ئاز تەسەللىي ئېيتىپ، قايتماقچى بولۇپ، ماڭدى. بۇ چاغدا مات بولغىنىغا ھەم غەزىۋى كەلگەن ھەم ئىزا تاتقان ئۆگەي ئانا، باشقا ئۇيگە چىقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ يەردە ئېرىنىڭ لىكتاسىملىقىنى سۆكۈپ:«مىس- مىس ئەر كىشى دېگەن خوتۇن كىشچىلىكمۇ ئەمەس- تە، نۇمۇق پۈتكەن ئىشىنى بىكاردىنلا ئاغا تاتىپ، مانا!... » دەپ كوتۇلداۋاتاتتى. ئەمدىلا تۇيغۇلىرى ئويغانغان ئاتا، قايتماقچى بولغان تەۋپىقنى تەكەللۇپ بىلەن توتۇپ قېلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، تەۋپىق يەنە ھېلىقى «يىگىت»نىڭ ئۆيىگە باردىغانلىقىنى ئېيتىپ خوشلاشتى.

ئۇ قايتقان ھامانلا ئايالدىن تۇگىمەس تىل- ئاھانەت ئاڭلايدىغانلىقىنى بىلگەن ئاتا، تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن قىيماستىن قاراپ قالدى.

يەتتىنچى باب

كۆڭۈل كىمنىڭ بولسا قالى قوي چىغاي،
قىلسا كۈچۈن بولماس ئانى توق باي.
(كىمنىڭ كۆڭلى ئەگەر كەمبەغەل بولسا
ئۇنى كۈچ بىلەن باي قىلىپ بولماس)
ــ «تۇركى تىللار دىۋانى» دا بېرىلگەن خەلق ماقاللىرىدىن.

1

تەۋپىق 1935-يىلى 12- ئاپرىلدىكى تەنتەربىيە مۇسابىقىسىگە ئوقۇغۇچىلارنى تەييارلاشقا ئۇلگۈرەلمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ سىنتەبىرگىچە جىددىي تەييارلىق قىلىپ، 18- سىنتەبىردە بولۇدۇغان مۇسابىقىدە ئۈتۈپ چىقىش ئۈچۈن تولۇپ- تاشقان ئىشەنچ بىلەن كىرىشىپ كەتتى. ئىزچىلار ۋە ھەر قايسى مەكتەپتىكى تەنتەربىيە ماھىرلىرىدىن باشقا تاللانغان 500 ئوقۇغۇچىنى بۇيامەتتە مەخسۇس تەربىيىلەشكە باشلىدى.

مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانىنىڭ كۆپۈيىشى بىلەن ئۇنىڭ پائالىيەت مەزمۇنلىرى بېيىپلا قالماي، پائالىيەت دائىرىسىمۇ پەۋقۇلئاددە كېڭىيىپ كەتكەنىدى. بۇ ئاڭلىماقا بىر ئادەم ئۈچۈن زادىلا مۇمكىن بولمايدىغان ئىشتەك تويۇلسىمۇ، لېكىن بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە بىر ئادەم- ئاشۇ ئوتتۇز ياشلاردىن ئاشقان، ئاق سېرىق يۈزىگە قىزىللىق تەپچىپ تۇرىدىغان، كىچىك بۇرۇتلۇق، ئوتتۇرا بوي كىشى ھەقىقەتەنمۇ يېتىشىپ كېتىۋاتاتتى. بەلكىم ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ، مىللەتكە ئۆزىنى بېغىشلاش تۇيغۇسى كۈچ-

قۇۋۇەت ئاتا قىلىۋاتقاندۇر. ئۇ سۈنتاغدىن سالاھىددىن ئەپەندى ئېچىۋاتقان دارىلمۇئەللىمىنگە ھەر ۋاقىت بېرىپ تەكشۈرۈپ تۇراتتى، دەرس ئاڭلايتتى. ئوقۇغۇچىلاردىن ئۆزى ئېغىرچە ئىمتىھان ئالاتتى. (ئۇ ئۆزى ناتىق بولغاچقىمۇ ئوقۇغۇچىلاردىن تېكىستكە قارىماي چاققان سۆزلەشنى تەلەپ قىلاتتى). دارىلمۇئەللىمىنىڭ تەنتەربىيە، ناخشا دەرسلىرىنى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالغانىدى. بۈنىڭدىن باشقا مۇشېپقە خانىمنىڭ قىزلار مەكتىپىگىمۇ شۇنداق قىلاتتى. ھەتتا كاتتايايلاق مەكتەپكە بېرىپمۇ ناخشا ئۆگۈتۈپ كېلەتتى.

مۇسابىقە ئۇچۇن تەييارلاۋاتقان تەنتەربىيە تۈرلىرىنىڭ كۆپلىكىمۇ كىشىنى تاڭ قالدۇراتتى. يېنىك ئاتلېتىكىدا بۇگۈنگىچە خەق ئاڭلىمىغان تۈرلەرمۇ باربدى. ياغاچ ئايلاق ئويۇنى، چاقپىلەكتىن ئاتلاش، تاغارغا كىرىپ يۈگرەش، بالا ھاپاچ قىلىپ يۈگرەش، خادىغا تايىنىپ ئىگىز سەكرەش،...

«ياغاچ ئايلاغ ئويۇنى»دا تەنھەركەتچى پۇتىغا بىر مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى كالتەكىنى باغلاپ، يەردىن 70-80 سانتىمېتىر ئىگىزلىكتە كۆتۈرۈلۈپ ماڭاتتى، يۈگرەيتتى ياكى ھەرخىل فىگورىلارنى چىقىراتتى.

«چاقپىلەكتىن ئاتلاش» ئويۇنىدا ئىككى تال ئۇزۇن ياغاچ بىر مېتىر ئارىلىقتا، يەردىن 70 سانتىمېتىرگىچە ئىگىزلىكتە پاراللېل قويۇلغان بولاتتى. پاراللېل قويۇلغان ئىككى ياغاچقا ھەر بىر يېرىم مېتىر ئارىلىققا بىردىن چاقپىلەك توغرىسىغا قويۇلاتتى. چاقچىلەكنىڭ دىئامېتىرى 60 سانتىمېتىرچە كېلەتتى. چاقپىلەك ئىنتايىن يېنىك بولۇپ سەل- پەل تېگىپ كەتسىلا پىرقىراپ كېتەتتى. تەنھەركەتچى ئۈدۈلدىن يۈگرەپ كېلىپ پاراللېل قويۇلغان ئىككى چاقپىلەكتىن ئاتلاپ ئۆتەتتى. تەلەپ ھەم تېز بولۇش، ھەم چاقپىلەكنى مىدىرلىتىۋەتمەسلىك.

«تاغارغا كىرىپ يۈگرەش»تە تەنھەركەتچى قولتۇقىغىچە تاغارغا كىرەتتى. ئاندىن تاغارنىڭ ئاغزىنى قولتۇقىدىن بوغۇپ قويۇپ، ئىككى پۇتى بىلەن تاغارنىڭ ئىككى بۇلۇڭغا چىڭ تېرەپ تۇرۇپ، تاغارنىڭ كەڭلىكى يول قويغان ئارىلىقتا قەدەم ئېلىپ يۈگرەيتتى. مەشقلەردىن

كېيىن قەدەمنى ئۇششاق ئېلىپ تېز يۈگرەشكە بولاتتى. ئەگەر تاغارنىڭ كەڭلىكى بىلەن چەكلەنگەن قەدەم ئارىلىقى بۇزۇۋېتىلسە ياكى ھەركەت تېز بولمىسا ئاسانلا يىقىلىپ چۈشەتتى.

«بالا ھاپاچ قىلىپ يۈگرەش»تە تەنھەركەتچىنىڭ كۆزى تېڭىپ قويۇلاتتى ھەمدە ئۇنىڭ يۈگرەش لېنتىسىگىمۇ ھاك سېپىپ چەكلىنەتتى. بىر مېتىر كەڭلىكتە پارالىل ھاك سېپىلگەن ئارىلىقتىن يۈگرەيتتى. كۆزى تېڭىقلىق بولغاچقا ئۇنىڭ سىزىقتىن چىقىپ كەتمەسلىكىگە، بۇرۇلۇشتا بۇرىلىشى، ۋە ئاخىرقى پەللىگە بارغاندا توختىشى قاتارلىق ھەرىكىتىگە ئۇ ھاپاچ قىلىۋالقان 7- 8 ياشلاردىكى بالا ئۇنىڭ ئىككى قولىقىدىن تۇتۇۋېلىپ «قوماندانلىق» قىلاتتى.

يۇقىرىقى ھەرىكەتلەر بۇ دىياردا شۇ كەمگىچە كۆرۈلمىگەن مۆجىزە ئىدى. شۇڭا بىكارچى كىشىلەر ئۇلارنىڭ مەشىقلىرىنى كۆرۈپ، بۇ مەيداندىن كېتەلمەي قالاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا ئىزچىلارغا ھەربىي مەشىق، ھەربىي تەلىم-تەربىيە بېرىلەتتى. ئۇلار 8-9 قەۋەت پەخشى تاملاردىن شوتىسىزلا ئۆتۈش، تىك قىيالارغا يامىشىش، چېلىشىش،«دۈشمەن» بىلەن ئېلىشىش — قورالىق «دۈشمەن»گە قورالسىز تاقابىل تۇرۇش، قورالىنى تارتىۋېلىش — قاتارلىق ماھارەتلەرنى مەشىق قىلاتتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر سەنئەت ئەترىتىمۇ تەشكىل قىلغانىدى.

بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە يېتەكچىلىك قىلغۇچى تېرىنېر، رېژىسسور، كومپوزىتور، مۇئەللىم- بىرلا تەۋپىق ئىدى. ئۇنىڭ ھاياتى ئەنە شۇنداق زىچ پائالىيەت بىلەن تولغاچقا، شەخسىي تۇرمۇشى ھەققىدە ئويلاشقا چولىسى تەگمەيتتى. ھەتتا خىيال سۈرۈشكىمۇ پەقەت كەچتە، ئۇخلاش ئالدىدىلا ئېشىناتتى. لېكىن، ئۇنىڭ خىيالى يەنىلا خىزمەت ئۈستىدە، ئىجادىيەت ئۈستىدە بولاتتى. ئۇ كەچتە خاتىرىسىنى ھامان بېشىدا قويۇپ ياتاتتى. چىراق ۋە سەرەڭگىمۇ ياستۇقنىڭ قېشىدىلا بولاتتى. مۇزىكا، شېئىر، سەھنە ئەسىرى ياكى خىزمەت پىلانى ھەققىدە

بىرەر ئىجادىي پىكىرگە كەلگەن ھامان چىراقنى ياقاتتى. دە، يېزىۋالاتتى. چاقماق چاققاندەك پەيدا بولۇپ، يەنە چاپسانلا غايىپ بولۇدۇغان ئۇچقۇر ئىلھاملار قېچىپ كېتەلمەي، ئۇنىڭ ھەممە نەرسە تېپىلىدىغان خاتىرىسىگە بەند بولاتتى. ئۇ شۇنچە كۆپ پائالىيەتلەر ئىچىدە ئۇخلاشقا بەكلا ئاز ۋاقىت ئاجرىتاتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئەتىگىنى روھلۇق ھالدا ئورنىدىن تۇراتتى. ئۇ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان ئۇلۇغ ئىشلار ھەققىدە ئويلاپ، مەمنۇنلۇق بىلەن يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋالاتتى. ئاغزىنى چايقاپ بولۇپ بىر بۇردا قاتتىق نان يەيتتى، ئاندىن ھويلىدا گىمناستىكا ئوينايتتى. بامدات نامىزىغا چىقىپ كىرگەندىن كېيىن كېسەل كۆرسۈتىدىغانلارنى قوبۇل قىلاتتى. ئاندىن ناشتا قىلاتتى. دە، مەكتەپكە كېتەتتى.

رۇشەتى مەكتەپتىكى دەرسىنى تۈگۈتۈپ سۆنتاغقا دارىلمۇئەللىمنىگە، قىزلار مەكتىپىگە، ئۇ يەردىن بۇيامەتتىكى بەشيۈز تەنھەركەتچىنىڭ ئالدىغا كېتەتتى. چۈشلۈك، كەچلىك تاماقلىرىنى قەيەردە تۇغرا كەلسە شۇ يەردە يەيتتى. بەزىدە ئالدىراشلىقتا ئېسىدىن چىقىرىپ قويياتتى. دە، يېزىلارنى ئايلىنىشقا ئاتلىناتتى. بۇ جايلاغا ھەتتا جەڭلەرنى باشتىن كەچۈرگەن مۇھاپىزەتچىلىرىمۇ چىدالماي قالاتتى. شۇڭا ئۇ ئۆلارنى تولاراق ئالمايلا كېتەتتى.

ئۇ مانا شۇ ئالدىراش ھايات پائالىيىتى ئىچىدە جەمئىيەت تەرتىپىنى ياخشىلاش ئىشىغا ھەم ۋاقىت تاپتى. ئوغرى، قىماۋاز، نەشكەش قاتارلىق يامان ئىش، يامان ھەربكەتلەرگە ئادەتلەنگەن كىشىلەرنى ئۆزگەرتىش، يامان ئادەتلەرنى چەكلەش مەخسەت قىلىنغان كومىدىيىسىنى پۈتتۈرۈپ، ئۇنى سەھنىلەشتۈردى. بۇ كومىدىيە قويۇلىدىغان كۈنى ھەزرەت سۇلتاندا ئاممۇي يىغىلىش ئۆتكۈزۈلدى.

خانىقا ھوجرىلىرىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ مەيدان ، دەرەخ شاخلىرى، دائىرە تاملار، ئۆگزىلەرگىمۇ ئادەملەر لىق تولدى. كىچىككىنە سەھنىدە ئارتىسلار پەيدا بولدى. تەۋپىقنىڭ چاقچاق قولىدا باراۋان گۇمبۇرلىدى. قۇربان ئىبراھىم سۇنايىنى چالدى. مەھەممەد قارى مەشرەپ نەي چالدى،

زەكى تەمبۇر چالدى. زىل ئاۋازلىق قۇربان جاپپارنىڭ ئېلانى ئاڭلاندى.

ئارتىسلارنىڭ بىرى مەستانىڭ رولىنى ئالغان بولۇپ، دەلدەڭشىپ مېڭىپ سەھنىگە چىقتى. ئۇ مەستەرچە مېڭىشىنى، مەستەردەك قاراشنى ۋە قول پۇلاڭلىتىشىنى شۇنچىلىك قاملاشتۇردىكى، ھە، دېگەندە تاماشابىنلار گۈلدۇراس ئالقىش يېڭراتتى. ئارقىدىن«مەست» يەنە مەستەرگە خاس ئاخمىقانە سۆز ۋە تېتىقسىز ھەرىكەتلەرنى قىلىپ، كىشىلەردە مەستەرگە نىسبەتەن يىرگىنىش پەيدا قىلدى. ئۇ ھەتتا ياخشى- ياماننىمۇ پەرق قىلالمايتتى. «ئېشەك سۈيدىكى دەريا كۆرۈنۈپ» ئۇ يەردىن ئۆتۈشكە جۈرئەت قىلالماي، چېكىسىنى تۇتاتتى. ساق كىشىلەر (باشقا ئارتىسلار) ئۇنى مەسخىرە قىلاتتى. بۇ مەسخىرىلەرنى «مەست» ئۆزىگە بىلدۈرۈلۈۋاتقان ئالقىش دەپ قاراپ، تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ لاۋزىلىشاتتى. تۇرمۇشتا بۇنداق ئادەملەرگە ئانچە يىرگىنىپ كەتمەيدىغان، بەلكى ئادەتتىكى ئىشتەك ئۇگۈنۈپ قالغان خەلق، سەنئەتنىڭ كۈچى بىلەن ئېچىش ۋە چېكىنىشنىڭ يىرگىنىشلىكلىكى، زىيىنى، ئابروينى تۆكۈدىغانلىقىنى ئاسانلا كۆرىۋالدى. «مەست»نىڭ قېرى دادىسى چىقىپ ئۇنىڭدىن پۇل سوردى ھەمىمە پۇلنى ئېچىپ، قىمار ئويناپ تۈگۈتۈپ بولغاچقا «پۇل يوق!» دەپ ۋارقىردى. شۇنداقلا خەلق ئۇنىڭ كۆينەكچان ئىكەنلىكىگە دىققەت قىلدى. كېيىن ئۇ يەنە بىر كىشىدىن «نەشە بارمۇ؟» دەپ سوردى ۋە بېشىدىكى دوپپىسىغا تېگىشمەكچى بولدى... نەشىنى كانايچە قىلىپ ئوراپ ھوزۇرلۇنۇپ چېكىشكە باشلىدى ۋە: «جاھاننىڭ راھىتى مۇشۇكەنغۇ، مانا ھازىر ئەرشىنى كۆرىۋاتىمەن» دەپ ھىجايدى. ئۇ تېخىمۇ ئېلىشمان بولۇپ كەتتى. ئارقىدىن كۆكرىكىنى تۆتۈپ ئازاپلانغان ھالدا قۇرۇق قەي قىلدى. ئۇنىڭ ئىنتايىن قىيلىنىۋاتقانلىقىنى چىرايىدىن ۋە ئېلىشىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن بىلىشكە بولاتتى. ئۇ يەنە بىر قېتىم قۇرۇق قەي قىلىپ تولغۇشۇپ كەتتى. ئارقىدىن شاقىرتىپ قۇسۇۋەتتى. ئاندىن بېشى قېيىپ، دەلدەڭشىپ، قۇسۇق ئۈستىگىلا يېقىلىپ چۈشتى.

ئارتىسىنىڭ ئويۇن كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغان خەلق، ئۇنىڭغا لەنەت، قارغىش ياغدۇرۇپ كېتىشتى... «مەست» كىرىپ كېتىش ئالدىدا خەلقە ئىگىلىپ تازىم قىلىۋەتتى، خەلق شۇندىلا ئۆزلىرىنىڭ ئويۇن كۆرۈپ تۇرغانلىقىنى بىلدى. ئىككىنچى كۆرۈنۈشتە مەستىنىڭ ئائىلىسى، خوتۇن- بالىلىرىنىڭ يامان ئەھۋالى، كۆز ياشلىرى ئېچىنىشلىق تەرزدە تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى يامان قىلمىشىنىڭ ئاچچىق ئاقىۋىتى ئىدى...

ئويۇن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن تەۋپىق ئوتتۇرىغا چىقىپ، خەلقنى تېنچلىنىشقا ئۈندىدى:

ــ ئەي، ۋەتەنداشلار، ــ دەپ سۆز باشلىدى ئۇ، ــ نەشە چېكىش، قىمار ئوينىاش، ھاراق ئىچىش قاتارلىق يامان ئىشلارغا ئىسلام دىنى يول قويمايدۇ. ئىلىم- پەنمۇ بۇ ئىشلارنىڭ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. ئەمما شۇ كەمگىچە توغرا تەلىم- تەربىيە، توغرا تەشۋىق- تەرغىبات بولمىدى. كونا دۇنيانىڭ ھاممىلىرى بۇ ئىشلارغا سۈكۈت قىلىپ تۇرىدۇ. ھازىرغىچە بۇ ئىش ئەنە شۇنداق داۋام قىلىپ كەلدى. بۇ جەھەتتە يېڭىچە مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ ئاۋالقىلارغا قارىغاندا خەلقچىل، ئومۇمىيەت روھىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. قۇرۇق گەپنى قويۇپ، ئەمەلىي گەپكە كەلسەك، ئىلگىرى بۇنداق يامان ئىشلارنى چەكلەش ئۈچۈن ھېچقانداق ئەمەلىي بىر ئىش قىلىنمىغان، ھېچكىم بۇنداق بىر ئىشنىمۇ ئويلاپ كۆرمىگەن. ھەركىم چەكسە ئۆزىنىڭ پۇلى، بۇزسا ئۆزىنىڭ پۇلى،... دەيدىغان ئۆزىنىلا بىلىشتەك شەخسىيەتچىلىك بىلەن، يامان ئىشلارغا سۈكۈت قىلىنغان. ئېنەكىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ بېشىغىمۇ كېلەر، دېگەندەك، ئەگەر جەمىيەتتە بۇنداق يامان ئىش مەۋجۇت ئىكەن، ئۆزىنىڭ پۇلىغا قىلىۋاتقاندەك قىلسىمۇ بىر كۈن ئۇنىڭ زېيىنى باشقىلارغا تېگىشىنى، بىزنىڭ بالىلىرىمىزغىمۇ مەرىزى يۇقىشىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانمىز. ئەمدى بۇنداق ئىشلارغا ھېچ يول قويۇلمايدۇ! ئەمەلىي تەدبىر قوللىنىمىز،ــ تەۋپىق ئاڭلىغۇچىلارغا

قاراپ بىردەم سۈكۈت قىلدى. ئاندىن،ـــ ھەربىر ئازنا مەسچىد، مەھەللە مەسچىتلەرنىڭ ئىمامىلىرى، شۇ مەسچىتلەرنىڭ نامازخانلىرى ئۆز دائىرىسىدىكى پۇخرالار ئىچىدە مۇشۇنداق يامان ئادىتى بارلار بولسا شۇلارغا تەربىيە بېرىشنى ئۆزلىرىگە پەرز دەپ بىلىشلىرى كېرەك. بىزمۇ تىياتىر قويۇش، ناخشا- قوشاق ئارقىلىق تەشۋىق، تەربىيىنى ئېلىپ بارىمىز. مانا بۇ بىزنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشىمىز؛ ئىشىنىڭ بېشىدىكى سىگنالىمىز، چىرايلىق ئېيتقىنىمىز بولۇدۇ. بۇنىڭغا كۆنمىگۈچىلەر بولسا بىز ئوندىق بويىنى قاتتىقلارنى جازالاشقا ھەقلىقمىز، ئىزچىلارغا ئاتۇشنىڭ جەمئىيەت تەرتىبىنى ساقلاش، يامان ئىشلارنى توسۇش، يامان ئادەملەرنى تۆتۇش ھوقۇقى بېرىلدى. ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار، يامانلار، يامان يولدىن قايتىپ كۆپچۈلۈكنىڭ قاتارىغا قايتىڭلار، بولمسا قاتتىق قوللۇق قىلىشقا مەجبۇر بولىمىز!...

تۆۋەندە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى. مۇيىسپىتلەر بۇ ھەربىكەتنى ئىنتايىن توغرا بولدى دەپ ھېسابلاشتى. ھەمدە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالا ئوقۇتۇش بىلەنلا بولۇپ قالمايلا، يەنە جەمئىيەتنىڭ تەرتىپىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنى، شەرىئەتكە ئۇيغۇن تۈزۈملىرىنى ئاغزى- ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كېتىشتى.

ـــخۇدا يولىدا مۇشۇنچىلىك خىزمەت قىلىدىغان بىر بەندە چىقماي ھازىرغا كەلدى، بولمىسا بۇنچىۋالامۇ زەبۇنلۇققا چۈشۈپ قالماستۇق...

ـــ شۇنداق، تاس قاپتىمىز، مۇشۇنداق بىر خۇدا ئۆتكەن ئادەمنى دۇشمەنلىكى كەينىگە چىرىپ جەدىت دەپ قوغلىۋەتكىلى...

ـــ ھېلىمۇ ياخشى خۇدا ئۇنىڭ قولى بىلەن مۆجىزىلەر كۆرسۈتۈپ كۆزىمىزنى ئاچتى...

ھەر بىر سۆز- ھەربىكەتتە خەلق رايىنى ئۇتۇپ، نوپۇزى ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقى يەنە بىر مۇنچىلارنىڭ ئىچىنى ئاداتماي قالمىدى. ھابۇلھاجىم بىلەن كەنجى قازاخۇنۇم بىر- بىرىگە ئەلەملىك قارىشىۋالدى. تۇختى زۇنۇن مەمنۇن بولۇۋاتقانىدەك چىشلىرىنى چىقىرىپ ئىككى

تەرىپىگە باقتى. مەمتىمىن بولسا ھېچ ئامال قىلىپ ئىچى قارىلىقنى يوشۇرۇپ قالالماي، يىغىنىنى بۇزۇۋېتىش غەرىزىدە ئىسقىرتىپ جامە ھويلىسىدىن سىرتقا قاراپ ماڭدى. بىراق ئۇ تەرتىپىنى بۇزالمىدى. پەقەت ئۇنىڭغا يېقىن جايدا تۇرغانلاردىن بىر قانچىسى بۇرۇلۇپ قارىغان بولسىمۇ،مەمتىمىنى تونۇپ،ئۇنىڭ ئارقىسىدىن غەزەپلىك پىچىرلاشتى.

ــ مۇشۇنىڭ ئۆزىمۇ شۇ خىلدىكىسىدىن ـ دە!

ــ شۇ، شۇڭا قوڭغا تۇز قۇيغان توخۇدەك تۇرالماي قالدى.

ــ قىمارۋازنىڭ پادىشاسى.....

ــ زىناخورلۇقتا يوق دەمسەن؟ نەشىنى خام يىمەمدۇ تېخى؟!

ــ مۇشۇنى بىر يىغىشتۇرىۋىتىدىغان ئىش بولسىدى...

ــ نىمە دەۋاتسەنۇي؟ ئۇ دىگەن سوۋۇتتە تۇرۇپ كەلگەن نىمە، قىزىل پاچاق، پالشۇنك دىگەن گەپلەر بار. شىڭ دۇبەن پالشۇكلار بىلەن دوست ئىمىش، ئۇنداق بولغاندا ئۇنى كىم جايلىيالايدۇ؟

ــ مەمتىلى ئەپەندى جايلىيالماسما؟

ــ تۆت ئېغىز گەپ بىلەنلا يېپلىنى چىقىرىۋەتمەمدۇ. مەمتىلى ئەپەندى دىگەن خۇدايىم رەھمەت قىلغان ئادەم ـ دە.

ــ مەمتىلى ئەپەندى كۆپچۈلۈككە قاراپ خىتاپ قىلىۋىدى ئارقىدىكىلەرمۇ دىققىتىنى ئاغدۇرۇشتى.

ــ ۋەتەنداشلار، ئاللا بىزنى ئادەم دەپ جىمى مەخلۇقاتتىن ئېزىز قىلىپ ياراتقان ئىكەن، بىز خۇدانىڭ ئىرادىسىگە ئۇيغۇنراق ياشايلى، ئادەمدەك ياشايلى. ھايۋانلارلا پەقەت يىيىشىنىلا بىلدۇ. ئادەمنىڭ تاماق يىيىشى تىرىكلىك ئۈچۈن، لېكىن تىرىكلىكتىن مەخسەت تاماق يىيىش ئۈچۈن ئەمەس، ئادەمگە خاس ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈندۇر.

ــ ۋەتەنداشلار،بىز ئادەم ئىكەنمىز، قۇرۇق سۆڭەكنى ياكى ھېچبىر سەۋەبسىز بىر- بىرىنى تالايدىغان ئىتلارنى دورىماسلىقىمىز لازىم، ــ ئۇ ئالدىنقى قاتاردىكىلەردىن پىكىر سورىغاندەك ئۇلارغا بىردىم قاراپ تۇرۇپ، داۋام قىلدى،ــ بىز نېمىشقا ئىناق ئۆتمەيمىز؟ نېمىشقا كۆپ

ئۇرۇشىمىز؟ كۆپ تالىشىمىز؟ ئۇنىڭسىز چىداپ تۇرغىلى بولمىغۇدەك نېمە ئىش بار؟ ئۆز ئارا ئەپۇ سورىشىپ، ئۆز ئارا كەچۈرۈشۈپ ئۆتسەك بولمامدۇ؟ ئەگەر بازار كۇنىدىكى قىستاڭچىلىقتا بىر- بىرىمىزگە سوقۇلۇپ كەتسەكمۇ شۇنچىلىك ئىش جىدەلگە سەۋەب بولالايدۇ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ گەپ بەرگىسى كەلمەيدۇ. شۇنداق چاغدا نېمىشقا «ئەپۇ قىلىڭ، تېگىپ كېتىپ قالدىم» دېيەلمەيمىز؟ نېمىشقا: «بازار ئەمەسمۇ ، ھېچقىسى يوق» دېيەلمەيمىز؟ ئادەمگە خاس ئەدەپ- ئەخلاقنى ئۇگىنەيلى، ۋەتەنداشلار، ئادەم بولۇش ئۈچۈن ئادەمگە خاس سۈپەت بولۇشى كېرەك، يىرتقۇچىلارچە تالىشىپ تۇرۇپ، ئۆزىنى ئادەم دېگۈچىلەر ئىككى پۇتلۇق بۆرە، خالاس. ھەممەڭلار بۇنداق ئەيىپلەرگە رەددىيە بېرىڭلار، تەربىيە بېرىڭلار، لەنەتلەڭلار، ئۇلار تۇزەلسۇن، تۇزەلمىسە يوقالسۇن،ــ تەۋپىق سۆزىنىڭ ئاخىرىنى شېئىر بىلەن چۈشەندۈردى.

سىلەردە بار ئەجەپ بىر خىل ئەيىپلەر،
نەشە، ھاراق، ئەپيۇندەك كەيىپلەر.
ئويناپسىلەر كاغەز، قىمار دېگەننى،
ئىت يىمەيدۇ سىلەر نان دەپ يېگەننى.
نەشە تارتىپ رەڭگىڭىزدە ھېچ قان يوق،
شۇڭا سىزدە ئادەمگە خاس ۋىجدان يوق.
تەنقىد قىلدۇق ئەخلاقسىز تۇزىلۇر،
تۇزەلمىسە سىزدىن ئۈمىد ئۈزىلۇر.
بىزار بولدى، تويدى خەلق سىزلەردىن،
توغرا مېڭىڭ، ئۇلگە ئېلىڭ بىزلەردىن.
....

خەلق توپى يەنە بىر نۆۋەت گۈلداراس ئالقىش ياڭراتتى. ئالقىشلارنىڭ ئارقىسىدىنلا قۇربان جاپپارنىڭ زىل ئاۋازى كۆتۈرۈلۈپ، ناخشا باشلىدى...

2

ئىزچىلار دەرھاللا جەمئىيەت تەرتىپىنى تەرتىپكە سېلىشتىن تارتىپ ئوغرى، قىمارۋاز، بەڭگى، لۇكچەكلەرنى تۇتۇشقىچە ھەممە ئىشلارنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. مەكتەپ يېشىدىكى بالىلارنىڭ بازار كۈندىن باشقا كۈنلەردە بازارادا قاتراپ يۈرۈشىگە يول قويۇلمايدىغان بولدى. جامە ھويلىسىدىكى كۆل بويىدا- رېدە سايىسىدا چېكىشىپ ئولتۇرىدىغانلار تۈگۈل، خالى بۇلۇڭلاردا چېكىدىغان قىماۋازلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەس بولدى. بازار كۈنلىرى ئادەم كۆپ بولۇدۇغان بولۇشىغا قارىماي، بازار ئىنتايىن تەرتىپكە چۈشكەنلىكىنى بىر قاراشتىلا كۆرۈۋېلىشقا بولاتتى. ئىزچىلار گۈرۈپپىلارغا بۆلۈنۈپ ئايلىنىپ يۈرەتتى. جىدەل- ماجرا قىلغۇچىلار، ئوغرىلار، ئالدامچىلار، قىماۋازلار، شۇنىڭدەك بازارنى مونۇپۇل قىلىۋېلىشقا ئۇرۇنۇپ، دېھقانلارنىڭ بازارغا ئەكەلگەن نەرسىلىرىنى ئەرزان ئېلىۋېلىش ئۈچۈن بوزەك قىلىدىغان مۇشتۇمزور، مۇتەھەملەرنى تۇتۇۋالسا ئۇلارنى باغلاپ ئۇيۇشمىغا (يېڭىلا پۈتكەن بولۇپ، ئۇ يەردە تەۋپىقىنىڭ ئىشخانىسى باردى) ئېلىپ باراتتى. بازار كۈنلىرى ئادەتتە ئۇ شۇ ئىشخانىدا يېزىقچىلىق قىلغاچ مېھمان كۈتەتتى. ئۇنىڭ مېھمانلىرى داۋاگەرلەر، ئىزچىلار تۇتۇپ كەلگەن ئەيىپكارلار بولۇپ، «"قازىلىق» قىلىشقىمۇ توغرا كېلەتتى.

داۋانىڭ ئادىل سورىلىشى، «مۆھۈر ھەققى» ئېلىنمايدىغانلىقى ناھايىتى چاپسانلا خەلقنىڭ دېققىتىنى قوزغاپ، ھەممە ئادەم چوڭ- كىچىك دەۋالار بىلەن مەمتىلى ئەپەندىنى ئىزدەيدىغان بولدى. ھەتتا يىراق كەنتىلەردىنمۇ كېلىشەتتى. بۇنىڭ بىلەن قازى ئەلەمەر تەبىئى ھالدا «بازار»دىن ئايرىلىپ، خەبەردارسىز قالدى.

** **

ماي ئېيىنىڭ ئاخىرلىرىدى. قوياشنىڭ ئوتتەك ھارارىتى يەر-زىمىننى قىزىتىپ، ھەممە جاندارلارنى سايىلارغا قوغلىۋەتكەنىدى. بولۇپمۇ قاقاس تاغلار بىلەن قورشالغان، تاش تۆپراقلىق ئاتۇش يېز كۆنلىرى چىدىغۇسىز قۇرغاق ئىسسىق دەستىدىن ھوھۇلداپ كېتەتتى.

تەۋپىق ئادىتى بويىچە جۈمە كۈنى ئەتىگەندە بۇيامەتكە بېرىپ، ئاكىسىنىڭ ئۆيىدىكىلەر بىلەن هاللىشىپ قايتىپ كېلىپلا، ئۇيۇشمىدىكى ئىشخانىسىدا «دىۋان» نى تەرجىمە قىلىشقا كىرىشتى.

يېزىشتىن چارچىسا ياكى پىكىر يۈرۈگۈزۈشكە توغرا كەلسە ھويلىغا چىقىپ ئاستا قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن-بۇياققا ماڭغاچ دەم ئالاتتى ۋە ئويلىناتتى. بەزىدە ئىختىيارسىز ھالدا ئاتاخانا ئالدىغا بېرىپ تۇرۇپ قالاتتى. بەزىدە دەرۋازا تەرەپكە كېتەتتى. ئۇنى بەك چوڭ بىلمىدىغان ئېلاخۇن ئۇنىڭ ھەركەتلىرىگە ھەيرانلىق بىلەن قاراپ تۇراتتى. ئەمما بىمەنە سۇئال بىلەن پىكىرىنى بۆلمەيتتى. پەقەت ناگان- ناگاندا ئاتاخانا ئالدىغا بېرىپ تۇرۇپ قالغاندىلا ئۇنىڭ قېشىغا يۈگرەپ كېلىپ:

ــ ئاتىنى توقامدىم، ئەپەندىم؟... ــ دەپ سورايتتى.

تەۋپىق كۆلۈمسىرەپ باش چايقاپ ئاستا باشقا تەرەپكە كېتىپ قالاتتى. ئۇنىڭ پىكىرىنى تاشقى دۇنيا بۆزالمايتتى. ئىشىك ئالدىدىن ئۆتۈۋاتقانلارنىڭ سالىمى، ۋاراڭ- چۇرىكى ئويلىرىنى قالايمىقان قىلىۋېتەلمەيتتى. ئۇ بۇنداق چوڭقۇر ئويلار بىلەن مېڭىپ يۈرگەندە، سالام قىلغۇچىلارغا كۆلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپلا قويىاتتى. پاراڭچى ئەپەندىنىڭ بىردىنلا بۇنداق بولۇۋېلىشى كىشىلەرگە سىر ئەمەس بولغاچقا، ئۇلار ئەپەندىنىڭ خىيالى بىر يەردە ئەمەس، چوڭ ئىشلار بىلەن بەند بولسا كېرەك دەپ توغرا چۈشۈنەتتى.

ئۇ خەلق سەنەملىرىنى نوتىغا ئېلىپ سىستېمىلاشتۇرۇش ئىشىنى تېخى تۈگىتەلمىدى. ئۇندىن باشقا خەلق ناخشىلىرى، خەلق قوشاقلىرى، خەلق داستانلىرى، چۆچەكلىرىنىمۇ توپلاش، رەتلەش، نەشىر قىلدۇرۇشنى

خیال قىلىپ يۈرەتتى. ئۇ ۋەتەنگە قايتىش ئالدىدىلا بۇ ئىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. بىراق ھازىرغىچە بۇ ئىشقا قول سالمىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ ۋىجدانىنى ئازابلىماقتىدى... ئويلا- ئويلا ئاخىر ئۇ مۇنداق ئەقىل تاپتى؛ يازلىق تەتىلىدە ئوقۇغۇچىلارغا تەتىل تاپشۇرىقى سۈپىتىدە فولكلور توپلاشنى تاپشۇرۇش ئارقىلىق خەلق ئىچىدىكى بايلىقنى بىراق يىغىۋېلىش، ئاندىن يىغىلغان ماتېرىيالنى ئابدۇراھمان شائىر، سابىت، سەيپىدىن، لىۋاھىدىن ئەمەت مەخسۇم قاتارلىق شاگىرتلىرىنى تەشكىللەش ئارقىلىق تۇرگە ئايرىش ۋە رەتلەش كېرەك. بۇنداق بولغاندا ۋاقىت تېجىلىپ، ئۇنۇم ئاشاتتى. «بۇ ئىشنى قەشقەردىكى سەبداشلىرىغىمۇ ئېيتىش كېرەك، فولكلور توپلاشنى ئۇلارمۇ تەلەبىلەرگە تاپشۇرسۇن» كېيىن بىز بۇلارنى بىرلەشتۈرۈپ نەشر قىلدۇرىمىز...

ئۇ دەرھال يانچۇق دەپتىرىنى چىقىرىپ ئويلىغانلىرىنى تىزدا قويۇپلا يېزىۋالدى.

ــ شەرەسى بار ئەپەندىم، ئىشخانىسى بار ئەپەندىم، يول بويىدا تىزلىنار، تىزدا قويۇپ خەت يازار!...

خاتىرە يېزىۋاتقان تەۋپىق ئىتتىك بېشىنى كۆتەردى ۋە يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان راخمان ساراڭنى كۆردى، شۇنداللا ئۇزىنىڭ دەرۋازا ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغىنىنى ھىس قىلدى.

ــ خوش، دوستۇم، نەگە؟ــ تەۋپىق راخمانغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ سورىدى.

ــ خۇدا بۇيرىغان، ربسقىم سۆرىگەن يەرگە، ــ راخمان ساق ئادەمدەكلا جاۋاب بەردى، ئارقىدىن مالماتاڭ سۆزلەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ يولىنى داۋام قىلىپ كەتتى.

تەۋپىق ئويلىغانلىرىنى يېزىۋالغاندىن كېيىن خېلى يېنىكلەشكەندەك بولۇپ، يەنە بىر ئاز ئىشلەش ئۈچۈن ئىشخانىغا مېڭىۋىدى. ۋاڭ- چۇڭ قىلىپ بىر توپ ئادەم ئارقىسىدىنلا ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئىزچىلاردىن ئىككىسى ئىككى ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ

هەيدەپ كىرىۋاتىتاتتى. ئۇلارغا شۇ يەرلىك بىكارچىلاردىن بىر نەچچىسى ئەگىشىۋالغاندى. ئەگىشىپ كىرىۋاتقان بىكارچىلار ھەدەپ دەي- دەيگە سېلىپ:

ــ ئۇرۇشقىنى ئۇچۇن پالاقتا تارتسا بولۇدۇ!

ــ ياق، ھەر ئىككىسىدىن ئەللىك تەڭگىدىن جەرىمانە ئالغان ياخشى!

ــ... ــ دېيىشەتتى.

ئەيىپكارلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە باشلىرىنى تۆۋەن سېلىپ، پالاق ياكى جەرىمانە جازاسىنىڭ قايسىسى ئېلان قىلىنىدىكىن دېگەندەك، دېمىنى چىقارماي تۇرىشاتتى. پەقەت «سېنىڭ كاساپىتىڭ» دېگەندەك بىر- بىرىگە قارىشىپ قويۇشاتتى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، تۇغقانلار ــ دەپ ئالدى بىلەن سالام قىلدى تەۋپىق، ــ نېمە بولدۇڭلار؟

ھودۇقۇپ كەتكەن ئەيىپكارلار بۇنداق سالامنى ئەمەس، پەلەقنى كۈتۈپ تۇرغىنى ئۇچۇن تېخىمۇ ئۆزىنى يوقۇتۇپ قويدى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئوتتۇرا ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان بوز يىگىتلەردى. ئۇلار جاۋابقا ئېغىز ئۆمەللەپ بولغىچە ئىزچىلاردىن بىرى مەلۇم قىلدى.

ــ بازاردا جېدەل چىقارغانتى، ئېلىپ كەلدۇق.

ــ يۇرۇڭلار، ئىشخانىغا كىرەيلى، ــ دەپ باشلىدى تەۋپىق.

جېدەل قىلغانلار سولاپ قويامىكىن دەپ ئويلاپ، تېخىمۇ قورقۇپ كەتتى.

ئىشخانىغا كىرىشكەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا ئورۇن كۆرسەتتى. ئاندىن مۇلايىملىق بىلەن سوراشقا باشلىدى:

ــ نېمىشقا ئۇرۇشتۇڭلار؟ نېمە تالاشتىڭلار؟

ــ بازاردىغۇ بىر نېمە تالاشمىغان، بۇنىڭ ئالدىدا يۇرتتا سۇ تالىشىپ ئۇرۇشۇپ قالغانتۇق... بۇگۈن شۇنىڭ غۇمى بىلەنمىكىن، ئىشقىلىپ، بۇ مېنى جەينەكلىدى...

ــ شۇنداقمۇ؟ جەينەكلىگىنى ئۇچۇنلا، ھە... كونا ئاداۋەتنى كولاۋاتقان گەپمىدى؟ ئۇ چاغدا نېمە دەپ سۇ تالاشقان؟
ــ نۆۋەت تالىشىپ قالغان گەپ بولمامدۇ؟
ــ نۆۋەت تالىشىپ نېمە قىلاتتىڭلار؟ نۆۋەت سۇ بېشىدىن كەلسە بولۇدۇغۇ؟
ــ ئۇغۇ شۇنداق...
ــ خوش، شۇ چاغدا نېمە پايدا ئالغانتىڭلار؟
ــ نەدىكى پايدا، ھەر ئىككىمىز داغدا قالدۇق. «تالاشقانغا... » دېگەندەك بولدى. سۇ بىكارلا ئاقتى...
ــ شۇنداقمۇ؟ ئەمسە بۇگۈن نېمىشقا جىدەل قوزغايسىلەر؟
ــ مەن مۇشۇنىڭ كاساپىتىدىن بۇغدىيىمغا بىر نۆۋەت سۇ سالالمىدىم... شۇ ئاچچىغىمدا...
ــ بىر- بىرىڭلارغا يول قويماي تالىشىۋېرىپتىكەنسىلەر، ھەر ئىككىڭلار زىيان تاتىپسىلەر، ئەمدى جىدەل قىلساڭلار ئورنىغا كېلەمدۇ؟ بۇنىڭدىن كىمگە پايدا، كىمگە زىيان؟ ياكى ئۆتكەندە سۇ كىرمەي قالغان يېرىڭلارغا سۇ كىرىپ قالامدۇ؟
ــ...
ــ ئىنىم، بىز ئادەممىز! خۇدا بىزنى جىمى مەخلۇقاتتىن ئېزىز قىلىپ ياراتقاندا بىزگە نېمىنى ئارتۇق بەردى؟ نېمىمىز بىلەن پەرقلىق ياراتتى؟ تىلنى، ئەقلىنى ئارتۇق بەردى. بىز مۇشۇ ئارتۇقچىلىقىمىزدىن نېمىشقا پايدىلانمايمىز؟ ھايۋانلارنىڭغۇ ئىككى چىشى (يىرتقۇچ چىشى) ئارتۇق بولغانلىرى بىر- بىرىنى تالاپ، دەۋالىرىنى بىر تەرەپ قىلىدۇ. بىزمۇ ھايۋانلاردەك ئىش قىلىمىزمۇ؟ ياق، يىگىتلەر، بىز سۆز بىلەن ھەل قىلىمىز. ئەقىل بىلەن ئۆلچەپ كۆرىمىز. ئەقىل بىلەن نېمىنى ئۆلچەيمىز؟ مەسىلەن: ئىككىڭلار مۇنداق ئۆلچەيسىلەر، ئۆتكەنده جىدەل قىلىپ، ھېچنىمە چىقمىدى، دېمەك، جىدەلنىڭ پايدىسى يوق ئىكەن، دېگەن تەجرىبە- ساۋاقنى يەكۈنلەپ چىقىدىغان گەپ. مانا بۇ بىزنىڭ

يىرتقـــۇچ هـــايۋان ئەمەســـلىكىمىزنىڭ بەلگىســـى، ئەگەر ســـۇ پەقەت بىرسىگىلارغا يەتكىدەك بولغان تەقدىردىمۇ بىرسىگىلارغا ئۆتۈنسەڭلار، ھەر ئىككىگىلار قۇرۇق قالغاندىن ياخشىراق ئەمەسمۇ؟ بىرىگىلارنىڭ ھوسۇلى ئوبدان بولۇپ، يەنە بىرىگىلارنىڭ كەم بولسا ئۆتنە ئېلىشقا، ئۆز ئارا ياردەم قىلىشقا بولۇدۇغۇ؟ ھەر ئىككىگىلارنىڭ بولمىسىچۇ؟ ئىككى ئادەم سەپەرداش بولسۇن، ئۇلارنىڭ بىرى قارىغۇ بولسا يەنە بىرى ئۇنى يېتىلەپ ماڭسار، ئەگەر قارىغۇ ئىچى يامانلىق قىلىپ «مېنىڭ كۆزۈم قارىغۇ بولغانىكەن، سەنمۇ كۇن كۆرمە» دەپ يولدىشىنىڭ كۆزىنى ئويۋالسا، ئۇلار سەپەرنىڭ ئاخىرىنى قانداق ماڭىدۇ؟ ھەر ئىككىسى ھاڭغا چۈشۈپ ئۆلىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

—...

— ئىككىگىلار قوشنىمۇ؟

— يەر قوشنا، ئۆيلىرىمىزمۇ ئانچە يىراق ئەمەس.

— شۇنداقمۇ؟ ئەنە خالاس. بىر مەھەللىدە ئۇرۇشساڭلار، چىرايلىق ئىشمۇ؟ تويۇڭلار بىر، نەزرە ـ چىرىقىڭلارمۇ بىر، مۇشۇ پېتى مەڭگۈ تەتۇر قاراپ ئۆتۈپ كېتەمسىلەر؟

— خېلى تەرلەتتىڭىز، ئەپەندىم. مەن ئەمدى ئىككىنچى...

— مەنمۇ زادى.... — ئەيىپكارلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئىنتايىن خجىل بولغانلىقىنى بىلدۈردى.

— ئۇنداق بولسا مەن سىلەرنىڭ ۋەدەڭلارغا ئىشىنىمەن. ئۆيۇڭلار قەيەردە؟

— ئاغۇ ئاچچىقتا.

— ئارىلىقىمۇ خېلى بارىكەن، بازاردىكى ئىشىڭلارنى تۈگۈتۈپ پاتراق يۇلۇڭلارغا مېڭىڭلار خۇداغا ئامانەت.

ئىككىيلەن بۇنداق ئاسان قۇتۇلۇشنى ئويلاپ باقمىغاچقا بەك خۇشال بولدى. ھەم خجىل بولدى. ئىشنىڭ شۇ قەدەر ئاددىي بولۇپ چىقىشى، كۆڭۈللىرىدە بىر- بىرىنى بەكرەك ئەيىپلىك قىلىپ كۆرسۈتۈدۇغان

«پاكىت»لارنى سۆزلەشكەمۇ ئورۇن قالمىغىنى، ھەتتا بۇ پاكىتلارنىڭ ئەمەلىيەتتە تۆترۈقسىز بىر نېمە بولۇپ چىققانلىقنى ئۇلارنى كۈتكىنىدىنمۇ ئارتۇق ئوسال قىلدى. شۇڭا ئۇلار دەرمەھەل چىقىپ كېتىشنى ياكى مەمتىلى ئەپەندىگە بىرەر ئېغىز ھەشقاللا ئېيتىشنى بىلەلمەي گاڭگىراپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ روھى ھالىتىنى چۈشەنگەچكە ئۆزى ئاۋۋال ئورنىدىن تۇرۇپ:

ــ يۇرۇڭلار، مەنمۇ سىرتقا چىقىمەن،ــ دېدى ۋە ئۆزىگە يېقىنراق بىرىنىڭ مۇرىسىگە قېقىپــ چۈشۈنمەن، يىگىتلەر، خجىللىق ئەيىنى تۇرۇتۇشنىڭ بەلگىسى، ئۆزەڭلارنى خجىللىققا قويۇدىغان ئىشنى ئىككىنچى قىلماڭلار، ــ دېدى، ئۇلارنى تاكى دەرۋازا ئالدىغچە ئۇزۇتۇپ چىقىپ ئاندىن قايتىپ كىردى.

ئۇ ئاۋۋالقى ئورنىغا قايتىپ كېلىپ يەنە چېگىش خيالىلارغا چىرمىلىپ ئولتۇردى. ئۇ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ جىمكى ئىللەتلىرىنىڭ، شۇنداقلا جىمكى بەختسىزلىكلىرىنىڭ يىلتىزى نادانلىق، خۇراپاتلىق ئىكەنلىكىنى چۈشۈنەتتى، بۇنى دېمەكچىمۇ ئاسان، ئازراقلا بىر نېمە بىلىۋالغان مەمەدانلارنىڭ ھەممىسى بۇنداق دېئاگنوز قويۇش بىلەن ئۆزلىرىنى قالتىس چاغلىشىدۇ. ھەتتا بۇنىڭ دورىسى نادانلىقتىن قۇتۇلۇش، دەپمۇ ئېيتالايدۇ. گەپ ئەنە شۇ دورا بىلەن پۈتۈن مىللەتنى داۋالاپ چىقىشنى قانداق قىلىپ ئەڭ قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئىدى. گەپ بىلەرمەنلىك بىلەن لاپ ئېتىپ قويۇشتا ئەمەس، ھەر كىم«مەن نېمە قىلىپ بېرەلەيمەن؟» دېگەن سوئالنى قويۇپ، چامىسىنىڭ يېتىشىچە خىزمەت قىلىشتا ئىدى. چۈنكى كېسەل ھېسابسىز، دوختۇرلار ئىنتايىن ئاز... شۇلارنى ئويلىغىنىدا تەڭپىق ئىختىيارسىز ھالدا ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى. «يەنمۇ تىرىشىش كېرەك! ئىشلەش كېرەك! خىزمەت بىزدىن نېمىنى تەلەپ قىلسا ھەممىنى قۇربان قىلىشتىن ئايانماسلىق كېرەك!.... »

ئۇنىڭ خيالى ئۇزاققا بارمىدى. باشقا ئىككى ئىزچى يەنە بىر

نەچچەيلەننى ئالدىغا سېلىپ كىرىپ كەلدى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرىنى تونۇيتتى. ئۇ تتەختىھوندىكى مۇھەممەت جاڭجال دېگەن كونا قىمارۋاز ۋە بەڭگى ئىدى. شۇڭا تەۋپىق كەلگۈچىلەرنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى دەرھال بىلدى.

ــ سالام! ــ دېدى تەۋپىق تەئەددى بىلەن كۈلۈمسىرەپ مۇھەممەت جاڭجالنىڭ بەڭگىلەرگە خاس مومچىرايغا تىكىلىپ تۇرۇپ، ــ يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن. ئەسلىدە مەن سېنىڭ ۋىجدانىڭغا ئىشىگەنىدىم. ئەسلىدە سەن سۆزلىيەلەيدىغان ھايۋان ئىكەنسەن! يەنە شۇ كونا ئادەت بىلەنمۇ؟

ــ شۇنداق، ئەپەندىم، بۇ تۆتى تاۋاكا تۇزۇپ ئولتۇرۇپتىكەن، ھەم تېخى نەشە چېكىۋېتىپتىكەن، ــ دېدى ئىزچىي ئەكىبەر ھەربىيلەر راپور بەرگەندەك چاقماقتەك سۆزلەپ.

تەۋپىق قىمارۋازلاردىن بىرىگە قاراپ:

ــ سەن مېنىڭ ئۆيۈمگە ــ نىزاخۇنىڭ ئۆيىنى بىلەمسەن؟ ھە، شۇ ئۆيگە بېرىپ، نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇننى چاقىرىپ كەل، تېز بول!

ــ دېدى بۇيرۇق قىلىپ.

ئۇ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن قالغانلارنى ئېلىپ ئىشخانىغا كىردى. ئۇ ئاۋۋال مەھەممەت جاڭجالغا، ئاندىن ئۇنىڭ شېرىكلىرىگە قاراپ:

ــ سىلەرنىڭ تەشۋىقاتتىن خەۋىرىڭلار بارمۇ- يوق؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئاڭلىغان، ... ــ دېدى ئۇلارنىڭ بىرسى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ئەمما مۇھەممەت جاڭجال يۇزى قېلىنلىق بىلەن پىچىرلىدى:

ــ ئۇقماي قاپتۇق...

ــ ئاڭلىغان، ئۇقماي قاپتۇق، شۇنداقمۇ؟ بۇ ئىشنىڭ زىيانلىق ئىش ئىكەنلىكىنى، خەلق ئالەم ئالدىدا نامى ياخشى ئەمەسلىكىنىغۇ بىلمىغانسىلەر؟

ــ ئېزىپتۇق،... ئازماس ئاللاھ...

ــ شۇنداقمۇ؟ ئىككىڭلارغۇ ئېزىپسىلەر، ئىلگىرى بىز سىلەرنىڭ

بۇنداق ياربماس ئىش قىلىدىغانلىقىڭلارنى ئاڭلىمىغانىدۇق، بەلكىم بۇندىن كېيىن ئىككىنچى قىلماسسىلەر، سەنچۇ؟ سەنمۇ ئازدىڭمۇ؟ — سورىدى ئۇ مەھەمەت جاڭجالدىن.

— مەنمۇ ئېزىپتىمەن، يەنە بىر نۆۋەت...

— سەن ئەمدى ئازمايدىغان بولۇسەن، مەن سېنىڭ ئېسىڭدىن چىقمايدىغان قىلىپ ئېسىڭگە سالىمەن! — دېدى تەۋپىق غەزەپ ۋە مەسخىرە بىلەن.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ تۇرغان ئۇچ قىمارۋاز تەڭلا چۆچۈپ باشلىرىنى كۆتەردى. گەپنىڭ تەلەپپۇزىدىن باشقىچە بىر مەنانى چۈشەنگەچكە، دەككە- دۈككە بولۇشقا باشلىدى.

— ئەپەندىم، بىز ۋەدە بېرەيلى، قۇرئان تۇتۇپ بەر دېسىڭىزمۇ مەيلى، — دەپ يېلىندى يېڭى قىمارۋاز، — ئىككىنچى قېتىم تۇتۇلۇپ قالماق تۇگۈل ئاڭلاپ قالسىڭىزمۇ ئىگەكىم....

— ماڭمۇ يەنە بىر قېتىم رەھىمە قىلغان بولسىڭىز... — دېدى مۇھەممەت جاڭجالمۇ.

— بۇ سېنىڭ نەچچىنچى قېتىم ئېزىشىڭ؟ بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشكىنىڭىلا ھېساب قىلغاندا ؟ — دېدى تەۋپىق مەسخىرە قىلىپ.

— تۆت....

— شۇنداقمۇ؟ ئەمىسە «مەرتەم- مەرتەم ئۇچ مەرتەم» مۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. ئەمدى ساڭا ئالدىنئۆرىدىغان كىچىك بالا يوق! ئىنسان دېگەندە تەبىئەت بولۇشى كېرەك. بىر ئادەمگە باشقىلار ھەمىشە كۆز قۇلاق بولۇپلا تۇرالمايدۇ. ئۇ ئەگەر ئۆز ۋىجدانىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىپ تۇرمىسا ئۇنىڭغا ئامال يوق!

بۇ چاغدا مەڭلىكاخۇن بىلەن نىمىتۇللا يېتىپ كەلدى.

— چاقىرىشىڭىز بويىچە كەلدۇق. خىزمىتىڭىزگە تەييارمىز! — دېدى ئۇلار.

— بۇ بەڭگىنى باغلاڭلار! — دەپ بۇيرىدى تەۋپىق.

مەھەممەت جاڭجال ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى. چۈنكى ئۇ گەپكە ئىزا بولۇدۇغانلاردىن ئەمەس. ئۇ ئىلگىرى تەۋپىقنىڭ تەن جازاسى بەرگىنىنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. شۇڭا بۇ بۇيرۇق ئۇنىڭغا ئانچە تەسىر قىلمىدى.

ــ ئەپەندىم، مەنچۇ؟

ــ مەنچۇ؟ ــ دەپ مۆلدۈرلىدى يېڭى قىمارۋازلار.

ــ سېنىمۇ باغلايدۇ!

ــ مەنچۇ ئەپەندى؟ كەتسەم بولامدۇ؟ ــ دەپ سورىدى بايا جەڭچىلەرنى چاقىرىپ كەلگەن بىرى.

ــ نەگە كېتىسەن؟ سەنمۇ مۇشۇلاردىن ئايرىلما!

جەڭچىلەر ھايال بولمايلا قىمارۋازلارنىڭ قوللىرىنى ئۆزىنىڭ بەلۋاغلىرى بىلەن باغلاپ، بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇشتى.

ــ جامائەتكە خەۋەر قىل، جۇمە نامىزىغا ھەزرەت سۇلتانغا كەلسۇن، جۇمەدىن كېيىن مەجلىس ئاچىمىز.

ئەكىبەر چىقىپ كەتتى. تەۋپىق قاتتىق غەزەپكە كەلگەندەك جايىدا ئولتۇرالماي ئۇياقتىن-بۇياققا ماڭدى. بۇلارنى قاتتىق جازالاپ، باشقىلارغا ئىبرەت قىلىش قارارىغا كەلدى. جۇمە نامىزىغا ئەزەن ئېيتىلدى. تەۋپىق بىردەم جىم تۇرۇپ قۇلاق سالدى. كېيىن يېنىدا قالغان ئىزچىنى باشلاپ ھەزرەت سۇلتان جامەسىگە قاراپ ماڭدى...

نامازدىن كېيىن، ئۇ جامەئەتنى ئالدىرىماسلىققا دەۋەت قىلدى.

ــ ۋەتەنداشلار، ــ دېدى ئۇ جىددى تۇرده كۆپچۇلۇككه قاراپ، ــ مەيلى كىشىلىك ئەخلاقى بولسۇن، مەيلى شەرىئەت بولسۇن ئوغۇرلۇق، زىنا، نەشە چېكىش، قىمار ئوينىشىنى تۇغرا تاپمايدۇ. شۇ ۋەجىدىن بىز بۇ ئىشلارنى چەكلەشكە بەل باغلىغانىدۇق. بىزنىڭ ھەرىكىتىمىز خېلى ئۇنۇملۇك بولدى، كۆپچۇلۇك ئىزچىلاردىن ــ ئۆز پەرزەتلىرىدىن سۆيۈندى. بىراق، يەنە بەزىلەر ھازىرغىچە يۇقارقىدەك يامان ئىشلاردىن قول ئۈزمەي كېلىۋاتىدۇ. تەربىيە بەرسىمۇ ئۆزگەرمىگەنلەرنى قانداق قىلىش كېرەك؟

ــ زىندانغا تاشلاش كېرەك...
ــ ھەپسىگە، پەيزىۋاتقا ئەۋەتىپ بەرسە بولۇدۇ...
ــ ئېسىپ ئۆرۈش كېرەك!
تەۋپىق ئىزچىلارغا ئىشارەت قىلىۋىدى، قولى باغلانغا قىمارۋازلارنى خالايىقنىڭ ئالدىغا ھەيدەپ چىقتى. ئىككى جەڭچى ئىزچىلارغا ھەمدەمدە بولۇپ، ئۇلارنى يالاپ چىقتى.
ــ مانا بۇلار، ــ دېدى تەۋپىق ئۇلارنى كۆرسۈتۈپ، ــ قىمارۋازلار ھەم بەڭگىلەر. مانا ماۋۇسى ھەممە ئادەم بىلىدىغان كەسپىي قىمارۋاز، كونا بەڭگى.
ــ بىرەر قېتىم ئازغانلارنى قويۇپ بېرىپ،تۈزەلمىگىنىنى ئوبدان يۇمشىتىپ قويسا بولۇدۇ.
ــ ھەممىسنى دېگىنە! ئېزىپ ئۇ كىچىك بالىمۇ؟
ــ ۋەتەنداشلار، بۇ ئىشنىڭ يىرگىنچلىك، يامان ئىش ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئىكەنمىز، ھەممىمىز ئورتاق تىرىشىپ تۈزۈتەيلى. مانا مۇشۇنداق ئوتتۇرىغا چىقىپ كۆپچۈلۈككە تۇغرا تۈرماقنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلگەنلەر،«ھازىرغىچە تۈتۈلمىدىم، يەنە تۈتۈلماسمەن» دەپ ئويلىمىسۇن. ھامان بىر كۈنى تۈتىلىسىلە! ھەمىشە سىلىق نەسىھەت بولۇۋەرمەيدۇ، قاتتىق جازامۇ بار! ــ تەۋپىق ئەيىپكارلارغا بۇرۇلدى، ــ سىلەر، ئۆزەڭلارنى تۇغرا ئىش قىلدىم، بۇنىڭ ئەيىبلىك نېمىسى بار دېسەڭلار كۆپچۈلۈككە باش كۆتۈرۈپ قاراپ بېقىڭلار، قېنى! ــ دېدى. قىمارۋازلارنىڭ ھەممىسى تۆۋەن سالغان باشلىرىنى كۆتۈرەلمىدى.
ــ نېمىشقا قارىمايسىلەر؟ نومۇسلۇق ئىش قىلمىغان تۇرۇقلۇق نېمىشقا قارىيالمايسىلەر؟ توغرا ئىش قىلغان، ياخشى ۋە شەرەپلىك ئىش قىلغان بولسىڭلار نېمىدىن خىجىل بولۇسىلەر؟
ئەيىپكارلار يەنىلا باش كۆتەرمىدى؟
ــ قىلغان ئىشىڭلارنىڭ ياخشى ئىش ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىدىڭلارمۇ؟ ــ ئۇ يەنە كۆپچۈلۈككە بۇرالدى، ــ مانا شۇنداق گەپ،

ۋەتەنداشلار، بۇ ياخشى ئىش ئەمەس، بۇلارغا قاتتىق جازا بېرىشكە نېمە دەيسىلەر؟

ــ جازالاڭ!

ــ ئېسىڭ! تازا كۆرگىلىكنى كۆرسۇن!

ــ نىمىتۇللا، مەڭلىكاخۇن! ماۋۇ تۇزەلمەس ھايۋاننى ئاپىرىپ قۇلقىدىن تۆۋرۈككە مىقلاڭ! شۇ يەردە ئەتىگىچە تۇرسۇن! ــ دېدى تەۋپىق. بۇ گەپنى ئاڭلىغان قىمارۋازلارنىڭ جان- پېنى چىققۇدەك بولۇپ كەتتى. رەڭگىنىڭ قېنى ئۆچتى.

ــ قىمار دېگەننىڭ بوۋىسى قىلىپ، بىزگە جازا كېلەمدىكەن! ــ ۋارقىرىدى مۇھەممەد جاڭجال.

ــ كىم ئۇ بوۋىسى؟

ــ مەمتىمىنچۇ؟! مەمتىمىن ئاق كىرپىك! ھەر كۈنى كېچىسى ئۆيىدە تاۋكا...

ئۇنىڭ ۋايساشلىرىغا ھېچكىم پەرۋا قىلمىدى. ئۇنى قۇلقىدىن پىشايۋان تۈۋرىكىگە مىخلۇەتتى. ئۇ جان ئاچچىقىدا ۋارقىرايتتى، لېكىن قۇلقىنىڭ ئۈزۈلۈپ كېتىشىدىن قورقۇپ، يۇلقۇنالمايتتى. ھېلىلا ئۇنى قاتتىق جازالاش، ھەتتا ئۆلتۈرۈۋېتىش ھەققىدە تەكلىپ بەرگەن دېھقانلار ئۇنىڭ نالىسىنى ئاڭلاپ، قۇلقىدىن ئاققان قانىنىڭ مۇرىسىگە ۋە تۇۋرۇك بويلاپ تۆۋەنگە ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، يەنە ئىچ ئاغرىتىشىپ، چۇقانلىرىنى توختۇتۇپ شۇكلەپ قېلىشتى.

تەۋپىق قالغان قىمارۋازلارغا قارىدى:

ــ بىز، ئۆزىمىز يامان دەپ تونىغانلارغا، دۇشمەنلەرگە رەھىمسىزلىك قىلىشنىمۇ بىلىمىز. مەن سىلەرنى قويۇۋېتەي، دۇشمەنگە ئايلىنىپ كېتىشنى ياكى ياخشى ئادەملەر قاتارىغا قايتىپ كېلىشنى ئۆزۈڭلار ئويلاڭلار، ــ ئۇ شۇنداق دەپ، ئىزچىلارغا ئۇلارنى يېشىۋېتىشنى بۇيرىدى.

مەھەممەت جاڭجال بىردەم ۋايجانلايتتى. بىردەم تەۋپىقە يېلىنىاتتى. يەنە بىردەم ئالدىدىن ئۆتۈۋاتقانلار ئىچىدىن بىرەر تونۇشنى كۆرۈپ قالسا

ئۇنىڭ سالا قىلىپ قويۇشىنى ئىلتىماس قىلاتتى. بوشۇتۇلغان قىمارۋازلار ھېچنىمىگە قارىماي چىقىپ كۆزدىن غايىپ بولدى[1].

*****

ئەتىسى مەھەممەت جاڭجالنىڭ قېچىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. شۇنداقلا تۇزەلمەس دەرىجىگە يەتكەن، ئادەتكە ئايلاندۇرۇۋالغان ئىككى پۇتلۇق ھايۋانلارنىڭ ھەممىسى ئاتۇشنىڭ جەمئىيەت سەھنىسىدە كۆرۈنمىدى. بەزىلىرى بىر ئۆمۈر قىلغان ۋە تېخى تاشلىۋېتىشكە قىيمايدىغان ئىشلىرىنى توسالغۇ يوق ماكاندا خاتىرىجەم داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن بۇ يۇرتتىن كېتىشكەن، بەزىلىرى ھويلىسىدىن چىقماس بولۇشقاندى. ئازراق بولسىمۇ ئىنسانغا خاس نومۇسنى ئۇنتۇپ قالمىغان ۋە ھەقىقەتەنمۇ ئازغانلار بولسا ئىككىنچىلەپ بۇ ئىشنى تەكرارلىمىدى. نەتىجىدە ئاتۇش ئىچى كۆرىنەرلىك دەرىجىدە تەرتىپكە چۈشتى. بازارلىقلار بىزەپ ئاغزى، دادىلىرى بىلەن بىر تاۋكىدا ئورتاق ئۆيناىدىغان، بىللە چىلىم چېكىدىغان قىلىقسىزلىقى، ھە دېسىلا ئاغزىدىن پاسكىنىچىلىقنى تۆكۈپلا تۇرىشى نەتىجىسىدە ئەسلى مەنىسىنى يوقۇتۇپ، خۇددى تاماقتا قوشۇلغان تۇزدەك سۆزگە تەم كىرگۈزىدىغان ئادەتتىكى گەپكە ئايلىنىپ كەتكەن يامان سۆزلەر خۇددى قاتتىق يامغۇر بىلەن چاڭ توزاڭدىن بىراقلا خالاس تاپقان كائىناتتەك كۆڭۈللۈك، دوستانە بىر ۋەزىيەت تولۇق ھاكىم بولغانىدى. بازاردىلا ئەمەس يىراق كەنتلەردىمۇ كىشىلەر جەدەل- ماجرا قىلىشتىن ئۆزلىرىنى تۇتۇالمىدىغان بولۇشتى. چۈنكى تەۋپىقنىڭ قاتتىق تەلىپى بويىچە ئېلىپ بېرىلمۇاتقان تەبلىغلەر نەتىجىسىدە ھېچكىم يامان ئىشقا چاپان

[1] بۇ تۇزەلمەس ئادەم كومۇنىست ھۆكۈمەتنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدە — 1950 - يىلى — قاتىللىق جىنايىتى بىلەن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان، — ئا.

يېپىپ ئۇنى يوشۇرمايدىغان ۋەزىيەت يارىتىلغاچقا، ھەرقانداق بۇلۇڭ - پۇچقاقتا بولۇنغان يامان ئىش، يامان سۆز ئىزچىلارغا يېتەتتى. بۇ قۇرئاندىكى : «سىلەرنىڭ ئىچىگىلاردا ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇپ، يامان ئىشلاردىن توسىدىغان بىر جامائە بولسۇن» دېگەن ئايەتكە ئۇيغۇن ئىدى ۋە تەۋپىق كىشىلەرگە ئاللاھنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇشنى چاقىرىق قىلغاچقا، بۇنىڭ كۆچلۈك ئۇنىمى بولغانىدى. ھەرقانداق ئەيىپلىك ئىشلارغا ئەلدە ئومۇمىي نەپرەت پەيدا بولغان بولۇپ، كىشىلەر ئۆز ئارا نەسىھەت قىلىش، ئۆز ئارامەسئۇل بولۇش تويغۇسى بىلەن جەمىيەت تەرتىۋىگە ئورتاق كۆڭۈل بۆلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

3

قىمارۋازلارنى جازالاش مەيدانىدا مەھەممەت جاڭجالنىڭ مەمتىمىن ھەققىدە قىلغان سۆزى كۆپچۈلۈكنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، تەۋپىقنىڭ ئېسىدە باردى. ئۇ ھېلىھەم بۇ ھەقتە ئويلاپ كېلىۋاتاتتى. بۇ تاسادىپى ئاخبارات يەنە بەزىلەرنىڭ ئىنتايىن يوشۇرۇن ھالدا مەلۇم ئۆيلەردە يامان ئىشلارنىڭ تېخىچە داۋاملىشىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئۇ ئاپەتنى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇشقا نىيەت قىلىپ، كېچىلىرى ۋاقىت چىقىرىپ بازار ئەتراپىنى مەخپى چارلاش قارارىغا كەلدى.

ئىزچىلارنىڭ كېچىلىك چارلاشلىرىدىن مەمتىمىننىڭ ئۆيىدە ھېلىمۇ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان بىر تاۋكانىڭ بارلىقى مەلۇم بولدى. تەۋپىق ئىزچىلارنى ئۆزى باشلاپ بۇ ئاخىرىقى «جاھىل قورغان»نى پاچاقلاش نىيىتىگە كەلدى.

بۇ كۈنى كەچتە قارا بۆلۈتلار قويۇقلىشىپ، يامغۇردىن شەپە بولۇۋاتاتتى. نەم ۋە خۇشبۇي ھاۋا دىماقنا ئۇرىلاتتى. بۇنداق ھاۋا كىشىنى

ئالاهىدە تېتىكلەشتۇرەتتى. سايا تەرەپتىن شېغىلىنى شارقىلىتىپ كىملەنىڭدۇر ئايال تىۋىشى كېلەتتى. ئارقىدىن تۇيغۇن ئىتلار قاۋاشقا باشلايتتى. ئايقاراڭغۇسى بولۇدۇغان كېچىلەردە ئىتلارنىڭ تۇشمۇ-تۇشتىن قاۋاشلىرى كىشىگە سۇر بېغىشلايتتى.

تەۋپىق ئىزچىلارنى گۇرۇپپىلارغا بۆلۈپ ھەر قايسى كوچىلارغا ماڭدۇردى. نىمىتۇللا ئۇنىڭدىن ئايرىلماسلىققا كۆپ تىرىشقان بولسىمۇ تەۋپىق ئۇلارنىمۇ بىر گۇرۇپپىغا قوشۇپ باشقا ياققا ئەۋەتىۋەتتى. ئۆزى پەقەت ئىككى ئىزچىنى ئېلىپ، مەشھەدنى ئارىلاپ يۇرەتتى. ئۇنىڭ تاللىۋالغىنى يۈگرەش تەنھەرىكەتچىسى ئەكبەر بىلەن ناسراخۇن ئىدى.

ئۇلار ھەممە گۇمانلىق ئادەملەرنىڭ ئۆيلىرىنى سىرتتىن تەكشۈرۈپ، ئاخىرى مەمتىمىننىڭ ئۆيىگە كېلىپ قالدى. ئۇ ئەكبەرنى پەنجىرىدىن قاراپ بېقىشقا بۇيرىدى. ئۆزى يول بويىدا ــ بىر تۇپ قارا ياغاچنىڭ دالدىسىدا تۇراتتى. ئىزچى قايتىپ كېلىپ:

ــ ئۆينىڭ ئىچىدىن نۇرغۇن ئادەمنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭى ئاڭلىنىۋاتىدۇ، ئاۋازىدىن قارىغاندا ساق ئادەملەرنىڭ ئاۋازى ئەمەس،ــ دېدى.

ــ يۇرۇڭلار، كىرىپ باقايلى! ــ دېدى تەۋپىق جىددىي ئاھاڭدا ۋە ئۆزى بىرىنچى بولۇپ ھويلىغا چۈشتى.

ئىزچىلار بۇزۇقلارنىڭ كۆپلىكىنى، بىرەر يامان ئاقىۋەت كېلىپ چىقىش ئېھتىمالىنى ئويلاپ تەشۋىشلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن بىر نېمە دەپ ئۇستازىنى توسۇشقا پېتىنالمىدى ھەم ئۇلۇغۇرلىمىدى. ئۇلار ئۆزلىرىمۇ ھويلىغا چۈشتى.

ئۇلار ئىشىك تۈۋىدە بىردەم تىڭشاپ تۇرۇپ، ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەقىقەتەنمۇ قىمار ئوينىۋاتقانلىقىغا جەزم قىلغاندىن كېيىن تەۋپىق كۈچلۈك ۋە ئىشەنچىگە تولغان ھەركەت بىلەن ئۆي ئىشىكىنى قاقتى.

ــ ئىشىكنى ئېچىڭلار!

چىمۇ؟ ــ ئۆي ئىچىدىن غەرەپلىك سوراق ئاڭلاندى.

ــ مەن، مەمتىلى!

ــ هه، نېمه ئىشىڭ بار؟ بۇنداق كېچىده خەقنىڭ ئۇيىده نېمه بار ساڭا؟

ــ ئىشكنى ئاچ!

ــ ئەپەندىم، كېتەيلى، ھېچ بولمىسا نېمىتۇللاكاملا بىلەن كەلگەن بولساق مەيلىتى،... ــ دەپ يېلىندى ئەكبەر.

ــ مەس بەڭگىلەر پىچاق كۆتۈرۈپ قوپسا ئىش چاتاق!... ئاگاھلاندۇردى ناسراخۇن، ئۇ شۇ تاپ جېنىدىن قورقۇۋاتقاندەك قىلاتتى.

ــ مېنىڭ سىلەرگە بەرگەن تەربىيەم شۇمۇ؟ «قورقماڭ مىڭ ئۆلەر، قورقمىغان بىر ئۆلەر» دېگەن تەمسىل ئېسىڭلاردا يوقمۇ؟ــ دېدى تەڭپىق ئۇلارنى ئەيىبلەپ.

بۇ چاغدا ئۈچىدىن ھودۇققان، ئالدىرىغان ھەربكەتلەر، قورقۇمسىراپ پىچىرلاشقان ئاۋازلار ئاڭلاندى. ئارقىدىن مەتمىنىڭ ئىنتايىن ئەپسانە تىللىغنى ئاڭلاندى. بىردەم پىچىرلاشلاردىن كېيىن بىرسى:

ــ ئىشكنى ئاچايمۇ؟ــ دېدى بىچارە ئاۋازدا. بۇ ئاۋازدا ھەم تەڭپىقنىڭ قولىغا چۈشۈشتىن ھەم ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇشتىن قورقۇش، شۇنداقلا كۆز ئالدىدىكى ئاغزى بىزەڭ، بۇرۇق خوجايىنىدىن قورقۇش ئالامىتى باربدى.

ــ ئاچساڭ، ئاچە، قولىدىن كەلگىنىنى قىلىپ باقسۇن! ــ بۇ مەتمىنىڭ ئاۋازى ئىدى.

ئىشىك داغدام ئېچىلدى. ئىزچىلار مەتىلى ئەپەندىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىشكتىن كىرمەي ئۇدۇلدىكى سۇپا ئۈستىدە ھۆرپىيىپ تۇرغان مەتمىنگە قاراپ تۇرۇشتى.

ــ خىيالىڭدا مېنى مەھەمەد جاڭجال چاغلاپ قىلىۋاتسەن، ــ دېدى مەتمىن ئاللىقانداق ئىشەنچىلىك ئاۋاز بىلەن مەسخىرىلىك كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ،ــ ئاكاڭ قارىغىنى تەختىيونلۇككە ئوخشۇتۇپ قالما، جۇما!

ــ شۇنداقمۇ؟ــ دېدى تەڭپىقمۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئەمما قىلچە

قورقماستىن، ــ قەيەرلىك بولۇشۇڭنىڭ نېمە پەرقى؟ بۇ سېنىڭ شەرىپىڭمۇ؟ ياكى ئۇلۇغلۇقۇڭمۇ؟ ببرىڭ ئەنە، ئادەم قېلىپىدىن چىققان بۇزۇقسەن!

ــ ۋې! ۋې! ھېلى بىكا!

ــ نىمىگە شۇنچە يوغان سۆزلەيسەن؟ نېمەڭگە ئىشىنىۋاتسەن؟

ــ مانا بۇنىڭغا!ــ مەمتىمىنىڭ قولىدا غالتەكلىك تاپانچا پارقىراپ كەتتى! ئۇنىڭ ئەجەل پۇرىقى تارقاتقۇچى ئاغزى ئىشىك تەرەپكە قاراپ تۇراتتى. بۇ ھال ئىزچىلارنىمۇ، تەۋپىقنىمۇ گاڭگىرىتىپ قويدى.

تەۋپىق بىردەملىك ھەيرانلىقتىن كېيىن دەرھال مەمتىمىنىڭ ھۆكۈمەت غالچىسى ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. ئۇنداق بولمىغاندا مەمتىمىنىڭ بۇنچىلىك ئىشەنچ بىلەن گەپ قىلىشى ۋە تاپانچا چىقىرىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

بۇ نۇقتىنى ياش بولۇشىغا قارىماي قاقۇاش بولۇپ كەتكەن ناسىراخۇنمۇ دەرھال ھېس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلى پاللىدە يورۇپ، مەمتىلى ئەپەندى ئالدىدا ئۆزىنى بىر كۆرسۈتۈپ قويۇش ئۈچۈن جاسۇسنىڭ ئالدىغا قەھرىمانلارچە ببرىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇنىڭدىمۇ قانداقتۇر بىر ئىشەنچ بارەك قىلاتتى.

ــ سەن نەلىك بولساڭ مانا مەنمۇ شۇيەلىك، نوچى بولساڭ ئاتە، مانا!

ــ دېدى ئۇ كۆكرىگىنى ئېچىپ بۇسۇغدىن بىر قەدەم ئاتلاپ.

ــ كەيىنىڭگە يان! بولمىسا ئاتىمەن! ــ مەمتىمىنىڭ چۆچۈگەندەك ئىپادە بىلەن ئىككىلىنىپ قالغانلىقىنى ۋە كۆرىنەرلىك بوشاپ كەتكەنلىكىنى ھىس قىلغان تەۋپىق، بۇنى ««يۇرتداشلىق›تىنمۇ ياكى تۇققانچىلىقى بارمىدى، بەلكىم راستلا ئۇ قۇرۇق ھەيۋە قىلغان بولۇشى كېرەك...» دېگەندەك ئويلارنى كۆڭلىدىن كەچۈردى.

ــ ئاتالمايسەن، مېنى ئېتىپ ئۆزۈڭ نېمە كۈن كۆرۈشۈڭنى ئويلاپ قوي! ــ ئەكبەر بىلەن تەۋپىق ئارقىسىدا بولغاچقا ناسىراخۇننىڭ چىراي ئىپادىلىرىنى كۆرەلمەيتى.

ــ ئاتالمايسەن،ــ دېدى تەۋپىقمۇ ئىشەنچ بىلەن سۆزلەپ، ئىزچىسىنىڭ جەسۇر روھىدىن تەسىرلىنىپ، ئۇنىڭغا ھەمدەم بولغان ھالدا بوسۇغىدىن ئاتلاپ تۇرۇپ،ــ ئوق ئاۋازى ئاڭلانغان ھامان مېنىڭ جەڭچىلىرىم يېتىپ كېلىدۇ. بۇنى ئۆزۈڭمۇ بىلىسەن. شۇڭا بۇنداق قارامليقنى قىلالمايسەن!

ناسىراخۇننىڭ ئاربغا قىستۇرىلىشىدىن بولدىمۇ ياكى تەۋپىقنىڭ ئەمەلىيەتلىك تەھدىدى رول ئوينىدىمۇ، ئىشقىلىپ مەمتىمىن كۆرۈنەلىك بوشاپ قالدى. بىراق ئۇ بىردىنلا بەل قويۇۋەتكىسى كەلمەي، قۇرۇق تېرە تاراقشىتىپ:

ــ ئاتىمەن دېدىم، ئاتىمەن! كەينىڭگە يان! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

ئەكبەرنىڭ رەڭگىدە قان قالمىدى. ئۇ يا ئەسكەر ئاكىلىرىنى چاقىرىپ كېلىشنى ياكى تۇرۇۋېرىشنى قارار قىلالماي قىينىلاتتى. ناسىراخۇنمۇ مەمتىمىن كەيپىلىكتە ساراڭلىق قىلىپ ئېتىپ سالارمۇ دەپ ئويلاپ، تاتىرىپ كەتتى. پۇتلىرىمۇ تىترەشكە باشلىدى. ئەكبەرمۇ ئىچ- ئىچىدىن تىترەۋاتقىنىغا قارماي، خاتىرجەم كۆرۈنۈشتە ئۆلۈمنى كۈتۈۋېلىشقا ئۆز- ئۆزىگە سۆز بېرەتتى ھەم ئۇستازىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالغانىدى. ئۇلارنىڭ پۈتۈن دېققىتى بىر- بىرىگە مەركەزلىشىپ قالغان مۇشۇ پۇرسەتتە مەمتىمىننىڭ شېرىكلىرى غىپىدە تىكۈېتىشتى.

ئۇلارنىڭ ھودۇقان ھالدا قېچىشى ئاخىرقى ھېسابتا قىيىن ئەھۋالدا قالغان تەۋپىق ئۈچۈن پايدىلىق بولۇپ چىقتى. قاچقۇنلار تولىمۇ چاندۇرغان ھالدا ئۆله- تىرىلىشىگە باقماي قېچىۋاتقاچقا كوچا چارلاپ يۈرگەن ئىزچىلارغا يولۇققانىدى، ئىزچىلار ئۇلارنى تۇتۇۋېلىپ، سوراق قىلىشتى ۋە خەتەرلىك ئەھۋالدىن خەۋەر تاپتى.

كېچە جىملىقدىكى سۈرەن- چوقاننى ئاڭلىغان باشقا گورۇپپىلارمۇ، قوراللىق جەڭچىلەرمۇ ئۇلارنىڭ ئۇستىگىلا يېتىپ كەلدى.

ــ مىڭىشە، بىز بىلەن! ئەگەر بىز بارغىچە بىرەر چاتاق چىقىرىپ قالىدىغان بولسا ئۆيۈڭاقاڭنى قوشۇپ يىلىكلىرىڭنى چېقىپ ئىچىمەن!

ــ دېدى جىددىيلىشىپ نىمىتۇللا.

مەڭلىكاخۇن قولىدىكى مىلتىقنىڭ قوندىقى بىلەن قىمارۋازلارنىڭ گەجگىسىگە سالدى. ئۇلار مەمتىمىننىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە تەڭپۇق سۈپىنىڭ تۆۋىنىدە پەگادا، ئىزچىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇراتتى. مەمتىمىن بولسا سۇپا ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، ئۇلارغا تاپانچىسىنى بەتلەۋالغانىدى. يانىدىكى يەنە بىر ئۆيدە ياتقان مەمتىمىننىڭ ئايالى خېلىدىن بېرى غەۋغانى ئاڭلاپ يېتىپ ئاخىر چىدىيالماي بۇ ئۆيگە چىققان هەم ئېرىنىڭ قولىغا ئېسىلىپ يېلىنىۋاتاتتى. مەمتىمىن بولسا ئۇنىڭغا هاقارەتلەرنى ياغدۇرۇپ، ئىتتىرىۋېتەتتى. ئۇ كەيپىلىكتە تاپانچا چىقىرىپ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويغىنىنى، ئەمدى يولۋاسقا مىنىپ قېلىپ چۈشەلمەي قالغىنىنى ئۆزىمۇ ئېتىراپ قىلىشقا باشلىدى.

ئۇ هۆكۈمەتنىڭ هامىيلىق قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنسىمۇ، لېكىن هازىرقى شارائىتتا يەنىلا مەهمۇد مۇهتىنىڭ نوپۇزى، هەربىي كۈچى ئۈستۈنرەك تۇرغان ئەهۋالدا ئىهتىيات قىلمايتتى. چۈنكى هۆكۈمەت مەهمۇد مۇهتى بىلەن تەڭپۇڭلۇق ساقلاش ئېهتىياجى ئۈچۈن مەمتىمىندەك بىر پىچكىدىن ۋاز كەچمەي قالمايتتى. شۇڭا ئۇ قىلىپ سالغان ئىشنى قانداق يىغىشتۇرۇشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغانىدى. مۇشۇ پەيتتە يېتىپ كەلگەن يىگىتلەر مەمتىمىننىڭ ئېسىنى يېغىۋېلىشقا پۇرسەت ۋە ئىمكانىيەت بەرمەيلا ئۇنى قورالسىزلاندۇردى. مەڭلىكاخۇن ئۇنى بىر نەچچىنى بېقىنلۇۋېتىشكىمۇ ئۇلگۈردى. بۇ ئىش شۇنچىلىك تېز، كۆز يۇمۇپ، ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا بولىدىكى، تەڭپىقمۇ نېمە بولۇپ كەتكىنىنى ئاڭقىرىشىغا ئۇلگۈرمەي مەمتىمىن سوپا ئۈستىدە ئۆمۈلەپ قالدى.

ــ هوي، يىگىتلەر، توختاڭلار، ئۇرماڭلار! ــ دېدى ئۇ شۇنداق، ــ قويۇۋېتىڭلار!

ــ بىز ئۇنى سىجاڭغا تاپشۇرۇپ بېرىمىز، بۇ ئىتنىڭ بالىسىنى ئېتىپ تاشلىماي بولمايدۇ!ـ دېدى مەڭلىكاخۇن.

مەتمەن لاغلداپ تترەيتتى. ئۇ تەۋپىقنىڭ قويۇۋېتىش توغرىسىدا يەنە گەپ قىلىشنى تاما قىلىپ، بىچارىلىك بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ قويياتتى. ھېلىلا شىردەك ھۆكىرىگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېلىشىلمەيدىغان رەقىبى ئالدىدا تۇرغان مەتمەن شۇنچە تېز ئارىدىلا، ئۆزى ئىتىۋەتمەكچى بولغان رەقىبىدىن ئىلتىپات تىلەشكە مەجبۇر بولۇۋاتقانلىقىنى ئويلاپمۇ قويمىدى. ھەتتا بۇ ئىشنىڭ تولىمۇ نومۇسسىزلىق ئىكەنلىگىنىمۇ خىيالىغا كەلتۈرمىدى. ئۇ پەقەت: «خۇدا، مۇشۇ نۆۋەت قۇتۇلۇپلا كەتسەم... » دېگەنىلا خىيال قىلاتتى. ئۇنىڭغا كىم تەرىپىدىن قۇتۇلدۇرۇلۇشى بەربىرىدى.

تەۋپىق بۇ چاغدا ئۆزىنى ئاشكارىلىغان جاسۇسنى قانداق قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدە قايتىدىن پىكىر يۈرگۈزۈۋاتاتتى. ئۇ ئۆزلىرىنىڭ ھەركىتىگە ئاشكارە سىياسى تۈس بېرىپ قويۇش بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ تازىلاش ئوبىكتىغا ئايلىنىپ قېلىشنى خاھلىمايتتى. ھۆكۈمەت ھازىر ئىلغارلىق تونىغا ئورۇنۇۋالغان بىلەن ھامان بۇنداق تازىلاشقا چول تەگدۇرەتتى. مەھمۇد مۇھتىنىڭ مۇداپىئە كۇنلۇكى ئىشەنچىلىك ئەمەس، ۋاقتىلىق ئىدى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ ئۆزىنى سىياسەت بىلەن كارى يوق، پەقەت مائارىپ بىلەنلا شۇغۇللانغۇچى قىلىپ كۆرسۈتۈپ، كىشىلەردە شۇنداق تەسىر قالدۇرمايدىغان بولسا قالغان ئىشنىڭ ئۆمرى چەكلىك بولۇپ قالاتتى. ئۇ يەتمەكچى بولغان غايە تېخى ناھايىتى يىراق. شۇڭا «شاھنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن پىچكىنى يېيىش پۈرسىتىدىن كېچىش» قارارىغا كەلدى. ئۇنىڭ بۇ قارارى قايتا-قايتا ئويلۇنۇپ، «قايتا تەكشۈرۈشلەر»دىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۆزىمۇ يېنىك تىنىق ئالدى. «دېگەن بىلەن جاسۇس ئاشكارىلانغانكەن، ئۇ ئۆلگەن بىلەن ئوخشاش!» دەپ تەسەللىي تاپتى ئۇ.

ــ قويۇۋېتىڭلار! ــ ئاخىرقى قارارنى ئېلان قىلغاندا ئۇنىڭ تەلەپپۇزى دىپلوماتلارچە تۈس ئالدى، ــ بىز ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلدۇق، خەلقىمۇ بىلىدىغان بولۇدۇ. شۇنىڭ ئۆزى يېتەرلىك ئەمەسمۇ؟

ھۆكـۇمەت خـادىمى بـىلەن ئېيتىشـقانىڭ پايدىسـى يـوق، ــ دېـدى ۋە مەمتىمىنـدەك بەڭگـىلەر چۈشـەنمەيدىغان تـىل بـىلەن مەسـخىرىنى ئـېلان قىلىشـىنىمۇ ئۇنۇتمـىدى، ــ«كۆڭـۈل كـىمنىڭ بولسـا قـالى يـوق چىغـاي، قىلسا كۈچۈن بولماس ئانى توق باي».

ــ ئەپەنـدىم، بـىزگە رەھـىم قىلىـڭ، ــ دېـدى بايـاتىن قېچىـپ يەنە تۇتـۇپ كېلىـنگەن قىمـارۋازلار، ــ بـىز بىلمەپتـۇق، مەمتىمىنىـڭ «قۇلاق»لىقىنى ئەمدى بىلدۇق... يا خۇدايا!...

ــ بىلـگەن بولسـاڭلار بوپتـۇ، كېتىڭلار، بۇنـدىن كېـيىن يامـان ئىـش ئۈسـتىدە تۇتۇلـۇپ قالمىسـاڭلارلا بـىز سـىلەرنى دوسـتىمىز دەپ بىلمـىز، مېڭىڭلار.

ــ رەھمەت، ئەپەندى، خـۇدايىم، مـاڭ ياشـقا كـىرەرسـىز... ــ ئـۇچەيلەن چىقىـپ كېتىـۋېتىـپ شۇنداق گۇڭۇڭلىدىدى.

ئىككى جەڭچى بۇيرۇققا بىنـائەن مەمتىمىنىـى قويـۇۋەتتى ۋە ئـانچە رازى بولمىغان ھالدا پەگاغا چۈشتى.

ــ ئۇنـاڭ قورالىنىمـۇ بېـرىڭلار، ــ دېـدى تەۋپىـق خاتىرجەملىـك بىلەن.

ــ نېمىشـقا؟ ــ مەڭلىكـاخۇن نـارازلىق بىـلەن سـورىدى ۋە نىمىتۇللانـاڭ قـورال ئېلىـۋاتقان قـولىنى ئىتتىرىـۋەتتى. بـراق نىمىتۇللا يەنىلا تاپانچىنى مەمتىمىنگە تاشـلاپ بەردى. بـۇ ھـالنى كـۆرۈپ ناسـراخۇن مەغرۇر كۈلدى.

ــ مەن «نېمىشـقا»گە كېـيىن جـاۋاب بېـرەي، بولامـدۇ؟ قىسـقىچە ئېيتسام بىز مەدەنى ئاقارتقۇچىلار، بۇنداق ئىشلارغا ئارىلاشمايمىز.

ئـۇلار چىقـىپ كەتكەنـدىن كېـيىن، مەمتىمىن ئاشـۇ ھالىتىـدە خېلـى ئـۇزاق ئولتـۇردى. ئالدىـدىكى تاپانچىغـا قـول ئۇزىتىشـقىمۇ جـۈرئەت قىلالمـىدى، ئـۇ كۆڭلىـدە «مەمتىلـى مېنـى سـىناۋاتىدۇ، ھېلىقـى قايتـىپ كېلىـپ سـۆرەپ ئېلىـپ ماڭىـدۇ، ئانـدىن سـايغا ئېلىـپ چىقـىپ ئىتنـى ئاتقانـدەك ئېتىـپ تاشـلايدۇ... » دەپ ئـويلاپ قورقـاتتى. ئايـالى بولسـا ئـۇنى

ئەمدى ئارام ئېلىشقا ئۇنىدەيتتى. مەمتىمىن ئايالىنىڭ بىزەڭلىك بىلەن كۆزنىگە كىرىۋېلىشقا قارشى بىرەر يامان گەپ قىلىشتىنمۇ قورقاتتى. چۈنكى ئۇ ئاشۇ دەمدىكى- راسمىلىك كەيپىياتتا ھەممە ئادەمنى ئۆزىگە دۈشمەندەك، ئايالىمۇ ئۆزىنىڭ يوقۇلىشىنى تىلەيدىغاندەك ھېس قىلاتتى.

ئۇ خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىنلا سەل ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى سوغۇققانلىق بىلەن ئويلاپ كۆرۈشكە مۇۋاپىق بولدى. ئۇ شۇندىلا ئۆزىنىڭ ئۆمۈرلۈك رەقىبى ئالدىدا ئاجىزلىقىنى ئىپادىلەپ، قول قوشتۇرۇپ تۇرغىنىدىن، ئۆزىنى ئاشكارلاپ قويۇش بىلەن قادىرھاجى ئالدىدىكى ئىشەنچتىن مەھرۇم بولغىنىغا قاتتىق ئاچچىقى كەلدى. «جەڭدىن كېيىن باتۇر تولا» دېگەندەك ئىش ئۆتۈپ كەتكەندە ئۇنىڭ خىيالىغا نۇرغۇن باتۇرانە ھەرىكەتلەر كەچتى. تاپانچىنى غەزەپ بىلەن قولىغا ئالدى ۋە تورۇسقا قارىتىپ تەپكىسىنى باستى. بىراق تاپانچا ئېتىلمىدى. ئەھۋالىدىن قارىغاندا بايىقىلار ئۇنىڭ ئوقىنى ئېلىۋەتكەن بولسا كېرەك. ئۇ يەنە لەسسىدە بولۇپ قالدى. لېكىن كۆپ ئۆتمەي ئۇنىڭ قانلىرى يەنە قايناشقا، رەقىبىنى چاينىپ پۈركۈۋەتكۈدەك دەرىجىدە چىش غۇچۇرلۇتۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى غەزەپ ۋە نەپرەتكە تولدى. ئۆچ ئېلىش تۇيغۇسىمۇ چىڭىپ كەتتى. قەشقەرگە بېرىپ قادىرھاجىنىڭ ئۆزىدىن يولىورۇق ئېلىپ كېلىش قارارىغا كەلدى.

سەككىزىنچى باب

شور پىشانە تەشنالىقتا قىلارمىش ئارزۇ:
«بەختلىكلەر دۆلىتىگە يەتسە ــ دەپ ــ زاۋال».
شەپىرەڭنىڭ كۈندۈز كۈنى كۆزى كۆرمىسە،
نېمە گۈناھ، نۇرلۇق ئاپتاپ كۆرسەتسە جامال؟

گەرچە يامغۇر ياخشىلىقتا ھەممىگە ئوخشاش، بىراق،
باغدا لالە ئۆسىدۇ، شورلۇقتا يانتاق.

ــ سەئدى. «گۈلىستان».

1

مەمتىمىن ھايال بولمايلا قەشقەرگە ئاتلاندى. ئۇ توختى زۇنۇنغا ئۇچراپ قېلىشتىن مۇمكىن قەدەر ئۆزىنى قاچۇردى. ئۈنىڭدا بىر خىل ۋەھىمە پەيدا بولغان بولۇپ، ھۆكۈمەت ئەمدى مېنى كېرەك قىلمايدۇ. ئۇجۇقتۇرۇۋېتىدۇ، دېگەن خىيال نېرى كەتمەيتتى. چۆچەكلەردىكى ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان پالۋانلارنىڭ جادۇ ئالدىدا ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بىر كەلىمە سۆز قىلىشقا ئىجازەت سوراپ مەلۇم بىرسىنى ئاشكارىلىشى بىلەن، ئۇ ــ پادىشانىڭ ئوغلى، ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇۋاتقان پادىشاھ ــ ئۈنىڭ ئۆز دادىسى بولۇپ چىققان ئاجايىپلاردەك، «كىملىكىمنى مەلۇم قىلىۋالغىچە، غەرەز ئۇقمايدىغان يالاقچىلاردىن بەرەرسى ئۆلتۈرىۋېتەرمۇ؟»دېگەندەك ئالدىراپ قالغانىدى.
شۇ ۋەھىمە ئىچىدە سايىۋەنلىك پوچتا كىرا قىلىپ بېرىشتىنمۇ

خەۋەپسىرەپ، ئىشىكىگە مىندى- دە، يۇرۇپ كەتتى. ئاچيارىدىن ئۆتكەندىلا ھاۋا- جاھان قىزىشقا باشلىدى. يىراقتا قۇمالتاغ تىترەۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. كۆك يانتاقلىقلار ئۇستىدە ئۇششاق ھاشارەتلەرنىڭ گىژلىدىغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئەتراپ جىم- جىت ئىدى. ئادەتتە ياز كۈندۈزلىرىدە يولۇچىلاردىن باشقا كىشىلەر سايىدىن قوزغىلىشمايتتى. ئۇ قورققاندەك ئارقىغا قارىغانىدى، قىران دەريا بوغىزىنىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپىدىكى گويا ئوتتۇرىسىدىن پىچاق بىلەن كەسكەن زاغرا نانداك، كەسكەن تەرىپى تىك، قارشى تەرىپى يانتۇ چۈشكەن تاغ ئىسسىق دەستىدىن تىترەۋاتقاندەك بىلىندى. بۇ ئىسسىقنىڭ ئالامىتىمۇ؟ ياكى مەتمىنگە شۇنداق تۇيۇلۇۋاتامدۇ، ئېنىق ئەمەسدى.

ئەتراپتا ئىسسىققا دال بولغۇدەك بىر نەرسە يوق. مەتمىن ماڭغان يولمۇ ئادەم ئانچە چىلىقمايدىغان جاڭگال يولى بولغاچقا، يول بويىدا دەرەخ كۆلەڭگۈسى بولۇشىدىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايتتى. ئۇ قۇمالتاغنى قاق ئىككىگە يېرىپ تۇرىدىغان «ئىت يولى»غا بېرىۋېلىشقا ئالدىرايتتى. ئىت يولى تار، ئىككى تەرەپ «بۇلۇتقىچە» تىك چىقىپ كەتكەن قىيا بولغاچقا ئۇ يەر سايە ھەم سالقىن بولاتتى. ئىت يولىدىن چىقىۋالسىلا بەشكىرەمگە ئۇلۇشاتتى. بەشكىرەمگە بېرىۋالسا ھەر ھالدا دەرەخلەر كۆلەڭگە تاشلاپ تۇرغان يول بىلەن مېڭىشقا بولاتتى.

ئۇ قىممەتلىك نەرسىنى يۈتتۇرۇپ قويغان كىشىدەك ئالاقىزادىلىك بىلەن كېتىپ بېرىپ قويۇن يانچۇقىنى تۇتۇپ باقتى ۋە يەنە يامان چۈشتىن ئويغۇنۇپ، قورقۇنچتىن قۇتۇلغان كىشىدەك يېنىك تىن ئالاتتى. ئۇنىڭ يانچۇقىدا ئۆزىنىڭ ئەگرى يوللىرى بىلەن كەلگەن بىر سىقىم تىللا جىرىڭلاپ تۇراتتى. ئۇ بۇ تىللانىڭ ھەر بىرى ئۈچۈن ئادەملىك ئار- نومۇسىنى نەچچە مىڭ قېتىملاپ ساتقان، شۇ ئارقىلىق مېڭىبىر مۇشەققەتتە توپلانغان بولسىمۇ، شۇ تاپ ئۇنى قادىرھاجىمغا بېرىش ئۈچۈن ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. چۈنكى، يەنە مېڭىلاپ قېتىم نومۇسنى سېتىپ بۇنداق تىللالارنى توپلايدىغان جان ئامەت بولۇپ قېلىۋاتقاچقا،

شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولۇۋاتاتتى. دېمەك، پۇلدىن يەنىلا جان تاتلىق ئىدى.

ئۇ جېنىنى سېتىۋالىدىغان بۇ تىللالارنى قانداق يول بىلەن قادىرھاجىنىڭ قولىغا تۇتقۇزسا ئوڭ بولۇدۇكىن دېگەنلەرنى ئويلاپ بېشى قاتاتتى. ئاۋۋال ئەھۋالنى ئېيتىش كېرەكمۇ؟ ياكى پۇلنى تۇتقۇزۇۋېتىش كېرەكمۇ؟ ئۆيدىن چىققاندىن تارتىپلا بۇ ھەقتە ئويلاۋاتقان بولسىمۇ، ئېسى جايىدا بولماي ئوي- پىكرى قالايمىقان بولدى، شۇڭا بىرەر ئوڭلۇقراق يەكۈنگە كېلەلمىدى.

ئۇ ئىت يولىغا كىرگەندىن كېيىن سايىدا بىردەم ئولتۇرۇپ، بىر ئورام چېكىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇلۇتلار ئۈستىدە لەرزان ئۇچۇۋاتقان، چەكسىز چوڭقۇرلۇققا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك بولۇپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ، كەيپى سەل تارقىغاندا، «ئىشىنىڭ يولى»نى رەسمىي ئويلاشقا كىرىشتى.

«ئۆيىگە كىرىش كېرەكمۇ، ئىشخانىسىغىمۇ؟ بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق، بارغاندا بىر گەپ بولۇدۇ. دەمگە چۈشكەن ۋاقتىدا بارسام، ئۆيىگە، بولمىسا ئىشخانىسىغا كىرسەملا بولمىدىمۇ، ئالدى بىلەن دەيدىغان گېپىم... ئالدى بىلەن نېمە دېيىش كېرەك؟... «ھاجىكا، ئۆزلىرى بىلەن ئەھۋاللاشقاچ... » ياق، بۇنداق دېسەم بولمىغۇدەك، ئۇمۇ ھەقچان خىتايلادەك مەنسىپىنى ئاتىسا خۇش بولامدىكىن دەيمەن. ھە، ئۇنداق بولغاندا: «سالام، جۇجاڭ ئاتا، ئۆزلىرىنىڭ ئاستانىلىرىگە باش قويغاچ،... » نېمىگە كەلدىم دېسەم بولار؟ باشقا بىر ئىش بىلەن كېلىپ، مۇنداقلا كىرىپتۇ، دەپ قالمىسۇن، ئاتايىن شۇنىلا يوقلىغىلى كەلگەن بولاي. ھە، توغرا شۇنداق بولغىنى ياخشىدەك تۇرىدۇ. ئۇنداقتا، ئۇ سېمىز توڭگۇزنىڭ بالا تەككۈر نەپسىگە تېگىدىغانىنى ئاۋۋال بېرەمدىم. يا بولمىسا گەپ- سۆزدىن كېيىنمۇ؟ ئاۋۋال، ئاۋال!... »

ئەمدى ئۇ ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىكىگە مىندى.

ئەمدى ئۇنىڭ خىياللىرى قاناتلىنىپ، پارلاق كەلگۈسىنى كۆزگەندەك

بولدى. خيال ئىكرانىدىكى ئۇ ئېگىز ۋە يوغان ئاتقا مىنگەن، قولىدا بىر سىم قامچا، سۇر ھەيۋەتلىك بولۇپ، قەدىمى يەتكەنلىكى يەردىكى خەلق ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ قۇللۇق بىلدۈرەتتى... ئۇ شېرىن خىيالىردىن لەززەتلەنگەچ، قانچىلىك يول بېسىلغىنىغىمۇ دىققەت قىلماي كېتىۋەردى. شۇڭا ئۇ تۆشۈك دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلگەندە قانداقلارچە تېز كېلىپ قالغىنىغا ھەيران قالدى.

«دېگىنىمدەك، ئۇ ئۆيىدىكى ۋاختا كەپتىمەن، ئۆيىگىلا كىرەي، ھېلىقىنى بەرگەندىن كېيىن ھال- ئەھۋاللاشقان بولۇپ قايتىپ چىقسام، قالغان گەپنى ئىشخانىسىدا دەي، بولمىسا بۈگۈنىنى بىر ئۆتكۈزۈۋېتىپ، ئەتە دەرمەن. ئاڭغىچە تىللانىڭ ئىسسىقى ئۆتكەچ تۇرسۇن، گېپىم ئوبدان تو يەيدىغان بولۇدۇ».

ئۇ شۇ خيال بىلەن قادىر ھاجىنىڭ ئۆيى ئالدىغا كەلدى. ھەيۋەتلىك يوغان دەرۋازا، ئىككى قاناتتىكى تۆمۈردىن ئىشلەنگەن ھالقا ئۇنىڭغا كويزا- كىشەندەك تويۇلۇپ سۇر بېسىپ كەتتى. بىلىنەر- بىلىنمەس لىڭشىپ تۇرغان ھالقا دەرۋازىغا كۆرۈنمەس روھلار تەرىپىدىن مەمتىمىن ئۇچۇن ئېچىپ بېرىلمەكچى بولغاندەك قىلاتتى. «قانداق قىلسام بولار؟ كىرەيمۇ- كېتەيمۇ؟ ئىشخانىسىغىلا بارايمۇ؟ يەنە سەل ساقلاپ تۇرسام ئىش ۋاختى بولۇدۇ... » دەپ ئويلاپ ئىككىلىنىپ قالدى. ئەگەر بۇ چوڭ دەرۋازا ئالدىدا ئىككىلىنىپ قانچە ئۇزۇن تۇرسا ئۇزۇنگە شۇنچە پايدىسىز بولۇشىمۇ يوق گەپ ئەمەسدى، يوشۇرۇن پايلاقچىلار ئۇنى گۇمانلىق ئادەم دەپ قارىشى چوقۇم. بۇنداق كەسىپي گۇمانخورلۇق ئاخىر ئۇنى دەرۋازىدىن مەجبۇر دېگۈدەك كىرىشكە قىستىدى. ئۇ ھېلىقى سۇرلۇك، يوغان ھالقىلارنى شاراقلاتتى...

دەرۋازىنىڭ ئېغىر قاناتلىرى بايلارنىڭ ھۆكۈرەشلىرىدەك بوم سادا بېرىپ قىيا ئېچىلدى. شۇ يەردىن قېيىسىق كۆزلۈك، تاتىراڭغۇ چىراي بىرسىنىڭ بېشى كۆرۈندى. ئۇنىڭ قىيىسىق كۆزى سۇرلۇك ئالايغان ھالدا ئۇنىڭغا تىكىلدى.

ـــ ؟

مەمتىمىنىنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا قاپلاشقاندەك بولدى. «يا پاناھ، خىزمەتكارلارنىڭ سۇرى شۇنچە، خوجايىن ماڭا نېمە كۈن كۆرسىتەر؟... » ئۇ ھېلىقى ھوقۇشنىڭكىدەك غەلىتە چاقنايدىغان كۆزلەرگە تىكىلىپ قاراشقا قۇربىتى يەتمەي، كۆزىنى يۇقىرىغا ئېلىپ قاچتى. قىيا ئېچىلغان جايدىن، «ئەگەر كىرەلمەي قالسام، كۆزگۈنۈم شۇ بولۇپ قالار» دېگەندە، ھويلا ئىچىگە تىكىلدى. تال بارىكى قويۇق سايە تاشلىغان پىشايۋاننىڭ بىر تەرىپى كۆرۈنمىدى. ئاپتاپ تەپتىدىن توپا ئۆرلەپ تۇرغان كوچىدا تۇرغان مەمتىمىنگە جەننەتتىكى راھەت شۇ يەردىكىدەك بىلىنىپ كەتتى. بىر پارچە گۈلزارلىقمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇ يەردە قىزىل، سېرىق ئەتىرگۈل ئېچىلىپ كەتكەن، ئېچىلىپ تۆگۈگەن قىزىل گۈلنىڭ قويۇق غولىمۇ مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. كۈنگىرە تاملار، ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىدىغان پەلەمپەي ئازراق كۆرۈندى. گۈلزارلىقنى ئىھاتە قىلىپ ئۆزگىچە تەقلىتتە ياساپ، گۈل چىقىرىپ ئىشلەنگەن پاكار تام ئۈستىگە قاتار گۈل تەشتەكلىرى تىزىۋېتىلگەنىدى، «خۇدا بۇ ھويلىنى بىر كۆرۈپ قويغۇلۇقەندۇق، ئەگەر نېسىپ بولسا... » دەپ ئويلىدى.

خىزمەتكارنىڭ سوئال نەزىرىدە قارىشىغا ئەنە شۇلارنى كۈزەتكەچ ۋە ئويلىغاچ ھودۇقۇپ جاۋاب بەردى.

ـــ جۇجاڭ ئاتىمىز بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنتىم...

ـــ ئۆزلىرى چىم؟ ھاجىم سىلىنى چاقىرتقانما؟

ـــ ياق، مېنى قىچقىمىغان، لېكىن، كۆرۈشمىسەك بوممايتتى... مەن ئاتۇشتىن كەلدىم

ـــ ئىسمىلىرى نېمە؟

ـــ ئىسمىم... ھە، مېنى جۇجاڭ ئۆزى بىلىدۇ، ئاتۇشتىن كەلگەن ئادەمكەن دېسىڭىزلا بىلىدۇ.

ـــ ئاتۇشتا بىرلا سىلى بارەڭ گەپ قىللىغۇ،ـــ دېدى ھوقۇش كۆز ئۇنى مەسخىرە قىلىپ، ئاندىن،ـــ ماقۇل، مەن ئۇ كىشىگە ئېيتىپ باقاي،

سىلى سەل تۇرۇپ تۇرسىلا.

دەرۋازىنىڭ ئېغىر قانىتى بوم سادا چىقىرىپ يېپىلدى. بۇ سادادا مەسخىرىگە ئوخشاش ئاھاڭ باردى. مەمتىمىن ئۆزىنى ئاپتاپتىن ھوھۇلداپ كەتكەن كوچىدا قويۇپ كىرىپ كەتكىنى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىچىدە تىللىدى، ھېچ بولمىسا باراڭنىڭ سايىسىدا كۈتۈپ تۇر دېسىمۇ بولاتتى، دەپ ئاغرىندى. ئۇ تېك چۈشۈپ تۇرغان قۇياش نۇرىنىڭ دەستىدىن كۆزىنى ئاچالمايتتى، قاچقۇدەك سايىمۇ يوقىدى. ئېگىز- ئېگىز سىرەج تاملارنىڭ سايىسىمۇ بىر قەدەملا يەرگە چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇنى بىر تەرەپتىن ئۇسسۇلۇق قىنايتى. مۇزدەك دوغ سۈيىنى ئىچىپ، دوغچىنىڭ سايىۋىنىدە بىردەم ئولتۇرۇپ ئاندىن كەلمىگىنىگە ئاچچىقى كەلدى.

خېلىدىن كېيىن دەرۋازىنىڭ ئېغىر قانىتى يەنە ئاستا غارتىلداپ ئېچىلدى.

ــ قېنى چىسىلە، ئۆيدە مېھمان با، چوڭ دارىنلا، ئاۋايلاپراق مېڭىپ ئاۋۇ نېرىسىدىكى ئۆيگە چىرىپ ساقلاپ تۇسىلا، مەن ھاجىمغا خەۋەر قىلاي، گەپلىرىنى چاپسانراق تۈگۈتۈپ يوللىرىغا مېڭىشنىڭ كويىدا بولسىلا، ــ مەمتىمىننى ئىچكىرى تاشقىرى ھويلىلاردىن باشلاپ كىرىۋاتقان خىزمەتكار ئۇنىڭغا ئەقىل ئۈگۈتۈشكە باشلىدى.

ــ ھاجىم سىلىنىڭ ئاغىنىلىرى ئەمەس، تەڭتۇشلىرى ئەمەس،...

ــ مەنمۇ بىزەڭدىن ئەمەس... ئۇ كىشىنىڭ زەنگە تېگىدىغان بىرەر ئىش بولغانمۇ - يا؟

ــ قازىرىقا بىر مەكتەپ سالدۇرمەن دەپ چىقىم تاتىپ قالدى. ئۇنداق مەكتەپ پەتتەپ دېگەننى ئۆزى ئانچە ياقتۇرمايتتى، شۇ جاھانغا بېقىپ قاپتىكەن، شۇنىڭغا- زە، سەل ئاچچىقى بار،... بولدى، مېنىڭ ئاغزىمنى تاتىلماي شۇ ئۆيگە چىسىلە... ــ خىزمەتكار ئۆزى باشقا ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

ئۆينىڭ تېمى كۆك سىبغىز بىلەن سۇۋالغان بولۇپ، تاكچا، مورا،

دەرىزلەرنىڭ گىرۋەكلىرى، ئۈستى ھەرخىل نەقىشلەر بىلەن تولغان، تاملاردىمۇ مېھراپ شەكىللىك رامكىلار ئىچىدە تولىمۇ ئۈستىلىق بىلەن ئويۇلغان مۇرەككەپ گۈل نۇسقىلىرى باربدى. ئۆينىڭ تۆرۈسى گەڭخا، ۋاسا جۇپ قىلىپ يېپىلغان بولۇپ، ھەر بىر ياغاچتىكى ئويما ۋە قاپارتما نەقىشلەر بىر- بىرىگە ئوخشىمايتى، ھاراق ۋە پارامانىدىكى نەقىشلەر تېخىمۇ مۇرەككەپ بولۇپ، بۇ مۇرەككەپ ئويما نەقىشلەر ۋە قاپارتما نەقىشلەر قانداق ئىنچىكىلىك بىلەن ئويۇلغان بولسا، خۇددى شۇنداق ئۈستۈلۈق بىلەن سىرلانغان بولۇپ، بۇ نازۇك سىزىقلاردىكى رەڭلەر بىر- بىرىدىن روشەن ئايرىلىپ تۇرۇشى، بۇ مۇرەككەپ جاڭگالدا سىرچىنىڭ ئېزىپ كەتمىگىنى كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى.

مەمتىمىن ئاچكۆزلۈك بىلەن ئۆيىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئولتۇرۇشنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى. ئۇ ئەمدى مانا شۇنداق ئۆيلەرنى شىرىن چۈشلىرىدە كۆرۈدىغان بولدى. ئەمدى ئۇي جاھازلىرى ۋە بىساتلارغا نەزىرىنى ئاغدۇرۇپ تۇراتتى. ئارقىسىدىن ئىشىك قاتتىق تاراقلاپ ئېچىلدى. مەمتىمىن ئارقىسىغا ئۆرۈلىشى بىلەنلا بوۋاك ئاق يۈزلۈك، شاپبۇرتلۇق ئادەمنىڭ رەھىمسىز كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشتى.

ــ سەنمىدىڭ، ئەبگا! ــ دەپ ۋارقىرىدى قادىرھاجى نارازلىق بىلەن،ــ توختىمكىن دەپتىمەن، سېنى كىم بۇ يەرگە چىللىغان؟ مېھمانلار بار چاغدا مېنى ئاۋارە قىلغۇدەك قانداق مۇھىم ئىشىڭ باربدى؟

مەمتىمىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ بايىاتىن كۆڭلىگە تىزىپ تۇرغان سۆزلىرى ئاللىقاياقتا غايىپ بولۇپ كەتتى.

ــ گەپ قىلمامسەم، نېمە بىزىرىپ تۇرىسەن؟

ــ مەن،... ھېلىقى، نېمىنى ئاڭلاپ،... ئاڭلىسام سىزنى مەكتەپ سالدۇردى دەمدۇ، سالدۇرماقچى دېدىمۇ،... ئىشقىلىپ، چىقىم بولۇدۇغان ئىشكەن،ــ مەمتىمىن ئەمدى قىلدىغان گېپىنى تېپىۋالغىنى ئۈچۈن خوشال بولۇپ، خېلى روھلۇنۇپ قالدى ھەم تەبىئىيراق كۆرۈنۈشتە سۆزلىرىنى تىزىپ چىقىرىشقا باشلىدى،ــ ئەلۋەتتە بىزمۇ سىزنىڭ

قولىڭىزدىن نان يەيدىغان ئادەملەر بولغاندىكىن ھال- ئەھۋالىمىزغا يېتىشىدىغان قەرزىمىز بارىدى، سىز باشتىراق دېگەن بولسىڭىز قولىمىز قىسقا بولسىمۇ قاراپ تۇرماستۇق، ھېلىھەم بولسا بىر يوقلاپ چىقاي دېگەنتىم،ــ ئۇ يەنە باشلىقا ھاقارەت كەلتۈرۈدىغان سۆزنى قىلىپ قالدىممىكىن دەپ، ئالدىراپ تېنەپ سۆزىگە پەداز بەردى، ــ سىلىدەك چوڭ ئادەملەرنىڭغۇ ھالى ئۆزىگە چۈشلۈق، بىزدەك سولتەكلەرنىڭ قولىغا قاراشلىقمۇ ئەمەس، مۇشۇ بىر ئۆينىلا ئالدىغان بولساق، بىزنىڭ مۇشۇنچىلىكمۇ ۋەسلىمىز يوق، شۇنداق بولسىمۇ، كۆڭۈل دېگەن باشقا گەپ ـ تە...

ــ دېمەكچى بولغۇنۇڭ نېمە؟ نېمىلەرنى دەپ چالۋاقايسەن؟

ــ دېمەكچى بولغۇنۇم،ــ ئۇ يەنە ھودۇقۇپ كەتتى،ــ چىقىمدار بولۇدۇغان ئىشقا تۆتۈش قىپسىز، ئاز بولسىمۇ كۆڭلۈمنى بىلدۈرەي دەپ،ــ ئۇ قويۇن يانچۇقىنى كوچىلاپ، ئېلىپ كەلگەن تىللالىرىنى سىقىمغا ئېلىپ ھېلىقى سۈرلۈك گۈپچەك ئادەمگە تەڭلىدى،ــ ئاز بولسىمۇ...

قادىر ھاجى مىسلىسىز كىبىر بىلەن ئىگىزدىن تۆۋەنگە قارىغاندەك ياكى پاسكىنا بىر نەرسىگە قارىغاندەك قولىنىمۇ ئۇزاتماستىن ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇراتتى. مەمتىمىن «بالاغا قالدىممۇ ئەمدى؟ سۆۋېت ئەۋەتكەن ئادەملەر پارا ئالمايدۇ، دەپ تەشۋىق قىلىشاتتى، چاتاققا قالامدىم نېمە؟...» ــ دەپ قورقۇشقا باشلىدى. بىر ھازادىن كېيىن قادىرھاجى ئاق سېمىز گۆشلۈك قولىنى ئېرەڭسىزلىك بىلەن مەمتىمىنگە سۇندى. مەمتىمىن ئۇنىڭ يۇمشاق ئالقىنىغا جىمى بايلىقنى سالدى. قادىرھاجى ساناپمۇ باقماي، ھەتتا قاراپمۇ باقماي يېنىدىكى نەقىشلىك تەكچىگە شاراقشىتىپ تۆكۈپ قويدى.

ــ شۇ ئىشمىدى؟ــ دېدى ئۇ گۈكىرەپ.

ــ ھە،...شۇ...

ــ باشقا ئىش بولمىسا يولۇڭدىن قالما! ــ دېدى ئۇ

ئىلتىپاتسىزلىق بىلەن، ئارقىدىن سەل رەھىمى كېلىپ قالغانىدەك، ــ تاماق يىمىگەن بولساڭ ئولتۇرۇپ تۇر، تاماق ئەكىرىپ بەرسۇن، ئاندىن كەت.

ــ رەخمەت، مەن ھېلىلا بازاردا...

ــ ئەمسە، خوش!

مەمتىمىن تىپىك يىگەن ئىتتەك بوينىنى ئىچىگە تىقىپ ئىشەك تەرەپكە ماڭدى ۋە ئاران ئاڭلانغۇدەك قىلىپ:

ــ خوش... ــ دېدى.

ئۇ تاكى ھېلىقى يوغان سۇرلۇك دەرۋازىدىن چىققىچە بوينىنى رۇسلىيالمىدى. ئۇ كەينىمدە جۇجاڭ ئاتام بار دەپ ئويلىغانىدى، ئارقىسىدىن يوغان دەرۋازا بوغۇق سادا بېرىپ يېپىلغاندىلا ئۆزىنىڭ شۇنچىلىك ئىلتىپاتقىمۇ ئېرىشەلمىگەنلىكىنى بىلدى.

ئەمدى ئۇنىڭ يۈرىكى ئېچىشقىلى تۇردى. ئاللىقاندىق نەرسىدىن قۇرۇق قالغانىدەك ھەممە دەسمايىسىنى ئۆتتۇرۇۋتكەنىدەك بوشاپ كەتتى. قولىنى قويۇن يانچۇقىغا تىقىپ باقتى. ھېچنەرسە يوق. «تۇفي، ھۇ ئاناڭنى! پارا ئالمايمىش! پاراخورنىڭ پادىشاسى مۇشۇ پالشۇنىك دېگەنلەر ئىكەنغۇ؟.. خاملا يەيدىكەنده! ۋاي تارتىنىپ كەتكەنلىرىم... رەخمەتمۇ دېمەي ئالدىغىنىكەندە بۇلار... بەربىر سانمايدىكەن، بىر تال قالدۇرۇپ قويسامچۇ، ھېچ بولمىسا مېھمانلار بار ئۆيگە تەكلىپ قىلىپمۇ قويمىدى، ساختىپەز!... » دېگەنلەرنى ئويلاپ، غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولدى. «بىر سىقىم تىللانىڭ يۈزىنمۇ قىلمىدى، ئاناڭنى! نەپسى بالا، يىمەيدۇ، يىمەيدۇ، دېگىنى قېنى، مېنىمۇ قوشۇپ يىسە بولامتى ئەمسە!... »

ئۇ ئۆستەڭ بويى كوچىسىغا چىقىپ ئەمدى نېمە قىلىش كېرەك؟ دېگەنلەرنى ئويلىدى. «بىرەر سەتەڭ ئۇچراپ قالسا راسا پەيزى قىلىپ ئاچچىقىمنى باسمايمۇ، شەگە كېلىپ قۇرۇق چىكەتسەممۇ ئەكەكچىلىك بولماس» دەپ ئۇيلاپ، پەرەنجىلىك ئايالالارنى ئۆزىچە ئۆلچىگەچ، كوچا ئايلىنىشقا باشلىدى.

*****

ئۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن مەمتىمىنىڭ تىرەكلىك جۈزىگە (ساقچى ئىدارىسىگە) بېرىشقا چولىسى تەگمەي، قەشقەردە قونۇپ قالدى. (ئۇ قەشقەرگە كەلسە ھېچقاچان بىركۈندە قايتمايتتى)

ئەتىسى ئۈيقۇسى ئېچىلغاندا قوپۇپ، كەيپىچىلىكتىن بوشۇشۇپ كەتكەن تېنىنى ھورۇنلۇق بىلەن ھەربكەتكە كەلتۈرۈپ ساقچى ئىدارىسىگە كەلدى.

قادىر ھاجى ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرغانىدەك ئېرەك قىلماي، ئىككى خەنزۇ ئەمەلدار بىلەن قىلۋاتقان سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى.

مەمتىمىن ئىشخانا جاھازلىرىنى يېڭىۋاشتىن كۆزدىن كەچۈرۈپ، خۇددى ئۇنى پۈلغا سۇندۇرۇپ قىممىتىنى ھېسابلاپ تاپماقچى بولۇۋاتقانىدەك قىلاتتى. يەنە شۇ ئېغىر- ئېغىر ئىشكاپلار، ئىشكاپ ئۈستىدە باغلام- باغلام قەغەزلەر، ئىش ئۈستىدىمۇ دەستىلەنگەن قەغەزلەر.

ــ ھە، يەنە نېمە سۈرۈلۈپ يۈرىسەن بۇ يەردە؟ يا ئۆيدە، يا ئىشخانىدا ئارام بولمايدۇ، سېنىڭ دەستىڭدىن!؟

ــ ئازراق،... ئەھۋالىم بارتى... ئۇ قادىر ھاجىنىڭ تويۇقسىز ئاۋازىدىن چۆچۈپ كەتتى.

ــ سۆزلە! ــ قادىر ھاجى قۇپاللىق بىلەن بۇيرىدى. ئەمما ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلمىدى. ئۆزى ۋە ھېلىقى ئىككى خەنزۇ ئەمەلدار كېرىلىپ ئولتۇرۇشاتتى.

ــ سۆزلەۋەرسەم بولامدۇ؟... ــ مەمتىمىن ھېلىقى ئىككەيلەنگە قاراپ قويۇپ، ئىككىلىنىپ سورىدى.

ــ سۆزلىمىسەڭ يوقال، بولمىسا!

ــ ماقۇل، سۆزلىسەم سۆزلەي... ــ ئۇ ئۆزىنىڭ كەيپىچىلىكتە سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپ قويغانلىقىنى، ئەمدى نېمە قىلمىقى

كېرەكلىكىنى، قورقۇمسىراپ تۇرۇپ سۆزلەپ تۇگەتتى.

ــ ئۆلۈپسەن، بەڭگى! ساڭا ئوخشاشلارغا ئۆلۈم كېلىدۇ، ئۆلۈم!

ــ خۇدا ھەققىي، مېنىي بىر ئىشقا سېلىڭ، ــ مەمتىمىن تىزلانىدى،ــ ئۇگۇنۇپ قاپتىمەن، ھەر ھالدا يەنە بىرەر ئىشقا ياراپ قالارمەن.... رەھىم قىلىڭ، تاشلىۋەتمەڭ!

ــ چەنتۇ دېگەن كاللىسى ئاددى بولۇدۇ. دە، ــ دەپ مەسخىرە قىلىپ كۈلدى، ھېلىقى ئىككى خەنزۇ ئەمەلدار بىر بىرىگە ئۆز تىلىدا كالدىرلاپ، ــ بۇلارنىڭ ئۆزىنگە ئۆزىنى قاراۋۇل قويۇپ خاتىرجەم ئىشكىنى قىلىساڭمۇ بولىدۇ، ھەرگىز چاتاق قىلالمايدۇ. ئاۋۇ «قاراۋۇل» دەپ ئات قويۇپ قويغۇنۇڭ كۆيۈپ. پىشىپ ھېلىقىلارنى ھېزى بولۇپ ساقلايدۇ، ئەگەر بۇلارنىڭ بىرسىگە قالغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىپ، ئاخىرىدا ئۆزى ئۆلتۈرمەكچى بولساڭ مۇنداق بۈيرۇ: «ھەي، چەنتۇ، سەن بۇ يۈرتداشلىرىڭنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈسەن، بۇ خىزمىتىڭ ئۈچۈن سېنى ئەڭ ئاخىرىدا ئۆلتۈرىمەن!» شۇنىڭ بىلەن ئۇ تېخى ساڭا رەھمەت ئېيتىدۇ، ھەتتا پارا بېرىپ، خوشامەت قىلىدۇ، ھە، «ھەرگىز مېنىڭ خىزمىتىمنى باشقا بىرسىگە ئېلىپ بەرمەڭ»دەپ يالۋۇرىدۇ. ھا ھا...

قادىرھاجى بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ كۈلكىسىگە قوشۇلۇپ گۈلدۈرمامدەك ئاۋازى بىلەن كۈلۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ كۈلكىسى توختىغاندا مەمتىمىن يەنە يېلىنىپ:

ــ توختىنى پايلايدىغان ئىشنى قىلمۇھرسەم بولار؟ ماقۇل دەۋەرسىگىزچۇ؟ خۇدايىم بەرگەن، رەھىم...

ــ ياق، ئۇ ئىشقىمۇ يارىمايسەن! ئىتنىڭ بالىسى! ئىككىنچى كۆزۈمگە كۆرۈنمە!

ــ جۇجاڭ، بۇ كۆچىكىگىزگە ھېچ بولمىسا توخۇ كاتىكى ساقلايدىغان ئىش بولسىمۇ بەرمىسىگىز، بېشىگىزنى ساقايتمايدۇ، رەھىم قىلىڭ، ــ دەپ سالا قىلدى ھېلىقىلاردىن بىرسى مەسخىرىلىك ئاھاڭدا.

قادىر ھاجى ئادەملەر ئاغزىدا بولۇشى مۇمكىن بولغان جىمى

هاقارەتلەرنى قىلغاندىن كېيىن ئاخىر:

ــ ئەمدى سەن ئاشكارە ساقچى بولمىساڭ، باشقا چارە يوق. ئەسلىدىمۇ ساڭا ئوخشاش سارىڭ بەڭگىگە بۇ ئىش باب كەلمەيتتى. ئەمما ئاتۇشتا ساقچى ئىدارىسى قۇرۇلغىچە تۇرۇپ تۇر.

ــ ئاڭغىچە كۈنۈمنى قانداق ئالىمەن، رەھىم قىلسىڭىز...

ــ ئاڭغىچە؟ بىلگىنىڭنى قىل! يوقال!

ئارقىدىن خەنزۇ ئەمەلدارلارنىڭ قاقاقلاپ كۈلگىنى ئاڭلاندى.

مەمتىمىن «ھەر ھالدا جېنىم ئامان قالدى» دېگەن ئوي بىلەن ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى ئېيتىپ ساقچى ئىدارىسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇ بەختسىزلىكنىڭ باش سەۋەبكارى كىم؟ دېگەن سوئالنى قويۇپ بۇنى ئۆزاق ئويلىدى. ئۇنى ئىشەنچىلىك كىرىم مەنبەسىدىن ئايرىۋەتكىنى تەۋسىيە ئىدى. ئەمدى ئۇ نېمە قىلىش ھەققىدە ئويلىغىنىدا غەزەپتىن تىتىرەپ كەتتى. «ئۇنىڭغا ئارام بەرمەيمەن! ھابۇلھاجىمنىڭ مەسلىھەتىگە ئەمدى ئېنىق جاۋاب بېرىش، دەرھال تۆتۈش قىلىپ ئۇنى رەسۋا قىلىش كېرەك! چايناپ پۈركۈۋەتسەمۇ دەردىم چىقمايدۇ!... »

ئۇ ئۆز ئالدىغا ئىش تۆتۈش قارارىغا كەلدى.

2

ھابۇلھاجىم ھازىر بەك قورقۇدىغان بولغاچقا، ئاشكارە پىتنە تارقىتىشقا پېتىنالمايتى. شۇنداقلا كوچىدا بىرەر يامان غەرەزلىك سۆز- چۆچەك پەيدا بولسىمۇ سايىسىدىن ھۆركۈپ، «ئېتىم شورلۇق، ماڭا توقۇلۇپ قالمىسىلا بولاتتىغۇ» دەپ يۈرىكى پوكۈلدايتى. ئەمما قانغا سىڭگەن خۇي، «ھابۇل پىتنىخور» دېگەن لەقەمگە سەۋەپ بولغان خۇسۇسىيەت ئۇنى يەنە بىكار تۇرغۇزمايتى. ئۇ يەنە يېقىن ھەمتاۋاقلىرىنى تاپسىلا يېڭىلىقچىلارنى يوق قىلىشنىڭ كويىدا باش قاتۇرۇپ يۈرەتتى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەمتىمىن ئاقكىرپىك بىلەن تاۋكا ئۇستىدە روبىرو بولۇشۇپ قالغىنى، مەمتىمىنىڭ تاپانچا چىقارغىنى يۈرتقا تاراپ كەتكەندى. ئەسلىدە ئەپەندىنى ئېتىۋېتەركەن، ئىزچىلاردىن بىرى ئالدىغا ئۆتۈۋاپتۇ، دېگەن گەپلەر باردى. ھەمتاۋاقلار بىر ئاخشىمى ئانچە كۆزگە پاتمايدىغان قولداشلىرىدىن بىرىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ ئولتۇرۇپ، بۇ قىل ئۇستىدە قالغان ۋاقەنى قىزغىن سۆزلەشمەكتىدى.

ــ مەستلىكىدە ئېتىپ سالغان بولسىمۇ قۇتۇلاركەنمىزا... ــ دېدى بىرى.

ــ مەمتىمىننىڭ ساق قويغىنىدىن قارىغانىدا ئەپەندىنىڭمۇ قورقۇدۇغان يەرلىرى بار ئوخشايدۇ، جۇما، ــ دېدى يەنە بىرى.

ــ «غوجامنىڭ غوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئوربىسى»، ھىم! ــ دېدى قازى رەئىس كەمىدىن كەم گەپكە ئارىلىشىۋاتقان بولسىمۇ، شۇ يەرگە كەلگەندە گەپ قىستۇرۇشتىن ئۆزىنى توختۇتالمايى، ــ مەمتىمىننىڭ ئارقىسىدا كىم بار؟ ھە، گەپ شەدە!

ــ مەنچە مەمتىمىنمۇ خېلى ئازار تارتقان چېغى، ئۇ نوچىلىقتىن تامايى بار نېمە، بۇنداق ئازارلارغا بولدى دېۋېتەلمەيدۇ. ئۇنىڭ غۇمى بىر بالانى تۇرتۇپ چىقماسمۇ؟ ــ دېدى ھابۇل شەيتان شەيتانلىق بىلەن بىر ئىشتىن بىشارەت بېرىپ.

ــ توغرا، مەمتىمىننى قۇش قىلىپ سالسا،...

بۇنىڭ بىلەن ھەممىنىڭ ئەقلىگە مەمتىمىننى «بىلەش» پىكرى كېلىپ مەركەزلەشتى. بىرلىرى ئۇنى چاقىرتىپ كېلىپ، ئاۋۇ كۇنكى ۋاقەنى سۆزلەتكەچ گەپ تېشىپ باقساق، دېگەن مەسلىھەتنى بەردى. بۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرەر مەجھۇل شەخس چىقىپ قېلىپ، ۋەقە ئەپەندىمگە يەتسە قانداق بولار، دېگەننى كۆڭلىدىن كەچۈگەن ھابۇل شەيتان دەرھال كۆپچۈلۈك ئالدىدا ئۆزىنى ئاقلىدى:

ــ نېمە قىلساڭلار قىلىڭلار، ئەمما بۇ ئاردا مەن يوق، جۇما،ــ دېگىنىچە پەگا تەرەپكە بويۇنداپ كەشىنى ئىزدىگەننى ئىپادىلىدى.

ــ خېلى ئەركەك ئادەم دەيتىم، تازا بېلىگە سۈيقاش بارمىغان نېمە ئوخشىمامسىلە؟ ــ دېدى قازى رەئىس زەھەردەك تەلەپپۈزدا.

ھابۇلھاجىمنىڭ گېپىى بىلەن يېلىى چىقىپ، تارقاپ كېتىش نىيىتىگە كېلىشۈالتقان سالىكلار بۇنىڭ بىلەن سەل ئېسىنى يىغىپ، ھەرھالدا چوڭمىزنىڭ ئىرادىسى چىڭكەن دېگەن يەرگە كەلدى. ھەتتا بىرى ۋەزىيەتنى رەسمىي بىلىپ بېقىش ئۈچۈن:

ــ مەمتىمىننى باشلاپ كېلىلىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ھابۇلھاجىم بېشىنى ئىچكىرى تىقىۋېلىپ، جىم بولۇۋالدى. قازى رەئىس ئاۋازىنى چىقارماي، كۆزىنى چالا يۇمغان ھالدا بېشىنى بىلىنەر-بىلىنمەس ئېغىتىپ قويدى. شۇنىلا كۈتۈپ تۇرغان سۇخەنچىلەردىن بىرى شاپاشلاپ چىقىپ كەتتى.

ئەمما سورۇندا ۋەھىمىلىك جىملىق ھۆكۈم سۈرۈپ، ھەمىشە قورقۇپلا ياشىغان بىچارە ئادەملەرنى ئېزىپ ماجالىنى قويمىغىلى تۇردى. بىرى ئورنىدىن مىدىراپ:

ــ بېغىمغا سۇ ئېچىپ قويغان، توشۇپ، تامنى ئۆرۈپ قاراپ ئولتۇرمىسۇن، ــ دېدى باھانە كۆرسۈتۈپ ۋە باھانىسىنىڭ قىل سىغماس دەرىجىدە بولغانلىقىدىن ئېمىن بولغان ھالدا دادىل ئورنىدىن تۇردى.

ئۇنىڭ ھەقىقىي نىيىتىنى ھەممەيلەن بىلىپ تۇرسىمۇ، ھېچنېمە دېيىشمىدى. ئەكسىچە بۇ باشقا قورقاقلارغا بىر باشلىنىش بولۇپ بەردى ۋە ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا يەنە بىرىنىڭمۇ «بېشى ئاغرىپ» چىقىپ يېتىۋالغۇسى كەلدى... ھابۇلھاجىممۇ چىقىپ كېتەي دەپ تەمشەلگەن بولسىمۇ، قازى رەئىسنىڭ قەھرىلىك كۆزلىرى ئۇنى تەقىپ قىلىپ تۇرغىنىدىن قوزغىلالمىدى. قىسقىسى، مەمتىمىن يېتىپ كەلگەندە ئۈي ئىگىسىدىن باشقا ئىككى قازىلا قالغانىدى.

ــ بۇمۇ ياخشى بولدى، «ئادەم تولا يەردە ئېشەك ھارام» دېگەندەك، بۇنداق نېمىلەرنىڭ تولا بولۇشىنىڭمۇ بىر يارارى يوقىدى، ــ دېدى قازى رەئىس، ــ ئاندىن كىرىپ كەلگەن مەمتىمىنگە دەرىجىسىگە ئۈيغۇن

تەلەپپۇز بىلەن سالام قىلغاندىن كېيىن، ئاۋۇ كۈنكى ئەپەندىم بىلەن بولغان ۋەقەنىڭ جەريانىنى سوردى.

ۋەزىيەتنى سۈرلۈك تەسۋىرلىگەن مەمتىمىن، ئۆزىنى باتۇر قىلىپ تەسۋىرلەپ، كۆپتۈرۈپ سۆزلەپ بەردى ۋە پو ئېتىپ:

ــ بىللاھىزىم ئېتىۋېتتىم، ھېلىقى ھارامدىن بولغان ناسى توسۇۋالدى! ــ دېدى.

ــ ناسىر دېگىنىڭمۇ شۇلارنىڭ سالىكىدۇ؟ ئۇنىمۇ ئايىپ ئولتۇرامدىغان، ــ دېدى ھابۇلھاجىم ئەپسۇسلانغان ھالدا، ــ بىر قۇتۇلاركەمىز....

ــ شۇنىڭ سالىكىدەك قىلغان بىلەن، ــ دېدى مەمتىمىن ئۆزي ئىگىسىنىڭ داستىخان ئىشلىرى بىلەن ئىچكىرى كىرىپ كەتكەنلىكىگە كۆزى يەتكەندىن كېيىن، بېشىنى ئىككى قازىغا يېقىنراق سۈرۈپ، ــ تۇختى زۇنۇننىڭ سالىكى، شۇلارنىڭ ئىچىگە قويغان ئادىمى! مەن ئۇنى خېلىدىن بىلىپ قالغان- دە، بولمايدىغان بولسا، ئانا - مانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتمەمتىم!

ــ ماندا گەپ دە؟... ما ئىشنى كۆرسىلە،... ــ ھابۇل شەيتان ھېچ ئويلاپ باقمىغان بۇ ئىشتىن ھەم ھەيران قالدى، ھەم سۆيۈندى، ــ يا، ھەجەپ پۇختا بولۇدۇغان گەپكەن، ھۆكۈمەت دېگەن! ــ دېدى سۆيۈنۈپ، ــ توختاخۇننى قاراڭلار، تۇۋا،... پۇختىلىقىنى، بولۇدۇغان ئىشكەن. بۇمۇ بولۇدۇ، ئىچىگە قۇرۇت چۈشكەن گەپ...

ــ شىش! ــ دېدى مەمتىمىن ئۆزي ئىگىسىنىڭ يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن، كېيىن يەنە پىچىرلىدى، ــ ما گەپ دېيىلمەيدىغان گەپتى، ئاغزىمدىن چىكتىپ قالدى، ھە قاسىلىرىغا. ھە، ئۆزلىرى بىلىشسىلە، ھۆكۈمەتنىڭ سىرى، يېيىلىپ كەتسە ئايىغىدىن چىقىپ بولۇشالمايلا، جۇما! ــ دېدى ئاگاھلاندۇرۇپ.

ــ تۇۋا، دېگىنەۋە، كىچىكمۇ بىز! ــ دېدى ھابۇلھاجىم، ئۇنىڭ دىلىدا ئاللىقانداق بىر سۆيۈنچ پەيدا بولغانىدى.

بۇ چاغدا قازى رەئىس يەنە كەم گەپ قىلىپ، كۆزىنى يۇمۇپ مۆكچۈيۈپ ئولتۇرىۋالدى. گەپ يەنە ھابۇلھاقمغا قالدى.

ــ قېنى سېنىڭ...؟ ــ دېدى ئۇ مەمتىمىنگە يېقىنراق ئېڭىشىپ پىچىرلاپ، كۆزىنىڭ قۇيرىقىدا كۆزىنى يۇمۇپ دۇمچۇيۇپ ئولتۇرغان قازى رەئىسكە لاپ قىلىپ قاراپ قويۇپ. ئۇ ئىلگىرى مەمتىمىن بىلەن دېيىشكەن سۆيقەستلىك پىلانلار ھەققىدە سورىماقچىدى، ئەمما بۇنى قازى رەئىسنى بىلمىسۇن دېگەندەك ئىپادىنىمۇ كۆرسۈتۈپ.

ــ شۇنىڭ كويىدا بولۇۋاتىتىم، شۇ ئېپى كېلىپ- كەلمەي... ئەمدى گەپ يوق، ئەمدى ئۆزەمنىڭمۇ جەھلىم قاتتى.

ــ قانداق قىلاي دەيسەن؟ ئاشۇ مەن دېگەندەك، ئايال ئارىلاش، ھېلىقىدەك... ما؟ يا باشقا خىيالىڭ باما؟ ئەگەر شۇنداغلام بولۇدۇغان بولسا مەن ئاۋۇ ئايالنى ئىشىنى توغرىلاپ بېرىمەن،...

ــ ئۇنىمۇ ئۆزەمگە قويۇڭ، خاتىرجەم بولۇڭ،... ــ شۇئرلاپ ئۇزاق بىر نېمىلەرنى دېدى.

ــ بولۇدۇ، ئوبدان گەپ،ــ دېدى ھابۇل شەيتان خوشال بولۇپ، ئۇنىڭ ئايالنى بىلەن بولۇدۇغان مۇئاملىنى قانداق قىلىشتا ئېپى بار ئادەم ئىدى، «ھابۇل زىناخور» دېگەن لەقمى بىكار قويۇلمىغان ـ دە! شۇنداق بولسىمۇ، «كۆسەي ئۇزۇن بولسا قولۇڭ كۆيمەيدۇ» دېگەندەك، كۆسەي تۇرغان يەردە كىم قولىنى ئوتقا تىقىشنى خالايدۇ؟

ھابۇلھاجىم نەقىشلىك ساراينىڭ گەزلەنگەن ۋاسىسىنى ساناپدىغاندەك تۇرۇسقا قاراپ ئارقىسىدىكى بىساتقا جەينەكلەپ كۆزلىرىنى يۇمۇپ بىر ھازا تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

ــ زۆھرەگۈلغا بۇ ئىشنى مۇنداق ئۇقتۇر، ئۇ ئەپەندىگە ئۆيىگە چىللىماقچى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرسۇن، مۆرىتى كەلسە شۇنداق دېسۇن، ئەمما ئەپەندى باردىغان چاغدا زۆھرەگۈل ئۇ ئۆيدە بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا تېۋى بار يىگىتلەردىن بىرىنى ياساندۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇپ قويىمىز. ئۇيىنىڭ ئىچىدە ھەم ھويلىنىڭ بىر يەرلىرىدە بىر نەچچىگىلار مۆكۈنۈپ تۇرسىلەر،

ئەپەندى ئۆيگە كىرگەندىن كېيىنلا ئىشىنىڭ پۈتكىنى شۇ.

ئايالچە ياسىنۇبلىشمۇ ھابۇل زىناخورنىڭ ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بۇئاستە تەجرىبىلىرىدىن بىرىدى. ئۇ قوناقلىققا كىرىپ كەتكەن بىر ئايالغا پوخۇرلۇق قىلىش ئۈچۈن ئايالچە ياسىنۇبلىپ ئارقىسىدىن كىرىدىغان ئىشلارنى كۆپ قىلغانىدى. بىر قېتىم ئۇنىڭ ئايالچە ياسانغىنىنى بىلىپ قالغان ھەمتاۋاقلىرىدىن بىرى ئۇنى ئوسال قىلىش ئۈچۈن قوناقلىققا ھابۇلھاجىمنىڭ ئۆزىنى بېسىۋالغان بىر ۋەقەمۇ بولغانىدى.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، گۈل كەلتۈرىۋېتىمەن،ــ دېدى مەمتىمىن ماختىنىپ.

ــ بۇ ئىشتا پاشاخاننى قۇش قىلىپ سالىمىز. ئۇنىڭ ئەپەندىگە قارىتا قوساق كۆپكى بار، شۇڭا ئەپەندىنى رەسۋا قىلىدىغان ئىش بولسا ياق دېمەيدۇ، يەنە كېلىپ بىز ئۇنىڭغا پۈل بېرىمىز ئەمەسمۇ.

ــ ئۇ يەنە نېمىش قىلىدۇ؟

ــ ئۇ زۆھرەگۈلنىڭ نامىدىن ئەپەندىنى قىچقىغىلى بارىدۇ. ھەم ئۆيمۇ پاشاخاننىڭ ئۆيى بولمىسا بولمايدۇ. زۆھرەگۈلنى ھەممە ئادەم بىلىدىغان نېمە تۇرسا ئەپەندىم ئۇنىڭ ئۈيگە بېرىشتىن باش تارتىپ قېلىشى مۇمكىن. ئىشىمىزنىڭ ئوڭغا تارتىشىقا ئىمانىڭ كامىل بولسۇنكى، زۆھرەگۈل بىلەن ئەپەندىنىڭ ھازىرقى ئالاقىسى خېلى يامان ئەمەس، پاشاخان «زۆھرەگۈل بىزنىڭ ئۆيدە سىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ، گېپىي بارىكەن» دېسە، ئەپەندى ئىشەنمىگىدەك يەردە ئەمەس.

ــ پاشاخاننى نەدىن تاپتىڭىز؟ ئۇ بىر ئاچكۆز خوتۇن، جىق بىر نەرسە تەلەپ قىلىشى تۇرغان گەپ، ــ دېدى مەمتىمىن ئاغرىنغان قىياپەتتە. ئەمما ھابۇل شەيتان مەمتىمىنىڭ بۇ سۆزىنى پەقەت ئۆز مۇددىئاسىنى كۆزلەپ دەۋاتقانلىقىنى بىلىپ يەتتى.

ــ ئۇنىڭدىن بېشىڭ قاتمىسۇن، ئالغىنىنى بېرىمىز،ــ دېدى ئۇ شۇڭا.

ــ پۇل سىزنىڭ، سىز ئۇنداق دەيدىغان بولسىڭىز، ماڭا نېمە،...ــ دېدى مەمتىمىن خۇرسەنچىلىكىنى يوشۇرۇپ.

ــ بەك تويۇقسىز بولۇپ قالسا ھېلىقى تېجىمەل ئىشەنمەي قالمىسۇن، شۇڭا ئاۋۋال زۆھرەگۈل ئۇنىڭغا بىر نەچچە قېتىم غىلجىڭلىسۇن: «ئۆيگە بېرىپ كەلسىڭىز بولاتتى، بىزنىڭ ئۆيگە بېرىشنى ئەپسىز كۆرسىڭىز باشقا بىر يەردە بولسىمۇ كۆرۈشسەك... » دېگەندەك گەپلەرنى قىلسا، ئاندىن پاشاخاننىڭ گېپىنى گۇمانلاندۇرمايدۇ.

ــ سىز كۆرسەتكەن ئەقىلدىن كاشىلا چىقمايدۇ، قەسەم قىلىمەنكى،... ــ دېدى مەمتىمىن خۇشال بولۇپ.

ــ ئەمسە ئۆتكەندىكىدەك «كۆڭۈلكىتىن ئۆتۈڭالغۇچە... » بولمىسۇن، ئەركەك، گېپىمىز ئوغۇل بالىنىڭ گېپى بولسۇن، جۇما، ــ دېدى ھاباۋلھاجىم تەنە قىلىپ.

ــ ياق، بىللاھىزىم...

ــ ئەمسە ئىشقا قەدەم باسقىن، مە بۇنى،ــ دېدى ھاباۋلھاجىم بىر ئەپچىل تېرە خالتا (ھەميان) نى ئۇنىڭ تىزلىرى ئارىسىغا تەئەددى بىلەن تىقتى.

قىنى- قىنىغا پاتماي قالغان مەمتىمىن يەنە بىر مۇنچە قەسەملەر بىلەن ھاباۋلھاجىمنىڭ ئىشەنچىسىنى مۇستەھكەملەپ، رەقىپلىرىنى تىللاپ قويۇپ، ساھىپخان بىلەن خوشلاشتى.

******

مەمتىمىن زۆھرەگۈل سەتەڭ بىلەن ئۇچرۇشۇپ دەرھاللا مەخسەتنى ئېيتىپ. مەمتىمىنگە ئۆزى ئۇچۇن ئاللىقاندىق بىر يەرلىرى ئوڭايسىز بولغان بۇ گەپنى ئوقۇشلۇقراق ئېيتىپ بېرىش ھەقىقەتەنمۇ قىيىن بولدى.

ــ نېمە دېدىڭىز، غوجام؟! ــ دېدى زۆھرەگۈل سۈنئىي چۆچۈپ،

قاش- قاپىقىنى سۈزۈپ، قاتتىق كۆڭلىگە كەلگەندەك مەمتىمىنگە ئالمىيىپ قاردى ۋە دىمىقىنى قېقىپ تەتۈر قارىۋالدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «ۋىجدانلىق» ئايال ئىكەنلىكىنى، مەمتىمىنگە سادىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتاتتى (بارلىق موللا- ئۆلىما دېگەندەكلەر ساۋابلىق ئىش ھەققىدە كۆپ سۆزلىگەندەك، بارلىق بۇزۇق ئايالالار، زىناخور ئەرلەر ئىچىدىمۇ «ۋىجدان»سۆزى كۆپ ئىشلىتىلەتتى). يەنە بىر جەھەتتىن زۆھرەگۈل مەمتىمىنىي سىناپ شۇنداق دەۋاتامدىكىن دەپ ئويلاپ قىلىۋاتاتتى.

— سىز مېنى نېمە كۆرۈۋاتىسىز؟ مەنمۇ ئۆزۈمگە ئادەم، كىمگىلا بولسا ماقۇل دەۋېرىدىغان شاپاقچىلارغا ئوخشۇتۇپ قىلىۋاتامسىز مېنى؟ ئەپەندى بولسا ئۆزىگە، خەلق چوڭ بىلسە مەنمۇ چوڭ بىلىپ كېتەمدىكەنمەن؟ شۇنداق ئويلاپ قاپسىز- دە؟

ئامالسىز قالغان مەمتىمىن قەسەم ئىچىپ چۈشەندۈرۈشكە مەجبۇر بولدى. ھېلىقى كۈنى ئۇنىڭ پەقەت ناملا ئىشلىتىلىپ، ئۆزى بولمىسىمۇ بولۇدۇغانلىقىنى بەكمۇ تەستە چۈشەندۈردى. بەلكىم زۆھرەگۈل چۈشەنمەس بولۇۋېلىپ ئۇنى ئاخماق قىلغاندۇر، ھەر ھالدا بۇ دەتالاش ئۈچۈن ئۇزۇن ۋاقىت كەتتى. نىھايەت ئاخىرى زۆھرەگۈل ئىشىنىڭ نىمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندى.

— ۋىيىەي، مۇنداق دەڭا، ئۇنداق بولسا بوپتۇ، — دېدى زۆھرەگۈل ئىچىگە تاتىپ، كىشىنىڭ شەھۋانىي ئىستەكلىرىنى يالقۇنجىتىۋېتىدىغان ناز- كەرەشمىسى بىلەن،— نەدىكى بىر ئەپەندىچاقلار بىلەن گېپىم چىقىپ يۈرمىسۇن دەپتىمەنغۇ، ئۆتەپ- تېشىپ.

مەمتىمىن ئۇنى قوپال ئەركىلىتىپ قويۇپ، رازىمەنلىك بىلەن قايتتى ۋە پاشاخاننى تېپىش ئۈچۈن كېتىۋېتىپ، بىكارغا توختىغان بۇ سودىنى ھابۇلھاجىمغا نەچچە پۇلغا ئۆتكۈزۈش ھەققىدە ئويلاپ كەتتى.

زۆھرەگۈل يېڭى پىلان بويىچە ئەتىسىلا ئىشقا كىرىشتى. گاھى

ئەتتىگەن، گاھى كەچتە تەۋپىق ئۆتىدىغان يوللاردا پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭغا ئىللىق سالام قىلىشقا غەمكىن قىياپەتتە كۆزىنى خۇمالاشتۇرۇپ قاراپ، ئارقىدىن ئۇزۇندىن- ئۇزۇن «ئۇھ» تارتىشقا، ئاندا- ساندا ئۆيگە كىرىپ ئۆتۈش ھەققىدە ئەگىتىپ تەكلىپ بېرىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ھەسرەت چەككەن ئادەملەردەك ئۇلۇغ- كىچىك تىنىشلىرى شۇنچىلىك بىچارە ئىدىكى، بۇنىڭغا مۇڭاپىق ئۇ تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزاققىچە قاراپ جايىدىن قوزغالماي تۇرۇپ قالدى. تەۋپىق بۇ ئېغىر تىنىشلار تەسىردە بىر نەچچە قېتىم ئىختىيارسىز ھالدا بۇرۇلۇپ قاراپ قويدى.

بۇنى كۆرگەن زۆھرەگۈل ئۆزىنىڭ مول تەجرىبىسى بىلەن قىلغان ئىشىنىڭ ئۈنۈمىدىن قانائەتلىنىپ، گويا ئۈمىدلەنگەن ئاشىقلاردەك، ئاڭلىغۇدەك قىلىپ:

ــ ئاھ خۇدا!... ــ دەپ ھەسرەت چېكىپ قويا تتى.

شۇنداق قىلىپ تەييارلىق يېكى «ئاساس تۇرغۇزۇش» خىزمىتى ئۈنۈملۈك ئاخىرلاشقاندەك بولدى. مەمتىمىن ئىككىنچى باسقۇچلۇق پىلاننى باشلاش ھەققىدە ھابۇلھاجىمنىڭ يولىورۇقىنى ئېلىش ئۈچۈن، شۇنداقلا «چاي پۇلى» ئۈندۈرۈش ئۈچۈن، قېرى تۇلكىنىڭ ھوزۇرىغا چاپتى.

تـوقـقـوزىـنـنـچـى بـاب

ئۆزىنى بەك سوپى ئۇلار كۆرسىتەر،
دەل رىيا يۈكىنىڭ ئاستىدا كېتەر...
بۇ قىزىق ئىشتۇر كىم نىقابى تەقۋا،
كاپىردىن يامانراق دىن سېتىپ يۈرەر.
ـــ ئۆمەر ھەييام

1

تەۋپىق سۈنتاغقا- قىزلار مەكتىپىگە ناخشا دەرسى بىلەن تەنتەربىيە دەرسى بېرىشكە كەلگەنىدى. ئۇ دەرسنى ئۆتۈپ بولغاندا بىردىنلا غەربىي- شىمال تەرەپتىكى تاغ ئۈستىدە قارا بۇلۇتلار پەيدا بولۇپ تەدرىجى ئاتۇش ئاسمىنىغا يېيىلىشقا باشلىدى. ئارقىدىن قاتتىق ھەيۋەت بىلەن چاقماق چېقىلدى. يامغۇرمۇ بىر تال، ئىككى تالدىن تامچىلاشقا باشلىدى. تەۋپىق كېتىشكە ئالدىراپ ئوقۇغۇچىلار بىلەن خوشلاشتى. ئەمدى ئۇ بۇ يەردىن چىقىپ رۇشتى مەكتەپكە يولۇققۇچە ئاندىن بويىمەتتىكى مەخسۇس تەربىيىلىنىۋاتقانلارنىڭ ئالدىغا بارماقچى ئىدى.

لېكىن قىزلار ئۇنى ماڭغىلى قويمىدى، ھەممىسى ئۇنىڭغا ئولۇشۋالدى.

ـــ يامغۇر توختىغاندا كېتىڭ، ھۆل بولۇپ كېتىپسىز،ـــ دەپ چوقان سالدى ئۇلار.

ـــ بالىلىرىم، مېنى قويۇۋېتىڭلار، مېنىڭ يەنە ئىشىم بار، يامغۇردا قالسامۇ مەيلى، كەتمىسەم بولمايدۇ،ـــ دېدى تەۋپىق ئۇلاردىن ئىلتىماس قىلىپ.

بۇ چاغدا يامغۇر كۆپۈيۈپ، چىلەكلەپ تۆكۈلۈۋاتقاندەك چۈشۈشكە باشلىدى ھەم بوزاق توپىنى بىردەمدىلا بېسىپ، پاتقاققا ئايلاندۇرۇەتتى. يامغۇرنىڭ نەمخۇش پۇرىقى بىلەن زەربىگە ئۇچرىغان پوستەك توپىلاردىن ساپ ھاۋاغا «كونا تام» پۇرىقى تارقالدى. يامغۇر بىلەن ساپلاشقان ھاۋادا ئەسلى سېزىلمەي تۇرغان باشقا پۇراقلارمۇ ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلىشقا باشلىدى.

قىزلار ئۇنى ئورۇالغان ھالدا سىنپقا ئەكىرۇالغان بولۇپ، ئۇلار ئوچۇق ئىشىكتىن يامغۇرنىڭ يېغىشىغا قاراپ تۇراتتى.

ــ كەتكىلى قويمايلى، قىزلار،ــ دەپ چۇقان سالدى شەرۋانىخان ئىسىملىك چوڭراق بىر قىز ساۋاقداشلىرىنى قۇتروتۇپ. ئۇ بويامەتلىك بولۇپ، نىزامىددىنلار بىلەن بىر مەھەللىلىك مۇھەممەد ئىمامنىڭ قىزى ئىدى،ــ ھەمىشە بىزنىڭ مەكتەپكە كەلسىڭىز ئوغىقىڭىز قىردا قالغانىدەك ئالدىرايدىكەنسىز، بىزمۇ خەقچە ئوخشاش سىزنىڭ بالىلىرىڭىزغۇ؟ ئوغۇلبالا ــ بالا، قىزبالا ــ بالا ئەمەسمىكەن؟!

ــ كۆردىڭىزمۇ، بۇلارنى،ــ دەپ كۈلدى تەۋپىق مۇشپىقە خانىمغا قاراپ:ــ بۇلار مېنى تالاپلا كەتتىغۇ؟

ــ راست ئەمەسمۇ، بىر قېتىم بولسىمۇ بالىلارنىڭ رايىغا بېرىپ قويۇڭ، ــ دېدى مۇشقە خانىم كۈلۈمسىرەپ، ئۇ ھاۋاغا قاراپ قويۇپ، ــ يامغۇرمۇ ئەدەپ كەتتى،ــ دېدى.

ــ مانا، دېمەك سىزمۇ تەلەبلىرىڭىز تەرەپتە تۇرۇدىكەنسىز- دە؟

ــ شۇنداق بولماي ئەمىسە،ــ دېدى مۇشقە خانىم مۇغەمبەرلىك بىلەن.

خانىمنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن قىزلار ئەمدى تېخىمۇ ئىشەنچىلىك ھالدا ئۇنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ، ماڭدۇرمايدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشتى. مەتىلى ئەپەندى گويا ئۆز بالىلىرىنىڭ ئەركىلەشلىرىنى قوبۇل قىلىپ تۇرغان مېھرىۋان ئاتىدەك، تەسىرلەنگەن كۈلۈمسىرەش بىلەن جىم بولۇپ قالدى. ئۇ دېمىسىمۇ بۇ يەرگە كەلسە دەرسنى ئۆتۈپ بولۇپلا قايتىپ

كېتەتتى. بۇنىڭدا ھەرخىل سەۋەپ باردى. بۇ سەۋەبلەردىن بىرى باشقىلارنىڭ گەپ تېپىشىدىن ئېھتىيات قىلىش تۇيغۇسى ئىدى. ئادەتتە ئۇ گەپ چۆچەكلەردىن قورقۇپ كەتمىسىمۇ، يەنە ئىختىيازسىز ھالدا بۇ يەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى. دېمىسىمۇ قىزلارنىڭ ئاغرىنىشى تۇغرا ئىدى. «نېمىشقا ئۆز قىزلىرىمىزدىن قاچىمەن؟... » دېگەنلەرنى ئويلاپ، ئۆزىنى ئەيىپلەپمۇ قويدى.

ــ ئەپەندى دادا، يامغۇرنى شىبئىرغا قوشۇپ باقمامسىز؟ــ دەپ چۇقىربدى قىزلارنىڭ ئەڭ كىچىكى كۆمۈش قوڭغۇراقتەك ئاۋازى بىلەن.

تەۋپىق ئۇنىڭ دادىللىقىنى ماختىغاندەك، ئۇنىڭ ماڭلاي چاچلىرىنى ئارقىغا سىلاپ ئەركىلىتىپ قويدى.

ــ ھۇ، شەيتان! ــ دېدى ئۇ كۈلۈپ.

ــ شۇنداق قىلىڭا، ئەپەندىم. سىزنىڭ شىبئىرنى قانداق توقۇيدىغانلىقىڭىزنى كۆرۈپ باقايلى ،ــ دېدى مۇشىپىقە خانىمۇ ئوقۇغۇچىلىرىنى قوللاپ.

ــ شۇنداقمۇ؟ دېمەك، بۇ ئەسلىدە سىزنىڭ قۇتراتقۇلىقىڭىزدىن بولغان گەپكەن- دە. ماقۇل،ــ تەۋپىق شۇنداق دەپلا ئۇلاردىن كۆزىنى ئېلىپ تاغ تەرەپكە، شارقىراپ يېغىۋاتقان يامغۇرغا، غەربىي شىمال تەرەپتىن يېيىلىپ شەرق تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىۋاتقان گۈگۈم پەردىسىگە قاراپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن، شائىرانە ئاھاڭدا ئوقۇدى:

تاغ باشىغا ياغدى يامغۇر،
قارا بۇلۇت يايدى گۈگۈم.
ئەمدى كەلكۈن شارقىرايدۇ؟
تىرلاللاھۇم، تىرلالاھۇم.
. . . . . .
كېيىن قۇياش كۈلۈپ چىقار،
ئەلۋەك نۇرى يۇرتنى قۇچار.

ياشاش ئۇچۇن ئارقاداشلار،
ئالغا، ئالغا! تىرلاللاھۇم!
[1]
. . . . . .

تەۋپىق شىبئىرنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، قىزلار يەنە چۈقان سالدى.

ــ نېمىشقا كۈن كۈلۈپ چىقىدۇ، دەيسىز؟ قېنى چققىنى؟

ــ كۈننىڭ ھامان چىقىدىغانلىقىغا ئىشىنىڭلار، قىزلىرىم، ــ دېدى تەۋپىق ئاتىلارچە ئاھاڭدا، ــ قاراڭلار، بۇ ئۆتكۈنچى يامغۇر، بۇلۇت سۈرۈلگەنسېرى، ئۈنىڭ ئارقا تەرىپى يورۇپ بېرىۋاتامدۇ. ھېلىلا بۇلۇتلار ئارقىسىغا يوشۇرۇنغان قۇياش كۈلۈپ چىقىدۇ. مانا شۇ چاغدا ئۇ تەرەپتە ھەسەن- ھۈسەننى كۆرۈسىلەر، ــ بۇ چاغدا گويا بىرلا بۈيرۇق بىلەن توختىغاندەك يامغۇر شىپىدە توختىغاندى، ــ ئەمدى ماڭا رۇخسەت قىلارسىلەر؟ ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

ــ ھاڭا ئېچىلىپ كەتسۇن، ئاندىن مېڭىڭ، يەنە كۈچۈيۈپ كەتسە يامغۇردا قالىسىز.

ــ ياق، ئەمدى توختىغىنى ھېساب بولۇپ قالىدۇ. ھاڭا بارغانسېرى ئېچىلىپ كېتىدۇ.

ــ رۇخسەت قىلىڭلار، قىزلار، ئەپەندىمنىڭ زۆرۈر ئىشلىرى بولسا كاشىلا قىلمايلى،ــ دېدى مۇشپىقە خانىم.

ــ تەنە ئەمەستۇر، خانىم؟

ــ تەنە بولسىمۇ ھەق- تە، ــ دېدى خانىم كۈلمەسلىككە

---

[1] مەن 1985- يىلى ۋاقۇاغ يېزىسىدا ئەينى ۋاقىتتىكى قىزلار مەكتىپىنىڭ بىر ئوقۇغۇچىسى بىلەن سۆھبەتلىشىش بەختىگە مۇيەسسەر بولغىنىمدا، بۇ مومايى ماڭا شۇ ئىككى كۈبلىت شېئىرنى ۋە ئۈنىڭ قانداق شارائىتتا يارىتىلغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. بۈنىڭدىن باشقا تەۋپىقنىڭ قىزلار مەكتىپى ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن ئىجات قىلغان «ئوقۇ خانىملار» دېگەن ناخشىسىنىڭ تېكىستىنىمۇ تەقدىم قىلغانىدى ــ ئا.

تىرىشىپ،ــ بۇلارنى خۇددى ئۆگەي بالىلىرىڭىزدەك كۆرۈسىز ئەمەسمۇ.
ــ ها، ها، بۇگۈنچۇ؟ بۇگۈن ئۆز بولغاندۇق بالىرىم؟
ــ خۇداغا شۈكرى، بۇگۈنكىچىلىك تۇرۇپ بەرسىڭىزلا رەنجىمەيمىز.
ــ خەير، بالىلىرىم، خۇشۇاق بولۇڭلار.
ــ سىز ھەم سالامەت بولۇڭ، ــ ئۇلار سىنىپىنىڭ ئىشكىدە تۇرۇپ ئۇزۇتۇپ قېلىشتى.
تەۋپىق مەكتەپ ئىشچىسى ئېلىپ كەلگەن ئېتىغا يېنىككىنە مىنۈېلىپ، يەنە ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا قول ئىشارىتى قىلىپ خەيرلەشتى.
ئارقىدىن كىمدۇر ناخشا باشلىۋەتتى:

يۈرەمدۇق ئويناپ،
كوچىنى بويلاپ؟
ئىجتىھات بىلەن،
ئوقۇ خانىملار.

كۆپچۇلۇكىمۇ ناخشىغا قوشۇلدى:

تۇننى- تۇن دېمەي،
كۈننى كۈن دېمەي.
كېلىچەك كۆزلەپ،
ئوقۇ خانىملار.

تەۋپىق ئارقىسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان قىزلارنىڭ ناخشىسىغا قۇلاق سېلىپ كېتىۋېتىپ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرىدى ۋە مۇشۇ نەتىجىلەرگە ئېرىشىش يولىدىكى كەچمىشلەرنى ئويلاپ كەتتى. ئاتنى مېڭىشقا قويۇۋېتىپ، چۆچەكتىكى ئەنسىز كۈنلىرىنى، سەرۋەرنى،

ئـوغلى ئابدۇسـەمەدنى، شـەمەيدىكى كـىچىككـىنە بەختىيـار ئائىلىسـىنى، ئوقۇش يولى ئـزدەپ قىلغـان سـەپەر، سەرسـانلىق- سـەرگەندانلىقتا ئـۆتكەن ۋاقىتلارنى خۇددى كـىنو لېنتىسـىدەك كۆز ئالدىـدىن ئۆتكۈزۈشـكە باشـلىدى. تـۇركىيەدىكى دەسـلەپكى ئېچىنىشـلىق تۇرمـۇش كارتىنىسـى، ئـاقكۆڭۈل ئابـدۇللاھ ئەپەنـدىنىڭ غەمغـۇرلىقى، خىيالچـان ئەدىـبە،... «تـۇرك گەنچـلەر بىرلىكى»دىكى ياش سەپداشلار ئارىسىدا ئۆتكەن جۇشـقۇن يىلـلار... «تـۇرك ئوچاقلىرى»دىكى قىـزغىن لىكسـىيلەر، تـالاش- تارتىشـلار... ئارقـىدىن ئـۇ جىسمانىي جەھەتتىن ساغلام، فىزىئولوگىيە جەھەتـتىن نورمـال يېتىلگەن ئەر كىشى بولۇشى سەۋەبىلىك شەخسـىي تۇرمۇشـى ھەققىـدىمۇ ئېچىنىش، ئـازابلىنىش ئىچىـدە ئويلىـدى. شـۇنىڭ بىلەنـلا ئىستانبۇل بوغـۇزى، دېڭىـز سـاھىلىدا ئەدىـبە بـىـلـە بولغـان كۆڭۈللـۈك ۋە كۆڭۈلسـىزلىك ئارىلىشـىپ كەتكەن سەيلىلەر خىيالىغا كەلدى. ئـۇ شـۇ تـاپتىكى جىسـمانى ئېھتىيـاج (فىزىئولوگىيلىـك تەلەپ) نـىڭ كۈچلـۈك بېسـىمى بىلەن ئاشـۇ ۋەسۋەسـىلەرنى توسـۇپ، ۋەتەن غېمىنـى يېيىشـكە مەجبـۇر قىلالىغانلىقىغـا ھەيـران قالـدى. ئەمـدى بولسـا بـۇ نەتـىجە بىـلەن ئۆنىڭـدا پۈشـايمان بىـلەن قانـائەت ئارىلىشـىپ كەتـكەن بىـر خـىل ئـازابلىق تۇيغـۇ پەيـدا بولـدى. بـۇ «ئارىلاشـما»دا پۈشـايمان ئاساسـى ئورۇنـدا تۇرىدىغانـدەك بىلىنـىپ كەتتـى. ئـاھ، ئـۇ شـۇ تـاپ بىـر كۆڭۈللـۈك ئـائىلىگە نەقەدەر مۇھتـاج ئىـدى - ھە!... ئارقـىدىنلا ئـۇ ئۆزىنىـڭ رومانتىـك خىيالغـا بېرىلىـپ كەتكەنلىكىنـى، ئـۇ ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلار بولۇپ، ئەمدى قايتىـپ كەلمەيدىغانلىقىنى ئېسـىگە ئالدى، بىـراق، يەنە بىـر ۋەسۋەسە ئۇنىڭغـا تېخى ئۆتـۈپ كەتمـىگەن، ھېلىمـۇ ئېرىشـكىلى بولۇدۇغـان يەنە بىـر گـۈزەل «بـاغچىنى» ئەسـلەتتى. بـۇ ــ مەلىكـزاد ئىدى...

ئۇنىڭ مەڭگـۈ ئويغـاق تۇيغـۇلىرى ئـۇنى دەرھـال خۇسۇسـى ۋەسۋەسـىلەر ئىسكەنجىسـىدىن قۇتقـۇزۇپ چىقتـى: «لەنەت سـاڭا، مەمتىلـى! ... » بـۇ چاغدا ئۇ مەشھەتكە يېتىـپ كەلگەنىدى.

قىـزلار مەكتىۋىـدە ئـازراق ۋاقىتنـى ئۆتتـۈرۈپ قويغاچقـا خـىزمەت

كۈنتەرتىبىگە تەسىر يەتكەندى. شۇڭا ئۇ بەزى كۈن تەرتىپىنى قىسقارتىشقا توغرا كېلىدىغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بولدى. ئالدى بىلەن ئۈيۈشمىغا بېرىپ، ئاتىنى ئېلاخۇنغا تاپشۇرۇشى كېرەك. ئۇ ئۈيۈشما هويلىسىغا كىرگەندە ئۇنى ئېلاخۇن بىلەن بىللە پاشاخان كۈتۈۋالدى.

ــ خوش كەپسىز، ئەپەندىم،ــ دېدى پاشاخان يېقىملىقراق كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ،ــ مەن سىلىنى ساقلاپ تۇرغىلى خېلى بولدى.

ــ شۇنداقمۇ؟ ــ دەپ سوردى تەۋپىق ئۆزىنىڭ ئادەتكە ئايلانغان رىتورىك سوئالىنى تەكرارلاپ خۇش چىراي قاراپ. ئۇ ھەممە ئادەمگە ئەنە شۇنداق بىر خىلدا مۇئامىلە قىلاتتى. بۇ مۇئامىلىسى تاكى قارشى تەرەپ ئۆزىنىڭ ئادەملەر تائىپىسىگە تەئەللۇق ئەمەسلىكىنى ئېلان قىلغىچە داۋاملىشاتتى.

ــ شۇنداق، ساقلاپ تۇردۇم...

ــ بىر ئىش بارمىدى؟ ــ دەپ سوردى تەۋپىق ئۇنى يەنە مىراس دەۋاسىنى قوزغىماقچىمىكىن دەپ گۇمانسىراپ.

ــ ھەئە...ئىش بولمىسا ئىزدەمتىم...بىزنىڭ ئۆيگە بىر بېرىپ كەلسىلە بولاتتى...

ــ قانداق خىزمەتكىز باربدى؟ ئوچۇقراق ئېيتسىڭىزچۇ.

ــ بىر كىشىنىڭ سىز بىلەن كۆرۈشكىسى باركەن، بىزنىڭ ئۆيدە ساقلاپ قالغانىدى...

ــ سىزنى ئەۋەتكىچە ئۆزىلا كەلگەن بولسا مانا بۇ يەردە كۆرۈشمەيتۇقمۇ؟

ــ ...ئىشقىلىپ بارسىڭىزمۇ ئوخشاشقۇ؟ ئۆيگە بارسىڭىز تۈز ئارتىپ قويماستۇق...

ــ شۇنداقمۇ؟ ئەيىپكە بۇيرىمايلا، مەن ھازىر بىرياقتا ماڭاي دەپ تۇراتتىم. ئەگەر ئۇ كىشى مەستۇرە ئايال بولمىسىلا بۇ يەرگە كەلسە ھەر قاچان ئىشكىم ئوچۇق ئەمەسمۇ، شۇنداق دەپ ئېيتىپ قويۇڭ ئەمىسە.

ــ شۇنداقراق بىرئىشىدى...

ــ قانداقراق؟
ــ مەستۇرە ئايال...
ــ كېسەل كۆرسىتەمدىكەن يە؟ بىلىپ كەلگەن بولسىڭىز ياخشى بولاتتى. كېسەل كۆرسىتىدىغان بولسا دورا بىر نەرسىلىرىمنى ئېلىۋالاتتىم.
ــ ... ــ پاشاخان مەڭدەپ قالدى.
ــ مەن بۇيامەتكە ماڭغانىدىم، ئۇ يەردە مېنى 500 كىشى ساقلاۋاتىدۇ، ھەر ھالدا بىر ئادەمنى ساقلىتىپ قويسامۇ، 500 ئادەمنى ساقلاتماسلىق ئۈچۈن بولغانلىقىنى ئېيتىپ قويسىڭىز رەنجىمەس.
ــ مەيلى، ئەمسە، بويامەتتىن كېلىپ باراسىز...
ــ ماقۇل، بۇ ئىش شۇنداق بولسۇن، رەنجىمەي قايتىڭ،ــ دېدى تەۋپىق ئۇنى ئىللىق ئۇزۇتۇپ. بىراق ئۇ «مېھماننى رەنجىتىپ قويدۇمۇ ــ قانداق؟ ھېلىقى مەستۇرىنىڭ زۆرۈر ئېھتىياجى چۈشكەن بولسا رەت قىلغىنىم توغرا بولمايدىغۇ؟ بىر گەپ بار! گۇمانخور! سەندە قوراللىق ئىككى ئەسكەر تۇرسايۇ، دۈشمەن يەنە نېمىلەرنى ئويلاپ يۈرەر، بويامەتتىن پاتراق كەلگىلى بولسا ھەر ھالدا بېرىپ باققان ياخشى» دېگەنلەرنى ئويلىدى. شۇنداقلا خېلى يېشىلگەندەك بولۇپ، ئېلاخۇنغا ئاتقا بىر نەرسە بېرىپ قويۇشنى، ھازىرلا يەنە يول يۈرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قويۇپ، ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

2

تەۋپىق بويامەتتىن قايتىپ كەلگەندە ئۆيدە مۇھەممەد دامۇللا قاتارلىق كاتتايلاقلىق مېھمانلار ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. شۇڭا ئۇ پاشاخان دېگەن ئىشنى ئېسىدىن چىقىرىپ مېھمانلار بىلەن بولۇپ كەتتى. گەپ ئارىلىقىدا يەنە بۇ ئىشنى ئېسىگە ئېلىپ، ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزر

سوراپ قويسامماكىن دەپ تۇراتتى، پاشاخان يەنە كېلىپ قالدى.

ــ ئەپەندىم، خەق سىزنى ساقلاپ كۆزى تېشىلەي دېدى، مەن بىلەنلا يۇرىگە ــ دېدى پاشاخان بىر خىل سىرلىق كۈلۈمسىرەپ، شۇنداقلا جىددىي كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ.

ــ شۇنداقمۇ؟ كۆرمەمسىز، بويىمەتتىن كەلسەم مېنى مېھمانلار كۈتۈپ تۇرغانىكەن، ئۇلارنى قويۇپ كەتكىلى بولماي قالدى. مەن ئۆزۈمنۇ ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزۈر سوراي دەپ تۇراتتىم.

ــ بېرىپ كۆرۈشۈپلا كەلسىڭىز بولاتتى...

ــ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بۇ دوغۇ بىلىپ كەلگەنسىز؟ ئېيتىپ باقسىڭىز بەلكىم بارماي تۇرۇپ ھەل قىلغىلى بولار.

ــ بارمىسىڭىز بولمايدۇ. بېرىپ ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشكەندە راست ئىكەن دەپ قالسىز،ــ پاشاخان غەلىتىرەك ھجايدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ سۆزـ ھەرىكىتىدىكى سۈنئىي ئىلمىنتلارغا دىققەت قىلىشقا باشلىدى. شۇڭا بارماي تۇرۇپ كىمنىڭ چاقىرتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ بېقىشقا قىزىقىپ قالدى.

ــ مېنى كۈتۈپ تۇرغان كىشى كىم بولۇدۇ؟ ئېيتىپ باقسىڭىز بەلكىم ھەقىقەتەنمۇ زۆرۈرلىكىگە كۆزۈم يەتسە ئۆيدىكى مېھمانلارغا ئۆزىر ئېيتىپ غاچچىدە بېرىپ كېلەرمەن. قانداق؟

ــ ئوغۇ،...ئېيتما دېگەنتى...

ــ شۇنداقمۇ؟ نېمانداق مېنى قىزىقتۇرسىز، چاپسانراق ئېيتىڭىزچۇ.

ــ شۇنچە ئالدىراپ كەتكەن بولسىڭىز ئېيتاي، ئەمسە، ھېلىقى،...نېمىنى بىلەمسىز؟ ھېلىقى... مەنغۇ سىزنى ئوبدان بىلىدۇ دەپ ئاڭلىدىم، ئىككىڭلار بىلىشىدىكەنسىلەر... زۆھرەگۈلچۇ. زۆھرەگۈل سەتەڭ دېسە كىم بىلمەيدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟ خوش، خىزمەت نىمىكىن؟

ــ شۇ زۆھرەگۈل،...سىزگە كۆڭلى چۈشۈپ قاپتىكەن، بىر كۆرۈشسەم

دەپ بىزنىڭ ئۆيگە كىلىپ پات- پاتلا ئەھۋال ئېيتىدۇ، بۇگۈنمۇ ئۇزۇن ساقلاپ كەتتى...

— شۇنداقمۇ؟ ئەجەپ ئىش. مادامنىڭ[1] كۆتكىنىگە ئەپسۇس، مەن مېھمانلاردىن ئايرىلمايمەن، خەير.

— ئەپەندىم، توختاپ تۇرۇڭ، — پاشاخان جىدىيلەشكەن ھالدا ئۇنى توختىتىۋالدى، ئۇنىڭغا ۋەزىپە جىددىي تاپشۇرۇلغاندى، — قارىڭا، بىر ئاجىزەگە ئېچىڭىز ئاغرىسۇن، كۆيەك ئازابىنىڭ يامانلىقىنى بىلىدىغانسىز؟

تەۋپىق پاشاخاننىڭ قېلىنلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا يالت قىلىپ قاراپ قويۇپ، كۆڭۈل ئىكرانىدىن زۆھرەگۈلگە دائىر بىر مۇنچە كۆرنۈشلەرنى ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭ سىرلىق بېقىشلىرى، ئۇلۇغ كىچىك تىنىشلىرى... بۇ ئىش راستەكمۇ قىلاتتى. ئەمما بۇنىڭغا سۈيقەست يوشۇرۇنغاندەكمۇ قىلاتتى. ئۇ ياخشىراق ئويلۇنۇۋېلىش قارارىغا كەلدى.

— كۆتكەن بولسا يەنە كۈتسۇن، كۆيۈك دېمەك ئازاپ، ئاشقىنىڭ ئىشى- كۈتمەك. زىلەيخامۇ يۈسۈپنى قىرىق يىل كۈتۈپ چىداپتىكەن، ئۇ مادام ئەتىگىچە چىدار؟ ئەتە سىز كەلمەڭ، ئەتە كەچتە مەن ئۆزۈم بارىمەن.

پاشاخان ئەرلەرنى چېكىپ كۆرگۈچى كۆز نۇرى بىلەن تەۋپىقنى تەپسىلى كۈزۈتۈپ، ئۇنىڭ تەنە قىلمايۋاتقانلىقىغا جەزم قىلغاندىن كېيىن شاللاقلىق بىلەن ھىجىيىپ قويدى ۋە خوشلۇشۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئاخىرىقى ھېسابتا تاپان ھەققىگە چۈشلۈق ئىش قىلغىنىدىن بەكمۇ سۆيۈنۈپ كەتتى.

---

[1] مادام madam — خانىم. يات دىندىكى ئاياللارغا ۋە تۇيۇ قىلغان ئاياللارغا ئىشلىتىدۇ. بۇ يەردە تەۋپىق زۆھرەگۈلنى ئېرى بار تۇرۇقلۇق ئاشۇنداق قىلغىنى ئۈچۈن ھەم يات كۆرگەنلىكى ھەم ئېرى بارلىقنى ئەستە تۇتۇشنى ئاگاھلاندۇرۇشنى ئىپادىلىمەكچى—ئا.

******

پاشاخان هويلىسىغا كىرىشىگىلا ئېغىلنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ بىرسى ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى.

ــ ھەي پاسكىنا، ئىشنى بۇزدۇڭمۇ، ئەپلەشتۇردۇڭمۇ؟ــ دېدى ئۇ غەزەپلىك شۇرلاپ.

ــ چېچىلمىسىڭىزچۇ، ئىش ئەتىگە قالدى. بۈگۈن مېھمان باركەن، مەنمۇ كۆردۈم، راستىنلا مېھمان باركەن، ئەتە بارمىسامۇ كېلىدىغان بولدى.

ــ ئىشنى چاندۇرۇپ قويغان بولساڭ كاللاڭغا ئاگاھ بول!ــ مەمتىمىن شۇنداق دەپ باغ تەرەپكە قاراپ ئىسقىرتتى.

ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىن، بالىخانىدىن ، باغدىن بىر نەچچەيلەننىڭ گەۋدىسى پەيدا بولۇپ ئۇلارغا قاراپ قالدى. ئۇي ئىچىدىنمۇ ئىككىيلەن چىقىپ كەلدى.

ــ ئەتە كەچتە كېلىڭلار، ھازىر ئىنىسى- جىنغا چاندۇرماستىن كېتىپ قېلىڭلار،ــ دېدى مەمتىمىن ئۇلارغا پىچىرلاپ.

شېرىكلىرى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە غايىپ بولغاندىن كېيىن پاشاخانغا:

ــ ھېلىقىنى گاچچىدە باشلاپ كەلمەمسەن، ئەتتىگەننىڭزى ئاۋارە بولغۇنۇمغا قۇرۇق كەتمەي، ــ دېدى.

پاشاخان سەل نېزىقىغاندى، مەمتىمىن ئۇنىڭ ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ:

ــ ماڭا قىلغىنىڭ بىكار كەتمەيدۇ، ئۇقۇپ قوي، بىزدەك ئوغۇلبالىنىڭ پېشى تېگىپ كەتكەن ئادەمدۇ قۇرۇق قالمايدۇ. بولە جۇگۇ، مەن ماۋۇ ئۆيدىكىنى ماڭدۇرۇپتىپ تۇراي، ــ دېدى ئەركىلىتىش ئاھاڭدا.

پاشاخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن مەمتىمىن ھوجرىغا كىرىپ كەتتى.

3

ئەتىسى ئەتتىگەنىدە تەۋپىق ئىزچىلاردىن چوڭلار گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى يارمۇھەممەد ۋە ناسىراخۇن، ئەكبەر، قۇربان جاپپار، ئابلىز قاتارلىقلارنى ئالدىغا چاقىرىدى.

— مەن قەشقەرگە بارىدىغان بولۇپ قالدىم، سىلەرگە بىر ۋەزىپە تاپشۇرۇپ كېتىمەن،— دېدى ئۇ، — ئەتە كەچتە پاشاخانىنىڭ ئۆيىگە بارىسىلەر، شۇ يەردە سىلەر قىزىق تاماشا ئۈستىدىن چۈشىسىلەر،— ئۇ جىددىلىك بىلەن تاپىلىدى. — ناھايىتى ھۇشيار بولۇڭلار، سىلەرگە ئوغرىلار بىلەن ياكى بۇزۇقلار بىلەن ئېلىشىشىغا توغرا كېلىشى مۇمكىن. ناسىراخۇن مېنىڭ كىيىملىرىنى كېيىپ يول بىلەن ئاشكارە مېڭىپ ئۆيگە كىرسۇن، — ھېلىقى ۋەقەدىن كېيىن ناسىراخۇننىڭ باتۇرلىقى تىللاردا داستان بولۇپ، تەۋپىققەمۇ بەك يېقىپ قالغانىدى، — قالغىنىڭلار يوشۇرۇن بېرىپ ھويلا ئەتراپىغا مۆكۈنۈڭلار. ھويلىدا ئۆرە-تۆپە باشلانغان ھامان ھويلىغا سەكرەپ چۈشۈڭلار- دە، شۇ يەردىكى جىمى ئادەمنى باغلاڭلار. ئېھتىمالى ناھايىتى ئاز بولسىمۇ دىققەت قىلىدىغان ئىش، سىلەر بەلكىم ھېچقانداق ئىشقا يولۇقماسلىقىڭلار مۇمكىن، بۇنداق ئەھۋالدا ناسىراخۇن ئۆيگە كىرىپ يېرىم سائەتچە تۇرسۇن، باشقا ئىش چىقمىسا قايتىپ چىقسۇن، ئۈيدىكىلەرگە بۇنى ياشلاردىكى بىر خىل قىزىقچىلىق سۈپىتىدە چۈشەندۈرۈپ قويۇپ، چاخچاق سۆزلەر بىلەن قايتىپ چىقساڭ بولىدۇ، ئوغلۇم. باشقىلار سەن تېنچ- ئامان يېنىپ چىققاندىن كېيىن ئورۇنلىرىدىن قوزغالسۇن.

ئىزچىلار نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى تازا ئاڭقىرىپ كېتەلمىدى.

— قانداق ئىش بۇ، ئەپەندىم؟ ھېچ چۈشىنەلمىدۇق، — دېدى يارمۇھەممەد.

— بۇ ئىشنى مەنمۇ ئانچە چۈشەنمەيمەن. شۇنىسى ئېنىقكى، ھۇشيار

بولۇڭلار . ئىلاجى بار ھويلا ئىچىنى كۆرۈپ تۇرغىلى بولمايدىغان جايلارغا مۆكۈنۈڭلار. ناسراخۇن ئۈيگە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ھويلىغا باشقا ئەركەكلەر كىرىپ قالسا، ھەركىتى شۇبھىلىك بولسا سىلەرمۇ دەرھال ھەربىرىكە كېلىپ ئۇلارنى باغلاڭلار. ئاندىن ئۆيگە كىرىپ ئۆينى تەكشۈرۈڭلار.

ــ بولىدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا مەن كەتتىم، خەقىقە كۆرۈنمەي كېتىمەن، بىر كىيىم تەييارلاپ قويدۇم. ئۆزەڭنى خەقىقە تونۇتۇپ قويما. ئەتە كېلىپ نەتىجەڭلارنى كۆرىمەن. ناسراخۇن تەۋپىقنىڭ قارىسى يوتىشى بىلەنلا توختى زۇنۇن بىلەن كۆرۈشۇپ، بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈشكە پۇرسەت كۈتۈپ ، ئىچىدە، بۇ ئىشنى بۇزۇۋېتىشنى ئويلىدى. ۋاقىت يېتەرلىك ئىدى . شۇڭا ئۇ خېلى خاتىرجەم ھالدا: «بىزنىڭ ئادەملەر ئۇنىڭغا قاپقان قۇرغان بولسا كېرەك، بۇ ئىشنى يەتكۈزسەم ھەر ھالدا قولۇمغا پۇل كىرىدۇ» دېگەنلەرنى ئويلىدى.

ئۇ چۈشتە غىپپىدىلا ھەمراللىرىدىن ئايرىلىپ، خوجايىننىڭ ئالدىغا كەلدى.

ــ كۆپ- كۆندۈزدە سېنى كىم چىللاپتۇ، زەزگى!- دەپ كايىدى توختى زۇنۇن لەۋلىرى غەزەپتىن تىتىرەپ.

ــ ھېچكىمگە كۆرۈنمۈدۇم، مۇھىم گەپ باردى، كەچكە قالدۇرغىلى بولمايدۇ...

ــ نېمە گەپ؟

ناسراخۇن قىسقىچە سۆزلەپ بەردى ھەم ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنىمۇ قوشۇپ قويدى.

توختى زۇنۇن شۇ ھامان بۇنىڭ مەمتىمىنىڭ تەلۈە خىيالىدىن بولۇۋاتقان ئىش ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇنىڭچە بۇنىڭ ئەڭ بولمىغاندىمۇ بىر پايدىسى باردى: يا مەمتىمىن باش- باشتاقلىق قىلغانغا تويانتى، يا ئەپەندىم رەسۇا بولاتتى. ئەمما ئۇ كىچىك جاسۇسقا بۇنى چۈشەندۈرۈپ

ئولتۇرمىدى.

ــ سەن بىلەن ئالاقىسى بولمىغان ئىشلارغا باش قاتۇرۇپ كەتمىسەڭمۇ بولىدۇ. بۇ ساڭا خىزمەت كۆرسۈتۈشنىڭ ياخشى پۇرسىتى. ئەپەندىنىڭ دېگىنىدەك قىل، ئۇ سېنى تېخىمۇ ياخشى كۆرۈىدىغان بولسۇن، نېمە دېسەم شۇنى قىل، دېمىگەننى سورىما، چۈشەندىڭمۇ؟

ــ چۈشەندىم، ــ ناسىراخۇن چۈشەنمىگەندى. ئۇنىڭ چۈشەندىم دېگىنى بۇيرۇقنى ئىجرا قىلشلا ئىدى.

گۈگۈم پەردىسى كائىناتنى يېپىشقا باشلىغاندا ناسىراخۇن نىزاخۇن قوتۇرنىڭ هويلىسىدىن تەڭپىق قىياپىتىدە ياسىنىپ چىقىپ، كۆزلىگەن نىشانغا قاراپ كەتتى. باشقا ئىزچىلار بولسا ئېرىقلارنىڭ ئىچى، باغلارنىڭ ئارقىسى بىلەن يوشۇرۇنچە مېڭىپ، ئاللىقاچان بەلگىلەنگەن جايغا بېرىپ يوشۇرۇنۇپ بولۇشقانىدى.

ناسىراخۇن ئېھتىيات بىلەن پاشاخاننىڭ هويلىسىغا كىردى. هويلا جىم- جىت، تاملار، دەرەخلەر كۆك ئاسمان سەتهىدە قارا كۆلەڭگىدەك سىرتقى شەكلى بىلەن كۆرۈنەتتى. ئۇدۇلدىكى ئېغىلنىڭ ئىشىكى قېنىق قارا رەڭدە بىلىنىپ تۇراتتى. ئېغىل تېمىدىكى قىغ چىقىرىدىغان تۆشۈك ئاللىنمىنىڭ بېشىغا ئوخشاپ، كىشىگە سۇر بېرەتتى. قەرۇبستانلىقتەك جىمجىتلىق ناسىراخۇننى قورقۇتۇشقا باشلىدى. «خۇدا، مېنى قانداق قىسمەت كۈتۈپ تۇرغاندۇ؟ بۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ هەممىسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئۇنى ماڭا ئارتماقچى بولغانمىدۇ- يا؟ ئىشقىلىپ ياخشىلىق يوق... ياق، بۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ياخشى پۇرسىتىمىش. مۇشۇ گەپتىن قارىغاندا خەتەرلىك يوق، بولغاندىمۇ مەن ئۆلىدىغان دەرىجىدىكى خەتەرلىك ئەمەس،... » ئۇ هويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تېڭىرقاپ تۇرۇۋېتىشتىن قورقۇپ، يەنىلا ئۆيگە كىرگەن ياخشى، كىرمەيمۇ بولمايدۇ، دەپ ئويلىدى- دە، ئۆينىڭ ئىشكىنى ئاچتى.

مۇرا بېشىدا كىچىككىنە جىن چىراق پىلىلداپ يېنىپ، ئۆيدىكى

چوڭراق شەكىللەرنى پەرق قىلىشقا ئىمكان بېرىپ تۇراتتى. ئۇدۇلدىكى سۈپىغا قىلىن يوتقان سېلىنغان بولۇپ، يوتقان ئۈستىدە ناز بىلەن تەتۈر قاراپ بىر ئايال ئولتۇراتتى. ئۇ ھەيران بولدى: «بۇ قانداق بولغىنى؟ ھېلىقى دېگەن گۈلدۈر- تاراق بولمايدىغان يەنە بىر خىل ئېھتىمالغا ئۇچرىغان ئوخشىمامدىم؟» ئۇنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇغا سەل كۆنگەندىن كېيىن، يوتقانغا پۈتۈنى تىقىپ ئولتۇرغۇچىنىڭ ئالاھىدە ئېسىل كىينىگەن ئايال ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ جىلتىكسىدىكى كالاۋتون، سىكە مارجانلارنىڭ پارقىراپ تۇرغىنىدىن بىلدى. ئايالنىڭ بۇ ياقتا قارىماي تۇرۇشى ئۇنى يەنە قورقۇنۇچقا سالدى. «بەلكىم ئۇ جىن!... ئاھ، خۇدا پىشانەمگە پۈتۈلگىنى نېمىدۇر... »

ــ بۇ يەرگە چىقمامسىز،ــ دېدى ئايال بۇ تەرەپكە سەل بۇرۇلۇپ قىيا بېقىپ، ئاندىن يەنە دەرھال تام تەرەپكە قارىۋالدى.

«ئاۋازى نىمانداق ئايال بۇ؟ پاشاخاننىڭ ئۆيىدە ئەمەس، پۈتۈن مەشھەتتىمۇ ئاڭلاپ باقمىغان ناتونۇش ئاۋازغۇ بۇ؟ ... » ئۇ ئايالغا ئىككى قەدەم يېقىنلىشىپ، ئۇنىڭ كىملىكىنى سوراي دېدى- يۇ، دەرھال ئۆزىنىڭ باشقا رولغا چىققان ئادەملىكىنى ئېسىگە ئېلىپ تونۇپ قالمىسۇن دەپ دەرھال تۇرۇۋالدى. بىراق، كىيىملەر ئۇنىڭغا تونۇشتەك قىلاتتى. ئەمما ئۇسقان، قەددى قامىتى قوپالراق ئايالدى.

ئۇ قايتسام بولارمۇ، ئۆزۈمنى مەلۇم قىلىپ، چاخچاق قىلدىم، دېيىشىم كېرەكمۇ؟ دەپ ئويلاپ تۇراتتى، ھويلىدىن ئاڭلانغان ئۈپۈر- تۈپۈردىن چۆچۈپ دەرھال كەينىگە بۇرالدى. ئاڭغىچە ئىشكىمۇ ئېچىلدى ۋە ئىككى ئادەمنى باغلاپ مۇكچەيتىۋالغان ئىزچىلار بوسۇغىدا پەيدا بولدى. يارمۇھەممەت قالغانلارغا ئۈينى ئاختۇرۇشقا بۇيرۇق بەردى.

ــ بۇ كىم ئايال؟ ــ دەپ سوردى يامۇھەممەد.

ــ مەنمۇ بىلمەي تۇرىمەن، ــ دېدى ناسراخۇن، ئەمما دەرھال «ئۆزۈمنى ئاشكارىلىسام بولۇدۇغان بولۇرمىدى» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى.

ــ هوي، خوتۇنئاچا[1] كىمسىز؟ ئۆيىڭىزگە ئوغرىلار كىرىۋېتىپتىكەن تۆتۈۋالدۇق، سىز نېمانداق پاڭقايەك ئولتۇرىسىز؟

ــ بۇ ئۆيلۈك ئەمەستەك تۇرىدۇ،ــ دېدى ناسىراخۇن، ــ بۇ پاشاخاننىڭ ئۆيى تۇرسا، ئەمما بۇ ئايال پاشاخان ئەمەس.

ــ گاچىمۇ يا؟ ئوغرىلارنىڭ بېشى شۇمۇ؟

ــ گاچا ئەمەستەك، بايا گەپ قىلدى.

ــ ئاۋازىدىن تونۇمىدىڭمۇ؟

ــ ياق، ئاۋازى يات بىرلا.

ــ ئۆي ئىگىسى نەدە بولغىدى؟ قاراپ بېقىڭلار، ھەممە ئۆيگە كىرىپ قاراڭلار.

ــ ئەسلىدە- زە بۇ جالاپنى قۇش قىلىپ سىلىپ ئەپەندىنى رەسۋا قىلماقچىكەن - دە! ــ دېدى ئابلىز ئۆزىنى تۆتۈپ تۇرالماي.

ــ ئىزچىي! ئاغزىڭىزدىن سەت گەپلەر چىقمىسۇن!ــ دەپ ئاگاھلاندۇردى يارمۇھەممەت.

ــ ئەمەلىيەتتىمۇ شۇ- دە، ــ دېدى ناسىراخۇن،ــ بۇياقتا قارا، ھەي!

قۇربان جاپپار ئۆينى ئاختۇرۇپ قازناقتىن بىر ئادەمنى سۆرەپ چىقتى.

ــ كۆرمىگىلى تاس قاپتىمەن، بىرمۇنچە ئەسكى- تۇسكىنىڭ ئارىسىغا كىرىۋاپتىكەن،ــ دېدى ئۇ.

ــ باغلاڭلار!ــ دېدى يارمۇھەممەت. ئاندىن ئايالغا قاراپ تۇۋلىدى،ــ ھەي، ئايال، بۇ يەرگە چۈشۈڭ! كىمسىز

قەرەپ يىغلىۋەتتى.

ــ خۇدا ھەققى، مەن...- ئۇنى؟! ــ ئۇلار ئايال كىشىگە قول سىلىشقا پېتىنماي توۋلاش ۋاراقىراش بىلەن چەكلەنمەكتىدى.

---

[1] خوتۇنئاچا ــ(خوتۇن ئاچا)ــ ئىسمىنى بىلمىگەن ئايالالارنى ئاتۇشتا شۇنداق چاقىرىدۇ، ئىسمىنى بىلمىگەن ئەرلەرنى ئادىمكا (ئادەم ئاكا) دەپ چاقىرىدۇ (يەرلىك شۇنداق) ــ ئا.

ئايال غالىداپ تىتىرەپ، بۆر ئۇ ئاۋازى ئەمدى ئايالىنىڭكىگە زادىلا ئوخشىمايدى قالدى، ئۆزىمۇ ئاستا بۇ تەرەپكە ئۆرۈلۈپ، يا گېپىي، يا ھەرىكىتى قولاشمايدۇكىنىۋالدى.

— ھوي، بۇ قانداق گەپ؟ — دەپ ھەيرانلىق قېلىشىنى ئىزچىلار بىر- بىرىگە قاراپ،— ئەر كىشىمۇ بۇ؟

ناسىراخۇن بىر ئاتلاپلا سۇپا ئۈستىگە چىقىپ، ئۇنىڭ رومىلىنى تارتىۋەتتى. شۇنداقلا ئۇنىڭ ساقىلى بارلىقى مەلۇم بولدى. ئەسلىدە ئۇ ئايالچە ياسىنىپ ئولتۇرغان ئەر كىشىكەن.

ئىزچىلار ئىنتايىن غەزەپلىنىپ، بۇ «ئايال»نى بىر قانچىنى ئۇرۇۋەتتى.

— باغلاپ ئېلىپ مېڭىڭلار! —دېدى دېدى يارمۇھەممەت.

— خۇدا ھەققى، — دەپ يېلىندى «ئايال» ئۇلارنىڭ پۈتىغا ئېسىلىپ،— ھېچ بولمىسا كىيىم يەڭگۈشلۈڭلاي، ئاندىن نېمە قىلساڭلار مەيلى، خۇدا ھەققى!...

— مۇشۇ پىتىڭ سازايى قىلمىز، خاتىرەڭنى جەم قىل!

— نومۇسقا ئۆلتۈرىسىلەرغۇ مېنى...

— سەن نومۇسىنى بىلسەڭ ئايالىنىڭ كىيىمىنى كىيىپ تۆشەكتە يېگىت كۈتۈپ ئولتۇرامتىڭ، ماڭ! بولمىسا كۆرلۈكۈڭنى كۆرىسەن!

ئۇلار ھويلىغا چىقىپ تۇتقۇنلارنى ئېلىپ ماڭغىلى تۇرغاندا ھاسىرىغانچە ئەكبەر كىرىپ كەلدى.

— يۈتتۈرۈپ قويدۇق،— دېدى ئۇ ھەمىدگەن ھالدا،— يولدا بولۇدۇغان بولسا قانتى بولسىمۇ يېتىۋالاتتىم، قوناقلىقتا ئېزىقتۇرىۋەتتى، كاساپەت!

ئەسلىدە بايا «ئوغرى»لاردىن بىرى قېچىپ كەتكەنىدى.

— كېرەك يوق، ماۋۇ «جالاپ»نى سوراق قىلساق مەلۇم بولۇدۇ،— دېدى قۇربان جاپپار.

— سەت گەپ قىلما، ئىزچى، — دەپ ئاگاھلاندۇردى يارمۇھەممەد.

ــ شۇ ـ دە، ئەمسە نېمىتى؟ ــ دېدى ناسىراخۇن.
ــ شۇنداق بولسىمۇ بىزنىڭ ئاغزىمىزدىن چىقمىسۇن، ــ دېدى ئابلىز، ئۆزى بىر قېتىم تەنبىھ يېگەچكە.
ــ بۇلارنى ئاپىرىپ سولاپ قويايلى، ئەپەندى كەلگەندە ئۆزى بىر نېمە دەيدۇ،ــ دېدى يارمۇھەممەت.
ئىزچىلار تۈتقۇنلارنى ئېلىپ ماڭدى.

ئونىنىچى باب

1

دۇشمەننىڭ رەزىل سۇيقەستى تارمار بولۇپ، سۇيقەستچىلەرنىڭ خەلق ئالەم ئالدىدا رەسۋاسى چىققاندىن كېيىنمۇ نىزامىددىن يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى. ئۇ يەنىلا تەۋپىقنىڭ بېشىنى ئوڭلىۋېتىش تەرەپدارى ئىدى. تەۋپىق بويامەتكە كەلگەن بىر كۈنى ئۇ بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىپ:

ــ بېشىڭنى ئوڭلىۋالساڭ مۇشۇنداق پىتىنە- پاساتلار جىمىپ كېتەتتى،ــ دېدى، ــ ئۆتكەنده چۆچەكته ئالغان ئايالىڭ ھەققىده گەپ قىلۇىدىڭ، مەن سودىگەرلەردىن گەپ ئېيتىپ بېرىپ، چۆچەكتىكى تۇققانلار ئارقىلىق بالا- چاقىلىرىڭنى سۇرۇشتۇرۇپ باقتىم...

تەۋپىق قۇچىقىدا ئۇخلاپ قالغان پاتىمەمنى پەپىلەپ تۇرۇپ بۇ ھەقتە ئويلۇنۇپ قالدى. نىزامىددىن ئۇنىڭ رەڭگى ئۆزگۈرۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ «ئۇمۇ خەۋەر تاپقان ئوخشىمامدۇ... » دەپ ئويلاپ گېپىنى توختىتىۋالدى.

تەۋپىق كۈلۈمسىرەشكە تىرىشىۋاتقان بولسىمۇ، خىيالى بۇ يەردە ئەمەسدى. قارىغاندا مۇھىتنىڭ بېسىمىدىن قۇتۇلغىلى بولمايدىغانده‌ك قىلاتتى. «ئەگەر راستىنلا ئۆيلۇنۇشكە تۇغرا كېلىدىغان بولسا كىمگە ئۆيلۇنمەن؟ ھامان ئۆيلۇنۇشكە تۇغرا كېلىدىكەنىدۇق، ئۇنداق بولغاندىكىن تۈركىيەدىكى چاغدىلا ئۆيلەنسەم، ئاندىن ئەدىبەنى ئېلىپلا كەلسەم بويتىكەن. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟» تەۋپىق ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەنده توساتتىن مەلىكىزاد كۆز ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇ بۇنداق خىيالنىڭ پەيدا بولۇشىدىن ئۆزىمۇ ئەجەپلەنىدى. چۈنكى ئۇ مەلىكىزاد ھەققىده كەمىدىن-كەم ئويلۇنۇشقا تىرىشىدىغان، ھەتتا خېلىدىن بېرى

هەم ئالدىراشلىقتا، هەم ئۆز ـ ئۆزىنى تىزگىنلەش خىيالىدا سەدىقىبەگنىڭ ئىشىك ئالدىدىن ئۆتمىگەن، مەلىكزادنىمۇ كۆرمىگەنىدى. ئەمدىلىكتە توي قىلىش گېپى بىلەنلا بۇ نەۋجۇۋانىنىڭ كۆڭۈل ئىكرانىدا پەيدا بولۇشى ئۇنىڭغا هەم تاسادىپى تۇيۇلدى، هەم كۆڭۈللۈك تۇيۇلدى. بىردىنلا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يېگىتلىك تۇيغۇسى تۇغ كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭغا قوزغىلاڭ سېلىشقا باشلىدى... نۇرغۇن ئادەمنى يولدىن چىقىرىدىغان ئوغۇرلۇق قىلىشقا، قاتىللىق قىلىشقا مەجبۇر قىلالايدىغان بۇ تۇيغۇنى بېسىپ تۇرۇش ئۈچۈن قانچىلىك كۈچ بولۇشى كېرەك. هە؟ گويا نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قامىلىپ قالغان تۇيغۇلار كەلكۈنى بىردىنلا بېسىپ كېلىشكە باشلىغاندەك، تەۋپىقنىڭ ۋۇجۇدىدا يېڭىپ بولمايدىغان تۇرمۇشقا ئىنتىلىش ۋەسۋەسىسى پەيدا بولدى. ئۇ ئاخىرقى قېتىم قەتئىي قارارغا كەلگەندەك قۇچقىدىكى قىزچاقنى ئاۋايلاپ ئېلىپ يېنىدىكى كۆرپىگە ياتقۇزۇپ قويدى، ـ دە، ئاكىسىغا قاراپ:

ــ ئاكا، يەنە بىر مەزگىل بۇ هەقىتە گەپ قىلماي تۇرۇڭ، يەنمۇ سالماقراق بولايلى، ــ دېدى.

نىزامىدىن ئۇنىڭ ئاقىرىپ كەتكەن چىرايىدىن مىسلىسىز ئېغىر هارغىنلىقنى سەزدى. شۇڭا ئۇ ئېغىر خۇرسىنىپ قويۇپ گەپ قىلمىدى. تەۋپىق، ئاكىسىنىڭ ئۆزى هەققىدە غەمىدە قالغانلىقىنى پەملەپ، دەرهال كۆڭۈلگە يېنىكلىك بېرىدىغان خۇشخۇيلىقىغا قايتىپ، تېتىكلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرىۋېتىپ دېدى:

ــ توي هەققىدە گەپ قىلىپ، ياخشى قىلدىڭىز، بىر مۇهىم توي ئىشى ئېسىمگە كەلدى. بۈگۈنلا شۇ ياقتا باراي.

ــ نېمە، نېمە توي؟ كىمنىڭ تويى؟ ــ خىيال ئىچىدىكى نىزامىددىن ئېسەنكىرەپ دەمۇ- دەم سورىدى.

ــ بىلەمسىز، ئاكا، شورۇق مەكتەپتىكى ياخشى شاگىردلىرىمىزدىن بولغان سابىت يالغۇزچىلىق تارتىپ، كۆپ ئىشقا دەخلى بولۇۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ يېگىتنىڭ ئىچ- پەش تارتىشىپ يۈرگەن سۆيگۈنمۇ

باربكەن، ئىككى ياشىناڭ ئۆتۈنىشى بىلەن مەن بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ، ئۇلارغا پاجىئە ئېلىپ كېلىدىغان بىر بەختسىز تۇيۇق بىكار قىلىۋەتكەنىدىم، ئەمدى يەنە ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈش بىلەن تاسادىپى پىشكەللىكنىڭ بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ۋاقىتدا شۇ ئىككى ئاشۇق-مەشۇقنى مۇرادىغا يەتكۈزۈش كويىغا كىرەي دەيمەن.

نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ گويا ئۆز بەختى ھەققىدە زوق-شوق بىلەن سۆزلەۋاتقان ياش بالىدەك قىزغىنلىق بىلەن سۆزلىشىگە قاراپ تۇرۇپ، نىمىدۇر بىر نەرسە يۈرىكىنى «ۋىز» قىلىپلا كۆيدۈرۈپ، تۆۋىنگە ساقىپ كەتكەندەك بولدى. بۇ ئاكىلىق مېھرىمىدۇ؟ نىزامىددىن بۇ ھەقىتە ئىنىسى بىلەن خۇشال-خۇرام ھالدا ھېسىيات ئورتاقلىشىشقا كۆزى يەتمىدى. شۇڭا ئۇ سابىتىنىڭ تويى ھەققىدە ھېچنىمە دېمىدى. «ۋاي، ئۆكامەي، ئۆزەڭنىڭ ئىشى ھەققىدە شۇنچىلىك باش قاتۇرساڭ نېمە بولار؟» دېگەنلەر كۆڭلىدىن كېچىپ ئېغىر تىندى.

— شۇنداق بولسىمۇ ئالدىرىمىغىن، كۈندە ھەمداستىخان بولالمايمىزغۇ؟ بۈگۈن خانىئاچاڭنىڭ تامىقىنى بىلە ئولتۇرۇپ يەيلى، ئاندىن ئىشىڭغا ماڭساڭمۇ بولۇدۇ.

تەۋپىق ئۆزىنىڭ گۆدەكلەرچە قىزغىنلىق بىلەن ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكىنى ئۈچۈن كۈلۈپ كەتتى.

— ئەيىپكە بۇيرىماڭ، ئاكا، مېنىڭ نىيىتىمدىمۇ بۈگۈن سىزلەر بىلەن ھەمداستىخان بولۇپ ئاندىن ئىشىمغا مېڭىش ئىدى. بايامقى گەپ بىلەن قىزىشىپ، ماڭماقچى بولۇپ كېتىپتىكەن. بىلەمسىز، ئاكا، تۇيۇ ھەققىدە گەپ بولسىلا سەرۋەر يادىمغا كېلىدۇ. ئۆيلەنسەم ئۇنىڭغا يۈز كېلەلمەيمەن، ئوغلۇم ئەگەر ھايات ياشىغان بولسا سەككىزگە كىرىپ قالدى...

— خاتىرىگە نىمىلەر كەلمەيدۇ، دەيسەن، لېكىن يىراقتىكى ئاشتا قوساق تويمايدۇ، - دە. يەنە كېلىپ مەن بالا- چاقىلىرىڭنى سۈرۈشتۈردۇم، تېخى ئۇلۇشكۈنى خەۋەر ئالدىم، بىر پارچە خەتمۇ بار. سەرۋەر شەمەيدىن

چۆچەككە قايتىپ كەپتىكەن، كېيىن مەسۇم تاران دېگەن بىر ھارۇنكەشكە ياتلىق بوپتۇ، بۇلتۇر... ــ نىزاممەدىن سەرۇەرنىڭ بۇلتۇر قازا قىلغانلىقىنى ئېيتماقچى بولدىيۇ، توختۇالدى. ئۇ ئىنىسىنىڭ كۆڭلى بۇزۇلماسلىقى ئۈچۈن گېپىنى يۇۋەتتى. ئەگەر تەۋپىق بۇ گەپنى ئۇقسا يەكىكە- يىگانە قالغان ئوغلىنى ئويلاپ يەنە تۇرالمايتى. سودىگەرلەرنىڭ ئېيتىشچە مەسۇم تاران ئاقكۆڭۈل كىشى بولۇپ، ئابدۇسەمەدنى «سەرۇەرنىڭ تەۋرۈكى» دەپ بەكمۇ ئېزىزلايدىكەن. نىزاممەدىن گەپنى ئۆزگەرتىپ، ــ ئەمدى جاھان تۆتۇش توغرۇلۇق ئويلانغىنىڭ خوپراقمىكىن، ــ دېدى.

ــ بۇ گەپ ئىشەنچىلىكمىدۇ؟ ــ دېدى ئۇ سەل تاتىرىپ، ئۇنىڭدا ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا بىر خىل قىزغىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولغانىدى.

ــ بولمىسا خەتنى كۆرۈپ باقامسەن؟ ــ نىزاممەدىن تۇققانلارنىڭ خېتىنى ئۇنىڭغا بەرمەكچى بولۇپدى، تەۋپىق كۈندەشلىككە ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل تۇيغۇ تەسىردە خەتنى ئالمىدى ۋە:

ــ راستەك قىلىدۇ. مەسۇم تاران دەيدىغان بىر ھارۇپكەشنىڭ بارلىقى راست. ئۇ بىزنى شەمەيگە ئاپىرىپ قويغان.... ــ دېدى.

سەلدىن كېيىن تەۋپىق ئۆزىدىكى ھەممە كۆڭۈلسىزلۈكنى يېڭىيدىغان قارشىلىق كۈچىنى ئەسلىگە كەلتۈردى ۋە رەڭگىگە قان يۈگردى. ئاندىن ئاكىسىنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى:

ــ ئاكا، سىز مېنى ئۆيگە باغلاشقا تىرشمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، مەن ئەمدى ھېچياققا كەتمەيمەن، خاتىرجەم بولۇڭ، ــ دېدى ئۇ خۇشخۇيلۇق بىلەن، ــ بۇ ھەرگىز سىزنىڭ ئىلتىماسىڭىزنىڭ قاتتىقلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۆزەم تىككەن كۆچەتلەرنى ئەي قىلىش، پەرۋىش قىلىش ئۈچۈن. شۇنچە كۆپ كۆچەت قويدۇم، ئەمدى ئۇنى تاشلاپ قانداق كېتىمەن؟

ئۇلار ئېغىز ئېچىشمىدى. پەقەت زوربخان بايا ئاكا- ئۇكا ئارىسىدا بولغان سۆزلەردىن بىخەۋەر بولغاچقا بۇ ھەقتە گەپ باشلىۋىدى، تەۋپىق:

ــ ئاكام ئىككىمىز بايا بۇ ھەقتە بىر قارارغا كېلىشتۇق، ــ دېدى كۆلۈمسىرەپ ئاندىن قانداق قارار ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرالماي ھەيرانلىق ئىلكىدە قاراۋاتقان يەڭگىسىگە چۈشەنچە بېرىپ، ــ بۇ ھەقتە ھازىرچە پاراڭ قىلىشمايدىغان بولدۇق، ــ دېدى.

ــ ئەمىسە مەنمۇ بۇ گەپنى قوزغىمايدىكەنمەن. دە؟ ماقۇل، ئۆزىڭىز بىلەرسىز، ــ دېدى زورىخان زورىغا كۈلۈپ.

تاماقتىن كېيىنلا تەۋپىق مېڭىشقا تەرەددۇت قىلىپ قالدى. ئۇ دورا سومكىسى بىلەن خۇرۇم سومكىسىنى ئېلىۋاتقاندىلا زورىخان ئۇنىڭ كەتمەكچى ئىكەنلىكىنى پەملەپ سورىدى:

ــ ھازىرلا كېتەمسىز؟ قاچان بۆلەك ئۆي تۇتامەن دەپ ئارانلا تۇرۇپتىكەنسىزمۇ دەيمەن، ــ زورىخان ئۇنىڭ بىلەن چېقىشتى، ــ كەچلەپ كەتسىڭىز بولمامدۇ؟

ــ مەن «ئۆيۈم»گە كېتىشكە ئالدىراۋاتمايمەن، باشقا ئىشىم بار، ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ، ــ ئوغۇللىرىمدىن بىرىنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويۇدىغان ئىش باردى. ئۇنىڭ بۇ ئىشقا باش قاتۇرغىدەك باشقا يېقىن ئادىمى يوق، مەن ماڭمىسام بولمايدۇ، ــ تەۋپىق شۇنداق دەپ سومكىسىنى ئېلىپ، ئېتىنى يېتىلەپ دەرۋازا تەرەپكە ماڭغاندا زورىخان ئېچىنغان ھەم خاپىغان ھالدا:

ــ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشىغا شۇنچىلىك باش قاتۇرسىڭىزدى... ــ دەپ غۇدرىدى.

ئىنىسىنى ئۇزۇتۇپ چىقىۋاتقان نىزامىدىن زورىخانغا «گەپ قىلما» دېگەندەك قاراپ قويدى.

2

تەۋپىق ئۆيىدىن چىققان كېيىن شورۇقتا بېرىش يولىدا

سەدىقبەگنىڭ ئۆيىگە يولۇقۇپ ئۆتۈش نىيىتىگە كەلدى. بىراق ئۇ بۇ خىيالنى دەرھال رەت قىلدى. ئۇ ئۆزىنى ئاجىزلىقنى ئىپادە قىلىۋاتقىمەن دەپ قاراپ قاتتىق ئەيىپلىدى. «سەدىقبەگنىڭ ئۆيى توساتتىن يادىڭغا يېتىپ قالغان ئىكەن، دېمەك، بۇ مەلىكىزاد ئۇچۇن بولماي نېمە؟ گويا سەرۋەرنىڭ بىر تەرەپ بولۇشىنى كۈتۈپ ئارانلا تۇرغانىدەك بۇگۈنلا ــ ھە؟! ياق، قەتئىي ئۇ يەرگە دەسسىگۈچى بولما! دەسلەپكى چاغلاردا بىر نەچچە قېتىم ئۇ يەرگە كىرىشىڭ چەكلەنگەنىدى. ھېلىمۇ تېخى مەلىكىزادنى ئۇنۇتمىغانىكەنسەن، دېمەك، ‹چەكلەش بۇيرۇقى› ھېلىمۇ كۈچكە ئىگە».

تېجەننىڭ سېيىدا جەزىرىمە ئىسىسىق ئۆزىنى كۆرسۈتۈپ ۋىللىداپ تۇراتتى. غەرپ تەرەپتىكى بۇغۇزدىن لىپ قىلىپلا پەيدا بولۇپ قالغان بىلىنەر- بىلىنمەس سالقىنمۇ كىشىگە ئاجايىپ خۇش ياقاتتى. تەڭپۇق شىلەپىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، پىشانىسىنى سۈرتتى. ئاندىن يەنە پىشانىسىغا تاتىپ كېيىپ يولنى داۋام قىلدى. كۇن تىكلەنگەن بۇنداق مەزگىلدە زۆرۈر ئىشى بولمىسا ھېچكىم تالاغا چىقمايۋ سۇ سېپىلگەن كۆك يەرگە كىگىز سېلىپ يېتىشاتتى. شۇڭا ئەتراپ جەزىرىگە ئوخشاش بىر خىل جىملىققا چۆككەنىدى.

تەڭپۇق تېجەن سېيىدىن چىققاندا يەنە سەدىقبەگنىڭ ئۆيىگە كىرىش ھەققىدىكى خىيالغا كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ ئۆزىگە بەكمۇ ئاچچىقى كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مەسىلىنى ئۈزۈل-كېسىل ھەل قىلىپ ئاندىن مېڭىش ئۇچۇن، مەشھەد يېزىسىنىڭ سايۋ بويىغا كېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تاتتى.

«خوش سەدىقبەگنىڭ ئۆيىگە كىرىپ نېمە قىلىسەن؟ ــ ئۇ ئۆزىگە شۇنداق سوئال قويدى. ــ سەن ھېسياتقا بېرىلىپ كېتىۋاتسەن، بۇنداق قىلىشقا ھەققىڭ يوق!.... » ئۇ شۇنداق خىياللارغا كەلگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى «قارشى تەرەپ»، «ئۆز تەرەپ» كە مۇنداق جاۋاب بەردى: «سەدىقبەگنىڭ ئۆيىگە مەلىكىزادنى دەپ ئەمەس، سەدىقبەگنىڭ ئۆزىنى ئىزدەپ كىرىشكە بولمامدىكەن؟ قەشقەردە ھۆكۈمەت دائىرلىرى رۇشتى

مەكتەپتە دۆلەت تىلى ئوقۇتۇشنى تەكتلەۋاتىدۇ. ئاتۇشتا سىدىقبەگدىن باشقا خىتايچىنى كىم بىلىدۇ؟ ئۇنى خىتايچە دەرس بېرىشكە تەكلىپ قىلىپ كىرسەم بولمامدىكەن؟... »

ئۇ چېكىسىنى تۇتتى، توغرا، سىدىقبەگنى خەنزۇچە دەرسنى ئۈستىگە ئېلىشقا تەكلىپ قىلىپ كىرىدىغان ئىش باردى. ئەمما بۇ ئىشنى مەسچىتتە ئۇچراشقان چاغلاردا دىسمۇ ياكى سىدىقبەگنى چاقىرتىپ سۆزلەشمۇ بولاتتى. ئۇ ئۆز - ئۆزىنى ئالداشقا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ھېسياتنى كۆڭلىدە ئېتىراپ قىلىپ تۇرسىمۇ، ئاخىرى سىدىقبەگنىڭ ئۆيگە كىرىش قارارىغا كەلدى. «قېنى، سېنىڭ مەيلىڭگە بىر قېتىم يول قويايي، قەيەرگىچە باشلايسەنكىن!... » دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە يولىنى داۋام قىلغاچ.

سىدىقبەگ ئېھتىمال چۈشلۈك ئۇيقىغا ياتقان بولسا كېرەك، ئۇيقۇلۇق ھالدا چىقىپ ئۇنى كۈتۈۋالدى. تەۋپىق ئادەت بويىچە ئۇنىڭغا ئارام ئېلىشىغا كاشىلا بولغىنى ئۈچۈن ئۆزرە سوراش بىلەن بىللە، ئۇنىڭ سالامەتلىكىنى، ئائىلە ئەھۋالىنى گويا نەچچە يىل كۆرۈشمىگەندەك تەكرار- تەكرار سوراشقا باشلىدى. بۇ ھال سىدىقبەگنىمۇ سەل ھەيران قالدۇردى. تەۋپىقنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرى ئەتراپتىن ئاللا نىمىنى ئىزلەيتتى. ئۇنىڭ ئېسى- يادىمۇ ئەنە شۇ كۆزگە كۆرۈنمەي سېزىلىپ تۇرغان نەرسىنى ئىزلەشتە بولغاچقا، سىدىقبەگكە نىمىلەرنى دەۋاتقىنىنىمۇ ئاڭقىرالماي قالغانىدى.

سىدىقبەگ ئۇنى قوش دەرىزىلىك، دەرىزىسىگە ئىپەك پەردىلەر تارتىلىپ گۈڭگىلاشتۇرۇلغان، قېنىق سۇ سېپىلگەچكە ئالاھىدە سۆرۈن بولغان ياسىداق مېھمانخانىسىغا باشلىدى. ئۆينىڭ ھاۋاسىدىن سېزىلىپ تۇرغان ئاللىقانداق ھىدنى ـ ئايالالاردىلا بولۇدۇغان خۇشپۇراقنى سەزگەندەك بولدى. بۇ پۇراق ئۇنى جانلاندۇرۇۋەتتى. ھېلىگىچە بىر خۇشاللىق ئۆزىگە قۇچاق ئاچىدىغاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. ئەمما ئۇ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان خۇشاللىقنىڭ نىمىلىكىنى ئېنىقراق ئويلاشقا، ئۆزى

ئۇچۇن ئىجازەت بەرمىدى.

ــ سىزنى مالال قىلىدىغان بىر ھاجەت بىلەن كېلىۋېدىم، ــ دېدى ئۇ سىدىقبەگكە قاراپ ئىللىق ھالەتتە كۈلۈمسىرەپ، ئۇ شۇندىلا سىدىقبەگكە ئارتۇق سۆزلىۋەتكەنلىكىنى، مۇشۇنداق ھاۋانىڭ قىزىق ۋاقتىدا كىرىپ كەلگىنىمۇ تازا قاملاشمىغان ئىش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، ئىزاھات بېرىپ ئۈتتى، ــ بۇنى باشقا بىر كۈنى دېسەممۇ بولاتتى. مەسچىتتە يا بولمىسا مەكتەپتە سۆزلەشسەكمۇ بولاتتى. بىراق، بىر نەچچە كۈندىن بېرى، سىزنى نېمە دەيدىكىن دەپ ئارسالدى بولدۇم. ئاخىرى بۈگۈن ئېيتىش قارارىغا كەلدىم. سىزنى مەكتەپكە چاقىرتىپ ئاۋارە قىلغىچە ھاجەتمەن بولغاندىكىن ھوزۇرىڭىزغا ئۆزۈم كەلدىم.

ــ ئوبدان بوپتۇ، ئوبدان بوپتۇ، ــ دېدى سىدىقبەگ تەكەللۇپ قىلىپ، ــ قولىمىزدىن كېلىدىغانلا ئىش بولسا ھە ـ ھۇ دېيىشىمىز، ــ شۇنداق دەپ تاشقىرىغا قاراپ ۋارقىردى، ــ ھوي، قايسىڭلار بار؟ بۇ يەرگە ئوسۇلۇق كىرگۈزۈۋېتىڭلار.

تەۋپىقنىڭ يۇركى «جىڭ» قىلىپ كەتتى. تومۇرلىرىنىڭ شىددەت بىلەن سېلىشى ئۆزىگە بىلىنگەندەك بولدى، ئۇ ھاياجان بىلەن كۈتۈۋاتقان خوشاللىق ھازىرلا روي بېرىشى ئېھتىمال ئىدى. داستىخان راستلاپ كىرگۈچى كىم بولۇشى مۇمكىن؟

ئۇ ھاياجانلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىندۈرمەسلىك ئۈچۈن، سۆزنى باشلاشنى ماقۇل تاپتى.

ــ قەشقەردىكىلەر، ــ دېدى ئۇ سىدىقبەگكە توغرۇلۇنۇپ ئولتۇرۇپ (ئۇ ئەمدى يەنە بىر ئۆينىڭ ئىشىكى تەرەپكە قارىماسلىققا ۋەدە قىلغاندى)، ــ رۇشتى مەكتەپتە دۆلەت تىلى ئوقۇتۇشنى تەكتىلەۋاتىدۇ. بىزدە بولسا بۇ تىلنى بىلمىدىغان ئوقۇتقۇچى يوق. ئاتۇشتا سىزدىن باشقا كىشى بىلمەيدۇ، شۇڭا خىزمەت ۋاقتىڭىزدىن ئازراق ئاجرىتىپ، ھەپتىدە 3ـ4 سائەت دەرس ئۆتۈپ بېرىشكە نېمە دەيسىزكىن ؟

سىدىقبەگ جاۋاب بەرگۈچە داستىخان ئېلىپ قۇرەيش خېنىم بوسۇغىدا

پەيدا بولدى. سىدىقبەگ داستىخاننى ئېلىش ئۈچۈن ئىشىك تۈۋىگە كەتكەندى، تەۋپىق ئىختىيارسىز ھالدا ئىشىك تەرەپكە بۇرالدى ۋە يەنە دەرھال سىدىقبەگنىڭ ئورنى تەرەپكە قارىۋالدى. ئەمما شۇ «يالت» قىلىپ قاراشتىلا ئىشىكتىن قىيا كۆرۈنۈپ تۇرغان كىشىنىڭ قۇرەيىش خېنىم ئىكەنلىكىنى كۆرۈشكە ئۇلگۈردى. بۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە يامان تەسىر قىلدى. ئۇ قارىمايمەن دەپ قاراپ سالغىنى ئۈچۈن ئۆزىگە ئاچچىقى كېلىش بىلەن بىرگە، داستىخان ئېلىپ كىرگۈچىنىڭ قۇرەيىش بۇلۇپ چىقىشى كۆڭلىنى يېرىم قىلاتتى.

سىدىقبەگ داستىخانغا ئاچچىق قېتىق بىلەن مۈز سېلىپ ئېتىلگەن دوغنى قويۇپ:

ــ قېنى ئۇسسۇلۇق ئىچكەچ ئولتۇرۇڭ، ــ دېدى.

تەۋپىق مەيۈسلۈك ھالىتىنى دەرھال چىرايىدىن قوغلۇۋېتىپ، ئەسلىگە قايتتى ۋە سىدىقبەگكە جاۋاب كۆتۈپ قارىدى.

ــ ئەگەر، سىز دېگەندەك بۇ ئىشقا مەن مۇناسىپ بولۇدۇغان بولسام ئەلۋەتتە خۇشاللىق بىلەن ئىلتىماسىڭىزنى بىجا كەلتۈرىمەن. سىزنىڭلا ئەمەس، بىزنىڭمۇ ئىشىمىز ــ دە، ــ دېدى سىدىقبەگ دوغنى قولىغا ئېلىۋېتىپ.

ــ سىزدىنمۇ مۇناسىپراق كىم بار دەيسىز، بۇ ئىش پەقەت سىزنىڭلا قولىڭىزدىن كېلىدۇ.

ــ مېنىڭ ئەنسىرەيدىغىنىم،ــ دېدى سىدىقبەگ دوغدىن بىر ئوتلاپ، چىننىنى داستىخانغا قويغاندىن كېيىن،ــ مەن دەرس ئۆتۈپ باقمىغان، نېمىدىن باشلاپ ئۆتۈشنى، ھەر سائەتتە قانچىلىك دەرس ئۆتۈشىنىمۇ بىلمەيمەن. قولۇمدا دەرسلىكمۇ يوق، مۇشۇ ئەھۋالدا ئەپلىشەرمىكىن تاڭ؟

ــ بۇنى بىرلىكتە ئولتۇرۇپ مەسلىھەتلىشەرمىز. مەن سىزگە تۈرك تىلى دەرسلىكى ھەققىدە سۆزلەپ بېرىمەن، ئەگەر تۈركچە ئوقۇشلۇق شەكلىدە تۈزۈشكە بولسا، شۇ ئۇسۇلدىن پايدىلىنىسىز، ــ دېدى تەۋپىق.

ــ مەيلى، سىزنىڭ دېگىنىڭىزچە بولسۇن، سىز ماڭا ئىشەنچ بىلدۈرۈاتقان يەردە ماڭا نېمە غەم، ــ سىدىقبەگ ئەمدى بۇ ھەقتىكى گەپنى ئاياقلاشتى دەپ قاراپ، تەۋپىقتىن باشقا تېمىلاردا گەپ سوراپ كەتتى.

تەۋپىق تاكى خوشلۇشۇپ ئورنىدىن تۇرغىچە ئۆزىنى پاراكەندە قىلىپ تۇرغان خىيالىنى قوغلىۋېتەلمىدى. خوشلۇشۇپ ئورنىدىن تۇرغاندا ئۇمىدسىزلىكتىن تامامەن بوشۇشۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. بەلكىم ئۇ قەشقەرگە كىرىپ كەتسە كېرەك، دەپ تەسەللىي تاپتى يەنە. بىراق، كۆڭلىنىڭ بىر يېرى مەلىكزادىنىڭ مۇشۇ ئۆيدە بارلىقىدىن گۇمانلىق بېرىپ تۇراتتى.

شۇنچە قىزغىن ئىشتىياقنىڭ تۇرتكىسىدە كېلىپ ئاخىردا مەلىكزادىنى كۆرەلمەي كېتىۋاتقىنىدىن يۇرىكى ئېچىشقاندەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدى تەخىرسىز كۆيۈشكە باشلىدى. ئۇ دەرۋازىدىن چىقىۋېتىپ، ئادەتتە مەلىكزاد ھويلىغا قاراپ ئولتۇرىدىغان دەرىزىگە قارىۋېدى، بىرسىنىڭ بېشى شارتتىدە پەردىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كەتتى. بۇ كۆرۈنۈش تەۋپىقنىڭ يۈرىكىدە ئازاپلىق لېكىن لەززەت ئارىلاشقان؛ ھەسرەتلىك ئەمما خۇشاللىق ئارىلاشقان ئاجايىپ بىر خىل تۇيغۇ ئويغاتتى. شۇڭا ئۇ سىدىقبەگ ئارقىدىن چىقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ تۇرسىمۇ ئۇزاتماسلىق ھەققىدە تەكەللۇپ قىلىش يادىغا كەلمەي، دەرۋازا ئالدىغىچە چىقتى. شۇنداىلا سىدىقبەگكە تەكەللۇپ قىلىپ:

ــ سىزنى ئاۋارە قىلىپ قويدۇم، ــ دېدى ۋە رېدىگە باغلانغان ئېتىنى يەشتى.

ــ ئىسسىقتا نەگىمۇ بارارسىز، ھاۋا يانغىچە مۇشۇ يەردە ئۇخلاڭ دېسەم ئۇنىمىدىڭىز، ــ دېدى سىدىقبەگ.

ــ شورۇقتا بارىدىغان زۆرۈر ئىشىم بارىدى، يەنە بىر كۈن ئاتايىن كېلىپ سىز بىلەن ئەسرا بولارمەن، ئىنشائاللا، ــ دېدى تەۋپىق ۋە تار كوچا بىلەن ئېتىنى يېتىلەپ ماڭدى. ئۇ سىدىقبەگكە ھويلىغا كىرىپ

كەتكىچە ئاتقا مىنمەي ئەنە شۇنداق مېڭىپ، ئاندىن ئېتىغا مىندى ۋە مەنزىلگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

3

تەۋپىق ئاۋۇال سابىتنىڭ ئۆيىگە كىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشمەكچى بولۇۋېدى، سابىت ئۆيدە يوق بولۇپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن تاھىر خەلپەت بىلەن كۆرۈشكەچ، شۇ يەردە كۈتۈپ تۇرماقچى بولدى. ئۇ بۇ ئاغىنىسى بىلەن خېلى ئۇزۇندىن بېرى كۆرۈشمىگەنىدى.

تاھىر خەلپەت ئۇنىڭ كىرىپ كىلىشىدىن خوشال بولۇپ، قىلارغا سۆز تاپالمايلا قالدى ۋە ئۆزاقتىن قولىنى قويۇۋەتمەي، سىنچىلاپ سېپ سېلىپ كەتتى.

— كۆزىڭىزدىن باشقا يېرىڭىز قالماپتۇ، — دېدى ئۇ مېھرىبان ئاتا سەپەردىن قايتىپ كەلگەن ئوغلىغا قانداق قىلىدىغان بولسا شۇنداق ھەرىكەتلەر بىلەن.

— نېمە، مېنى تۈگۈشۈپسەن، دېمەكچىمۇ سىز. دوستۇم؟ — دېدى تەۋپىق چاقچاق بىلەن جاۋاب بېرىپ، ئۇ باراڭ ئاستىغا قويۇلغان چاپىغا كىلىپ ئولتۇرغان چاغدا.

— نېمە، بىزدىن رەنجىپ قالمىغانسىز؟ كۆرۈنمەيلا قويدىڭىزغۇ؟ — دەپ سوراشنى داۋام قىلدى. تاھىر خەلپەت تەۋپىقنى يۈتتۇرۇپ قويۇدۇغاندەك يەنە ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋالغان ھالدا، — مەشھەدكە كۆچۈپ كەلدى دەپ ئاڭلاپ، نەچچە بازار ئىزدەپ بارسام يوقسىز.

— سىزدىن نېمىشقا رەنجىيمەن؟ ۋاقتىم زىچ بولۇپ ئېشىنالمىدىم. سىزنىڭ ئەپۇ قىلىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن. چۈنكى بىز ئەڭ دەسلەپ تونۇشقان كونا دوستلاردىن- دە. سىزنىڭ ئىزدەپ بېرىپ ئاۋارە بولغىنىڭىزنى ئاڭلاپ خىجىل بولدۇم، بازار كۈنلىرى بويىمەتكە بارىمەن،

ۋاقۋاغقا بارىمەن، دېگەندەك قېرىنداشلىق قەرزى بىلەن ئاندىن يەنە خىزمەتمۇ بولۇدۇ.

— ۋاقتىڭىزنىڭ زىچلىقى چىرايىڭىزدىنلا چىقىپ تۇرمامدۇ، — دېدى تاھىر خەلپەت غەمكىنلىك بىلەن، — بالىلاردىن سوراپ، ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرىمەن. خۇدا پۈت- قولىڭىزغا قۇۋەت بەرسۇن. خوش، بۈگۈن قانداق شامال بۈياقتا ئۈچۈرۈپ كەلدى؟

— سىزنى سېغىنىپ كەلدىم، شۇنداقلا سىزگە ھاجىتىم بار. سابىت تۇغرۇلۇق، — دېدى ئۇ كۈلۈپ. ئاندىن، — سابىت كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئابلىمىت قارىنىڭمۇ قارىسىنى كۆرمەيمەن. بازارغا كەتكەنمۇ - يە؟

— ئىككىسى بىر، بىللە چىقىپ كەتكەنىدى. بىر بولسا بازارغا كەتتى. بىر بولسا مۇھەممەد قارىنىڭكىگە كەتتىمكىن، بىردەمگىچە كېلىپ قالار. خوش، نېمە گەپ؟ سابىتنىڭ قايسى ئىشى بىلەن كېلىۋاتىسىز؟

تەۋپىق بۇ يىللىق ئۇزۇم مەھسۇلاتىنى مۆلچەرلەۋاتقاندەك غۇراپ ئۇزۇملەرگە قاراپ تۇرغان ھالدا:

— ئۇنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويۇش ھەر بىرسىمىزنىڭ قەرزى ئىدى، — دېدى ۋە تاھىر خەلپەتكە يۈزلىنىپ ئۇنىڭ ئىنچىكە ساقلىغا، ئاۋاقراق يۈزىگە، ئولتۇرۇشقان يوغان كۆزلىرىگە سەپ سېلىپ، ئۇنىڭدىكى ئىپادىلەرنى بىر- ئىككى سېكونت كۆزىتۋاۋالغاندىن كېيىن، — خەۋىڭىز بار، ئۇ بىچارە بەك يالغۇزلۇق تارتىدۇ، ئۆيىدە بىر كىشى بولسا تېخىمۇ خاتىرجەم ئىشلىمەسمىدى. يەنە كېلىپ ئۇنىڭ مەشۇقى بار. بۇ بىزنىڭ خەلقىمىزگە تەربىيە بېرىش ئۈچۈن بىر باشلىنىش نوقتىسى. بۇ تۇينى ئويلىغىنىمىزدەك قىلالىساق ھەم ئاشىق- مەشۇقلارنى مۇرادىغا يەتكۈزۈپ ساۋابىنى ئالىمىز. ھەم خەلقە ئۆز ئارا ياخشى كۆرۈشۈپ تۇي قىلىش، يېڭىچە تۇي قىلىش ھەققىدە ئەملىي تەربىيە ئېلىپ بارالايمىز. سىزنىڭمۇ بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلۈدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىمەن.

— ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە، — دېدى تاھىر خەلپەت ئالدىراپ سۆزلەپ، — ئەسلىدە بۇ قوشنا- خۇلۇم بولغاندىكىن بىزنىڭ ئىشىمىز بولۇشقا

تېگىش، بىراق، پاراسەتسىز بولغىنىمىزدىن يادىمىزغا يەتمەي يۈرۈپتۇق. بۇ ئىشقىمۇ سىزنى مالال قىپتۇق.

ــ ھېچقىسى يوق. سىز قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن سۆزلۈشۈپ كۆرۈڭ، سابىتقا ئاتا بولۇڭ، سىز ئېغىز ئاچسىڭىز خوش بولۇپ كېتىدۇ.

ــ بولۇدۇ، خاتىرجەم بولسۇن، مەن بۇ ئىشنى تېز پۈرسەتتىلا پۈتتۈرىمەن. تويىنى قاچانراققا مۆلچەرلەۋاتىسىز؟

ــ ئوقۇتۇشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن تەتىلدە قىلىۋېتەيلى، ئالدىمىزدا بالىلارنىڭ ئائىلىسىگە قارىشىپ بېرىشى ئۈچۈن ئومىغا تۇغرىلاپ بىر ئاي ئازاد قىلايلىمكىن دەۋاتىمىز، ئەسلىدە ئىككى ئاي بولۇشى كېرەكىدى، لېكىن بىزنىڭ مىللىتىمىز زايا قىلىۋەتكەن ۋاقىتنى ئۆتىۋېلىش كېرەك. شۇڭا ئازراق تەتىل قىلىپ، كۆپرەك ئوقۇمىسا بولمايدۇ.

ــ تويىنىڭ مەسلىھەتىگە يەنە بىر كېلەرسىز؟

ــ ياق، بۈگۈن ھەممىنى مەسلىھەتلىشىۋالايلى، كېلىش-كەلمەسلىكىمگە ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئۇزۇپ بىر نېمە دېيەلمەيمەن، مەسلىھەتنى سابىت كەلگەندە قىلىشساقمۇ بولۇدۇ.

ــ ئەمىسە ئاڭغىچە باغنى ئايلىنىپ ھاۋالانغاچ يېڭىلىقلىرىڭىزدىن سۆزلەپ بېرەمسىز؟ ئۆيدىكىلەرمۇ ئاڭغىچە پەيدا بولار، قۇرۇق گەپ بىلەنلا مېھمان قىلماي سىزنى.

ــ باغنى ئايلىنىشقا قارشى ئەمەسمەن، پاراڭغا كەلسەك، سىزدىن ئاڭلىغىنىمىز دۇرۇستراق بولارمىكىن دەيمەن.

ــ مەندە سىزنى قىزىقتۇرغىدەك نېمە يېڭىلىق بولۇدۇ، دەيسىز؟ ــ دېدى تاھىر خەلىپەت تەۋپىقنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ باغ تەرەپكە كېتىۋېتىپ.

ــ نىممىلا بولسا بولۇۋېرىدۇ. ئىشقىلىپ بىز ئاڭلىمىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى يېڭىلىق، ــ دېدى تەۋپىقمۇ باغنىڭ ئىشىكىدىن كىرىۋېتىپ.

ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا جەننەتتەك بىر باغ ئايان بولدى، تاھىر خەلپەتنىڭ بېغى پۈتۈن، شورۇقتا داڭلىق، ئاتۇش بويىچىمۇ بۇنداق باغ كۆپ ئەمەس ئىدى، بۇ باغ ھەققىدىكى تەرپلەرنىڭ توغرىلىقىغا كۆزىمگەنلەرنى ئىشەندۈرمەكمۇ تەس ئىدى.

ــ يا، ئاللاھ! يەر يۈزىنىڭ جەننىتىغۇ بۇ! ــ دەپ ماختىدى تەۋپىق چىن كۆڭلىدىن، ــ مۇشۇنداق ھاۋالىق باغدا ياشىغاچقا- زە مانا مۇشۇنداق تېتىك تۇرۇپتىكەنسىز دە، ــ دەپ چېقىشتى ئۇ .

ــ مۇمكىن بولسىغۇ تەڭ بەھرىمەن بولساق تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. سىز ئەنە شۇنداق ئالدىراپلا يۈرسىڭىز نېمە ئامال، ــ تاھىر خەلپەت تەۋپىقنى بىر تۈپ قېرى ئۈرۈك ئاستىغا باشلاپ كەلدى. بۇ يەردە ئۈرۈك ئاستىغا پالاس سېلىپ قويۇلغانىدى

ئۇلار پالاسقا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن باغ ساقلاۋاتقان مۇلازىم بالا كېلىپ شېخىدا پىشىپ چۈشكەن ئۈرۈكلەرنى مىس لېگەنگە تېرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى.

ــ ئۈرۈكنى يۇيۇپ يەيدىغانغا بىر قاچا سۇ ئېلىپ كىرگىن، بالام، ــ دەپ بۇيرىدى تاھىر خەلپەت مۇلازىمغا. ئاندىن ئۆزىنىڭ باغۇنچىلىككە قانداق قىزىقىدىغانلىقىنى، ئۇلاقنىڭ تۈرلىرى، ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆز ئىچىدە ئۇلانسا ئۇلاقنى ياخشى تۇتىدىغانلىقى، ئوخشاش ئائىلىگە مەنسۇپ بولمىغان تۇرلەرنىڭمۇ ياخشى چىقىدىغانلىقى قاتارلىقلار ھەققىدە قىزغىنلىق بىلەن، گويا كەسپىدىشى بىلەن تېپىشىپ قالغاندەك سۆزلەشكە باشلىدى.

دېمىسىمۇ باغۇنچىلىككە تەۋپىق قىزىقىپ قالدى. ئۇ ئويلىمىغان يەردىن تاھىر خەلپەتكە:

ــ ماڭا ئۇلاق ئۇلاشنى ئۇگۈتۈپ قويمامسىز،ــ دېدى.

تاھىر خەلپەت ئۇنى چاقچاق قىلىۋاتامدىكىن دېگەندەك تىكىلىپ قاراپ، ئۇنىڭ قىزغىنلىق ۋە سەمىمىيلىك يېغىن تۇرغان كۆز نۇرى بىلەن ئۇچراشتى، شۇنداق بولسىمۇ:

ــ چاقچاق ئەمەستۇ؟ــ دەپ سوردى ئۇ.
ــ ياق، نېمىشقا چاقچاق دەپ ئويلايسىز؟ــ دېدى تەۋپىق جىددي تۇرده. ئۇ بىر تال ئۇرۇكنى ئېلىپ چايقىغاندىن كېيىن ئاغزىغا سالدى ۋە،ــ بۇ بىر خىل ھۇنەر، بىرخىل پەن تۇرسا بۇنىڭغىمۇ چاقچاق قىلامدۇ؟
ــ ئۇنداق ئىشىڭىز بولسا بۇگۈنلا ئۇلاق ئۇلاپ كۆرسەك بولۇدۇ. سابىتلار قاچان كېلىدۇ، قاچان ئەمەس،ــ دېدى تاھىر خەلىپەت ھەمدە تەۋپىقنىڭ خېلى ئۇزۇن تۇرىدىغانلىقىدىن خوشال بولۇپ مۇلازىم بالىغا، ــسەن ئۆيگە چىقىپ، ئاۋۇلار پەيدا بولغان بولسا مېھمان بار دەپ ئاگاھ بېرىپ قوي. خەلپىتىمنىڭ ئەڭ ياخشى مېھمىنى دېگىن،ــ دەپ بۇيرۇپتىپ، تەۋپىقنىڭ ئىلتىماسىنى ئورۇنداشقا تەييارلاندى.
ــ مېنى مېھمان دېگىنىڭىز تازا توغرا بولمىدى، خەير، بۇ گەپنى قويۇپ تۇرايلى،ــ دېدى تەۋپىق سۆس كۈلۈمسىرەپ،ــ شۇنداق قىلىپ مۇشۇ مەۋسۇمدە ئۇلاق ئۇلىسىمۇ بولۇۋېرەمدۇ؟
ــ بولماي ئەمسە، ئەتىيازنىڭ ئاخىرىدىن كۈزگىچە ئۇلاق ئۇلىسا بولۇۋېرىدۇ. بەزىلەر ئۇرۇك پىشىشقىدىلا ئۇلايدۇ دەپ ئويلايدۇ، بۇ شۇ ئادەمنىڭ ھۇنىرىگە باغلىق. قېنى، ماۋۇ ئۇرۇكنى يەۋېتەيلى، ئاندىن ئىشقا كىرىشىمىز، ــ دېدى تاھىر خەلپەت.
ــ مەن بولدۇم، تويۇپ قالدىم،ــ دېدى تەۋپىق، ئۇنىڭ ھۇنەر ئۇگۈنۈشكە ئالدىراۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. تاھىر خەلپەتمۇ ئۇنىڭغا ئارتۇق تەكەللۇپ قىلىپ ۋاقتىنى زايا قىلىشنى خاھلىماي، بۇ قىزغىن كۆڭۈلنى قانائەت تاپتۇرۇش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى.
تەۋپىق توختالغان ئادەمدىن، ھەمىنى بىلۈۋېلىشقا ئىنتىلىپ تۇرۇدىغان قىزغىن يۈرەك ئوقۇغۇچىغا ئايلىنىپ قالغانىدەك يېنىك ھەرىكەتلەر بىلەن تاھىر خەلپەتكە ئەگەشتى.

******

سابىت بىلەن ئابلىمىت قارى باققا كىرىپ كەلگەندە تەۋپىق ئۆزىنى

ئۇنۇتقان هالدا ئۇلاق ئۇلاش بىلەن بولۇپ كەتكەندى. تاھىر خەلىپەت بولسا ئۇنىڭ قىزغىن ھەرىكىتىگە ھېرىسمەنلىك بىلەن قاراپ تۇراتتى. ئۇستازىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ باغقا كىرگەن يىگىتلەر ئەنە شۇ ھالەتنى كۆرۈشتى.

ــ مەن ھۇنەرنى ئەپلەشتۇرەلەرمەنمۇ، يىگىتلەر؟ ــ دەپ سوردى تەۋپىق شاگىرتلىرى بىلەن تېنچلىق سورىشىپ بولۇپلا، ــ بۇ ئۇلاقلىرىنى كۆرۈپلىكىلار، چىققان چىقمىغانلىقىنى كېيىن ماڭا خەۋەر قىلىسىلەر.

ــ ئۇگۇنۇپ بولغانىدەك تۇرىسىز، ــ دېدى ئابلىمىت قارى ئۇستازىنىڭ تىرىشچانلىق بىلەن ئۇلاق ئۇلۇشىغا قاراپ تۇرۇپ.

ــ شۇنداقمۇ؟ بۇنىغۇ نان يىگەن بەندە بولغانىدىكىن بىر. ئىككى قېتىم كۆرۈپلا قىلغىلى بولار، گەپ يېڭى سورت يارىتىشتا، ــ دېدى تەۋپىق ئىشكتىن چىقىۋېتىپ.

ــ يېڭى سورت يارىتىش دەمسىز؟ ــ دەپ سوردى تېپىۋالغان غاڭزىنى ئۇينىاپ ئولتۇرغان سابىت دائىمىي خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىمۇ ئۇستازىنىڭكىگە ئوخشاش ھەمىگە قىزىققۇچى نۇر چاقناپ تۇراتتى، تەۋپىق ئۇنىڭ ئىنتىلىشچانلىقىغا دىققەت قىلدى.

ــ شۇنداق، يېڭى سورت يارىتىش. مانا بۇ ھەقىقىي باغۋەنىڭ ئىشى، ــ دېدى ئۇ . ئاندىن بارلىق ئاستىدىكى كارۋاتقا ھەمەيلەن جايلىشىپ بولغاندىن كېيىن سورت دېگەننىڭ نىمىلىكىنى، ئۇسۇلىنى ئۆگىنىشنى ئادەم ۋە ھايۋانلارغا ئوخشاش ھۇجەيرىدىن تۇزۇلىدىغانلىقىنى، يېڭى سورتنىڭ ئىككى خىل ئۇسۇلىنىڭ ھۇجەيرىسىنى بىرىكتۈرۈش يولى بىلەن ۋۇجۇتقا چىقىدىغانلىقى قاتارلىق بىئولوگىيىگە ئائىت ئاددىي ساۋاتلارنى سۆزلەپ بەردى، ــ مەنمۇ بۇ پەننى بىلمەيمەن، ئاڭلىغانلىرىمنى سۆزلەپ بەردىم، ئەمما ئۆزىمىنى شۇنچىلىكلا بىلىمەن، ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

تاھىر خەلىپەت شۇندىلا ئۆزىنىڭ قارىغۇلارچە ئۇلاق ئۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ كۆكلەپ چىقىشىدىكى سىرنى ئاز- پاز ھېس قىلىپ ھەيرانلىقتىن ھاڭ-

تاڭ قالدى. ئىككى يىگىت بولسا دۇنيادا تېخى ئۆزلىرى بىلمەيدىغان نەرسىلەرنىڭ كۆپلىۈكىنى، ئۇلارنىڭ ئۇگەنگەنلىرى پەقەت ئاشۇ بىلىم غەزىنىسىگە بېرىش يولىدىكى تۇنجى قەدەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بىلىمگە بولغان قىزىقىشى تېخىمۇ ئاشتى. بولۇپمۇ ھەمىشە خىيال سۈرۈپلا تۇرۇدىغان، شائىرانە تۇيغۇغا باي بولغان سابىت تېخىمۇ كۆپ ئويلىدى، تېخىمۇ كۆپ تەسەۋۋۇر قىلدى.

بۇ ھەقتىكى پاراڭ بىر يەرگە بارغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى پاراڭنىڭ تېمىسىنى يۆتكىدى:

ــ سابىت، ئوغلۇم، مەن سېنىڭ بېشىڭنى ئوڭلاپ قويۇش ئىشى بىلەن مەسلىھەتكە كەلدىم. بايا خەلپىتىم بىلەن بۇ ھەقتە بەزى گەپلەرنى دېيىشتۇق. ئەمدى ئۆزۈڭمۇ مەسلىھەت ئۈستىدە بولۇپ، كۆڭلۈڭدىكىنى ئېيتقىن، قىينىچىلىقىڭ بولسا ھەممىنى دە.

سابىت ئۇستازىدىن تويىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئۇياتچان قىز بالىدەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئابلىمىت قارى بىلىندۈرمەي بېقىنىغا مۇشتلاپ قويغانىدى. شۇڭا ئۇ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ:

ــ كېيىنرەك قىلساقمىكىن، ھازىر تۇيۇ قىلغۇدەك ئەھۋالىم يوق، يەنە كېلىپ ھازىر....

ــ مۇنداق گەپ، ئوغلۇم، سەن تارتىنما، تۇينى ئالدىمىزدىكى تەتىلدە قىلىۋېتەيلى خىزمەتكە تەسىر يەتمەيدۇ، بۇ بىرى، تۇينى بالدۇر قىلغىنىمىز ساڭا پايدىلىق، سەن بەكلا يالغۇزلۇق تارتىپ قېلىۋاتىسەن، ئۇيۇ ئىشلىرىڭغا قارىشىپ بېرىدىغان بىر يارەمچى بولسا خىزمىتىڭ تېخىمۇ ئونۇملۇك بولۇدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن بۇ ئىشقا دۇشمەن ئارىلىشىپ يەنە بىر پىشكەل بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولۇدۇ. ئەمدى تويغا كېتىدىغان چىقىم ئىشىنى بىزگە قويۇپ بەر. سەندە قانچىلىك بىر نېمە بولسا شۇنى يەتكۈزۈپلا توغرىلاشقا تىرىشمىمىز. تويىنى ئىقتىساد ئاز كېتىدىغان، ئۇيۇن- تاماشالارنى كۆپ قىلىپ ئۆتكۈزمىز. سىنىڭ ئارقاداشلىرىڭ ساڭا قولداش بولۇدۇ. نەغمە- ناۋانى شۇنداق

قىزىتىۋېتىمىزكى، خەلق توي دېگەن شۇنداق بولسا دېيىشىپ قالمدۇ.

سابىت خجىللىق بىلەن يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ، بۇ كۆيۈمچان ئاتا ۋە تەلەپچان ئۇستازىنىڭ پەزىلىتىدىن تەسىرلىنىپ كۆزلىرى ئېچىشقاندەك بولدى. ئۇنىڭ ئازاپلا كۆنۈكۈپ كەتكەن يۈرىكى ئازاپ كەلسە چىدام بىلەن كۆزىنى نەم قىلماستىن كۆتۈۋالاتتى ھەم ئۆتكۈزۈۋېتەتتى. شۇ تاپ بۇ يۈرەك مېھرىبانلىقتىن شامدەك ئېرىپ، ئۆرتەنمەكتىدى. ئۇ ئۇستازىنىڭمۇ تۇرمۇشتا يەككە- يىگانە ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، ئەمما بۇ مېھرىبان ئادەم ئۆزى ھەققىدە ئۇنتۇپ قالغانىدەك، ھامان باشقىلارنىڭ قىيىنچىلىقى ھەققدە باش قاتۇرۇپ يۈرەتتى.

ــ ئەمىسە، سەن نىملەردىن خجالىتىڭ بارلىقىنى ئېيتىپ باق، خەلپىتىم ئىككىمىز بىللە باش قاتۇرۇپ بىر يولىنى قىلايلى، ــ تەۋپىقىنىڭ شۇ گېپى بىلەن سابىت ئىتتىك باش كۆتۈرۈپ تاھىر خەلپەتكە قاراپ قويىدى. ئاندىن ئۇستازىنىڭ تەبەسسۇم كەتمەيدىغان چېھرىسىگە قارىدى، كېيىن كۆزىنى دوستىغا تىكىپ، مۇڕىسى تەرەپتىن ئالدىغا ساڭگىلاپ تۇرغان ئۇزۇمنىڭ بىر تال شېخىنى ئوينىغاچ ئۆزىدە بار نەرسىلەر بىلەن يوق نەرسىلەرنى بىر- بىرلەپ ئېيتىپ ئۆتتى.

تەۋپىق بەزى نەرسىلەرنى ئارتۇقچە دەپ قاراپ، خجالەت بولۇشنىڭ ئورنى يوق، زورۇقۇپ قىلغانلىڭ پايدىسى يوق دېدى. بەزى زۆرۈر نەرسىلەرنى بولسا تاھىر خەلپەتنىڭ ھەل قىلىپ بېرىشى ئۇچۇن ئىلتىماس قىلدى.

ــ بىز تويىنىڭ ھەممە پەتۋالىرىغا ئەمەل قىلىپ كەتمەيمىز، خەق نېمە دەپ گەپ تاپسا- تاپسۇن. بىلگىنىنى قىلسۇن. زۆرۈرىنى قىلمىز، ئەھمىيەتسىز چىقىملارنى قىسقارتمىز. ئەمما ئويۇن تاماشانى كۆڭۈلدىكىدەك قىلمىز. مانا، ئارتۇقچىلىقمىز بىلەن يەنە كەم جايلىرىمىزنى يېپىپ كېتىمىز، ــ دېدى ئۇ.

ــ ئاۋۇلار خەقىقە ئوخشاش قىلمىساق بولمايدۇ دەپ تۇرۇۋالارمىكىن دەيمەن، ــ دېدى سابىت ئەندىشىسىنى يوشۇرماي.

ــ ئۇلارنى ماقۇل كەلتۈرۈش مېنىڭ ۋەزىپەم، سەن ئارتۇقچە باش قاتۇرمىساڭمۇ بولۇدۇ، ــ دېدى تەۋپىق.

ــ ئۇلار تۇيۇ ھەققىدە تەپسىلى، كونكرېت مەسىلىھەتلىرىنى قىلىشقاچ تەييار بولغان كەچلىك تاماققا داخىل بولدى. ئاندىن تەۋپىق ئۆز يېڭىلىقلىرىدىن سالاھىددىن ئەيۇبىنىڭ داۋالمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنى تەقسىم قىلىۋەتكەندىن كېيىن ئۇ كىشىنىڭ قەشقەرگە يۆتكۈلۈپ كەتمەكچى ئىكەنلىكى، ــ قاتارلىق ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردى.

ئۇ خوشلۇشۇش ئالدىدا تاھىر خەلپەتكە يەنە بىر قېتىم تاپىلاپ:

ــ مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە قانداقلا بولمىسۇن ئەلچى بولۇپ بېرىڭ، مەن بۈگۈن كېتەر يولۇمدا سىز ئۈچۈن ئاسانلىق يارىتىپ، يۈمشۇتۇش ۋەزلىرىدىن ئېيتىپ ئۆتمەكچىمەن. ئۇلارغا رەسمىي ئەلچىي ئەۋەتىدىغانلىقىمىزنى ئۇقتۇرۇپ قويۇپ كېتەي. سىز تۇيۇنىنى بېكىتىپ ماڭا خەۋەر قىلىۋېتىڭ. ھەر ھالدا ئومىغا كىرىشتىن ئىلگىرى تۇينى قىلىۋېتەيلى، ــ دېدى.

تاھىر خەلپەت ئۇنى تاچۇقتىن مەسچىد ئالدىغا بارغىچە ئۇزۇتۇپ چىقتى. سابىت ئۆينىڭ ئالدىغىچە ھەمراھ بولۇپ كەلدى. ئۇ ئۇستازنىڭ ئۆيگە تەكلىپ قىلغانىدى، تەۋپىق ئۇنىڭ يوغان ئالقانلىرىنى سىقىپ تۇرۇپ، رەھمەت ئېيتىپ رەد قىلدى ۋە خوشلۇشۇۋېتىپ ئۇنىڭغا ھېرىسمەنلىك بىلەن زوقلۇنۇپ قاراپ ئىچىدە: «ۋۇجۇدۇڭ قوپال، ھېسياتىڭ نازۇك يارىتىلغان شۇڭقارىم، سېنىڭ بۇ چىداملىق بەستىڭ تاغ ئاستىدىمۇ پۈكۈلمەيدۇ، سەن كۆپ ئىشلارنى قىلالايسەن،... » دەپ ئويلىدى.

ــ خەير ئوغلۇم. ياخشى چۈش كۆر، كېلەر پەيشەمبىگىچە ئامان بول، ــ دېدى ئۇ. ئاندىن بىردىنلا ئەسلەپ، ــ مېنىڭ كىچىك ئوغلۇم ئابلەق قانداقراق؟ ياخشى ئوقۇۋاتامدۇ؟ كەچلىرى يارەدم قىلىپ تۇر، ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

ــ خەير،... ــ سابىت ئۇنىڭغا باش لىڭشىتىش بىلەن جاۋاب بېرىپ،

ئارتۇق بىر نەرسە دىيەلمىدى. تەۋپىق يېنىك ھەركەتلەر بىلەن ئېتىغا ئىرغىپ مېنىپ، بوستان تەرەپكە مېڭىپ كەتتى. ئۇنىڭ قارىسى گۈگۈم قوينىدا ــ ئەگرى- بۈگرى يېزا كوچىلىرىدا يۈتكەندىن كېيىنمۇ ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازى بىر خىل رېتىمدا ئۇزاققىچە ئاڭلىنىپ تۇردى.

سابىت ئاسمانغا قاراپ ئىچىدە خۇداغا تەشەككۈر بىلدۈرۈپ، يېقىن ئارىدا ئۆزىنى قۇچىقىغا ئالىدىغان بەخت ھەققىدە شىرىن تەسەۋۋۇرلارغا بېرىلدى. بۇ تەسەۋۋۇرلار ئۇنى ئىجاد بوستانىغا باشلاپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇنىڭغا شېئىرىنىڭ ئىلھام پەرىشتىلىرى يولۇقتى. ئۇ قەلبىنى ئىللىتىپ ۋە تىترىتىپ چىقىۋاتقان مىسرالارنى يېزىۋېلىش ئۈچۈن ئۆيگە ئالدىرىدى.

ئون بىرىنچى باب

1

بالىرىڭلار — سىلەرنىڭ ئەمەس. ئۇلار «هاياتلىق» نىڭ پەرزەنتلىرى. ئۇلار سىلەر ئارقىلىق تۇرەلگەن، ئاممىا سىلەر ئۇچۇن تۇرەلگەن ئەمەس.

— خ. جىبران، «ياش ۋە كۆلكە»

يازلىق تەتىل ئالدىدا سالاھىدىن ئەپەندىنىڭ دارىلمۇئەللىمىنىدە ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنى تەقسىم قىلىش بولدى. بۇ ئوقۇغۇچىلار ئوقۇتقۇچى يېتىشمەيۋاتقان چوڭراق مەكتەپلەرگە ۋە يېڭىدىن قۇرۇلغان مەكتەپلەرگە بېرىلدى. قىزلار مەكتىبى (دارىلمۇئەللىمات) تېخى پۈتمىگەن بولسىمۇ مۇشىپقە خانىم ئېرى بىلەن بىللە كەتمىسە بولمايتتى. شۇڭا بۇ قىزلارنىڭ ھەممىسى ئۆز يۇرتىدا يېڭىدىن قۇرۇلغان قىزلار مەكتىبىگە ياكى ئۆيىگە يېقىنراق قىزلار مەكتىپىگە بۆلۈۋېتىلدى، ئۇلار شۇ يەردە ئايرىم دەرس ئاڭلاش بىلەن ئاخىرقى بىر مەزگىللىك دەرسلىرىنى تۈگىتىدىغان بولدى. بىر قىسىم قىزلار ئەر ئوقۇتقۇچىلاردىن دەرس ئېلىشقا قارشى بولغان ئاتا- ئانىلىرىنىڭ زورى بىلەن مەكتەپتىن ئايرىلىشتى. بۇ يېڭى ئەھۋال مەمتىلى ئەپەندىنى بەكمۇ ئازاپلىدى. تەييار بولغان بىر مۇنچە ئوقۇغۇچىنىڭ تارقىلىپ كېتىشى ھەقىقەتەنمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى.

بۇنىڭدىن باشقا بەزى قىزلار مەكتىپى قۇرۇلغان يېزىلاردىمۇ ئەھۋال ئېغىرىدى. گەرچە ئاتا- ئانىلار تەۋپىقىنىڭ ئەسكەرلىرىدىن قورقۇپ،

مەجبۇرىي دېگۈدەك قىزلىرىنى مەكتەپكە بەرگەن بولسىمۇ، تۇرلۈك يوللار بىلەن قارشىلىق قىلىشاتتى. جەمئىيەتتە تارقىلىپ يۈرگەن ئۆسمۈك سۆزلەرمۇ ئاز ئەمەسىدى. بەزىلەر «ياش ئەپەندىلەر قىزلارنى مەكتەپلەرگە يىغىۋېلىپ، يولدىن چىقارغۇدەك» دېگەندەك پىتنىلەرنى تېرىۋەتكەنىدى. بەزىلەر تەۋپىق ھەققىدىمۇ يەنە يېڭى- يېڭى گەپ-چۆچەكلەرنى توقۇماقتىدى. ئۇنىڭ بويىتاق يۈرىشى بۇ سۆزلەرنىڭ شاخلايدىغان زېمىنى ئىدى. بۇ خىل يامان كەيپىياتنىڭ مەلۇم سىستېما بويىچە قانات يېيىۋاتقانلىقى سېزىلەتتى. چۈنكى توختى زۇنۇننىڭ مويىسپىتلەر ۋە دىنى زاتلار ئارىسىدىكى پائالىيەتچىلىرى يوقارقى پىتنىلەرنى مەلۇم «پاكىت»لار بىلەن، خۇددى كۆرگەندەكلا كۆسۈرلاپ قويياتتى. شۇنىڭ بىلەن نادان سوپىلار بۇنى ئەتراپقا يايىاتتى. قازى قۇززاتلاردەك دۈشمەنلىك مەيدانىدىكىلەر بولسا بۇنىڭدىن شەكسىز پاكىت سۈپىتىدە پايدىلىنىپ، ئوت ئۈستىگە ماي چاچاتتى.

«مەمتىلى ئەپەندى قىزلارنى ئوقۇتىمەن دەپ يىغىلىۋېلىپ، خالىغان قىز بىلەن چاتاقلىشىپ يۈرگىدەك، ئۇمانا شۇنى كۆزلىگەچكە ئۆيلەنمەيدىكەن. ئۇنىڭ ئەپەندىچاقلىرىمۇ رەسۋايى جاھان بولۇدۇغان بولدى... » دېگەندەك سۆزلەرنى ھەر قاچان ئاڭلاپ تۇرۇشقا بولاتتى. ئۇ ھەر قېتىم مەكتەپلەرنى ئارىلاپ كەلگەندە ئۇنىڭ بۇ يېڭى سەپىرى ھەققىدە نۇرغۇن ئىپلاس سۆزلەر توقۇلاتتى. ئۇ بۇ ئىشلارغا قانداق تەدبىر قوللۇنۇش ھەققىدە خىلىدىن بېرى باش قاتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. بىراق بۇنىڭغا ئۇنۇملۇك چارە تېپىلمايتتى. ئەمما، بۇنىڭ بىلەن قىزلارنى ئوقۇتۇشتىن ۋاز كېچىپ تاشلىۋېتىشكە بولمايتتى. ئەگەر قېيىنچىلىققا چىداپ مۇئەللىمە يېتىشتۇرمىگەندە قىزلارنى ئوقۇتۇش مەسلىسىدىكى قىيىنچىلىق مەڭگۈ ھەل بولماي كېتىۋېرەتتى. ئەگەر بۇ ئىشنىڭ ئەھمىيىتىنى چۈشەندۈرۈدىغان بولسا تەربىيە كۆرمىگەن ئادەملەرگە رەج ئۇقتۇرۇش مۇمكىن ئەمەسىدى.

ئۇ سالاھىدىن ئەپەندىنى ئۇزۇتۇش ھۆرپىسىدا سۇنتاغدا چوڭ سورۇن

ئويۇشتۇرۇپ، «ئۇرۇتۇش چېيى» بەردى. سورۇن يۇسۇپھاجىنىڭ ھويلىسىدا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىنىڭ چىقىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلدى. سۆنتاغلىق بايلاردىن يۇسۇپھاجى، مۇھەممەت قارى قاتارلىقلارنىڭ كەڭ قوللۇق قىلىشى بىلەن تېخىمۇ ھەشەمەتلىك تۇس ئالدى. بۇ سورۇنغا ئۇ ھەمشە ئۆزى ئەھمىيەتلىك دەپ قارىغان مۇراسىم، مەجلىسلەرگە قاتناشتۇرىدىغان يېقىن شاگىردلىرىنمۇ قاتناشتۇردى. سالاھىددىن ئەپەندىنىڭ قولىدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلار، ئويۇشما ئەزالىرى بۇ چايغا قاتناشتى. تەۋپىق يىغىندا نۇتۇق سۆزلەپ سالاھىددىن ئەپەندى ۋە مۇشىپقە خانىمغا رەخمەت ئېيتتى، تاتار قېرىنداشلارنىڭ ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدە ئوينىغان رولىنى يۇكسەك باھالىدى.

زىيا‌پەتتىن كېيىن ئۇيۇشما نامىدىن بۇ بىر جۈپ ئاقارتقۇچىغا سوغا ۋە يادنامە سۈپىتىدە كونىدىن كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە تون كىيدۈردى.

سورۇن تارقىغاندىن كېيىن تەۋپىق ئۇلارنى تاغىسى — تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى. ئۇنىڭ قارىشىچە بۇلار تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە ئۇرۇن مۇددەت تۇرغان، تەكلىپ قىلغۇچىلارمۇ، مىھمانىنى كۈتۈۋالغۇچىلارمۇ شۇلار بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاخىرقى ئۇرۇتۇشمۇشۇ يەردە بولۇشى كېرەك ئىدى. بۇ كونا ئەنئەنە ئىدى.

بۇ كىچىك ئۇرۇتۇش چېيىغا ئۇ بىر قانچە يېقىن شاگىردلىرىنى تەكلىپ قىلغاندىن باشقا كۆپ ئادەم قاتناشتۇرمىدى. بۇ ئۇنىڭ سالاھىددىن ئەپەندى بىلەن مۇشىپقە خانىم ئۈچۈن بېرىۋاتقان شەخسىي زىياپىتى ئىدى. سالاھىددىن ئەپەندىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي، قوي سويۇشتى. نېرىن چۆپ قىلىپ، ئۇستىخان تارتىشتى. بۇ يەردە تەۋپىق رەسمىي نۇتۇق سۆزلىمىگەن بولسىمۇ، چاقچاق پاراڭلار ئارىلىقىدا تاتارلارنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىدا ئۇيغۇلارغا كۆرسەتكەن ياردىمىنى بىر نەچچە قېتىم تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. ساربخېنىم ئەر- خوتۇن ئىككىسىگە تونلۇق قويدى.

زىيا‌پەتتىن كېيىن سىرتتىن تەكلىپ قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى

تارقاشتى. تەۋپىق سالاھىدىن ئەپەندى بىلەن پاراڭلىشىپ ياتماقچى بولۇپ قالدى.

ئەتىسى ئۇلارنى ئات ھارۋىسىغا جايلاشتۇرۇپ ئۇزاتماقچىدى. تاڭ سەھەردىلا سالاھىدىن ئەپەندى قولىدا ئوقۇغانلار ۋە مۇشىپىقەخانىم ئوقۇتقان قىزلار تاشاخۇنۇمىناڭ قورا- جايى ئالدىغا ئۇستازىنى ئۇزۇتۇش ئۈچۈن توپلۇنۇشقانىدى.

كېتىدىغانلار ھارۋىغا چىقىشقا ئىلاجسىز قالدى. قايتا- قايتا ئاقيول تىلەشلەر، قىزلارنىڭ كۆز يېشى قىلىپ مۇشىپىقە خانىم بىلەن قۇچاقلىشىشلىرى ئۇزاققا سوزۇلدى. ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارمۇ ئۆزلىرىنى تۇتۇپ تۇرالمىدى.

كەتكۈچىلەر بىلەن ئۇزاتقۇچىلار خېلى ئۇزۇن پىيادە مېڭىشتى. كۆپ زورلاشلاردىن كېيىن ئەر- خوتۇن مۇئەللىملەر ھارۋىغا چىققان بولسىمۇ، ئۇزاتقۇچىلار تاكى ئاچياردىن ئۆتكىچە سوڭدىشىپ كېلىشتى.

2

تەۋپىق سالاھىدىن ئەپەندىلەرنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن قىزلار مەكتەپلىرىدىكى مەسلىنى ھەل قىلىش قارارىغا كەلدى.

ئۇ ئەڭ يېقىنىدا غەۋغا يۈز بەرگەن بۇيامەت قىزلار مەكتىبىگە تەكشۈرۈشكە بارماقچى بولدى. بۇ يەردە مۇھەممەد ئىمام دېگەن كىشى قىزلار مەكتىپىگە ئەرلەر دەرس ئۆتسە بولمايدۇ، دەپ قىزلارنى قېچىپ كېتىشكە قۇتراتقانىدى. ئۇزۇنىڭ مۇشىپىقە خانىمدا ئوقۇۋاتقان، ئەمدى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن بويامەت قىزلار مەكتىپىگە كىرگەن قىزى شەرۋانىنى مەكتەپكە ئەۋەتمىگەنىدى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان تەۋپىق قاتتىق قەھىرى- غەزەپكە كېلىپ، ياخشى گەپ كار قىلمايدىغان بۇنداق مۇتئەسىپلەرگە ئەڭ ياخشىسى مەجبۇرى چارە — قورقۇتۇش ئۇنۇم

بېرىدىغانلىقىنى جەرىملەشتۈردى.

ئۇ رۇشتى مەكتەپتىكى دەرسلىرىنى چۈشتىن بۇرۇن تۈگۈتۈپ، نىمىتۈللا بىلەن مەڭلىكاخۇنىنى باشلاپ بۇيامەتكە كەلدى.

ئۇ ئاۋۇال يۇرت مۆتىۋەرلىرىنى، ئاتا- ئانىلارنى يىغىپ، ئۇلاردىن ئەھۋال ئۇقۇشتى. ھەم ئۇلاردىن بۇ ئىشقا قارىتا رايىنى چىكىپ كۆردى.

ــ قىزلارنى ئوقۇتۇش ئىشىنىڭ زۆرۈرلىكىگە مۆتىۋەرلىرىمىز نېمە دەپ قارايدىكىن؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ كۆپچۈلۈككە قاراپ، ــ قىزلارنى ئوقۇتۇش كېرەكمۇ - يوق؟ ئوقۇتۇش كېرەك بولسا قانداق ئوقۇتۇش كېرەك؟

ئاۋۇال كۆپچۈلۈك ئىچىدە غۇلغۇلا باشلىنىپ، ھەممىسى ئۇنىنى پەس چىقىرىپ غۇتۇلداشتى. كېيىن مۇھەممەد ئىمام كۆپچۈلۈككە ئاڭلىتىپ پىكىر قىلدى:

ــ ئايال كىشى دېگەن ئۆي ئادىمى، بويىغا يەتكەن قىز بالىلارنىڭ ئوقۇيمەن دەپ لوغويلاپ يۈرۈشى شەرىئەتكە خىلاپ، مېنىڭچە بولغاندا بۇ خەقنى ئوقۇتۇشنىڭ ھاجىتى يوق. ئۇلارنىڭ ئەخلاقى كامىل، ئىمانى ساپ بولۇپ، بىر ئەرنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقسا بولدى. بۇنىڭدىن ئارتۇق يەنە نېمە كېرەك؟ ئايال خەق دېگەن بەرىبىر يۇرت سورىمايدۇ؟ ــ مۇھەممەد ئىمامنىڭ گەپ باشلاپ بېرىشى بىلەنلا باشقىلارمۇ جۇرئەتلىنىپ ئارقا- ئارقىدىن سۆز باشلىدى.

ــ ئوقىسۇن، ئوقۇسۇن، بۇ خەقنىڭ ئۆزىنى مەزلۇم خەق ئوقۇتمىسۇنمۇ؟

ــ شۇنى دەيمەن، ھەننىۋاسى ئۆيلەنمىگەن چۆجە - خورازلار...

ــ چۆكىدىن - كىچىكىگىچە شۇنداغ دېسىلىچۇ...

مەمتىلى ئەپەندى بىردەم ئۇلارنىڭ مەيلىگە قويۇپ بېرىپ، جىم- جىت قۇلاق سالدى. ئۇلارنى سۆزدىن توختۇتۇۋېلىشنى ئويلاپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ بۇنداق مەيلىگە قويۇۋېتىپ كۆپچۈلۈكنى سۆزلۈتىشى ھەممە ئادەمگە، ئاتا - ئانىلارغا سۇرلۇك تۇيۇلۇپ، تەدرىجى جىمىشقا باشلىدى.

بولۇپمۇ موللا. ئۆلىمالاردىن ئىبارەت بۇ گۇمانخور تاپىئە تېخىمۇ ۋەھىمىگە چۈشتى. ئۇلار بىردەم قورۇلۇۋاتقان قوماچتەك چۈۋۈلداشقاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزىگە قاراپ جىم بولۇپ قېلىشتى. ئومۇمىي پىكىرنىڭ توختىشى بىلەن ئۆز ئارا پىچىرلىشىۋاتقانلارمۇ جىمىم كېتىشتى. مەمتىلى ئەپەندى پىسخولوگىيىلىك ھۇجۇمنىڭ بۇ ياخشى پۇرستىنى ئۆتكۈزۈۋەتمىدى. ئۇلارنىڭ تېخىمۇ ۋەسۋەسىگە چۈشۈشى ئۈچۈن يەنە بىردەم سۆكۈت قىلىپ تۇردى. ھەر قاچان قاتتىق غەۋغادىن دېرەك بېرىدىغان بۇ جىملىق مۆتۈۋەرلەرنىڭ يۈرىكىنى يېتەرلىك مۇجىغاندىن كېيىن، ئۇ سۆزلەشكە نىيەت قىلدى.

ــ ۋەتەنداشلار، بايا ھەممىڭلار قىزلارنى ئوقۇتۇش ئىشى ھەققىدە ئۆزەڭلارنىڭ قارشىنى سۆزلىدىڭلار، ئەمدى مەن ئۆزەمنىڭ چۈشەنچىسىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتەي، ــ تەۋپىق مۇتئەسسىپ موللىلارنىڭ يەنىلا ئۆز گېپىنى يورغىلىتىدىغانلىقىنى، ئۇلارغا مەجبۇرى چاپىدىن باشقىسى بىكار ئىكەنلىكىنى ئېنىق بىلىپ تۇرسىمۇ، موللىلارنى دەپ ئەمەس، باشقا ئاتا- ئانىلارنى نەزەردە تۇتۇپ، ئاۋۋال چۈشەنچە بېرىشنى، ئاندىن مەجبۇرى چارە قوللۇنۇشىنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى، ــ بايا بەزىلەر، قىزلارنى ئوقۇتۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ئۇلار بەربىر يۇرت سورىمايدۇ، دەپ ئۆتتى. كۆپچۈلۈك ئويلاپ باقسۇن، بۇ گەپ قانچىلىك توغرا؟ ــ ئۇ كۆپچۈلۈككە تەكشى كۆز يۈگۈرتىپ يەنە بىردەم سۆكۈت قىلغاندىن كېيىن داۋام قىلدى، ــ راست، بىزدە ئەزەلدىن ئايالىلارغا بولغان قاراش ئەنە شۇنداق بولغاچقا ئۇلار يۇرت سورىمدى. لېكىن ئايالىلارمۇ يۇرت سورىيالايدۇ! بۇنىڭ ئۈچۈن ئاۋۋال ئۇلار ئوقۇشى كېرەك، ئويلاپ كۆرۈڭلار، بىز خوتۇن- قىزلىرىمىز ھەققىدە سۆزلىگەندە گويا خەۋپلىك، ئىشەنچسىز، دۈشمەن ھەققىدە سۆزلىگەندەك سۆزلەيمىز. ئانىمىز، ئاچا- سىڭىللىرىمىز ھەققىدە سۆزلىسەكچۇ؟ ئەجبا ئاشۇ بىزنىڭ خوتۇنلىرىمىز، قىزلىرىمىزنىڭمۇ ئۆز بالىلىرىنىڭ ئانىسى ئىكەنلىكىنى، بارلىق ئايالىلار پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ ئانىسى ئىكەنلىكىنى، ئۇلارغا گۇمان،

ئىشەنمەسلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش قارا يۈزلۈك بولۇدۇغانلىقىنى نەزەردىن ساقت قىلىۋېتىدىكەنمىزغۇ؟ ئاياللار، ئىنسان بالىسىنىڭ تۇنجى ئۇستازى، بىز ئەڭ ئەۋەل تىلنى، بىلىمنى ئانىلىرىمىزدىن ئۆگىنىمىز. كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى، ئانىلىرىمىز ساۋاتلىق ئانا بولسا، ئوقۇغان ئانا بولسا پۈتۈن ئۆسۈپ - يېتىلىشىمىز ئۈچۈن قانچىلىك پايدىلىق بولۇدۇغانلىقىنى نېمىشقا ئويلىمايمىز؟

تەۋپىق ياشراق دېھقانلارنىڭ چىرايىدىن رازىمەنلىك ئالامىتى بايقىدى. «مۇتۇۋەر»لەر بولسا بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ، ھېچنېمە تەسىر قىلمايۋاتقانلىقىنى بىلىندۈرۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ تۇرقى تەۋپىقنىڭ غۇرۇرىدە ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ، بۇ رەج ئۇقمايدىغان ئېشەكلەرنى دەررىگە تۇنۇقۇسى كەلدى - يۇ، كۆچۈلۈكنىڭ ئارىسىدىكى چۈشۈنۈدۇغانلار ئۈچۈن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇشنى لايىق كۆردى.

— دېمەك، بۇ نوقتىدىن ئېيتقاندا ئاياللارنى ئوقۇتۇش زۆرۈر دېگەن خۇلاسىگە كېلىمىز. غەرپ دۆلەتلىرىدە ئايال ئالىملار، يۇرت سوراش تۈگۈل، دۆلەت سورايدىغان ئايال پادىشاھلارمۇ بار. چۈنكى ئۇلار ئوقۇيدۇ! بىزنىڭ مىللىتىمىزدىكى قالاقلىق، مىللىتىمىزنىڭ ئىستىقبالىنى نابۇت قىلدى. نېمە ئۈچۈن؟ نادانلىق خەلقنى گادايلاشتۇردى. گادايلىق - بىلىم ئېلىش ئىمكانىيەتلىرىدىن مەھرۇم قىلدى. بۇ ئىككىسى بىر- بىرىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، بىز نادانلىق، خۇراپاتلىق ۋە گادايلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالدۇق. بۈنىڭ ئەمەلىي ئىپادىلىنىشىنى ھازىرنىڭ ئۆزىدە — مۇشۇ مەيدانىدىلا كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز: نادان بولغىنىمىز ئۈچۈن خۇراپاتلىقنىڭ ئاياللار ھەققىدىكى سەپسەتلىرىگە ئىشىنىپ شۇ بويىچە ئىش قىلماقچى بولۇۋاتىمىز؛ بۈنىڭ نەتىجىسىدە ئاياللار ئوقيالمايدۇ، ئاياللار ساۋاتسىز بولغانىكەن، بالىلىرىمىزنىڭ تەربىيىلىنىشى چەكلىمىگە ئۇچرايدۇ. خۇراپاتلىقنىڭ بۇ ئۆرۈقى تېخىمۇ نادان، دۆت مۇئىلەرنى يېتىلدۈرىدۇ.

بەزى دېھقانلار بۇ سۆزلەرنى توغرا تېپىپ بىلىنەر- بىلىنمەس باش لىڭشىتىشتى. ئەمما ئۇلار بۇ ھەركىتىنى «مۇتۇۋەر»لەرنىڭ كۆرۈپ

قبلىشىدىن بەكمۇ ئېھتىيات قىلاتتى. تەۋپىق سۆزدىن توختاپ ئۇلارنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ بېقىش ئۈچۈن توختىغاندا يەنە ئەڭ ئاۋۋال مۇھەممەت ئىمام سۆز ئالدى:

ــ غەرىپتىكى گەپ دېگەن، غەرىپتىكى گەپ! ئۇلار دېگەن كاپىر! بىز دېگەن مۇسۇلمان! ئۇلار تەرەققىي قىلغان بولسا مەيلى، ياغ چاينىسۇن! خۇدايىم ئۇلارغا پانى دۇنيانىڭ جەننىتىنى بەرگەن. ھازىرقى ئازغىنە راھەتنى دەپ يولدىن ئېزىپ، ئىسلامدىن چىقىش گۇناھ!...

«ئېشەكنى ئىتتىك ماڭسۇن دېسەڭ تاياقنى ئىشقا سال، ئۇ بەربىر ياخشى- ياماننى بىلەمەيدۇ» دەپ ئويلىدى تەۋپىق.

ــ بىز ھەمىشە خۇدانىڭ بىرلىكى ھەققىدە سۆزلەيمىز. بۇ گەپ ھەق ئىكەن، كاپىرنىمۇ، مۇسۇلماننىمۇ خۇدا ياراتتى، ئۇلارنىڭ ياراتقۇچىسى باشقا ئەمەس! بىزگە ئەقىل- پاراسەت، بەدەن ئەزالارنىمۇ ئوخشاش ئاتا قىلدى. يەنى ئۇلارنىڭ ئىككى بېشى، تۆرت كۆزى، ئالتە قۇلىقى يوق، بىز بىلەن ئوخشاش. ئەگەر خۇدا سىلەر چۈشەنگەندەك مۇسۇلمانلارنى ئۆزىگە يېقىنراق، كاپىرلارنى يىراقراق كۆرىدىغان بولسا نېمىشقا خۇدا ئۆزىلا ئۇلارنى جازالىمايدۇ؟ ياكى مۇسۇلمانلارغا قۇل قىلىپ بەرمەيدۇ؟ سىلەر بۇنىڭغا خۇدا ئاشكارە مۆجىزە كۆرسەتمەيدۇ، كاپىرلارنى جازالاشقا بىزنى ياراتقان، غازاتنى چىقارغان دېيىشىڭلار مۇمكىن. ياق، ۋەتەنداشلار، بۇگۈنكى كۈندە بۇ مۇددىئامۇ ئوقۇش بىلەن ئىشقا ئاشىدۇ. ئۇلارنىڭكىدەك قۇرال- ياراق بىزدە بولمىسا، ئۇلاردىكى ماشىنا بىزدە بولمىسا، قۇرۇق قول بىلەن مىلتىققا، ئېشەك- ھارۋا بىلەن ماشىنىغا قارشى غازات قىلىپ بېقىڭلارچۇ! ــ ئۇ كۆپچۈلۈككە تىكىلىپ بىردەم تۇرۋالدى، ــ بايا يەنە بەزىلەر گاداي بولساق ئۆزىمىزگە، ئۆلۈپ قالمىساق بولدى، ياكى سىنىڭ ئۆيۈڭگە «ھەق» دەپ بېرىۋالدۇقمۇ، دېگەندەك تەئەددى قىلىشتى، بۇ گەپمۇ يۇقارقى ناسارا ۋە مۇسۇلمانلار ھەققىدە ئېيتىلغان بىمەنە گەپ بىلەن بىر ئېقىمدىكى گەپ. مېنىڭچە بۇلارنىڭ ھەممىسى خۇددى ماۋۇنىڭغا ئوخشاش ــ تەۋپىق مۇھەممەد ئىمامنى كۆرسەتتى. ــ جان

باقارلارنىڭ گېپىي، خۇدا بىر ئىكەن، بىزنىمۇ، كاپىرلارنىمۇ ئوخشاشلا خۇدا ياراتتى. پۈتۈن بىر كائىناتنىڭ ياراتقۇچىسى ئاللاھ، ئۆزى ياراتقان جانلىقلارنىڭ ئىبادىتىگە مۇھتاجمۇ ئەمەس! ئۇنداق ئىكەن، كىمنىڭ قانداق ياشىشى ھەر كىمنىڭ ئىجتىھادىغا باغلىق، بۇ سىناق دۇنيا. بىزگە ئۇ دۇنيالىقنى، كاپىرغا بۇ دۇنيالىقنى بەرگەن دېگەنگە قايىسىڭلار قۇرئان ۋە ھەدىستىن دەلىل كەلتۈرەلەيسىلەر؟ ئەكسى ھالدا دۇنيا ــ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ياريتىلغان! ئەمما بىز بۇ ئەزىزلىكىمىزنى خارلىقىمىز تېگىشىۋالماقتىمىز. ئەجەبا، باقى دۇنيادىكى راھەتنى دەپ، بۇ دۇنيادا ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلماسلىق كېرەكمىكەن!؟ بۇنداق پەتىۋا ھېچقانداق ئىسلام ئەھكاملىرىدا يوق. بولسا كۆرسۈتۈپ بېقىڭلار! بۇنىڭ ئەكسىچە «كەمبىغەللىك ھەر ئىككى دۇنيادا كىشىنىڭ يۈزىنى قارا قىلىدۇ» دېگەن ھەدىس بار. دۇنيا مۇسۇلمانلارنىڭ، ئۈممىتى مۇھەممەدنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ياريتىلغان بولسا- يۇ، ئەمما بۇ ئۈممەت خار، زەبۇن، قۇل- چۆرە بولۇپ ياشىسۇن! مۇشۇنداقمۇ مەنتىقە بولامدۇ؟! ئىسلام دىنىنى مانا مۇشۇنداق ئۆز قۇيرىقىنى ئۆزى تالايدىغان قىلىپ كۆرسۈتۈۋاتقانلار تېخى ھە دەپ مۇسۇلمانچىلىقتىن، ئىسلامدىن، ئىماندىن گەپ ئاچىدۇ. بۇنىڭغا سالاھىيىتى يوق، بۇ تەخسىرلەرنىڭ! ئاللاھنىڭ ئىرادىسى بىزنىڭ خار، بوزەك ياشىشىمىز بولمىغان ئىكەن نېمە قىلىش كېرەك؟ ئەزىز بولۇپ ياشىماق كېرەك! بۇنىڭ ئۈچۈن خارلىقتىن قۇتۇلماق كېرەك بولسا، بۇ قۇتۇلۇش ئىشى كۈچ بىلەن بولۇدۇ. كۈچ نەدىن كېلىدۇ؟ بىلىمدىن!... «ئەر -ئايال مۆمىنلەرگە ئىلىم تەلەپ قىلماغلىق پەرزدۇر» دېگەن ھەدىسكە نېمە دەيدىكىنە، بۇ تىجىمەللەر؟

«مەن مۇسۇلمان» دەپ نەسەبىمىز بىلەن ماختانساق، بىراق ئۆزىمىزدە ماختانغۇدەك پەزىلەت بولمىسا، كۆلكىگە قالىمىز. قاپاق قانچە كۆركەم سىلىق بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىچى قۇرۇق بولغاچقا تېشى قوتۇر كاۋىچىلىك ئەتىۋارلانمايدۇ، ئادەم بولغان ئىكەنمىز بۇنچىلىك نەرسىلەرنى

چۈشۈنۈشسىز كىشىلەر!
ئارىنى يەنە بىر ھازا جىملىق باستى. بىردەمدىن كېيىن مەھەممەد ئىمام ئاۋۋال پەس ئاۋازدا غۇدراپ، كېيىن ئۇنلۇكرەك قىلىپ، ئىشەنچسىزلىك بىلەن:
— ئوقىسىمۇ- ئوقىسۇن، مەزلۇم خەقنى ئەركىشى ئوقۇتمىسۇن - دە!
— دېدى.
— ھازىر بىزدە مۇئەللىمە بولمىسا، مۇئەللىملەرنى تەربىيلىۋالغىچە شۇنداق قىلمىساق ئاسماندىن چۈشۈپ قالامدۇ؟
— بولمىغاندىكىن، ئۆزىمىزنى قىينىمايلى ئەمىسە...
— شۇنى دەيمەن، بىر كىشى خوتۇن- قىزلىرىمىز ئوقۇشسىز قالدى دەپ بۇنى چىللاپ كەلگەندەك سۆزلەيدا...
— ئۆزىنىڭ خوتۇنىنى ئوقۇتىۋالسا بولمىدىمۇ، خەق بىلەن نېمە كارى!
— ئۆز بېشىغا كېلىپ قالماسلىق ئۈچۈن بويتاق يۈرىدىغان ئوخشىمامدۇ بۇ نېمىلەر؟...
ھەممە گەپتە مەھەممەد ئىمام باشلامچىلىق رول ئويناۋاتاتتى.
— بىزدە ئايال مۇئەللىملەر بولغىچە ئەرلەر ئوقۇتۇپ تۇرىدۇ، بۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق. ئوقۇش- نۆۋەتتىكى سىياسەت! قېنى كىم قارشى چىقىدۇ؟! — تەۋپىق ياڭراق ئاۋازدا شۇنداق دېۋىدى، مەھەممەد ئىمام يەنە ئەزۋەيلىدى:
— ئوقۇتسىمۇ ئوقۇتسۇن، خوتۇن- بالاۋاقىسى بار، توختالغان ئادەملەر ئوقۇتسۇن. سىزمۇ مەكتەپ تەكشۈرىمەن دەپ، پالان قىلمەن، دەپ قىز بالا خەق بار مەكتەپلەرگە بېرىپ ژۇرمەك!
تەۋپىقنىڭ سەۋرىسى پۈتتى. گەپ ئوچۇقتىن- ئوچۇق ھاقارەت ئىدى. «مەن سېنىڭ كېسىلىڭنى ساقايتىمەن دەپ ئاۋارە بولايۇ، سەن بولساڭ مېنى زەھەرلەۋاتسەن، دەپ مۇتتەھەملىك قىل! بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئادەم جىلى قىلىدىغان ئىش بولامدۇ؟ مانا شۇنداق چوشقىلارنىڭ كاساپىتىدىن

پۇتۇن مىللەتنىڭ نەس باسىدۇ!... » تەۋپىق ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك شۇنداقلا كۈچلۈك قەدەملەر بىلەن ھايىت- ھۈيت دېگۈچە مۇھەممەد ئىمامنىڭ ئالدىغا باردى ۋە غەزەپ بىلەن ساقاللىق يۈزىگە بىر تەستەك سالدى.

ــ ھۇ، ھايۋان! ئاغزىڭدىن چىقىۋاتقان گەپنىڭ ئىپلاسلىقىنى قارا! سەن چوشقا، ئىشەك كاللا، مۇئەللىم بىلەن تەلەبىلەر ئارىسىدا ئاتا بالىلىق مەھرى ھاسىل بولۇشىنى بىلمەمسەن؟ ئاتا- ئانا ئۆز پەرزەندىگە يامانلىق ئويلىمىغانىدەك مۇئەللىمۇ ئۆز تەلەبىلىرىگە ئېزگۈ نىيەتتە بولۇدىغانلىقىنى نەدىن بىلىسەن؟ ــ ئۇ بىگىز قولى بىلەن مۇھەممەد ئىمامنىڭ ۋەسۋەسىگە تولغا كۆزلىرىگە جونۇپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى، ــ سەن تېخى ئاغزىڭغا پېتىپ، ئاتىنى ئۆز قىزى بىلەن چاتاقلىشىدۇ دېگەندەك گەپنى قىلىۋاتىسەن؟ ھەممە ئادەمنى ئۆزۈڭدەك ئالا كۆڭۈل دەپ ئويلامسەن؟ سەن يەنە بىز قىزلىرىمىزنى ئوقۇتۇپ قويسۇن دەپمىدۇق دەمسەن؟ ساڭا ئوخشاش ھايۋاندا ئۇنداق گۈزەل ئىستەك نېمە قىلاتتى؟ پەقەت ئادەملەرلا ئۆز پەرزەتلىرىنى تەربىيلەيدۇ. ھايۋانلار ۋە ساڭا ئوخشاش ئىككى پۇتلۇق چوشقىلار بالا تېپىشنىلا بىلدۇ، «ھاڭگا ئېشەك بالىسىغا ئىگە بولمىغاندەك» ئۇنىڭ تەربىيسى ھەققىدە ئويلاپ كۆرمەيدۇ! سەن كىمگە ئىگە بولماقچىسەن؟ مېنىڭ قىزىم بار، بالام بار، دەمسەن؟ بىلىپ قويى، ئۇ ۋەتەنىڭ بالىسى! ئۇ مىللەتنىڭ بالىسى! ۋەتەن ئۇنىڭ ئوقۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ! ساڭا ھاجىتى بولمىسا، سەن نېرى تۇرۇۋۈر ئۇنىڭ مىللەتكە كېرىكى بار! مەن ئۇنى سەن ئوچۇن ئەمەس، مىللەت ئوچۇن تەربىيلەيمەن. ئۇنى سەن ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەنمۇ؟ ياكى خۇدا ياراتقانمۇ؟ ــ مۇھەممەد ئىمام ئىچىگە تىنىپ، لاغىلاداپ تىترەپ تۇراتتى. باشقا «مۆتۈۋەر»لەر تەبىئىتىگە مۇۋاپىق ئەمدى پۈتۈنلەي باشقا مەيدانغا ئۆتكەنىدى. ئۇلار ئەزەلدىن زورلۇق كۈچ ئالدىدا تېز پۈكۈپ ئادەتلەنگەن، ۋۇجۇدىدا قارشىلىق كۆرسۈتۈش جاسارىتى بولمىغاچقا ھازىرمۇ دەرھال تەۋپىقنى قوللايدىغان ساداقەتمەنلەرگە ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەد

ئىمام پۈتۈنلەي يېتىم قالدى.

ــ ئەر- ئايال مۇسۇلمانلارنىڭ هەممىسىگە ئىلىم تەلەپ قىلماقلىق پەرز ئەمەسمۇ، تەخسىر، مەمتىلى ئەپەندى بىزگە يامانلىق قىلغۇچىمىدى،ــ دېدى مۆتۈۋەرلەردىن بىرى.

ــ شۇنداق، شۇنداق، راست ئېيتىلا، مەمتىلى ئەپەندى چوڭ ساۋابلىق ئىش قىلىۋاتىدۇ. بەندىنىڭ كۆڭلىنى ئىلىم نۇرلىرى بىلەن يورۇتماق دېگەن بەسى ساۋاب ئىش.

ــ ھازىر سایاسەت شۇنداق بولغاندىكىن، ئۇنىڭغا بويۇن تاۋلىق قىلىشقا هەددىمىز يوق، هۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ دېيىلىدۇ ئەمەسمۇ

تەۋپىق بۇ يوغان تونلاردىكى جان باقارلارنىڭ تېتىقسىز خوشامىتىدىن ئىچىدە كۈلدى .ئەگەر باشقا مەيدان بولۇدۇغان بولسا ئۇلارنىڭ شەرمەندە خوشەمەتچىلىك بەشىرىسىنى ئېچىپ تاشلىغان بولاتتى . بىراق ھازىر ئۇلارنى پارچىلاش ئۈچۈن مۇشۇ قارشى كۈچلەر ئىچىدە پەيدا بولغان «ئىتتىپاقچىلار» كېرەك ئىدى .شۇڭا ئۇ خوشامەت يامغۇرىغا چىداپ تۇردى ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە ئوخشۇشۇپ كېتىدىغان ياغلىما سۆزلىرى بىر يەرگە بارغان ھامان، مەجلىسنى خۇلاسىلىدى:

ــ ۋەتەنداشلار ، پەرزەنتلىرىمىزنىڭ ئىلىم ئەھلى بولۇپ چىقىشىغا مىللەت مۇھتاج. ھېچقانداق شەخسنىڭ تەلۈلىك بىلەن ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ بۇ بۇيۇك ئىھتىياجىغا پۈتلىكاشاڭلىق قىلىشىغا رۇخسەت يوق! يەنە كىمكى ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئىشىغا پۈتلىكاشاڭ بولۇدۇغان بولسا، ئەڭ شەرمەندە دۈشمەن قاتارىدا سازايى قىلىنىدۇ ھەم قاتتىق جازالىنىدۇ،ــ ئۇنىڭ ئاۋازىدىكى كەسكىنلىك «مۆتۈۋەر»لەرنى قانچىلىك چۆچۈتىۋاتقان بولسا، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان قوراللىق جەڭچىلەر، بۇ قورقۇنۇچنى يەنمۇ كۈچەيتتى.

تەۋپىق بۇزغۇنچىلارغا قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەندىن كېيىن مەجلىسنى تاماملىدى. بىر مۇنچە تونۇش- بىلىشلەر ۋە تونىمايدىغانلار

ئۇنى ئۆيگە كىرىپ بىر پىيالە چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلىشتى. بەزىلەر ئۇنى قېتىق ئىچىپ مېڭىشقا، بەزىلەر باققا كىرىپ ياز نېمەتلىرىدىن يەپ كېتىشكە تەكلىپ قىلاتتى. بۇ گەپلەرنىڭ ھېچبىرى ئۇنىڭ قۇلقىغا كىرمىدى. ئۇنىڭ قەلبىنى بىرخىل مەنىۋي ئازاپ سىقىپ، كەيپىنى ئۇچۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ ھەممە كىشىنىڭ تەكلىپىنى ئەدەپ بىلەن رەت قىلىپ، نىزامىددىنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ يول ئۈستىدە كۆپ نەرسىلەر ھەققىدە ئويلاندى. مۇھەممەد ئىمام ئېيتقان سۆزلەرنى ۋە ئىلگىرى ئاڭلىغان سۆزلەرنى بىر- بىرلەپ خاتىرىسىدىن ئۆتكۈزدى. ئۇ شۇنداق خۇلاسىگە كەلدىكى، خۇراپاتقا پاتقان، نادان ئۇيغۇر مۇھتىدا ئۇنىڭ ئۆيلەنمەسلىكى؛ بارلىق خىزمىتى، ئىش ھەققى، ئەقىل- پاراسىتى، كۈچ- قۇدرىتىنى مىللەت ئۈچۈن تەقدىم قىلىش غايىسىنىڭ كۆپ چەكلىمىگە ئۇچرايدىغانلىقى، كېينكى مەقسەدلەر ئۈچۈن بەزى ئىشلارنى زورمۇزۇر قىلماي بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى.

تەۋپىق ئۆيدە كېچىكىپ قالىدىغانلىقىنى مۆلچەرلەپ، نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاچۇننى مەشھەدكە قايتۇرۇۋەتتى. ئۇ ھويلىغا كىرىپ كەلگەندە ئۇلاقلارغا ئوت سېلىۋاتقان زوربخان بىلەن ئۇچراشتى. ئۇ تەۋپىقنىڭ چىرايىدىن ئاللىقانداق كۆڭۈل غەشلىكىنىڭ كۆلەڭگۈسىنى كۆرگەندەك بولۇۋىدى، تەۋپىق شۇئان دائىمىي ئىللىق تەبەسسۇمىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ:

ــ بالىلار كۆرۈنمەيدىغۇ؟ ئۆي جىم - جىتلا بوپ قاپتۇ،ــ دېدى.

ــ ئۇلار ئۆيدە ئولتۇرامدۇ دەيسىز، ئەتتىگەن چىقىپ كېتىشكەنىدى، شۇ پېتى يوق، كىچىكلىرى ئۇخلاپ قالدى.

ــ تېچىلقتۇ؟

ــ تېچىلىق. ئۇزۇنگىز ساقمۇ؟ ئۆڭۈشلۈگىزنى يامانراق كۆردۈمۇ، قانداغ؟

ــ ياق، ئۇنداق ئەمەس، ئېھتىمال ئاپتاپتا شۇنداق بولۇپ كەتسە كېرەك.

ــ ئۆيگە چىرىپ بىردەم يامپاشلامسىز؟ قېنىق سۇ سېپىپ قويدۇم، تازا سەگىپ قالدى.

ــ شۇنداق قىلاي. ئاۋۋال بىر چىنە ئۈسسۈزلۈق بېرىڭ، ئاندىن بىردەم ئۇزۇلمۇالاي، ــ تەۋپىق ئۆيگە كىرىپ، كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇرغىنىدا ئۆينىڭ ھەقىقەتەنمۇ سۆرۈنلىكىنى ھېس قىلدى ۋە بىردەم خىيال سۈرۈپ ياتقۇسى كەلدى. ئۇ كۆڭلىدە نۇرغۇن مەسىلىلەرنىڭ چېگىشلىشىپ كەتكەنلىكىنى، بۇلارنى ئاكىسىنى كەلگۈچە رەتلەپ چىقىشنى كېرەكلىكىنى ھېس قىلغانىدى.

رورىخان تازا ئېچىغان قېتىق بىلەن دوغ ئېتىپ كەلدى.

ــ قۇرۇق ئىچەمسىز، يا نان- پان ئەكىلەيمۇ؟ ــ دەپ سورىدى زورىخان.

ــ ياق، قورسۇقۇم ئاچقىنى يوق، ئۈسسۈزلۈق ئىچسەملا بولدى،ــ تەۋپىق دوغنى ئىچىپ، چىنىنى زورىخانغا بەرگەندىن كېيىن، كۆرپە ئۈستىگە سوزۇلدى، زورىخان ئىشكىنى يېپىپ قويدى.

تەۋپىق بۇ ئازادە مۇھىتتا كۆڭلىدىكى تۈگۈنلەرنى يېشىش ئۈچۈن جىددىي پىكىر قىلىشقا باشلىدى.

ئۆيلۇنۇش مەسىلىسىدە ئۇ يەنە ئارىسالدى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ خىيالىغا يەنە ئەدىبە كېلىۋالدى. ئەدىبەنىڭ تىنىق ئاسمانىنى ئەسلىتىدىغان بۇلاق كۆزلىرىنىڭ مۆلدۈرلەپ تىكىلىدە بىر خىل ئاجىزانە ئىلتىجا يوشۇرۇنغانىدى. ئاخىر ئۇ رەھىمسىز رىئاللىق قوينىغا قايىپ كېلىپ ئەدىبە ھەققىدە ئويلىماسلىققا تىرىشتى. ھازىرقى زۆرۈر ئىش پىتىنچىلەرنىڭ ئاغرىزىنى يېپىش، تۈرمۇشىنى رېتىمغا سېلىش ئىدى. ئاجايىپ ئىش، ئۆيغۇر خەق مانا شۇنداق، بىرسىنىڭ ئوغلى ياكى قىزى بالاغەتكە يەتتىمۇ، بولدى، ھەممە ئادەم شۇنىڭ تويى ھەققىدە سۆز- چۆچەك قىلىشىپ، بۇنىڭ بىلەن بىكارچىلىققا تولغان ھاياتىنى بىزەشكە تىرىشىدۇ. خەقنىڭ ئۆيلۇنۇش ياكى ئەرگە تېگىشىنىڭ ماڭا نېمە پايدا، نېمە زىيىنى دېگەننى ئويلاپ كۆرمەيدۇ. ئەنە شۇنداق تۇرغانىدا

تەۋپىقنىڭ ۋە ياش مۇئەللىمەلەرنىڭ بويتاق بولۇشى ئۈلار ئۇچۇن تۈگىمەس سۆز. چۆچەك مەنبەئەسى بولماسلىقى مۇمكىنمۇ؟ يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ئىشى كۆپچۈلۈككە «مۇناسىۋەتلىك»تە! مانا ئوبېيكتىپ ئەھۋالغا تاقابىل تۇرۇش ئۇچۇن «پەلەكە بېقىش» قا تۇغرا كېلەتتى. تەۋپىق ئۆيلۇنۇش ھەققىدە ئاخىرى بىر قارارغا كەلدى. ئۇ يەنە بىر قېتىم مۇھەممەد ئىمامنىڭ سۆزلىرىنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى...

بۇ بىر مەسىلە ئەنە شۇنداق ھەل قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ يەنە يۇرىكى ئېچىشقان ھالدا ئۆيلەنگەندىن كېيىنكى تۇرمۇشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇ خىزمەت بىلەن ئۆي ئىشىغا قارىشىپ بېرەلمەيتى. بۇ بارلىق ئۈيغۇر ئەرلىرى ئۇچۇن ئورتاق ئادەت بولسىمۇ، تەۋپىق بۇنى تۇغرا تاپمايتى. ئۇ ئالدىراش خىزمەتلەر قاينىمىدا ھەتتا ئائىلىسى بارلىقىنىمۇ ئېسىدىن چىقىرىپ قويۇشى تۇرغان گەپ ئىدى. كۆپ ھاللاردا ئۆيدە بولالمايتى. بۇ ھال ئۇنىڭغا ئايال بولغۇچىغا مىسلىسىز ئېغىر كېلىدىغان ئىش ئىدى... تەۋپىق تۇي قىلىش قارارىدىن ۋاز كېچەيلا دەپ قالغانىدى، يەنە مۇھەممەد ئىمامنىڭ سۆزلىرى يادىغا يەتتى. ئارقىدىن پۈتۈن قىزلار مەكتىپىنىڭ تەقدىرى كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ قارارنى يەنە كۈچكە ئىگە قىلدى ۋە بۇ قايتا ئويلاش نەتىجىسىدە يۇز بېرىدىغان ئارسالدىلىقتىن ساقلىنىش ئۇچۇن باشقا مەسىلىلەر ئۈستىدە ئويلاشقا باشلىدى.

تەتىلدە ئوقۇغۇچىلارغا خەلق قوشاقلىرى، خەلق ناخشىلىرى، خەلق چۆچەكلىرىنى توپلاپ كېلىشنى تاپشۇرۇق بېرىش كېرەك. بۇ زور قوشۇن (ئوقۇغۇچىلار) پەۋقۇلئادە زور كۈچ. بۇنداق كۈچتىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغاندا نۇرغۇن ئىشلارنى پات پۈرسەتتىلا ۋۇجۇتقا چىقارغىلى بولاتتى. مەسىلەن. 2500 نەپەر ئوقۇغۇچى بىردىن چۆچەك خاتىرىلەپ كەلدى دېگەندىمۇ 2500چۆچەك توپلىناتتى. بۇ چۆچەكلەرنى قانچە كىتاپ قىلىشقا بولار؟ ئەگەر ئوخشاشلىرى بار دېيىلگەندىمۇ ھاسلات ئاز بولمايتى. بۇنچىلىك زور ئەمگەكنى بىر ئېغىز ئەدەبىيات تەتقىقاتچىسى ئۆمۈر بويىمۇ قىلىپ

كېتەلمەيتى. شۇنداق قىلىپ، ئەگەر بۇ پىلان ئىشقا ئاشىدىغان بولسا، ناخشا- قوشاقلارنى تۇرگە ئايرىپ، رەتلەپ، تەھرىرلەپ چىقىشقا ئابدۇراھمان شائىر بىلەن سابىتنى مەسئۇل قىلىشقا بولاتتى. ئۇلارغا كۆچۈرۈشۈپ ۋە تەكشۈرۈپ بېرىدىغان بىر نەچچە يارەمچى بولسىلا بولۇدۇ. چۆچەك، رىۋايەتلەرنى لۇڭاھىدىن، سەيپىدىن، مەشرەپ، ئەمەت مەخسۇملار رەتلەپ چىقسا ئۇلارغىمۇ كۆچۈرۈشۈپ بېرىغان بىر قانچە ئادەم بولسا پۈتىدۇ. دېمەك، ئۇلار توپلانغان ئەسەرلەرنى خىزمەتتىن سىرت ئىشلەپ ئالدىمىزدىكى ئىككى ئوچ يىل ئىچىدە پۈتتۈرەلىسە ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىدىكى ئالاھىدە زور مۇۋەپپىقىيەت بولغان بولاتتى...

تەۋپىق ئويلىغانسېرى قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنىڭ شۇنچە كۆپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەنە ھېلىقىدەك قايتا تۇغۇلۇش ۋە بىر قانچە ئادەمگە ئايلىنىشتىن ئىبارەت كۇلكىلىك تەسەۋۋۇر كاللىسىدا پەيدا بولدى. ئۇ يۇقۇرىقى ئىشلارغا كۆڭلىدە بىر رەت تەرتىپ تۇرغۇزۇۋالغاندىن كېيىن، بۇ ئىشلارنىمۇ ئويلاشتىن توختىدى.

ئەمدى ئۇ تەتىل ئىچىدە قىلىنىدىغان باشقا ئىشلار ھەققىدە ئويلاشقا كىرىشتى. ئۇ سابىتنىڭ تۇيۇ ئىشىنى تېز ئارىدا تەييار قىلىپ، تەتىل بولۇشى ھامانلا قىلىۋېتىش ھەققىدە جىددىي ئويلانىدى، بۇ سابىتنىڭ پۈتكۈل ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش ئىدى. سابىت بولسا تەۋپىق ئالاھىدە ئۈمىد باغلاۋاتقان ياشلارنىڭ بېرى. تويدىن كېيىن تەتىل قويۇۋېتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنى ئومۇمغا تەشكىللەش، باشقا پائالىيەتلەرگە تەشكىللەش كېرەك... «ماڭا قەشقەردە بىر قانچە كۈن تۇرۇشقا تۇغرا كېلىدۇ»، ــ دەپ ئويلىدى ئۇ، ــ «يۈسۈپ ئەپەندى، ئەخمەد ئەپەندىلەرگە فولكلور توپلاش ھەققىدە بېرىلگەن مەسلىھەتمىنى قانداق قىلدىكىن؟ بىر بولسا قەشقەر، ئاتۇش، تەۋەلىكىدىن توپلانغان نەرسىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ ئىشلەش، بۇنىڭ ئۈچۈن بىر ‹بىرلەشمە تەھرىرلىك گۇرۇپپىسى› قۇرۇش كېرەكمۇ قانداق؟ ....ياق، ياق، قەشقەردە ئۇزۇن

تۇرۇش مۇمكىن ئەمەس! بويامەتتىكى ئەلەمدارلار[1] نىڭ تەربىيىسىنى چىڭ تۇتۇش كېرەك. كۆز كېلىدۇ، سىنتەبىردە بالىلارنى مۇسابىقىگە ئېلىپ بارىدىغان گەپ، كىمكى ئۇتۇپ چىقىش ئۈمىدى بولمىسا جەڭگە كىرمىگىنى ياخشى!...» ئاخىرىدا ئۇنىڭ خىيالى يەنە چىگىلىشىپ كەتتى. ئۇ تېخى «دىۋان» نىڭ تەرجىمىسىنى، خەلق سەنەملىرىنى نوتىلاشتۇرۇشنى،... ئويلاپ باقمايۋاتقانلىقىنى، ئۆزىنىڭ شۇ بىر ۋە مۇزىكىلىرىنى رەتلەپ تولۇق دىۋان قىلىپ چىقىشمۇ ئۇنى كۈتۈپ تۇرغان ئىشلاردىن ئىدى... خىيالىدىن ھېچنىمە چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، مەنسىزلىك ئىچىدە ۋاقىت ئۆتكۈزمەسلىك ئۈچۈن، تەمبۇرنى بىر ئاز چالماقچى بولدى، بىراق، تەمبۇرنى ئۇ مەشھەدكە ئېلىپ كەتكەنلىكىنى ئويلاپ «بۇمۇ ياخشى» دەپ قويدى.

تەۋپىق دۇتارنى سازلاپ، قەشقەر سەنىمگە چېلىشقا باشلىۋىدى، غېنى بىلەن رەجەپ كىرىپ كەلدى.

ــ ناخشىسى بىلەن چېلىڭا، موللىكا، ــ دېدى غېنى.

ــ سىلەر جۇر بولامسىلەر؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ جىيەنلىرىدىن كۈلۈمسىرەپ ئەمما جىددىيلىك بىلەن.

ــ بىزنى دەمسىز؟ بىز قانداق جۇر بولالايمىز؟ ئۆزىڭىزلا ئوقۇپ بېرىڭ.

ــ مەيلى، مەن ئوقۇپ بېرەي. لېكىن ناخشا ھەققىدە مۇنداق گەپ قىلماڭلار. ئۇيغۇر بالىسى بولۇڭلار- يۇ، ناخشا بىلمەيمىز دېگىنىڭلار سەت ئەمەسمۇ،ــ تەۋپىق شۇنداق دەپ، قەشقەر سەنمىنى يېڭىۋاشتىن باشلىدى.

نىزامىددىن مەكتەپتىن قايتىپ كەلدى. ئۇ ئىنىسىنىڭ بۇگۈنكى كۇنىدە ئۆيگە كېلىپ قالغىنىدىن ھەيران بولغانىدەك قارىۋىدى، تەۋپىق بۇنى سېزىپ چۇشەنچە بەردى:

---

[1] ئەلەمدار ــ alemdar ــ بايراقچى، يول ئاچقۇچى، ئاۋانگارت (تۇركچە) ــ ئا.

ــ بۇگۈن بويامەت قىزلار مەكتىپىگە كەلگەنىدىم، كەچلەپ كېتەي دەپ بۇ يەردە ئولتۇرۇپتىمەن.

ــ ئوبدان بوپتۇ،ــ نىزامىددىن سۆپىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن بالىلارنى كۈندۈلۈك ئۆي ئىشلىرىغا بۇيرىۋەتتى. ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق قولىدىكى دۇتارنى تامغا تىكلەپ قويۇپ دېدى:

ــ ئاكا، مەن توي قىلماق قارارىغا كەلدىم.

ــ راستمۇ؟ ياخشىغۇ...

ــ شۇنداق، ياخشى بولۇدۇغان بولدى. ۋاقتى مۇشۇ ئالدىمىزدىكى تەتىل ئىچىدە بولۇدۇ. تەتىلنىڭ ئاخىرىدىراق بولار. چۈنكى تەتىلدە يەنە باشقا ئىشلار بار. ماڭا جۆرە بولغۇچى قورەيش خېنىمنىڭ جىيەنى مەلىكىزاد.

ــ سىدىقبەگنىڭ ئۆيىدىكى...؟

ــ دەل ئۆزى شۇ. سىز ئەتىدىن باشلاپ بىكار ۋاقىت تاپسىڭىز مۇشۇ ئىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلغاچ تۇراسىز. باشقا ئىشلارغا مېنى ئارىلاشتۇرماڭ، بىزنىڭ تۇيۇ ئىشلىرىمىزدىكى ئادەمنىڭ قىچقىنى كەلتۈرىدىغان رەسمىيەتلەرنى قىلماي ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشىڭ.

— بولۇدۇ، بولۇدۇ،ــ نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ئاخىرى مۇشۇ قارارغا كەلگىنىدىن خوشال بولۇپ كەتكەچكە نېمە دېسىمۇ رازى ئىدى،ــ سېنىڭ كارىڭ بولمىسۇن، ھەممە ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن.

ــ ئۇنداق بولسا بۇ ھەقتىكى مەسلىھەتىمىز پىشقان بولسۇن، ھازىردىن باشلاپ بۇ توغرىدا سۆزلەشمەيلى،ــ تەۋپىق شۇنداق دەپلا دۇتارنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ بۇنىڭ بىلەن ئارىدا يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان سۆكۈت ياكى ئىشنى مۇجىمەللەشتۇرىدىغان سوئال جاۋاپلارنىڭ ئالدىنى ئالماقچى بولغاندى.

نىزامىددىن ئىنىسىنى چۈشۈنەتتى، شۇڭا گەپ قىلماي دۇتارنىڭ تارىلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان مۇڭلۇق نىداغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى.

بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ دېققىتى بۆلۈنۈپ تۇيۇ ئىشى ھەققىدە خىيالغا كەتتى. ئۇ ئىسسىنىڭ نېمىشقا مەلىكزادىنى تاللىغانلىقىنى، بۇنداق قىلىشتا كۆڭۈلنىڭ خاھىشى ئاساسىي سەۋەپمۇ ياكى سىياسىي ئېھتىياج (سەدىقبەگدىن پايدىلىنىش) ئاساسىي سەۋەپمۇ؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ كەتتى. بۇ ئىشقا سەدىقبەگنىڭ نېمە دەپ قارايدىغانلىقىنى ھەرخىل تەسەۋۋۇر قىلىپ باقتى. كۆڭلىدە يەنە قەشقەرگە — قىزنىڭ دادىسى مامۇتھاجىمنىڭ ئالدىغا بېرىپمۇ باقتى. ئۇ خىيالچانلىق بىلەن كۆزلىرىنى ئىنىسىنىڭ پەدىلەر ئۈستىدە يۇرغىلاپ يۈرگەن چاققان قولىغا تىككەندى...

ئۇ نىمكارلىرى ئىگەمبەردى بىلەن تاشمەتلەرگە يولىۇرۇق بېرىش، ئەتتىگەندىن بېرى قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش ئۈچۈن بويىقانىغا چىقىپ كىردى. ئۇ كىرگەندە تەۋپىق ئوتتۇرا ئاۋازدا ناخشا ئوقۇۋاتاتتى.

كىم سېنى دەرت ئەھلى دەپ سىرىمغا مەھرەم ئەيلىدىم.
ئۆز- ئۆزۈمنى زور بىلەن رەسۋايى ئالەم ئەيلىدىم.
ئەھلى زار ئەل ئالدىدا ئادەم دېسە بولماس مېنى،
مەنكى ئۆز زارىمغا مەھرەم جىنسى ئادەم ئەيلىدىم.
بۇ ئەجەپ سىرىمنى مەخپىي ئەيلىمەك دىشۋارىدى،
بارچىغە پەرھاد بىلەن مەجنۇننى مەخرەم ئەيلىدىم
. . . . . .
ئەي ناۋايى دېمە سىرىڭ كىمسەگە مۇنداقكىم،
كىم سېنى دەرت ئەھلى دەپ سىرىمغا مەھرەم ئەيلىدىم.[1]

[1] «ئابۇچەشمە» نىڭ راك بۆلىكى (سەنىمى) دىن ــ ئاپتور.

ئون ئىككىنچى باب

1

ئوقۇغۇچىلار ئومىغا ئويۇشتۇرۇلغاندى. يازلىق تەتىل ئومىدىن كېيىنلا بولاتتى. بۇنىڭغا ئىككى ھەپتىچە ۋاقىت قالدى. تەتىل ھارپىسىدىكى ئىككى توپلانتىنىڭ ئالدىنقىسىدا مەمتىلى ئەپەندى مائارىپ ئۆيۈشمىسىنىڭ ھىساۋاتىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈشىنى زۆرۈر ھېسابلىدى.

ــ ۋەتەنداشلار، ــ دېدى ئۇ ئۆيۈشما ھەيئەتلىرى ۋە بارلىق ئوقۇتقۇچىلارغا قاراپ،ــ بىزنىڭ تۇنجى ئوقۇش يىلىمىز ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرىدۇ. مۇشۇ پەيتتە ئۆيۈشما خادىملىرى كۆپچۈلۈككە ئۆز خىزمىتىدىن مەلۇمات بېرىدۇ. بۇ مەلۇماتنىڭ چىن ياكى ئەمەسلىكىنى كۆپچۈلۈك باھالايدۇ.

ئەڭ ئاۋۋال ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم ئومۇمي خىزمەتتىن مەلۇمات بەردى. كۆپچۈلۈك بۇ مەلۇماتنى غۇلغۇلا قىلىشتى. ئارقىدىن نۇرۇللا خەلپىتىم لاۋزىمات ئىشلىرىنىڭ كونكىرىت سان- سۈپەتلىرىدىن كۆپچۈلۈكنى خەۋەردار قىلدى. سېپتىۋېلىنغان دەپتەر- قەلەم، كىيىم- كېچەك ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن چەكمەن، پارتا- ئورۇندۇق ئۈچۈن كەتكەن ياغاچ ھەم قايسى مەكتەپكە قانچىلىك نەرسە بېرىلگەنلىكى قاتارلىق ئىلىشلارنى تەپسىلى مەلۇمات قىلدى. بۇ ھەقتىمۇ مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىلدى. ئاخىرىدا مەھەممەت قارى زەكى بوغالتىرلىق ھېساباتىنى ئوقۇپ ئۆتتى: ئۆيۈشما قۇرۇلغان چاغدىكى ئومۇمي مەبلەغ، مۇقىم مۇلۇك؛ ھازىرغىچە كۆپەيتىلگەن مۇقىم مۇلۇك قاتارلىقلاردىن كونكېرىت ھېساب بەردى. بۇ ھەقتىمۇ قىزغىن مۇزاكىرىلەر بولدى.

«توپلانتى»نىڭ دائىمىي كۈنتەرتىبىدىن تاشقىرى بولغان مەلۇماتلار ۋە مۇزاكىرىلەر ئاخىرىلاشقاندىن كېيىن، دائىمىي كۈنتەرتىپ بويىچە مۇزاكىرە باشلاندى.

تەۋپىق ئايىرىم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ تەنقىد قىلىپ ئۆتتى. بۇلار مۇشۇ ھەپتىلىك نازاپەت تەكشۈرۈشتە لاياقەتلىك بولمىغان مەكتەپلەردىكى ئەپەندىلەردى. بۇلار سالاھىددىن ئەپەندى يېتىشتۈرگەن يېڭى ئوقۇتقۇچىلار ئىچىدە كۆپرەك كۆرۈلەتتى. بەزىلىرى ئوقۇتۇش سۈپىتى تۆۋەنلەپ كەتكەن مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئىدى.

ــ بىز بالىلارنىڭ ئىككىنچى ئاتا ـ ئانىسىمىز، سىزلەر بۇنى «شەرىئەت»نى دۈرۈس قىلىپ قۇتۇلۇپ كېتىش نۇقتىسىدىن ئەمەس، ئىنسانى بۇرچ نۇقتىسىدىن چۈشەنگىنىڭلاردا ئاندىن بۇ ئىشنىڭ ھەقىقەتەنمۇ شەرەپلىك خىزمەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىسىلەر، بىز خەلقىتىن ئايرىلغان ھالدا مەۋجۇن بولۇپ تۇرالمايمىز. خەلقنىڭ ھمايىسىگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن بىز بالىلارغا ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدىن كەم كۆيۈنمەسلىكىمىز لازىم. ھازىر بىزدىكى ئاتا ـ ئانىلار پەقەت بالىلارنى توق بېقىش، دىلىغا ئازار بەرمەسلىك قاتارلىقلارنى كۆيۈنۈش دەپ ئويلايدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ كەلگۈسى، ئىستىقبالى ھەققىدە كۆپ باش قاتۇرمايدۇ. يەنى، بالىلىرىنىڭ كەلگۈسىدە كىم بولۇپ چىقىشى، سالامەتلىكى ھەققىدە ئالدىن كۆيۈنۈش خاراكتېرلىك ھەرىكەت قوللۇنۇشنى بىلمەيدۇ، گەرچە ئۇلار قارىسىغا غەم قىلىپ تۇرسىمۇ، ــ تەۋپىق ئۆزى مۇھىم دەپ بىلگەن ئىشلارنى ھەربىر قېتىمقى يېغىندا تەكرارلاشتىن ئېرىنمەيتتى، ــ شۇڭا بىز ئىلمىي خادىملار بالىلارنىڭ ساغلام ئۆسۈشى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى قىلمىغان ياكى قىلشنى زۆرۈر دەپ قارىمىغان ئىشلارنى ــ ئۇلارنىڭ پاكىز بولۇشى، تىرناقلىرى، چاچلىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتمەسلىكىگە كۆڭۈل بۆلۈپ تۇرۇشىمىز لازىم. بۇ ھال بارا ـ بارائۇلارنىڭ ئۆمۈرلۈك ئادىتىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مىللەتنىڭ جىسمانىي سۈپىتى ياخشىلىنىدۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ

كەلگۈسىدە كېرەكلىك ئادەم بولۇشى ئۈچۈن ئەقلىي تەرىبىسىنى كۈچەيتىشىمىز، بۇنىڭ بىلەن مىللەتنىڭ ئەقلىي سۈپىتىنىمۇ ئۆستۈرۈشىمىز لازىم،ــ تەۋپىق ھەرقاچانقىدەك يېنىك تەلەپپۇز بىلەن ئاددى، ئۇقۇشلۇق قىلىپ سۆزلەيتتى،ــ بەزىلىرىڭلار ئاستا-ئاستا شەكىلۋاز بولۇپ كېتىۋاتىسىلەر، مەكتەپلەر تەكشۈرۈلىدىغان ۋاقىت قەرەللىك بولغان بولسا نېمە بولۇپ كېتەرىدىكىن؟ ھېلىھەم بەزى تەلەبىلىرىڭلارنىڭ يۈز-كۆزى توپا، تىرناقلىرى ئۆسۈپ كەتكەن، چېچى پاخپىيىت كەتكەن، بۇ قانداق ئىستىل؟ بۇنىڭ بىلەن كىمنى ئالدايسىلەر؟ ئۆز ئەۋلادىڭلارنى، ئۆزۈڭلارنى ئالدايسىلەر! ئوقۇتۇۋاتقان بالىلىرى بىلەن كارى يوق، ھە دەپ كۆرەڭلەيدىغان مۇئەللىم كىمگە ئوخشايدۇ؟ ئۆزىنى ياساشنىلا بىلىپ، قازىنىنى يۇمايدىغان ياسانچۇق خوتۇن كىشىگە ئوخشايدۇ. بۇ ھەقتە خەلق ئىچىدە: «خېنىمنىڭ قېشىنى كۆرۈڭ، تاۋىقىنىڭ تېشىنى» دېگەن تەمسىلمۇ بار.

مەكتەپ ۋە ئوقۇغۇچىلار ئىشلار ئىياقلاشقاندىن كېيىن، تەۋپىق كونسىرىت تەييارلاش ھەققىدە گەپ قىلىدى. ھەر قايسى مەكتەپلەردىن تەبئىي ئىقتىدارى بار ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ، ناچىسا-ئۇسۇل ۋە يېنىك سەھنە ئەسەرلىرىنى تەييارلاش، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ مەنىۋىي ھاياتىنى بېيىتىش توغرىسىدا تاپشۇرۇق بېرىلگەنىدى. بۇنىڭ ئورۇنلۇنۇش نەتىجىسى سۈپىتىدە ئوقۇغۇچىلار تاللانغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئانكىتىنى مەمتىلى ئەپەندىگە تاپشۇرۇدى. ئانكىتتا شۇ ئوقۇغۇچىنىڭ يېشى، جىنسى، سەنئەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ئېنىق خاتىرىلەنگەنىدى.

«تۇيۇقسىز» ئاخىرلىشىپ، يىغىن ئەھلى ئۈيۈشما مەجلىسخانىسىدىن چىقىۋاتقاندا سابىت مەمتىلى ئەپەندىگە سۈۋۈشۇپ كېلىپ، تاھىر خەلپەتنىڭ گۈلزادىلەرنىڭكىگە ئەلچى بولۇپ بارغانلىقى ۋە تويىنىڭ ۋاقتىنى بېكىتكەنلىكىنى پىچىرلاپ ئېيتتى.

ــ ئۇنداق بولسا مەن ھازىرلا سەن بىلەن ماڭاي، ئوغلۇم،

مەشـــۇقۇڭنىڭ ئـــۆيىگە بېرىـــپ تويىنـــىڭ بەزى ئۇششـــاق ئىشـــلىرىنى كېلىشەي، ــ دېدى ئـۇ. سـابىت بـىلەن پاراڭلىشـىپ مېڭىش ئۈچـۈن ئاتقـا مىنمـىدى،ــ خـوش، تـاھىر خەلـىپەت ئەلچـى بولـۇپ كـىرگەنـدە قـىز تەرەپ نېمە دەپتۇ؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ پاراڭ باشلاپ.

ــ ئۇلار تاھىر خەلىپەتنىڭ ئەلچـى بولـۇپ كەلگىنىنـى ئـاڭلاپ، ئـاغزىنى ئېچىپلا قاپتۇ. مۇشۇنداق بىر كاتتا ئـادەم بىزنـىڭ قىزىمـزغا راسـت ئەلچـى بولـۇپ كەلگەنـدىمۇ يـاكى گەپ ئالمـاقچى بولـۇپ دەپ ببقـۇاتامدىغانـدىمۇ دەپ ھەيران ھەم گۇماندا بولۇپ نېمە دەرىنى بىلـمەي قـاپتۇ. كېيـىن ئـويلاپ كۆرسە راستەك. ئاخىر ئۇلار مەمتىلـى ئەپەنـدىمۇ ئارىلىشـۇاتقان ئىـش تۇرسـا تـاھىر خەلىپەتنىـــڭ كەلگىنـــى قانچىلىـــك ئىشـــتى، راســـت، قىزىمـــز ئىناۋەتلىـــك ئىـــكەن، دېيىشـــىپ، خېلـــى گـــدىيىپ، قوشـــنا- خۇلـــۇملىرى ئالدىـــدا ماختـــانغۇدەك دەســـمىيگە ئىـــگە بولغانـــدەكمۇ بولـــۇپ قالغـــان ئوخشايدۇ،ــ سابىت قولىدا غاڭزىنى ئويناپ تۇرۇپ ھاياجـان بـىلەن سـۆزلەپ كەتتى.

ــ قارىغانـدا مەن ئـۇلار بـىلەن ئاسـانلا كېلىشـەلەيدىغان ئوخشـايمەن- دە،ــ دېـــدى تەۋپيـــق مەمنـــۇنىيەت بـــىلەن، ــ مەن بۇگـــۈن تويىنـــىڭ رەســـمىيەتلىرى توغرۇلـــۇق پۈتۈشـكىلى بارمـاقچىمەن. تويلـۇق، ئـۇ تەرەپـكە قويۇدىغـان، بـۇ تەرەپـكە قويۇدىغـان دېگەنـدەك زۆرۈرىيەتسـىز نەرسـىلەرنى ئازايتىش كېرەك. ئۇلارنى مۇشۇ ئىشقا ماقۇل كەلتۈرىۋالسامىلا بولاتتى.

ــ ھەي تـاڭ، بـۇ ئىشـقا كەلگەنـدە تەس بـولارمىكىن، بـۇنى قىزنـىڭ ئىناۋىتى، ئادەمگەرچىلىك دەپ چۈشۈنۈدۇغان تۇرسا...

ــ بىز سېنىڭ مەشۇغىڭنىڭ ۋە ئۇنـاڭ ئاتـا - ئانىسـىنىڭ ئىنـاۋىتىنى شۇنداق كۆتۈرىمىزكى، ھەممە ئادەم تـاڭ قالـدۇ. بـراق، ئـۇلار ئويلىغانـدەك تويلـۇقنى كـۆپ ئـېلىش ۋە شـۇنىڭغا ئوخشـاش بەھـۇدە چىقىمنـى كـۆپ قىلىـش يـولى بـىلەن ئەمەس، تويىنـىڭ شـاد- خـۇرام، داغ-دۇغىسـى بـىلەن شۇنداق قىلىمىز.

سابىت ئىچ- ئىچىدىن شاتلىنىۋاتقان، ئىنتىـزار بولۇۋاتقـان بولسـىمۇ،

يۇرىگىنىڭ تىپچەكلىشىنى زورىغا بېسىۋالدى. بۇنداق ھېسىياتلارنى ئۇستازى بىلەن ئورتاقلىشىشتىن خجىل بولاتتى. شۇڭا زۇۋان سۇرمىدى.

ــ سابىت، ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەندەك توي ھەققىدىكى سۆھبەتنى توختۇتۇپ، گەپنىڭ ماۋزۇسىنى ئۆزگەرتتى، ــ ئالدىمىزدىكى تەتىلدە ئوقۇغۇچىلارغا چۆچەك، قوشاق، ناخشىلارنى توپلاشنى تاپشۇرۇق قىلىپ بېرىش ئارقىلىق خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مىراسلىرىمىزنى يىغىۋېلىشنى ئويلاۋاتىمەن، بۇنى كېلەركى «توپلانتى» كۇنى مۇئەللىملەرگە ئۇقتۇرماقچىمەن، سىنىكچە بۇنىڭ ئۇنۇمى قانداق بولار؟

ــ ناھايىتى ياخشى بولۇدۇ، جۇما، ھېچ بولمىسا يېرىمى يارىملىق بولۇپ چىقسىمۇ بەك كۆپ نەرسە بولۇپ كەتمەمدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟ مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، خەلق ناخشا-قوشاقلىرىنى ئابدۇراھمان ئىككىنچىلار رەتلەپ چىقساڭلار، چۆچەكنى سەييىدىن، ئەمەت مەخسۇملارغا يۈكلىسەك بولارمۇ؟ بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالارسىلەر؟

ــ ئابدۇراھمانداگەپ يوق، مېنىڭ قولۇمدىن كېلىشى قانداق بولاركىن، ــ سابىت تاتىنچاقلىق بىلەن شۇنداق دېدى.

ــ ئابدۇراھماننىڭ قولىدىن كېلىشى راست بولسا ساڭىمۇ ئىشەنچ قىلىۋېرىمىز. ئوغلۇم، ھېلىمۇ مۇھەببەت بېيىتلىرىنى يېزىپ تۇرۇۋاتامسەن قانداق؟

ــ مەن نەدىمۇ شېئىر يازالايمەن، بۇرۇن شۇنداق گاھىدا تاتىلاشتۇرۇپ قويياتتىم. ھازىر ئىشنىڭ كۆپلىكىدە چولامۇ تەگمەيدۇ. ھەم، ــ سابىت گەپنىگسىنى تاتىلاپ، ئوڭايسىزلىق بىلەن شۇنداق دېدى.

ــ شائىر ھېچقاچان بىكارچىلىقتىن شېئىر يازمايدۇ، شېئىر دېمەك بىر خىل ئوت، ھېچ بولمىسا ئىشتىياق ئوتى، سەن ئاۋۋال ۋاقىت تېپىپ، ئاندىن شېئىر تاپمايسەن، بەلكى ئاۋۋال شېئىر تۇغۇلىدۇ، ئاندىن ئۇنى خاتىرلىۋېلىش ئۈچۈن ۋاقىت تېپىلىدۇ. يەنى، سەن شېئىرنى يازمايسەن، شېئىر سېنى يازدۇرىدۇ. خۇددى ھامىلدار ئايالنىڭ تەۋەللۇق ۋاقتى

كەلگەنـدە تۇغۇشـقا ۋاقـتـىم يـوق دەپ كېچىكتۇرۇلمىگەنـدەك، كـىمنـىڭ يۇرىكىدە ئىجاد پەرزەنتى بولسا ئۇمۇ جەزمەن ۋاقىت تاپالايدۇ. ۋاقـتـىم يـوق، شـېئىر يازالمـايۋاتـقـان دېگەنـلـەردە ئەسـلـىدە ئىجاد پەرزەنـدى ــ ئىجـادى هـېس، شـائىرانە هـېس يوقتـۇر. بۇنـداقلار ئەمەلىيەتـتە قولـىدىن ئىـش كەلمەيـدىغان لايغەزلـلـەردۇر. ئـۇلار ئۆزلىرىنـىڭ ئىقتىدارسـىزلىقىنى «ۋاقـىت يـوق»لىقـى بـىلـەن ياپمـاقچى بولـۇدۇ. ئەجەبـا، سـاڭا ئوخشـاش يۇرىكىدە ئوتى بـار يـىگىتمـۇ ئاشـۇنداقلارنىڭ سـۆزىنى ئۇڭۇنـۇپ قالـدىڭمۇ؟ ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن ئۇنداق قىلمايدىغانلىقىڭغا ئىشىنىمەن.

سـابىت بـۇ گەپلەرنـى ئـاڭلاپ بەك خىجـىل بولـدى. ئـۇ تارتىنچـاقلىقى تـۇپەيلى ئەنە شـۇنداق رەسـمىيەت سـۆزلىرىنى قىلغانـىدى. ئەمـدى ئـۇ ئۇستازىنىڭ سۆز قـامچىلىرى ئاسـتىدا قىلـىپ راسـتىنى ئېيتىشـقا مەجبـۇر بولدى.

ــ مەنغۇ بىكار تۇرغۇنۇم يوق. بىراق، ئـۇ نەرسـىلەرنى شـېئىر دېيىشـكە بولامدۇ، بولمامدۇ، بىر گەپ- تە.

ــ هەرىـكەت- بەرىـكەت دېگەن گەپ بـار، بىكـار تۇرمىسـاقلا بىـر گەپ بولـۇدۇ. ئـون پـارچە شـېئىرنىڭ ئىچـىدىن بىرسـى بولۇدۇغـان بولسـمۇ مەيلىغـۇ، ئەگەر شـۇ بىرسـىنىلا يـازمەن، توققـۇزىنى يازمـايمەن دېسـەك تەپەككـۇر قىلـىش ئىقتـىدارىمىز تـۆۋەنلەپ كېتـىپ، شـۇ بىرسـىگمۇ ئېرىشـەلمەيمىز. دەل ئاشـۇ تۇققـۇز مەشـق بـولغىنى ئۈچـۈنلا، بـۇ نەتـىجە بولغـانلىقىنى ئۇنۇتماسـلىقىمىز كېـرەك. دۇنيـادا مـۇئلا بولـۇپ، يوپۇرمـاق چىقارمايدىغان ئۆسۈملۈك بارمۇ؟ هامان مـۇئگە قارىغانـدا يوپۇرمـاق كـۆپرەك بولۇدۇ، شـۇنداقلا يوپۇرمـاق بولغـاچقىلا مـۇە ئۆسـۈپ يېتىلىش شـارائىتىگە ئىـگە بولغـان. بۇغـداينىڭ دېنـى يالىڭـاچ هالـدىلا ئۆسـۈپ يېتىلەلمـدۇ؟ پايىسـى، يوپـۇرمـقى بولـۇدۇ، شـۇڭا دېنـىدىن سـامـىنى كـۆپ بولـۇدۇ. پەقەت داننىڭلا بولۇشى، سامانىنىڭ بولماسلىقىنى تەلەپ قىلغىلى بولامدۇ؟

ئاىدا بىردەم سۈكۈت هۆكۈم سۈرگەندىن كېيىن سېلىشتۇرۇپ تۇرۇپ:

ــ ئابـدۇراهمان ئىككىـلار پۈتـۈنلەي ئىككـى دۇنيـا- دە! ــ دېـدى ۋە

سۆزىنى داۋام قىلدى، ــ ئۇ تارتىنمايدۇ. ھەر قانداق سورۇندا ئۆز پىكرىنى يورغۇلۇتمىشقا تىرىشىدۇ. سەن بولساڭ ئۆزۈڭدىنمۇ تارتىنىسەن، يېقىندا ئابدۇراھماننىڭ شېئىرلىرىنى كۆرۈپ باقتىم. ھەر ھالدا مەن ئۇنىڭغا بەك چوڭ ئۈمىد باغلايمەن. كەلگۈسىدە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخىدا ئابدۇراھمان دېگەن بىر ئىسىمنىڭ ئالاھىدە ئورۇنغا ييزىلىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل. ئۇنىڭدىن قالسا ساڭمۇ زور ئۈمىد باغلاپ يۈرىمەن. ھايات دېگەن قانداق ئۆتكۈزىمەن دېسەڭ شۇنداق ئۆتىدىغان نەرسە. ھەر ھالدا جىددى ياشاش كېرەك. پائالىيەتكە تولغان ھايات قىسقا بولسىمۇ ئۇزۇن ئۆمۈرگە تەڭ.

سابىت سەلدىن كېيىنلا پەس ئاۋازدا:

ــ مەنمۇ سىزگە بىر نەرسىلىرىمنى كۆرسۈتۈشنى ئويلايمەن، شۇ...

ــ دېدى. ئاندىن قوشۇپ قويدى، ــ سىزنىڭ ئالدىراشچىلىقىڭىزنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنە بىر ئىش تېپىپ بېرىشكە كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ...

ــ مانا، ھەقىقىي ئۇيغۇر خاراكتېرى! ــ دېدى كۈلكىدىن كېيىن چوڭقۇر تىنىپ،ــ رەھمەتلىلىك، يۈمشاق كۆڭۈل، ساددا ئويلايدىغان ئۇيغۇر! سەن مانا مۇشۇنداق، ئۇيغۇرنىڭ تېپى سەن، ــ ئۇ سابىتنىڭ يەلكىسىنى يېنىككە قېقىپ قويدى.

ئۇلار بوستانغا كىرىپ قالغان ئىدى. بۇ چاغدا ۋاقىت نامازشام بولغانلىقىنى مەلۇم قىلىپ، بوستان مەسچىتى تەرەپتىن شام نامىزىغا ئەزەن ئېيتىلدى.

ــ ئاۋۇال مېنىڭ كەپەمگە بېرىپ، ئاندىن قايتاركىزدا بۇ يەرگە كىرەمسىز، يا....؟ ــ دەپ سوردى سابىت گۈلزاردىلەرنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە.

ــ ياق، ئوغلۇم، مەن ئاۋۇال ئىشنى پۈتتۈرەي، ئاندىن ئۆيۈڭگە بارىمەن. بۈگۈن سەن بىلەن مۇڭدۇشۇپ قونماقچى بولۇپ كېلىۋاتىمەن. يەنە كېلىپ خېلىدىن بېرى ھېلىقى كىچىك دوستۇم ئابلەقنى يوقلىيالمىدىم، بەلكى ئۇ مېنى دوستلۇققا يارىمايدىكەن دەپ قالغاندۇر،

ئەتە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كېتىمەن، خەير، مېنى كۆتۈپ تۇر.
سابىت ئۇستازىنىڭ يېنىڭ ھەربىرىكەت بىلەن گۈلزادىنىڭ ھەگىنە[1] دەرۋازىسىدىن كىرىپ كېتىۋاتقىنىغا بىردەم قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن يولىنى داۋام قىلدى.

2

تەۋپىق ئەل ئايىقى جىمىققاندا بوستاندىن قايتىپ كەلدى. سابىت دەرۋزىنى تاقىماي ھويلا سۈپىسىدا يامپاشلاپ كۆتۈپ ياتاتتى. شۇڭا دەرۋازا ھالقىسى شىرىقلاش بىلەنلا ئورنىدىن تۇرۇپ دەرۋازىغا قاراپ چاپقان بولسىمۇ، ئۇ بۇياققا قەدەم ئېلىپ بولغۇچىلار تەۋپىق ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئاتنىڭ ئۈزەڭگە بېغىنى سابىتقا بېرىۋېتىپ، تەۋپىق:
ــ ئۇخلاۋەرمىگىنىڭنى قارا، ــ دېدى ئۇ سابىتقا تەنبىھ بېرىپ، ــ مېنىڭ خۇشخەۋەرىمگە شۇنچە تەشنا بولۇپ كەتتىڭمۇ ياكى مېنى ھويلىغا كىرىلمەي قالۇدۇ دېدىڭمۇ؟
ــ ئۇنداقمۇ ئەمەس، ئۇخلاي دېسەممۇ ئۇيقۇم كەلمىدى، ــ ئۇنىڭ قولىدا يەنە ھېلىقى غاڭزا باربدى.
ــ شۇنداقمۇ؟ ئۇخلىماپسەنۇ، بىراق، قولۇڭدا نە كىتاب، نە دەپتەر يوق.
ــ كىتاب ئوقۇسام مېڭەمگە چۈشمىدى، بىر نەرسە يازاي دېسەم قولۇم بارمىدى. ئۆزۈممۇ بىكارلا ۋاقىت ئۆتكۈزۈاتقىنىم ئۈچۈن پۈچۈلۈنۈپ ياتتىم.
ــ شۇنداقمۇ؟ راست، بۇ تۇغرا گەپ. ئادەمنىڭ شۇنداق چاغلىرى بولۇدۇ. مەنمۇ بەزىدە ئاشۇنداق بىر نەچچە سائەتنى ئۆتكۈزۈۋېتىمەن. ئۇنداق بولسا يېتىۋېلىپ پاراڭلىشايلى، ــ دېدى تەۋپىق يېز

[1] ھەگىنە دەرۋازا ــ ئۇستى تەرىپى شادلىق دەرۋازا (شۇە سۆز)، ــ ئا.

كېچىسىنىڭ تىنىق ئاسمىنىغا قاراپ قويۇپ.

ــ بىر نەرسە يىمەمسىز؟ ....، ــ سابىت تارتىنچاقلىق بىلەن سورىدى.

ــ ياق، رەھمەت. مەن سېنىڭ شېرىنىڭنىڭ ئۆز قولى بىلەن ئەتكەن تامىقىنى يەپ كەلدىم، ئەمدى ئارام ئالغاچ سېنى خۇشال قىلىدىغان ھىكايەمنى باشلىسامىلا بولۇدۇ.

سابىت ئىنتايىن بەختلىك تۇيغۇلارغا چۆمۈلگەنىدى، ئۇ ھەم مۇھەببەتنىڭ ۋىسالىغا يېتىش ئالدىدا تۇراتتى. ھەم ئۇ مۇشۇ دۇنيادا ئەڭ ھۆرمەتلەيدىغان، ئەڭ ياخشى كۆرۈدىغان كىشى ئۇنىڭ بۇرۇن ھۇۋلاپ تۇرىدىغان، جىمى جىت قەۋرىستانىدەك ئۆيىدە ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇپ قونۇپ قالماقچىدى. شۇڭا ئۇ تۇتقان قويغىنىنى بىلمەيلا قالدى. ئۇ ھەتتا يېتىپ ئۇخلاش ئۈچۈن چۈشەك سېلىش كېرەكلىكىنىمۇ ئەقلىگە كەلتۈرەلمەي گاڭگىراپ قالدى. ئاندىن ئۆيگە كىرىپ كېتىپ بىر ئىشلارنى قىلىشقا باشلىدى. ھويلىدا ئىللىق كېچە ھاۋاسىدىن ھوزۇرلىنىپ ئولتۇرغان تەۋپىق ئۇنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى سەل پەملەپ، ئۇنىڭدىن تۇۋلاپ تۇرۇپ سورىدى:

ــ ئۆيدە نېمە قىلىۋاتىسەن، ئوغلۇم؟

ــ ئورۇن سالاي دېگەنىدىم...

ــ قارا سېنى، تومۇزنىڭ كۈنىدە ئۆينىڭ ئىچىدە نېمە بار؟ كەل، بۇگۈن ھويلىدا سۇزۇك ئاسمانغا قاراپ، ھاشارەتلەرنىڭ نەغمىسىنى ئاڭلاپ ياتايلى، ماڭا بۇنداق ئامەت كەمدىن. كەم نېسىپ بولۇدۇ.

ــ مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان،... ئەمما شامال ئىول. بول چىقىپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ...

ــ ۋاي پەمسىزەي، مەن، نېمە شامال كۆرمىگەن، تۆردىن چۈشمەي چوڭ بولغان بايۇەچچىمىدىم؟ مەيلى، تەبىئەتنىڭ ئازادە ئۆيىدە ياتايلى. ھەي، سېنىڭ كۆڭلۈڭنىڭ ساددىلىقى! ــ سابىت تېخىمۇ ھودۇقۇپ كەتتى ھەم ئاشۇنداق كېلىشمىگەن ھەركەتلەر بىلەن، يوتقان

كۆرپىلەرنى ھويلا سۈپىسىغا تۆشۈشقا باشلىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس چاققانلىق بىلەن سابت يەنە بىر قۇچاق يوتقان- كۆرپە ئېلىپ چىققۇچە، بىر ئورۇننى سېلىپ بولدى. ھەم كېينكىنىمۇ جايلاشتۇرۇپ كەتتى. سابىت يە تەكەللۇپ قىلىشنى، يە چاققان ھەركەتلەر بىلەن ئۇستازىنىڭ قولىدىن يوتقانىنى ئېلىپ ئۆزى سېلىپ كېتىشنى بىلمەي جايىدىلا تۇرۇپ قالدى. ئۇ ئەنە شۇنداق تومتاق، يوسۇن بىلمەيدىغان، مۇلايىم، سىلىق گەپلەرنى قاملاشتۇرالمايدىغان ئاجايىپ مىجەزلىك بولۇپ قالغىنىدىن ئۆكۈنەتتى.

تەڭپىق يوتقانىنى سېلىپ بولۇپ، سابىتقا قاراپ كۈلۈمسىرەپ:

ــ ئەمىسە ياتايلى، ئوغلۇم. سەنمۇ ھارغانسەن، ــ دېدى ۋە تاشقى كىيىملىرىنى سېلىڭىتىپ، يوتقان ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى ۋە ئالدىرىماي، تارتىنغان ھەركەتلەر بىلەن كىيىمىنى سېلىۋاتقان سابىتقا قاراپ ئېچىدە ئويلىدى: «سەندىن ياخشى، بەلكى مۇنەۋۋەر ئىلمىي خادىم چىقىدۇ، ئەمما سەن ياخشى كۇن كۆرمەيسەن- دە، ئوغلۇم. ساڭا ئوخشاش ئادەملەر ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتكە خام، جاھان رەپتارىغا چۇشمەيدىغان، باشقىلارغا ئۇن- تىنسىز ياخشىلىق قىلىدىغان، ئەمما قىلغان ئىشىدىن ماختىنىشنى قاملاشتۇرالمايدىغان كېلىدۇ. شۇڭا باشقىلار سەندىن پايدىلىنىپ بولۇپلا سېنىڭ مەۋجۇتلۇقۇڭنى ئۇنتۇپ كېتىدۇ. بۇ ھال ساڭا ھار كېلىدۇ. لېكىن يەنىلا تېشىڭغا چىقىرالمايسەن، بەلكى بۇ ئارقىلىق مۆجىزە يارىتىش ئىرادەڭ تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. ئېغىز پالۋانلىقىنى ئەپلەشتۇرەلمىگىنىڭ ئۈچۇن ھېچكىم سېنىڭ نەتىجىلىرىڭنى كۆرمەيدۇ. ھامان راست گەپ قىلغىنىڭ ئۈچۇن زىيان تاتىسەن... »

ــ ئوغلۇم، ئۇلار مېنىڭ جىمى تەلىبىمنى قوبۇل قىلدى. تويىنىڭ رەسىمىيەتلىرىنى ئاددىراق قىلىدىغان بولدۇق، بىراق مەن شۇنداق ئاجايىپ بىر تۇيۇ قىلىشقا ۋەدە بەردىمكى، كىشىلەر ئۇزاقىچە «گۈلزادە بىلەن سابىتنىڭ تويىدا... » دېگەندەك گەپلەرنى قىلىپ قالىدۇ. نەغمە- ناۋاسى، ئۇسۇل- ساماسى كۆپ، چىقىمى ئاز تۇيۇ بولۇدۇ. بۇنىڭ بىلەن قىز

تەرەپنىڭ خالايىق ئالدىدىكى ئىناۋەتنى ئۆسكەن، ھەر ئىككى تەرەپ كۆپ چىقىمدار بولمىغان، تۇيۇ بولۇدۇ، قانداق، بۇ خۇشخەۋەر سېنى خوشال قىلغاندۇ؟

ــ ھەئە.

«باشقىلار بۇنداق چاغلاردا ئون تاغار شېرىن ـ شېكەر سۆزلەر بىلەن رەھىمەتلەرنى ياغدۇۋېتەتتى. لېكىن سەن، ئوغلۇم، بۇنداق گەپلەرنى ئەپلەشتۇرەلمىگىنىڭ ئۈچۈن ئىاددىلا، ھەئە دېدىڭ. ئەمما، كۆڭلۈڭدە ھېچكىم دېيەلمەيدىغان رەھمەت سۆزلىرىنى دەۋاتقىنىڭ ماڭا ئايان» دەپ ئويلىدى تەۋپىق ئاندىن:

ــ سىلەرنىڭ تۇيۇڭلار مۇشۇ مۇھىتتىكى تويلارنىڭ ئۇلگىسى بولىشى چوقۇم، بىراق، ئىككىنچىلارنىڭ ئائىلىۋى مۇھەببىتىمۇ ئۇيغۇر ئەر-خوتۇنچىلىقى ئۈچۈن ئۇلگە بولمىسا مەن سىلەردىن رازى ئەمەسمەن. ئىككىنچىلار ئۆز ئارا يول قويۇشۇپ مەڭگۈ ئىناق ئۆتۈڭلار. كىچىككىنە ئىش ئۈچۈن بىر-بىرىڭلارنىڭ ئابرويىنى تۆكمەڭلار. ھە دېسە، «خوتۇن يەڭگۈشلەيدىغان» ئۇدۇمنى چۆرۈپ تاشلاڭلار. ۋاپاسىزلىقنى خۇدامۇ يامان كۆرىدۇ.

ــ ھەئە، ئىم ... ــ سابىت تارتىنىش ئىچىدە شۇنداق تاۋۇش چىقىرىپ جاۋابقا ھېساب قىلدى.

ــ قارا، ئوغلۇم، يۈلتۈزلارمۇ بىز تۇرىۋاتقان يەرگە ئوخشاش غايەت چوڭ شار جىسىم، شۇنداقمۇ؟ بىز ئۇنى مەڭگۈ باشقىلارنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى ئاساسىدا تەييار بولغان دەرسلىكتىنلا يادلاپ يۈرۈەرسەك بولمايدۇ. بىزمۇ ئاسمان جىسىملىرىنىڭ سىرىنى ئېچىشقا قاتنىشىشىمىز كېرەك. مەن مۇشۇنداق زور ئىشلارنىڭ ئۇمۇدىنى باغلاۋاتقانلارنىڭ بىرسى سەن. ئاشۇ مەخسەتكە يېتىش ئۈچۈن ساڭا خاتىرجەملىك كېرەك. بىلىشىڭ كېرەككى، مۇھەببەت پاجەسى ئادەمنى ئەڭ ئاسان كېرەكتىن چىقىرىدۇ. سەن ئاشۇ غايىلەرنى ئىشقا ئاشۇرىمەن دەيدىكەنسەن، رەپىقەڭ بىلەن ئىناق، ئىللىق مۇناسىۋەتنى ساقلا، ئارىغا

كۆڭۈلسىزلىك چۈشۈرۈپ قويۇۋۇشتىن ئېھتىيات قىل. ئەمما كۆڭۈلسىزلىكلەر ھاياتنىڭ مەنىسىنى تەشكىل قىلغۇچى ئاساسىي ئېلىمىنت ئىكەنلىكىنىمۇ ئىتىراپ قىلماي بولمايدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا مەيۈسلىك ئاستىدا قالىدىغان ئىش چىقىدۇ. شۇڭا ھەممىگە چىدا، ئادەمدە چىدام، غەيرەت، ئۈمىدۋارلىق بولۇشى كېرەك. ھەممىنى ئاشۇ غايە ئۈچۈن قۇربان قىلىش كېرەك. مانا شۇ چاغدا قىيىن ئىشمۇ، قۇرقۇنۇچلۇق نەرسىمۇ بولمايدۇ. كىشىلەرنى تومۇزنىڭ ئۆزاق كۈنلىرىدىمۇ ئاچلىق ۋە تەشنالىقتا چىداپ روزا تۇتۇشقا ئۈندەۋاتقان نەرسە ئەنە شۇنداق ئېتىقادتۇر. ئەگەر سەن ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن چوقۇم ئۆچمەس خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت بۈيۈك غايە بولۇدۇغان بولسا ھەم بۇ غايىگە ھەممىنى بويسۇندۇرساڭ، سېنى نېمە قورقۇتالايدۇ؟ نېمە تالدۇرالايدۇ؟ دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق كۈچ بارمۇ؟

سابىت ئۇنچىقمىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى كۆكتىكى يۇلتۇزلارغا تىكىلگەنىدى. ئاندا- ساندا بىلىنەر- بىلىنمەس سالقىن يوپۇرماقلارنى شىلدىرلىتىپ ئۆتۈپ كەتتى. بۇنداق چاغلاردا سابىتنىڭ ئاللا نېمىگە تەشنا بولۇۋاتقان يۇرىكى سەگىگەندەك بولۇپ قالاتتى. ئېتىزلىق تەرەپتىن سۇچى دېھقانىنىڭ يېقىملىق ناخشىسى كېلەتتى. تېخىمۇ يىراقراق بىر جايدا بىرسى نەي چالاتتى. بۇ سادالار كېچە جىملىقىدا شۇنچىلىك مەيىن، لەرزان ئۈزۈپ يۇرەتتى.

ــ يۇقىرىدا دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى ئالدى بىلەن بىر موھىم مەخسەت ئۈچۈندۇر.ــ دېدى تەۋپىق ئېغىر خۇرسىنىپ، بىر مەھەل سۈكۈتتىن كېيىن بىردىنلا، ــ بۇ مەخسەت ــ ھۆرلۈك، مىللەتنىڭ ئازاتلىقى! بىلەمسەن، ئوغلۇم، دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ خورلۇق، ئەڭ زور پەسكەشلىك، ئەڭ چوڭ قۇربان بېرىش، ... قۇللۇقتۇر. شۇڭا ھۆرلۈك ئۈچۈن بېرىلگەن ئەڭ زور، ئەڭ زور قۇربانلارمۇ ئەرزىمەستۇر. بىلەمسەن، بىر مىللەتتە ھۆرلۈك بولمىسا ئۇنىڭ تەرەققىياتى بولمايدۇ. ھەممە ئىشى چەكلىمىگە ئۇچراپ تۇرىدۇ. بۇ خۇددى بىزنىڭ جەنىتەكە كىرىشتىكى

فىلسىرات كۆۋرۈكىمىز. شۇنىڭدىن ئۆتكەندىلا بىزده نۇرلۇق ئىستىقبال بولۇدۇ، ھەممە بولۇدۇ.... ئەگەر خۇدا ئىبراھىم ئەلەيھىسسالامنىڭ ساداقىتىنى سىنىغاندەك مېنىڭ ساداقىتىمنى سىناپ ئاندىن بۇ مىللەتكە ھۆرلۈك بېرىدىغان ئىش بولسا يۈز ئوغلۇم بولغاندىمۇ كۆزۈمنى مىت قىلماستىن ھەممىنى ئۆز قولۇم بىلەن بوغۇزلىغان بولاتتىم...

سابىت ۋۇجۇدىنى نىمىدۇر كۆيدۈرۈۋەتكەنلىكىنى، ھېلىھەم بىر چوغقا ئايلىنىپ يېلىنجاپ تۇرغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ ئۇستازىنىڭ يۈرەككە نەقىش بولۇپ ئويۇلۇدىغان سۆزلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن جىم-جىت قۇلاق سالدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ھۆرلۈك ھەققىدىكى سۆزلىرى ئۇنى چۆچىتىۋەتتى، شۇنداقلا بۇ ئوبرازلىق سۆزلەر تۇنجى قېتىم ئۇنىڭ ئېڭىدىكى «ھۆرلۈك»نىڭ ئورنىنى بىراقلا نەچچە مىليون نۇر يىلى مۇساپىسىدە ئىگىزگە- يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈۋەتتى.

ئاردىدىن خېلى ئۇزاق ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ ئۇ تەرەپتىن ئاۋاز چىقمىدى. سابىت بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ ۋە يېقىنراق سوزۇپ قاراپ بېقىپ تەۋپىقنىڭ يەڭگىل پۈشۈلداپ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئۇ تېنىمسىز ئىشلەيدىغان بۇ ئاجايىپ كىشىگە چىن يۈرىكىدىن قايىل ئىدى. ئۇ بىر كۈن ئىچىده قانچىلىك يول ماڭىدىغانىدۇ؟ قانچىلىك ئەقلىي ئەمگەك قىلىدىغانىدۇ؟ ئۇنىڭ ھارغىن تېنىي ئارام تاپسۇن، ئەتە يەنە خىزمەتنىڭ قايىنىمىدا ئۇزىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆچىگە كەلسۇن... سابىت باشقا بىر يوتقان ئېلىپ چىقىپ ئۇستازىغا ئاۋايلاپ يېپىپ قويدى. ئاندىن يەنە بىردەم تىكشاپ بېقىپ، ئويغۇتۇۋەتمىگەنلىكىگە ئىشەنچ ھاسىل قىلغاندىن كېيىن ئۆز ئورنىدا ياتتى.

كۆپ ئۆتمەي ئۇمۇ شېرىن خىياللارنىڭ ئەللىيىده ئۇخلاپ قالدى.

3

فولكلور توپلاش تاپشۇرۇق بېرىلگەندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار تەتىل قويۇۋېتىلدى. بىراق تەۋپىق تەتىلدىمۇ ئوخشاشلا ئالدىراش ئىدى. ئۇ يېقىندا تۇيۇ قىلىدىغان بولغاچقا مۇھاپىزەتچى جەڭچىلەرنى داۋاملىق يېنىدا ئېلىپ يۇرۇشنىڭ ئەپسىز تەرەپلىرى بارىدى. شۇڭا ئۇ مەھمۇد سىجاڭغا خەت يېزىپ، ھازىر ئۆزىنىڭ كۆچلۈك «ئىزچىلار» قوشۇنىغا ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەرنى داۋاملىق ئىشلىتىشكە ھاجەت قالمىغانلىقىنى بىلدۈردى. خەتنى نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇنغا تۇتقۇزۇپ:

ــ ياخشىمان دېيىشكەن بولساقمۇ كۆڭلۈڭلاردىن چىقىرىۋېتىڭلار، سىلەرنى سەبداشلىرىڭلاردىن ئۆزاق ئايرىۋەتتۇق، ئەمدى بۇ خەتنى ئالغاچ سىجاڭنىڭ ئالدىغا قايتىڭلار، ــ دېدى.

ئىككى جەڭچى تولىمۇ مەيۈسلەندى. تەۋپىقتىن ئايرىلغۇسى يوق ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. تەۋپىق ئۇلارغا ئۆزۈتۇش چېيى بەرگەندىن كېيىن ئۇلارنى يولغا سېلىپ قويدى.

ــ قەشقەرگە بارسىڭىز بىز بىلەن كۆرۈشۈشنى ئەستىن چىقارمىغايسىز، ــ دېدى. ئۇلار ئاتلىرىغا مىنگەندىن كېيىن:

ــ ئەلۋەتتە، بىزنىڭ دوستلۇقىمىز ئادەتتىكىچە ئەمەس، سىلەرنى يوقلاپ تۇرۇش مېنىڭ قەرزىم، ھەم پەرزىم، ــ دېدى تەۋپىقمۇ كۆڭلى بۇزۇلغان ھالدا.

جەڭچىلەرنىڭ قارىسى يوقالغاندىن كېيىن ئۇ كۆڭلىنىڭ ئاللا قەيىردە نىمىدۇر بىر نەرسە سوغۇرۇۋېلىنغاندەك بوشلۇق ھېس قىلىپ، كۆزىنى كەتكەنلەر تەرەپتىن ئالالمايا قالدى. ئۇزۇتۇشتا بىللە بولغان ئۇيۇشما خادىملىرىغا ئۆرۈلۈپ قارىيالمىدى. ئۇ شۇ تەقلىتتە تۇرۇپ:

ــ ئېلاخۇن، مېنىڭ ئېتىمنى ئېلىپ كېلىڭ، ــ دېدى.

ئېلاخۇن ئاتنى ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ يەنىلا باشقىلارغا قارىمايلا ئاتنى مىنىپ، جەڭچىلەر كەتكەن تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇ ئاخىرى ئۇلارنىڭ قارىسىنى كۆرۈشنى ۋە قول پۇلاڭشىتىشىنى ئىستىگەن

ئىدى. بىراق مەشھەدتىن چىققاندىن كېيىنمۇ ئۇلارنىڭ قارىسىنى كۆرەلمىگەندىن كېيىن، قايتىپ كېتىشكە نىمىشكدۇر كۆڭلى ئۇنمايى، ئېتىنى بويامەت تەرەپكە بۇرىدى.

ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ تۇغمەس سوئاللىرى ۋە جانغا تېگىدىغان كۆيۈنۈشلىرىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، كەيپىياتنى ياخشىلاپ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ هويلىغا كىرىپ كەلدى. ئاكىسىنىڭ سوئال نەزىرىدە قارىشىغا جاۋابەن خوشال كەيپىياتتا:

ــ سىزگە تويىنىڭ خۇشخەۋرىنى يەتكۈزەي دەپ كەلدىم. يېتىملارنىڭ تۇيى ئىشى ئوڭۇشلۇق هالدا رويابقا چىقتى. ئەتە تويىنى ئۆتكۈزىمىز، ــ دېدى هەم تويىنىڭ ۋۇجۇتقا چىقىش جەريانىنى جانلىق هىكايە قىلىپ كەتتى.

ــ نېمە، سەن ئۆزەڭنىڭمۇ تۇيى قىلىش ئالدىدا تۇرغۇنۇڭنى ئېسىڭدىن چىقىرىپ قويدۇڭمۇ قانداق؟ ــ دەپ سوردى هەيران بولغان نىزامىدىن ئاتىنى باغلاۋېتىپ، ئاندىن پىشايۋان سۇپىسىغا ــ ئىنسىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ــ هەدەپ ئۆزۈڭنىڭ ئىشى خىيالىڭدا يوقتەك خەقنىڭ ئىشى بىلەن ئالدىراپ يۈرسەن. يا سەن بىلەن مەسلىھەت قىلىشقا پۈرسەت بولمىدى، ئاۋۋال ئۆزۈڭ خاتىرجەم بولۇپ، ئاندىن خەقنىڭ ئىشىغا باش قاتۇرساڭمىكىن؟

ــ نېمىشقا خەقنىڭ ئىشى دەيسىز؟ بۇ بىزنىڭ بۇرچىمىز، ئاكا، ئۆزۈمنىڭ ئىشىنىمۇ ئېسىمدىن چىقارغىنىم يوق، بىراق بۇ ئىشنى مەن سىزگە تاپشۇرغان، مەيلى قانداق قىلىڭىز قىلىڭ، نەتىجە تۇيى بولۇدۇغان بولسىلا بولۇدۇ. مېنىڭ مەسلىھەتىم يەنە نىمىگە كېرەك؟ سىز تولۇق هوقۇقلۇق ۋەكىل سالاهىيىتىدە ئۆزىڭىز بىلگەندەك قىلۇبېرىڭ. ئەمدى، ئاۋۋال ئۆزۈمنى خاتىرجەم قىلىش، ئاندىن باشقىلارنىڭ غېمىنى قىلىشقا كەلسەك، قەتئىي بولمايدۇ. مەن پەقەت بىرلا مەسلىھەت بېرەي، مېنىڭ تۇيۇمنى تەتىلىنىڭ ئاخىرىغىراق بەلگىلەڭ، سابىتىنىڭ تويى ئەتىلا بولۇدۇ. يەنە بىر گەپنىمۇ سەمىزگە سېلىپ قويماي، مېنىڭ

غېمىمنى قىلىدىغان سىزدەك ئاكام بار، ئەمما ئۇنىڭ بىزدىن باشقا كىمى بار؟

ــ سەن،... ئۇنداقتا ھازىرلا بىر ياقتا ماڭىدىكەنسەن ـ دە؟

ــ شۇنداق، مەن سابىتنىڭ ساۋاقداشلىرى ۋە ئىزچىلاردىن بىر ئۆمەك يىگىت قولدىشى تەشكىللەيمەن. بۇ ئۆمەكتە ئۇسۇلچى، سازەندە، ۋائىزلارنىڭ جەمئىسى بولۇدۇ. سىزمۇ ئەتە ئەتىگەندىلا بېرىپ تۇيۇ ئۇستىدە تۇرۇپ بېرىڭ، ھەر قانداق زۆرۈر ئىشىڭىز بولسىمۇ قويۇڭ، يېتىملارنى خوش قىلىپ قويايلى.

ــ ماقۇل، مەن باراي، ــ نىزامىدىن ئىنىسىنىڭ قىزغىن كۆڭلىدىن ھەم سۆيۈنگەن ھەم مەسلىكى كەلگەن ھالدا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ تەكلىۋىگە قوشۇلدى،ــ شۇنداق قىلىپ ئۆزۈڭنىڭ تۇيى ئىشى قانداق بولغانلىقى ھەققىدە ئاڭلاپ بېقىشقىمۇ چولاڭ يوقمۇ؟

ــ شۇنداق، ئاكا، مەن ھازىرلا مېڭىشىم كېرەك. مەن سىزگە ئىشىنىمەن، سىز قانداق قىلىدىغان بولسىڭىز سىزنىڭ ھېسابىڭىزغا قوشۇلىمەن. ئۇ گەپنى ئاچسىڭىزلا ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ گەپ ئۇزۇراپ ئولتۇرۇپ قالىمەن. شۇڭا بىلگىنىڭىزچە قىلىۋېرىڭ.

ــ مەن سىدىقبەگنىڭكىگە بارماقچى بولۇپ تۇراتتىم،...ــ دەپ يەنە گەپ تەشمەكچى بولدى نىزامىددىن.

ــ ئەمىسە ياخشى گەپكەن، مەنمۇ تاسادىپىيلا كەپ قالدىم، تۇيى خەۋىرىنى دەپ قويۇشتىن باشقا بۇ يەردە ئىشىمغۇ يوقىدى. مەشھەدكە بارىدىغان بولسىڭىز جابدۇڭ، بىللە ماڭايلى، ــ دېدى تەۋپىق، ئۇسۇلۇقنى ئالدىراپلا كۆتۈرۈۋېتىپ، ــ ماڭا دېگىڭىز كەپكەتكەن ئىشلارنى يولدا دەپ بېرەرسىز.

نىزامىدىن ئىلاجسىز ئىنىسىنىڭ رايىغا بېقىپ، ئاۋۇال بويىقانىدىكى نىمكارلارغا زۆرۈر كۆرسەتمىلەرنى بەردى. ئاندىن زورىخانغا دەپ قويۇپلا ئىككىسى مەشھەدكە قاراپ ماڭدى. ئۇ قەشقەرگە ماموتھاجىم ئالدىغا بارىدىغان ئىشلارنىمۇ پۈتكۈزۈپ بولغانىدى. ئەمدى ئىنىسىنىڭ

توي ۋاقتى ھەققدىكى تەلىۋىگە ئاساسەن، سىدىقبەگ بىلەن ئېنىق ۋاقىت بەلگىلىشى كېرەك ئىدى. بۇندىن باشقا ئىنىسىدىن سوراپ جاۋاب بەرمەك بولۇپ، قالدۇرۇلغان مەسىلىلەرگە ئەمدى ئۆزى ئىنىسى ئورنىدا جاۋاب بېرىشمۇ كېرەك ئىدى. يەنە تېخى ئىنىسى ئىنتايىن زۆرۈر ئىش قاتارىدا تۇتۇۋاتقان ئەتىكى تويغا سىدىقبەگ ئائىلىسىنى تەكلىپ قىلمىسا بولمايتتى.

.....

ئەتىسى نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ تەلىپىگە بىنائەن ئوغوللۇق بولۇپ، قۇدىلارنىڭكىدىكى قازانغا قارىشىپ تۇرۇش ئۈچۈن ئەتتىگەندىلا شورۇققا كەلدى. تەۋپىق ۋە سابىتنىڭ قولداشلىرى بولسا سابىتنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ، قىزلىق تەرەپتىن خەۋەر كۈتۈپ نەغمە- ناۋا بىلەن ئولتۇرۇشتى. تەۋپىق ئۆزىنىڭ سوغىتى سۈپىستدە ئۆزى تۈركىيىدىن ئالغاچ كەلگەن كىيىم ئەندىزىسى بىلەن پىچىپ تىكىلگەن يېڭى پاسوندىكى تۆرت يانچۇقلۇق چاپان بىلەن ئۈچ يانچۇلۇق شىمنى كېيىدۇرۇپ، ئۇنى تويى بولۇدۇغان يىگىتكە مۇڭاپىق ياساندۇردى. ئۆز قولى بىلەن ئۇنىڭ يىرىك چاچلىرىنى تارىدى. شىلەپىنىمۇ ئۆز قولى بىلەن كىيدۇردى. سابىتنىڭ يوغان بەستىگە بۇ ئۇستۇاش بەكلا يارىشىپ، سەتلىكىمۇ بىلىنمەي قالدى. ئۇ بۇ كىيىمدە ئۆزىنى غەلىتە ھېس قىلىپ، ھەدەپ قولىنى يانچۇقىغا تىقاتتى ۋە غاڭزىنى تۇتۇپ قويماتتى.

بۇ ئىشلاردىن كېيىن كەچقۇرۇن قىز كۆچۈرۈپ كەلگەندە ئالدىراپ قالماسلىق ئۈچۈن زۆرۈر تەييارلىقلارنى قىلىشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇردى. تويغا قارىشىپ بېرىش ئۈچۈن كىرگەن قوشنا ئاياللار ئۆي ئىچىنى سەرەمجانلاش ۋە قىز كۆچۈرۈپ كېلىدىغانلارنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن «ھاردۇق ئېشى»غا تەييارلىق قىلىشقا، سابىتنىڭ يار بۇرادەرلىرىنى ھويلىنى يىغىشتۇرۇشقا، ئوتۇن يېرىشقا ئورۇنلاشتۇردى. ئىش تەگمىگەنلەر داۋاملىق دۇتار، تەمبۇر، داپلىرىنى چېلىپ ناخشا ئېيتىپ ئولتۇردى. بۇ ئىشلاردىن كېيىن قىز كۆچۈرۈش ئۈچۈن بارىدىغان ئەرلەر ۋە

ئاياللارنى بۇ ئۆيگە چاقىرىپ، توينىڭ ئايىقى چىقماس مەسلىھەتلىرىدىن بىر بۆلۈكىنى قىلىشتى.

تەۋپىق يىگىتلەرگە ئابدۇراھمان شائىرنى باش قىلدى. ئۆزى چوڭلار بىلەن بىللە سابىتقا ئاتا سۈپىتىدە باراتتى. شۇڭا يىگىتلەرگە ئاخىرقى ئىشلارنى تاپىلاپ قويغاندىن كېيىن تاھىر خەلپەت قاتارلىق سابىتنىڭ قوشنىلىرى، ئۇرۇق- تۇققانلىرى بىلەن بىللە ئالدىدا كەتتى.

چۈشتىن كېيىنگە تەۋە بولغاندا يىگىتلەرنىڭ يولغا چىقىشىغا بىشارەت بولدى. ئۇلار ئىنتايىن تەرتىپ بىلەن، چوڭ سۈپەت مېڭىشىپ، بوستان تەرەپكە ئاتلاندى. ئۇلارنىڭ بۇنداق مېڭىشىمۇ ئىلگىرىكى ھەر قانداق تويدىكىگە ئوخشاشمايتتى. ئىلگىرى يىگىتلەرگە ئۇششاق بالىلارمۇ ئارىلىشۋالغان، يولدىن توپا- چاڭ توزۇتۇپ ئۇششاقلار چېپىشسا تەنتەكلىك بىلەن ئۇلارنى قوغلاۋاتقان، ئېغىزلاردىن يىگىتكە قارىتىپ ئېيتىلىۋاتقان ئەپسانە چاقچاقلارغا تۇرۇپ بولمايتتى. شۇڭا بۇگۈن تويدىن يانغان ياكى تويغا كېتىۋاتقان ئەر- ئاياللار يىگىتلەرنىڭ تەرتىپلىك سېپىگە ھەيرانلىق ۋە ھەۋەس بىلەن قارىشىپ قېلىشاتتى. يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى كىمدۇر سەپەرۋەر قىلىپ، يىگىتنىڭ ئۆيىدىن قىزنىڭ ئۆيىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى يولغا قېنىق سۇ سەپتۇرىۋەتكەچكە، يولمۇ پاكىز، توپا- چاڭ توزىمايدىغان بولۇپ قالغاندى.

ئۇلار قىزنىڭ مەھەللىسىگە ناخشا- ساز، ئۇسۇل- ساما بىلەن كىرىپ كەلدى. بۇنى كۆرگەن يېقىن ئەتراپتىكى كىشىلەر بۇ ئاجايىپ سەنئەت ئەتىرىتىگە ئەگىشىپ مېڭىشتى. ناخشا- ساز ئاۋازى يېقىن ئەتراپتىكى تېخىمۇ كۆپ كىشىلەرنى ئۆيلىرىدىن چىللاپ چىقتى. تار ۋە ئەگرى- بۇگرى يېزا كوچىسى ئادەم دېگىزىغا ئايلاندى. شۇ ئارىدىن ئىختىيارى تەرتىپ باشقۇرغۇچىلارمۇ تېپىلدى، ئۇلار قىيا- چىيا قىلىشىپ يىگىتلەرنى ئورۇنالغان ۋە ھەدەپ ئالدىغا ئۆتۈشكە تىرىشىپ بىر- بىرىنى ئىتتىرىشۋاتقان توپقا ھايا- ھايلاپ ۋارقىراشقا باشلىدى.

ــ ھەي، خالايىق، سورۇننى ئېچىۋېتىلى، بولمىسا نەدە ئۇسۇل

ئوينايدۇ؟ هوي، ئاكا، بۇ يەردە كىچىك بالا باركەن، كۆزىڭىزگە قارىڭ...
ــ ئارقاڭلارغا يېنىڭلار، مۇسۇلمانلار، يېگىتلەرنىڭ ئۆيگە كىرىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى، يول بېرىڭلار!
يېگىتلەر گۈلزادىنىڭ هويلىسىغا ئەنە شۇ تەقلىتتە كىرىپ كەلدى. هويلىدىكى قىز جۈگانلار چۈقۇرۇشۇپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالدى. چوكانلار كىچىك بالىلارنى ئاللقاياقلارغا قوغلىۋېتىشتى. هويلىدا دەرھال بىر سورۇن تەشكىللەندى. ئەر مېهمانلار ۋە ساهىپخانلار، هويلىدىكى مېهمان كۈتكۈچىلەر بىردەملىك هەربىرىگە توختاپ، پىشايۋان سۇپىسى ۋە هويلا تېمى بويلاپ دائىرە بولۇپ ئولتۇردى ۋە ئولتۇرغانلارنىڭ ئارقىسىدا بىر قاتار ئۆرە تۇرۇشتى. هويلىنىڭ ئوتتۇرىسى بولسا ئۇسۇل تاماشا ئۈچۈن كەڭرى ئېچىۋېلىتىلگەن ئىدى.
مۇھەممەد قارى مەشرەپ دۇتارنى قولىغا ئالدى. قۇربان ئىبراهىم سۇنايىنى ياڭراتتى. داپىنى مۇھەممەد قارى زەكى چالدى، بىرى راۋاب تارلىرىدىن جۇشقۇن ياڭراق سادالارنى چېچىشقا باشلىدى. قىسقىسى يېڭى سەنئەت ئەترىدى بۇ يەردە تۇنجى قېتىم ئۆز ماهارەتلىرىنى كۆرسۈتۈشكە تەييارلانغانىدى. قۇربان جاپپار سازەندىلەرنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرۇپ ياڭراق، يۇقۇرى ئاۋاز بىلەن ناخشا باشلىۋەتتى. قالغان ئىزچىلار ئىككىدىن- تۆرتتىن بولۇپ ئۇسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇسۇلغا چۈشمىگەنلەر خالايىقنىڭ ئالدىنقى قاتاردا چۆرىدەپ تۇرۇپ، دەمدۇ- دەم دوست تارتىشىپ ۋارقىرايتى هەم هارغان ئۇسۇلچىلار بىلەن يەڭگۈشلۈشۈپ تۇراتتى.
نىكاھ هەققىنى قولدىن بېرىشنى خالىمىغان قازاخۇنۇمۇ تويدا ئىدى. ئۇ ئادەتتە چوڭ قازان ئېسىلىدىغان هەر قانداق سورۇندىن قىسىر قالمايتتى. ئۇنىڭ بىلەن قارىشىپ ئولتۇرغانلارمۇ، ياندىشىپ ئولتۇرغانلارمۇ دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ. ئۇسۇل كۆرۈش ئۈچۈن گۈرۈلدىشىۋاتقان خالايىقنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ كەتتى. بۇ هال قازاخۇنۇمنىڭ «مۆتۈۋەر»لىك شەنىگە تەگدى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر قانچە

هەمتاۋاقلىرىلا قالغانىدى.

ــ خۇدايا- خۇدۋۆھىدەكبىرىم، گۈناھكار بولۇشتىن ساقلىغايسەن! ــ دېدى ئۇ پىچىرلاپ. ئۇنىڭ دۇشمەنلىككە تولغان ئىگىرىشىنى ئۇنىڭ ئەترايىدا تۇرغان خوشامەتچىلەرلا ئاڭلىدى. ئۇلار قازاخۇنۇمغا مۇشۇنداق سورۇنلاردا ئىللىق كۆرۈنۈپ قېلىش ئۈچۈن ئالدىرىشاتتى.

ــ نېمە گەپ بۇ ئۆزى، قازاخۇنۇم؟ نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، بۇ جاھان؟ــ دېيىشتى ئۇلار ئېغىزلىرىنى تامشىپ.

ــ بۇنىڭ ئۆزى گۇناھ! كۆرۈش، ئاڭلاشمۇ گۇناھ. ئىمانى كامىل مۇسۇلمانىنىڭ بۇنداق سورۇندا تۇرمىقى خاتادۇر!...ــ قازاخۇنۇم مەدەت تاپقاندەك ئاۋازى ئۇنلۈك، غەزەپكە تولغان، بۇغۇلۇپ خىرقىرغان ھالدا چىقتى.

ئالدى تەرەپنى توسۇپ تۇرغان ئادەملەر ھالقىسى سەل مىدىرلاپ ئىككى تەرەپكە سۇرۇلدى ۋە ئارىلىقتىن بىر بوشلۇق ئېچىلدى. قازاخۇنۇم ھەم ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەتمەك بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇۋاتقان خوشامەتچىلەر ئاشۇ بوشلۇقتىن سۇپىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇرغان تەۋپىقنىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئەۋرىشىم بېلى ئۇنىڭغا قاراپمۇ سەل ئېگىلىدى. سۇنئىي كۈلكىگە ئادەتلەنگەن چىرايىدا ھېجىيىشمۇ پەيدا بولدى.

ــ بايا نېمە دېدىڭىز، قازاخۇنۇم؟ ــ دەپ سورىدى تەۋپىق قازىغا مخىتەك قادىلىپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ چىرايىدا بولۇدۇغان بىرخىل كۈلۈمسىرەش بارىدى. بۇ كۈلۈمسىرەش ئىچىگە يەنە مەسخىرە مەنىسىمۇ يوشۇرۇنغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى بىلەن قازاخۇنۇمنىڭ بىر- بىرىگە تىكىلىپ قالغىنىنى سەزگەن بىر مۇنچەيلەن ئۇسۇلغا قارىماي ئۇلارنى نېمە دېيىشىدىكىن دېگەندەك بۇ تەرەپكە بويۇنداشتى. بۇ كۆزلەردە «مەمتىلى ئەپەندى قازاخۇنۇمنى يېڭىۋەتسىكەن» دېگەندەك تىلەك ۋە يەنە «ئاخىرى يامان بولۇپ چىقمىسا بولاتتىغۇ» دېگەندەك ئەندىشىمۇ بارىدى.

هاۋانىڭ ئىسسىق بولۇشىغا قارىماي كېلەڭسىز ۋە ئېغىر تونغا ئورۇنۇۋالغان قازاخۇنۇم ئۇزۇن پەشلىرىنى سۆرەپ قولاشمىغان ھەربىكەت بىلەن ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋاتقاندا تەۋپىقنىڭ تويۇقسىز سوئالىنى ئاڭلاپ ھودۇقۇپ كەتتى. ئۇ ئىلگىرى جامائەت ئالدىدا بىر قېتىم شەرمىسار بولغانىدى. يەنە بىر قېتىم شەرمەندە بولۇش ئېھتىمالى ئۇنى قورقۇنۇچقا سالسا، يەنە ئاللىقانداق شۆھرەتپەرەسلىك بىلەن سۈغۇرۇلغان يوشۇرۇن ئۈمىد ئۇنى جانلاندۇرۇپ تۇراتتى.

ــ خوش؟...ــ دېدى ئۇ قايتىدىن جايىغا يۆكۈنۈپ، كۆزلىرىنى پارقىراتقان ھالدا.

ــ ھېلى ئۈسۈل- تاماشا ھەققىدە بىر نېمە دېدىڭىزمۇ قانداق؟

ــ ھە، بۇ ئۆزى، بىز، ئۆزى ماۋۇلار بىلەن،...ــ دېدى ئۇ ئەتراپىدىكى ھەمتاۋاتاۋاقلىرىنى ئىشارەت قىلىپ ئىنجىقلىغان ھالدا. بۇ گەپ بىلەن خوشامەتچىلەرمۇ ئورۇنلىرىدىن مىدىرلاپ قويىدى. ھەمدە مەمتىلى ئەپەندىگە قاراپ يەنە بىر قېتىم ھەجىيىشتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقىدا بىر خىل ئارسالدىلىق، قايسى تەرەپكە تۇتۇنغىنىمىز ياخشىراق دېگەندەك روھى ھالەت بىلىنىپ تۇراتتى.

ــ شۇنداق،ــ دېدى تەۋپىق قازىنىڭ كۈلكىلىك ھالىتىگە مەسخىرىلىك قاراپ،ــ شۇلار بىلەن نېمە دېيىشكەنلىكىڭىزنى ئوچۇقراق ئاڭلاپ باقماقچى ئىدىم.

ــ ھە، بۇ ئۆزىمىزنىڭ، مۇنداقلا...

ــ شۇنداقمۇ؟ــ دېدى تەۋپىق ئاشكارا مەسخىرە بىلەن،ــ يېڭىلىشمىغان بولسام بۇ بولۇۋاتقان نەغمە- ناۋانى چوڭ گۇناھ دېگەندەك قىلدىڭىزمۇ - قانداق؟

ــ ھە، بۇ،...بۇغۇ ئۆزى، گۇناھ سانىلىدۇ،...ــ قازاخۇنۇم ئەمدى گەپ يورغۇلۇتۇپ قوتۇلۇشقا كۆزى يەتمەي ئىقرار بولدى. ئەمما شۇئان يۈرىكى ئۆچمەنلىك بىلەن تولۇپ، خالايىق ئالدىدا ئۆتكەنكى ئۆچىنى ئېلىپ، رەقىبىنى مەغلۇپ قىلماقچى بولدى.

ـــ نـــېمه ئۇچـــۇن گۈنـــاه بولۇدۇغـــانلىقىنى، قانـــداق گۈنـــاه بولۇدۇغانلىقىنى، نەغمە- ناۋا، خۇشال- خورامىلىقىنىڭ قايسى تەرىقەتلەرگە دەخلىسى بارلىقىنى چۈشەندۇرۇپ باقمامسىز؟

قازاخۇنۇم بۇ ئىشتا ئۆزىنىڭ پۈتۈنلەي ئوتۇپ چىقىدىغانلىقىغا كۆزى يەتتـــى. ھەم كۆڭلـــدە: «چاشـــقانىنىڭ ئۇلگىســـى كەلســـە مۇشـــۇكنىڭ قـــۇربىقىنى چىشـــلەپتۇ، دېگەنـــدەك، دېســـەم ئۇنىمـــاي كوچىلايســـەن، ئەمـــدى ئۆزۈڭنىڭ شورى!» دەپ ئويلىنىۋېلىشقا ئۇلگۈردى.

ـــ قۇرئاندىن قالسا ھەدىس ئۇلـــۇغ، شـــۇنداققۇ، تەخســـىر؟ـــ دېدى ئـــۇ سۆزىنى نېرىدىن باشلاپ،ـــ بۇنى بىلمىدىغانسىز؟

ـــ بىلىـــمەن، سـۆزلەۋېرىڭ، ـــ تەۋپىقىنىڭ چىرايىـــدا يەنىـــلا ئاشـــۇنداق بىر خىلدىكى كۈلكە جىلۋە قىلىپ تۇراتتى.

ـــ ھەدىس دېگەن جانابى رەسـۇلىللانىڭ مۇبـارەك سـۆزلىرى،ـــ دېدى قازاخۇنۇم ئەزمىلىك بىلەن گەپنـى ئۆزارتـىپ،ـــ ھەدىسـتە مۇنـداق كەلـگەن، جانابى رەسۇلىللا مۇنـداق دېگەن: «مېنىـڭ ئۈممىتىمـدىن زىنـانى، يـىپەك رەختلەرنـــى كىيىشـــنى، ھـــاراق ئىچىشـــنى، چـــالغۇ ئەســـۋابلارنى ھـــالال سانايدىغان خەلقـلەر چوقـۇم مەيـدانغا كېلىـدۇ.» مانـا، ـــ دېدى قـازاخۇنۇم غـالىپلارچە كۆرەڭلىـك بىـلەن ھەمـدە «ئەمـدى نـېمە دىيەلەيسـەنكىن» دېگەندەك قىلىپ، تەھىدىت ئارىلاش قوشـۇپ قويـدى، ـــ بـۇ دېمەك ھـاراق ئىچىش، زىنا قىلىش بىلەن بىر قاتاردا تۇرۇدۇغان گۇناھ دېگەن گەپ!

تەۋپىـق بىـر قـۇر سـەپ سـېلىپ قـاراپ چىقتـى. ئۇنىڭغـا ھېسداشـلىق قىلغۇچىلارنىڭ چىرايىدىن كۈلكە ئۆچكەن ئىدى. ئەمـما ئـۇ خاتىرجەملىك بىلەن سۆز باشلىدى.

ـــ سـەھىھ بۇخـارى رىـۋايەت قىلغـان ھەدىسـلەردە يەنە شـۇنداق بىـر ھەدىســـمۇ بـــار، رەســـۇلۇللاھ ســـەللەھۇ ئەلەيھـــى ۋەســـەللەم تويـــدا نەغـــمە قىلىۋاتقـــان يەردىـــن ئۆتۈۋاتقانـــدا ئـــۇنى چەكلەمـــدىكىن دەپ نەغمىنـــى توختاتقانلارغـا قارىتـا «بىمىشـقا چالمايسـىلەر؟ چېلىـۋېرىڭلار، تويـدا ھـېچ بولمىسا دۇمباق چېلىپ بولسـمۇ خالايىققـا جاكالىـماق كېـرەك» دېگەن.

بۇ ھەدىسكە نېمە دەيسىزكىن تەخسىر؟

قازاخۇنۇمنىڭ دېمىسى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتىى. ھەر قانچە قىلغان بىلەنمۇ بۇ ھەدىسنى ئىنكار قىلىپ، قارشى گەپ قىلالمايدۇ. دە! ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى. بىراق، ئولتۇرۇۋېشىمۇ ئوڭايسىز ئىدى. چىقىپ كېتىش تېخىمۇ تەس ئىدى. بۇ دەل «يولۋاسقا مىنىپ قېلىپ چۈشەلمەسلىك» نىڭ ئۆزى ئىدى.

ئۇ ياقتىن كىمدۇر بىرى:

ــ مەمتىلى ئەپەندىنى تات، ئەپەندى بىر پەدە ئويناپ بەرسۇن!ــ دەپ ۋارقىرىدى. بۇنىڭغا ھويلىدىكى ئادەملەرنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى ۋارقىراش بىلەن ئاۋاز قوشتى. بۇ چاغدا ئابدۇراھمانمۇ ئۇسۇل بىلەن ئۇستازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغانىدى. تەۋپىق ئاخىرىقى قېتىم پۇشۇلداپ ئولتۇرغان قازاخۇنۇمغا قاراپ كۈلۈپ قويۇپ، ئۇسۇل سورۇنىغا بۇرالدى.

بۇ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلگەن قازاخۇنۇم دەرھال ئۆزىنى چەتكە ئېلىش كويىدا ئەتراپىدىكىلەرگە:

ــ دېگەر ۋاقتى بولغاندۇر؟ ...ــ دېدى ۋە بۇ باھانە بىلەن ئۆزىنى بەزلەپ، ئورنىدىن تۇردى. ھەمتاۋاقلىرى ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

تەۋپىق ئابدۇراھماننىڭ تەكلىۋىگە باش ئىگىپ ئېھتىرام بىلدۇردى. كىشىلەر تەرەپ- تەرپىتىن چوقان سېلىپ، ئۇنىڭ بىردەم ئۇسۇل ئويناپ بېرىشىنى تەلەپ قىلىشاتتى. ئۇ ئاخىر ئورنىدىن تۇردى ۋە مۇھەممەد قارى مەشرەپكە:

ــ بويتۇ، مەن ئويناي، موقام مەرغۇللىرىغا چال ئوغلۇم،ــ دېدى.

شۇئان ئەتراپتىن گۈلدۇراس ئالقىشلار ياڭراپ كەتتىى. مەمتىلى ئەپەندى لەرزان قەدەم ئېلىپ مەيدانىنى ئايلىنىشقا باشلىدى. ئابدۇراھمان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھى مەيداندىن چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ قەدىمى شۇنچىلىك سىلىق، قوللىرىنىڭ ھەربىرىكەتلىنىشىمۇ شۇنچە لەرزان ئىدى. ئۇ كېتىۋېتىپ پىشايۋان ئالدىدا تۇرغان ئىزچىلاردىن بىرىگە:

ــ بىر پىياله چاي ئىلىپ چىق،ــ دەپ پىچىرلاپ قويۇپ ئۆتۈپ كەتتى. ئىزچىل دەرھال بىر پىياله چاي ئىلىپ چىقىپ تۇتۇپ تۇردى. تەۋپىق مەيدانى ئايلىنىپ ئوسۇل ئويناپ بۇ يەردىن ئۆتەردە پىيالىنى ئىلىپ بېشىدا توختۇتۇۋالدى. ئۇنىڭ پىيالىنى ئىلىشى ۋە بېشىدا تۇرغۇزۇشىمۇ بىر خىل نەپىس ئوسۇل ھەربكتى بىلەن قىلىنىپ، ھەرگىزمۇ ربتىم بۇزۇلمىدى. كىشىلەر مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بېشىغا چاي بار پىيالىنى قويۇۋېلىپ ئوسۇلغا چۈشكىنىنى كۆرگىنىدە يەنە بىر قېتىم ئالقش ياڭراتتى.

تەۋپىق ئۇيغۇر ئوسۇلىنىڭ بۇ ئاجايىپ تۇرىنى مۇتئەسىپلىكىنىڭ قورغانلىرى بىلەن قورشۇلۇپ، سەنئەتتىن مەھرۇم بولغان مۇشۇ ئادەملەرگە كۆرسۈتۈپ قويۇش قارارىغا كەلگەنىدى. ئۇ بۇ ئوسۇلنى تۇركىيىدە بىر قېتىم ئوينىغاندا چەتئەللىكلەر، تۇركلەر ئۇنىڭغا ھەيران قېلىشقانىدى. ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن ئۇ بۇنداق ئوسۇلنى تېخى ئوينىاپ باقمىغان ئىدى.

پىياله مەيىن ئوسۇل ھەربكتىگە ئەگىشىپ تەۋپىقنىڭ باش چوققىسىدىن پىشانىسىگە قاراپ سۈرۈلمەكته ئىدى. تاماشىبىنلار نەپەسلىرىنىمۇ بوشراق چىقىرىشقا تىرىشقان ھالدا ئۇنىڭدىكى چاي تۆكۈلۈپ كېتىۋاتامدىكىن دېگەندەك قارىشاتتى. لېكىن چاي تۆكۈلۈش تۇگۇل چايقىلىپمۇ قويماي، سىلىق مىدىرلاپ، ئوسۇلچىنىڭ قاڭشىرى ئوستىگە كەلمەكته؛ ئوسۇلچىنىڭ بېشى بولسا قارشى يۆنىلىشكەــ ئارقىغا قاراپ ئىگىلەتتى، قەدىمى بولسا سورۇننىڭ چېتىنى بويلاپ ئىلگىرىلەيتتى. پىياله ئۇنىڭ قاڭشىرى ئوستىده بىردەم توختىغاندىن كېيىن يەنە ئارقىغا قايتىپ بېشى تەرەپكە قاراپ سلجىشقا باشلىدى.

ــ بىزمىۇ ئۆزىمىزنى ئوسۇلچى دەپ يۈرۈپتۇق، ــ دېدى تاماشىبىنلاردىن بېرى.

ــ شۇنى دەيمەن، بۇنداق سىلىق ئوسۇل ئوينىغانىنى كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن.

...—

پیـالە دەسـلەپکی ئورنـغـا- بـاش چوققـسـغا قایتـپ چـقـقانـدىن کېيىن يەنە بىردەم جايـدا تـۇردى. ئەمـمـا ئۇسـۇلچـسـنـاڭ قەدىمـى مەيـدان بويلاپ ئايلـناتتى. قوللـرى ئەۋرىشـم ئۇسـۇل ھەرىكەتلىرىنـى ئـورۇنلايتى. مۇرسـى، كۆكرىكىمـۇ قـول ھەرىكـتـىگە مـاس ھالـدا لىغـرلايتـى. پىيـالە ئەمـدى ئۇنـاڭ گەجگىسـى تەرەپـكە سۇرۇلوشـكە، ئۇسـۇلچى بولسـا ئالـدى تەرەپكە بىلىنەر-بىلىنمەس ئىگىلىشكە باشلىدى.

كـشـلەر ئەمـدى ئۇنـاڭ پىيـالـنى قەيەرگە ئاپىرىشـغا قىزىقـپ تېخىمـۇ دىققـەت بـلـەن قارىشـپ تـۇراتتى. ئۇلارنـاڭ جىددىيلەشـكەن ئېڭىـدا گويـا پىيالـنـاڭ ھالـەتتە تۇرۇشـى ئـۆزلىرى بىلەنمـۇ مۇناسـىۋەتلىكتەك بـر تۈيغـۇ بـلـەن «ئىختىيارسـز دىققـەت»نـى پەيـدا قىلغانـدى. شـۇڭا ئـۇلار مىدىرلاشـقىمۇ، چـوڭراق تىنىشـقىمۇ جـۇرئەت قىلالمـاي قارىشـاتتى. پۈتـۈن ئەتـراپ جىـم- جـىـت، پەقەت مۇزىكـا ئـاۋازىلا ئاۋالقىدەك يېنىك، لەرزان ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

پىيـالە ئۇسـۇلچىنـاڭ گەجگىسـگە چۈشـۈپ، ئانـدىن ئـوڭ مۇرسـى تەرەپـكە قـاراپ مېڭىشـقا باشـلىدى. ئەمـدى ئۇسـۇلچىنـاڭ قەدىمـى بـلـەن قوللـرىنـاڭ جەينەكتىن تۆۋىنىلا ھەرىكەتـتە ئىـدى. بەدەننـاڭ باشـقا يېـرى پىيالە ئۈچـۈن تېنچلـىق ساقلىماقتىدى. تاماشـبىنلار پىيالـنـاڭ قانـداق مېڭىۋاتقىنىغـا شـۇنچە قـاراپمۇ ئاڭقىرالمـايتى. ئاجايـپ- غارايـپ نەرسىلەرگە ئاسانلا ئىشىنىدىغان خـۇراپىي ئادەملەرنـاڭ ئېڭىـدا «مەمتىلـى ئەپەندى كـارمەتچى ئوخشـايدۇ... » دېگەنـدەك غەلـتـە خـيـال پەيـدا بـولاتتى. ئەقلـي-ھوشـى بـلـەن قارىغانـدا بەدەن ھەرىكـتـى مەلـۇم رېتـمـدە پىيـالـنـى نىشـانلىق سـۇرىۋاتقىنى بىلىنەتتى. تەۋپىقنـاڭ بېشـى ئوينـاقلاپ تـاك كۆتۈرۈلـدى. ئـوڭ قـولى بولسـا تەكشـى ھالـدا يانغـا سـۇنۇلۇپ، ھەرىكـتـتىن توختىدى. چۈنكى ئەمـدى پىيـالە ئۇنـاڭ ئـوڭ بېلىكـى ئۇسـتىدە ئالقىنىغـا قاراپ ئاستا سـىلجىۋاتاتتى. لـېكـىن سـول قـولى ھەرىكەتـتە، پـۈتلـرى بولسـا مەيـدان بـويلاپ ئۇششـاق چامـدايتتى. ئۇنـاڭ مەيـدانـنى ئايلىنىشـىدىمۇ

بەلگىلىك قائىدە، رېتىم بارەك قىلاتتى. مەسىلەن، ئۇنىڭ مەيدانىنى بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقىشى پىيالىنىڭ بىر قېتىم توختاشتىن يەنە بىر قېتىم ئەسلى ئورنىغا قايتىشقىچە بولغان ئارىلىقتا ئورۇنلۇنۇپ بولاتتى. ھەر قېتىم سازەندىلەرنىڭ ئالدىغا كەلگەندە «سايامەتتىن قايتقان» پىيالە باش ئۇستىدە توختايتى؛ سازەندىلەر ئالدىدىن ئۆتكەن ھامان پىيالىنىڭ يېڭى «سەپىرى» باشلىناتتى.

پىيالە تەۋپىقنىڭ ئوڭ ئالقىنىغا كېلىپ توختىدى. ئۇ ساز چېلىۋاتقان شاگىردلىرىغا قاراپ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، لەرزان ھەرىكەت بىلەن پىيالىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ لۈاھىدىنگە باقتى ۋە مەي ئىچكەنگە ئىشارەت قىلدى. ئاندىن يەنە مەيدان بويلاپ يۈرۈپ كەتتى. پىيالىمۇ ئوڭ ئالقىنىدىن «سەپەرگە» چىقىپ قولىنىڭ بىلىنەر-بىلىنمەس يوقىرى كۆتۈرىلىشى بىلەن تەدرىجىي مۇرىسىگە قاراپ ئىلگىرىلەشكە باشلىدى. ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەيرانلىقى تېخىمۇ ئاشماقتىدى. پىيالە شۇ تەقلىتتە سول قولىنىڭ ئالقىنىغا بېرىپ توختىدى. سەنئەتكار يەنە بىر قېتىم مەي ئىچكەننى دورىدى. ئاندىن يەنە پىيالە ئۇنىڭ بوينىغا قايتىشقا باشلىدى.

كىمدۇر بىرى چاۋاك چېلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئەتراپىدىكىلەرمۇ خۇددى شۇنى كۈتۈپ تۇرغاندەك چاۋاك چېلىپ، ئالقانلىرى ئاغرىپ كەتكىچە شاۋقۇن سالدى. بۇ چاغدا پىيالە ئۇسۇلچىنىڭ گەجگىسىگە قايتىپ كەلگەن ۋە ئەمدى تۆۋەنگە يېڭىچكە بەل تەرەپكە قاراپ سۈرۈلمەكتە ئىدى. شۇنىڭغا ماس ھالدا ئۇسۇلچى پىيالىنى بەل تەرەپكە چۈشۈرۈش بىلەن بىللە مەيدانىنى تولۇق بىر قېتىم ئايلىنىپ كۆپچۈلۈككە تازىم قىلىپ ئۆتتى. بۇ ھەرىكەتمۇ مۇشۇ ئۇسۇل تۈرىنىڭ ئاخىرىغا مەخسەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

ئۇ تازىمدىن باش كۆتەرگەندە پىيالە دەسلەپكى ئورنىغا — ئۇنىڭ بېشى چوقىسىغا قايتىپ چىقىپ بولغان، ئۇزۇن بولسا ئۇسۇلغا چۈشۈشتىن ئىلگىرى ئولتۇرغان ئورنىغا كېلىپ قالغانىدى. ئۇ سىلىق،

سىپتا ھەربىر كەلەر بىلەن بېشىدىكى پىيالىنى ئېلىپ، ھېلىقى ئىزچىغا قايتۇرۇپ بەردى. دە، جايىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ يە تەرلەپ كەتمىگەن، يە جىددىيلىشىپ كەتمىگەنىدى شۇ چاغدا يەنە بىر قېتىم گۇلدۈراس-ئالقىش ياڭراپ كەتتى.

ــ يىگىتلەرنى ئۆيگە باشلايدىغان چاغ بولۇپ قالغانىدى،ــ دەپ پىچىرلىدى توي بېشى ئاستا تەۋپىقنىڭ قېشىغا كېلىپ.

ــ شۇنداقمۇ؟ ساقلىتىپ قويۇپتۇق. تە،ــ دېدى تەۋپىق خجىل بولۇپ ئۆزر ئېيتىپ،ــ ئەمىسە شۇنداق قىلايلى،ــ ئۇ ئورنىدىن تۇرۇشىغىلا سازەندىلەر چېلىشتىن توختىدى. ئۇلارنىڭ قوللىرى تېلىپ بولالمايلا قالغانىدى،ــ يىگىتلەر، ئەمدى داستىخانغا مەرھەمەت قىلىڭلار،ــ دېدى ئۇشاگىردلىرىغا قاراپ.

ئابدۇراھمان شائىرنىڭ باشلىشى بىلەن ئۇلار بىر- بىرلەپ ئۆيگە قاراپ مېڭىشتى. تەۋپىق ئۇلارنى ئۆيگە كىرگۈزۈۋەتكەندىن كېيىن، توي ئىگىلىرىگە قارىشىپ بېرىش ئۈچۈن، ئەڭ كۈچلۈك شاۋ- شاۋ بولۇۋاتقان يەنە بىر ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

بۇ تويىنىڭ ئۆزگىچىلىكى تەۋپىق دېگەندەك بولدى، زۆرۈرىيەتسىز چىقمىلار قىسقارتىلدى. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن كېلىپ چىقىش ئېھتىمالى بولغان گەپ- چۆچەكلەر تويىنىڭ نەغمە- ناۋا ساداسى ئىچىدە بېسىلىپ قالغانىدى. كىشىلەرنىڭ دېققىتى بۇ تويغا ئەڭ- ئەڭ كاتتا ئادەملەرنىڭ قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقى، تويىنىڭ تەنتەنىلىك بولۇشى جەھەتتە ئەزەلدىن كۆرۈلۈپ باقمىغانلىقى قاتارلىق مەسىلىلەرگە بۇرۇلۇپ كەتكەچكە، پىتىنخورلارمۇ بۇ تويىنىڭ ئاستىرتتىن ئىنتايىن ئاددىي بولغانلىقىنى ھېس قىلىشالمىغان، ئەكسىچە بۇ تويىنى بەك قالتىس بولۇپ كەتتى دېگەن تونۇش بىلەن ھەسەت قىلىشقا باشلىغانىدى. قىزنىڭ تويلۇقىنى كۆرسۈتۈش ئادىتى قىلىنمىدى. بەزىلەر تويلۇق كۆرمەك بولۇشقانىدى، تەۋپىق ئورۇنلۇق سۆزلەر بىلەن رەت قىلىپ:

ــ بەربىر ئۇنى كېلىن كېيىدۇ، سىلەرگە نېمە پايدىسى؟ كۆرمەكچى

بولساڭلار كېيىن قىزنىڭ ئۇچىسىدا كۆرۈسىلەر، ــ دېۋىدى، كۆچۈلۈك غۇلغۇلا قىلىشىپ، راستىنلا بۇ ئادەتنىڭ ئارتۇقچە ئىكەنلىكىنى، تويلۇقنىڭ خەق بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق ئىكەنلىكىنى بىردىنلا ھېس قىلىشىپ، ئېغىزلىرىنى يۇمۇشتى.

قازاخۇنۇم ھېلىقى پېتى قايتىپ كىرمىگىنى ئۇچۇن نىكاھ سەل كېچىكىپ قالدى. كىشىلەرگە ئادەت بولۇپ كەتكىنى ئۇچۇن باشقا موللىغا ئوقۇتۇشنى قاملاشمايدىغاندەك ھېس قىلىشىپ، ئۇنى كۇتۇپ بىر ئاز ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. بەزىلەر قازاخۇنۇمنى بايىاتىنقى ئىزاغا چىدىماي كېتىپ قالدى، ئەمدى ئىككىنچى جامائەت سورۇنلىرىدا كۆرۈنمەيدۇ، دەپ ئويلاشقاندى. بىراق، قازاخۇنۇم يەنە پەيدا بولۇپ قالدى. نىكاھ ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن توي ئىگىلىرى نىكاھ ھەققىگە ئاتاپ ئېلىپ چىققان گەزمال، پۇل ۋە قاتلىما ئارىسىغا ئېلىنغان گۆشنى تەۋپىققە قازاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا قويۇشقا سۈنۈۋىدى، تەۋپىق بۇ نەرسىلەرنى قازاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا قويمىدى.

ــ نىكاھ ئوقۇپ قويغىنىڭىز ئۇچۇن رەخمەت، قازاخۇنۇم، ــ دېدى ئۇ تەبئىي تەمكىنلىكى بىلەن قارشى تەرەپنىڭ بۇلۇڭ - پۇشقاقلارنى ئاختۇرۇپ ئالاق - جالاق بولۇۋاتقان كۆزلىرىگە تىكىلىپ، ــ ئۆي ئىگىلىرىنىڭ ئاتىغان ئازراق نەرسى باربكەن، ــ دېدى ئۇ قازاخۇنۇمنىڭ ھەمداستانلىرىغىمۇ كۆز يۈگەرتىپ،ــ بىراق، سىزلەردەك كاتتا، ئۇلىما ئادەملەر بۇ نەرسىلەرگە قاراشلىق ئەمەس، ئۇنىڭ ئۇستىگە سىزلەر پۇل- مال ئۇچۇن ئەمەس، ساۋابلىق ئۇچۇن ئىش قىلىدىغان ئادەملەر،ــ شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ــ ئەلبەتتە، شۇنداق، بولۇپمۇ قازاخۇنۇم...

ــ مەنمۇ شۇنداق چۈشەنگەچكە، سىزلەرنى بۇنچىلىك نەرسىگە قاراشلىق بولمىغاندىكىن بۇ نەرسىلەرنى يىتىم- يېسىرلارغا بېرۈتسەكمىكىن دەپ ئويلاپ تۇرىمەن. باشقىلارغا ساۋاب يولىنى كۆرسەتكۈچى ئادەم ئۆزىمۇ شۇ يولدا ماڭماي قالامدۇ، قانداق دېدىم.

تەخسىر؟

ــ شۇنداق،...ــ قازاخۇنۇم ھەممىدىن قۇرۇق قالغانلىقىنى پەملەپ ئەلەم بىلەن خىرىلدىدى.

ــ ئەھلى ئۆلىما ئادەم مانا سىزلەردەك قولى ئوچۇن بولۇپ، ئاۋامغا ياخشى ئۇلگە بولسا، ئاۋامنى ئىنساپ، دىيانەتكە ئۇندەشمۇ ئاسانلا گەپ، شۇنداققۇ؟

ــ شۇنداق، شونداق...

ــ ئەمىسە، سىزلەرگە يەنە بىر قېتىم ساھىپخانلارغا ۋاكالىتەن رەخمەت ئېيتىشىمغا رۇخسەت قىلىڭ، دۇئا قىلىپ بېرەمسىزكىن؟

قازاخۇنۇم كۆزلىرىنى ئەتراپقا ھولۇققان ھالدا تىكىپ، ئىلاجسىز دۇئاغا قول كۆتەردى.

ــ ئامىن!...ــ ئۇنىڭ ئاۋازىمۇ زەئىپ چىقتى،ــ ئاللاھۇ ئەكبەر!ــ ئاخىرى بولسا غەزەپ ئارىلاش تەنىلىك چۈشتى.

ــ ئاغرىنماي قايتارسىلەر.

ــ ئاغرىنامدىغان...

قازاخۇنۇمغا «قولداش» بولۇپ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىپ، ئازاراقتىن نەپكە ئېرىشىپ تۇرىدىغان سۈخەنچىلەرمۇ تەڭلا قوزغۇلۇشتى، ھەممىسىنىڭ كۆزىدىن ئەلەم بىلىنىپ تۇراتتى. تەۋپىق ھويلىغا چىققانىدا ئۇلارنىڭ كۆزىچىلا ئۇلارغا ئاتالغان نەرسىلەرنى يىتىم-يېسىرلارغا تارقىتىشقا باشلىدى.

ئۇ ئابلەقنىڭ ئاتىسىنى چاقىرىپ قازاخۇنۇمغا قويۇلغان تونلۇقنى، قاتلىما ئارىسىغا ئېلىنغان گۆشنى بەردى.

ــ قازاخۇنۇمغا رەخمەت دەپ، بۇلارنى ئېلىڭ. ئابلەققە كېيىم تىكتۈرۈپ بېرىڭ. بۇنىسى توينىڭ نېمىتى، ئېغىز تەگسۇن، ئالغاچ كېتىڭ، ــ دېدى ئۇ.

قازىغا ئاتالغان پۇلنى يەنە بىر تۇل خوتۇنغا بەردى. قازىغا ئەگىشىپ قازان ماراپ يۇرىدىغان سۇخەنچىلەر ئۇچۇن راسلانغان پارچە پۇل،

قولياغلىق، كۆينەكلىك قاتارلىق نەرسىلەرنىمۇ باشقا كەمبەغەللەرگە تارقىتىپ بەردى ۋە:

ــ ئۆلمالىرىمىزغا رەھمەت دەڭلا، ئۆز مەنپەئەتىدىن كېچىپ بۇ نەرسىلەرنى سىلەرگە ئۆتۈندى،ــ دەپ ئاۋۇلارنىڭ ئاچچىقىنى پەسەيتتى.

بۇ ئىشمۇ بىر يېڭىلىق بولۇپ، كىشىلەرنى تېخىمۇ تەسىرلەندۈردى. توينىڭ ھەيۋىتىنى، ئىناۋىتىنى ئاشۇردى. كىشىلەر مەسلىھەتلىشىۋالغاندەك دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ، غېرىپلارغا بېرىلگەن نەرسىلەر ئۇچۇن ئۇچۇن دۇئا قىلىشتى.

بۇ چاغدا يىگىتلەر دۇئا قىلىپ قوزغۇلۇدۇغان ۋاقىت بولۇپ قالغاچقا تەۋپىقنى مېھمانخانا ئۆيگە چاقىرىشتى.

دۇئادىن كېيىن يىگىتلەر ھويلىدا يەنە بىر پەس نەغمە- ناۋا قىلىشقاندىن كېيىن، ناخشا- قوشاق، نەي- راۋابلارنى ياڭراتقان ھالدا ھويلىدىن كوچىغا ئاقتى. ھويلىدا تىقما- تىقما بولۇشۇپ تۇرغان خالايىقمۇ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى قىز يۆتكەش ئۇچۇن تەۋپىق ئېتىنى بېرىپ، ئۆزى ئوغۇل تەرەپتىن كەلگەن مويسىپىتلەر بىلەن پىيادە كەتتى.

يىگىتلەرنىڭ شاد- خۇرام توپىدىن كېيىن گۈلزادىنىڭ گىجىم رومال ئىچىدە يىغلاپ، يەڭگىلەر ئارىسىدا ھويلىدىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن يىگىتلەردىن بېرى سابىتنى نوقۇپ تۇرۇپ كۆرسەتتى. بۇ ھال سابىتقا ئالاھىدە بىلىنىدى. دەرۋازا ئالدىدا قىزنى ئاتقا مىندۈرۈشتى. ئۇششاق بالىلارنىڭ سۈرەنلىرى ئىچىدە ئات يورغىلاپ يۈرۈپ كەتتى. كەپسىز بالىلار ئاتنى ھۇركۈتۈش ئۇچۇن باشلىرىدىكى بۆكلىرىنى ئات ئالدىغان ئاتتى. ئاتنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئايالالار ئەنسىرىگەن ھالدا بالىلارغا ۋارقىراپ پوپۇزا قىلاتتى. بىرلىرى ئاتقا ۋە يەڭگىلەرگە توپا چېچىپ قاچاتتى. بىرسى كوچىنىڭ تار يېرىگە پاخال دۆۋىلەپ ئوت قويۇۋەتكەنىدى. قۇرۇق ئاجىز ۋىلىلداپ تۇرغان، كۈلگە كۆمۈلگەن يالقۇن ئۇستىدىن ئاتلاپ ئۆتتى.

يىگىتلەر سابىتىنىڭ ھويلىسىغا قايتىپ كېلىپ تۇيۇ نەغمىسىنى باشلىۋېتىشتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يېتىپ كەلگەن ئايالالارنى ۋە كېلىننى كىرگۈزمەستىن قوشنا ئايالالار ئىشكىنى تاقىۋېلىشتى، شۇنىڭ بىلەن قىيا باشلىنىپ، ئايالالارنىڭ سۆزلەپ تالمايدىغان تىللىرى ئۇچۇن تۆگمەس باھانە تېپىلدى. بىر ھازا سالا سۇلھىدىن كېيىن ئىشىك تاقىۋالغان ئايالالارنىڭ تىلىكى ئىجابەت بولۇپ ئىشىك ئېچىۋېتىلدى. كېلىن ئۆيگە ئېلىپ كىرىلدى، ئۇنى ئاتقا مىندۈرۈپ كەلگۈچىگە ئوغۇل تەرەپ تارتۇق قىلىدىغان چەكمەن قويۇلدى. ئادەت بويىچە ئاتقا بىر چىنە گۈرۈچ بېرىلدى.

ئەمدى ھويلا ئىچى قاينام كەتتى. قىزلىق تەرەپتىن كەلگەن ئايال مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن تەييارلانغان ھاردۇق ئېشى بېرىلگەچكە ئايالالار بىر- بىرىگە يول بەرمەستىن سۆزلەپ ۋە تېنىمسىز ئۇياقتىن- بۇياققا مېڭىشاتتى.

بۇ چاغدا يىگىتلەر يەنىلا ئۆزلىرىنىڭ نەغمە- ناۋاسى بىلەن يېزا ئاتمۇسفىراسىنى تولدۇرۇۋاتاتتى. خىيالچان بولۇپ ئۇسۇل كۆرۈۋاتقان سابىت بىرسىنىڭ:

ــ قورقۇۋاتامسەن، شۇكلەپ كېتىپسەنغۇ؟ــ دېگەن ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ مەھەممەد قارىغا تىكىلدى. مەھەممەد قارى ئۇنى چاقچاق ئارىلاشتۇرۇپ، كۆڭلىنى ئاچماقچى ئىدى.

ــ نېمىشقا قۇرقۇدۇ، ئاخماق؟ــ دېدى ئابلىمىت قارى ئۇنىڭغا رەددىيە بېرىپ.

ــ ھەر ھالدا...دەيمىنا، ــ دېدى مەھەممەت قارى كۈلۈپ.

ــ كۆيۈشۈپ مۇرادىغا يەتكەنلەر مۇشۇلار بولغاندىكىن خوشاللىقتىن يۇرىكى سالىدۇ- دە،ــ دېدى ئابدۇراھمان مەھەممەد قارىنىڭ گېپىنى ياساپ.

ــ خوشلۇقتىنمۇ تولا بۇ ئاداش قورقۇۋاتقانىدەك تەم- تاسلا بولۇپ كېتىپتۇ،ــ دېدى مەھەممەد قارى يەنە ھەزىلە قىلىپ.

شۇ چاغدا هويلىغا مەمتىلى ئەپەندى قاتارلىق چوڭلار يېتىپ كېلىشتى. يىگىتلەر ئۇرۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

. . . .

ئون ئۈچىنچى باب

1

يازلىق تەتىل ھەربىر ئوقۇغۇچى ئۈچۈن ئۇنتۇلماس خاتىرىلەرگە تولدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قىزغىن فولكلور توپلاش ئىشى بىلەن بولدى، سابىت تېخىمۇ بەختلىكراق، تېخىمۇ ئالدىراشراق ئىدى. ئۇ باشقا سەبداشلىرىغا ئوخشاشلا ئوقۇغۇچىلىرى ئوتتۇرلۇق توپلاپ كەلگەن قوشاق، چۆچەكلەرنى رەتلەش، تەھرىرلەشتىن تاشقىرى گۈزەل ئايالىغا خەت ئۈگۈتۈشكە باشلىغانىدى. ئۇ گۈلزادىنىڭمۇ ساۋاتلىق بولۇپ كىتاب ئوقۇشى، شېئىرلارنى چۈشىنەلەيدىغان بولۇشىنى ئىستەيتى. شۇنداق بولغاندىلا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئورتاق تىل بارلىققا كېلەتتى.

بۇ يېڭىدىن ۋىسالغا ئېرىشكەن بەختىيار ئەر- خوتۇنلارنىڭ قەلبىدىكى ئەڭ بۈيۈك شەخس مەمتىلى ئەپەندى ئىدى. ئەگەر خۇدانىڭ بەندىلىرىگە ياغدۇرىدىغان مېھرى- شەپقەتلىرىنى ئېلىپ بۇ ئادەم يېتىپ كەلمىگەن بولسا ئۇلارمۇ ئىلگىرىدىكى مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان ئاشىق- مەشۇقلارغا ئوخشاشلا ۋىسال تەشنالىقى بىلەن زارلىنىپ ئۆتۈپ كەتكەن بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلاردا بۇ ئادەمگە نىسبەتەن ئادەتتىن تاشقىرى بىر خىل مېھىر- مۇھەببەت قوزغالغانىدى.

سابىت تەۋپىق بىلەن بىللە بولغان چاغلاردا ئۇستازنىڭ ئاغزىدىن چىققان ھەربىر گەپكە دىققەت قىلىپ تۇراتتى. ئۇ ھەر كۈنكى تەسىراتى، ئاڭلىغان سۆزلىرىنى ئۆيگە كېلىپلا خاتىرىلەپ قويىاتتى. ئۇ ئۇستازى ھەققىدە مۇپەسسەل تەرجىمە ھال يېزىپ چىقىشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئۇ سىرتتىن كىرگەندە ھامان گۈلزادە ئۇنىڭدىن ئەڭ ئاۋۋال:

ــ مەمتىلى ئەپەندىنى كۆردىڭىزمۇ؟ ــ دەپ سورايتى. ئەگەر سابىت

كۆردۇم دېسە گۈلزادىنىڭ سوئاللىرى كۆپۈيۈپ كېتەتتى، تەۋپىقنىڭ نېمە دېگەنلىكى، نېمە قىلغانلىقى، نەدە بولغانلىقى قاتارلىق جىمى ئىشنى بىلگۈسى كېلەتتى، ئەگەر سابىت ئۇنى كۆرمىگەنلىكىنى ئېيتسا ئۇنىڭ بەختسىيار چېھرىسىگە غەمكىنلىك سايە سالاتتى.

ــ كۆرۈشۈپ، ئەھۋال سوراپ كەلگەن بولسىڭىزچۇ،ــ دەيتتى ئۇ.

سابىت سۆيۈملۈكىنىڭ قەلبىدىكى ساداقەتنىڭ بۇنداق ساددا ئىپادىسىدىن ھەم كۈلكىسى كېلەتتى، ھەم تەسىرلىنەتتى. دە، يوغان بەستى بىلەن قىزنى چۆجىنى قاماللىغاندەك قۇچاقلاپ كۆتۈرۈۋېلىپ، ئامراقلىق بىلەن ئەركىلىتەتتى. گۈلزادە ئېچىلىپ كۈلگىنىچە:

ــ سىزنىڭمۇ خېلى ئىشىڭىز بارىكەن. مەن تېخى سىزنى گەپ قىلىشنىمۇ ئۆگۈنەلمەي كېتەمدىكىن دەيتتىم، ــ دەپ چىقىشاتتى.

ــ بىلەمسەن، مەمتىلى ئەپەندى ھەمىشە: شائىرنىڭ قەلبىدە ئوت بولۇدۇ، بۇ ئوت ئىشق ئوتى. مانا شۇنداق ئوت بولغىنى ئۈچۈنلا ئۇ شېئىر يازىدۇ. دېمەك، ئۇ ئادەتتىكى كىشىلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ ھېسىياتچان، ئىشقۇاز كىلىدۇ. دەيدۇ، مېنىڭمۇ ساڭا قىلمۇاتقان ئىشقىمۇازلىقىم تېخى يۈرىكىمدىكىنىڭ ھەممىسى ئەمەس،ــ سابىتمۇ ئېچىلىپ كېتەتتى. ئۇ بۇنداق چاغلاردا خېلى كۆپ سۆزلۈك بولۇپ قالاتتى، ھەتتا دائىملا يانچۇغىغا بېكىنۋېلىپ غاڭزىنى ئويناپ تۇرۇدىغان قولىنىمۇ چىقىرىپ، ناتىقلاردەك قول ھەركىتى بىلەن قىزغىن سۆزلەپ كېتەتتى.

ــ ھەممىسى ئەمەس؟ ئەمسە قالغىنى قېنى؟

ــ قالغىنى ئاشۇ شېئىرلاردا.

ــ ئەمسە ماڭا ئوقۇپ بېرىڭ.

شۇنىڭ بىلەن سابىت گۈلزادىگە بېغىشلانغان لېكىرلىرىنى ئوقۇشقا باشلايتى. ئارقىدىن گۈلزادىگە خەت ئۇگۈتەتتى. بەزى- بەزىدە ئابلىمىت قارى بىلەن مۇھەممەت قارى ئۇنى ئىزدەپ كېلەتتى.

ــ ۋۇي، نېمانداق نىمىسەن؟ ــ دەيتتى مۇھەممەد قارى ئىشكىتىن كىرە- كىرمەيلا ــ توي قىلىپلا ئۇۋاڭدىن چىقالماس بولدۇڭغۇ؟ بىز

زېرىكىپ ئۆلەيلى دېدۇق، سەن بولساڭ خاتىرجەم...
ــ ئۇگۇنۇپ قاپتىكەنمىز، ئوچۇمىزدىن بىرەيلەن بولمىساقلا زېرىككەندەك بولۇدىكەنمىز،ــ دەپ ئۆزىنى ئاقلىغاندەك دەيتى ئابلىمىت قارى يېڭى كېلىنىدىن سەل قورۇنۇپ .
ــ ئەمسە نېمىشقا ھەر كۈنى كەچتە ئولتۇرۇپ كەتمەيسىلەر؟
ــ كۈننى كەچ قىلالماي كۆزۈڭلار تۆرت بولۇۋاتقاندا بىز كېلىپ يېرىم كېچىكىچە ئولتۇرۇۋالساق سەت كۆرۈنۇپ كېتەرمىزمىكىن دەيمىزدە،ــ دېدى مۇھەممەد قارى.
ــ ئەمسە بۇگۈن نېمىشقا كەلدىڭلار؟ــ سابىت قىزىرىپ كېتىپ سورىدى. بۇ چاغدا گۈلزادە ئۆي ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتكەنىدى.
ــ بۇگۈن نېمە بولسا بولسۇن، دەپ كەلدۇق. تە، تىللىساڭمۇ ئىچىڭدە تىللارسەن.
ــ تاپشۇرۇقنىڭ گېپىنى قىلساڭلارچۇ، تۈزى يوق چاخچاقنى قىلىۋېرىدىكەنسىلەر، ــ دېدى ئابلىمىت قارى تەقەززالىق بىلەن.
ــ ئەمدى قىلساقمۇ بولۇدۇغۇ، ئابلىمىت؟ سابىت بىلەن چېقىشىپ كۆڭلۈمنى ئېچىۋالغىنىم يامان كېتىپتىمۇ؟
ــ بولدى كاسىلداۋەرمەي، ئالە، رەتلىگەن نېمىلىرىڭنى سابىت كۆرۈپ باقسۇن.
ئۇلار ئۆز ئۇقۇغۇچىلىرى تەرىپىدىن توپلانغان چۆچەك ۋە ناخشا-قوشاقلىرىنى سابىتقا كۆرسۈتۈشتى. ئۇلار ئۆز قوللىرىدىكى توپلانمىلارنىڭ ھەممىنى ئېلىپ، ئۆز ئارا سېلىشتۇردى. ئوخشاشلىرىنى چىقىرىۋەتتى. ئۆز ئارا ئالماشتۇرۇپ تەكشۈرۈش بىلەن ھەرخىل ۋاريانتلارنىڭ تولۇق ۋە مۇكەممەلراقى تاللىنىپ بېكىتىلدى.
ــ بىزنىڭ كېتىشىمىزنى تىلىمەيۋاتقانسەن؟ــ مۇھەممەد قارى پات- پاتلا شۇنداق سوئال بىلەن چاخچاق ئارىلاشتۇرۇپ تۇراتتى.
ــ ياق، تېخى بالدۇر،ــ سابىت قىسقا ھەم تۇزلا جاۋاب بېرەتتى.
ــ خۇداغا شۈكرى، بىز ئالدىراپ كەتسەكمۇ پايدىسى يوق، تىزىمىزنى

قۇچاقلاپ ياتماقتىن باشقا گەپ بولمىسا...

ــ مۇھەممەد قارى! سەنمۇ تازا... بىر نېمىكەنسەن، دەيتى ئابلىمىت قارى،ــ ئايال كىشى بار يەردە ھەر قىسما گەپلەرنى قىلماسلىق ئەخلاقلىق ئادەمنىڭ ئىشى.

ــ ۋاي، تەقۋادارەي، ئېتىكاپتىلا ئولتۇرساڭچۇ، بۇ يەردە ساڭا ئورۇن يوق. يەڭگىمىز ئىچكىرىدە، ئاڭلىمايدۇ.

ــ ئەگەر ئىككىڭلار بۇ يەردە ئورتاق ئىشلار، ئورتاق سۆھبەتلەر ئۈچۈن كەلمىگەن بولساڭلار، ھەر قاچان، باشقا جايدىمۇ تالىشىشقا پۇرسەت تاپالايتىڭغۇ؟ــ دېدى سابىت ھەزىل قىلىپ.

ــ كۆڭلىمىزگە يېڭى كېلىنىڭ كۆزىگە نېمە كۆرۈنۈۋاتقانىدىمىز دېگەن ۋەسۋەسە چۈشۈبلىپ، خاتىرجەم ئولتۇرالمايلا، يە كەتكىمىز كەلمەي، ئارىسالدى بولۇپ قالغان ۋاقتىمىزادا مانا شۇنداق ئالاقىسى يوق گەپلەر چىقىشقا باشلايدۇ. بۇ دېمەك، بىزگە قايتىدىغان چاغ بولدى. دېگەن سۆز.

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. سابىت ھەر قانچە تۇتسىمۇ، يەنە بىر ئاز ئولتۇرۇشقا ئۇنىمىدى. مۇھەممەد قارى ئاغزى تىنماستىن سابىت بىلەن چېقىشاتتى. بۇ كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشتىن كېيىن ئۇنى يەنە گۈلزادىنىڭ مېھرىلىك كۆزى، زىلۋا قەددى ئەسىر قىلغۇچى سېھىر بىلەن كۆتۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەنە بىر ھازا شېرىن سۆھبەت داۋام قىلاتتى.

** ****

ئەنە شۇنداق، سابىتنىڭ كۈنلىرى ئەڭ كۆڭۈللۈك، ئەڭ بەختلىك ۋە ئەڭ مەنىلىك ئۆتمەكتىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ بەختىنىڭ مەست قىلغۇچى كەيپى بىلەن بولۇپ ئۆزىنى تاشلىۋەتكىنى يوق. ئۇ بۇ جەريانىدا ئۆزىنىڭ شېئىرلىرىنى رەتلەپ چىقتى.

بۇ شېئىرلار دۇئانىنى ئۇستازىغا كۆرسۈتۈپ پىكىر ئالماقچى، لېكىن، ئۇستازىغا كۆرسۈتۈشتىن ئىلگىرى ساۋاقدىشى ئابدۇراھمانغا بىر قېتىم كۆرسۈتۈپ بېقىش پىكرىگە كېلىپ قالدى. ئۇ «ئەتىلا ئىشتاچىغا بېرىپ

كېلەي، تەتىلدىن بېرى دوستلار بىلەن ئۇچراشماپتىمەن. كۆرۈشۈپ بېردەم- يېرىم دەم پاراڭلىشىپ كېلەرمەن» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاللىقاچان تاتلىق ئۇخلاپ كەتكەن مەھبۇبىسىنىڭ يۈزىگە يېقىنراق ئېڭىشىپ ئۇنىڭ گۈزەل چېھرىسىنى بىردەم تاماشا قىلدى.

2

سابىت ئىشتاچىغا كەلگەندە ئابدۇراھماننىڭ ئايالى ئۇنىڭ تېجەنگە كەتكەنلىكىنى ئېيتتى.

ــ ئۇ بىر بولسا قۇناجمىنىڭ ئۆيىدە، بولمىسا مۇللائېزنىز دامۇللامنىڭ ئۆيىدە. ئىشقىلىپ ئابدۇغوپۇر، ئەمەت مەخسۇملار بىلەن بىللە، ــ دېدى.

يولنى ئارتۇق ماڭغىنى ئۈچۈن ئۆز ـ ئۆزىگە كايىپ، تېجەنگە كەلدى. دوستلارنى مۇللا ئېزىز دامۇللامنىڭ ئۆيىدىن تاپتى. بۇ يەردە يەنە لىۋاھىدىن، مەھەممەد قارى مەشرەپلەرمۇ بارىدى. ئۇلار سابىتنىڭ كەلگىنىدىن بەك خۇرسەن بولدى.

ــ بىز ساڭا بالا ئەۋەتەيلى دەپمۇ ئويلىغان، بىراق كاككۇكنى زەينەپتىن، پەرھادنى شېرىندىن... بىر كۈن جۇدا قىلىپ گۇناھكار بولۇپ قالارمىزمۇ دەپ ئىككىلىنىپ قالدۇق،ــ دەپ چاخچاق قىلدى ئابدۇراھمان كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ مەن سېنى ئىزلەپ ئىشتاچىغا بېرىپ يېنىشىم،ــ دېدى سابىت ئۇنىڭ چاخچىقىغا تۇزلا جاۋاب بېرىپ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپلا قولىنى يانچۇقىغا سېلىپ، يانچۇقىدا غاڭزىنى ئويناغاچ.

ــ دېمەك، سابىت ئابدۇراھماننىلا ئىزدەپتىكەن- دە! ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم چېقىشىپ.

ــ ھەئە، ئابدۇراھماننى ئىزدىدىم. ئۇنىڭغا بىر ئىشىم باردى،ــ دېدى سابىت ئەمەت مەخسۇمنىڭ سۆزىدىكى ھەزىلىنى بايقىماي.

ــ هەقىچان بۇ يەردىن ئۆتكەنسەن، نېمىشقا بىزنىڭ ئۆيگە ياكى بۇ ئۆيگە كىرىپ ئۆتمەيدىغۇ؟ــ دېدى ئابدۇغوپۇر، ساددا دوستىغا ئىچ ئاغرىتقاندەك قىلىپ،ــ كىرىپ ماڭغان بولساڭ نەچچە چاقىرىم يولنى كەمرەك ماڭمامتىڭ، خوش، قېنى ئۇسسۇزلۇق ئىچ.

ــ بايا چاخچاق قىلغانىدىم،ــ دېدىم ئابدۇراھمان،ــ بىز ساڭا بالا ئەۋەتكەنىدۇق، ئەمدى گېپىڭدىن مەلۇم بولدىكى، سەن ئىشتاچىغا يېتىپ بولغان چاغدا بىز ئەمدىلا سېنى چاقىرغىلى ئەۋەتكەن بالا بۇ يەردىن قوزغالغان بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇچرىشالماپسىلەر، خەير، مەيلى، قانداقلا بولمىسۇن كەلدىڭ.

ئۇلار پىشايۋان سۇپىسىدا باراڭنىڭ راھەتبەخش سايىسى ئاستىدا ياز نېمەتلىرىگە ئېغىز تەككەچ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلار سابىت كىرىشنىڭ ئالدىدىكى سۆھبەتلىرىنى داۋام قىلماق بولۇپ، لۇاھىددىن گەپ باشلىغان پۇرسەتتە، ئابدۇراھمان ئاستا سابىتنىڭ يېنىغا سۇرۇلۇپ، ئۇنىڭدىن پىچىلاپ سورىدى:

ــ مېنى نېمە ئىش بىلەن ئىزدىگەنتىڭ؟

ــ باشقا بىر ئىش، كېيىن دېسەمۇ بولۇدۇ،ــ دېدى سابىت شېئىرلىرىنى بۇيەردە ئوتتۇرىغا چىقىرىشتىن خجىل بولۇپ.

ــ بولمىسا باققا كىرىپ سۆزلۇشۇپ چىقايلىمۇ دېدى ئابدۇراھمان ئەستايىدىللىق بىلەن.

ــ ياق، ئۇنچۇالامۇ مۇھىم ئەمەس، بىكار ۋاقتىمىزدا دېيىشسەكمۇ بولۇدۇ،ــ دېدى سابىت، ــ ساڭا كۆرسۈتىدىغان بىر نېمە باريدى...

ــ دېسەم ـ دېمىسەم بىر پارچە شېئىر، ئۇنى بەلكىم ئاخشاملا يازغانسەن، يەنە كېلىپ ئۇ شۇنداق گۈزەلكى، ھاياجىنىڭنى باسالماي قالدىڭ، شۇنداقمۇ؟ ئاندىن بىز بىلەن ئورتاق زوقلۇنۇشنى لايىق تاپتىڭ، شۇنداقمۇ؟

ــ بىر پارچە ئەمەس...، ــ دېدى ئۇ بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلەشكە باشلىغاچ، قولىنىڭ ئالقىنىدا بۇرنىنىڭ ئۇچىنى سۈرتۈپ.

ــ هه، ئىككىسى؟ بەش؟ ۋۇي، بۇنى ھەممەيلەن بار يەردە دېيىشكە بولۇدۇغان ئىشتەك تۇرۇدۇغۇ؟ نېمىشقا ماڭمىلا، يەنە كېلىپ كېيىن ئايرىم دەيدىغان گەپ، دەۋالداڭ؟

ــ سىلەر نېمە پىچىرلىشىپلا كەتتىڭلار؟ بەلكىم بىزمۇ ئاڭلاپ باقساق بولۇدۇغاندۇ، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.

ــ ئەلۋەتتە بولۇدۇ، ــ دېدى ئابدۇراھمان تەنتەنە بىلەن، ــ دوستىمىز سابىت ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىندا يازغان بەش پارچە شېرىنى ــ شۇنداقمۇ دوستۇم؟ ــ بىزنىڭ زوقلۇنۇشىمىز ئۈچۈن ئېلىپ كەپتۇ.

ــ بەش پارچە ئەمەس، جىق، بۇ يەردە ئوقۇپ تۈگەتكىدەك ئەمەس، شۇڭا سېنىلا كۆرۈپ باقسۇن دەپ ئېلىپ كەلگەنىدىم.

ــ ئەھە، دېمەك شېئىرلار دىۋانىڭ ئىكەن- دە؟ نېمىشقا بالدۇراق مۇنداق دىمەيسەن.

ــ مەن شېئىرلىرىمنى ئەپەندىگە كۆرسىتەي دېگەنتىم، شۇڭا ئاۋۋال سېنى بىر كۆرۈپ باقسا ئوبدان بولامدىكىن دەپ ئويلاپ، شۇنى ئېلىپ كەلگەنىدىم، ــ سابىت قوينىدىن دەپتەر قىلىپ تىكىلگەن شېئىرلىرىنى ئېلىپ ئابدۇراھمانغا بەردى.

ــ بۇنى نېمىشقا ماڭا ئايرىم كۆرسەتمەكچى بولۇسەن، پەمسىز، بۇ دېگەننى كۆپچۈلۈك مۇھاكىمىلە قىلسا تېخىمۇ ياخشى ئەمەسمۇ؟ ــ دېدى ئابدۇراھمان.

ــ بايىلا بۇنداق گەپ دېسەڭ بولمامدۇ، ئاغىنە، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.

سابىتنىڭ يەنە بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلىگەندەك بىلىنىپ، قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن، ئاستىلا سۈرتۈپ قويدى.

ــ بولدى قويساڭچۇ، ئۇنىڭمۇ بىر ئويلىغان يېرى بار- دە، ــ دېدى ئابدۇغوپۇر ئۇنى خىجىللىقتىن قۇتقۇزماقچى بولغاندەك.

ــ سابىتنىڭ قىلغىنى تۇغرا، ــ دەپ قوللىدى لۇاھىدىن، ــ ئابدۇراھمان بىلەن ئەمەت مەخسۇمدىن باشقىمىز شېئىر يازمىغاندىكىن،

بىزگە دېمەكنىڭ زۆرۈرىيىتى بوق- تە. بەربىر كارامەت پىكىرلەرنى بېرىپ كېتەلمەيمىز.

ــ پىكىر بېرەلمىسەكمۇ ئاڭلاپ ھوزۇرلانساق بولۇدۇغۇ،ــ دېدى ئابدىغوپۇر.

ــ ئۇنداق بولسا مەن ئوقۇيمەن، ھوزۇرلىنىدىغانلار ھوزۇرلانسۇن، پىكىر بېرىدىغانلار پىكىر بەرسۇن،ــ دېدى ئابدۇراھمان يېگتلەرنى دىققەتكە ئۇندەپ. ئارقىدىن ئۇ بىرنەچە بەتنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى.

سەن گويا كۈلگەن چېچەكسەن نەۋباھار ئەييامىدا،

مەست قىلسۇرسەن مەي تۇتۇپ غۇنچە لىۋىڭــگۈل جامىدا.

. . . . . .

سابىتنىڭ غەزەللىرى كىلاسسىكلارنىڭ ئۇسلۇبىدا يېزىلغان بولۇپ، مۇھەببەت، سادىقەت كۈيلەنگەن، بەزى جايلىرىدا ئاشىقلارچە ئاھ چېكىلگەن ئىدى. ئۇنىڭ دىۋانىنى تۈزۈش شەكلىمۇ كىلاسسىك شائىرلارغا ئوخشاش ئېپىلىبە تەرتىۋىدە ئىدى. شېئىرلاردىن بىر قانچىنى ئوقۇغاندىن كېيىن ئابدۇراھمان ئوقۇشتىن توختىدى. ئۇنىڭ بىر نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى پەمىلىگەن سابىت جىددىيلىشىپ كەتتى. خىجىل بولغىنى بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلىشىدىن بىلىنەتتى. ئۇ ئابدۇراھمان كۆپنىڭ ئالدىدا پىشمىغان نەرسىلىرىمنى ئوقۇپ تازا تالىتىدىغان بولدى، دەپ ئەنسىرىدى. ئەمما ئابدۇراھمان سۆز قىلىشقا ئالدىرىمىدى. ئۇ ئاۋۋال باشقىلارنىڭ نېمە دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقماقچى ئىدى.

ــ راستىنى ئېيتسام،ــ دېدى ئابدىغوپۇر،ــ سابىتنىڭ غەزەللىرى بۇرۇن ئۆتكەنلەرنىڭكىدىن قېلىشمايدىكەن، يا ئۆزەمنىڭ قولىدىن كەلمىگەچكىمۇ، ماڭا بەك ياقتى.

ــ ماڭىمۇ خوپ ياقتى،ــ دېدى مەشرەپ.

لىۋاھىددىن ئۆزىنىڭ قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويمىدى. ئۇ جىم-جىت ئولتۇرۇپ ھەربىر كىشىنىڭ پىكرىنى ئۆلچەپ كۆرۈۋاتاتتى. ئابدۇراھمان ئىككى دوستىنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن:

ــ مېنىڭچە بۇنىڭ ئۆتكەنلەرنىڭكىدىن قېلىشمايدىغانلىقى راست. لېكىن، يامان بولغان يېرىمۇ دەل شۇ ئۆتكەنلەرنىڭكىدىن قېلىشمىغانلىقى! نېمىشقا ئۆزىمىز ياشاۋاتقان ئەمەلىي ھاياتقا يۈزلەنمەيمىز؟ ھامان شۇ ئاشىق- مەشۇقلارنىڭ ئاھ- ۋاھلىرى ــ مۇھەببەت پاجىئەلىرى...ــ ئابدۇراھمان سۆزۈمنى قاتتىق ئالمىسۇن دېگەندەك سابىتقا قاراپ كۈلۈمسىرىدى ۋە،ــ سابىت، بىز قەشقەرگە سىجاڭنىڭ ئالدىغا بارغاندا نوۋېشى مەكتەپتە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىگەنلىرى ئېسىڭدە باردۇر؟ ئەپەندى ئەدەبىيات- سەنئەتنىڭ ۋەزىپىسى ھازىرقى بىزنىڭ شارائىتىمىزدا نېمە بولۇشى كېرەكلىكى ھەققىدە سۆزلىگەندىغۇ؟ شۇ سۆز ئېسىمىزدە بولسۇن. بىز ھەممە دەۋر ئوخشاشلا «ئاھ- ۋاھ»لارنى يېزىپ يۈرسەك، كېيىنكىلەر بىزنىڭ ئەسىرىمىزدىن مۇشۇ دەۋر ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىدۇ؟ تۇغرا، ئەپەندىمۇ دېگەن، بۇ ئەسىردىن شۇ زاماننىڭ تىلىنى بىلىشكە بولۇدۇ. بىراق، خەلقنىڭ تۇرمۇشى، تەقدىرى، قايغۇسى، ئارزۇسى، زامانىمىزدىكى ھۆرلۈك ئۈچۈن كۆرەشلەر ئەكس ئەتمەيدۇ. بۇ شېئىرلاردىن گويا غارلارنى ماكان ئەتكەن دەۋرنىڭ پەريادى ئاڭلىنىدۇ. ئۇ جەمئىيەتتىن ئايرىلغاچقا جەمئىيەتتە بولۇۋاتقان زۇلۇم-ئاسارەت، كۈرەش- زىددىيەتلەرنى بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ خىيالى ئۆزىنىڭ ئىچكى دۇنياسىدىكى دەرتلىرىگە تالىق «ئاھ- ۋاھ» لىرىنى تۆكۈشتىلا! بۇمۇ تېخى ئەمەلىي ھاياتتىن تۇغۇلغان ئاھ- ۋاھلار ئەمەس، سۈنئىي، كىتابىي، قېلىپلاشقان ئاھ-ۋاھلار! شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بىراق بىز جەمئىيەكە ئارىلىشىپ ياشاۋاتقانلار، ئۆز بېشىمىزدىنمۇ نۇرغۇن بوران- چاپقۇنلار كەچكەن ئادەملىرىمىز. شۇڭا بۇلار بىزنىڭ ئەكس ئەتتۈرۈش نىشانىمىز بولسۇن،ــ ئابدۇراھمان يەنە بىر نەچچە ۋاراقنى ئۆرۈۋېتىپ ئازراق توختىدى ۋە،ــ ھېچ بولمىسا مۇنۇ غەزىلىڭدەكراق يازغىن- دە، ــ دېدى ۋە «ئا» قاپىيىسىدىكى يەنە بىر غەزەلنىڭ بىرىنچى بىيىتىنى ئوقۇدى:

ئالدىراپ ئۆزمە ئۈمىد، يار، دېمىگىن ھەم «ئەلۋىدا»!
قۇچقۇمىز بىزمۇ ۋىسال بۇ يولدا قىلساق جان پىدا.

ــ بىراق، ــ دېدى ئابدۇراھمان يەنە توختاپ، ــ بۇنى مەن پەقەت «ھېچ بولمىسا» دەپ ماقۇللىدىم، بولمىسا بۇنداق يوشۇرۇن ئىمانىڭ ئىشارەتلىك شېئىرلاردىن بىزنىڭ خەلقىمىز نەپ ئالالمايدىغانلىقىنى دېسەم، يەنىلا ماقۇللىمايتىم. بۇنىڭدىكى تەققاس قىلىشلارنى قانچە ئادەم چۈشىنەلەر؟ يەنىلا زىيالىلار، بىز چۈشەندۈرۈپ يۈرمىسەكمۇ ھەممىنى چۈشۈنۈدۇغانلار چۈشۈنۈدۇ. بۇنىڭ نېمە پايدىسى؟ بىر-بىرىمىزنى ئۈمىدلەندۈرۈپ تەسەللىي ئېيتىش ئۈچۈنمۇ؟ ياق، ھەقىقەتنى، ئىنسانىنىڭ قانداق بولۇشى كېرەكلىكىنى، ئەركىنلىكنىڭ قانداق قىممەتلىك نەرسە ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيدىغانلارغا چۈشەندۈرۈشكە تىرىشايلى، دەيمەن.

ــ ئەيىپلەپلا كەتتىڭغۇ؟ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم چاخچاقلا بۇرىماقچى بولۇپ،ــ ئۇنىڭ تازا ئاشىق بولۇپ يۈرگەن مەزگىللىرىدە يازغانلىرى بولسا توغرا چۈشۈنۈشكە بولۇدۇغۇ؟

ــ مېنىڭچە،ــ دېدى لۇاھىدىن ئۆزىگە خاس سالماقلىق بىلەن،ــ سابىتنىڭ غەزەللىرىدە بايا ئابغۇپۇر دېگەندەك ئارتۇقچىلىق بار ئىكەن، دوستۇم، سەن جەڭگىۋاراق نەسىلەرنى ياز. ھازىر بىزگە زۆرۈرى مىللىي ئاڭنى ئويغۇتۇش، بۇنداق ئۈيقۇ دورىلىرىنى ساقلاپ قوي، موللىكامنىڭ شېئىرلىرىنى كۆرۈسەنغۇ؟ قانداق جەڭگىۋار، ئۇ بىزنىڭ ئالدىمىزدا پۈتكۈل تارىخىمىزنى ئېچىپلا بېرىدۇ.

سابىت خوجىل كۈلۈمسىرەپ، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى پات-پات سۈرتۈپ قويۇپ، گەپ قىلالمای ئولتۇراتتى، ئابدۇراھمان شائىر «ب» قاپىيىسىدىن بىر غەزەلنى باشلىدى:

يا كۆز نۇرۇڭ پەيكانىنى تېنىمگە ئاتارسەن يارەب،

يا ھىجرىڭ بالاسىنى باشىمگە سالارسەن يارەب.

ــ مانا، سېنىڭ بۇ دەۋانىڭ مۇشۇنداق گەپلەر بىلەن تولغان بولسا، بىزنىڭ مۇشۇ دەۋرىمىز ئۇچۇن قانچىلىك پايدىسى بولار، دوستۇم، ــ دەپ سورىدى ئابدۇراھمان شائىر ئوقۇشتىن توختاپ.

ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىلگىرى يازغان غەزەللەر، تاشلۇۋېتىشكە قىيمىدىم، ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يازغانلىرىم ئاخىرىدا، ــ دېدى سابىت ئاخىر پەس ئاۋازدا تەرلەۋاتقان بۇرنىنىڭ ئۇچىنى ئېرتقاچ.

ــ مۇنداق ـ دە، ــ دېدى ئابدۇراھمان ۋە توپلامنىڭ كېيىنكى يېرىمىنى تەخمىنەنلا ئۆرۈپ، چىققان يېرىنى ئوقۇدى:

ياريم، ئەگەر سەن شېرىن بولساڭ،
شەرت قىلما ماڭا تاغ كەسمەكنى.
تاغ كەسمەك نەھاجەت.
شەرت قىل پەقەت
ئەل سۆيمەكنى ھەم ئەرك سۆيمەكنى!
مەن ئەگەر شان-شەرەپ قۇچسام
ۋەتەن، مىللەت قەرزىنى ئاقلاپ؛
مېنى ياريم دە شۇ چاغ دىلىڭدىن،
ئاتەش لۈڭنى يېقىپ قۇچاقلاپ،
ئەگەر ساداقىتىم بولمىسا ئەلگە،
بىر «ساڭا سادىقمەن» دېگىنىم گۇمان.
سەنمۇ ئەل ئۈچىدە بىر جان،
ئەلگە سادىقمەن.
ساڭىمۇ ھامان...

ــ نېمەڭ بۇ ھوي، ئاۋالقى غەزەللىرىڭنى ھەم بۇنى بىرلا سەن

يازغىنىڭغا ئىشىنەلمەي قالدىم،ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.
ــ مېنىڭچىمۇ سەۋىيىسى بىراقلا تۆۋەنلەپ كېتىپتۇ، ــ دەپ قوشۇلدى ئابدۇغوپۇر.
ــ مېنىڭ پىكرىم پۈتۈنلەي باشقىچە،ــ دېدى ئابدۇراھمان تەنتەنىلىك ئاھاڭدا،ــ سىلەرنىڭ ئاۋالقى غەزەللەر ھەققىدە يوقۇرى باھا بېرىشىڭلاردا ئاساس قىلغىنىڭلار ئۇنىڭدىكى قاپىيە، مىسرالارنىڭ تەكشىلىكى، قىسقىسى، ماددىي قۇرۇلمىسى، سۆزمەنلىك، بۇ بىر خىل كۆز باغلاش ئويۇنى خالاس. بۇ شېئىر بەدىئىلىكى جەھەتتىن ھەقىقەتەن قوپالراق، بىراق مەزمۇن جەھەتتىن كۆپ ئىلگىرىلىگەن، ھىسسىياتى ساغلام. مەزمۇن ياخشىلانغان ئىكەن، دەسلەپكى شېئىرلاردىكىدەك بەدىئىي تىل ئىشلىتەلىگەن ئادەم يېڭى مەزمۇننىمۇ بەدىئىي گۈزەللىك بىلەن پەدەزلىيەلەيدۇ. بۇنداق يېڭى شەكىل، يېڭى مەزمۇنىدىكى شېئىرلارنى بىردىنلا ياخشى يېزىپ كېتىشنى كۈتكىلى بولامدۇ.
ــ ھەي تاڭەي، ساڭا نەرى ياراپ كەتتىكىن، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم يەنە بىر شېئىرنىڭ دەسلەپكى مىسرالىرىنى ئوقۇدى:

ئەگەر بىر ئەجدىھار بولسام تەڭرىتاغ سۈپەت،
ئېلىم دۈشمەنلىرىنى يالماپ يۇتاتتىم.
مىللىتىم بىر بۈيۈك بىر ئادەم بولسا،
ئۇستۇمگە ئېلىپ.
ئالەم كېزىپ ئوينىتاتتىم.
مەڭگۈلۈك ئەرك بەخش ئېيتىپ ئاڭا،
يۈرتۇم ئەتراپىغا
قورغاندەك تىك تاغ بولۇپ جايلىشاتتىم...

ــ مانا بۇنىسى تېخىمۇ ياخشى،ــ دېدى ئابدۇراھمان ئوقۇشىنى توختۇتۇپ ئەمەت مەخسۇمغا قاراپ،ــ جەڭ ئالدىدا ساڭا بىرى بىر لوڭقا گۈل، يەنە بىرى قىلىچ تەڭلىسە سەن قايسىنى زۆرۈر ھېسابلاپ قوبۇل

قىلغان بولاتتىڭ؟

ــ قىلىچنى ئېلىشىنغۇ ئالاتتىم، بىراق لوڭقىنىمۇ چېقىۋەتمەيتتىم. دە! ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم.

ــ شۇڭلاشقا مەنمۇ چېۋىقېتىش ھەققىدە گەپ قىلمىدىم، چۈنكى ئۇمۇ كېرەك. لېكىن جەڭدىن كېيىن،ــ ئابدۇراھماننىڭ شۇ سۆزى بىلەن ئەمەت مەخسۇم سەل ھوشىغا كەلگەندەك بولدى. ئابدۇراھمان بولسا سابىتقا،ــ بايىاتىنقى گەپلەردىن كۆڭلۈڭ يېرىم بولمىسۇن، دوستۇم، لوڭقا گۈللەر مەندىمۇ كۆپ بولغان. بىراق ئۇنى تاشلىۋېتىشكە بولمايدۇ، ئەمما ئۇنى ۋاقتىنچە قويۇپ تۇرماي بولمايدۇ. ھازىرقى شارائىتتا بىزنىڭ پەرھاد- شىرىنلىرىمىزمۇ مۇشۇ زامان رىياللىقى ئىچىدە ياشىسۇن، ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىمۇ بار، ئىنقىلابى ئىدىيىسىمۇ بولسا، مانا شۇنداق يېزىشقا نېمە ئۇچۇن بولمايدىكەن؟ مۇھەببەتنى ئىنقىلابىي غايە بىلەن بىرلەشتۈرۈش كېرەك.

شۇ چاغدا ئەمەت مەخسۇم تاماق پىشقانلىقىنى ئېيتىپ، داستىخان سېلىشقا باشلىدى. «شېئىر مۇتائىلە» يىغىنىنى يېپىشقا توغرا كەلدى.

ــ بۇگۈنلا ھەممىنى كۆرۈپ بولغىلى بولمايدۇ، ئاغىنە،ــ دېدى ئۇ سابىتقا،ــ دىۋانىڭنى مەن ئېلىپ كېتەي، ئۆگۈنلۈككە قېشىمغا بارغىن، سىنى ئۆيدە كۈتۈمەن، شۇ چاغدا تەپسىلى سۆزلىشىمىز.

ــ ئەگەر، ــ دېدى لۇاھىددىن قول چايقاۋېتىپ،ــ سابىت ئالدىنقى شېئىرلىرىدىكى بەدئىي تەل، بەدئىي ئۇسلۇپ، گۈزەل تەل بىلەن، كېيىنكى شېئىرلىرىدىكى مەزمۇنلارنى بىرلەشتۈرۈدىغان بولسا ئاجايىپ شېئىرلاردىن بولاتتى- دە.

ــ جەزمەن شۇنداق بولۇشى كېرەك،ــ دېدى ئابدۇراھمان،ــ سابىتمۇ چوقۇم شۇنداق قىلىدۇ، ئەمما بۇ بىردىنلا ئىشقا ئاشمايدۇ- دە.

ــ ئەمىسە تاماققا بېقىڭلار، ئاغىنىلەر،ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم دوستلىرىنى داستىخانغا جەلىپ قىلىپ،ــ سابىت ھەقچان قايتىشقا ئالدىرايدۇ.

سابىت بۇ گەپنىڭ ئۇنىڭ يېڭى تۇيۇ قىلغىنىغا ئىشارەت قىلىنىۋاتقانلىقىنى پەملەپ قىزىرىپ كەتتى.

3

ئۆگۈنى سابىت ئىشتاچىغا بېرىپ ئابدۇراھمان بىلەن كۆرۈشتى. ئابدۇراھمان ۋەدىسىگە كۆرە ئۇنى ساقلاپ تۇرغانىكەن.

ئۇلار قېنىقسۇ سۆپىپ سۆزۈنلەشتۈرۈلگەن مېھمانخانىدا ئولتۇرۇشتى. سابىت تارتىنچاق ئادەملەرگە خاس ئوڭايسىزلىق بىلەن ئۆينىڭ مەھراپ شەكىللىك تەكچىلىرىگە، مۇرەككەپ نەقىشلەر ئويۇلغان ۋاسا جۇپ تورۇسلارغا سەپ سالغاچ سۈپىغا سېلىنغان خوتەن گىلىمنى مىجىقلاپ، دوستىنىڭ گەپ باشلىشىنى كۈتتى. ئابدۇراھماننىڭ دانخورەك باسقان، چوقۇرراق چېھرىسى ئۆسۈپ قالغان ساقىلى ئۆز يېشىغا باققاندا قېرىراق كۆرسۈتەتتى. ئۇنىڭ تېخىچە ساقاللىرىنى ئۆستۈرۈپ يۈرگىنىدىن ئالدىراشلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئوقۇش مەزگىلى بولۇدۇغان بولسا تەۋپىق ئوقۇتقۇچىلارنىڭ چاچ- ساقلىنى ئۆستۈرۈپ يۈرۈشكە يول قويمايتى. ھازىر تەتىل بولغاچقا ئابدۇراھمان ئاساسەن ئۆيدىلا بولۇپ ئىلمىي ئىشلار بىلەن باش چۆكۈرۈپ مەشغۇل بولۇۋاتاتتى.

ــ كىتابخانى كۆردۇم، ئاغىنە،ــ دېدى ئۇ ئاخىر گەپ باشلاپ،ــ ئۆتكەنىدە لۇاھىددىن دېگەنىدەك كەمچىلىك بىرلا، بەدىئىيلىك مەزمۇن بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىگەن. بەدىئىيلىكى يۇقۇرى بولغان شېئىرلىرىنىڭ مەزمۇنى پۈچەك، مەزمۇنى ياخشى بولغانلىرى بەكرەك قوپال، مانا شۇ باش تەرىپىدىكى غەزەللىرىنىڭ كونىلارنىڭ پەدىسىدە ئېلىپبە تەرتىۋى بويىچە تىزىپتىكەنسەن، بۇنىڭدىن سېپىنىڭ ئىچىدىن پىشقان پۈختىلىقىڭ زېرىكمەسلىكىڭ بىلىنىپ تۇرۇپتۇ.

ــ ئەمەلىيەتچى بىر نەرسە دېمەمسەن، ئەگەر ئالدىرىمىساڭ ھەربىر

شئېر ئۈستىده بولمىسمۇ، ئاساسلىق قىسمى ئۈستىده بىرمۇ- بىر توختالساق ئوبدان بولاتتى،ــ دېدى سابىت كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئۆزىنىڭ تىزىنى شاپىلاقلاپ ئولتۇرۇپ، بىر قولى يەنە يانچۇقىدا غاڭزىنى سىقىملاپ تۇراتتى.

ــ ئۆزۈڭنىڭ ئىشى بولمىسىلا، مەن ئالدىراش ئەمەس، ئاۋال سەن شۇنىڭغا ماقۇل بول، غەزەللىرىڭنى ئايرىۋەتكىن، باشقا دىۋان قىل.

ــ مەن بۇنىڭغا ئۈلۈشكۇنىلا قوشۇلغانىدىم.

ــ ئەمدى ياخشى بولدى، دىۋانىڭنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ بىرمۇ- بىر كۆرۈشكە باشلىساق بولۇدۇ،ــ ئابدۇراھمان دىۋاننى ئېلىپ يېڭى ئۇسلۇپستىكى شېئىرلار قىسمىنى ئاچتى.

ئابدۇراھمان ئۇستازى تەۋپىقنىڭ خۇي- مىجەزىنى يۇقىرىۋالغانىدەكىدى، ئۇمۇ نېمىنى ئويلىغان بولسا شۇنى ئېيىتاتتى. كىم بولۇشى، قانداق سورۇن بولۇشى بىلەن قورۇنۇپ قالمايتتى. ئۇ سابىتنىڭ شېئىرلىرىغىمۇ ئەنە شۇنداق مۇئامىله قىلدى. ئەيىبلەشكە تېگىشلىكلىرىنى ئەيىپلىدى، ماختاشقا تېگىشلىكلىرىنى ماختىدى. ئۇنىڭ ئايانماي تەنقىد قىلالىغانلىقىغا قاراپلا ئۇنىڭ ماختاشلىرىنىڭمۇ ھەققىيلىكىگە ئىشەنچ قىلغىلى بولاتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن سەمىمىيلىك، دادىللىق چىقىپ تۇراتتى.

سابىت بارا- بارا خجىللىقنى ئۇنتۇپ قىزغىن مۇنازىرە قىلىشقا، تالىشىشقا، ماقۇللاشقا، ده تالاش قىلىشقا،... باشلىدى. ئۇنىڭ بۇنداق ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا مۇنازىرىگە كىرىشىپ كەتمىكى ئاسان ئەمەسدى. ئۇ ئەمدى دائىمىي يانچۇقىغا كېتىدىغان قولىنى غاڭزا بىلەن بىللە تاشقىرى چىقىرىۋالغان بولۇپ، غاڭزىنى ئالقىنىدا ئوينىغاچ ئولتۇراتتى. ئۇ تازا قىزىغان چاغلاردىلا ئەنە شۇنداق قىلاتتى. سابىت دوستىنىڭ پىكىرلىرىنى كۆپرەك قوبۇل قىلدى. ئازراق تالىشىپ ئۆزىنى ئاقلىدى. ئۇنىڭ ئۆزىنى ئاقلاشتىكى ئاساسى قايىل قىلارلىق بولغاچقا ئابدۇراھمان ئۆزىنىڭ خاتا تەنقىدىنى قايتۇرۇپ ئالدى. مانا شۇنداق قىلىپ ئۇلارنىڭ

بۇگۈنكى بەس- مۇنازىرىسى بەك قىزغىن بولدى. سابىت ئۆزىنى روھلۇق ھېس قىلدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاللىقانداق مۇھىم ۋە زور ئىشنى كۆڭۈلدىكىدەك بىر تەرەپ قىلىۋېلىش بىلەن خاتىرجەم بولغان كىشىنىڭ ئازادىلىكى ئورۇن ئالدى. ئابدۇراھمان سابىتنىڭ ھەممىلا گەپكە ماقۇل دەۋەرمەيدىغانلىقىدىن ئالاھىدە خۇش بولۇپ قالغانىدى.

ئۇلار ئاخىرىقى ھېسابتا سابىتنىڭ دۇئانىنى تەھرىرلەپ چىقىپ يېكى تەھرىرلەشكە تېگىشلىك تەرەپلىرىنى بىرلىككە كېلىشىپ بولۇپ، ھاردۇق چىققاندەك بولۇپ قېلىشتى، شۇ چاغدا ئابدۇراھمان كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ ئىسىم قۇرسۇن، مېھمانىنى قۇرۇق گەپ بىلەن مېھمان قىلىدىغان يامان ساھىپخان بولۇپ قالدىم،ــ دېدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ،ــ بىزگىغۇ تەكەللۇپ ۋە ئادەتكە ئايلانغان رەسمىيەتلەر بىھاجەت، شۇنداق بولسىمۇ ئۇسسىغانسەن، ئەكې ياخشىسى باققا چىقايلى، پىشقان مېۋىلەردىن يىگەچ بىردەم پاراكلىشايلى، ئاكغىچە ئۆيدىكىلەر سېپنىڭ كۆڭلۈڭ تاتىدىغان بىر نېمە ئەتكەچ تۇرسۇن.

ــ ئەمىسە دەپتىرىڭنى ئېلىۋال، ئەمدى ماڭىمۇ بىر قانچە شېئىر ئوقۇپ بېرەرسەن؟، ــ دېدى سابىت. ئۇ ئەمدى خېلى ئوچۇق- يورۇق كىشىگە ئايلىنىپ، ئۆزىمۇ تېتىك شوخ بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.

ــ مەيلى، ئېلىۋالاي، ئەمما بىر شەرتىم بار، سەنمۇ كۆڭلۈڭگە كەلگىنى بويىچە تالاۋەر، ھەرگىز ئايما!ــ دېدى ئابدۇراھمان كونا پاسۇندىكى نەقىشلىك ساندۇقتىن شېئىرلىرى پۈتۈلگەن كىچىك دەپتەرنى ئېلىۋېتىپ،ــ مەمتىلى ئەپەندى سېنى شۇنچە ئەتىۋارلىغىنى بىكار ئەمەسكەن، سېنى راست قىزىتقاندىلا ئاندىن يۈرىكىڭنىڭ ساداسىنى بىلگىلى بولىدۇكەن، ــ ئابدۇراھمان سابىتنى باشلاپ باققا كېتىۋېتىپ قوشۇپ قويدى.

ــ ئەمدى شېئىر ئوقۇساق تازا قاملاشمامدۇ، ئەسلىدە شېئىر دېگەننىمۇ باغدا ئوقۇيدىغان نەمدى، بىز بىكارلاپنلا ئۆيگە قامىلىۋاپتۇق.

ئۇلار باققا كىرىشتى. باغنىڭ ھويلا تەرىپىدە بىر رەت تال، ئارقا تەرىپى بولسا ئەنجۇر، ئانار، ئالما، ئۆرۈك، قوتۇر ئاموت قاتارلىق مېۋىلەر بىلەن زىچ قاپلانغانىدى. ئۇلار تال بارىكى ئاستىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشتى. ئابدۇراھمان بىر ساپاق يازلىق ئۇزۇمنى ئۇزۇپ ياغلىقى ئۈستىگە قويۇپ:

ــ سەن يەۋەر، مەن سېپىنىڭ تىلىكىگىنى بىجا كەلتۈرگەچ تۇراي،ــ دېدى ۋە دەپتەرىنى ئاچتى.

ھەر قاچان باغقا كىرىپ تاللار تۈۋىدە ئولتۇرۇپ،
قىينىسا دەرتلىك خىياللار كۆڭلۈم ئۆيىنى تولدۇرۇپ؛
. . . . .

ئابدۇراھمان سالماق ئوتتۇرا ئاۋازدا، شائىرانە ئاھاڭدا دېكلىماتسىيە قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى بۈك- باراقسان باغ ئىچىنى تولدۇردى. ئۇ بىرىنچى بېيتىنى ئوقۇپ بولۇپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى. بۇ كوبلىت ئارىلىقىدىكى تەبىئىي پائۇزا ۋاقتى ئىدى، مۇشۇ پۇرسەتتە سابىتمۇ بىر سوئال سوراشقا ئۇلگۈردى:

ــ ھازىرلا توقۇدۇڭمۇ قانداق؟ ــ دېدى ئۇ بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلىگەندەك بىلىنىپ، ئالقىنىدا سۈرتكەچ.

ئورنىدىن تۇرۇپ بولغان ئابدۇراھمان سابىتنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي شېئىر ئوقۇشنى داۋام قىلدى:

يازمەن پىغان بىلەن تولغان غەزەللەرنى ھامان،
نېمە قىينايدۇ پەلەك ئۆمرۈم گۈلىنى سولدۇرۇپ؟
. . . . .

ئابدۇراھمان ئاستا باراڭنىڭ ئۇ تەرىپىگە قاراپ مېڭىشقا باشلىدى:

مەندىكى دەرت ئوخشىماس مەجنۇن، غېرىپنىڭ دەردىگە،
بىر جانان ئىشقىدا يۈرمەسمەن تولا- كۆپ ئاھ ئۇرۇپ.

سابىتمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئابدۇراھمانغا ئەگەشتى ۋە يېتىشىۋېلىپ ئۇنىڭ مۇرىسىگە تايىنىپ بىللە مېڭىشقا باشلىدى.

مېنى كۆيدۈرگەن ئىشىق مىللەت، ۋەتەننىڭ سۆيگۈسى
نىگە چەكمەيمەن پىغان مەن شۇ ئاتا ئوغلى تۇرۇپ؟

ئۇلار باراڭ ئاستىدىن چىقىپ ئالما- ئۈرۈكلەر قويۇلغان قېرىمنى بويلاپ، ئاستا قەدەم تاشلىشاتتى:

مەندىكى ئارزۇ- مۇراد ــ كۆرسەم ئېلىمىنىڭ ھۆرلىگىن،
ئەرك- ئازاتلىق تېڭىدا ۋەتىنىم كەتسە يورۇپ.
. . . .
ئۇلار باغ ئىچىدىكى قىرلارنى ئايلىنىپ مېڭىشتىن توختاتمىدى.

شۇندا كۈلگەيمەن بەخت قوينىدا يايراپ، زوقلۇنۇپ،
ۋەسلىگە يەتكەن كەبى ئاشىق ــ مەشۇققا قوشۇلۇپ!

بىر ھازا جىم مېڭىشقاندىن كېيىن سابىت دوستىغا بۇرۇلۇپ قارىدى ۋە:
ــ تۈگىدىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى. ئابدۇراھمان ئۇنىز باش لىڭشىتقاندىن كېيىن سابىت ھېس قىلغىنىنى ئېيتىپ،ــ مېنىڭچە بۇ شېئىرنىڭدا بىر خىل سۆرەلمىلىك بارداك قىلىدۇ. ئاللىقەيەرلىرى ئۇزۇن ئارتۇقتەك بىلىنىدۇ،ــ دېدى.
ــ تۇغرا، مەنمۇ شۇنداق ھېس قىلغانىدىم، بىراق زادى قەيىرى ئارتۇق، نەرىنى قىسقارتىش كېرەكلىكىنى ئۇقالمىدىم. توختا، بۇلارنى كېيىن مۇھاكىمە قىلايلى، مەن ئاۋال بىر نەچچە شېئىرىمنى ئوقۇپ

بېرەي،ــ دېدى ئابدۇراھمان ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن. ئاندىن بىردىنلا ئېسىگە ئېلىپ،ــ ھوي، تۇڭمەنگە ئاپىرىپ سۇغارماي ياندۇرۇپ كەپتۇ، دېگەندەك، مەن سىنى باغقا باشلىغىنىم نېمە بولدى، ھېچنىمىگە ئېغىز تەگدۇرمەي چۆگلىتىپ يۇرگىنىم نېمە بولدى؟ ــ دېدى.

ــ مەيلى سەن ئوقۇۋەر،ــ دېدى سابىت ۋە بىر تال توغاچنى ئۇزۇنۇبلىپ،ــ مېنىڭ ئاغزىم بىكار بولغاندىكىن كېتىۋېتىپمۇ. . .

ئابدۇراھمان ئىككىنچى شېئىرىنى ئوقۇشقا باشلىدى. . .

ئۇلار تاكى ئايال ساھىپخان تاماققا چاقىرغىچە شۇ تەقلىتە شائىرانە ھېسلار دېڭىزىدا ئۇزۇپ يۇرۇشتى.

ئون تۆرتىنچى باب

1

نىزامىددىن ئىنىسى ئۆيگە كىرىپ كەلگەندە هامان كۆڭلىدە «ئىنىم ئەمدى بىكار بولۇپ ئۆز ئىشى هەققىدە باش قاتۇرىدىغان ۋاقىت تاپقان ئوخشايدۇ، ئۇ هەقىچان ئۆزىنىڭ تۇيۇ ئىشى هەققىدە سورايدۇ» دەپ ئويلىغانىدى، لىكىن يەنە كۈتكەن يېرىدىن چىقمىدى.

ــ ئاكا، مەن سىلەر بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم، دېدى ئۇ پىشايۋان سۈپىسىغا كېلىپ ئولتۇرۇۋېتىپ.

ــ نېمە؟ــ نىزامىددىن چۆچۈپ كەتتى. ئۇ ئىنىسىنىڭ بۇ سۆزىنى يەنە ئۆزاق بىر جۈدالىقىنىڭ سىگنالىمىكىن دەپ ئويلاپ قالغان بولسا كېرەك، دەككە- دۈككە بولۇپ سورىدى،ــ نەگە؟ نېمىشقا؟

ــ مەن ئەسلىدە پۈتۈن يازلىق تەتىل ئىچى ئىزچىلارنى ئېلىپ ۋەتىنىمىزنىڭ يېقىن ئەتراپىنى سايا‌هەت قىلىدۇرغاچ هەر قايسى مەكتەپلەر بىلەن ئۆز ئارا ئۇگۇنۇش ئېلىپ بارارمەن دەپ ئويلىغانىدىم. بىراق، سابىتىنىڭ تۇيۇ ئىشى بولدى، ئارقىدىن يەنە تەلەبىلەرگە بېرىلگەن تاپشۇرۇق ئۇچۇن ۋاقىت بېرىش زۆرۈر بولدى، ئەمدى كۆپ يىراقلا بارالمىساقمۇ ئۇستۇنئاتۇش، مۇش تۇققۇزاقلارنى ئارىلاپ قەشقەر بىلەن مۇنداق قايتىپ كېلەيمىكىن دەيمەن.

ــ ئوغۇلبالا!- دېدى نىزامىددىن ئىستىهزا بىلەن،ــ تۇيۇ قىلىدىغان ئىشىڭنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ، ئېسىڭدە بارمۇ؟

ــ ئۇ ئىش قاچمايدۇ، ئاكا، مەندىن رەنجىمىسىڭىزمۇ بولۇدۇ،ــ دېدى تەۋپىق ئەيىپكارلارچە كۈلۈمسىرەپ،ــ كۆپ بولسا بىر هەپتىدىن كېيىن قايتىپ كېلىمەن.

ــ ھېچ بولمىسا توي ئىشى قانداق بولدى، نېمىلەرنى قىلدىڭ، دەپ سوراي دىمەيسەن،... ــ دېدى نىزامىددىن رەنجىپ.

ــ بۇگۈن مەنمۇ خوشلاشقاچ شۇ ئىشلارنى ئوقۇشاي دەپ كەلگەنىدىم،ــ دېدى تەۋپىق ئاكىسىنىڭ كۆڭلىگە يارىشا.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ نىزامىددىن سەل ئېچىلىپ، ئاندىن توي تەييارلىقى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. ئۇ ھازىر... «چاي ئىچكۈزۈش... ، تويلۇق سېلىش، كىيىم كۆرۈش»،...قاتارلىق بىر قاتار رەسمىيەتلەرنىڭ ھەممىسىنى بىجىرىپ بولغانىدى. ھازىر ئۇلار پەقەت بېكىتىلگەن توي ۋاقتىنى كۈتۈۋاتاتتى.

تەۋپىق ئاكىسى بايان قىلغان سۆھبەتنى تىڭشاپ بولۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. ۋە:

ــ رەخمەت، ئاكا، مەن ئۇچۇن كۆپ جاپا چەكتىڭىز،ـ دە.

ــ بۇگۈن مۇشۇ ئۆيدە قونارسەن؟

ــ ئەسلىدە كېتىشكە كەلگەنىدىم، ئەمما ھېلىدىن بېرى قونۇش قارارىغا كەلدىم، قارىسام پەيلىڭىز بوش ئەمەس تۇرۇدۇ. بىراق تاڭ سەھەردە تۇرۇپ، بامداتقا قۇمباغ مەسچىتكە بېرىپ بولمىسام بولمايدۇ.

ــ ئۇنداق بولسا سەن بىردەم ئارام ئال، مېنىڭ تالاغا چىقىدىغان ئىشىم بار،ــ دېدى نىزامىددىن ئورنىدىن تۇرۇپتىپ.

تەۋپىق ئىلگىرى ئۆزى ھوجرا قىلغان، ھېلىمۇ بەزى نەرسىلىرى قويۇلغان يالغۇز ئۆيگە كىرىپ، سومكىسىنى بۇرۇن ئىشلەتكەن كىچىك شىرەگە قويۇپ، ئۆزى سۇپىغا يامپاشلىدى. ئۆيدە بالىلارمۇ، زورىخانمۇ يوق، ئۆزى يالغۇزلا قالغاچقا، يالغۇزلۇق ۋە جىم- جىتلىق ئۇنى خىيال سەھراسىغا ئېلىپ كېتەتتى.

ئۇ ئەڭ ئەۋەل ئاكىسى بىلەن بولغان توي ھەققىدىكى سۆھبەتنى ئەسلىدى. بۇنىڭ بىلەنلا مەلىكزادىنىڭ گۈزەل چېھرىسى ــ ئاخىرىقى قېتىم دەرىزىدە كۆرگەن ھالىتى بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ، ۋۇجۇدى ھېس- تۇيغۇ دولقۇنىدا داۋالغۇپ كەتتى.

ئۆزى گويا قىزىق سۆغا چۆمۈلۈپ كەتكەندەك ئوت بولۇپ يېنىپ، سىلكىنىپ كەتتى. نىمىدۇر ئۇنى ئالدىرىتىشقا، تەقەزا قىلىشقا باشلىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۇگە- ئۇگلىرىگە يىغلىپ قالغان ھاردۇق بىردىنلا بېسىپ كېلىپ، ئۇنىڭدىن ھېساب ئېلىشقا باشلىدى. «ھەي، مەمتىلى، سەن جاپاغا يارالمىغانمۇ، سەنمۇ ئازراق ھاياتنىڭ خۇۋلىقى كۆرمەمسەن. جاپاكەش!... » ئۇنىڭ سەيلە قىلغۇسى، دەم ئالغۇسى كەلدى، ئائىلىۋي تۇرمۇشىنىڭ راھىتى- مۇشۇ دۇنيانىڭ كىچىك جەننىتى ئۇنى تەقەززا قىلدى. راست ئەمەسمۇ، 35 ياشقا بېرىپ قالغان ئادەم تېخىچە بىرەر «ئۇۋا» غا ئىگە بولمىسا، قايسى شاختا كەچ بولسا شۇ يەردە قونۇپ يۇرسە بولۇۋېرەمدۇ؟ كۆڭۈللۈك ئائىلە بولۇشى كېرەك! ئۆز غەلۋىسى بىلەن ئۆينى تولدۇرىدىغان، شۇنداقلا كۆڭۈللەردىكى بوشلۇقنىمۇ تولدۇرىدىغان بالىلار بولۇشى كېرەك! سەيلە قىلىش كېرەك! سايا‌ھەت قىلىش كېرەك!...

«ئۇيغۇر مۇھىتىنىڭ سەيلىگاھى، ئارامگاھى، كىنوسى، كونسېرتى، بالىت ئۇسۇلى، تانسا- ئۇسۇل. ناخشا - مۇزىكىسى نېمە؟ خوتۇن!...ھە، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىز خەق خوتۇن ئېلىشقا شۇنچە ئالدىرايدىكەنمىز، بۇ ئىشقا ئالدىرىمىغانلار شۇنچە تاك كۆرىنىدىكەن- دە!؟ بەختسىز خەلقنىڭ مەنىۋى دۇنياسىدىكى نامراتلىق ــ كۆڭلى ئۆسىدىغان باشقا ھېچقانداق خۇشاللىق مەنبەئەسىنىڭ بولماسلىقى ئۈلاردا ‹دۇنيانىڭ خوۋلۇقى خوتۇن› دەيدىغان تۇيغۇنى پەيدا قىلغان ئىكەن - دە! شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەر گويا تۇرمۇش قۇرۇش ئۈچۈنلا (خوتۇن ئېلىش ياكى ئەرگە تېگىش ئۈچۈنلا) ياشايدىغاندەك بولۇپ قېلىشقانىكەن - دە!... »

«بىراق، مەنمۇ مۇشۇ مۇھىت ئىچىدە يوقۇلۇپ كەتسەم، يەنە بىرسىمۇ يېرىم يولدا بەل قويۇۋەتسە، بىزنىڭ كىينىكى ئەۋلادىمىزمۇ كۆز ئالدىدىكى كىچىككىنە خاتىرجەملىك، بىردەملىق راھەت ئۈچۈنلا ياشاۋېرىدىغان گەپمۇ؟ مەن نېمە ئۈچۈن خىيال بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزىدىغان بولۇپ قالدىم؟ ياق،ياق! ماڭا بۇنداق ھوقۇق بېرىلمىگەن! مەن

ئىشلىشىم كېرەك! تۇرمۇش ئىشى ئۆز يولى بىلەن ،لېكىن خىزمەتنى تاشلىۋېتىشكە بولمايدۇ!... »

«ھەي،بىكارچىلىق دېگەن زادى ياخشى ئىش ئەمەس - تە! ئادەمنى كېرەكتىن چىقىرىدىغان بىرىنچى ئېزىتقۇ بىكارچىلىق. بايا مەن ئىشقا تۇتۇش قىلغان بولسام بۇنداق بىھۇدە خىياللاردا بولمىغان بولاتتىم... »

تەۋپىق قەتئى ھەركەتلەر بىلەن ئىرغىپ ئورنىدىن تۇرۇپ شىرە ئالدىغا كەلدى. ئۇ سومكىسىنى ئېلىۋېتىپ، كۆڭلىدىن غەلىتە بىر ئويىنى كەچۈردى: «يېقىن ئارىدا مىنىڭمۇ خوتۇنۇم بۇلۇدۇ. بەلكىم كۈنلىرىم ھازىرقىدىن كۆڭۈللۈكرەك بولار،... » ئارقىدىن ئۇنىڭ سومكىنى ئاچماقچى بولۇۋاتقان قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيال ئەينىكىدە ئەدىبە پەيدا بولغان ئىدى. ئۇ نىمىشقىدۇ ئۆزىنى گۇناھكاردەك ھىس قىلىپ ،شىرەگە جەينەكلەپ، پىشانىسىنى تۇتقان ھالدا ئولتۇرۇپ قالدى.

گەرچە ئۇ ئەدىبەگە ھېچقانداق ۋەدە بىرىپ قويمىغان بولسىمۇ، ئۆزىنى قەرىزدارلىقتەك ھېس قىلاتتى. ئۇ ئەدىبەنىڭ يوغان كۆزلىرىنى تەسەۋۋۇرىدا كۆرۈپ قىزىپ كەتتى. «سىز ھېلىلا جۆرەم بار، باشقا ئايالغا مەنسۇپ بولالمايمەن، دېگەن ئەمەسمىدىڭىز؟ سىز پۈتۈن ئۆمرىڭىزنى مىللەتكە بېغىشلىغان، شەخسى تۇرمۇش، كىچىك ئائىلە بىلەن ئۆزىڭىزنى چۈشەپ قويمايدىغان كىشى ئەمەسمىدىڭىز؟... » ئەدىبەنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكى سوئاللىرى ئۇنى تەمتىرەپ قويغانىدى. ئۇنىڭ ئاشۇ نۇرلۇق بىر جۈپ كۆزى تەۋپىقتە كۆپ قېتىم ئۈمىدلىك تىكىلگەن، ياش دۇردانىسىنى لىغىرلىتىپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئىلتىجا قىلغانىدى. تەۋپىق دەسلەپ قىزنى بىردەملىك ھېسىياتقا بېرىلىپ كېتىۋاتقان بولسا، بۇ خىلدىكى يولداشلىقنىڭ ئاخىرى ياخشى چۈشمەيدۇ. دەپ ئويلاپ ئۆزىنى تاتقان بولسا، كېيىن گەرچە قىزنىڭ چىن سۆيگۈسى ئىسپاتلانغا بولسىمۇ بۇ مەزگىلدە ئۇ «تۇرك گەنجىلەر بىرلىكى»گە قاتناشقان، سىياسىي جەھەتتىن پىشىپ يېتىلگەن، مەلۇم سىياسى غايىگە ئىگە بولۇپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەدىبەنىڭ يوغان كۆزلىرىنى مۆلدۈرلۈتۈپ

تـــۇرۇپ قىلغـــان ئىلتىجاســـى يەنە رەت قىلىنغانـــدى. ئەمـــدىلىكتە ئـــۇ ئۆيلۇنـــۇش ئالدىـــدا تۇرۇبـــۇاتاتتى. لـــېكىن ئاشـــۇ ئىلتىجـــا قىلغـــۇچىغـــا ئەمەس، پۈتـــۈنلەي يـــات بىرســـىگە ئۆيلـــۈنەتتى. بـــۇ هـــال ئۇنـــاڭ يـــۇرىكىنى مۇجـــۇۋاتاتتى...

تەۋپىق كـــۈندۈزى ئـــۆخلاپ قالغـــان كىشـــى هېلـــى تـــۇرىمەن، مانـــا تـــۇرىمەن دەپ چـــالا ئـــۇيقۇلـــۇق يېتـــۈەرگەنـــدەك، ئـــۆزىنى خيـــال بېســـۈپلـــېپ، بـــىردىن قـــۇتۇلســـا يەنە بـــىرى ئـــاۋارە قىلىۋاتقـــانلىقىنى چـــۈشـــۈنـــۈپ قەتئـــى قارارغـــا كەلگەنـــدەك بېشـــىنى سىلكـــۈبتـــېپ، قوشـــۇمســـىنى تـــۇرۇپ تـــۇرۇپ كـــىرىلـــېپ قويدى. ئـــانـــدىن سومكىســـىدىن خاتىرىســـىنى چىقىـــرىـــپ، يېقىنـــدىن بېـــرى يـــۇرت ئـــارىلاش جەريانىدا يېزىۋالغان نەرســـىلەرنى كـــۆرۈشـــكە باشـــلىدى. ئـــۇنـــداق قىلمىغانـــدا خيـــالىنـــىـــاڭ تويـــۇق يولغـــا ئېلـــېپ كېتـــىدىغانلىقىغا كـــۆزى يېتـــېپ قالغانىدى.

تەۋپىـــق ئەنە شـــۇنداق بېرىلـــېپ كەتكەنلىكـــى ئـــۇچـــۇن ئاكســـىنـــاڭ قايتـــــېپ كەلگىنـــــى تـــۇڭـــــۇل، زوربخانىنـــــاڭ ئاللىقايـــــاقتىكى مېهمانـــدارچىلىقتىن قايتـــېپ كېلـــېپ، بالىلارنـــاڭ غەلـــۇە قىلىشـــىنى چەكـــــلەپ، جـــــىم- جىتلىقنـــــى ســـــاقلىغان هالـــــدا تاماققـــــا تـــۇتـــــۇش قىلغانلىقىنىمۇ تـــۇيماي قالغان ئىدى. شـــۇڭا غېنـــى ئـــۇنى تاماققا چاقىرىـــپ كـــىرگەندە بەكلا هەيران قالدى:

ـــ نېمە تاماق؟ «ئېچىـــل داســـتىخان» يوقتـــۇ، بـــۇ يەردە؟ ـــ دېـــدى ئـــۇ ۋە غېنىنـــــاڭ ئارقىســـــىدىن ئەگىشـــــېپ كـــــىرگەن پـــــاتـــمەنى كـــۆتـــۇرىۋېلـــــېپ هويلىغـــا چىقتـــى. ئـــۇ چىقـــېپ كېلىۋېتـــېپ يەنە،ـــ قانـــداق ۋاقىتتـــا پەيـــدا بولدىڭلار، نېمىشقا مەن تويمۇدۇم؟ـــ دەپ سوراشنى توختاتمىدى.

بـــالىلار تاغســـىنـــاڭ ئىنتـــايىن چارچـــاپ كېتـــىدىغانلىقىنى چـــۈشـــۈنـــۈپ قېلىشـــقانىدى، شـــۇڭا ئىلگىرىكـــىدەك ئۇنىڭغـــا يامىشـــېپ ئـــۇنى تېخمـــۇ هارغـــۇزىـــدىغان شـــوخلۇقلارنى قېلىشـــماي ئەدەب ســـاقلاپ ئولتـــۇرۇشـــتى، زوربخانىنـــاڭ ئـــۇلارنى «مـــوللام مۇشـــۇك» قىلـــېپ چىقىـــش ئـــۈچـــۇن قانچىلىـــك ئەجـــر قىلغـــانلىقى چىقـــېپ تـــۇراتتى. ئەمـــمـــا بـــالىلار، تاغىســـى هەر قـــانچە

هېرىپ كەتسەمۇ تاماقتىن كېيىن دۇتار چېلىپ، نەغمە قىلىپ بەرمەي قالمايدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. شۇڭا ئۇلار ئالاھىدە خوشال ئىدى.

نىزامىددىن ئائىلىسى ئاۋالقىدەك جەم بولۇپ تاماققا ئولتۇرۇشتى.

2

قۇمباغ مەسچىتى تەرەپتىن ئىزچىلار مەزىنى قۇربان جاپپارنىڭ يېقىملىق ئەزەن ئاۋازى ئاڭلانغان چاغدا تەۋپىق ئاللىقاچان بويامەتتىن كېلىپ سەپەر تەييارلىقىنى قىلىپ بولۇشقا ئۇلگۈرگەنىدى. ئۇ سەپەردە لازىم بولىدىغان دەپ قاراپ بەزى دورىلارنى سومكىغا قاچىلىدى. ماتېرىيال سومكىسىغا خەت يېرىش ئۈچۈن كېسىپ تەييارلانغان قەغەزلەرنى سالغاندىن باشقا ئىزچىلار دەم ئالغاندا ئاستىغا قويۇپ ئولتۇرۇدۇغان لاتا قەغەزدىنمۇ يېتەرلىك ئېلىۋالدى. ئاندىن نامازغا چىقتى.

نامازدىن كېيىن ئىزچىلار ۋە بىر قىسىم مۇئەللىملەر رۇشتى مەكتەپ ھويلىسىدا تەق بولدى. ئۇلارنىڭ سېپى ئىلگىرىكى دارىلمۇئەللىمىنىڭ قەشقەرگە جابدۇنغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سېپىگە قارىغاندا تېخىمۇ رەتلىك، تېخىمۇ جەڭگىۋارىدى. چۈنكى ئۇلار بۇ ۋاقىت ئىچىدە تېخىمۇ كۆزى ئېچىلغان، ساپاسى ئۆسكەن ئىدى. ئۇلار كىشىنى روھلاندۇرىدىغان «ئىزچىلار مارشى»نى ياڭرىتىپ رۇشتى مەكتەپ ھويلىسىدىن قوزغالغاندا خۇددى بۇلتۇر كۈزدە دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنى ئۇزۇتۇۋېتىۋالغاندەك خەلق توپى كوچىلارنى قاپلاپ، سۆيۈملۈك ئادەملىرىنى ئۇزۇتۇۋېتىشتى.

— ئىزچى باللىغا ئاق يول بولسۇن!

— ئەپەندىلەرگە ئاق يول بولسۇن!

— مەمتىلى ئەپەندىگە ئاق يول بولسۇن!

— . . .

ـــ ئامىن!..

كىشىلەر توپىنىڭ خىلمۇ-خىل ۋاڭ چۈڭلىرى ئارقىسىدىن بىر ئېغىزدىن چىققان سادا سەھەرنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ ياڭراپ كەتتى. بۇ سادا مورىلاردىن چىقىۋاتقان تېزەك پۈرىقى ئارىلاش تۇتۇنلەردىن تۇمان ھاسىل قىلىپ، ئۇستىلىرىگە ئاقۇش يوپۇق ياپقان يېزىلارغا بىر تۇتاش ئاڭلانغاندەك بولدى.

ئىزچىلار بۇيۇك بۇغراخانىڭ قەدىم جايى-ئەزىم مەشھەتتىن چىقىپ تېجەن، بۇيامەتلەرنى ئارىلاپ ئاچيىاردىن ئۆتۈپ تۆرت يۇرت[1]قا چىققاندا ئاندىن قويىاش كۆز قاماشتۇرۇدىغان نۇرلىرىنى يېزا ئۇيلىرى ۋە بوستانلىقلار ئۇستىدىن چېچىشقا باشلىدى. ئىزچىلار تېتىر، مېيى يېزىلىرىنى ئارىلاپ، تاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىدىكى قەدىمى ھارۋا يولى بىلەن ئۇستۇنئاتۇشقا قاراپ مېڭىشتى.

ئۇلار ئىلگىركىدەك يۇرت ئىچى بىلەن ماڭغاندا ناخشا ياڭرىتىپ، بارابان، سۇنايلارنى چېلىپ ئۆتتى، سايى ۋە ئۇزۇڭ ئارىلىقلاردا ئىختيارى مېڭىشتى. تەۋپىق ئۆزىنىڭ ئېتىغا سەپەر لازىمەتلىكلىرىنى ئارتقان بولۇپ، ئۆزى پىيادە ماڭغان ئىدى. ئۇ بۇنداق چاغلاردا زادىلا ئاتقا مىنمەيتى. مېيىدىن ئۆتكەندىلا ئۇزۇنغا سوزۇلغان سايى باشلىناتتى. بۇ چاغدا قويىاش قىزىتىشقا باشلىغان بولۇپ، سايى تاشلىرىمۇ ھارارەت چېچىشقا باشلىغانىدى. تەۋپىق ئىزچىلارغا يول جاپاسىنى ئۇنتۇلدۇرۇش ئۈچۈن لەتىپە ۋە مەسەل ئېيتىپ بېرىپ، كەيپىياتنى جانلاندۇرۇۋەتتى. شۇنداق قىلىپ ھارغانلىقلىرىنى ھىس قىلغىچىلا ئۇستۇنئاتۇشنىڭ ئەڭ شەرقىدىكى كەنىت تاقۇتقا يېتىپ كەلدى.

بۇ يەردە دەم ئېلىش بىلەن بىرگە يۇز كۆزلىرىنى يۇيۇپ، سەپەر چاڭلىرىدىن تازىلىنىپ جەڭگىۋار ھالەتكە كەلدى. يېقىن ئەتراپقا

---

[1] قومالتاغنىڭ شىمالىي ئېتىكىگە جايلاشقان تېتىر، مېيى، لەنگەر، كۆكۈل يېزىلىرى ئومۇمىلاشتۇرۇلۇپ تۆرت يۇرت دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ــ ئاپتور.

ئاللىقاچان داڭقى كەتكەن«مەمتىلى ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئىزچىلىرى» بۇ يەردىمۇ ياخشى قارشى ئېلىنىدى. ئائىلىلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بولۇشقا پاي ـ پىتەك ئىدى. بىرسى يۇز يۈيۈشقا سۇ، ئاپتۇ. چىلاپچا، بىرى ئۈسسۈلۇق چاي، قېتىق، يەنە بىرلىرى ئۈستۈنئاتۇشنىڭ داڭلىق خۇۋەينە ئۇرۇكلىرىنى ئېلىپ چىقاتتى. خۇۋەينە ئۇرۇك كېيىن پىشاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۈستۈنئاتۇشنىڭ ھاۋاسى سالقىنراق بولغاچقا بارلىق مۇئىلەرنىڭ پىشىش مەزگىلى گەرچە باشقا جايلاردا ئاللىقاچان ئۇرۇك پىشىپ تۈگىگەن بولسىمۇ، بۇ يەردە راسا تۆكمە ۋاقتى ئىدى.

ئىزچىلار ئۇيغۇر مېھمان دوستلىقىنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئۆز ئۆيلىرىدىكىدەك ئەركىن ئازادە غىزالىنىپ ۋە دەم ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىكساق كەنتىگە قاراپ ئاتلاندى. تەۋپىق بۇ يەردىن بىر ئىزچىنى ئېكساق مەكتەپكە ئالدىن ماڭدۇرۇۋەتتى. ئۆزى بولسا ئانا مەكتىپى، شۇنداقلا ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ بۆشۈگى بولغان مەكتەپنى كۆرۈش تەقەززاسىدا يانماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەيۋەتلىك سېپى ناغرا، سۇناي، بارابانلارنى چېلىپ، ناخشىلار ياڭرىتىپ ئېكساق كەنتىگە كىرىپ كەلگەندە ئۇلار قارشىدىن ئىستىقبالغا چىققان ئۇستۈنئاتۇش ئىزچىلىرىنىڭ سېپى كۆرۈندى. گەرچە ھازىر تەتىل ۋاقتى بولسىمۇ باشقا بارلىق مەكتەپلەردىكىگە ئوخشاش ئېكساق مەكتەپتىمۇ ئىزچىلارنىڭ پائالىيىتى توختىمىغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشى بىلەنلا ئۇستۈنئاتۇش ئىزچىلىرى جايىدا توختاپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئۆتۈپ، قارشى ئالغۇچى ھۆرمەت قاراۋۇللىرىدەك تەرتىپتە تىزىلىپ تۇرۇشتى. ئېكساق خەلقىمۇ ئۆي- ئۆيىلەردىن چىقىپ ناغرا، سۇناي بىلەن يۇرتقا كىرىپ كېلىۋاتقان ھەيۋەتلىك سەپنى تاماشا قىلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى قېرىنداش ئىزچىلار قاتارىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بوشلۇق بىلەن ئۆتۈۋاتقانىدا قارشى ئالغۇچىلار سېپىنىڭ بېشىدىكى

مۇئەللىملەر مەمتىلى ئەپەندىگە قاراپ قۇچاق ئېچىپ كەلدى. بۇلار يېڭى مۇدىدا كېيىنگەن، تەۋپىقچە ئوخشاش روھلۇق، ئېكسترا مەكتەپنىڭ مۇئەللىملىرى، ئۇستۇنئاتۇش ئىزچىلىرى تەربىيىچىسى تۇرسۇن ئەپەندى، تەلئەت ئەپەندى قاتارلىقلار ئىدى.

ئۇستۇنئاتۇش ئىزچىلىرى مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى ئۆتۈپ بولغان ھامان ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۆز سەپلىرى بويىچە يۈرۈشتى، ئۇلار شۇ تەقلىتتە ئېكسترا مەكتەپ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. ئېكسترا مەكتەپ ھويلىسىدا بىر قىسىم مۇئەللىملەر ۋە خەلق ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرۇشقان ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىزچىلىرى خەلق دائىرە قىلىپ ئوراپ تۇرغان مەيدانغا كىرىپ مەش ماھارىتى كۆرۈسۈتۈشكە باشلىدى. ساھىپخانلار ۋە ئاممىا ئۇلارنىڭ ماھارەتلىرىنى زور دىققەت بىلەن كۆرۈشتى. ئارقىدىن ئۇستۇنئاتۇش ئىزچىلىرى ماھارەت كۆرسۈتۈشكە باشلىدى. ئاندىن ئىككى تەرەپ ئىزچىلىرى مەيدانغا سەپ بولۇپ تۇرۇشتى. ئېكسترا مەكتەپكە ۋاكالىتەن تۇرسۇن ئەپەندى قارشى ئېلىش سۆزى قىلدى. ئارقىدىن تەۋپىق ساھىپخانلارغا رەھمەت ۋە دوستلۇق ئىزھار قىلىش ئۈچۈن سۆزگە چىقتى.

ــ ۋەتەنداشلار،ــ دېدى ئۇ ۋەزىنلىك ئاھاڭ بىلەن سۆز باشلاپ،ــ ئېكسترا مەكتەپ مىللىتىمىز ئۈچۈن پەننىڭ بۆشۈكى بولغانىدى. بۇ بۆشۈك نۇرغۇن بۇۋاقلارنى ئۆستۈردى؛ ئېكسترا مەكتەپ، مىللىتىمىزنىڭ ئىلىم- پەن بېغىدىكى تۇنجى كۆچەت ئىدى. ئۇ نۇرغۇن مېۋە بەردى. بىز ئۇنىڭ ئۇرۇقلىرىنى ۋەتىنىمىزنىڭ نۇرغۇن جايلىرىغا تىكتۇق، يېڭى باغلار ئەھيا قىلىندى. ئىشىنىمىزكى، ئەمدى بىزنىڭ بۇ كۆچەتلىرىمىز چاتىغانغا، سۇندۇرغانغا تۆگىمەيدىغان بولدى. گەرچە ئۇ چۆلدىكى توغراقتەك ئىشەنچسىز زېمىندا بولسىمۇ، زامان ئوتۇنچىلىرىنىڭ كېسىپ قالغىنىغا تۆگىمەيدىغان، سۇسىز، پەرۋىشسىز قالغىنىغا قۇرىمايدىغان چىدامغا ئىگە!...

تەۋپىقنىڭ نۇتقى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار دەم ئېلىشقا

قويۇۋېتىلىدى. قېرىنداش ئىزچىلار ۋە مۇئەللىملەر گويا ئۇزۇن يىللىق قەدىناسلاردەك دوستلۇشۇپ كېتىشتى.

شۇ كۈنى ئېكسكاۋاتور مەكتەپتە مېھمانلارنىڭ شەرىپىگە كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈلدى ۋە زىياپەت بېرىلدى. مەكتەپ مۇدىرى ئەنۋەر ئەپەندى قىسقىچە سۆز قىلدى. تەۋپىقمۇ ئۇنىڭغا جاۋابەن سۆز قىلىپ:

ــ... ئېكسكاۋاتور مەكتەپ مېنىڭمۇ ئانا مەكتىپىم، بۇ مەكتەپ قانچىلىغان مۇنەۋۋەر ئوغۇللارنى ۋەتەن ۋە مىللەت ئۈچۈن يارامليق ئادەم قىلىپ چىقاردى، ئۇ بۈنىڭدىن كېيىنمۇ نۇرغۇن ئىقتىدار ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرىدۇ. مەن ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيىتىنىڭ بۇ بۆشۈكىگە، ھەم بۇ يەردىكى مۇئەللىملەرگە، تەلەبىلەرگە، ئېھتىرام بىلدۈرىمەن،... ــ دېدى.

ئۇنىڭ قىسقىچە سۆزى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئابدۇراھمان شائىر ئۆزىنىڭ بىر پارچە شېئىرىنى دىكلىماتسىيە قىلدى.

ئىزچىلار ئۇ كۈنى ئېكسكاۋاتا قونۇپ، ئەتىسى يەنە ئېكسكاۋاتور خەلقىنىڭ داغدۇغۇلۇق ئۇزۇتۇشىدا بىلەن داۋاملىق يۈرۈپ كەتتى. ئۇستۈنئاتۇش يېزىسىنىڭ يول ئۇستىدىكى كەنتلىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، داراتاغ تىزمىسىنىڭ ئەڭ شەرقىي ئۇچىغا يېقىن جايلاشقان توقاچلا كەنتىدە دەم ئالدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ياش، ئۇنىڭ ئۇستىگە كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق بولغاچقا ھەقىقەتەنمۇ ئۇزۇن يول بېسىشتى.

تەۋپىق دەم ئېلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ شۇ يەرلىك دېھقانلاردىن سەپەر ئۇستىدىكى ئۆتەڭلەر، يول ئەھۋالى، مەنزىل ئارىلىقى، داراتاغ تىزمىسى ھەققىدە سوراپ، بىر مۇنچە نەرسىلەرنى بىلىۋالدى. دەم ئېلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ۋاقىت توشقان ھامان ئىزچىلار قوزغۇلۇشتى. توقاچلا خەلقىنىڭ مېھماندوسلۇق بىلەن قىلغان ئىلتىپاتلىرىغا رەخمەت ئېيتىپ، يولنى داۋام قىلىشتى.

توقاچلادىن چىققاندىن تاكى توققۇزاقنىڭ مۇش يېزىسىغىچە بولغان 50 چاقىرىم ئارىلىق ئىككى تاغ ئارىسى بىلەن سوزۇلغان چۆل ئىدى.

بۇ بىر مەنزىلنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىراق دار تاغ تىزمىسىنىڭ جەنۇبى

ئېتىگىدە سۆگەت بۇلاق دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئۆتەڭ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ بۇگۈن يەتمەكچى بولغان مەنزىلى شۇ يەر ئىدى.

توقاچلا ئارقىدا قالغان ھامان غەپ تەرەپكە قارىغاندا تاكى ئۇيۇقچە سوزۇلغان غىڭ سايى ھوھولداپ ياتاتتى. گويا ئۇچ- چېكى يوقتەك تۇيىلىدىغان چۆلنىڭ جەنۇپ تەرىپىدە توپا تاغ تىزمىسى پاراللىل سوزۇلۇپ ياتاتتى. مەشھۇر«توققۇز ھوجرا » مۇشۇ توپا تاغنىڭ شەرقى ئۇچىغراق تۇغرا كىلىدىغان قىياغا جايلاشقان بولسا، دارا تاغ تىزمىسىدىمۇ قەدىمى ئىزلار كۆپ ئىدى. بۇ ئككى تاغ ئارىسىدىكى ساينىڭ ئوتتۇرسىدا مۇش بىلەن ئۇستۇنئاتۇشنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان قەدىمى ھارۋا يولى بار ئىدى.

ئىزچىلار ئانچە بىلىنمەي كەتمەيدىغان، بەزى جايلىرى ھەر قېتىملىق كەلكۈندە بۇزۇلۇپ ۋە ئورنىنى ئۆزگەرتىپ تۇرىدىغان يول بىلەن گاھ ئوڭ تەرەپتىكى تاققا يېقىنلىشىپ، ئاھ سول تەرەپتىكى تاققا يېقىنلىشىپ ئالغا قاراپ كېتىشتى. غەرپ تەرەپكە قىشايغان قويياش ئۇلارنىڭ باش ئۇستىدە قىزىپ، سۇسىز چۆل سەپرىنى تېخىمۇ قىينىلاشتۇرماقتا ئىدى...

دارا تاغ تىزمىسىدىكى چوققىلار كۆكۈش قارا رەڭدە، گويا سانسىز مۇنارىلاردەك ياكى پولات نەيزىلەردەك تىك ۋە ئۇچلۇق ئۇچلىرى بىلەن بولۇتلارنى تىرەپ تۇراتتى . بەزى چوققىلار بىر تەرىپى قارا بىر تەرىپى قىزىرىپ تۇرغان بۇلۇتلارنى«تېشىپ ئۆتۈپ» بۇلۇتلار ئارىلىقىدىكى كۆك ئاسمان سەتھىدە تېخىمۇ ھەيۋەت كۆرۈنەتتى.

بىر چوققىنىڭ قاق بېلدە ئالقانچىلىك قارا نوقتا كۆرۈندى. چوققا بۇ يەردىن كەم دىگەندىمۇ 20 چاقىرىم كېلەتتى. ئىزچىلار ۋە ياكى مۇئەللىملەر ئاشۇ قارا نوقتا ھەققىدە بەس- بەس بىلەن مۇنازىرە قىلىشىپ كېتىشتى.

ــ ئۇ ئالدى تەرەپتىكى تاغنىڭ ساينىسى،ــ دېدى بىرى.

ــ نېمە؟ كۇن مەغرىپتە، قارا نۇقتا تاغنىڭ مەشرىق يۈزىدە تۇرسا

نەنىڭ سايىسى چۈشىدىكەن؟

ــ بۇلۇتنىڭ سايىسى ئوخشايدۇ.

ــ بۇلۇتنىڭ سايىسى بولامدۇ، نىمىنىڭ سايىسى بولسا تاغنىڭ مەغرىپ تەرەپتىكى يۇرۇنگە چۈشىمەي، مەشرىق تەرەپتىكى يۇرۇنگە چۈشەمدۇ؟ ھازىر كۈن قايسى تەرەپتە؟! ــ ئۇنىڭ ئاۋازى زەردىلىك ئاڭلاندى.

ــ مېنىڭچە بۇ ئۆڭكۈر، ــ دېدى ئابدۇراھمان، ــ يا بولمسا بىر غارنىڭ ئاغزى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ قىزغىن پاراڭلىرىغا قۇلاق سېلىپ، ئۇلارنىڭ خىلمۇ-خىل تەسەۋۋۇرلىرىدىن ھوزۇرلۇنۇپ كۈلۈپ كېتىۋاتاتتى. ئەمەت مەخسۇم ئۇنىڭدىن سوراپ قالدى.

ــ ئەپەندىم سىزنىڭچە ئۇ نېمە؟

ــ مەن سىلەرنىڭ مۇنازىرەڭلارغا ئارىلىشىش سالاھىيىتىگە ئىگە ئەمەس، ــ دېدى. تەۋپىق كۈلۈپ.

ــ نېمىشقا؟ ــ ئابدۇراھمان شائىر ھەيران بولۇپ سورىدى.

ــ بۇ خۇددى ئوغۇرلۇقچە ئىمتىھان سوئالىنى كۆرۈۋالغۇچىنىڭ ئىمتىھاھانغا قاتنىشىش سالاھىيىتى بولمىغاندەك، شۇنداقلا بۇرۇن دەپ سالسا قىزىقى بولمىغاندەك بىر ئىش، ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

ئىزچىلار يەنە ھەيران بولۇپ بىر-بىرىگە قارىشىپ قالغانىدى، ئابدۇراھمان ئەڭ ئەۋەل چۈشۈنۈپ:

ــ ھە، سىز، ئۇنىڭ نىمىلىكىنى بىلمىدىكەنسىز، دە؟ ــ دېدى ۋە سورىدى، ــ بىزگىمۇ سۆزلەپ بېرەرسىز.

ــ شۇنداق، يىگىتلەر، مەن ئۇنى بىلىۋالغان، يەنە كېلىپ بالدۇرراق ئەمەس، تېخى ئاشۇ توقاچىلادا دەم ئالغان چاغدىلا بىر دېھقان بىلەن پاراڭلاشقانىدىم. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ئاشۇ كۆرۈنگىنى مەھرايقا ئوخشاش نەرسىكەن، يەرلىك خەلقمۇ ئۇنى «مەھراپ» دەپ ئاتايدىكەن، ئۇ يە غارنىڭ ئاغزى ئەمەس، يە ئۆڭكۇرنىڭ ئاغزى ئەمەس، چوڭقۇرلىقى، ئۇستىنىڭ ئەگمە شەكىلدە كېلىشى مەھرايقىلا ئوخشايدىكەن. رىۋايەت قىلىنىشچە

بىر ئۇلۇغ زات ئاشۇ «مەھراپ» تا نامىز ئوقۇپتىكەنمىش.

ــ ئەگەر ئۇ راست مەھراپ بولغاندا بەك چوڭ مەھراپ بولۇدۇغۇ، ــ دېدى ئابدۇراھمان، ــ شۇنچە يىراقتىنمۇ كۆرگىلى بولۇۋاتقان ئىكەن، ئۇ جەزمەن پەۋقۇلئاددە چوڭ بولۇدۇ ـ دە!

ــ شۇنداق، ئوغلۇم، ئۇنىڭ شۇنچە يىراقتىن، يەنە كېلىپ بىر مۇنچە تاغ ـ ئىدىرلارنىڭ ئۈستىدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇشى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەسكەن. ئاڭلىشىمچە ئۇ يەر جىلغا ئىچىدىكى يەر يۈزىدىن يۇز گەزچە، ئىگىزدە، تاغ چوققىسىدىن ھەم شۇنچىلىك پەستە ئىكەن، يەنە كېلىپ بۇ يەر، يەر يۈزىدىن تاغ چوققىسىغىچە توقسان گىرادۇس تىك بولۇپ، ئۇچار قاناتلاردىن باشقا جانلىقلارنىڭ چىقىشى تەسەۋۋۇرغىمۇ سىغمايدۇ. «مەھراپ» نىڭ ئۆزىمۇ 10 ـ 20 گەزچە بار ئوخشايدۇ.

ــ ئۇنداقتا ئۇ «مەھراپ» نى قانداق كارامەتچى ئادەم ياسىغاندۇ؟ كىممۇ ئۇ يەرگە چىقالىسۇن؟

ــ گەپ شۇ يەردە.

ــ تەبىئىي شەكىللەنگەن بولسا كېرەك، ــ دېدى ئابدۇراھمان.

ــ مەنمۇ ئۇنىڭ جايلاشقان ئورنىغا قاراپ ئادەم چىقالىشىغا ئىشەنگىم كەلمىدى، بىراق، كىشىلەردە ئۇنى بۇرۇنقى ئادەملەر ياسىغان دېگەن ئېتىقاد بارىكەن، شۇنى نەزەردە تۇتقاندا نەخ مەيداننى كۆرۈپ ئاندىن بىر نېمە دېمىسە، دۇرۇس بولمايدۇ[1].

ــ بىز ئۇ يەرنى تەكشۈرۈپ كۆرمەمدۇق؟ ــ دەپ قىزىقتى سابىت.

ــ ياق، ئوغلۇم، بۇ قېتىم مەنزىلىمىز ۋە سەپەردىكى مەخسىدىمىز ئۇ ئەمەس، ئۇ يەرنى تەكشۈرۈشكە بۇنداق چىققىلى بولمايدۇ. ئەمما بۇ ئىشنى يېقىن كەلگۈسىدە چوقۇم قىلىمىز. ۋەتىنىمىز زېمىنىدىكى تاغ ـ ئىدىرلاردا سىرلىق نەرسىلە ئاز ئەمەس، ھەممىسىنىڭ سىرىنى سىلەر

[1] مۇئەللىپ 1985ـ يىل 24ـ25ـ مايدا مەزكۇر تاققا چىقىپ زىيارەت قىلغانىدى. بۇ جەريانىدا خەلق ئارىسىدىكى گەپلەرنىڭ ئەپسانە ئىكەنلىكىنى، «مەھراپ»نىڭ ۋولقان كۆپۈكچىلىرىنىڭ يېرىلىشىدىن شەكىللەنگەنلىكىنى جەزملەشتۇرۇپ قايتىقانىدى. ــ ئا.

ئاچىسىلەر. مۇشۇ تاغ ھەققىدە تېخى نى ـ نى ئاڭلىغۇلۇقلار بار. بۈنى بىز بۈگۈن قونۇدۇغان سۆگەت بۇلاقنى بارغاندا ئاڭلايسىلەر، ــ تەۋپىق جىددى پوزىتسىيىسىدە، ئەمما مۇلايىم ئاۋازدا شۇنداق دېدى.

بۇ چاغدا ئۇلار جىگدە بۇلاقنا يېتىپ كەلگەنىدى. جىگدە بۇلاق دارا تاغ ئېتىكىدىكى دەسلەپكى يېشىل نۇقتىدى. ئۇ گويا بىر يوغان قارا تون ئۈستىدىكى يېشىل تۇگمىگە ئوخشايتتى. مۇشۇ چەكسىز قاقاس ساي ۋە گىياھ ئۈنمەس ئۈيۈل تاشلىق تاغلار بىلەن قاپلانغان مۇھتتا ئۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر مۆجىزە ئىدى. بۇ يەردە جىگدىلىك بولغاچقا شۇنداق نام بېرىلگەنمۇ قانداق، ھەر ھالدا ئىسمىنىڭ نېمە بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، بۇ يەر چوپانلارنىڭ ئەڭ ياخشى تۇرالغۇلىرىدىن بىرىدى.

ئىزچىلار بۇلاق سۈيىدىن قېنىپ ئىچۈپلىشقاندىن كېيىن يەنە سەپىرىنى داۋام قىلدى. قوياش دارا تاغنىڭ تىك چوققىلىرى ئۈستىگە بېرىپ قالغانىدى. شۇڭا تاغ چوققىلىرى تېخىمۇ ھەيۋەت، تېخىمۇ تىك، تېخىمۇ ئۇچلۇق، تېخىمۇ سۇرلۇك قارا رەڭدە كۆرۈنەتتى. تاغنىڭ قاپ بېلىدىكى «مېھراپ» بارغانسېرى يوغانراق ۋە تولۇقراق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئىزچىلاردا تاغ ھەققىدىكى قىزىقىش ئېشىپ، ھەر بىرى تاغ ھەققىدە ئاڭلىغان قىزىق پاراڭلىرىنى، ئەپسانىلەرنى سۆزلەپ باردى. شۇڭا سەپەرنىڭ ھارغىنلىقىمۇ بىلىنمەي سۆگەت بۇلاققا يېقىنلىشىپ قېلىشتى.

بۇ چاغدا يول سول تەرەپكە ئۆتكەن بولۇپ، دارا تاغ تەرەپتىن يىراقلىشىپ قالغانىدى. ئوڭ تەرەپتە ـ تاغ ئېتىكىدىكى پاكار- پاكار ئىدىرلار ئارىسىدا ياپ- يېشىل بوستانلىق كۆرۈنۈش بىلەنلا ئۇلار كەلكۈن ئېقىپ كەلگەن ساي بىلەن ئاشۇ يېشىللىق تەرەپكە بۇرۇلۇپ كېتىشتى. شۇ چاغدىلا ئۇلار ھەم ھېرىپ، ھەم ئېچىپ كەتكەنلىكلىرىنى ھېس قىلىشتى. پادىچى ئىتلىرىنىڭ قاۋاشلىرى گويا ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا چىققان قەدىردان كىشىلىرىدىن بىشارەتتەك، ئۇلارنى ئۆز ئۆيلىرى ئىللىق قوينىغا تارتىپ تۇرغاندەك كۆڭۈللۈك تۇيغۇ پەيدا بولدى.

سۆگەت بۇلاقتا ئىككى ئائىلە بارىدى. بۇنىڭ بىرى قىرغىز ئائىلىسى، يەنە بىرى ئۇستۇنئاتۇشتىن كېلىپ ئورۇنلۇشۇپ، قالغان ئۈيغۇر چارۋىچى ئىدى. ھەر بىرسىنىڭ بالا- چاقىلىرى بىلەن قوشقاندا بۇ يەردە ئون نەچچە جان ياشايتتى.

ئىزچىلار سۆگەت بۇلاقنىڭ پاكار ۋە ئىنچىكە پەخشى تام بىلەن ئىھاتە قىلىنغان دائىرسىدىن يېشىللىق ئىچىگە كىرىپ كەلگەندە گويا ئۇزۇن مۇددەت يات يەرلەردە بۇيۇن قىسىپ يۈرگەن بالا ئانا ھۇزۇرىغا قايتىپ كەلگەندەك، چىم قاپلىغان چىمەنلىكتە مولالاق ئېتىشىپ، بۇلاق سۇلىرىنى بىر- بىرىگە چېچىشىپ، يايراپ كېتىشتى. بۇ ئاجايىپ قوشۇندىن ھەيران بولغان چوپان ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى بىر خىل كىينىگەن، چاچ قويغان بۇ بىر توپ ياشقا قارىشىپ قالدى. تەۋپىق دەرھال چوپانىنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالام قىلدى ۋە ئۆزىنى تونۇشتۇردى. ھەمىشە يېنىدىن ئايرىمايدىغان خۇرۇم سومكىسىدىن تاتلىق- تۇرۇملەرنى ئېلىپ چوپانىنىڭ بالىلىرىغا بەردى.

ــ تاغا، بۇ كىيكچاقلارنىڭ ئوينىقلاپ كەتكىنىنى قارامۇ، ــ دېدى تەۋپىق ئىزچىلارنى چوپان بوۋايغا كۆرسۈتۈپ، ــ ياشلىق قانداق ياخشى ھە! بولمىسا ھېرىپ كەلگەن سەپەرچى دېگەن دەم ئالماي قىغنىتىپ يۈرەرمىدى.

تەۋپىقنىڭ ئېتىنىي باغلاش بىلەن بولۇۋاتقان بوۋاي بۇ يېقىملىق مېھمانغا قاراپ كۈلۈپ قويدى ۋە:

ــ مەيلى ئوينىۋالسۇن، ــ دېدى ۋە ئارقا تەرەپتىكى ئېغىلدا مال سېغىۋاتقان ئايالىغا ۋارقىرىدى، ــ ھاي، ئانىسى، ئىتتىكراق تەۋرە، مېھمانلارغا چاي قاينات، بول!

ــ ئاۋارە بولماڭ تاغا، بىز ئۆزىمىزلا قولمۇ- قول قىلىپ كېتىمىز، ــ دېدى.

تەۋپىق ۋە ئىزچىلارغا قاراپ يىغىلىش كوماندىسى بەردى:

ــ ھازىر... ئول! ــ چىمەنلىكە قىيغىتىۋاتقانلار دەرھال چوپانىنىڭ

ئىشىكى ئالدىدا جەڭگىۋار سەپ ھالىتىگە كەلدى، قۇربان ئىبراھىم، قۇربان جاپپار، ئەكبەر ئۇچىڭلار دەرھال چايغا تۇتۇش قىلىڭلار، ئابدۇراھمان، سەن ئوچ ئىزچىنى ئېلىپ، مال- ۋارانىنى ھەيدەپ كېلىپ جايلاشتۇرۇشقا قارىشىپ بەرگىن. قالغانلار ئېغىلنى قۇرۇقدىۋېتىپ دەم ئېلىپ ئولتۇرۇپ تۇرۇڭلار.

ئابدۇراھمان دەرھال ئوچ ئىزچىنى ئېلىپ چوپانىنىڭ چوڭ بالىسىنى يول باشلاتقۇزۇپ يۇرۇپ كەتتى.

ــ ئىنىم، نىملەر قىلىش كېرەكلىكىنى ئېيتىپ تۇر، كېچىلىك چۆپ تەييارلاش كېرەكمۇ؟ يەنە باشقا ئىش بولسىمۇ دە، ھە - ھۇ قىلىشىمىز، ــ دېدى ئۇ كېتىۋېتىپ، چوپانىنىڭ ئىتىمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ سوكۇلداپ مېڭىپ كەتتى.

چاي قاينىتقۇچىلار ھويلىدىكى ئوچاققا يوغان قازاننى ئېسىپ قولمۇ- قول چاي قاينىتىشقا كىرىشتى. يەنە بىر توپ ئىزچى قىرغىز چارۇچىنىڭ ئىشلىرىغا قارىشىپ يۈرەتتى. تەۋپىق ساھىپخانلارنى گەپكە تۇتۇپ ئىشىغا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن، ئىش تەگمىگەن ئىزچىلارنى باشلاپ سۆگەت بۇلاقنىڭ ھەممە يېرىنى ئارىلاپ كۆرۈشكە كەتتى. سۆگەت بۇلاقتىكى بېدىلىك ئەتراپىدا ئۆزۈمە دەرىخى كۆپ ئىدى، پىلىچىلىك ئوچۇن پىلانلانغانمىكىن، ئەيتاۋۇر ئۇزۇملىك بەرپا قىلىنغان ئىدى. بۇ دەشت چۆل ئىچىدىكى باغ ئىچىدە تەۋپىقنىڭ ئۇلانما تەسەۋۋۇرىغا تۇيۇقسىزلا تاھىر خەلپەت، ئۇنىڭ باغۋەنلىكى، ئارقىدىن ئىلمىي بىر باغۋەنچىلىك قوشۇنى تەربىيىلەپ چىقىلسا چۆللەرنىمۇ باغقا ئايلاندۇرۇش قاتارلىقلار كەچتى؛ ئارقىدىن تاھىر خەلپەتنىڭ بالىلارچە ساددىلىق ۋە سەمىمىيلىك بىلەن ئۆزىگە ئۇلاق ئۇلاشنى ئۆگەتكىنى كەچتى ھەم شۇئانلا «شۇ چاغدا ئۇلىغان ئۇلاقلىرىم نېمە بولغانكىن؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ دەرھال ئەتراپىدىن ئاللىكىمنى ئىزدەپ بويۇندىدى ۋە يېنىدىن نېرى بولمايدىغان سابىتقا كۆزى چۈشكەندە:

ــ ئېسىڭدە بارمۇ، بىز تاھىر خەلپەتنىڭ بېغىدا ئۇلاق ئۇلىغانىدۇق،

مېنىڭ ئۇ ئۇلاقلىرىم چىقتىمىكىن، خەۋىرىڭ بولدىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى. سابىت ئۇستازىنىڭ مۇشۇ ئۇزۇملىكتە ئۇلانما تەسەۋۋۇرىنىڭ نەلەرگە كەتكىنىنى تەخمىن قىلدى ۋە جاۋاپ بەردى:

ــ يېرىمى چىقىپتۇ، يېرىمى قۇرۇپ قاپتۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟ دېمەك مەندە باغۋەنچىلىك تالانتى يوقكەندە!؟

ــ نېمىشقا؟ خېلى- خېلى باغۋەنىڭ ئۇلاقلىرىمۇ شۇنداق بولۇدۇ، ئەپەندىم، يېرىمى چىققىنى مۇۋەپپىقىيىتىگىز، ــ دېدى سابىت سەممىيلىك بىلەن.

ــ شۇنداقمۇ؟ ئەمسە ھەر يىل ھەپتىشىپ تۇرسام بولغۇدەك، ــ تەۋپىق بالىلاردەك خوش بولۇپ كەتتى ۋە سابىتنىڭ زەبەردەست بەستىگە تايىنىۋېلىپ، چىمەنلىك ئەتراپىنى ئايلىنىشىنى داۋام قىلدى.

چىم بىلەن قاپلانغان يانتۇلۇقتىن نۇرغۇن ئۇششاق بۇلاقلار ئېقىپ چىقىپ، تۆۋەندە بىر ئېرىققا جەم بولاتتى. بۇ يانتۇلۇقنىڭ ھەممە يېرى ياپ- يېشىل جۇلالىنىپ تۇرغان چۆپلۈك ئىدى. تۆۋەن تەرەپ بولسا ئىككى موچە كېلىدىغان تېرىلغۇ يەر بولۇپ، ئۇ يەرگە بېدە تېرىلغان. ئېرىق بويلىرى، يېڭىدىن قويۇلغان سۆگەتلەر ۋە جىگدىلەر باراقسان بولۇپ كەتكەن، كۆڭۈلدىكىدەك سايا‌ھەت ئورنى بولۇپ قالغانىدى. بۇ چەكسىز دەشت بايا‌ۋان ئارىسىدىكى كىچىككىنە يېشىل ئارالنىڭ شىمال تەرىپىدە قىزغۇچ سېرىق توپىلىق ئىدرلىقلار، پەسرەك ئاق تاغلار، ئۇنىڭ ئارقىسىدا بولسا كۆكۈش قارا رەڭدىكى دارا تاغ تىزمىسى ئىدى. شەرق ۋە غەرب تەرەپلىرىمۇ تەدرىجى تۆۋەنلەپ كەتكەن يانتۇلۇق بولۇپ تاكى پاراللېل ياتقان ئىككى تاغ تىزمىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغچە بىر خىل تۆۋەنلەپ باراتتى.

ئۇلار بىردەمدىلا قارا‌سا‌ي ئۇستىدىكى مۇشۇ يېشىل«ياماق»نى ئايلىنىپ بولۇشتى. بۇ چاغدا چايمۇ قاينىغان، چوپانمۇ كەچقۇرۇنلۇق ئىشلىرىنى توگۈتۈپ، ئۆڭ ئالدىغا سېلىنغان ئۆچكە تېرىسى ئۇستىدە ئولتۇرغانىدى، چارۇچىلارنىڭ بالىلىرى بولسا ئەتراپتا چۇرۇدەپ ئولتۇرۇپ،

تاغلىقلارغا خاس قىزىقىش بىلەن مېھمانلارنى كۈزەتمەكتىدى. مالنى قايتۇرۇپ كېلىشكە كەتكەنلەردىن ئابدۇراھمان بىلەن پادىچى بالا ئايرىلىپ قالغان مالالارنى تاپقىلى جىلغا ئىچىگە ئىچكىرلەپ كىرىپ كەتكەن بولۇپ، تېخى قايتىپ كەلمىگەنىدى.

ھەر ئىككىسى ئائىلىلىك چارۋىچى ئىزچىلار سەۋەبىدىن ئوپچى داستىخانغا جەم بولۇشتى. خالىغانلار سۈتلۈك چاي، خالىغانلار قېتىق ئىچىشتى. شۇنداقلا كۈلكە چاقچاقلار، لەتىپە، تەمسىللەرنى سۆزلۈشۈپ شۇنداق كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشتىكى، مۇشۇ كىچىكىنە ئۆتەڭدە ياشاپ كېلىۋاتقان چارۋىچىلار بۇ مېھمانلارنى ئەۋەتكەن خۇداغا ھەمدۇ- سانا ئېيتىپ قالدى. پەقەت تەۋپىقلا ئابدۇراھماندىن ئەنسىرەپ ئىشتىھاسىز ئولتۇراتتى.

خۇپتەن بولدى. قۇربان جاپپارنىڭ زىل ۋە يېڭراق ئاۋازى بۇ خىلۋەت تاغ ئارىسىدا جاراڭلاپ ئەزەن ئېيتتى. ئاندىن ئىزچىلار بىلەن چارۋىچىلار تەۋپىقنىڭ ئىمامىلىقىدا خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇشتى. نامازدىن كېيىن تەۋپىق يەنىلا كەيپىسىز ھالدا ئۇن- تىنسىز بۇلاق تەرەپكە كەتتى. ئۇ بۇلاق بېشىدا ئولتۇرۇپ، يۈز-كۆزىنى يۇيۇپ كەچكى دىمقىتىن ئۆزىنى سەگىتتى. قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان قېرى ئۇرۇمە ئارقىسىدىن ماراۋاتقان تولۇن ئايغا قاراپ خىيالغا كەتتى.

ئالاھەزەل ئىككىسى سائەتلەردىن كېيىن، تولۇن ئاي قېرى ئۇرۇمنىڭ ئۈستىگە مىنەي دەپ قالغان چاغدا ئىتنىڭ قاۋغىنى، كۆپ ئۆتمەي ئۆي تەرەپتىن ئىزچىلارنىڭ ۋاڭ- چۈڭى ئاڭلاندى.

تەۋپىق ئالدىراپ تېز- تېز قەدەملەر بىلەن بۇ يەرگە كەلدى. ئابدۇراھمان ئېزىپ كەتكەن مالالارنى ئېلىپ كەلگەنىدى. پادىچى بالا مالالارنىڭ يا چىققىلى يا چۈشكىلى بولمايدىغان خەتەرلىك ئاسقا تېگىدە تۇرۇپ قالغىنىنى، ئۇلارنى ئېلىپ چىققىچە قانداق قىينالغانلىرىنى سۆزلەۋاتاتتى.

تەۋپىق ئۇ سۆزلەرگە قارىماي ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا، قۇربان جاپپارنى چاي

كەلتۈرۈشكە بۇيرىدى، ھەم يېنىكلەشكەندەك بولۇپ، ئۆزىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە غىزالاندى، ئۇ ئامان- ئېسەن قايتىپ كەلگەنلەرگە بىلىندۈرمەي قاراپ قويماتتى. ئابدۇراھمان خاتىرجەم كۆرۈنەتتى.

چايدىن كېيىن ئىزچىلار چاپسانلا ئۇيقۇغا كەتتى. تەڭپىق ئوچاق يېنىدا ئىككى پىشقەدەم بىلەن خېلى ئۇزاق سۆھبەتلەشتى. ئۇلار دارا تاغقا ئالاقىدار ھىكايىلەرنى سۆزلەپ بەردى.

چوپانناڭ سۆزلەپ بېرىشىچە مۇشۇ يېقىن ئەتراپتىكى جىلغا يېنىدىكى تەكشىلىكتە مۇڭغۇللارناڭ قەۋرىستانلىقى بار ئىكەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ يەردە مۇڭغۇل ئىستىلاسى دەۋرىدە قانلىق جەڭلەر بولغان ئىكەن. مۇڭغۇللارناڭ قەۋرىسى ئاشۇ جەڭدىن قالغانىكەن[①]. جىلغىناڭ ئىچىدە يەنە بىر ئۇلۇغ كىشىناڭ قەۋرىسى باركەن. ئېتىشلارغا قارىغاندا ئۇ زات سۇلتان سۇتۇقىناڭ ئۇرىقىدىن ئىمىش. كىشىلەر ئۇنى ھەزرەت موللام دەپ ئاتايدىكەن. سۆگەت بۇلاق ئاشۇ زاتنىڭ ئات باقارلىرى تۇرىدىغان يەر بۇلۇپ، ھازىرغا قەدەر ئاشۇ ئاتباقارناڭ ئەۋلاتلىرى بۇ يەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىپ كېلىۋېتىپتۇ. بۇ بوۋايىمۇ ئاشۇ ئاتباقارناڭ ئەۋلادى ئىكەن. ھازىرغىچە نۇرغۇن دەردى بار كىشىلەر ئاشۇ تاغ ئارىسىدىكى يالغۇز قەۋرە بېشىغا بېرىپ، مال ئۆلتۈرۈپ، ھاجەتنى ئېيتىپ، تىلەك تىلەپ ياغ پۈرۈتۈپ تۇرۇدىكەن. بۇ قەۋرىناڭ قېشىدا يەنە ئەشمىزى بۇۋى پاتمەمنىناڭ چاچ تارىغان يېرىمۇ بارمىش. . . بوۋاي بۇ ھىكايىلەرنى بەكمۇ سىرلىق، مۇقەددەس، كارامەتلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى. تەڭپىق بوۋاينىڭ ساددا ئىخلاسىغا چېقىلىشىنى، بۇنىڭ بىلەن

[①] پېقىر بىر قانچە دوستۇم بىلەن دارا تاغقا چىققاندا «مۇڭغۇل قەۋرىستانلىقى» دېيىلگەن جايدىن بىر قەۋرىنى ئېچىپ، جەسەتنىڭ دەپنە قىلىش ھالىتىنى تەكشۈرگەندە جەسەتنىڭ بېشى شىمالغا، يۈزى غەربكە قارىتىپ دەپنە قىلىنغانلىقىنى بۇ قەبرىنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ قەبرىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى .كىيىن مەلۇم بولدىكى، ئومۇمەن تاغ ئارىسىدىكى نامەلۇم قەبرىلىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئاۋام خەلق «مۇڭغۇل قەۋرىسى» دەۋالىدىغان ئادەت بارىدىكەن، ــ ئا.

ئۇنىڭ كۆڭلىگە شەك چۈشۈرۈپ، ئارىنى بۇزۇشنى، ئۇنىڭ بىلەن بۇ خۇراپىي ۋە شېرىك ئېتىقادنى تاشلاش ئۈستىدە تالىشىشنى خوپ كۆرمىدى. چۈنكى بۇنىڭغا ۋاقىت يار بەرمەيتى. ئەگەر بۇۋاينىڭ كاللىسى ئايدىڭلىشىپ، توغرىنى قوبۇل قىلىشقا ئۇلگۈرمىگەندە، ئۇنىڭ كۆز قارىشىدا ئىزچىلارغا شەك بىلەن قاراش شەكىللىنىپ قالاتتى. شۇڭا ئۇ ئۇنىڭكىنى يالغان دەپ ئېنىق ئىپادە بىلدۈرمىسىمۇ، شەرتلىك قىلىپ:

— ھاجەت ئۇچۇن ئاللاھقا يېلىنمەك بۇيرۇلغان، ئاللاھتىن باشقا ھەرقانداق مەخلۇق بالانى كۆتۈرۈۋېتىشكە، يارىدەم بېرىشكە ياكى بالا- قازا بېرىشكە قادىر ئەمەس، — دەپ قويدى.

شۇندىن كېيىن تەڭىپق بۇۋايغا خەيرىلىك كەچ، ياخشى چۈش تىلەپ بۇلاق سۈيىدە يۇيۇنۇشقا كەتتى. ئۇ مۇزدەك بۇلاق سۈيىدە راھەتلىنىپ يۇيۇنۇپ بولۇپ، ئىزچىلارنىڭ بىر تەرىپىگە كېلىپ ئۇخلاشقا ياتتى.

3

ھەممىدىن كەچ ياتقىنىغا قارىماي تەڭىپق ھەممىدىن بۇرۇن ئورنىدىن تۇردى. بۇ چاغدا چوپانمۇ ئويغانمىغان، پەقەت ئۇنىڭ ئىتىلا ئورمان تەرەپتە ئايلىنىپ يۈرەتتى. تەڭىپق بۇلاق تەرەپكە ماڭغاندا ئىتمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەگەشتى. چىملىق دۆڭگە چىقىپ بۇلاق سۈيىدە يۇيۇنۇۋاتقان يوچۇن ئادەمگە قاراپ ئولتۇردى. ئاندىن يەنە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۆي تەرەپكە كەلدى.

تەڭىپق سەپەر خالتىسىدىن بىر بۇردا قاتتىق نان ئېلىپ ئاغزىغا سالدى ۋە چاينىغاچ بېرىپ قۇربان جاپپارنى ئويغاتتى. ئاندىن ئۆزى يەنە سەھەرنىڭ سالقىنىدا ھاۋالانغاچ ئەتتىگەنلىك گىمناستىكا ئويناش ئۈچۇن دەرەخزارلىقنىڭ ئىچىگە قاراپ كەتتى.

كۆپ ئۆتمەي قۇربان جاپپارنىڭ ئۆزىگە خاس جاراڭلىق ئاۋازدا ئېيتقان

ئەزىنى جىم- جىت تاغ ئارىسىنى لەرزىگە كەلتۈردى. يىراق-يىراقلاردىن ئەكس سادا قايتىپ، بۇ ئاۋازنى تېخىمۇ سىرلىق، ھەيۋەتلىك تۈسكە كىرگۈزدى.

ئىزچىلار ۋە چوپانلار چاپسان ئورنلىرىدىن تۇرۇشۇپ تاھارەت ئېلىشتى. چوپانلار بۇ يەردە ماكانلاشقاندىن بېرى كۆجۈم مەھەللىلەردىكىدەك بۇنداق جامائەت بولۇپ نامىز ئوقۇپ باقمىغاچقا، شۇ تاپتا ئاللىقانداق خوشاللىق ئىلكىدە ھاياجانلانماقتىدى.

ئۇلار نامىاز ئوقۇپ بولغۇچىلا مېھمانلارنىڭ سەھەر يولغا ئاتلىنىدىغانلىقىنى بىلدىغان چوپان ئايالىرى چاي قاينىتىپ داستىخان تەييالاپ قويۇشتى. بۇ قۇڭۇناق يولۇچىلارنى تۇققانلىرىدەك كۆرۈپ قېلىشقان ساھىپخانلار قايماق، سېرىق ماي، قۇرۇت قاتارلىق بىساتىدا بارنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ چىقىپ داستىخانغا تۆكتى. بۇ چاغدا يىگانە، جىم-جىتلىق ئىچىدە ئۆسكەن بالىلار ئۆز ئاكىلىرىدەك بولۇپ قالغان يىگىتلەرنىڭ ھازىرلا كېتىپ قالىدىغانلىقلىرىنى، ئۆزلىرىنىڭ يەنە مۇشۇ جەزىرىدە قالىدىغانلىقلىرىنى بىلىپ يىغلاشقىمۇ ئۇلگۈردى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئاتا - ئانىلارنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ بۇزۇلدى. ئەمما ئۇلار قانچە ئويلاپمۇ بۇلارنىڭ باشقا ئۆتكۈنچىلەردىن نېمىسى ياخشىراق ئىكەنلىكىنى دەمال ئاڭقىرالماي ھەيرانىدى.

شۇڭا ئىزچىلار ئۇزاپ ماڭغاندا ئۇلارغا قۇرۇت، سېرىق مايلارنى يوللۇق تۇتتى. ھەم ئۇلارغا ئەگىشىپ خېلى ئۇزۇنغىچە ئۇزۇتۇپ كەلدى. ئاندىن بىر دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ قول پۇلاڭلىتىپ قالدى. ئىزچىلار كەلكۈن ئېقىپ، ئۆتكەن سايى ئىچىدە گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ يوقۇلۇپ يىراقلاپ كەتكەندە چوپانلار ئۆزلىرىنى تۇنجى قېتىم ۋەھىمىلىك كويقاپ ئالدىدا يەكىكە- يىگانە قالغاندەك، قورقۇنۇچقا ئوخشاپ كېتىدىغان، يىتىمسىرەشتەك بىر خىل روھى- ھالەتكە بوغۇلۇپ قالدى.

تەۋپىق ئەمدى ئىزچىلارنى ئەركىن مېڭىشقا قويۇۋېتىپ، دارا تاغقا ئالاقىدار بارلىق ئەپسانە، رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرىشكە باشلىدى. بۇ

رۇايەتلەر ئىزچىلارنى، بولۇپمۇ بۇ سەپتە بىللە كەلگەن ياش مۇئەللىملەرنى بەك قىزىقتۇردى. ئۇلار قاچانكى پۇرسەت بولسىلا بۇ يەرگە ئاتايىن كېلىپ كىشىلەر سىرلىق كۆرسۈتۈۋاتقان بۇ تاغنىڭ جىمى سىرىنى ئېچىشقا نىيەت قىلىشتى. ئۇلارنىڭ ئوتتەك قىزغىن پوزىتسىيىسى ئۇستازنى بەكمۇ سۆيۈندۈردى. ئۇستازنىڭ قەلبىدە شۇ چاغ بىر خىل ھاردۇقى چىققانىدەك تۇيغۇ ئويغانغان بولۇپ، بۇ تۇيغۇ ھەم ئۆز ئەمگىكىدىن قانائەت ھاسىل قىلىش تۇيغۇسىغا، ھەم ئاللىقانداق ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇش تۇيغۇسىغا ئوخشاش كېتەتتى. ئۇ ۋەتەنىنىڭ تاغ- دەريالىرىنى قىزغىن مۇھەببەت بىلەن سۆيۈدىغان ئىز باسارلىرى بولغانلىقىدىن سۆيۈنگەن، ئالدىنقىلار ئاخىرىغا ئېلىپ چىقالمىغان ئىشلارنى ئاخىرلاشتۇرۇش ئىرادىسىگە ئىگە ئەۋلادلارنىڭ مەيدانغا كېلىۋاتقىنىدىن، ۋەتەننىڭ تەقدىرى، مىللەتنىڭ ئىستىقبالى ھەققىدىكى ئەندىشىلىرى پەسلىگەنىدى.

ھاۋا ئوچۇق ئىدى. شۇڭا غەربىي جەنۇپ تەرەپتە سۇس تۇمانغا پۈركەنگەن مىڭيولنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈندى. ئەمەلىيەتتە مىڭيولنى تۇمان قاپلىمىغان، پەقەت ئارىلىقنىڭ يىراقلىقىدىن شۇنداق كۆرۈنەتتى. توپا تاغ بىلەن دارا تاغ ئارىسىدىكى ساي، سۆگەت بۇلاقتا تۆگە لوكىسىدەك ئىگىزلىككە كۆتۈرۈلەتتى. مىڭيول تەرەپكىمۇ، توقاچلا تەرەپكىمۇ تەدرىجىي تۆۋەنلەيتى. ھازىر ئىزچىلار كېتىۋاتقان يول ئىلدى بولغاچقا مېڭىشقا ئاسان ئىدى. مىڭيولنىڭ دەرەخلىرىمۇ يىراقتا- ئاللىقانداق چوڭقۇرلۇقتا كۆرۈنەتتى.

— ئەپەندىم، — دەپ سوردى ئەكبەر، — توققۇزاقتا ماڭىدىغان يولنى بىلەمسىز؟

— نېمىشقا بىلمەيتتىم، بىلىمەن. چەتئەللىك تەكشۈرگۈچىلەر ئۆزىمىزگە يول باشلىتىپ، چۆل- جەزىرە، تاغ- ئىدىرلىرىمىزدا ئازماي تىمىسقاپ يۈرىدۇ- يۇ، بىز ئۆزىمىزنىڭ ۋەتىنىدە ئېزىپ قالساق سەت ئەمەسمۇ؟ كونىلاردا «يول سوريغان يولدىن ئازماس» دېگەن گەپ بارغۇ،

سوراپ ماڭمىز. ئالدىمىزدىكىسى مىڭيول. ئۇ يەردىن مۇشقا، ئۇ يەردىن ئۆستەڭبويىغا، ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ زەمىنگە، ئاندىن توققۇزاققا بارىمىز.

يول تاكى مىڭيول يېزىسىغىچە تۆۋەنلەپ بارىدىغان بولغاچقا سەپەر ئاۋۇيتى. ئاندا- ساندا چۈشۈپ چىقىدىغان كىچىك ئېقىنلار بارىدى. مانا شۇنداق ساي يولىدا تېخىمۇ قاتتىقراق ئىسىق بولاتتى. ئىسسىق ۋە ئۇسسۇلۇق يولۇچىلارنى چاپسانلا چارچىتاتتى. لېكىن ئۇلار مىڭيول يېزىسىغا يېقىنلاشقاندا يەنە سەپلىرىنى تۈزەپ جەڭگىۋار هالەتكە كەلدى ۋە مارشلار ياڭراتقان هالدا يېزىغا كىرىپ كەلدى.

مىڭيولدا ئۇسسۇلۇق ئېچىپ، تاماق يەپ ۋە بىر ئاز دەم ئېلىشتى. ماغدىرىغا كەلگەندىن كېيىن مۇشقا قاراپ ئاتلاندى. ئەمدى ئۇلار بىر- بىرىگە تۆتۈشۈپ كەتكەن يېزا ـ كەنتلەر ئىچىدە ئېتىز ۋە ئۆستەڭلەر يېقىلاپ شەرقىي جەنۇب يۆنۈلۈشىدە بۇرۇلۇپ مېڭىشاتتى. شۇڭا يولمۇ ئانچە ئۇزۇن بىلىنمىدى. كۆپ ئۆتمەي مۇش يېزىسى كۆرۈنەتتى، مۇشتىن ئۆستەڭ بويىغا قاراپ ماڭغانلىرىدا جەنۇب يۆنۈلۈشىدە بۇرۇلدى. ئۆستەڭ بويىدىن زەمىنگە قاراپ ماڭغاندا بولسا شەرقىي جەنۇپ تەرەپكە بۇرالدى. زەمىندىن توققۇزاقنىڭ دەل- دەرەخلىرى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

ئۇلار توققۇزاققا كىرىپ كەلگەندە قوياش دارا تاغ تىزمىسىنىڭ غەرپ تەرىپىدىكى چوققىلىرى ئۈستىدىن ئەڭ ئاخىرقى قىزغۇچ نۇرلىرىنىمۇ يىغىپ، تۇن ئەتراپىغا پەردە يېيىشقا تەييارلانغاندى. ئۇلارنىڭ ناخشىسى كەچكى گۈگۈمدا جاڭگالدىن قايتقان پادىلارنىڭ سۈرەنلىرىنى بېسىپ چۈشۈپ، قۇدرەت بىلەن جاراڭلاپ، بالىلار ۋە ئايالالارنى، ئاندىن ئەرلەرنى ئۆيلەردىن چىقىشقا جەلپ قىلدى.

ئۇلار توققۇزاق مائارىپ ئويۇشمىسىغا بارغاندا توققۇزاق مەكتەپنىڭ مۇدىرى ئىسمايىل ھەققى، ئابلا رازى قاتارلىق مائارىپچىلار ئۇلارنى كۈتۈۋالدى. تەۋپىق ئابلا رازىنى ئىلگىرى ئىكساق مەكتەپتە ئوقۇۋاتقاندا كۆرگەنىدى. ئابلا رازى «ھەببىزادە دارىلمۇئەللىمىن»نىڭ دەسلەپكى ئوقۇغۇچىلىرىدىن بىرى بولۇپ، مەكتەپنى تاماملىغاندىن كېيىن

توقۇزاققا كېلىپ مەدەنىي ئاقارتىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللۇنۇپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئوينىاپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزىدىن ياشلاردا بولۇدۇغان بىر خىل قىزغىن ۋە تەخىرسىز نۇر بىلىنىپ تۇراتتى. ئەمما ئۇ ياش ئادەم ئەمەس، 40 ياشلاردىن هالقىغان ئادەمدى. ئۇنىڭ يۈكراق ئاۋازىدىمۇ بىر خىل شوخلۇق سېزىلىپ تۇراتتى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قولىنى قاتتىق قىسىپ تۇرۇپ چاقچاق بىلەن ئامانلاشتى:

ــ كەچ قالغان يولۇچىدەك هولۇقۇپ كەتىپتىلىغۇ، ئىنىم؟ تەنلىرى سالامەتتۇ؟

ــ سالامەت، سىز بىلەن چېلىشقۇدەك هالىم بار تېخى، ــ دېدى تەڭپىق چاقچاق قىلىپ.

ــ بۇنىسى سەل ئېشىپ كەتتىمكىن، بولمىسا ئىسمايىل ئاكىلىرى باها بېرىپ باقسۇن، قوللىرى تىترىگەندەك قىلۋاتامدۇ، ــ ئابلا رازى خۇرسەنچىلىكىنى چاقچاق بىلەن ئىپادىلىدى.

ــ ياق، بۇ هەرگىزمۇ هېرىپ كەتكەنلىكىمدىن ئەمەس، سىزلەر بىلەن كۆرۈشكىنىمدىن هاياجانلىنىۋاتىمەن.

ــ ها ها ..... پونىمۇ كېلىشتۇرۇپ ئېتىشنى بىلىلا، ئادەمنى ئالداشقىمۇ ئۇستا ئىكەنلا، ــ ئابلا رازى ئۇنىڭ قولىنى قويۇۋېتىپ مۇرىسىگە يېنىك شاپىلاقلىدى ۋە ئىزچىلار بىلەن بىر- بىرلەپ كۆرۈشتى، ــ قىممەتلىك مېهمانلىرىمىز، قېنى ئەمىسە مەرھەمەت قىلىشسىلا، مەكتەپنىڭ هويلىسىغا، ــ دەپ ئۇلارنى باشلىدى.

ئۇلارنى توققۇزاق مائارىپ ئويۇشمىسى ئىنتايىن كاتتا داستىخان راستلاپ كۈتۈۋالدى ۋە تاماقتىن كېيىن ئىزچىلارنى قونالغۇغا جايلاشتۇردى. بۇ چاغدا ۋاقىت يېرىم كېچە بولغان، ئەتراپ تىمتاسلىقتا چۆمگەن، پەقەت نامەلۇم جايدا چېكەتكە چىرىلدايتتى ۋە ئاللىقانداق يېراق بىر جايدا گاهـ گاهـ ئىتلار قاۋايتتى. هاۋا ئىنتايىن ئوچۇق، ئاسمان تىنىق سۈدەك سۈزۈك، يۇلتۇزلار پىلىلداپ تۇراتتى. سامان يولىمۇ ئوچۇق كۆرۈنەتتى. ئىزچىلار ئۇخلاشقا ياتقاندىن كېيىن تەڭپىق ئىسمايىل

ھەققىي، ئابلا رازىلار بىلەن پاراڭلىشىپ، پىكىر ئالماشتۇرۇش ئۇچۇن ئۇلار بىللە بىللە كەتتى. ھېچقانداق خوجايىنغا ياللانمغان ياكى ھۆكۈمەتتىن مائاش ئالمايدىغان پىدائى خىزمەتچىلەرنىڭ ئۇيقۇسىز تۇنلىرىدىن يەنە بىرى باشلاندى.

4

تەۋپىق ئىزچىلىرى توققۇزاقتا ئەتىسى بىر كۇن تۇرۇپ، توققۇزاق ئىزچىلىرى بىللە پائالىيەت ئۆتكۈزدى. يەنە بىر قونۇپ ئەتىسى قەشقەر تەرەپكە يولغا چىقتى. شۇ كۇنى چۈشتە قىزىل دۆۋىگە — توختاجىنىڭ مەكتىپىگە كېلىپ ئارام ئېلىشتى. بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى مۇئەللىملەرگە كونا تونۇشلاردىندى. شۇڭا سايىپخان تەرەپ بىلەن مېھمان تەرەپ تۇرۇت تەكەللۇپسىزلا ئارىلىشىپ، ئەھۋاللىشىپ، گەپلىرى تۇگمەي كەتتى. تاماقتىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپ ئىزچىلىرى ئايرىم- ئايرىم ماھارەت كۆرسۈتۈشتى. ئارقىدىن ئىككى تەرەپ ئىزچىلىرى بىللە پائالىيەت ئۆتكۈزدى، مۇسابىقىلەشتى.

— تەۋپىق كەچكە قالماي نوۋېشى مەكتەپكە كەتمەكچى بولغانىدى. شۇ چاغدا مەكتەپ ھويلىسىغا بىر ھارۋا كىرىپ كەلدى.

— بۈگۈن سىجاڭ قىزىل دۆۋىگە چىقىدىكەن - دە، — دېيىشتى قىزىل دۆۋە مۇئەللىملىرى.

— مەمتىلى ئەپەندى، ئەمدى سىجاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كەتسىلە، سىجاڭنىڭ ھارۋىسى كېلىپ قالدى، ئارقىدىن ئۆزىمۇ كېلىدۇ،— دېدى توختاجىمۇ سۆز قېتىپ. ھارۋا ئۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ توختىدى. ھارۋىغا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن تىتراد[1] ۋە تۈرلۈك ئوقۇشلۇقلار،

[1] تىتراد — رۇسچە тетрадьسۆزىدىن، مەشق دەپتىرى، — ئا.

قېرىنداش، قەلەم، سىيا قاتارلىقلار قاچىلانغانىدى. مەخمۇد مۇھىتى ھەر قاچان قەشقەر ئەتراپىدىكى مەكتەپلەرنى زىيارەت قىلىپ بارسا دەپتەر، قەلەم قاتارلىق ئوقۇش قوراللىرى ئېلىپ كېلەتتى.

بۇ يەردىكى مۇئەللىملەر گەرچە ئارقىدىنلا مەھمۇد مۇھتىنىڭ ئاتلىق يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى بىلسىمۇ قەلبى سۆيۈنۈپ، نېمىگىدۇر تەشنا بولغاندەك ھارۋىكەشتىن.

ــ سىجاڭ ئاتىمىز ئۆزى كەلمەمدۇ؟ ــ دەپ سورىشاتتى.

ــ كېلىۋاتىدۇ.

ــ تېنى تازىمۇ؟

ــ تازا بولغاندىمۇ قانداق دېمەملا،ــ ھارۋىكەش ئۆزىگە خاس تىلى بىلەن جاۋاب بېرەتتى.

ئۇلارنىڭ سۆھبىتى ئۇستىگىلا مەھمۇد مۇھىتى ئۆزىمۇ كېلىپ قالدى. ئاۋۇال مەكتەپ ھويلىسىغا ئىككى ئاتلىق مۇھاپىزەتچىسى كىرىپ كەلدى، ئارقىدىن مۇھتىنىڭ ھەم ئېگىز، ھەم سېمىز ئېتى كۆرۈندى. سىجاڭ ئات ئۇستىدە شۇنداق سۇلۇك ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يەنە ئىككى ئاتلىق مۇھاپىزەتچى كەردى. ئارقىدىكى ئاتلىقلار ھويلىغا كىرىپ بولۇشى بىلەنلا مەھمۇد مۇھىتى چاققانلىق بىلەن ئاتتىن سەكرەپ چۈشتى. ئۇنىڭ بوي- بەستىگە ئانچە مۇۋاپىق كەلمەيدىغان چاققان-يېنىك ھەركەت بىلەن ئاتتىن چۈشۈشلىرىدىمۇ بىر خىل ھەربىيلەرگە خاس جەسۇرلۇق، پىشقان ماھارەت بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئات تېزگىنىنى مۇھاپىزەتچىلەرگە بېرىپ پىيادە ماڭدى.

ئۇنىڭ ئىخسلاسمەنلىرى ــ مۇئەللىملەر ۋە ئىزچىلار ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭغانىدى، مەھمۇد مۇھىتى ئۇلارغا قول ئىشارىتى قىلىپ توختۇتۇپ قويدى.

ــ كەلمىسەڭلارمۇ بولىدۇ. سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا كەلگۈچى بولغاندىكىن مەن باراي،ــ دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

ــ يوقسۇ، ئۆزلىرى بىزنى مۇشۇ يەرگىچە ئىزدەپ چىققان يەردە بىر

نەچچە قەدەم بولسىمۇ ئىستىقباللىرىغا بارساق نېمە بولاتتى.
ئۇلار بىر- بىرلەپ قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. سىجاڭ تەۋپىقنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:
— توققۇزاقتىن ئەتىگەن چىققانمىدىڭىز؟ — دەپ سورىدى ۋە ئاندىن دوستانىلىق بىلەن قوشۇپ قويدى،— ئابلا رازى سىزنى رازى قىلىپ ئۇزاتقاندۇ؟
سىجاڭ ھەممەيلەن بىلەن كۆرۈشۈپ، تېنچلىق سورۇشۇپ ۋە بىر- ئىككى ئېغىزدىن چاقچاقلىشىپ بولغاندىن كېيىن:
— خوش، تەتىلنى يېغىدىغان ۋاقىت بولغاندۇر؟ — دەپ سورىدى.
— مانا بىز مەكتەپكە كېلىپ ئىزچىلار بىلەن كەم- كوتا ئىشلارنى قىلىپ يۈرۈپتىمىز، بۈگۈن ئەتە يېغىلىساقمىكەن،— دېدى مۇھەممەت ئىمىناخۇن.
— شۇنداق بولسۇن، بالىلارنىڭ ئالدىراش ئىشىمۇ تۈگىدى، خامان ئېلىنىپ بولدى، ئەمدى بىكار ئويناغاندىن كۆرە ئوقىسۇن. ئالدىمىزدا كەتكەنلەرنى قوغلاپ يېتىمىز دېسەك ئاز دەم ئېلىپ، كۆپرەك يۈگرىمەي بولمايدۇ. شۇنداقمۇ، مەمتىلى ئەپەندى!
— شۇنداق، سىجاڭ ئاتىمىز تۇغرا ئېيتىدۇ. دەم ئېلىش بىزگە تازا ياراشمايدۇ، — دېدى تەۋپىقمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ.
ئۇ تەۋپىققە قاراپ:
— خوش ئۆزىڭىزچۇ؟ بالىلارنى يۇرت كەزدۈرگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ. سىز قانداق قىلماقچى؟ قايتىپ ببرىپلا بالىلارنى يىغامسىز؟
— شۇنداق، يىغىلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى.
— بىراق، ببرىپلا تويىنى قىلىۋېتىڭ، پىشىپ قالغان ئىشنى ئۇنتۇپ قالماڭ يەنە.
— ئۇلگۈرىمىز،— دېدى تەۋپىق يېقىملىق كۈلۈمسىرەش بىلەن.
— سىز تەتىلنىمۇ كېيىنرەك قويۇۋەتتىڭىز، يىغىشنىمۇ كېيىنرەك يىغىڭ، سىزگە بىر قېتىم رۇخسەت. بۇنىڭسىز سىزنىڭ بېشىڭىزنى

ئوڭلىغىلى بولمىدى.

ــ بىراق، تەتىلىنى يىغىش تويغا توسقۇنلۇق قىلمايدۇ، باشقىلار دەرسنى باشلاۋېرىدۇ.

ــ ئەمما بۇ قېتىم بەلگىلەنگەن تۇيۇ ۋاقتىنىى كېچىكتۈرسەڭىز خاپىلىق تارتىپ قالىسىز، ئۇقتىڭىزمۇ؟

باشقىلار كۆڭۈللۈك كۈلۈشتى.

ــ ئاتۇش بازىرى ھەققىدە بەك ياخشى تەرىپلەرنى ئاڭلايمەنغۇ؟ ئۇ تاپتىن چىققانلارنى قانداق ئادەم قىلدىڭىز؟

ــ ئەسلىدە ئادەملەردە ئەيىپ يوق، ئەيىپ زامانداً، ــ دېدى تەۋپىق ئەستايىدىل تەلەپپۇزدا، ــ زامان ياكى ھەر زامانىدىكى باشلامچىلاردا. ئۇنىڭ ئۇستىگە بازار، شەھەر دېگەن ھەر تۈرلۈك ئادەملەرنىڭ توپلۇنىدىغان يېرى بولغاچقا بۇزۇقچىلىقمۇ شۇ يەرگە توپلۇنۇپ، جەمىيەتنىڭ يىغنىچاق كۆرۈنۈشى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شەھەر يا كى بازار دېگەندە يېزىلارغا نىسبەتەن ئوقۇغان ئادەمۇ كۆپ بولغاچقا، جەمىيەتكە ئۈلگە بولۇشقىمۇ يېتىشىدۇ. مەشھەد دېگەن ئاتۇشنىڭ شەھرى ھېساپلىنىدۇ ئەمەسمۇ، شۇڭا ئۇ يەرگە يىغىلىپ قالغان نىجاسەتلەرنىڭ كۆپ بولۇشى مۇقەررەدى، نىجاسەتلەر تازىلانغان ھامان ئالتۇنلار پاقىراپ كۆرۈنىدى. شاگىرتلىرىم، ئىزچىلىرىم ئىچىدە مەشھەدتىن بولغانلار ئەڭ كۆپ، سەۋەبى بۇ يەردە ئوقۇغان، بىلگەن ئىنسانلارنىڭ كۆپ بولغانلىقىدىن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھازىر مەشھەد ئاتۇشنىڭ مەدەنىيەت، ئەخلاق، بىلىم مەركىزىگە ئايلاندى.

ــ ئاللاھ رەھمەت قىلسۇن، ھەر بىر يۇرتنى ئەنە شۇنداق رەتكە سېلىۋېتىڭلار، ئىشىڭلارنى ئاللاھ قوللىسۇن، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى. ئاندىن، ــ ئۇنداق بولسا ئۇيۇشمىدىكىلەر مېنىڭ سوغاتلىرىمنى ئۆتكۈزۈۋالسۇن، قېنى سىز، بايا خۇن؟ ــ ئۇ ئۇيۇشما مۇدىرىنى كۆز نۇرى بىلەن ئىزلەپ تېپىپ دېدى،ــ ئادەم بەلگىلەڭلار.

بايا خۇن شۇئانلا ئەمىتا خۇننى دەپتەر- قەلەملەرنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا

بۇيرۇندى.

ــ مېنىڭ سوغام ئۇچۇن بالىلار نېمە قايتۇرىدۇ؟ــ دەپ سورىدى مەھمۇد مۇھتى ئاتىلارچە تەلەپپۇزدا.

ــ ئەگەر ۋاقتلىرى بولسا بالىلار مەش ئويناپ بەرسۇن،ــ دېدى مۇھەممەد ئىمىناخۇن.

ــ سىز يېراقتىن كەلگەندىكىن قۇرۇق قول كەلمىگەنسىز؟ــ دەپ سورىدى سجاڭ تەۋپىققە بۇرۇلۇپ.

ــ ئەلۋەتتە قۇرۇق كەلمىدىم. مۇھەممەت ئىمىخاخۇنۇم مەش ئويۇنى تەقدىم قىلسا، مېنىڭ ئىزچىللىرىم كومىدىيە ئويناپ بەرسۇن،ــ دېدى تەۋپىق روھلۇق ھالدا.

ــ ئەمىسە باشلاڭلار، بالىلارنى كۆرۈپ كۆڭلۇمنى ئاۋۇندۇراي.

شۇ چاغدا مەكتەپ ھويلىسىغا روزى بايۇەتچە ھەيدىگەن پوچتا كىرىپ كەلدى. مۇھەممەد ئىمىناخۇن شۇنىڭغا قاراپ قالغانىدى. مەھمۇد مۇھتى قوشۇمىسىنى تۇرۇپ:

ــ پىسەنت قىلماڭلار، سېرىق ساقال ئورۇس مېنىڭ ئىزىمنى ژىتلاپ يۇرىدۇ، ئويناۋېرىڭلار.

ــ Здравствуйте[1] ــ دېدى ئۇ چېقىر كۆزلىرىنى ئوغرىلاردەك ئوينۇتۇپ.

مۇئەللىملەر ئۇلار بىلەن سوغۇقلا كۆرۈشتى، مەھمۇد مۇھتى چىرايىنىمۇ ئاچماي ئارقىسىنى قىلىپ تۇردى ۋە جەھلى قاتقان ھالدا روزى بايۇەتچىگە ۋارقىرىدى:

ــ ھەي، لومودى! مۇمىدەك مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرماي ھارۋاڭنى بىر ياققا تارتمامسەن! بالىلار مەش ئوينايدۇ.

روزى بايۇەچچە تېپىك يىگەن ئىتتەك پوچتىنى چەتكە تارتىپ مەيداننى بىكارلىغان ھامان قىزىل دۆۋە ئىزچىللىرى مەش ئويناشقا

[1] زىدراستۇيتې ــ رۇسچە ــ здравствуйте ـ ياخشىمۇسىلەر (كۆپلۈك)، ــ ئا.

باشلىدى. ئۇلارنىڭ ھەربىلەردەك جەڭگىۋار سىپىي، چاقچان ھەربكەتلىرى ئەسلىدىمۇ ھېسىياتچان بولغان مەھمۇد مۇھتىتنىڭ يۈرەكلىرىنى ئوينۇتۇپ، ئۇنى گاھ ئىستىقبال ھەققىدىكى شېرىن خىيال باغلىرىغا ئېلىپ كەتسە، گاھ مىللەتنىڭ ئويغۇنۇۋاتقان روھىدىن سۆيۈنۈپ ماختىنىش، ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسىغا چۆمۈلدۈرەتتى.

«ياق، بۇلار قۇل بولمايدۇ، بولماسلىقى كېرەك!... » دەپ ئويلايتى ئۇ مۇشتىنى چىڭ تۈگۈپ، تىرىغا ئۇرۇپ. ئۇنىڭ جەسەرلۇق، قەھرىمانلىق، شۇنداقلا مېھرىۋانلىق يېغىپ تۇرىدىغان بىر جۈپ يوغان كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلمەكتىدى. ئۇنىڭ زوقلۇنۇش، مەغرۇرلۇنۇش، ئۈمىدلىنىشىنىڭ مەھسۇلى بولغان كۆز يېشى سېرىق كالتە ساقاللىرىنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ قېلىپ ئۇزاققىچە پاراقىرايتتى. ئۇنىڭغا قارىغان ھەربىر بالا ئۇنىڭ كۆز يېشىنى كۆرۈپ سەبى كۆڭلىدە ئويلاتتى. «بۇ سىجاڭنىڭ دېگىنى سارايمۇ؟ يوغانلا تۇرۇپ يىغلايدىكەن...»، بىراق، سىجاڭنىڭ كۆزى ئىدرىس بىلەن رىبالكونىڭ كۆزلىرىگە چۈشكەندە خوشاللىقى، ئۈمىدى يوققا چىققاندەك كەيپىسىزلىنىپ كېتەتتى.

قىزىل دۆۋە ئىزچىلىرىنىڭ مەش ئويۇنىدىن كېيىن تەۋپىق ئىزچىلىرى ساۋاتسىزلىق، خۇراپات ئەيىپلەنگەن كومىدىيىنى ئوينىدى. كومىدىيىدىكى جانلىق ھەربكەت ۋە ھەجۋىي دىئالوگلار تاماشىبىنلارنى قوساقلىرىنى تۇتۇپ كۈلۈشكە مەجبۇر قىلاتتى، سىجاڭمۇ كۆز ياشلىرى مەڭزىدە تۇرۇپ قالغان ھالدا راسا ئېچىلىپ كۈلدى ۋە تەۋپىقنىڭ قوللىرىنى تۇتۇۋېلىپ:

ــ راست بابلاپسىز، لومۇدىلارنى! ئەتەڭ، مەن سىزنىڭ بالىلىرىڭىز ئۈچۈن قۇرۇق كەپتىمەن، ئويۇنىنى بىكارغا كۆرۈدىغان بولدۇم،ــ دېدى.

ئۇيۇن تۈگىگەندىن كېيىن بالىلارنىڭ ھەممىسىگە رەخمەت ئېيتتى. باش رولىلارغا چىققان بالىلارنى يېنىغا چاقىرىپ پىشانىسىدىن سۆيدى. ئۇلارنى يەنمۇ تىرىشىشقا رىغبەتلەندۈردى. ئاندىن تەۋپىق ئىزچىلىرىنىڭ ھەممىسىگە قارىتىپ:

ــ مېنى كەچۈرگىلار، بالىلىرىم، سىلەرگە قورۇق كەپتىمەن. لېكىن كېتىدىغان ۋاقىتىڭلاردا سىلەرگىمۇ بىر ھارۋا دەپتەر- قەلەم قوشۇپ ماڭدۇرىمەن،ــ دېدى.

بالىلار ۋە ياش مۇئەللىملەر گېنېرال مايۇرلۇق فورمىسىدا ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈدىغان بۇ بەستلىك ئادەمنىڭ سۆز- ھەرىكىتىدىن قاتتىق تەسىرلىنىشتى. ئۇ ئابدۇراھمان شائىرنى تونۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ قولىنى ئۇزاق تۇتۇۋېلىپ كۆزىگە قاراپ، خۇددى نۇرغۇن گېپى بارەك تەمشەلدى - يۇ، ئەمما ھېچنەرسە دېمىدى. ئابدۇراھماننىڭ شائىرغا خاس ھېسىياتغا باي يۈرىكى چىداپ تۇرالماي ھەتتا بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

بۇ ئىشلاردىن كېيىن مەكتەپ سىجاڭ ئۇچۇن قوي سويۇپ، داستىخان قىلماقچى بولۇپ تەييارلىق قىلغان بولسىمۇ سىجاڭ رەت قىلدى:

ــ ئۇيۇشما ئىقتىسادىنى مېھماندارچىلىق ئوينىماپ بۇزۇپ- چېچىۋېتىشكە بولمايدۇ، ئۇ بالىلارنىڭ بايلىقى. بۇ ئازغىنە بايلىقنىڭ ئىشى كۆپ، ــ دېدى ئۇ ۋە ئاۋۇالقى سۈرلۈك قىياپىتىگە كىرىپ، مۇشاۋۇرى بىلەن ئىشتاپ باشلىقىغا قاراپمۇ قويماي، چاقچان ھەرىكەتلەر بىلەن ئېتىغا مىنىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ماڭار چېغىدا تەۋپىق ئىزچىلىرىغا «قەرزدار» بولۇپ قالغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلەپ ئۇلارنىڭ ئاتۇشقا كېتىدىغان ۋاقتىنى سوراپ بىلىۋېلىشنى ئۇنۇتمىدى.

ئۇ كەتكەندىن كېيىن ئەپەندىلەر ئارىسىدا يەنە بىر پەس ئۇنىڭ تەرىپى بولدى.

تەۋپىق توختاجىنىڭ مېھمان دوستلۇق بىلەن كەچكى زىياپەت ئويۇشتۇرۇپ بېرىش نىيىتىگە رەخمەت ئېيتىپ، كەچلىك تاماققا نوۋېشى مەكتەپكە كەتمەك بولۇپ يولغا چىقتى. قىزىل دۆۋە ئىزچىلىرى ئاتۇش ئىزچىلىرىنى قۇمدەرۋازا ئالدىغىچە داغدۇغا بىلەن ئۇزۇتۇپ كېلىشتى.

ئون بەشىنچى باب

1

تەۋپىق شاگىرتىنىڭ تويىنى داغدۇغلىق ئۆتكۈزگىنى بىلەن ئۆزىنىڭ تويىنى جىم- جىتلا، ئاددىغىنا ئۆتكۈزدى. بۇنى ھېچكىم كۆتمىگەن ئىدى. «مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تويىدا راسا تاماشا كۆرىدىكەنمىز» دەپ تۇپرىكىنى يۇتۇپ ئولتۇرۇشقان كىشىلەر ئاللىقاناداق بىر نەرسىدىن قۇرۇق قېلىشقاندەك لەسسىدە بولۇپ قالدى. ھەتتا مەلىكزادەمۇ تاسادىپىلىك ھېس قىلدى. كۆڭلى يېرىم بولغاندەك شۇكلەپ قالدى. ئىككىلا قىز قولدىشى بىلەن يىگىتىنىڭ ئۆيىگە كەلگەن مەلىكزاد غېرىپلىق، گويا تۇتقۇنلاردەك سىقىلىش ھېس قىلدى. بىراق كەچتە يىگىتى قېشىغا كىرىپ كەلگەندە ئۇنىڭ جىمى غەشلىكى تارقاپ كەتتى. ھەتتا شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىكتەك، شۇنداق بولغىنى تېخىمۇ ياخشى بولغاندەك ھېس قىلدى. ئۇنىڭ قەلبىدە پەيدا بولغان خۇشاللىق، ھاياجان، تارتىنىش، ئىزا تارتىش قاتارلىق تۇيغۇلار ئۇنى گاڭگا قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا ھوجرىسىغا كىرىپ كېلىۋاتقان جۆرىسىنى قانداق قارشى ئېلىشنى ــ ناز- كەرەشمە، سۈنئىي خاپىلىق، قېيداش ياكى خۇشاللىق بىلەن قارشى ئېلىشنى ئىلغا قىلالماي تۇرغىنىدا يىگىتىنى ئۆزىنىڭ يېنىدا ھېس قىلدى. ھەتتا ئىسسىق نەپەسلىرى يۈزىگە ئۇرۇلغاندەك بولدى.

ــ ھاردىڭىزمۇ؟ ــ يىگىت ئۇنىڭدىن ئاۋۋال ئەھۋال سورىدى.

مەلىكزاد مەڭدەپ قالدى بارلىق ئۇيغۇر خوتۇن- قىزلىرىدەك ئۇنىڭ ئېڭىدىمۇ «ئەر كىشى يېرىم خۇدا» ئىدى. ئۇنداقكەن ئۇ ئەرنى قارشى ئېلىپ ئورنىدىن تۇرمىقى، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرمىكى لازىمدى. يەنە كېلىپ مەلىكزاد شىرىن چۈش كۆرۈۋاتقانىدەك ئىلگىرى خىيال

قىلىشقىمۇ جۇرئەت قىلالمايدىغان بەختكە ئېرىشكەن، ئۆزى ئاشىق بولغان كىشىنىڭ قوچىقىغا نېسىپ بولغانىدى، ئۇنىڭ نەزىرىدە بۇ كىشى بىر ئۇلۇغ مەبۇد ئىدىكى، مەلىكىزاد ئۆزىنى ئۇنىڭغا دېدەك بولۇشقىمۇ يارىمايدىغانىدەك ھېس قىلاتتى. ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ ئايالىغا ئايلانغانىدا بۇنى چۈشۈمىمكىن دەپ ئويلاپ قېلىشى تۇرغان گەپ ئىدى. لېكىن ئۇ مەبۇدنىڭ ئاياقلىرىغا باش قويۇش ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈۋەتكىنىدىن بەك خىجىل بولدى. ئىچ- ئىچىدىن ئۆكۈنۈپ، ئۆزىنى كايىدى. بىراق شۇ چاغدا ئاستا- ئاستا كۆچلۈنۈشكە باشلىغان ۋە پۈتۈن قەلبىدە ھۆكۈمرانلىق ئورۇنغا چىقىۋاتقان قىزلىق مەغرۇرلىقى ئەمدى ئۇ خاتانى تۇرۇتۇشكە ۋە ئەپۇ سوراشقا يول قويمىدى. «ئەمدى ئۇ مېنىڭ بولدى، ئالدىرسامۇ، ئالدىرمىسامۇ مېنىڭ!... ». بۇ خىيال بىلەن ئۇ سۈنئىي قېيداش بىلەن تويىنى نېمىشقا كىشىلەرنىڭ ئاغزىدا قالغۇدەك قىلمىغىنىدىن ئۆچ ئالماقچى بولدى.

ــ مەندىن رەنجىپ قالدىڭىزمۇ نېمە؟

مەلىكىزادنىڭ ۋۇجۇدى شۇركۈنۈپ كەتتى. ناتىقنىڭ ئۆزىگە خاس جەلپكار ئاۋازى ئۇنىڭدا مۇستەقىل ئويلاش ئىقتىدارىنى يوقۇتۇۋەتكەنىدى. ئەمدى ئۇ كەمكوتسىز ئەسىرگە، ئىخلاسمەنگە ئايلىنىپ كېتىش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ كارۋاتنىڭ بېشىدا كۆيۈپ تۇرغان، شامغا قارىۋالدى ۋە ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىمۇ شامدەك ئېرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنى ئىككى ئوت كۆيدۈرەتتى، قىزلىق مەغرۇرلىقى «ئاسانلا قۇيرۇق تۇتقۇزماسلىق»قا ئۇندەيتتى، ئاخىر ئۇنىڭ سەۋر قاچىسى تاشتى. يىگىتنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى ئېتىشتىن مەغرۇرلۇق يەنە بىر قېتىم ساقلاپ قالدى، بۇ ئاخىرقى مۇداپىئە سېپى مۇنداق تەقلىتتە ئىپادىلەندى:

ــ سىلى ئادەمنى كۆزلىرىگە ئىلمىگەنىدەك.... ــ ئۇ ئەسلىدە نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى تازا ئوبدان ئويلۇنۇۋالمىغانلىقى ئۈچۈن، كارۋاتنىڭ شام تۇرغان پۈتىنى تىرنىقى بىلەن كىتىرلىتىپ بىردەم توختاپ سۆزىنى داۋام قىلىش ئۈچۈن گېپىنى ياسىدى. ئەمما يەنىلا نېمە

دەپ ئاخىرلاشتۇرۇشىنى ئويلىنىۋالمىغانىدى، ــ بالدۇر ماڭا بىر ئېغىز «لام» دېمەستىن، خۇددى... سۆزلۈشۈپ، ماقۇللىشىپ قويغانىدەك، ئاكىلىرىغا ... نىزامىدىنكامغا دەپلا... ــ ئۇ پۈتۈنلەي باشقا بىر نېمىلەرنى دەۋاتاتتى.

ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك ئۇنىڭ مەمتىلىسى يېقىملىق كۈلدى. لېكىن بۇ كۈلكە ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تەگمەيلا قالماي، بەلكى ئۇنىڭ كۆتكەن يېرىدىن چىقىپ، ئۇنى تېخىمۇ سۆيۈندۈرۈۋەتتى. ئۇ مەمتىلىنى دۇنيادا ئەڭ دانا، ئالدىن كۆرەر دەپ ئىشىنەتتى. ئويلىغىنىدەك ئۇ ھېلىمۇ ئاۋۇ گەپلەرگە ئىشەنمىدى.

ــ بىزنىڭ كۆزلىرىمىز ھەممىنى ئاللىقاچان دېيىشىپ بولغانىكەن، يەنە نېمە رەسمىيەتچىلىك؟

مەلىكىزادقا ھەقىقەتەنمۇ ئۇلار قاچاندۇر بىر يەردە بۇ گەپلەرنى ئوچۇق سۆزلۈشۈپ، بىرلىككە كېلىپ بولغانىدەك تويۇلدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن ئۇ ئۆزىنىڭ نازۇك بىلىكىنى بىر ھارارەتلىك قولنىڭ ئالقىنىدا سەزگىنىدە غەلىتىلىك ھېس قىلمىدى. بەلكى بىلىكىنى بوش قويۇۋەتتى ھەم بېشىنى يىگىتىنىڭ مۇرىسىگە قويۇۋالدى.

مەلىكىزاد يىگىتىنىڭ يۈرەك سوقۇشىنى ئاڭلىغاچ ئويلىدى: «ئۇ قانداق قىلىپ مېنى ئۆزىگە قارىتىۋالدى؟ نېمىشقا مەن...؟ » مەلىكىزاد بۇنى ئويلىيالمىدى. ئەمما ئۇ نۇرغۇن ئاياللارنىڭ «مەمتىلى ئەپەندى» دېسە ئاغزىدىن شۆلگەي ئاقىدىغانلىقىنى بىلەتتى. نۇرغۇن ئاياللار ئۇنىڭ ئىشىقى پىراقىدا سارغىيىپ يۇرۇشكىنى ئۇنىڭغا سىر ئەمەسدى، بەزىلىرى ئۇنىڭ ئالدىدا ھەسرەتلىرىنى تۆكۈشكەنىدى. ئەمدى ئۇنىڭدا بۇ خىرىدارلىق يىگىتنى تەخىرسىز قىزغىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولۇپ، ئۇنى تېخىمۇ چىڭراق قۇچاقلىدى.

بۇ چاغدا يىگىتمۇ ئۆز خىيالى بىلەن ئىدى. ئۇ شۇ تاپ ئەدىبەنى ئەسلىدى ۋە ئۇنىڭدىن خىيالىدا ئەپۇ سورىدى. رازىلىق ئالدى. خىيال ئىكرانىدا ئەدىبەنىڭ ياشقا تولغان كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ تۇراتتى، «بوپتۇ،

بەختلىك بولۇڭ، بەربىر مېنى ئۆزىڭىزگە مۇناسىپ كۆرمەيتىڭىز... »

تەۋپىق سەل ئۆزىگە كەلگەندەك بولۇپ، مەلىكىزادىنى پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن سۆيدى ۋە:

ــ مەلىكەم، سىز ماڭا ئەۋەل بىر قىز تۇغۇپ بېرىڭ، بولامدۇ؟ مەن بىر ياخشى ئىسىم ئويلاپ قويدۇم، قىزىمىزغا ئەدىبە دەپ ئىسىم قويايلى، ــ دېدى.

مەلىكىزاد تۇغۇشىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ يۈزىنى چاڭگاللاپ تۇرۇۋالدى، تەۋپىق ئۇنىڭ سۆمبۈل چاچلىرى ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان كەھرىۋادەك سۆزۈك بوينىغا قاراپ بىردەم تۇرىۋىدى، بايىاتىن بېرى تەستە بېسىپ تۇرغان تۇيغۇلار كەلكۈنى كۆكرەك قەپىزىگە شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇپ، ئۇنى ئۆزىنى تۇتۇپ تۇرۇش ئىقتىدارىدىن مەھرۇم قىلدى. قوللىرى ئىختىيارسىز ھالدا قىزنىڭ بوينىغا قاراپ سوزۇلدى. قىز بىردەمدىلا ئۆزىنى كىچىك قىزچاقتەك يېنىك ھالدا يىگىتنىڭ قۇچىقىدا كۆردى. مەمتىلى ئۇنىڭ ئوتتۇر كەلگەن يېرىگە توختىماي سۆيۈپ، مەلىكىزادىنى نەپەس ئالالماس ھالغا كەلتۈرۈۋەتتى.

ــ ئەگەر دەسلەپكىسى ئوغۇل بولسىچۇ؟.... ــ تارتىنىپ تۇرۇپ سورىدى مەلىكىزاد.

ــ ئوغۇل بولسا ئىسمىنى ئابدۇللا قويىمىز.

ــ نېمىشقا؟ بۇ ئىسىملار قانداقلارچە ئەسلىرىگە كېلىپ قالدى؟

ــ بىر تەرەپتىن ئابدۇللاھ دىنىي نۇقتىدىن ئەڭ ياخشى ئىسىم ھېسابلىنىدۇ؛ يەنە بىر تەرەپتىن مەن تۈركىيىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەندە شۇنداق ئىسىملىك بىر ۋەتەندىشىمنىڭ ياخشىلىقى بىلەن ئوقۇدۇم، قىيىن كۈنلەردىن قۇتۇلدۇم... ياخشىلىقنى ئۇنتۇش ئالىجاناپلىق ئەمەس.

ــ ئەدىبە ئابدۇللا دېگەن كىشىنىڭ ئايالىمۇ؟

ــ ياق، .... قىزى.

ــ قىزى؟

ــ ھەئە، ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ ئايالى قازا قىلىپ كەتكەنىكەن، ئاتا-

بالا ئىككىسىلا يالغۇز ياشايتى.

ــ سىلى شۇلارنىڭ ئۆيىدە تۇرغانمۇ؟

ــ ياق،... ئۇلار مېنىڭ ئوقۇش خىراجىتىمنى بەرگەن.

ــ ھە،... ــ مەلىكىزادىنىڭ يۇرىكىدە نېمىدۇر پەيدا بولۇپ، ساراسىمگە چۈشۈپ قالدى، ــ دېمەك،... ــ مەلىكىزاد ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى بېشىنى ئىتتىك كۆتەردى ۋە ئەلەم بىلەن يىگىتكە قارىدى، ــ دېمەك...؟ ــ بىراق ئۇ يىگىتنىڭ كۆزلىرىدە جىددىيلىك ۋە ساداقەتتىن باشقا نەرسىنى كۆرەلمىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭدا بىر خىل قارىغۇلارچە رەشىق پەيدا بولغان بولۇپ، بۇنى ئېنىق ئېيتالمىسىمۇ ئۇ يەنىلا يۇرەكتە ساقلىناتتى. ئۇ ئۆزى ئۇلۇغ بىلگەن بىر ئادەم ئالدىدا ھە دېگەندە رەشىق ئىپادىسىنى كۆرسۈتۈپ، ئۆزىنى چۈشۈرگۈسى كەلمىدى. بۇنداق ئۇششاق چۈپرەندىلىكلەر ئۇنىڭ يولدىشىغا ھېچ ياراشمايدىغاندەك قىلاتتى.

مۇھەببەتتىكى مەرتلىك ۋىسالدىن ئۈمىدى ئۆزۈلگەنلەردە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە پەيدا بولغىنى بىلەن، ۋىسالغا ئېرىشكۈچىلەردە شەخسىيەتچىلىك ئۇستۇنلۇكتە تۇراتتى. خۇددى شۇنىڭدەك مەلىكىزادەمۇ ئۆز مەمتىلىسىنىڭ پەقەت ئۆزىگىلا تەئەللۇق بولۇشىنى، ئۇنىڭ ئۆزىنىلا سويۇشنى ئىستەيتتى. مۇمكىن بولسا ھەتتا ئۇ باشقا ئاياللارنىڭ ئىسمىنىمۇ بىلمىسە.

بىراق ئۇ چوڭقۇراق ئويلاپ كۆرۈۋىدى، ئۇنىڭ قىزغانچۇقلۇقى تولىمۇ تۇتۇقسىز ئىكەن. بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ كۈندىشى تولىمۇ يىراقتا بولۇپ، ئۇنىڭغا دەخلىسى يوقىدى. يەنە بىر تەرەپتىن ئەگەر تەۋپىقنىڭ كۆڭلىدە ئۇنىڭغا ئورۇن بولغان بولسا بۇ يەرگە كەلمەس ئىدى... شۇلارنى ئويلاپ غەشلىكتىن سەل يېشىلگەندەك بولدى.

ــ نېمە، جىم بولۇپ قالدىڭىزغۇ؟ ــ تەۋپىق ئالقانلىرى بىلەن مەلىكىزادىنىڭ ئىككى مەڭزىنى يېنىككىنە تۇتۇپ ئۆزىگە قارىتىپ سورىدى:

ــ سىلىنىڭ تىنىقلىرىنى ئاڭلاۋاتىمەن...
ــ شۇنداقمۇ؟ سىزنىڭ كۆڭلىڭىزدىكىلەر ماڭا ئايان، ئاياللارنىڭ نېمە ئويلاردا بولۇدۇغانلىقىنى چۈشۈنىمەن...
بۇ گەپ بىلەن مەلىكىزاد خجىل بولۇپ، دەرھال سۆز ۋە ھەرىكىتى بىلەن ئۆزىنى ئاقلاشقا كىرىشتى. ئۇ تەۋپىقنىڭ بوينىغا گېرە سالغان ھالدا بېشىنى ئۇنىڭ كۆكسىگە تېرىۋېلىپ، بالىلىق خۇلقى بىلەن ئەركىلەپ:
ــ بىلگىدەك نېمە ئىش بوپتۇ؟ جىم تۇرغۇنۇم يامان ئىشمۇ؟ بىلگەنلىرى يالغان! ــ دەپ سۆزلەشكە باشلىدى.
ــ ھە، بۇنىسى دۇرۇس، بۇگۈن دېگەن بىزنىڭ ۋىسالىمىز، باشقا خىياللاردا بولۇپ نېمە قىلىمىز، ۋىسال...
ئەمدى ئۇلار تومۇرلىرىدىكى قانلارنىڭ ئۇرغۇشىدىن پەيدا بولغان، تەخىرسىز ئىنتىلىش ئىلكىدە لەۋلىرىنى چۈپلەشتۈردى.

2

ئەمدى تېخىمۇ ياخشى بولدى، ئائىلىدىكى تۇرمۇش تەرتىپى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتى. گىمناستىكا، يۇيۇنۇش، بامدات نامىزى، رۇشتى مەكتەپتىكى ئەتتىگەنلىك گىمناستىكا، ئەتتىگەنلىك ناشتا كېسەل كۆرۈش،ــ مانا بۇلار خىزمەت ۋاقتىغا كىرمەيدىغان خىزمەتلەرىدى. ھەقىقىي كۇندۇلۇك خىزمەت كېسەل كۆرۈش ئاياقلاشقاندىن كېيىن باشلىناتتى.
تەۋپىق رۇشتى مەكتەپتىكى ئەتتىگەنلىك گىمناستىكىسىنى تۈگۈتۈپ ناشتا قىلاتتى. مەلىكىزادنىڭ ھەممىنى تەق قىلىپ قويغان داستىخاندا ئولتۇرۇپ ناشتا قىلاتتى. ئۇنىڭ كېسەل خېرىدارلىرى بۇ بىر جۈپ يېڭى ئەر- خوتۇنلارنىڭ چاي ئىچىپ بولۇدۇغان ۋاقتىنى بەك ئېنىق

بىلىۋالغان بولۇپ، ئازراق بالدۇر ياكى كېيىن قالماي كېلىشەتتى. شۇ ئارىلىقتا يېرىم سائەت ئۇنىڭ ئۆيى شاۋقۇن سۇرەنگە تولۇپ كېتەتتى. ئەمما ئۇلار تەرتىپسىز ئەمەسدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شاپائەتچىسىگە ئۇگۇنۇپ قېلىشقان، ئۇنىڭ تەرتىپنى ياخشى كۆرۈدىغانلىقىنى چۈشۈنەتتى. شۇڭا ئۇلار خۇددى چوڭ دوختۇرخانىلاردا نۆۋەت كۈتكەندەك ئاۋۇال ـ كېيىنلىك تەرتىپى بىلەن دوختۇرنىڭ ئالدىغا كىرەتتى. بالىلار ۋە ئاياللار ھەر قاچان خۇسۇسىيەتلىرىگە كۆرە ئاغزىنى شۇڭ تۇتالمايتتى، خالاس.

كېسەللەر كېسەل كۆرۈش ۋاقتىنىمۇ ياخشى ئىگەللۇبلىشقان بولۇپ، ئاشۇ يېرىم سائەتتىن ئارتۇق ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىشنى ھېچكىم خالىمايتتى. تەۋپىق كېسەل كۆرۈپ بولۇپلا شۇ كۈنى قەيەرگە بېرىش كېرەك بولسا دەرھال شۇ ياقتا ئاتلىناتتى. ئەھۋالغا قاراپ يە ھىلال ئەھمەر سىزىلغان دورا سومكىسىنى، يا ماتىرىيال سالىدىغان خۇرۇم سومكىسىنى ۋە بەزىدە ھەر ئىككىسىنى ئالاتتى، دە، ماڭاتتى.

مانا مۇشۇ تەرتىپ ئۇنىڭ تويىدىن كېيىن تېخىمۇ ياخشى بولدى. دەسلەپ كېسەللەر ئەتتىگەنىدىلا يېڭى كېلىن بار ئۆيگە ئۈسۈپ كىرىشتىن تارتىنىشىپ، تەرتىپ قالايمىقانلىشىپ كەتكەندەك بولدى. بىراق، ساددا ئاق كۆڭۈل دېھقانلار چاپسانلا مەلىكزادىنىڭ خۇددى يولدىشىغا ئوخشاشلا ئالىجاناپ ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىشلار ئىزغا چۈشتى. تەۋپىق خىزمەتتىن قايتىپ كەلگەن ھامانلا مەلىكزاد ئۇنى ئالدىغا چىقىپ ھويلىدا كۈتۈۋالاتتى، قولىدىن سومكىنى ئېلىپ، يولدىشىنىڭ ئۈستى بېشىنى كۆزدىن كەچۈرەتتى. ئەگەر يىراق سەپەردىن كېلىپ ئۈستى بېشى چاڭ- توپا بولسا دەرھال ئىسسىق سۇ ھازىرلاپ بېرەتتى. ئارقىدىن يەنە سوغۇق سۇ بېرەتتى. (ئۇ ئىنتايىن زېرەك ۋە ئەرنى كۈتۈشنى بىلىدىغان ئايال بولۇپ چىقتى، شۇڭا ئۇ ئۆز جۈرىسىنىڭ ئەڭ ئىنچىكە خۇسۇسىيەتلىرىنىمۇ، تۇرمۇش ئادەتلىرىنىمۇ بىلىۋالغانىدى)، ئالماشتۇرىدىغان كىيىملەر بولسا ھەر قاچان پاكىز

يۇيۇلـۇپ، دەزماللىنـــپ تەييـار تـۇراتتى. ئۇنىڭغـا تەۋپـق ئەڭ ياخشـى كۆرۈدىغان ئەتىر چېچىلاتتى.

تەۋپـق بولسـا ئايالىنـاڭ كۆيۈمچانلىقىغـا قانـداق جـاۋاب قـايتۇرۇش كويـدا ھەلەك ئـدى. ئـۇ ئالـدىراش خـزمەت ئارىسـدىكى دەم ئـېلىش پۇرسەتلىرىنى ئايالى بىلەن بىللە ئۆتكـۈزۈش، ئۇنـاڭ كـۆڭلىنى ئېلىشـقا بېغىشـلايتتى. خـزمەتتىن كېلىـپلا يېـرىم سـائەت دەم ئېلىشـقا ئادەتلەنگەن بولـۇپ، مۇشـۇ يېـرىم سائەت ئىچىـدە مەلىكـزادقا بېغىشـلاپ تەمبۇر چېلىپ، ناخشا ئېيتـپ بېرەتتى ۋە ئۇنـاڭ بىلەن چاقچاقلىشـاتتى. مەلىكـزاد ئۇنـاڭ كۆڭۈللۈك چاقچاقلىرىنى بەكـمۇ ياخشـى كـۆرەتتى. ئەمـا بۇ چاقچاقلار، بۇنداق بىللە بولۇدۇغـان چـاغلار بەك قىسـقا بولغاچقـا ئۇنـاڭ ئۇچـۇن تولىمـۇ قىممەتلىـك ئـدى، ئـۇ ئېرىنـاڭ ئـۆزىنى ئەركىلىتـپلا ئولتـۇرمايدىغانلىقىنى، ئۇنـاڭ بەك ئالـدىراش ئىكەنلىكىنـى چۈشـەنگەچكە ياش ۋە مۇھەببەتكە تولغـان قەلبـى ئېرىنـاڭ ۋىسـالىغا قانمىسـمۇ، ئۇنـاڭ خـزمەتلىرىدىن ۋە يەنە تـۇگىمەس دەپـتەر، كـتابلار دۆۋىسـدىكى ئۇگۇنـۇش ۋە يېزىشـلىرىدىن بىزارلىـق ھـېس قىلمـايتتى. ئـۇ ئەل ئىچىـدە شـۆنچە ئىناۋەتلىـك، قەدىـر- قىممەتلىـك يولدىشـىناڭ قىممىتـى دەل ئاشـۇ خـزمەتتە ئىكەنلىكىنـى، ئەگەر ئـۇ خـزمەتنى تاشـلاپ ئۆزىنـاڭ ئېتىكىگە بـاش قويـۇپ تۇرۇۋالسـا قىممىتـى تۇگەيـدىغانلىقىنى بىلەتتـى. ئۇنـداق بولۇشـىنى ئۇنـاڭ مەغـرۇر يـۇرىكى خاھلىمـايتتى. چـۈنكى ئـۇ مەمتىلىنـى چىرايلىـق بولغىنـىدىنلا ئەمەس، ئاشـۇنداق ئەلسـۆيەر كىشـى بـولغىنى ئۈچۈنمۇ ياخشى كـۆرۈپ قالغـان - دە! بولۇپمـۇ مەمتىلىنـاڭ بىـر ئەر بولـۇش سـۈپىتىدە شەخسـىي مۇھەببىتىـدىن ھېچنېمىنـى ئېلىـپ قالماسـتىن ئـۆزىگە بېغىشـلايدىغانلىقىغىمۇ جەزم قىلالايتـى. دەل بـۇنى تولـۇق ھـس قىلغىنـى ئۈچـۈن بىـر قېتىم مەمتىلىنـاڭ قىلغىلـى قىلىـق تاپالمـاي قېلىۋاتقانـىدەك، ئـامراقلىق ئىپادىلەشـلىرىگە چىـدىماي شـۇنداق سورىغانىدى:

ــ بۇنچـۇالا ئـاچكۆزلۈكلىرىگە قـاراپ، سـىلىنى شـۇنچە ژىـل بويتـاق

ژۇرۇشكە قانداقمۇ سەۋر قىلالىغاندۇ، دەپ قالمەن، راساتىنلا سەۋر قىلغانمىدىلە ياكى...

ــ گۈمانىڭىزغۇ يوق، ئەمما قەستەن سوراۋاتقىنىڭىزنىمۇ بىلمەن. سەۋر قىلالىشىمنىڭ سىرىغا كەلسەك، يۈز قىزنىڭ ۋەسلىدىنمۇ بەك مېنى جەلپ قىلىدىغان مەۋزۇلىرىم بولغاچقا، شۇلار مېنى سەۋرگە ئۈندەپ، ماڭا كۈچ-قۇۋۋەت، چىدام ئاتا قىلىپ تۇرغانىدى.

مەلىكىزاد ھەمىشە خۇشخۇي يۈرۈدىغان يولدىشىنى جىمى سەپداشلىرى ئىچىدە ئەڭ تولۇق چۈشۈنەتتى. ئۇنىڭ خۇشخۇي يۈرگىنى بىلەن يۈرىكىدە ئازاپ، كۆزىدە ياش بارلىقىنى بىلەتتى. خىزمەتنىڭ مىسلىسىز ئېغىرلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ يولدىشىنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن ھەمىمە ئىشنى قىلىشقا تەييارىدى. گەرچە ئۇ مەمتىلىدىن بۇرۇنراق ياتسىمۇ ئۇخلىماستىن ئوغۇرلۇقچە ئۈنى كۆزۈتۈپ ياتاتتى. ئەمما ئۆزىنىڭ ئۇخلىمىغانلىقىنى ھەرگىز چاندۇرمايتتى. ئۇنداق قىلمىسا مەمتىلىسىنىڭ يەنە پاراكەندە بولۇدۇغانلىقىنى بىلەتتى. دە. ئۇ سۈزۈك بۇلاقتەك كۆزلىرىگە ئۇيقۇ بارمايدىغان ياربىغا ھەم ئىچ ئاغرىتقان، ھەم ئۈنى «جېنىغا ئىچى ئاغرىمايدىغان ساراڭ» دەيدىغان تاتلىق ئەيىپلەش ئارىلاشقان نەزەردە قاراپلا ياتاتتى. ئۇمۇ مەمتىلىنىڭ بېقىندا، ئۇنىڭ بويىنىغا گېرە سېلىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ھارغىنلىق ئازابىنى تەڭ تارتىشىنى خالايتى - يۇ، بىراق، كۆيۈمچان ئېرى ئۈنى ئۇخلاۋېرىشكە ئالدىرىتاتتى. تېخى ھەمىشە: «ئالدىراشچىلىقتا ئۆي ئىشلىرىنى يالغۇز سىزگىلا تاشلۇەتتىم، ئەپۇ قىلارسىز» دەپ تۇراتتى. «تۇۋا، بۇ ئادەمنىڭ جېنى تۆمۈردىن سوقۇلغان ئەمەستۇر؟ ئۇنىڭ جېنىغۇ چىدايدۇ، پەقەت ۋاقتىلا يېتىشمەيدۇ. ئەگەر ۋاقتى يېتىشىدىغان بولسا ئۆي ئىشلىرىنىمۇ قىلاتتى، ئەلۋەتتە... » مەلىكىزاد چىن يۈرىكىدىن خۇداغا يېلىنىپ، ئېرىگە كۈچ-قۇۋۋەت، سالامەتلىك تىلەيتى ھەم تېخى خىزمەت قىلىۋاتقان ۋاقتىنى پاتراق ئۆتكۈزۈپ، دەم ئېلىش ۋاقتىغا بەركەت بېرىشىنىمۇ تىلەيتتى. بىراق، يەنە بۇ ئادەمنىڭ دەم ئېلىشتا ۋاقتىغا قاراپ ئەمەس،

خىزمەت پىلانىنىڭ ئورۇنلۇنۇش ئەھۋالىغا قاراپ دەم ئالدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۆزىنىڭ ئاخمىقانە تىلەكلىرىدىن ئۆزى كۈلۈپ كېتەتتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەچتە يەنە بىر ناخشىغا ئاھاڭ ئىشلەش ۋەزىپىسى يېڭى بىر نەچچە پارچە شېئىرنى قايتا تۈزۈتۈپ چىقىش ۋەزىپىسى، يا بولمىسا «دىۋان» دىن مۇنچە بەت تەرجىمە قىلىش ۋەزىپىسى بولاتتى. ئەنە شۇ ۋەزىپە ئورۇنلانغاندا ئاندىن خىزمەتتىن توختايتتى. ئۇ ھەرگىز سائەت مانچىدا ئۇخلايمەن، دەپ بەلگىلۈبلىپ، ئىش ئاقسۇن- ئاقمىسۇن شۇ ۋاقىتتا دەم ئېلىۋەرمەيتتى. شۇڭا مەيلى بالدۇر كەلسۇن، مەيلى يېرىم كېچىدە كەلسۇن، ئۇ ھامان قىلماقچى بولغان ئىشنى پۈتكۈزەتتى.

كەچلىك ۋەزىپىسى تۈگىگەندە ئۇ يېنىكلەشكەندەك ئورنىدىن تۇرۇپ كېرىلەتتى. مەلىكىزاد ئۆنىڭ ئەمدى دەم ئالىدىغانلىقىنى ئەنە شۇ ھەربىكەتتىن بىلىۋالاتتى. بىراق تەڭپۇڭ يېتىش ئالدىدا سىرتقا چىقىپ بىردەم سالقىنداپ، يۈلتۈزلار بىلەن يېكى بۇلۇتلار بىلەن ۋە يېكى شامالالار بىلەن سىردىشىۋالمىسا كۆڭلى ئۆنمايتتى. ئۇ ئېغىر ئەقلى ئەمگەك جەريانىدا قانىنىڭ مېڭىگە ئاقىدىغانلىقى، شۇ ھالدىلا يېتىۋالغاندا ئۆزاققىچە باش ئېسىلىپ، ئاغرىپ ئۇخلىغىلى بولمايدىغانلىقىنى، شۇڭا ھەر قاچان ئازراق ھەربىكەتلىنىش، ھاۋا ئالماشتۇرۇش زۆرۈرلىكىنى تەكىتلەيتتى. ئۇ ھويلىدا گىمناستىكا ئويناىدىغان ئاشۇ ئون مىنۇت، مەلىكىزاد ئۇچۇن ئۆتۈپ كەتكەن پۈتۈن ئۆمرىدىنمۇ ئۆزاقراق تۇيۇلاتتى.

تەڭپۇق مەلىكىزادنى ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۇن ئېھتىيات بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا سوزۇلاتتى. بۇ چاغدا ئۇ يەنىلا خاتىرە دەپتىرى بىلەن شامنى ياستۇقنىڭ تۈۋىگە قويۇپ قويۇشنى ئۇنۇتمايتتى. مەلىكىزاد يالغاندىن ئۇخلىغاندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتسىمۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلەتتى. ئېرىنىڭ ئۇنى قىستاپ ئويغۇتىۋەتمەسلىك ئۈچۇن ناراق يېتىپ، چىراقنى ئۆچۈرۈشتىن ئاۋۋال بىر ھازا ئۆزىگە تىكىلىپ، ھۆسىن گۈلزارىنى تاماشا قىلىدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. ئۇنىڭ يالغاندىن يۇمۇۋالغان كۆزلىرىگە تىكىلىپ، ئاق رۇخسارىدا تېخىمۇ روشەن كۆرۈنۈدىغان تال-تال

كىرىپكىلىرىنىڭ قەلبىدە ئەركىلىتىشكە باشلىغاندا، مەلىكىزاد بۇنداق تىكىلىپ قاراشقا چىدىمايدىغان خۇددى يۈزىدە سانسىز چۆمۈلە مېڭىۋاتقاندەك بولۇپ كېتەتتى ۋە ئاخىرى كۆزلىرىنى ئاچالمىدى.

— ئۇخلىمىغانمىدىڭىز؟— تەۋپىقنىڭ تەسىرچان ئاۋازى ئۇنىڭ يۈرىكىنى دولقۇنلىتاتتى.

— تازا ئوبدان ئۇخلىغانتىم، سىلى قاراۋەرسىلە ئويغۇنۇپ كەتتىم.

— ھەي، تاڭ، كۆزلىرىڭىزغۇ ئۇخلاپ ئويغانغان ئادەمنىڭ كۆزىدەك ئەمەس.

— قانداق دەيلا؟

— چولپان يۈلتۇزدەك نۇرلۇق چاقناپ تۇرۇدۇ.

— ۋىيەي، تاڭ ئاتقۇدەك ۋاخ بولغانىدىمۇ يەنە پاراڭ سېلىپ ئولتۇرىدۇيا، ما ئادەم، ئۇخلىسىلا ئەمدى.

— سىز ئۇخلاۋېرىڭ، كۇن بويى چولام تەگمىگەندىن ئەمدى بولسىمۇ سىزنى كۆرۈۋالاي، بىردەم...

— باش توخۇ بىلەن تەڭ ھەقىچان تۇرۇپ كېتىلا، بالدۇراق ئۇخلىسىلا بولاتتى.

— ئەنە، دېمىسەممۇ، شۇنداق بولغاندىكىن...

مەلىكىزاد گەپتىن- گەپ چىقىپ، ۋاقىت بولۇۋاتاتقىنىدىن سەگىلىپ كېتەتتى. شۇنىڭ بىلەن چىراق ئۆچەتتى. ئۇ ھەر كۈنى ئاشۇ ۋاقىتتا ئېرى بىلەن قىلىشقان بىر نەچچە ئېغىز گەپتىن ئۇنىڭ ئەتە نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىنى پەملۇپلىپ، ئۇ ئەتتىگەنلىك گىمناستىكىغا مەكتەپكە چىقىپ كەتكەندە ئۇنىڭ شۇ كۈنلۈك ئىشىغا يارىشا تەييارلىق قىلىپ قوياتتى. كاتتايلاق، ئۈستۈنئاتۇش، ئاغۇ قاتارلىق يىراق يېزىلارغا بارماقچى بولسا ھامان دورا سومكىسىنى ئېلىۋالىدىغانلىقىنى بىلەتتى. بۇ كۈنى ئالماشتۇرۇلۇدىغان كىيىملەرمۇ تەييارلىناتتى. قەشقەرگە ئەگەر دورا ئېلىش ئۈچۈن بارمىسىلا دورا سومكىسىنى ئالماي باراتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى مەلىكىزادقا ياد بولۇپ كەتكەندى. ئۇنىڭ بۇنداق ئەتراپلىق

تەييارلىقىدىن رازى بولۇپ قەلبىي سۆيۈنگەن ئېرى، سەپەرگە مېڭىش ئالدىدا ھەر قاچان ئۇنى تەشنالىق بىلەن ئۇزاق سۆيۈپ خوشلىشاتتى. بۇنداق ئەر- خوتۇنچۇلۇق مۇناسىۋەت ئاشۇ زامان، ئاشۇ ماكاندا ھەقىقەتەنمۇ بىر مۆجىزە ئىدى.

ئېرىگە بولغان ئىشتىياق مەلىكىزادىناڭ قەلبىدە ئۇنىڭ ئىشلىرىغا نىسبەتەن قىزىقىش، مۇھەببەت ئويغاتقانىدى. ئۇ ھەر قاچان ئېرىنى ئاسراش تۈيغۇسى بىلەن يېنىپ، ئۇنىڭ بۇرۇنراق قايتىپ كېلىپ، بۇرۇنراق دەم ئېلىشىنى ئېستىگىنىدە، ئېرىنىڭ قىلماقچى بولغان ئىشىنى تۈگەتمەستىن ئارام ئالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈنمۇ ئېزگۇ تىلەكلەرنى تىلەيتتى. ئۇنىڭ بىر كۈنلۈك ئىشىنىڭ تۈگۈشى، ئۇنىڭ شۇ كۈنلۈك دەم ئېلىشىنىڭ باشلىنىشى بولاتتى. ئۆمۈرلۈك خاتىرجەملىك تېخى بەك يىراقتىكى گەپ ئىدى. مەلىكىزاد بۇ نۇقتىنى ئېرى بىلەن بولۇدۇغان قىسقا سۆھبەتلەردىن بىلەتتى. ئېرىنى ئاخىرقى ھېسابتا بىئارام قىلىپ تۇرغان ئىشىنىڭ ناھايىتى جاپالىق، ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشۈنۈپ قالغانىدى. شۇڭا ئۇ ھەمىشە: «ئەگەر ئۇ جىمى غەم- غۇسىدىن قۇتۇلغانىدا قانداق قىلارىدى؟... » دېگەنىدەك ئويلاردا بولاتتى ۋە ئۆزى بىلىدىغان ئۇششاق سۇرىلەرنى ئوقۇپ تۇرۇپ، پۈتۈن ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ بىر كېچىدىلا ساۋادلىق بولۇپ بولۇشىنى، ئەتىسى ھازىرقى ئىلغار مىللەتلەرگە تەڭلىشىپ، ئۆگۈنى ئېشىپ كېتىشىنى، بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ ئۇزۇل- كېسىل ئازادلىققا ئۇلۇشۇپ، خەندانە كۈلۈشىنى،... ۋە يەنە مەمتىلى ئەپەندى تەسەۋۋۇرلىرى بىلەن بېيىتىپ سۆزلەپ بېرىغان مەدەنىيەتلىك، ھۆر، ئەركىن، پاراۋان ئەلنىڭ بارلىققا كېلىشىنى تىلەيتى. مانا شۇندىلا ئۆز مەمتىلىسىنىڭ ئارزۇغا قېنىپ، تولۇق خاتىرجەملىككە ئېرىشىدىغانلىقىنى بىلەتتى.

«ئاھ، خۇدا، ئۇيغۇرلارغا ئۆزەڭ مەدەت قىلغايسەن!... » ئۇنىڭ ئاغزى ئاشۇ سۆزگە كۆنۈپ قالغانىدى، ئۇنىڭ دۇئاسىمۇ، تىلىكىمۇ، ئويىمۇ شۇ

ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ بۇ خىل نىداسىنى بىر نەچچە قېتىم ئاڭلاپ قالدى ۋە ئايالىغا بولغان ئىشقى- مۇھەببىتى تېخىمۇ ئاشتى. ئۇ ئۇيقۇ ئىزدەپ خىيال بىلەن يېتىپ، مەلىكزادىنىڭ ئېھتىيات بىلەن تىنىق چىقىرىپ، ئۇھ تارتىپ، ئۇلۇغ كىچىك تىنغىنىنى ئاڭلىدى ۋە ئۇنىڭ ئىچىدە ئاشۇ نىدانى دېگەنلىكىگە جەزم قىلىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ مەلىكزادقا شۇنداق ھېسداشلىقى، مۇھەببىتى ۋە ئامراقلىقى قوزغالدىكى، ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى. «ئۇنىڭغا قارىشىپ بېرىدىغان بىر بالا بولمىسا بولمايدۇ، مەن بۇنى پات ئارىدىلا ھەل قىلمىسام بولمىغۇدەك، شۇنداق، شۇنداق قىلىش كېرەك. ئۇنىڭغا ئەسقاتقۇدەك بىرسىنى ئىزچىلار ئىچىدىن تېپىپ، بالا قىلۋالسام مېنىڭ يوقلۇقۇم بىلىنمەس...» ئۇ شۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەندە كۆڭلى پاللىدە يورۇپ كەتكەندەك بولدى ۋە مەلىكزادنى قاتتىق قۇچاقلىدى، چۈنكى ئۇ ئايالىنىڭ تېخى ئۇخلىمىغانلىقىنى بىلىپ قالغانىدى...

ئەمدى ئۇ نامزات تاللاشقا باشلىدى. ئىزچىلارنىڭ چوڭلىرى بولمايتى. ئۇنداقتا دۇشمەنلەر يەنە نېمە ئىپلاس گەپلەرنى تاپمايدۇ، نېمە سۈيقەستلەردە بولمايدۇ. يەنە كېلىپ چوڭ بالىلارنى ئۆي ئىشىغا سېلىش شەخسىنىڭ ئىزتى مەسلىسىگىمۇ تاقىلاتتى. چوڭ ئىزچىلار بۇنى ھار ئېلىشى ھەم مۇمكىن. شۇڭا ئۇ كىچىكلەر گۇرۇپپىسىنىڭ بارلىق ئىزچىلىرىنى بىر- بىرلەپ كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. ئاخىر ئۇ ئىزچىلارنىڭ ئەڭ كىچىكىگە بېرىپ توختىدى. بۇ بالا ناخشىنى ئوبدان ئېيتاتتى. تېز ئۆگۈنۈۋالالايتى، ساز چېلىشىمۇ قولىدىن كېلەتتى. يېشى كىچىك، ئۇسقىنىمۇ ۋەجىك بولغاچقا دىرامىما، كومىدىيەلەردە كۆپىنچە قىزلارنىڭ (ئايالالارنىڭ) رولىغا چىقاتتى. «تۇغرا، شۇنى دادىسىدىن سورىۋالسام كەچلىرى ئۆيىدە ناخشىلارنى ئۇنىڭغا ئۆگەتسەم، ئۇ باشقىلارغا ئۆگەتسە شۇنداق قىلىپ ۋاقتىمۇ تېجىلىدىكەن بۇنى ئىسلىماخۇنغا ئېيتاي، ئۇ بالىنىڭ ئۆيىدىكىلەر بىلەن سۆزلەشسۇن... » ئەمدى ئۇ رەسمىي خاتىرجەم

بولغاندەك مەمنۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

3

ئىسلامئاخۇن خەلپىتىم ئۈيغۇشما ناممدىن تەۋپىقنىڭ تۇرمۇشىنى سەرەمجانلاشۇرۇش زۆرۈر دەپ قارىغاچقا، تەۋپىقنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپلا بۇ ئىشنى ئۆزىنىڭمۇ ئويلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ بالىنىڭ ئۆيىدىكىلەرگە خىزمەت ئىشلىمەك بولۇپ، شۇ ئانلا ئابدۇراھمانھاجىم بىلەن بىللە كېتىشتى.

بالىنىڭ ئاتىسى ئۇلارنىڭ سۆزىنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى. ھەممىنى ئەتراپلىق ئويلىغان ئىسلىماخۇن بۇ ئىشنى ناماز جۈمەدە جامائەتنىڭ ئالدىدا ئېلان قىلىش ۋە جامائەتنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشنى مۇۋاپىق كۆردى. شۇنداق بولغاندا ھەر خىل گەپ، چۆچەكلەر ئۇچۇن بىر باھانە قالمايتتى.

ئۇ كۈنى ئىزچىلار ۋە قۇمباغ جامائىتى قۇمباغ مەسچىتىدە ناماز ئوقۇپ بولۇشقاندىن كېيىن ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم تەۋپىقنىڭ خىزمەت ئالدىراشلىقى بىلەن ھەمىشە سىرتتا بولۇدۇغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۈيغۇشما ۋە بىر قىسىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئويلىشىپ، ئىزچىلاردىن قاسىمنى كۆڭلىگە پۈككەنلىكىنى ئېيتتى.

ــ جامائەت دۇئا بەرسە، بالىنىڭ ئاتىسىمۇ دۇئا بەرسە، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ نەزىرى ئىلىنگەن بۇ ئوغۇلنى ئۇنىڭغا بالا قىلىپ بەرسەك،ــ دېدى ئۇ ئاخىرىدا.

كۆپچۈلۈك بىردەم غۇلغۇلا قىلىشقىلى تۇرىۋېدى، ئاردىدىن كىمدۇر بىرى:

ــ ئامىن! ....ــ دەپ ئۇن قاقتى. شۇنىڭ بىلەن كۆپچۈلۈك غۇلغۇلىسىنى توختۇتۇپ دۇئاغا قول كۆتەردى.

نامازدىن يانغاندا تەۋپىق بېقىۋېلىۋاتقان ئوغلىغا بۇگۈنلا نىزاخۇننىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ بېرىشنى ئېيتىپ قويۇپ، بۇ خەۋەرنى مەلىكىزادقا ئېيتىش ئۈچۈن ئۆيگە ئالدىرىدى. ئالجوقى گەپلىرى بىلەن غەۋغا كۆتۈرۈپ قاياقتىدۇر ماڭغان راخمان سارائ ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ بىردم هايال قىلدى.

ــ يول بولسۇن، ئەپەندىم؟

ــ ئۆيگە، قانداق تۇرۇۋاتىسىز؟ دوستۇم.

ــ نەدىن يانىدىڭىز، ئەپەندىم؟

ــ نامازدىن، سىزچۇ، سىز نامازغا كىرمىدىڭىزغۇ؟

ــ نامازمۇ؟ هە، نامازدا! سىلەر بەش ۋاق ئوقۇساڭلار، مەن ئون ئالتە ۋاق ئوقۇيمەن. ها ها ...ــ راخمان شۇنداق دەپلا يۈرۈپ كەتتى. ئارقا تەرەپتىن ئۇنىڭ تاغدىن- باغدىن ناخشىلىرى ئاڭلاندى:

سەن- سەن دۇنيا سەن دۇنيا،

كىمگە ۋاپا قىلدىڭسەن.

مەن- مەن دېگەن يارەننى،

يەر قوينىغا ئالدىڭسەن.

تەۋپىق بىردىنلا شۇكلەپ قالدى. ئۇنىڭ ھېسىياتچان قەلبىگە ئاللىقاندىق روھى كۈلپەتلەر ھۇجۇم قىلغانىدى. ئۇ ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى گۈزەل كەلگۈسىدە راخمانغا ئوخشاشلارنى قاندىق بەختلىك قىلىش ھەققىدە خىيالغا كەتتى. ئەمما ئۇ خىيالىنى ئاخىرىغا يەتكۈزەلمىدى.

ــ ئەپەندىم، تېچلىقمۇ...؟ــ دېگەن ئاۋاز ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى ئۇنىڭ ئالدىدا پاشاخان پەرىشان هالدا قاراپ تۇراتتى.

ــ...؟ــ تەۋپىق ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە قاراپ گەپ قىلماي كۈتۈپ تۇردى.

ــ توي قىلىۋاپسىز... مارەك بولسۇن...

ــ ئۆزلىرىدىن بولسۇن، سىزدەكلەرنى مېنىڭ ئىچ پۈشقۇمدىن باش قاتۇرۇپ بەك ئاۋارە بويكەتمىسۇن دەپ توي قىلىۋالدىم...ــ ئۇ پاشاخاننىڭ

كەيپىياتىنى كۆزەتمەكتىدى.

ــ ئــۇ...ئــۇ ئىشــتىن...مەنــدىن ئــاغرىنىش ....تــوغرا، مەنــدىن ئاغرىنىشــقا ھەققىڭــز بــار. نېمىشــقا دېگەنــدە، ئەمەلــي ئەھــۋالنى ســىز بىلمەيسىز...

ــ يەنە نــېمە ئەھــۋال؟ چۈمبەلنــاق ئىچىــدە كىمنــاق بــارلىقىنى دەمسىز يا؟

ــ يــاق...ھېلىقــى شــەرمەندە خوتــۇن «ۋاي كۆيــدۈم، ۋاي ئۆلــدۈم» دەپ يــالۇۋرۇپ، مېنــى ئەلچــى بولــۇپ قويۇشــقا شــۇنچە قــېپ كەتســە مەن راســت دەپتــىمەن، شــۇڭا ســىلىنى بويتــاق يۇرۇۋاتــدۇ، بويتــاقلىق دېگەن يامــان، نــىملا دېگەن بىلەن چوڭ بولغاندىكى بويتــاقچىلىق دېگەن جاننى ئېلىــپ جاڭگالدا قويۇدىغان ئىش دەپ ئويلاپ، ســىزنى بىــر قېتــىم بولســمۇ خوش بولۇپ قالســۇن دەپتىكەنمەن، نەدىــن بىلــەي، ئــۇ خەقنــاق دوپپامغــا جىگــدە سالغىنىنى...

ــ ئەھھە، بويتــاقلىق يامــان؟ بويتــاقلىق يامــان... ســىز- زە بويتــاقلىق يامان... دەپ ماڭا كۆيۈنۈپ خىزمىتىمدە بولغان ئىكەنسىز- دە؟

ــ ئەمــدى ئــۇ ئىشــلارنى تىلغــا ئالمىســىڭىز بــوپتىكەن،... ئــاخىرى ھېلىقىــدەك چۈشــكەندە خىزمىتىڭــزدە بولــدۇم دەلەمــدىم... شــۇ ئىشــتىن كېــيىن مېنــاق تارتقــان ئەلەمىرىمنــى ئــاز دەمســىز...؟ــ پاشــاخان كــۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى.

ــ خوش؟

ــ ئەركەك تۇغقــانلار مېنــى ئوتتۇرىغــا ئېلىــپ ئۆلتــۈرۈۋەتكىلى تــاس قالــدى، يــۇزىمــزنى تۆكتــۈك دەپ جېنىمنــى ئالغىنى تــاس قالــدى. ئەمــدى مېنى قەپەزدە باققــان قۇشــتەك تــالا- تۇزگىمــۇ چىقارمايــدۇ، شــۇ تــاپ بــۇ يەردە تۇرغۇنــۇمنى كــۆرۈپ قالســا يەنە تايــاق يەيــمەن،...ئەمــما، تايــاق يېســەمــمۇ ســىزگە ئەھــۋالىمنى بىــر ئېيتــاي، ئەپــۇ ســوراي دەپ... ــ پاشــاخان كــۆزگەن كۈنلىرىنى ئۇجۇر- بۇجىرىگىچە سۆزلەپ كۆز يېشى قىلدى.

ئاقكۆڭۈل تەۋپىــق ئۇنــاق ئاجىزلىقىغــا ئىــچ ئــاغرىتىــش بىــلەن، ئۇنــاق

ئىلگىرىكى بارلىق سەۋەنلىكلىرىنى ئۇنتۇپ كەتتى.

ــ بىزنىڭ ئادىتىمىزدە مەزلۇم خەقنىڭ تۇل ئولتۇرمىقى ئەپ سانىلىدۇ، سىز ياتلىق بولغان بولسىڭىز ھەممە گەپ سۆزدىن بىر يولى قۇتۇلاتتىڭىز.

ــ ماڭا قاراپ تۇرغان ئە(ئەر) نەدە دەيسىز؟ ئاجىزكەنمىز، ئەنىڭ ئۆيىگە ساڭا تېگەي، دەپ بېرىۋالغىلى بولامدۇ؟... يەنە كېلىپ يامان ئاتلىقمۇ بولۇپ كەتتىم، خەقنىڭ كەينىگە چىرىپ...

تەۋپىقنىڭ كۆڭلىدىن سەمەد كىگىزچى لىپ قىلىپلا ئۆتتى. «بۇ ئىككى بويتاقنى بىر قىلىپ قويساق نېمە بولار؟ سەمەد ياۋاش، بۇ ھازارۇل ئۇنى بوزەك قىلماسمۇ؟... » ھەر ھالدا تەۋپىقنىڭ بۇ ئايالغا يەنىلا ھېسداشلىقى قوزغالدى، ئۇنىڭ دەردىگە يېتىش ئۆزىنىڭ بۇرچىدەك تويۇلدى.

ــ سىز «بويتاقلىق يامان» دەپ ماڭا كۆيۈنگەنتىڭىز، مەنمۇ سىزنىڭ بويتاقلىقىڭىزغا كۆيۈنۈپ قويسام نېمە دەيسىز؟

پاشاخان بۇنى مەسخىرە دەپ ئويلاپ بىچارىلىك بىلەن تەۋپىقنىڭ كۆزىگە تىكىلدى ۋە «ئۇنداق دېمەڭ، ئۇنداق دېمىسىڭىزچۇ؟» دېگەن ئىلتىجانى ئىپادىلىدى.

ــ راست دەۋاتىمەن، ــ دېدى ئۇ ئايالنى ئىشەندۈرۈپ،ــ مېنىڭ دەۋاتقىنىم ھالال نىكاھ. ئۇ يەردە ئەرچە ياسىنۇۋالغان ئايال كىشىگە يولۇقۇپ قالمايسىز، ــ ئۇ گەپكە تەئەددى ئارىلاشتۇرغاچقا پاشاخان ھە دېگەنىدە ئىشەنمىدى. ئاخىر ئۇ ئەستايىدىللىق بىلەن دېدى، ــ بىر بويتاق دوستۇم بار، ئۆزى ھۈنەرۋەن، كىگىزچىلىك قىلىدۇ، ئۈچ بالىسى بار، ئايالى ئۆلۈپ كەتكەن ياۋاش ئادەم، ئۇنى بوزەك ئېتىپ، بالىلىرىنى ئۆگەيلىمەسلىككە ۋەدە قىلسىڭىز، سىزنىڭ بېشىڭىزنى ئوڭلاپ، بۇ ساۋاپنىمۇ ئالماقچىمەن.

پاشاخان ياش تۆكۈپ تۇرۇپ، قەسەم قىلدى، ۋەدە بەردى.

ــ ياش تۇرۇپ تۇل قېلىپ، ئاز دەرت تاتتىمۇ؟ ئىلگىرىكىسى سايات

چاغلىرىم، ئەمدى ھەر قانچە بولسىمۇ چوڭ بولغاندىمەن؟ بۇرۇنۇمغا نەچچە يەپ، ئىسسىق- سوغۇقنى كۆپ تارتقاندىكىن، يەنە نېمە...

ــ بولۇدۇ، كۆتۈپ تۇرۇڭ.

پاشاخان خۇدانىڭ نامىنى شىپى كەلتۈرۈپ ئەپەندىگە رەھمەت ھەشقاللا ئېيتىپ خوشلاشتى.

تەۋپىق تاكى كەلگىگە پاشاخانغا ئىچ ئاغرىتقان ھالدا ئۇنىڭ قايغۇ- ھەسرىتىگە قانداق دەرمان بولۇش ھەققىدە ئويلۇنۇپ ماڭدى.

مەلىكزاد ئادىتى بويىچە ھويلىدا ئۇنى كۆتۈپ تۇراتتى.

ــ نىمىنى ئويلۇنۇپ كېلىۋاتىلا؟

ــ ئويلىغىنىمنى سورىماڭ، خوشخەۋىرىمنى ئاڭلاڭ.

— نېمە خوشخەۋەر.؟

ــ بىر ئوغۇل بېقىۋالدىم، مەن يوق چاغلاردا قىينىلىپ قالمايدىغان بولىدىكىز، ئۇ ھازىرلار كېلىدۇ، قالغان گەپلەرنى كېيىن قىلىشايلى. ھازىر ئۇنىڭ ئۈچۈن ھازىرلىنايلى،ــ دېدى ۋە مەلىكزادنىڭ مەڭزىگە لەۋلىرىنى يىنىككىنە تەگدۈرۈپ قويدى. ئۇنىڭ قولىدىن تۇتقىنىچە ئۆيگە ئەكىرىپ كەتتى.

ئون ئالتىنچى باب

1

غەيرەتسىز، ھىممەتسىز كىشى
ھېچقاچان ئولۇغلۇققا ئېرىشەلمەيدۇ.
ــ «قابۇسنامە»

سىنتەبىرنىڭ كىرىشى بىلەنلا يېزىلارنىڭ قوينى نېمەتكە تولغان داستىخاندەك بولۇپ كېتىدۇ. ھەممە مېۋە پىشىپ ۋايىغا يېتىدۇ. ئاتۇشنىڭ داڭلىق مېۋىسى شۇنداقلا جىمى ئۇيغۇر ئېلىدىكى مېۋىلەرنىڭمۇ ئەتىۋاسى بولغان ئەنجۇرنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق مېۋىسىمۇ ئاۋغۇستنىڭ ئاخىرىدىن پىشىشقا باشلاپ، سىنتەبىرنىڭ مۇشۇ كۈنلىرىدە راسا تۆكمە بولۇدۇ. كەڭ يوپۇرماقلار ئۈستىگە ئەنجۇر شىرنىسى ئېقىپ قوياش نۇرىدا مەۋايىتتەك پارقىرايدۇ.

16- سىنتەبىر كۈنى تاڭ سەھەردە (يەكشەنبە كۈنىدى) تەۋپىق نامراز بامداتتىن قايتىپ كىرىپ بېقىۋالغان ئىزچى ئوغلى قاسىم بىلەن ناشتا قىلىشقا ئولتۇردى. مەلىكىزاد ئۇنىڭ بۇگۈن قەشقەرگە «18-سىنتەبىر» كۈنىدە بولۇدۇغان تەنتەربىيە پائالىيىتىگە باردىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇنىڭغا داستىخان سېلىۋېتىپ، ئېرىگە تەييارلىقلارنىڭ قانداق قىلىنغانلىقىدىن «مەلۇمات» قىلدى. «ئاتا- بالا» چاي ئىچىپ بولۇشغىلا بىر جانان تەخسىدە ئەنجۇر ئەكېلىپ قويدى.

ــ ئەتتىگەنىدە مۇزدەك ۋاقتىدا تۆرت- بەشنى يېۋالسىلا،ــ دېدى ئۇ مۇھەببەت بىلەن يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئېرىگە تىكىپ، ئاندىن

تارتىنىپ تۇرغان قاسىمغا قاراپ،ــ سىلىمۇ ئالسىلا، ئايرىم دېمىسەم ئولتۇرۇۋېرەمتىلە، ئەمدى مۇشۇ ئۆينىڭ بالىسى بولغاندىكىن گەپ كەتمەسۇن، ــ دېدى ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن.

تەۋپىق ئايالىغا لەپ قىلىپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئەنجۈرگە قول ئۇزاتتى، ۋە:

ــ سىزمۇ ئېلىڭ، بىللە يەيلى،ــ دېدى.

مەلىكىزاد ئۆزى ئۈچۈن بۈيرۇق ھېسابلىنىدىغان ئېرىنىڭ سۆزىنى ھەر قاچان ئىلىك ئالماي قالمايتتى. شۇڭا ئۇمۇ بىر تال ئەنجۈر ئالدى. ئالتۇندەك ئەنجۈرنىڭ بۇرنىدا ۋايىغا يېتىش بىلەن تېشىپ چىققان شىرنە بىر تال كەھرىۋا مارجاندەك پارقىراپ تۇراتتى.

تەۋپىق تاماق ئۈچۈن كۆپ ۋاقىت سەرپ قىلمايتتى، ئېزىپ، شۇمۇپ، تەتۈر چاينىغانىنى يامان كۆرەتتى. بۇگۈن ئۇ تېخىمۇ چاپسانراق ئەتتىگەنلىك ناشتىدىن بىكار بولۇپ قاسمىنى بويامەتتىكى جەڭگىۋار ئەتىرەتكە خەۋەر قىلىشقا ئەۋەتتى. ئاندىن كېسەل كۆرسەتكۈچىلەرنى كۈتۈپ تۇرمايلا دورىلارنى راستلاپ، قەغەزلەرگە ئوراشقا، ئۈستىگە دورىنىڭ تۈرى ۋە ئىشلىتىشىنى يېزىشقا باشلىدى، دەل شۇ ئىش ئۈستىگە كېسىللەرنىڭ ئالدى يېتىپ كەلدى...

ئۇ بۇ ئىشلارنىمۇ مۇشۇ تەرتىپتە تۈگەتكەندىن كېيىن، رۇشتى مەكتەپكە كەتتى. ئۇ يەردە مۇئەللىملەرنىڭ تەييارلىقلىرىنى تەكشۈرۈپ، ئىزچىلارنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن، كاتتايلاقتىن مۇھەممەد دامولا ئېلىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار سېپىنى كۆزدىن كەچۈردى، بۇ ئاردا مۇھەممەت دامۇللام بىلەن بىر- ئىككى ئېغىز ئامانلىشىپ، چاخچاقلىشىۋېلىشقىمۇ پۇرسەت تاپتى. ئاندىن بۇ يەرگە جەم بولغانلارنى جەڭگىۋار سەپلىرىنى بۇزماي كۈتۈپ تۇرۇشقا بۇيرۇپ، ئۆزى ئاتلىق بويامەتكە بېرىپ«ئەلەمدارلار»نى كۆزدىن كەچۈرمەكچى بولدى. ئېلاخۇن ئۇنىڭ ئېتىنى توقۇپ تۇتۇپ تۇرغانىدى.

ئۇ بۇيامەتكە يېتىپ بارغاندا بويامەت مەكتەپنىڭ سەيناسىدا

تەنھەرکەتچىلەر جەڭگىۋار سەپ بولۇپ ئۇنى كۆتۈپ تۇرغانىدى. ئۇ دەرھال بۇ سەپنى نۆۋەتتىكى يۇرۇشكە مۇڭاپىق تۇزەشتۇرۇپ چىقتى. ھەر سەككىز ئادەمنى بىر گۇرۇپپا قىلدى. مۇشۇ سەككىز كىشىلىك گۇرۇپپىدىن تۆرتىگە بىردىن چاھار بېشى بەلگىلەندى. چاھار باشلىرى بويىنغا چۈچىلىق قىزىل شەلپەر ئېسىشتى. ھەربىر ئوقۇغۇچى قوللىرىغا بىر كۆك، بىر قىزىل بايراق ئېلىشقان بولۇپ، بىر خىل فورمىدا كېيىنگەن بۇ قوشۇن تولىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

ــ دىققەت!ــ دەپ ۋارقىرىدى تەۋپىق جاراڭلىق ئاۋازدا، ــ ھازىر سىلەرنى ئون مىنۇت ئازاد قىلىمەن، ھەربىرىڭلار ئىككى تاختىدىن سامان قەغەز ئېلىۋېلىڭلار، دەم ئالغاندا قەغەزنى ئاستىڭلارغا قويۇپ ئولتۇرىسىلەر، كىيىمىڭلارنى كىر قىلىۋەتسەڭلار بولمايدۇ،ــ دېدى ۋە ھەربىي قوماندانلاردەك بۇيرۇق قىلدى،ــ تارقال!

ئوقۇغۇچىلار تەرتىپ بىلەن، ۋاڭ- چۈڭ قىلماستىن يۈگرۈشۈپ بېرىپ ياتاقلاردىن، سىنىپلاردىن سومكىلىرىنى ئېلىشقا كەتتى. ئۇلارنىڭ رەسمىي ئاتلىنىش ئۇچۇن تەييارلىنىشىغا ئون مىنۇتمۇ ۋاقىت كەتمىدى.

ــ ھازىر ــ دېدى تەۋپىق تەكشى سوزۇپ ۋارقىراپ،ــ ئول!

بۇلار مەخسۇس ھەربىي- تەلىم تەربىيە ئالغان ئوقۇغۇچىلار بولغاچقا بەشىيۇز كىشىنىڭ قاتارغا تىزىلىشى ھېچقانداق قالايمىغانچىلىق تۇغدۇرمىدى.

ــ ئىلەرى ئارش!- تۆرتتىن سەپ بولغان ئوقۇغۇچىلار بىر خىل رېتىمدا «گۇپ- گۇپ» قەدەم تاشلاپ، مەكتەپتىن يولغا قاراپ ئاتلاندى. نەي ۋە بارابانىڭ ساداسى ۋە دۇمباقنىڭ ھەيۋەتلىك گۈمبۈرلىشى، قەدەملەرنىڭ تەكشى گۈپۈلدىشى كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان دەرىجىدە رەتلىك ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بويامەت مەكتەپنىڭ ئۆزىدىن بارىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېپى، قەدەم تاشلايتى.

ھەر سەككىز كىشىگە بىر گۇرۇپپا باشلىقى، ھەر 32 كىشىگە (تۆرت

سەككىزــسەككىزلىك تۆرت گۈرۈپپىغا) چاھار بېشى، ھەر 250 كىشىگە ئەترەت باشلىقى مەسئۇل ئىدى. قوشۇننىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا يانداپ ماڭغان تەۋپىق پۈتۈن قوشۇنغا كومانداۋ بېرىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ گاھ ئېتىنىڭ دېۋىتىپ ئالدىغىراق كېتەتتى، گاھ ئارقىغا يېنىپ تەرتىپ تەكشۈرەتتى.

ئۇلار شۇ تەقلىدتتە تېجەن يېزىسىنى، ئىككى سايىنى كېسىپ ئۆتۈپ مەشھەدكە يېتىپ كەلدى. بۇ يەدە ھەر قايسى يېزا مەكتەپلەردىن تاللانغان ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلار كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلار ھەزرەت سۇلتان جامەسىنىڭ كەڭ ھويلىسىدا يېڭىۋاشتىن بىر پۈتۈن سەپ تەشكىل قىلىپ، بىردەم مەش دەسسەشتى. مەخسۇس تەربىيلىنىۋاتقان «ئەلەمدارلار» دىن باشقا 40 نەچچە نەپەر ئىزچى، ھەربىر مەكتەپتىن تاللانغان يېڭى ماھىرلار، ئوقۇتقۇچىلار بولۇپ سەپەرگە 700 نەپەر ئادەم تەييارلانغانىدى.

تەۋپىق ئۆز قوشۇنىنى دىققەت بىلەن كۈزەتكەندىن كېيىن نۇرۇللا خەلپىتىم بىلەن مۇھەممەد قارى زەكىدىن لاۋزىمات تەييارلىقىنى سۈرۈشتۈردى:

ــ يېتەرلىك نان، تۇز، سۇ ئېلىندىمۇ؟ قويچۇ؟ ھەممىسى ماڭدۇرۇلدىمۇ؟

ــ ماڭدۇرۇلدى، ھەممىسى مەسلىھەتكۈزدىكى سان بويىچە بولدى.

ــ رەخمەت، خەلپىتىم ئەمىسە، يولغا!ــ ئۇ ئاتنى دېۋىتىپ سەپنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا توختىدى، ــ دىققەت! ئوڭغا بۇرۇلۇپ،...ئىلەرى ئارش!

تەۋپىق ئادەمنىڭ مۇھىتقا ماسلىشىشى ــ كېلىمات، سۇ، ئۇزۇقلۇقنىڭ بىرىكىشى بىلەن بىر «بىئولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇق» ھاسىل بولۇدۇغانلىقى، كىشى يېڭى مۇھىتقا كەلگەندە «سۇ ئىلغاش» ھادىسىسى يۈز بېرىپ، ئادەم بەدىنى يېڭى مۇھىتقا پاسسىپ ئىنكاس قايتۇرۇدىغانلىقىنى نۇرغۇن ئەمەلىي مىسال، ئىلمىي ئاساسلار بىلەن چۈشەندۈرۈپ يولداشلارنى بارلىق يىمەكلىكنى بىللە ئېلىپ بېرىش

بىلەنلا قالماي، ئىچىدىغان سۇنىمۇ بىللە ئېلىپ بېرىشنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەندۈرگەنىدى. خەلق ئارىسىدىمۇ يېڭى مۇھىتتىكى بوشۇشۇش، ساقسىز بولۇپ قېلىش ھادىسىنى «سۇ ئىلغاپتۇ» دەيدىغان ئادەت بار، تەۋپىق بىر ئادەمنىڭمۇ يېڭى مۇھىت تەسىرىدە ئاغرىپ سەپتىن چۈشۈپ قېلىشنى خاھلىمايتى. چۈنكى ئۇ تەييارلىغان مەش ئويۇنى ۋە تەنتەربىيە تۈرلىرى بىر ئادەمنىڭ كەملەپ قېلىشىمۇ ئومۇمىي نەتىجىگە تەسىر كۆرسۈتۈدىغان دەرىجىدە زىل جىپسىلاشتۇرۇلغانىدى.

ئەنە شۇنداق قىلىپ ئۇلار سۇنتاغ تەرەپكە كەتكەن يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى. يول بويىدا ئۆزلىرىنىڭ قەدىردان كىشىلىرىنى ئۇزۇتۇۋاتقانلار ئىچىدە مەلىكىزادىنىڭ زىلۇا قەددى كۆزگە چېلىقاتتى. ئۇ غىجىم روملىنى سەل قايرىۋېلىپ مەمتىلىنىڭ قېشىدىن ئۆتۈشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى. ئىچىدە بولسا ئادەتلىنىپ قالغان تىلەكلەر يادىلىناتتى. تەۋپىق ئۇنىڭ ئالدىدىن ئالدىراپ ئۆتۈپ كەتتى. كۆزلىرىمىز ئۇچراشسا ئۇنسىز خوشلىشارمىز دەپ ئۈمىد قىلغان مەلىكىزاد بەكمۇ مەيۈسلەنىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى بۇ ھەرىكەتچان ئادەمنى قايتا كۆرەلمەيدىغاندەك زىرىلداپ كەتتى. بىراق ئويلىمىغان يەردىن ئۇنىڭ سۆيۈملۈكى يەنە شۇنداق ئالدىراشلىقى بىلەن ئارقىغا يانىدى ۋە مەلىكىزادقا كۆزى چۈشۈپ، ئالدىراش كۈلۈمسىرەپ سالامنى ئىپادىلىدى. دە ئۆتۈپ كەتتى. مەلىكىزاد شۇندىلا كۆڭلى ئارام تاپقاندەك چوڭقۇر تىندى. ئۇنى تېخىمۇ خوشال قىلغىنى مەمتىلى ئۇنىڭ ئالدىدىن يەنە بىر قېتىم ئۆتەتتى.

كۆپ ئۆتمەي تەۋپىق ئانچە ئالدىرىمايى يەنە ئالغا قاراپ سەپنىڭ يېنىدا كەلدى. ئۇ بۇ قېتىم يول بويىدا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى بىلەن كۆز ئۇچراشتۇرۇپ، باش لىڭشىتىپ، كۈلۈمسىرەپ خوشلاشتى. مەلىكىزادقىمۇ ساداقەت ۋە سۆيگۈ مۇھەببەتكە تولغان نەزىرى بىلەن قاراپ، كۆزىنىڭ قۇيرىقىدىكى كىچىككىنە تاتۇقنى كۈلۈمسىرەشتىن پەيدا بولغان پۈرۈكلەرنىڭ ئارىسىدا غايىپ قىلىپ ئۇزاق قارىدى. ئەمدى بولسا، ھېلىلا چالا- پۈچۈق بىر نەزەر بىلەن خۇداغا شۈكرى ئېيتىقان ئايال، يەنە سۆيگۈ

ئاچلىقى بىلەن ئۆرتەندى، ئەمدى ئۇ مەمتىلىنى بوينىدىن قۇچاقلاپ، سۆيۈپ تۇرۇپ ئۇزۇتۇپ قويۇشنى ئىستەپ قالدى. لېكىن بۇ مۇمكىن ئەمەسدى.

مەلىكىزادىنىڭ بېقىنىدا بىرسى مىدىرلاپ، ئالدىغا ئۆتمەكچى بولغانىدەك قىستالدى. مەلىكىزاد شېرىن ئارمان قۇچقىدىن چىقىپ ئۆرۈلۈۋىدى، ئۇنىڭ يېنىدا گۈلدەك نازۇك ۋە گۈزەل بىر قىز كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا بىردەم ئۇنىڭغا ۋە بىر دەم ئۇزاپ كەتكەن سەپكە قاراپ تۇراتتى.

ــ ھوي، چولپان كۆز، نېمە بولدى سىلىگە؟ چىدىۋايماتاملا، كەلمەسكە كەتكەنىدەك؟ــ دېدى مەلىكىزاد يېرىم بولغان كۆڭلىنى چاخچاق بىلەن ئاۋۇندۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ. ــ كىمنى ئۇزىتىۋاتىلا؟

ــ ھېلىقى ... نى، ئەپەندىمنىڭ شاگىرتى، سابىت، سابىتچۇ؟ ئاڭلىغانسىز؟

ــ ھە،... بىلدىم، سىلەر ھېلىقى تاھىر- زۆھرەلەرکەنسىلەرغۇ؟! تويۇڭلارنىڭ داڭقىسىنى ئاڭلىغانتىم، ئۇ چاغدا مەن مەستۇرە بولغاچقا بارالمىدىم، ئەمما بەگ ئاكىمىز بېرىپ كەلگەن.

ــ ھە، سىزمۇ ئاڭلاپتىكەنسىز - دە؟ شۇ...

ــ چىدىمايۋاتاملا؟ كەلمەسكە كەتمىگەندىكىن چىدىسىلا، ــ دېدى گۈلزادىنى ياقتۇرۇپ قالغان مەلىكىزاد كونا تونۇشىغا گەپ قىلغانىدەك يېقىنلىق بىلەن.

ــ سىزمۇ مەندىن قالغۇچى ئەمەس تۇرۇپ نېمە دەيسىز ماڭا؟ قېلىنلىقىنى! ــ دېدى گۈلزادە كۆزىدىكى ياشنى سۈرتمەي كۈلۈپ. ئۇنىڭ بۇنداق ھالىتى بەكمۇ گۈزەل، شۇنداقلا قارىمۇ- قارشىلىققا تولغان، يامغۇر يېغىۋاتقاندا كۈن چىققاندەكلا يېقىملىق ئىدى.

ــ ھوي، قاراڭلا، بۇنىڭ يامانلىقىنى! سابىت گەپ قىلمىغان بىلەن سىلىنىڭ تىللىرى بالاكەن جۇما،ــ مەلىكىزاد يېڭى ئەمەك تاپقانىدەك خوشال بولۇپ، ئۇنى قولتۇقلىدى ۋە،ــ جۇرسىلە، ماڭا ھەمرا بولسىلا، بىر- بىرىمىزگە تەسەللى بولايلى،ــ دېدى دە، ئۇنى ئېلىپ ئۆي تەرەپكە كەتتى.

ئۇلار جامەنىڭ ئالدى بىلەن نىزاخۇننىڭ ئوڭى تەرىكە كېتىۋاتقانىدا ئالدىدا ئىككى كىشىنىڭ ئىچى قارىلىق بىلەن قىلىشقان گەپلىرى قۇلىقىغا كىرىپ قالدى.

ــ مانا بۇنىڭ ئۆزى نەقىلا ئىسيان! شىڭ دۇبەن جانابلىرى بەرگەن ئازادلىققا ئاشۇنداق ھەشقاللا ئوقۇيدىكەن- دە! ھۆكۈمەتنىڭ چىرىكلىرىمۇ بۇنچىلىك ئەمەس، بۇلارنى يامانراق كۆردۈمغۇ، تەقسىر؟! خۇدا ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي!..

ئۇنىڭ گوڭۇلداشلىرىدىن ياشىنىپ قالغان ئادەملەر ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. شىرىكى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاپ بىر نېمە دەي دېگىچە ئارقىسىدا ئادەم بارلىقىنى تۇيۇپ، زۇۋانى ئۆچۈپ، بىر تار كوچىغا بۇرۇلۇپ كېتىشتى.

2

تەۋپىقنىڭ 700 كىشىلىك ئەترىدى قۇمالتاغ بىلەن بەشكىرەمگە ئۆتۈپ دەم ئالدى. چۈشلۈك تاماقنى بەشكىرەم بايلىرىدىن قارىھاجىمنىڭ ھويلىسىغا چۈشتى. قارىھاجىم تولىمۇ كاتتا باي. شۇنداقلا تەرەققىپەرۋەر ئادەم بولغاچقا ئۇلارنى ياخشى كۆتتى. ھەر بىر كىشىگە چوڭ جانان چىنىدە بىردىن سۈت بېرىلدى[1] .ئەمما مېھمانلار بۇنىڭدىن باشقا

[1] سۆھبەتداشلىرىم شۇ قېتىم قەشقەرگە بارغانلارنىڭ سانىنى مىڭ ئادەم دېيىشكەنىدى. قارىھاجىمنىڭ ئۆيىدىنلا مىڭ چىنە سۈت چىققانلىقى ئۇلارنى ھەيران قالدۇرۇپ، ئۇ كىشىنىڭ بايلىقىغا قول قويۇشقان ئىكەن. بىراق، قايتا- قايتا تەكشۈرۈشلۈرۈم نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ مىڭ ئادەملىكىنى ئىسپاتلايدىغان ئىشەنچىلىك ئاساس تاپالمىدىم. بۇ سان شۇ شارائىت ئەمەلىيىتىگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغاندەك تۇرىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ 600 دىن ئارتۇق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىش تەس ئەمەس، چۈنكى بويامەتتە مەخسۇس تەربىيلىنىۋاتقان «ئەلەمدارلار» لا 500 كىشىدى ــ ئا.

نېمەتلەرگە ئېغىز تەگمەي، ئۆزلىرىنىڭ نانلىرى بىلەن ئوزۇقلاندى. قارىھاجىمنىڭ ئىلتىماسلىرىنى قايتىشتا ئورۇنداشقا سۆز بېرىپ، تەكەللۇپ بىلەن رەت قىلىشتى.

ئوقۇغۇچىلار سەپلىرىنى دەرھال ئەسلىگە كەلتۈرۈپ سەپىرىنى داۋام قىلىشتى. ئۇلار بەشكېرەمدىن ئۆتۈپ «غوجا چوڭنىڭ قۇملىقى»غا يېقىنلاشقاندا ئالدى تەرەپتىن ھەربىي ئورکىستېرنىڭ ھەيۋەتلىك كانايـ سۇنايلىرى ياڭراپ كەتتى. بۇ مەھمۇد مۇھتى تەۋپىقنى قارشى ئېلىشقا چىقارغان ئەسكەرلەر ئىدى. ئەسكەرلەرگە روتا كوماندىرى ئابدىنىياز (ھازىر دېۋىزىيە ئىشتابىدا ئېچىلغان ھەربىي كۇرۇستا ئوقۇۋاتاتتى، بۇ كۇرستا بولسا يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئوقۇشنى تۈگۈتۈپ كەلگەن قۇربان نىياز، قۇربان سەئىدلەر دەرس بېرەتتى) ئابدىنىيازنىڭ قارشى ئالغۇچى قىسىملىرى بىلەن بىللە زىيالىلاردىن يۈسۈپ ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ئىزچىلىرى، ئەخمەد ئەپەندى، مەجىددىن ئەپەندى قاتارلىقلارمۇ كەلگەنىدى.

تەۋپىق يىراقتىنلا ئاتتىن چۈشۈپ، ئۆزەڭگىنى ئېلاخۇنغا تۇتقۇزدى ـ ده، كۈتۈپ تۇرغانلارنىڭ ئالدىغا ئۆزىگە خاس ئىتتىك قەدەم بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، قېرىنداشلار! ــ دېدى ئۇ ئاۋۇال سالام قىلىپ ۋە ئۇلار بىلەن بىر-بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى.

ــ ياخشىمۇسىز، دوستۇم، ئاۋۇال قېرى دوستىڭىزغا قول بېرىڭ، ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى چاقچاق بىلەن.

ــ ئەلۋەتتە چوڭىدىن كېلىدۇ ـ ده، تېخىچە ياشاۋاتامسىز؟ ــ تەۋپىقمۇ چاقچاق قىلىپ، ــ زىيا، ئۆزىڭىزچۇ؟ تىنچ تۇرغانسىز دوستۇم؟

ــ خۇداغا شۈكرى.

ــ ئەخمەد ئەپەندى، سىزنىڭ ئاۋازىڭىزنىڭ باھاسى تېخىمۇ ئۆرلەپ كەتكەندەك تۇرىدىغۇ؟

ــ ئۇنداقمۇ ئەمەس...

ــ ئەمسە نېمىشقا ئۇنىڭىز چىقمايدۇ؟

ــ مال كاسات، دېگەنلىرىنىڭ ئەكسىچە باھاغا يارىمايدۇ. شۇڭا بازارغا سېلىشنىڭ ھاجىتى يوق، ــ ئەخمەد ئەپەندى مەيۈسكىنە كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى.

ــ ھېچ بولمىسا مۇشۇنداقراق چاقچاق قىلىپ تۇرۇڭ، دوستۇم، ــ دېدى تەۋپىق ۋە ئابدىنىيارغا بۇرۇلدى، ــ ئوھوي، جەڭچى دوستىمىزمۇ يات ئادەم ئەمەسكەن، سىز يەكەندە ئەمەسمىدىڭىز؟ نېمە غوپۇر مىڭبېشى[1]سىزنى قوغلۇۋەتكەنمۇ قانداق؟

ــ قوغلىۋەتتى دېسىمۇ بولۇدۇ، ــ دېدى ئابدىنىيازمۇ ئۈلارنىڭ چاقچاقلىرىغا قوشۇلغىنىدىن ئۆزىنى خوشال ھېس قىلىپ، ــ مەن ھازىر قۇربان نىيازلارنىڭ كۆرسىدا ئورۇسچىسىغا ھەربىي تەلىم ئېلىۋاتىمەن.

ــ ئالدىمىزغا چىققىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت.

ــ نېمىگە رەھمەت دەيسىز؟ رەھمەتنى سىزگە دېسە بولۇدۇكەن.

ــ نىمىگە؟ ــ دېدى تەۋپىق ئابدىنىيازنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ چاقچاق ئارىلاش.

ــ مانا شۇنىڭغا، ــ دېدى ئابدىنىياز رېتىنى بۇزماي باراۋان ساداسىغا تەڭكەش قىلىپ مەش دەسسەۋاتقان ئوقۇغۇچىلار سېپىنى ئىشارە قىلىپ، ــ بۇنداق جەڭگۈار ھالەت، بۇنداق قاتتىق تەرتىپ بىزدەك ھەربىيلەردىمۇ يوق، بىلەمسىز، ئەپەندىم، سىز ئىنقىلاب ئۈچۈن راسا سەر خىل ئۇرۇقلارنى، پىدائىيلارنىلا تەربىيلىگەندەك تۇرسىز. ھەم جەڭگۈار ھەم ئىلىملىك.

ــ بۇ ئۇنىڭ ھەممە قوشۇنى ئەمەس، تېخى، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى دوستى ئۈچۈن ماختىنىپ.

ــ مانا، گەپ مۇنداق ئەمەسمۇ، بۇلاردا پەقەت قۇراللا يوق، بولمسا

---

[1] 6 ـ دۈشزىيىنىڭ بىر پولكى ــ غوپۇر پولكوۋنىڭ پولكى ــ يەكەندە تۇراتتى. ئابدىنىياز شۇ پولكتا ئىدى، ــ ئا.

هەربیدىن نەرى كام؟ ماڭمىزمۇ؟
ــ ماڭايلى، بىراق ئۇلاردا قورال بولمىغىنى بىلەن ئۇلار ئۇچۇن قورال يوچۇن ئەمەس.
ــ كەتكىچە بولغان ئارىلىقا سۆھبىتىڭىزدىن مەھرۇم قالدۇرماسسىز، ــ دېدى ئابدىنىياز ۋە ئۆز قوشۇنلىرىنى دىققەتكە چاقىردى. ئوقۇغۇچىلار سېپىنىڭ ئىككى تەرىپىدە قوغداپ ماڭىدىغان قىلىپ تىزدى. ئاندىن مەمتىلى ئەپەندىگە، ــ قوشۇنلار تەييار بولدى، قوزغۇلۇشقا بۇيرۇق بېرىڭ، ــ دېدى.
ــ سىزدەك رەسمىي ھەربىي كوماندىر تۇرغاندا ماڭا نېمە؟ ئېلىپ مېڭىڭ، ــ دېدى تەڭىق خۇشخۇيلۇق بىلەن ــ سۆھبەتكە خۇمار بولسىڭىز مەن كەچتە مۇنۇ ئەپەندىلەر بىلەن بىرگە بولىمەن، بەلكىم نوۋېشىدا بولارمىز، ــ دەپ قوشۇپ قويدى.
قوشۇن سەپەرنى داۋام قىلدۇردى. تەڭىق مەجدىدىن، يۈسۈپ ۋە ئەخمەد ئەپەندىلەرگە ئۆزر ئېيتىپ:
ــ سىلەر بىلەن كەچتە بىراقلا پاراڭلىشىدىغان بولدۇق، ھازىرچە مەن ئۆز سېپىم بىلەن كەتتىم، ــ دېدى- دە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەدەم ھەربكىتىنى كۇزەتكەچ سەپنى يانداپ كەتتى.
مەجدىدىن ئەپەندى بىلەن يۈسۈپ ئەپەندىلەر سەپنىڭ ئارقىسىدىن يۇرۇشتى. قەشقەر ئىزچىلىرى بولسا چوڭ سەپكە قوشۇلۇپ يۇرۇپ كەتكەنىدى.
ــ ئەپەندىم، تەڭىقىنىڭ بۇ قوشۇنى (كۆز تەگمىسۇن) ھەقىقەتەنمۇ قالتىسقۇ؟ ــ دېدى مەجدىدىن زوقلۇنۇپ.
ــ مەھمۇد مۇھتى ئۇنىڭ شاگىردلىرىدىن چوڭ ئۇمىد كۈتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ مەمتىلىغا ھەممىدىن بەك ئامراق.
ــ توۋا، بۇ ئادەم 24 كەنتتىكى مەكتەپنىڭ ھەممىسىگە قاتناپ، يەنە جەمئىيەتنىڭ تەرتىپىگە يېتىشىپ، قايسى ۋاقىتلاردا بۇنچە كۆپ پىدائىنى تەييالىغاندۇ؟

ــ ئۇ مۇسابىقە ئۈچۈن كېلىۋاتامدۇ ياكى شە ئالغىلىمۇ؟ نېمە بۇنچە كۆپ ئادەم؟ بۇلارنىڭ ھەممىسىگە قىلىدىغان ئىش بارمىدۇ؟ پۈتۈن نوۋېشى مەكتەپ، قەشقەرنىڭ ئەڭ موھىم مەكتىپى تۇرۇغلۇق مۇراسىمغا قاتنىشىدىغانلار يۈزدىن ئاشمايدۇ، تەۋپىق ـ زە، تاماشا كۆرىدىغان، چاۋاك چېلىپ ئالقىشلاپ بېرىدىغانلارنىمۇ بىللە ئېلىپ كېلىۋاتامدۇ نېمە؟

ــ ئۆگۈنلۈككە كۆرىلا تېخى، ئۇلار قانداق ماھارەتلەرنى كۆرسىتىدىكىن. مەمتىلىنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغىنى يوق.

ــ بىخىل تەبىئەت...

ــ ئۇنىڭغا ھەسەت قىلمەن، ئەمما بۇنى ھەسەت دېمەي ھەۋەس دېسىمۇ بولۇدۇ، ئەمما تەبىئەتنىڭ بىخىللىقىدىنلا ئاغرىنىمەن. مۇشۇنداق ئوغۇلبالىدىن ئونىنى، يۈزنى، مىڭنى ياراتقان بولسا نېمە بولاتتى.

ــ قىزىقكەنلا ـ دە، دوختۇر، سىلى دوختۇر بولغاندىكىن ئەمەلىيراق گەپ قىلسىلا بولاتتى. قارىسام بەك خۇراپى ياكى رومانتىك بولۇپ كەتكەندەك كۆرىنىلا.

ــ رومانتىك بولۇش شائىرلارغىلا بەخشەندە قىلىنغانمىدى؟

ــ چېقىشىپلا تۇرىكەنلا، دوختۇر، سىلىگە چېقىشىش ئۈچۈن يەنە تەۋپىقنىڭ ئۆزىلا بولىشى كېرەككەن.

ــ بۇنچە كۆپ ئادەمنى قەيەرگە جايلاشتۇرۇش كېرەككىن؟ نەگە پاتىدۇ بۇلار؟ توختاجىنىڭ قوروسىغا كەتمىسە باشقا مەكتەپلەردە ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇرغىدەك يەر يوق.

ــ ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئالدىن ئورۇنلاشتۇرمايلا يولغا چىقىدىغان ئادەمۇ؟ باشلىرىنى قاتۇرمىسىلا، ــ دېدى ئەخمەت ئەپەندى.

كەچكى شەپەق غەربىتىكى تاغلار ئۇستىدە بولۇتلارنى ئالتۇن رەڭگە ۋە مىس رەڭگىگە كىرگۈزگەندە يول بويلىرىدىكى تېرەكلەرنىڭ كۆلەڭگىلىرى ئۇزۇراپ، ئۇ قاتتىكى ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىگە ياماشقاندى. ھەر قاچانقىدەك دېھقانلار يول بويلىرىغا يۈگرەپ چېقىشىپ، قوشۇننىڭ

مېڭىشنى تاماشا قىلىشاتتى.

3

دۇشمەن بارلىق ھىلىلەرنى ئىشلىتىپ، دەرمانى قالمىغاندا دوستلۇق زەنجىرىنى جىرىڭشىتىدۇ، بۇنداق چاغدا «دوستلۇق» بويىچە ھېچقانداق دۇشمەن قىلالمايدىغان ئىشلارنى قىلغىلى بولۇدۇ.

ــ سەئىدى «گۈلىستان»

تەۋپىق ئوقۇغۇچىلار بىلەن كەچلىك غىزا يەپ، ئۇلارنى ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن، قەشقەرلىك يولداشلىرى بىلەن پاراڭلىشىپ كېلىش ئۈچۈن يېقىن شاگىردلىرىنى باشلاپ نوۋېشىغا كەلدى. دوستلىرى ئۇنى مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇراتتى.

ئۇلارنىڭ كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشىنى ئاۋالقىدەكلا جانلىق كەيپىياتقا چۆمدى. بۇ يەردە مۇئەللىملەردىن باشقا شەۋقى، ئوبۇلقاسىم، ئابدۇرنىيازلار «ھىلال ئەھمەر»دىن مەجىددىن، نامان ئەپەندىلەر ئولتۇرۇشقانىدى. يۈسۈپ زىيا ھەمىشەمكىدەك مەدەنىيەتلىك شەھەر پۇخرالىرىغا خاس ھۆرمەت ۋە تەكەللۇپلار بىلەن مېھمانلارنىڭ خىزمىتىدە بولۇۋاتاتتى.

سورۇن ئەھلى بۇگۈن مەمتىلى ئەپەندى بىلەن شەۋقىنىڭ «شەخسىي سۆھبەت» قىلىشىغا يول قويمايدىغانلىقىنى بىر ئېغىزدىن جاكارلاشتى. تەۋپىق كۆپچۈلۈكنىڭ رايىغا بېقىشقا رازى بولۇدۇغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، پۈرسەت تېپىپ شەۋقى بىلەن «دۇئان» نىڭ تەرجىمىسى ھەققىدە دېيىشىش زۆرۈر تېپىلغان سۆزلىرىنى دېيىشۋالدى.

سورۇننىڭ ئومۇمىي تېمىسى ھازىرقى خەلقئارا ۋەزىيەت،

بولۇپمۇ ئۆلكە ۋەزىيىتى، شۇنداق دۇبەننىڭ نېمە قىلىۋاتقىنى، نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكى قاتارلىق سىياسىي تېمىغا بۇرۇلۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ سۆھبىتى قىزىپ كەتكەچكە دەسلەپ كىمنىڭ بۇ سۆزلەرنى باشلاپ بەرگەنلىگىنى ئاڭقىرالماي قېلىشتى.

ــ بىز ھازىرقى ۋەزىيەتنى قانداق تونۇساق تۇغرا بۇلۇدۇ؟ــ دېدى ئوبۇلقاسىم قاڭشىرىنى سىلاپ قۇيۇپ ،ــ ھازىر، ئازاتلىققا چىقتۇق، «ئالتە بۇيۇك سىياسەت» ئانداق. مۇنداق دېگەندەك گەپلەر ئېقىپ يۇرىدىغان بولدى. بىزنىڭ ئارزۇ قىلغىنىمىزمۇ مۇشۇنداق ئازاتلىقمىدى ياكى بۇ ئانچە تولۇق ئەمەسمۇ ؟

ــ مېنىڭچە مۇشۇنىڭغا شۇكرى قىلىش كېرەك،ــ دېدى مۇئەللىملەردىن بىرى،ــ ئىلگىرى كۆرگەن كۇنلىرىمىزنى ئۇنتۇپ قالمىساق بولۇدۇ، ئۇنىڭغا قارىغاندا ھازىر دېگەن ئاسمان- زېمىن ياخشى ئەمەسمۇ.

ــ بۇ قاچانغىچە داۋاملىشار؟ كۇنسېرى ياخشىلىنىپ بارارمۇ؟ــ مەجىددىن ھاسسىنى يېپ ئەشكەندەك پىرقىرتىپ قويۇپ، ئويچان ھالدا سورىدى.

ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى شاڭ شىسەينىڭ ھىلىسى! ــ دېدى يۇسۇپ ئەپەندى،

ــ ئۇ تىركىشىپ تۇرغان ۋەزىيەتنى پەسكارىغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئازراق ئەركىنلىك بېرىشكە مەجبۇر بولغىنى بىلەن بۇ ۋاقىتلىق ھادىسە.

ــ ئەمىسە ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەھكارلاشقانلىقىنى نېمە دەپ چۈشەندۈرۈش كېرەك؟ــ سورىدى ئوبۇلقاسىم.

ــ بۇمۇ بىر خىل ئالدامچىلىق، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي ياردىمىگە ئېگە بولمىسا شۇنىڭ شىسەي ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا خەلقىرۇزەرلىك تونىنى كىيىپ چىقتى.

ــ ئۇنىڭ ساختىلىقىنى نېمە بىلەن ئىسپاتلايسىز؟

ــ ئۇنــاڭ مەدەنــي مائارىــپ جەھەتتىكــى يېتىلمىقــى، ئــايرىم تەرەپلەردىكى ئىلغارلىق ئىپادىسىدىن باشقا ئالدىنقى مۇستەبىتلەردىن پەرقى نېمە؟ خەلق قانچىلىك بەختلىك بولدى؟ ئاچ زېرىنلىقتا ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلار ئازمۇ؟ ئۇ ئىنقىلابنىڭ سەرخۇشى بولمىش زىيالىلار ۋە نوپۇزلۇق ئەربابلارنىڭ كۆڭلىنى ئۆتۈش بىلەنلا ئوتنى پەسەيتمەكچى خالاس.

ــ مەن ئەپەندىلەرگە ئوخشىمايمەن، ــ دېدى ئابدىنىياز گەپكە قوشۇلۇپ ــ سىياسەت دېگەننى سىلەردەك چۈشەنمەيمەن لېكىن مەن تۇرپاندا قوزغۇلاڭ قىلغانلارنىڭ بىرسى. بىز ئۇ چاغدا ئىسلام ئاچمىز دەپ جەڭ قىلغان. مەخسىدىمىز ئۆزۈل-كېسەل ئازادلىق ئىدى. ئەمدى بۇ ئىش جىممىدە يوقۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ. شىڭ دېگەندىن قورقامتۇق، قانچىلىك خىتاي بار بۇ يەردە؟ بۇ چۈنى مىجەزلەرنى جايلاشقا كۆزىمىز يېتەتتى. مانا ئەمدى ئۆزىمىزمۇ تۇيماي جەڭسىز تېزىپ كېتىۋاتىمىز. بۇنىڭ ھەممىسى ئورۇسنىڭ كاساپىتى. بۇلتۇر قۇربان نىيازلار سوۋېتكە ئوقۇشقا كېتىپ بىر يىلدىلا كامنىس بولۇپ كەتكەندەك تۇرىدۇ. ئۇ بىزنى ئوقۇتۇۋاتىدۇ، تازا گېپىگە زەڭ قويسام ئاينىپ كەتكەندەك، ئىچىمىزدىن پورلىشىپ كېتىۋاتقىنىمىزغا سەل قېنىم قىزىپ قېلىۋاتىدۇ.

ــ سىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى ھەققىدىكى پىكرىڭىزگە قوشۇلالمايمەن، ــ دېدى تۇرغۇن ئەپەندى.

ــ مېنىڭچە ئابدىنىياز راست دەيدۇ، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم قاڭشىرىنى چىمدىپ تۇرۇپ، ــ مۇشۇ ئۆلكە مەسلىسىدە خىتاي بىلەن ئورۇسنىڭ ئەزەلدىن مەيدانى بىر، مەنپەئەت بىرلىكى بار. مەيلى شىڭ دۇبەن خەلقپەرۋەر بولسۇن ياكى جاللات بولسۇن ئۇنىڭغا پەرقى يوق. پەقەت بۇ يەردە ئىسلام جۇمھۇرىيىتى دېگەندەك بىر نەرسىنىڭ بولۇپ قالماسلىقى ئۇنىڭ مۇددىئاسى. شۇڭا ئۇ مۇشۇ مەخسەت ئۈچۈن ھەر قانداق ھۆكۈمەتكە يارەم قىلىۋېرىدۇ. ئىشقىلىپ ئۇ خەقتىن بىزگە ۋاپا يوق... مېنىڭچە قەشقەردە كامىنزىمغا قارشى بۈيۈك بىر كۈچ بار، مانا شۇ

كـۇچ ھەقىقـي تـوغرا يولـدا دېيىشـكە بولـۇدۇ، ــ ئوبۇلقاسـىم قەشـقەر كوچىلىرىدا زامـان- زامـان پەيـدا بولـۇپ قالـىدىغان تەشـۋىق ۋاراقلىرىغـا ئىشارە قىلماقتىدى.

تەۋپـىق بـىر قـانچە قېـتىم ئـۆز كۆڭلـىدىكىنى تۆكۈشـكە ئالـدىرىغان بولسـىمۇ، ئۇنـاڭ ياشلارغا خاس ئاسان ھاياجانلىنىشـىنى يېنىـدىكى شـەۋقى بېسىپ پوزىتسىيە بىلدۈرۈشكە ئالدىرىماسلىققا ئۇندىدى.

ــ بـۇ يەردە بەزى تېگـى- تەكتـى قـاراڭغۇ شەخسـلەر يـوق ئەمەس، بـىز سىياسـىغا ئارىلاشـمايدىغان ئاقـارتقۇچىلار سـالاھىيتى بىلەنـلا مەيـدانغا چىقايلى. بۇ ۋەزىيەتتە سىياسـي ھەققىدە يەڭگىللىـك بىلەن گەپ قىلىـش ئىشلىرىمىزنى يېرىم يولدا ئاخىرلاشتۇرۇشقا سـەۋەب بولـۇپ قالۇدۇ، ــ دەپ پىچىرلىدى شەۋقى.

ــ كېـيىن سۆزلىشـەيلى، قىزىـپ كېتىۋاتقانلارغـا ئىشـارە قىلىـپ قويسـلا.

توساتتىن ئوبۇلقاسىم مەمتىلى ئەپەندى بىلەن شەۋقىگە قاراپ دېدى:

ــ ئىككىلىرى بىـر نېمە دەپ بېقىشـماملا؟ قەشـقەردىكى كـامىنىزىم دۈشـمىنى شـۇ كـۇچ كىمـلەر بولۇشـى مـۇمكىن؟ بەزىـلەر دېگەنـدەك بـۇ ئەنگلىيە جاسۇسلىرىمىدۇ ياكى ئۆزىمىزنىڭكىلەرمىدۇ؟

تەۋپـىق بـۇ ئـادەمنى خېلـى يـاقتۇرۇپ قېلىۋاتـاتتى. ئۇنـاڭ قارىشـچە ئوبۇلقاسـىم ئوچـۇق پىكىرلىـك، مـۇلاھىزە قىلىشـنى بىلىـدىغان، چـېچەن ئادەمدەك قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ئۇنـاڭ سـۆزىنى يەردە قويغۇسـى كەلـمەي، ئېغىـز ئاچماقچى بولۇپ تۇراتتى. شـەۋقى ئۇنـاڭ يوتىسـىنى بىلىنـدۈرمەي بېسـىپ قويدى ۋە:

ــ بىزمـۇ؟ مېنىڭچە بـىز سىياسـي بىـلەن شۇغۇللانـمايدىغانلارنـاڭ بۇنـداق تـېمىلاردا پاراڭلىشـىشـمىز تـازا كۆڭۈللـۈك بولمايـدۇ، ئـۆزىمىز چوڭقۇر چۈشەنمىگەن ساھەدىن پىكىـر بايـان قىلىـش ئـانچە دېگـەن يەردىـن چىقمايـدۇ، بـىز مەدەنـىي ئاقـارتقۇچىلار، شـۇڭا مۇشـۇ سـاھەدە گەپ بولسـا ئەلۋەتتە ئۆز ئويلىغىنىمىز بار، ــ دېدى.

ئوبۇلقاسىم بىر يېرى تاتىلانغانىدەك چىرايىنى پۈرۈشتۈردى ۋە بىردەم ئەپسىز ئولتۇرۇپ قالغانىدەك قىمىرلاپ، ئاخىرى ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئابدىنىياز كۆچۈلۈككە بىرمۇ- بىر قاراپ قويۇپ، ئوبۇلقاسىمنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ كەتتى.

ــ بۇ ئوبۇلقاسىمنىڭ تېگى- تەكتى قانداق بىلەمسىلەر؟ ــ دەپ سورىدى ئەخمەد ئەپەندى تۈيۈقسىزلا جىملىقنى بۇزۇپ.

ــ بىز ئۇنىڭ سانايى نەپسىنىڭ مۇدىرى ئىكەنلىكىنىلا بىلىمىز، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ــ ھەرھالدا ئىككى تىللىق بىر نېمە...

ــ چۈشەن قونغان نەرسە بۇلغانماي قالامتى، خىتاي بىلەن ئارىلاشقان ئادەمدىن ۋاپا كەلمەيدۇ جۇما، ــ دېدى مۇئەللىملەردىن بىرى غۇدراپ.

ــ مېنىڭچە ئۇنىڭ شۇ تەرىپىگە قاراپ ئۇنىڭ يۈرىكىنى باھالىغىلى بولماس، بىر تىلىنى ئارتۇق بىلگەنلىك ياخشى ئىشكى، يامان ئىش ئەمەس، ــ دېدى ساۋۇت ئەپەندى، ــ گەپ ئۇنىڭ خىتايچىنى بىلىشى، ئائىلىسىنىڭ لەنجۇ بىلەن ئالاقىدار بولىشىدا ئەمەس، ئۇ زادى قانداق؟

شۇ چاغدا سىرتتىن ئابدىنىياز كىرىپ كېلىپ:

ــ تۇۋا، ھېلىقى ئادەم قانداق زىيالى؟ خالادا تۇرۇۋېلىپ نەشە چېكىۋاتامدۇ، چوقۇم شۇ، شۇ چەكتى، ــ دېدى، ئەمما ئۇنىڭ سۆزلىرىدە كەسكىن ئىشەنچ يوقىدى.

ــ سىلى گۇمان بىلەن ئەگىشىپ چىققانمۇ، ئويلىمىغان يەردىن بۇنداق بولۇپ چىقتىمۇ؟

ــ مۇشۇ ئادەم ماڭا ئانچە ياقمايدۇ، بىرىنچى كۆرۈشتىلا ياخشى تەسىر بەرمىگەن. شۇڭا مەن ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىمەن. ھازىرمۇ كۆڭلۈمگە بىر ئىش كېلىپ ئارقىسىدىن چىققانتىم.

ــ سىزنىڭ پەرىزىڭىزچە بولسا قانداق بولاتتى؟ ــ سورىدى تەۋپىق.

ــ ئۇ سىرتقا ماڭاتتى.

ــ شۇنداقلا بولغاندا نېمە قىلاتتىڭىز؟ ئاخىرغىچە ئەگىشەمتىڭىز؟

ــ ياق ئەڭ خالىي جايغىچە ئەگىشەتتىم، ئاندىن ئىشىنى تۈگۈگەتتىم.

ــ بولدى قىلايلى، بۇرادەرلەر، بەس، ــ دېدى تەۋپىق گەپنى ئۈزۈپ، ــ ئارتۇقچە گۇمانخورلۇق ئادەمنى جۇرئەتسىز قىلىپ قويىدۇ، ئۇنىڭ پەقەت نەشە چەككىنىلا پاكىت ئىكەن، شۇنىسىلا يىرگىنىشلىك ئەمما بۇلار ئۇنىڭ جاسوسلىقىنى ئىسپاتلىمايدۇ. ئابدىيازمۇ كەسكىن جەزم قىلالمايدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ــ لېكىن...

ــ مېنىڭچە بىز مەۋزۇنى ئۆزگەرتسەك قانداق؟

شۇ چاغدا ئوبۇلقاسىم قايتىپ كىردى ئۇنىڭ كۆزلىرى مەسلەرگە خاس ئېلىشاڭغۇ ئىدى. كۆپچۈلۈك ئۇنىڭغا زەڭ سېلىپ قاراشتى. بۇنداق قاراش ئوبۇلقاسىمدا گۇمان تۇغدۇرۇپ قويۇدىغانلىقىنى ئويلىغان تەۋپىق دەرھال سۆز باشلاپ:

ــ نېمىشقا نەغمە- ناۋا قىلىپ ئازراق كۆڭۈل ئاچمايمىز، ــ دېدى.

ــ مەن تەمبۇر ئېلىپ كەرەي، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ.

ــ ئەپەندىم، تەمبۇر دېگەننى ساماۋارخانىدىمۇ ئاڭلىۋالالايمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ قولۇمدا سەنئەتچىلەر بار، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم كۆرەڭلىكنى بۇرنىنى چىمداش بىلەن يوشۇرۇپ، ــ ھازىر پارىڭمىز خېلى قاملىشىپ كېتىۋاتاتتىغۇ، نېمىشقا مۇشۇ ھەقتە پىكىر ئالماشتۇرمايمىز؟ مەن تېخى سىلىدىن ئازراق ساۋاتقا ئىگە بولارمەن دېگەن ئۈمىدتە ئىدىم.

ــ پاراڭمۇ ياخشى ئىدى، بىراق ھەربىرىمىز ھەر قايسى ساھەنىڭ كىشىلىرى ئىكەنمىز. مەسىلەن، مېنى بىلىسىز، مەن پەقەت مەدەنى ئاقارتىش بىلەنلا ھەپىلىشىدىغان ئادەم، مەجىددىن بىلەن نامان ئەپەندىلەر دوختۇر، كېسەل داۋالاش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، ئابدىنىياز پەقەت ھەربىي ئىشلارغا قىزىقىدۇ. ھەر قايسىمىزنىڭ سەۋىيىسى، ھەۋەس

قىزىقىشىمۇ ئوخشاش ئەمەس، ئۇنداق بولغاندا بەزىلىرىمىز قىسىلىش ھېس قىلىپ قالمىدىكەنمىز، ئۇندىن كۆرە ھەممىگە ئورتاق بولغان ناخشا ساز بىلەن بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى نا تونۇش ئەمەس، ــ تەۋپىق شۇنداق دېدى- دە، يۈسۈپ ئەپەندى سۇنغان تەمبۇرنى ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى.

ئوبۇلقاسىم كەيپىسىزلەنگەندەك جىمىپ قالدى. ئۇ كىمدۇر بىرى ئۈزى ھەققىدە گۇمانلىنىپ قالغان بولسا كۆپچۈلۈكنى ئاگاھلاندۇرۇپ قويغانمۇ قانداق، دەپ ئويلاپ، گۇمانىنى كۈچەيتمەسلىك ئۈچۈن بىر زامان جىم بولۇۋېلىش پىكرىگە كەلدى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ناخشىسى بىردەمدىلا ئارىدىكى جىددىلىكنى تارقىتىپ، ھەممە ئادەمگە خۇشكەيپىلىك بەخش ئەتتى.

ئۇلار نوۋېشى مەكتەپتىن تارقىغاندا يۈسۈپ ئەپەندى، شەۋقى، تەۋپىق، ئابدۇنىيازلار بىلەن چىقىشقاندى. شەۋقى يۈسۈپ ئەپەندىگە قاراپ:

ــ ئوبۇلقاسىمنى قايسىڭلار تەكلىپ قىلغان؟ــ دەپ سورىدى.

ــ خەۋرىم يوق، بەلكىم بىزنىڭ مەكتەپتىكىلەردىن بىرسى تەكلىپ قىلغاندۇر، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ــ سىلى ئاستىرىتتىن سۇرۇشتە قىلىپ باقسىلا، كۆڭلۈمدە ئۇنى بىرسىنىڭ تەكلىپ قىلغىنىغا گۇمانىدىمەن، ــ دېدى شەۋقى. بۇ ئادەم قانداقسىگە بۇ سەپكە قىستۇرۇلۇپ قالدىكىن،...

ــ سىجاڭ ھەر كۈنى قىزىلنىڭ كۆۋرۈكىگە قاراۋۇل قويۇپ يېڭىشەر تەرەپتىن كەلگەنلەرنىڭ ئاغزىنى پۈراپ تەكشۈرتىدۇ. ھاراق ئىچكەنلەر بولسا دەريانا تاشلايدۇ. ئەگەر سانايى نەپسەنىڭ مۇدىرى بولغان ئادەمنىڭ نەشە چېكىپ يۈرگىنىنى بىلىپ قالسا ئىش بار- دە! ــ دېدى ئابدۇنىياز.

ــ بۇنى ئۇ كىشىگە ئېيتىپ قويماق كېرەك.

ــ دۇرۇس، بۇنداقلاردىن ھەر ھالدا ئاگاھ بولۇش ئارتۇق ئەمەس.

ــ مەن ئۇنى كىمنىڭ تەكلىپ قىلغانلىقىنى سۇرۇشتۇرۇپ باقاي، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى، ــ ئارانداا بىر كەلگەنلىرىدە گەپ گەپكە

قولاشمىدى- دە، سىلى مېنىڭ ئۆيۈمگىلا باراي دېگەن بولسىلا، ئادەممۇ ئازراق بولاتتى.

— شۇنداق قىلسىامغۇ بولاتتى، مەن يالغۇز ئەمەس- تە، — دېدى تەۋپىق ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان شاگىردلىرىغا قاراپ قويۇپ، — پاراكەندە قىلىپ قويارمەنمىكىن دەپتىمەن.

— ھازىرچۇ؟ ھازىر بولسىمۇ شۇنداق قىلمامىلا؟

— ئەڭ ياخشىسى مەن قوشۇنلىرىم بىلەن بىللە بولاي، كۈندۈزى بىللە بولىمىزغۇ.

— قارىغاندا بۇ سۆزلىرى ماڭمۇ تەئەللۇق ئىكەن- دە؟ — دېدى شەۋقى.

— بىزلەرگە تەكەللۇپ ھاجەتمىكىن، ئۇستاز؟ — دېدى تەۋپىق خۇشخۇيلۇق بىلەن.

— ئەمىسە ياخشى چۈش كۆرسىلە، خۇداغا ئامانەت، ئەتە كۆرىشەيلى.

— خەير، قېنى ئەزىمەتلەر يېتىشىپ مېڭىڭلار، — دېدى تەۋپىق ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان شاگىرتلىرىنى ئۇنىدەپ، ئۇلار ئۆستەڭ بويى كوچىسىدىن «يۇمىلاق شە» تەرەپكە بۇرۇلدى.

— مەن بىر پۇرسەت تېپىپ ھېلىقى مەلئۇننى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن! — دېدى ئابدىنىياز پىچىرلاپ.

— ئۆزىڭىزگە ھاي بېرىڭ، — دېدى تەۋپىق ئۇيغۇرغا خاس ساددىلىق ۋە ئاقكۆڭۈللۈك بىلەن، — بەلكىم ئۇ ياماق ئادەممۇ ئەمەستۇر، گۇمان بىلەنلا ئىش قىلسا ياخشى بولمايدۇ.

— مېنىڭچە ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئوتى بار، ياخشى ئادەم. نەشە چەككەنلىكىگە كەلسەك، پەقەت ئىلگىرى ئۆگۈنۈپ قالغان يامان ئادەت، ھەممە ئادەمدە ئاشۇنداق بىر خىل يارامسىز تەرەپ بولۇدۇ.

— ھەي تاڭ...

ئون يەتتىنچى باب

كىمكى ئۆز خەلقىنىڭ
دۇشمىنىگە خىزمەت قىلسا رەھمەت
ئورنىغا لەنەت ئاڭلايدۇ.

ــ ۋ. گ يان: «چىڭگىزخان»

1

قادىرھاجى بۈگۈن ئالدىراش بىر كۈن بولۇدۇغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا تاڭ سەھەردىلا ئورنىدىن تۇردى. دۇپىچەك بويىنى تېخىمۇ دىققاق كۆرسۈتىدىغان كەڭ يەلكىلىك ساقچى كىيىمىنى كىيىپ بولۇپ، يەنە بىردەم ئويلاپ تۇردى. ده، ئۇنى سېلىپ تاشلاپ، پۇقراچە كىيىندى، بۇرۇتلىرىنى ئىككى تەرەپكە قايرىپ سىلاپ قويۇپ، بۈگۈن ئەڭ ئەۋەل قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرى ھەققىدە ئويلۇنۇپ قالدى. تۈنۈگۈن مەخسۇم ئۇنىڭغا شاڭ دۇبەن جاناپلىرىدىن كەلگەن مۇھىم بىر تىلىگرامما ئېلىپ كەلگەنىدى. ئۇ تولىمۇ مۇھىم يولىۇرۇق ئىدى. ئەپسۇسكى مۇشۇنداق ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە مەخسۇم ئالدىنراق خەۋەردار بولغۇچى ئىدى. چۈنكى ئۇرۇمچىدىن كېلىدىغان تېلېگراممىا سۇۋىت كونسۇلخانىسىدا قوبۇل قىلىناتتى. ئۇ يەردىن مەخسۇم تېگىشلىك ئورۇنغا يەتكۈزەتتى. قادىر ھاجىنىڭ ئاشكارە سالاھىيىتى مۇڭاپىق بولمىغاچقا ئۇنىڭ ھەممە يەرگە ئارىلىشىپ يۈرىشىگە مۇمكىنچىلىك يوقىدى.

شۇنداق بولسىمۇ ئۇ مەخسۇمغا ھەسەت قىلاتتى. ئۇ مەخسۇمنىڭ

ساقاللىق ئورۇق يۈزىنى، ھەمىشە سەللە بىلەن يۇرۇپمۇ ھاراقنى تاشلىمايدىغان ئاجايىپ قىلىقىنى ئويلاپ بىر تۇرۇپ كۈلگىسى كەلسە، بىر تۇرۇپ ئۆچلىكى كېلەتتى. ئەمما ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا مەخسۇمنىڭ خەلق ئالدىدىكى نوپۇزىغا ھەسەت قىلىدىغان بولغاچقا ئۆچمەنلىكى ئۈستۈنلۈكتە تۇراتتى. خەلق قادىر ھاجىنى جاللات دەپ قارايتتى. ئەپسۇسكى، قادىر ھاجى جاللاتلىق قىلىدىغان قۇربانلارنى پۈتىنى بۇغۇچلاپ تۇتۇپ بېرىدىغان ئادەمنى بولسا ئۆزلىرىنىڭ ۋەكىلى، مەرىپەتچى، ئەڭ ئىلغار زىيالى دەپ قارىشاتتى. شۇڭلاشقا ئۇمۇ قادىر ھاجىغا ئوخشاشلا ئۆز ئېلى ۋە خەلقىنىڭ مەنپىئەتىگە قارشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللۇنۇدىغان، ياتلارنىڭ مەنپىئەتى ئۈچۈن ئىشلەيدىغانلاردىن بولسىمۇ، بەلكى، ئۇنىڭغا قارىغاندا تېخىمۇ رەزىللىراق بولسىمۇ، خەلقنىڭ كۆپچۈلۈكى بۇنى بىلمەي، ئۇنى باش ئۈستىدە كۆتۈرۈشى نام مەنپەئەت ئۈچۈن ھەممىنى سېتىشقا ئۇگەنگەن قادىرھاجىغا ئەلەم قىلىپ، ئىچى ئاداپ كېتەتتى. مەخسۇمنى ھەممىدىن ياخشى بىلىدىغىنى قادىر ھاجى ئىدى. قادىر ھاجى ئېنىق بىلەتتىكى، مەخسۇم قوزغىلاڭچىلار قەشقەرنى ئىگىلىگەن چاغلاردا ئۇلارنىڭ مەسلىھەتچىسى سۈپىتىدە، مەرىپەت تارقاتقۇچى سۈپىتىدە پەيدا بولغانىدى. «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ قورۇلۇشىغمۇ قاتناشقان، ھەتتا بۇ ھەشقىپىچەكتەك كوتا ئۆمۈر ھۆكۈمەتنىمۇ قولدىن بەرمەي، ئۇنىڭدىمۇ ۋەزىپە ئۈتىگەن، ئەمما ئۇ بۇ ھۆكۈمەتكە چېتىشلىقى بارلىكى ئادەملەرنى، ئىئانە بەرگەن بايلارنى دۈبەنگە يوللاپ بەرگەنىدى. كېيىن بۇ ھۆكۈمەت تارقىتۇېتىلىپ، ئۇنىڭ قاتناشقۇچىلىرى قولغا ئېلىنىشقا باشلانغاندا شاڭ شىسەي تېلېگىرامما ئەۋەتىپ «پالانچى.... باي شەرقى تۈركىستان قورچاق ھۆكۈمىتىگە مۇنچە پۇل ئىئانە بەرگەنلىكى ئۈچۈن دەرھال قولغا ئېلىنسۇن! » دەپ ئېنىق ئەيىپلەر بىلەن بۇيرۇق قىلغانىدا ساددا كىشىلەر، «شاڭ دېگەن ئەۋلىيا ئوخشايدۇ، يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىگەننىمۇ بىلىدىكەن» دېيىشىپ ھەيران قىلىشقانىدى. قادىر

هاجىغا شۇ نەرسىمۇ ئايان ئىدىكى، «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتىگە «يارداەم بەرگەن» ئەمەس، بەلكى ھەممىدىن قورقۇپ ئۆگۈنۈپ كەتكەن بۇ خەلق قورقۇپلا ئىشانە بەرگەن، ئۇلارنى قورقۇتقىنى بۇ ھۆكۈمەتنىڭ كىچىكاخۇن قوماندانلىقىدىكى گارنىزون قىسىملىرىدى. لېكىن بۇ ساددا خەلق ئازراق چېتىشلىقى بارلارنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىنىپ، نېمىشقا مەخسۇمنىڭ قولغا ئېلىنمىغانلىقىنى ئويلاپ كۆرمىگەنىدى. مۇناسىۋەتلىك مەلۇماتلار بالدۇردىنلا سوۋېت كونسۇلخانىسىدا ساقلانغان، چۈنكى، بۇ مەلۇماتلارنى توپلىغۇچىلار ــ مەخسۇم باشلىق ھەممىسى سوۋېتكە ئىشلەيدىغان بولغاچقا مەلۇمات شىڭغا ئەمەس، سوۋېتكە بېرىلەتتى. كېيىن سوۋېت بەزلىرىنى شىڭغا ساتقان، ھەتتا ئىلگىرى سوۋېتتىن قاچقان بەزى ئادەملەرنىمۇ مۇشۇ پۇرسەتتە تازىلىۋەتكەنىدى.

ئەنە شۇنداق، مەخسۇم ھەر قانداق يېڭى شەيئي، يېڭى ھەربىكەتتە ھامان خەلقنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالاتتى. ئۇ ئەينى چاغدا قولغا ئېلىنىدىغانلارنىڭ تىزىملىكىگە ئۆزى ياخشى كۆرمەيدىغان ئادەملەرنىمۇ ئارىلاشتۇرۇپ ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەنىدى. بىراق، خەلق يەنىلا ئۇنى بىلىشمىدى. ئۇ ئەنە شۇنداق ئەپلىك ئادەم ئىدىكى، ھېچقانداق ھۆكۈمەتتىن زىيان كۆرمەي، ھەممىسىنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشىپ كېتىۋېرەتتى.

بۇ ھال پات- پاتلا قادىر ھاجىنىڭ ئىززەت- نەپسىگە تەككەندەك بولاتتى. ئۇنىڭ ئاق پۇسماق يۈزلىرى تېخىمۇ تاتىرىپ، خۇيى تۇتۇپ قالاتتى. ئۇ مەخسۇمنىڭ ئۆزىنىمۇ بىرەر جىنايەت بىلەن تۇتۇپ قامىپ، خۇمارىدىن چىقماقچى بولاتتى- يۇ، ئۇنىڭ ئارقا تېرىكىدىن قورقاتتى. شۇنىڭ بىلەن تۇرمىلەرگە بېرىپ، باشقا "گۇناھكارلار"نى ئۇرۇپ ئىچ پۇشقىنى چىقىراتتى. قادىر ھاجى ئۇچۇن ئېيتقاندا، ئادەملەرنى خۇددى ئوۋچىلار توشقاننى قاپقان بىلەن تۇتقاندەك تۇتۇپ، ئۇنىڭ مۇلدۇرلەپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ بوغۇزلاش بەكلا راھەت بىلىنەتتى. كىشىلەر

ئۇنىڭ ئايىق ئاستىغا يىقىلسا، يېلىنىپ تۇرسا، ئۇ بولسا ئۇلارنىڭ باشلىرىغا دەسسەپ مەغرۇر مېڭىپ يۈرسە....

ئۇنىڭ تەلەيلىك مەخسۇمغا ھەسەت قىلىشىغا سەۋەب بولغان يەنە بىر ئىش، ئۇ مەخسۇمنىڭ پەنتىنى ئۇگەنمەكچى بولۇپ كۆپ ئاۋارە بولغان، ھەتتا بايلىقنى دەسمى سالغاندى. مەكتەپ سېلىش بايلار ۋە ئۆزىنى خەلقىگە يېقىن ھەم ئوقۇمۇشلۇق كۆرسەتكۈچلەر ئۈچۈن مودىغا ئايلانغان مۇشۇ چاغدا ئۇمۇ يۈرتى قازىرىققا مەكتەپ سالغاندى. شۇنچە پۇل خەجلەپمۇ يەنىلا خەلقنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشەلمدى. مەخسۇمچۇ؟ ئۇ پۇل خەجلىمىسىمۇ ئوخشاشلا ئەڭ ھۆرمەتلىك شەخس بولۇپ قېلىۋەردى.

شۇ ئاندا ئۇنىڭ باش ئاغرىقلىرىدىن بىرى قەشقەردە ئەدەپ كېتىۋاتقان كومۇنىزمغا قارشى تەشۋىقات ئىدى. بۇنىڭغا رۇسلارنىڭ، يېڭىشەھەرنىڭ، مەخسۇمنىڭ ھەتتا قادىرھاجىم ئۆزىنىڭ قارشىمۇ بىردەك ئىدى: بۇ مەھمۇد مۇھتىنىڭ ئىشى! ئەمما شۇ ئانغا قەدەر بۇنى ئىسپات قىلغىدەك دەلىل قولغا چۈشمەيۋاتاتتى. بۇ جەھەتتىكى بېجىرىكسىزلىكى ئۈچۈنمۇ خوجايىنلار ئالدىدا ئۇنىڭ يۈزى قارا بولماقتىدى. بۇ يۈزدىن ئۇنىڭ مەھمۇد مۇھتى ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىغا ئۆچمەنلىكى ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتمەكتىدى. دەلىل نېمىشقا قولغا چۈشمەيدۇ؟

سىجاڭنىڭ بىر توپ ئەسكىرى كېچىلىك ئامانلىقنى باھانە قىلىپ شەھەر كوچىلىرىدا يۈرىدۇ؛ ئۇنىڭ كۈچى بولغاچقا ھېچكىم ئۇنىڭ ئىشىغا ئارىلىشالمايدۇ، سۈرۈشتۈرەلمەيدۇ. بۇ كېچىلىك ھەركەت ئۇلارغا ھەر ئىمكانىيەتنى بېرىدۇ. كىم ئۇلارنى نەق مەيدانىدا تۇتۇۋالالايدۇ؟ مۇمكىنمۇ بۇ؟ ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ئىچىدە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ئېنىقلىملار نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سوۋېتكە قارشى كەيپىياتتا ئىكەنلىكى ئېنىقلانغان بولسىمۇ، ئەمما كونكىرىت ھەركەت توغرۇلۇق ھېچنېمىگە ئېرىشىلمىدى.

ئۇنىڭ خىيالىنى مۇلازىمنىڭ ئىشىكنى چېكىشى بۇزۇۋەتتى.

2

«18-سىنتەبىر» تاڭ سەھەردە پۈتۈن قەشقەر تەۋرەپ كەتكەندى. تاماشا كۆرگۈچىلەر، پايلاقچىلار، يايمىچىلار، باققاللار، قىسقىسى ھەممەيلەن سەھەر تۇرۇشۇپ دېۋىزىيە ئىشتابىغا ئېقىشقا باشلىغانىدى. يېقىن ئەتراپتىكى مەكتەپلەردىن ماھارەت كۆرسۈتۈدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېپى، ئۇلارنىڭ رەتلىك قاتارىنىڭ ئىككىسى تەرىپىدە تاماشا كۆرۈشكە ماڭغان ئاممىنىڭ تەرتىپسىز توپى چۈۋالشىپ كېتىۋاتاتتى. خالايىقنىڭ ئىگىز- پەس شاۋقۇن سۈرەنلىرى ئىچىدە ئوقۇغۇچىلار قوشۇننىڭ «بىر، ئىككى بىر» دېگەن جاراڭلىق كوماندا ئاۋازى ياڭراپ، ئۆزگىچىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. سەھەرنىڭ نەمخۇش ھاۋاسىدا بۇ ئاۋازلار يىراق- يىراقلارغا كېتەتتى.

ناماز بامدات ۋاقتىدىلا يېڭىشەردىن يولغا چىققان گارنىزون قوماندانى لىيۇبىڭ ئۆزىنىڭ 150 كىشىلىك قورۇقچى قوشۇنى بىلەن كونىشەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇ مەھمۇد مۇھىتى بىلەن ئىلگىرىكىدەكلا ئۆز ئارا ئالدامچىلىق مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كېلەتتى. ئۇلار بىر- بىرىگە ئىشەنمىگەچكە ئۇ كونىشەرگە كەلسە يېتەرلىك ھەربىي كۈچ بىلەن بىللە كېلەتتى. گەرچە ئۇنىڭ ھەربىي كۈچى 6- دېۋىزىيىدىن كۆپ ئاجىز بولسىمۇ، ئۇ ئېلىپ كېلىدىغان قوشۇن ھېچ بولمىسا تاسادىپى ئەھۋالدا قورشاۋنى يېرىپ چىقىپ كېتىشكە يارايتى.

خۇددى شۇنىڭدەك مەھمۇد مۇھىتى يېڭىشەھەرگە چىقىسىمۇ 200 نەپەر قورۇقچى ئېلىپ چىقىپ، شەھەر دەرۋازىسى ئالدىدا قالدۇرۇپ كىرەتتى ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسىمۇ بىرەر تاسادىپىي ۋاقە بولۇپ قالسا تاقابىل تۇرۇش ئىدى. ئۇلارنىڭ «دوستلۇق»ى مانا شۇنداق سەممىي ئىدى.

لىيۇبىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ- ئادەتىنى ئانچە- مۇنچە بىلمۇئالغان بولۇپ، بۇ ساددە ۋە گول تائىپىنى ئالداشتا يەرلىك ئادەتلەرگە تولىمۇ دىققەت

قىلاتتى. بۇندىن باشقا ئۇ بىر نەچچە ئېغىز ئۈيغۇرچە گەپنىمۇ بىلىۋالغاندى.

ئۇ شەھەرگە كىرىپلا شەھەر كوچىسىدا قارشىسىدىن كېلىۋاتقان بىرقانچە ئاقساقاللىق، سەللە ئورىغان مويسىپىتلەرگە ئۇچراپلا ئاتتىن چۈشتى.

ــ ئەسسالام ئاتا (لار) !ــ دەپ سالام قىلدى ئۇ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، دارىن، قايان ماڭدىلا؟ــ مۇيسىپىتلەر بىر ئېغىز سالام بىلەنلا ئېرىپ كېتىپ، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ قەدىناسلىرىدىن كۆرۈشتى ۋە بىر ئېغىز سالامغا نەچچە ئېغىز جاۋاب يانداۋرۇپ، ئۇنىڭ قوللىرىنى سەمىمىيلىك بىلەن قىسىشتى.

ــ يۇمۇلاق شەكىل بارادۇ، سىبۇغا،ــ دېدى لىيۇبىڭ كۇلكىدىن كۆزلىرى يۇمۇلغان هالدا.

ــ هە، ئوبدان بوپتۇ، ئوبدان بوپتۇ، ئۆيگە بېرىپ ئولتۇرۇپ كەتسىلە بولىتى، قوي سويۇپ بېرىمىز، يازنىڭ نېمەتلىرىگمۇ ئېغىز تېگىپ، مۇنداق، ئۆز ئارا ئىزدىشىپ تۇرساق، نىمىلا دېگەن بىلەن سىلى بىزنىڭ تۇغرىكىمىز.

ــ شۇ، هۆكۈمەت ئەمەسمۇ،ــ باشقىلىرى تەڭ تەستىقلىشاتتى.

ــ ئوبدان خىتايكەن جۇما بۇ، ئۆزىمىزنىڭ ئادىمىدەكلا.

ــ راست دەيلا، تائىپلاردىن بۇنداق ياخشى ئادەم ئاز چىقىدۇ، تونۇشۇپ قويغۇدەك ئادەمكەن، داستىخان قىلىپ ئوبدان بىر مېهمان قىلغۇم كېلىپ قالدى.

ــ قوي سويساقمۇ نىمىتى، نەدىكى تۇزكورلارمۇ يەپ كېتىپ بارىدۇ. بۇنداق ئوبدان خىتايغا كەتسە بولمامتى.

ــ خار خوش!ــ لىيۇبىڭ يەنە قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئۇلار بىلەن خوشلۇشۇپ يولىنى داۋام قىلدى.

مۇيسىپىتلەر بولسا جايىدا خېلى ئۇزاققىچە تۇرۇپ قالدى. گويا

كۆڭلىدە مۇڭدۇشۇپ قانمىغان يېقىن كىشىسى تويۇقسىز كېتىپ قالغاندەك يېرىمچىلىكمۇ پەيدا بولغاندى.

لىيۇبىڭنىڭ بۇ قىلىقى ئۇنىڭ قېشىدا كېلىۋاتقان مۇھاپىزەتچى بېشىغا تازا ياقمىدى.

ــ ئۇلار تونۇشلىرىڭىزمۇ؟

ــ ياق، ــ لىيۇبىڭ مۇغەمبەرلىك بىلەن كۈلدى.

ــ نېمىشقا بۇ ئايلامباش چەنتۈرلارغا ئاتتىن چۈشۈپ سالام قىلىسىز؟

ــ مەن سالام قىلسام نېمىگە زىيان؟ ئەكسىچە ئۇلار ماڭا قارىتا ياخشى قاراشقا كېلىدۇ، ھەربىر ئىشتا چېكىنىشكە زېمىن ھازىرلاپ قويغانلىقىڭ زىيىنى يوق. «ئۈچىنچى تۈنۈپ قويغىنىنىڭ زىيىنى يوق» دېگەندەك سىزنىڭمۇ بۇلارنى بىلىپ قويغىنىڭىزنىڭ زىيىنى يوق، بۇ شۇنداق خەلقكى، ئۇيغۇچان يولۇاسقا ئوخشايدۇ، ئۇنى تېخىمۇ بەك ئۈخلىسۇن دېسىڭىز تۇكنى يېتىشىغا سىلاڭ. ئۇنى ئويغىتۇەتسىڭىز بالانىڭ تاشقىنى شۇ.

ــ ئۇ يولۇاس بولسا مەن ئەجدىھار، ئويغۇنۇپ كەتسە كەتمەمدۇ.

ــ كۇچ سەرپ قىلماي يوقاتقىلى بولۇدۇغان ئەھۋالدا غەۋغا كۆتۈرۈشكە نېمە ھاجەت؟ــ لىيۇبىڭ شۇنداق دېگەچ بىر مويىسپىت دۇكاندارغا سەل ئىگىلىپ، سۆزىنى داۋام قىلدى،ــ بۇلار شۇنچىلىك گول، كۆڭۈلچەك خەلقكى، ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسى بەك ئاددى، چۈشۈنۈۋالساڭ جىنىنى ئۇسۇلغا سالغاندەك بىر- بىرىنى قىرىشقا، بىر- بىرىنى چېقىشقا، ئۆزەڭ ئاۋارە بولماي ئۆيگە ئەپكېلىپ بېرىشكە ھەركىتلەندۇرۇش تامامەن مۇمكىن. ئۇلارنىڭ غورۇرى پەقەت خوتۇن-قىزلىرى سەۋەبىدىنلا چاپسان قوزغۇلۇدۇ. (ئەمما بۇمۇ ئۇزۇن داۋام قىلالمايدۇ.) مۇشۇنىڭغا دىققەت قىلغاندا ئۇلاردىكى باشقا روھلارنىڭ ئۇيغۇنۇشىنى شەخسەن مەن تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن.

لىيۇبىڭ كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دۇكاندارلارغا مالال كۇرمەستىن سالام قىلىپ، تېچلىق سورۇشۇپ، ئەسكەرلىرىنىڭ تازىمۇ

ئىچىنى پۈشۈرۈۋەتتى. ئۇ بولسا بەخرامان ھالدا ياردەمچىسىگە سۆزىنى داۋام قىلىپ كېلەتتى:

ــ ئەگەر سەن چەكسىز قەھرۇ- غەزەپ بىلەن، ئاچچىقتىن بوغۇلۇپ، شۇنچىلا خۇيلۇنۇش بىلەن بىر ئادەمنى ئۆلتۈردۈڭ نېمە؟ كۈلۈپ تۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ، ئارقىدىن يەنە بىر قېتىم كۈلۈپ قويدۇڭ نېمە؟ نەتىجە بىر: ئادەم ئۆلتۈرۈش مەخسىتىگە يېتىسەن. ئوخشىمايدىغان يېرى، كېيىنكىسىدە ئاسانراق مەخسەتكە يېتىسەن، چۈنكى دۈشمەننىڭ بىخودلىشىپ، تەييارلىقسىز تۇرغان بولۇدۇ.

لىيۇبىڭ ئۆتكۈنچىلەردىن بىرى يېتىلىۋالغان بىر بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ھەجىيىپ تۇرۇپ، ئۈيغۇر تىلىنى بۇزۇپ سۆزلەپ ئەركىلىتىپ قويدى. «نېمە قىلىۋاتىسەن؟» دېگەندەك نەزەردە قارىغان بالىنىڭ دادىسىغان خۇشكەيپ ھالدا سالام قىلدى.

ساددا بالا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن دادىسىغا:

ــ ئەجەپ ئوبدان خىتايكەن ھە،ــ دېدى.

ئۇلار شۇ يوسۇن تاكى دىۋىزىيە ئىشتابىنىڭ ئالدىغا كەلگىچە پىيادە مېڭىپ، يولدىن ئۆتكەن ئاقساقاللارغا، دۇكانداراارغا سالام قىلىپ كەلدى. مەنزىلگە يەتكەندىن كېيىن، لىيۇبىڭ ياردەمچىسىگە:

ــ مەن بۇ يەردىكىلەر تارقاشقا باشلىغاندا ئەڭ ئەۋۋال قايتىپ چىقىمەن، ئادەملەرنىڭ يېرىمى چىقىپ بولغۇچىمۇ چىقمىسام ياكى ئىچى تەرەپتىن ئوق ئاۋازى ئاڭلانسا ياكى باشقىچە گۇمانلىق ئالامەت بولسا دەرۋازىدىن چىقىۋاتقانلارنى شىددەت بىلەن ئوققا تۇتۇڭلار! پىلمۇت دەرۋازىغا ئۇدۇل قىلىپ تىكلەنسۇن، ئۈستىگە يوپۇق يېپىپ قويۇڭلار! قوراللار تەكشۈرۈلسۇن، ئوق سېلىپ قولۇپلىرى ئىچىپ قويۇلسۇن!

ــ خوپ!

لىيۇبىڭ ئۆزى بىلەن بەش نەپەر مۇھاپىزەتچىنى ئېلىپ كىرىپ كەتتى سىرتتا قالغانلار دۆڭلەر ئۈستىگە، يېقىن ئەتراپتىكى ئۆگزىلەرگە جايلىشىشقا باشلىدى.

ئون سەككىزىنچى باب

1

ئوقۇغۇچىلار سەپلىرى دەۋرىيە ئىشتابىنىڭ ئازادە ھويلىسىدا قاتار-قاتار تىزىلىپ تۇرىشاتتى. ئەتراپىنى ھالقىسىمان دائىرە قىلىپ خەلق تۇپى ۋە ئەسكەرلەر ئوراپ ئالغانىدى. تېخىمۇ كۆپرەك كىشى ۋە ئەسكەرلەرنىڭمۇ كۆپرەكى سىپىلىنىڭ ئۈستىگە «قاغىدەك قونۇپ» ئېلىشقانىدى.

دەۋرىيە ئىشخانىلىرىنىڭ ئالدىدىكى لاپاسلىق سۇپىغا بىر نەچچە رەت ئورۇندۇق قويۇلغان بولۇپ بۇ يەردە قەشقەرنىڭ ھەربىي- مەمۇرىي ئەمەلدارلىرى، ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى، ئولتۇرۇشقانىدى. ئالدىنقى رەتتە مەھمۇد مۇھتىنى مەركەز قىلىپ بىر تەرىپىدە ربالكو، ئىدرىس، قۇربان سەئىدى، قۇربان نىياز، سەمىتاجى، باي ئېزىز، ئابدۇللا دامۇللا نەئىمى، مۇسۇلھاجىلار ئولتۇرۇغان؛ يەنە بىر تەرىپىدە قەشقەر ۋالىيسى ۋاڭ باۋچىيەن، لىيۇبىڭ ۋە ئۇلارنىڭ قېشىدا ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى، بېشىدىن سەللىنى چۈشۈرمەيدىغان ۋىجىك يۈزلۈك مەخسۇم، ئابدىغۇپۇر دامۇللا قاتارلىق مۆتۈۋەرلەر، مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى ئولتۇرىشاتتى. شۇڭا مۇپشىقەدەملەر قاتاردا سەھنىدە ئىدى. ئىككىنچى قاتار مەھمۇت مۇھتى ئارقىسىدىن باشلاپ ئىلياس باشلىق مۇھاپىزەتچىلەر، لىيۇبىڭنىڭ ئارقىسىدىمۇ ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى، ئىككى تەرەپتە قوتلۇقھاجىم شۇڭقى، نامان ئەپەندى، مەجىددىن ئەپەندى، توختاجى، مۇھەممەت ئىمىناخۇن ۋە باشقا مەكتەپ مۇدىرلىرى ئولتۇرۇشقانىدى. سەھنىنىڭ لىۋىگە يېقىن جايدا بۈگۈنكى سورۇندا ماھارەت كۆرسىتىدىغان

ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەربىيىچىلىرى ــ تەۋپىق، يۈسۈپ ئەپەندى، ئابلا رازى، تۇرسۇن ئەپەندىلەر ئولتۇرىشاتتى.

بۇگۈنكى سورۇنغا يېڭىسار، يوپۇرغا، پەيزاۋات، قەشقەر يېڭىشەر، كونىشەر قاتارلىق ناھىيىلەردىن ئوقۇغۇچىلار كېلىشكەنىدى. دۇبزىيە ئىشتابىنىڭ هويلىسى ۋە سېپىل، ئۆگزىلەردىكى ئادەمنىڭ كۆپلىلىكگە قاراپ، پۈتۈن ۋىلايەتتە ئادەم قالماي مۇشۇ يەرگە توپلۇنۇۋاتقاندەك تويۇلاتتى.

مەھمۇد مۇھىتى پائالىيەتنى باشلاشنى ئىشارە قىلدى. سەھنىنىڭ لۇغىدە ئولتۇرغان هەر قايسى مەكتەپ تەنھەركەتچىلىرىنىڭ تەربىيىچىلىرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ئۆز سەپلىرى ئالدىغا كەتتى. ۋىلايەتلىك مەدەنىي ئاقارتىش ئويۇشمىسىنىڭ مۇدىرى ماھارەت كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ رەت تەرتىۋىنى ئوقۇپ ئۆتتى.

ئالدى بىلەن قەشقەر كونىشەر ناھىيىسىگە تەۋە مەكتەپلەر ۋە شۇ تەۋەدىكى يېزا مەكتەپلىرى ماھارەت كۆرسۈتەتتى.

ــ ئالدى بىلەن نوۋېشى مەكتەپ مەيدانغا كىرسۇن، ئۇستۇنئاتۇش[1] مەكتىپى تەييارلىقتا تۇرسۇن.

يۈسۈپ ئەپەندى مەمتىلى ئەپەندىگە كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپ قويۇپ، ماھارەت كۆرسەتكۈچىلەرنى دىققەتكە چاقىردى. مەمتىلى ئەپەندى ۋە باشقا مەكتەپلەر ناغرا سۇناي ساداسى ئىچىدە مەيدانىنى بىكارلاپ چىقىپ كېتىشتى. مەيدانىدا نوۋېشى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى مەش ماھارىتى كۆرسۈتۈشنى باشلىۋەتتى.

بۇ چاغدا تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرىغا تەييار هالەتتە تۇرۇشنى بۇيرۇپ، ئۆزى ئىشارەت بىلەن چاقىرىۋاتقان ئابدىنىيازنىڭ قېشىغا كەتتى. بۇ يەردە تۆۋەن دەرىجىلىك بىر توپ ئوفېتسېر پاراڭلىشىپ تۇرغانىدى.

تەۋپىق مەيدانىدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرۇپ، يېنىدىكى

[1] ئۇستۇنئاتۇش ئۇ چاغلاردا قەشقەر كونىشەر ناھىيىسىگە قاراشلىق يېزا ئىدى،ــ ئا.

ئابدۇنىيازنىڭ سۆھبىتىگە قۇلاق سالاتتى ۋە بەزىدە ئۇنىڭدىن سۇئال سوراپمۇ قويىاتتى. كېيىن ئۇ سۆھبەتنى مەخسەتلىك ئېلىپ بېرىش نىيىتىگە كەلدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە قۇمۇل- تۇرپان دېقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەپسىلاتلىرىنى بىلىش ئارزۇسى باردى. ئۇ بۇ قانلىق كۈرەشنى تارىخ سۈپىتىدە يېزىشنى نىيەت قىلاتتى. شۇ مەخسەتتە ئۇ نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇندىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى سوراپ خاتىرلىۋالغاندى. ئابدۇنىياز بۇ ھىكايىلەرنى تېخىمۇ ياخشى سۆزلەپ بېرەلەيدىغانلادىنىدى.

ــ ھە، دېسە ئىنقىلاپ قىلىپ تۇرپاندىن كەلدىم دەيسىز، ئىنقىلاپقا قانداق قاتناشقان، نىمىلەر بىلەن باشلىغان؟ دەسلەپكى يېتەكچىلەر كىملەر؟ ھەممىسى خاتىرىگىزدە بارمۇ؟ــ دەپ سورىدى ئۇ.

ــ نېمىشقا خاتىرەمدە بولمايدىكەن؟ ئۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ قالغىلى بولامدىغان،ــ ئابدىنىياز تۇرپان قوزغىلىڭىغا قاتنىشىش جەريانىنى، مەخمۇد مۇھىتى ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنىڭ ئىنقىلابتىكى ئاۋانگارتلىقى قاتارلىقلارنى سۆزلىدى. تۇڭگانلار بىلەن تۇزگەن ئىتتىپاق، ئاخىرىدا ئۇلارنىڭ ساختىپەزلىك قىلىپ كۆپ قېتىم زىيان سالغانلىقى قاتارلىقلارنى سۆزلگەندە قىزىشىپ كېتىپ،ــ بىز نىماندىاق گۇل خەق دەيمەن- ھە؟ تۇڭگانلار بىزنى كىچىك بالىنى كولدۇرلاتقانىدەك كولىدۇرلاتتى، جەڭدە بىز ئالدىدا، ئولجىدا ئۇلار ئالدىدا، بىزنىڭ باشلىقلىرىمىزمۇ شۇ...ھەي ي!

ــ گول بولماسلىق ئۈچۈن بىلىم بولۇشى كېرەك! ئالدى بىلەن ئىلىم بىلەن قوراللانغاندا ئاندىن بۇنداق ئارمىيە تەڭداشسىز بولۇدۇ.

ــ بىز بەختسىز ئۇيغۇرلارنىڭ زادى چىقىش يولى يوقمىدۇ؟

ــ يول دېگەن تەييار نەرسە ئەمەس، ئۇ كىشىلەرنىڭ ئايىاق ئىزلىرىدىن چىقىدۇ، بىزنىڭ نېمىشقا چىقىش يولىمىز بولمايدىكەن؟ بىزنىڭ چىقىش يولىمىز بىلىم بىلەن قۇراللىنىش، دۇشمەنلىرىمىزدىن ئەقلىللىقراق بولۇش.

ــ ئاندىن كېيىن مەسىلە ئۆز - ئۆزىدىن يېشىلىدۇ.

ــ مەخسۇت مۇھىتىنىڭ سۆزلىرىمۇ يادىمدا، ئۇمۇ سىزگە ئوخشاش گەپلەرنى قىلاتتى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جىمى بەختسىزلىكى ئەڭ ئەۋەل نادانلىقتىن كەلگەن، بۇ ھەرقانداق كۈچلۈك دۈشمەندىنمۇ خەۋپلىكراق، دەپ سۆزلەيتى. بىز ئازادتلىق دەپ جان تىكىپ چىقتۇق، سىجاڭغا ئەگەشتۇق، قانلار كەچتۇق، ئاخىردا شاڭ دېگەن مۇناپىق سىجاڭ بىلەن ھاجىمغا ئەمەل بەرگەندى، مانا، سىجاڭ قەشقەرگە كېلىپ موكلا ياتتى. ھاجىم شىكىنىڭ قول ئاستىغا ئۆزىنى ئاتتى. شاڭ دېگەن كىم؟ يۈز مىڭلىغان بىگۇناھ خەلقنىڭ قاتىلى، سىجاڭنىڭ ئاكىسىنىڭ قاتىلى! ئەگەر مەن سىجاڭنىڭ ئورنىدا بولۇدۇغان بولسام ئاخىرىقى بىر ئادەم قالغىچە، ئاخىرىقى تىنىقىم توختىغانغىچە ئېلىشاتتىم!

تەۋپىق ئۇنىڭ قىزىققان، يۇرىكى ئىچىگە پاتماي قېلىۋاتقانىدەك يۇلقۇنۇپ تۇرىدىغان مىجەرىنى چۈشۈنۈپ، كۈلۈمسىرىدى. ئازادلىق كىشىلەرنى ئەنە شۇنداق ئىنتىزار قىلماقتىدى.

ــ سجاڭنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشى ھەرگىزمۇ سىز ئويلىغانىدەك بولىشى ناتايىن، ــ دېدى تەۋپىق ئۇنىڭغا بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن يەنە مەيدانىدىكى ماھارەتلەرنى كۆرگەچ، ــ ئۇنىڭمۇ ئويلىغان يېرى باردۇر. ئوننەچچە مىڭ ئادەمنىڭ ھاياتىغا ئۇ مەسئۇل بولمىسا تەۋەككۈلچىلىك قىلغان بىلەن نۇرغۇن قان ئېقىشقا سەۋەب بولۇدۇ. ئۇ بۇلارنى ئويلىماسلىقى مۇمكىنمۇ؟

بۇ چاغدا مۇراسىم رەئىسى نۆۋەتتە ئۈستۈنئاتۇش مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ماھارەت كۆرسۈتىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

ــ ئۈستۈنئاتۇش مەكتەپ مەيدانغا كىرسۇن، توققۇزاق مەكتەپ تەييار تۇرسۇن!

ئابدىنىياز تېخىچە جىلىلكتىن يانمىغانىدى.

ــ ئويلىسىمۇ ئويلىغانىدۇ،... ھەي ي، سىز بىلمەمسىز، كونىلاردا خىتايلارنىڭ مىجەزى توغرىسىدا «ھارۇدا توشقان ئالىدۇ» دەيدىغان تەمسىل بار، سىجاڭ ئويلىغان ئويىنى پۈشۇرۇپ بولغىچە شاڭ شىسەي

هەممىزنى ئۆز يېغىمىزدا قورۇپ پىشۇرۇپ بولۇدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە تىركىشىپ باققان ياخشىدى. ھازىر قورقۇشنىڭ ھاجىتى يوقىدى. ئۇنىڭ يېتەرلىك ھەربىي كۈچى بولۇدۇغان بولسا بىزنى مۇشۇنداق قويۇپ بېرىدۇ دەمسىز؟ بىز شۇڭ تۇرغان بىلەن ئۇ شۇڭ تۇرمايتتى. ئۇنىڭ جېنى تايىنلىق، يامنى ماۋۇ ئورۇسلار، مۇشۇ مۇناپىقلار ئېزىلگۈچىلەرگە يارىدىم بېرىمىز دەپ كاپشىغىنى بىلەن جاللاتقا يارىدىم قىلىدىكەن ئەمەسما!

ــ سوۋېت ئىتتىپاقى تۇغرۇلۇق بۇنداق پىكىردە بولغىنىڭىز توغرا بولمىدى. ئۇ بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى دەسلەپ قوللىغان، قورال بەرگەن، كېيىن ئىنقىلاپتا ئېغىش بولغانلىقى ئۈچۈن قوللىمىدى، ئەمدى شۇڭ شىسەي توغرا يول تۇتتى، خەلچىل سىياسەت يۈرگۈزدى، شۇڭلاشقا ئۇنى قوللاۋاتىدۇ.

ــ قويىڭا، ئۇ گېپىڭىزنى، ئۇ بىزنى قوللاپ قورال بەرگىنى قايسى؟ قورال بەرسە بىكارغا بېرىپتىمۇ؟ قويغا، يۇڭغا، ئالتۇنغا تېگىشتى! «پۇل بولسا جاڭگالدا شورپا» دەپتىكەن، پۇلغا باشقا دۆلەتمۇ سېتىپ بەرمەمدۇ، يەنە كىملىرنى ئىلىشىنى ئىلىۋېلىپ، تېخىنىي بەرمەي يېنىۋالغىنىنى دېمەمسىز! شۇڭ شىسەي بىلەن دوستلۇقى راست، بىزگە ئېرىپ كېتىشى غەلەت!

ــ ھازىر قانداقلا بولمىسۇن شۇڭ دۇبەننىڭ تۇتقان يولى يامان ئەمەس، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولدى، بۇنى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ ئۇنى يامان دېسەك توغرا بولمايدۇ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەپتى- بەشرىسىنى ئاشكارىلاپ، راستىنلا خەلققە قارشى مەيدانغا ئۆتسە ئۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ ئۇنى قوللىمايدۇ، ئۇ چاغدا بىز يەنە ئىنقىلاپ قىلىمىز.

ــ قىزىل دۆۋە مەكتەپ ماھارەت كۆرسۈتۈدۇ، پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ مەكتەپلىرىدىن ئاستىن ئاتوش تەييار بولۇپ تۇرسۇن،ــ رەئىسىنىڭ ئاۋازى ئىككىسىنىڭ سۆھبىتىنى بىردەمگە توختۇتۇپ قويدى.

ــ ھەي، سىزمۇچۇ، يۈرىكىڭىزدىكى گەپنى قىلمىدىڭىز، ــ دېدى ئابدىنىياز نارازىلىق بىلەن،ــ بىلىمەن، سىلىدەك ئەھلى ئىلمى ئادەملەر

بىزدەك چالا ساۋات ئەسكەرگە كۆڭلىدىكىنى دېمەيدۇ. مەيلى، كۆڭلىگىزدىكىنى دېمىسىگىز زورلىمايمەن، لېكىن قەشقەردە بولغان مەزگىلدە سۆھبەتلىشىپ ئايرىمىساڭلار، مەنمۇ ئانچە ـ مۇنچە قۇلاق موللىسى بولۇپ قالسام ئەجەپ ئەمەس، سىلەردىن خوش بولۇپ قالمەن.

ــ ئەلۋەتتە بولۇدۇ، خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىمەن. ھەم مەن كەتكەندىن كېيىنمۇ باشقا ئەپەندىلەرنىڭ سىزنى ئارىلىرىغا قوشۇۋېلىشىنى تاپىلايمەن.

ــ رەخمەت، سىزگە، ئەپەندىم.

ــ سىزنىڭ ھەربىي كۇرۇسىتا ئوقۇۋاتقىنىڭىز بەكمۇ ياخشى ئىش ئىكەن، بىلەمسىز، بىلىم دېگەننىڭ دۆلەت چىگرىسى، مىللەت ئايرىمىسى بولمايدۇ، بىلىم ھەممە ئادەمگە ئوخشاشلا قورال. بىرسى ئاش بەرسە «مەينەتنىڭ ئېشى» دەپ يېمىسىگىز ئۇنىڭغا ماقۇل، لېكىن بىلىم كىمدە بولسا، كىمنىڭ بولسا ئۇگۇنۇش كېرەك، ھەدىسىلەردە: «بىلىم مۇمىننىڭ يوتتۇرۇپ قويغان مېلىدۇر، شۇڭا نەدە كۆرسە ئېلىشقا ھوقۇقلۇق» دېيىلگەن. يۇرىكىگىزنى تىڭشاپ كۆرسەم كۇرۇستا ئوقۇتۇۋاتقانلارنى كوممۇنست بولۇپ كەلگەنلەر دەپ قاراپ، ئۇلارنىڭ دەرسىگە كۆڭۈل قويمايۋېتىپسىز، ئەخمەقلىق قىلغان بولسىز. ھەربىي ئىلىمنى ئۇگۇنۇڭ، زىيىنى يوق، كەچۇرۇڭ، ماڭا نۆۋەت كېلىپ قالغاندەك تۇرىدۇ، كەچتە يەنە بىللە بولارمىز،ــ دېدى تەۋپىق ۋە رەئىسىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىپ تۇردى.

ــ ئەمما ئۇلار نەدە ھەربىي ئىلىم ئۇگۇتىدۇ، دەيسىز! ساپلا مەكتۇرە تازىلاشنىڭ گېپى! ... ــ ئابدىنىياز تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن غۇدۇرغانچە قالدى.

دېگەندەك نۆۋەت ئاتۇش ئىزچىلىرىغا كەلگەندى. تەۋپىق يېنىدىكىلەرگە باش ھەركىتى بىلەن ئۆزۈر ئېيتىپ، ئوقۇغۇچىلىرى ئالدىغا كەتتى.

بۇ چاغدا مەجىددىن ئەپەندى، نامان ئەپەندى، توختاجىلار يۇسۇپ

ئەپەندىگە ئاپىرىن ئېيتىش ئۈچۈن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، سۆپىدىن چۈشتى.

ــ ئەپەندىلەر، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرى ئويۇنىنى باشلىغىچە سىپىلگە چىقىۋالمايلىمۇ؟ــ دېدى مەجىددىن ئەپەندى،ــ بىلەمسىز ئەپەندىم،ــ دېدى ئۇ بۇلارنىڭ قېشىغا كېلىپ توپقا قوشۇلغان ئابدىنىيازغا قاراپ،ــ مەمتىلى دېگەن بىر بالا، ئەتىگەندىن بېرى كۆرگۈنىڭىز بىر سېرى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كارامەتلىرى بىر سېرى، بۇلارنىڭ تاماشاسىنى ئېگىزدىن كۆرسىڭىز تېخىمۇ پەيزى قىلالايسىز.

ــ ئۇنداق بولسا ئابدىنىياز بىزنى باشلاپ چىقسۇن،ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ــ يۇرۇڭلار ئەمىسە، چىقسىاق چىقايلى،ــ دېدى ئابدىنىياز جەڭچىلەرەك چاققانلىق بىلەن. ئۇلار كىشىلەر توپىنىڭ ئارقىسى بىلەن مېڭىپ سىپىلغا چىقىش ئۈچۈن كېتىشتى. ئوبۇلقاسىم ئۇلارغا سىپىل تۈۋىدە قوغلاپ يەتتى.

ــ ھوي، سىلەرنى زەپمۇ جىق ئىزدەپ كەتتىمغۇ، نەدىتىڭلار؟ــ دېدى ئۇ، ئۇلارغا قوشۇلۇپ سىپىلگە چىقىپ كېتىۋېتىپ.

ــ زۆرۈر ئىشىڭىز بارمىدى؟ نېمىشقا ئۇنچىۋالا ئىزدەپ كەتكەنسىز؟ ــ دېدى ئابدۇنىياز تەئەددى بىلەن.

ئوبۇلقاسىم ئابدىنىيازنىڭ ئەلپازىغا قاراپ ياسىما گەپلەرگە راسلاۋاتقان تىلىنى يىغىپ، مەيدانغا قارىۋالدى.

تۆرتتىن قاتار بولغان تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرى ناغرا- بارابان ۋە نەي ساداسىغا قەدەملىرىنى تەڭكەش قىلىپ مەيدانغا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ھەممە جايلارنىڭكىدىن كۆپ ئىدى. ھېچكىم ئۇنىڭ بۇنچە كۆپ ئادەم بىلەن نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيتى. ئۇلار ئەڭ ئاۋال سەھنە ئالدىغا كېلىپ توغرا قاتار بولۇپ پىشقەدەملەرگە، ئۇستازلىرىغا، رەھبەرلەرگە ئېھتىرام بىلدۈرۈشتى. ئاندىن كومانداا بويىچە

قەدەم رېتىمىنى بۇزماستىن مەش دەسسىگەچ جاسا سەپ ھاسىل قىلدى. چاسا سەپ ئىگىزدە تۇرغانلارغا يوغان بىر پارچە ماشرەڭ رەختتەك، ئۇلارنىڭ قەدەم ھەربىتى بىلەن مىدىرلاپ تۇرۇشى بۇ بىر پارچە ماشرەڭ رەخت شامالدا سىلىق يەلپۇنۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

تەۋپىق سوزۇپ بىر قېتىم پۈشتەك چېلىۋىدى، بۇ ماشرەڭ رەخت، كۆك رەڭلىك رەختكە ئۆزگەردى. ئەسلىدە ئوقۇغۇچىلار ئوڭ قولىدىكى ئاي يۈلتۇز بەلگىلىك كۆك بايراقنى يۇقىرى كۆتەرگەنىدى. يەنە بىر قېتىم پۈشتەك چېلىنغاندا كۆك رەخت غايىپ بولۇپ سانسىز مەشئەللەر بىر-بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەندەك تەكشى قىزىللىق پەيدا بولدى. بۇ چاغدا ئوقۇغۇچىلار سول قولىدىكى قىزىل بايراقنى يۇقىرى كۆتۈرگەنىدى.

ــ دوختۇر راست دەپتىكەن جۇمۇ،ــ دېدى ئابدىنىياز تۆۋەندىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەربىتىدىن زوقلۇنۇپ،ــ پەستە بۇنداق ياخشى كۆرۈنمەيتى.

ــ تېخى بۇنىسى بەك ئاددىي ئىشلار،ــ دېدى دوختۇر ماختىنىپ.

ــ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرۇدۇغان بىر نەرسىنى قوسىقىغا پۈكۈپ كەلدى، چوقۇم، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندىمۇ دوستى ئۇچۇن ئىپتىخارلىنىپ.

ئەسكەر ۋە خەلقنىڭ گۈلدۈراسلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى ئاڭلانماي قالدى.

بۇ چاغدا تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئىنتايىن نەپىس ھەربىكەتلەر بىلەن دەۋر قىلىپ ئايلىنىپ، بىر توغرا قاتارى ئاۋۇال، يەنە بىرسى كېيىن ئىلگىرى- كىيىنلىك تەرتىپى بىلەن توختاپ، مەيدانىدا غايەت زور مەشئەل ھاسىل قىلدى. مەشئەلنىڭ سېپى كۆك بولۇپ، بۇ يەردىكىلەر كۆك بايراقنى كۆرۈرگەنىدى. مەشئەلنىڭ كۆيۈپ تۇرغان قىسمىدىكىلەر قوللىرىدىكى قىزىل بايراقنى بارابان-سۇنايلارغا كەلتۈرۈپ تەكشى پۈلاڭشىتقاندا ئېگىزدە ۋە يىراقتا تۇرغانلارغا گويا بۇ زور مەشئەل شامالدا يەلپۇنۇۋاتقاندەك، ئولغۇيىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

كىشىلەر بىر زور مەشئەلنىڭ قانداق ھاسىل بولغانلىقىغا ئەقلى يەتمەي، ھەيران بولغان ھالدا ئويلۇشاتتى. دېمىسىمۇ چاسا سەپنىڭ مەشئەلگە ئۆزگۈرۈشىدە ھېچقانداق قالايمىقانچىلىق، «سەمەد سەن بۇياقتا كەل، مەمەت سەن ئۇياققا ئۆت» دېگەن بۇيرۇقلارمۇ بولماي سېھىر قىلغاندەك بىردەمدىلا مەشئەلگە ئايلىنىپ قالغاندى.

مەھمۇد مۇھتى ھاياجان بىلەن كۆزىگە ياش ئېلىپ چاۋاك چالدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئەڭ ئاۋۋال ئەگەشكىنى لىيۇبىڭ ئىدى. ئۇمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ:

ــ گاۋ! گاۋ! ياكېشى!- دەپ ھەجىيىپ چاۋاك چالاتتى.

مەھمۇد مۇھتىنىڭ چاۋاك چېلىشى بىلەنلا پۈتۈن مەيدان شارقىراپ ياققان يامغۇردىكى ئورماندەك شاۋقۇنغا تولدى. پەقەت ربالكو بىلەن ۋاڭ باۋجىيەنلا ئەدەپ يۇزسىدىن بوش، خوشياقمىغاندەك چاۋاك چېلىپ قويدى. ربالكو ياۋرۇپادىن كەلگەن مەدەنىيەتلىك كىشى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ شۇنداق قىلغان بولسا، فىئودالىلىق ئادەتلەر قان- گۆشىگە يۇغۇرلۇپ كەتكەن، دەرىجە قارىشى كۈچلۈك بولغان ۋاڭ باۋچىيەن بولسا ئۆزىنى مۇشۇ مۇھىتتىكى ئەڭ چوڭ ئەمەلدار دەپ تەمەننا قىلغانىدى.

مەھمۇد مۇھتى ئورنىدا ئولتۇرۇپ قول ياغلىقىنى چىقىرىپ كۆزىنى سۈرتۈشكە باشلىغاندا ئەتراپ ئاستا - ئاستا تىنچىپ، كىشىلەر يەنە مەيدانغا دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرگەنىدى.

تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئاساسەن پۈشتەك ئاۋازىغا قارىتا ھەرىكەت قىلاتتى. يەنى پۈشتەكنىڭ سوزۇپ چېلىنىشى، بىر، ئىككى، ئۈچ... چېلىنىشى، ئۇزۇك - ئۇزۇك چېلىنىشى،... تەربىيىچى بىلەن ماھىرلار ئارىسىدىكى پارول بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىلىرىنى ئۆزلىرى چۈشۈنۈشەتتى. شۇڭا مەيدانىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سەپ ئۆزگۈرۈشلىرى ھېچقانداق سۆز بۇيرۇقى ئىشلىتىلمەستىن پەقەتلا پۈشتەك ئاۋازى بىلەنلا ئىشقا ئاشۇرۇلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ تاماشابىنلارنى تېخىمۇ ھەيرەتكە چۈشۈرمەكتىدى.

پۇشتەكنىڭ ئۈزۈن سوزۇپ چېلىنىشى بىلەنلا مەيداندىكى مەشئەل غايىپ بولۇپ، چاسا سەپ ھالىتىگە كەلدى. چاسا سەپ سۇناي، بارابانلار بىلەن ئورۇنلىنىۋاتقان يەڭگىل مەش مۇزىكىسىنىڭ رېتىمىغا كەلتۈرۈپ كۈچلۈك- كۈچلۈك دەسسەيتى. پۇشتەكنىڭ ئۈزۈك- ئۈزۈك بىرقانچە قېتىم چېلىنىشى بىلەن چاسا سەپ مۇزىكا رېتىمىغا تەڭكەش قىلىپ مەش دەسسىگەچ ئاستا يېيىلىپ، خۇددى چۆمۈچتە ئېلىشتۇرغاندەك ئايلىنىشقا باشلىدى.

ــ ئىم، بۇ نېمە؟ ــ دېدى تاماشا كۆرۈپ تۇرغان ئابدىنىياز.

ــ خەت،ــ دېدى، يۈسۈپ زىيا، ــ خەتكەن، مانا دېمەدىمۇ، تەڭپىقنىڭ قورسىقىدا چۈتۈرى تولا، چوقۇم بىر يېڭىلىق بىلەن كەلمەي قالمايتى، ــ ياشىسۇن ۋەتەن، ــ ئۇ ئاۋازىنى چىقىرىپ ئوقۇدى. بۇخەت كۆك رەڭدە يېزىلغانغا ئوخشايتى.

قىسقا بىر پۇشتەك چېلىنىشى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ سېپىدە ئۆزگۈرۈش بولمىدى، ئەمما خەتنىڭ رەڭگى قىزىلغا ئۆزگەردى.

ــ بۇ نېمە؟ ـ دەپ سورىدى ئابدۇنىياز ھاياجانلىنىپ.

ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەكچى بولغاندەك، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەيۋەتلىك شوئارى ئاڭلاندى:

ــ ياشىسۇن مەكتەپ!

ــ ياشىسۇن مەكتەپ!

ــ ياشىسۇن مەكتەپ!

شۇئار گۈلدۈرمامدەك سادا بىلەن ئۈچ قېتىم تەكرارلاندى.

ــ ھە، بۇ- زە، قىزىل رەڭ بىلەن يېزىلغان خەت ئىكەن، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ــ خەت؟! ھە، توغرا خەت ئىكەن «ياشىسۇن مەكتەپ!» دېگەن خەت، شۇنداق ئېنىق تۇرسا بىلمەپتۇق،ــ دېدى توختاجى.

بۇ خەت بىردەم «قىزىل رەڭ»دە، بىردەم «كۆك رەڭ»دە «يېزىلدى». ئوقۇغۇچىلار سېپىدىن ھاسىل بولغان بۇ غايەت زور خەت ئاۋۇال سەھنىدە

ئولتۇرغانلارغا ئوك ئىدى، كېيىن چۆرگىلەپ ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسىگە توغرىلاندى. ساۋادى بارلارنىڭ ھەممىسى بۇ خەتنى ئوقۇپ ھەم ھەيران قالدى، ھەم سۆيۈندى، ھەم تېخىمۇ ھەيۋەتلىك گۈلدۈراس ئالقىش ياڭراتتى.

ئوقۇغۇچىلار «خەت» ھالىتىنى بۇزۇپ يەنە چاسا سەپ تۈزدى. ئاندىن يەنە مەلۇم تەرتىپ بويىچە ھەربىرىتلىنىپ، يېڭى شەكىلنى ھاسىل قىلدى. ئابدىنىياز يەنە بالىلاردىن قىزغىنلىق بىلەن ۋاقىراپ كەتتى:

ــ ئەپەندىم، ئەپەندىم، بۇ يەنە بىر يېڭى كارامەتقۇ؟ ــ دېدى ئۇ توختاجى بىلەن يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ مۇرىسىگە ئېسىلىپ.

ــ ياشىسۇن ۋەتەن!

ــ ياشىسۇن ۋەتەن!

ــ ياشىسۇن ۋەتەن!

ئوقۇغۇچىلار ياڭراق ئاۋازدا ئۈچ قېتىم ۋارقىرىدى. خەت ھالىتىنى بۇزماستىن مەيداننىڭ ھەممە تەرىپىگە توغرىلىنىپ چۆرگىلىدى. ھەممە تەرەپتىكىلەر خەتنى ئوقۇپ چىقتى. ئاندىن پۈتلارنى بارابان ساداسىغا كەلتۈرۈپ رېتىملىق ئۇرۇپ لەرزان ھەركەت بىلەن يېيىلىپ، چاسا سەپ ئەسلىگە كەلدى.

چاسا سەپ يەنە تەكشى ھەربىتلىنىپ يېڭى بىر شەكىلگە كىردى.

ئابدۇنىياز بۇ قېتىم ئۆزى ئوقۇدى:

ــ ياشىسۇن ھۆرلۈك!

ئوقۇغۇچىلار سېپى بىر كىشىنىڭ ئاۋازىدەك ماسلىشىپ، بىرىكىپ كەتكەن ئاۋازدا شۇئارنى ئۈچ قېتىم تەكرارلىدى:

ــ ياشىسۇن ھۆرلۈك!

ئويۇن كۆرۈۋاتقانلار ئىچىدىكى ھاياجانلىنىپ كەتكەن بىر توپ ئوقۇغۇچى ئۆزلىرىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئاۋاز قوشۇپ:

ــ ياشىسۇن ھۆرلۈك! ــ دەپ ۋارقىرىدى.

6 ـ دىئالېكتىكا بارلىق ئەسكەرلىرى بىردەك ۋاقىراشتى:

ــ ياشسۇن ھۆرلۈك!
تاماشا كۆرگىلى كەلگەن شەھەر پۇقرالىرى بىردەك توۋلىدى:
ــ ياشسۇن ھۆرلۈك!
مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە ئۇمۇ شوئارنى تەكرارلىماقچى بولغانىدى، بەك ھاياجانلىنىپ كەتكەچكە ئۇنى چىقماي قالدى، شۇڭا چاۋاك چېلىش بىلەن كۇپايىلەندى. ئۇنىڭ يوغان ۋە سۈرلۈك كۆزلىرى ئەمدى ناتۇۋان كالىنىكىدەك ئايانچلىق مۆلدۈرلەپ، ياش بىلەن پارقىراپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ قېشىدىكى لىيۇ بىڭ ئەمدى بايىقىدەك ماختىمايتتى، ئەمدى ئۇنىڭ ئىچىنى بىر نېمە تاتلاشقا باشلىغاندەك، تاتارماقتا ئىدى. ۋاڭ ۋالمۇ بايىقى مەنسىتمەسلىك بىلەن پۈرۈشتۇرۇپ تۇرغان كالپۇكلىرىنى ھەيرانلىقتىن سىكا ئېچىپ، كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا مختەك تىكىلىپ قالغانىدى.
مەھمۇت مۇھىتى تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرى يەنە چاسا سەپ ھالىتىگە كېلىشكە باشلىغاندىلا ئاستا ئورنىدا ئولتۇردى.
سېپىل ئۈستىدە ئابدىنىياز ھەيران بولۇپ ئەتراپتىكىلەرگە:
ــ مەمتىلى ئەپەندى سېھرىگەرمۇ قانداق؟ ئوقۇغۇچىلار بىزگە ئوخشاش ئۆزلىرىنى ئېگىزدە كۆرۈپ تۇرمىسا، قەيەردە تۇرسا خەت بولۇشىنى، چېكىت بولۇشىنى قانداق بىلىدىغاندۇ؟
ــ قارىماملا، مەمتىلىنىڭ قولىدا قەغەز تۇرىدۇ، ئۇ شۇنىڭغا قاراپ كومانىدا بېرىۋاتىدۇ، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى، ــ گەپ شۇ قەغەزدە. ئېھتىمال ئۇ ھەرىكەتلىنىش سخېمىسى بولسا كېرەك.
ــ ھە، گەپ مۇنداق ئىكەندە، كېيىن بىز ئۇنىڭ سخېمىسىنى كۆرۈپ باقايلى ئۇ بىزگە چۈشەندۈرۈپ قويسۇن. ئەمدى قاراڭلار، بۇنىسى نېمە؟ ــ بىر ئەگرى- بۈگرى قاتادىن پەيدا بولغان ھالقىنى ۋە ھالقا ئوتتۇرىسىدا گاھى يەردە ئۈچتىن، گاھى يەردە بەشتىن، گاھى يەردە بىردىن ھەتتا ئۇنىدىن غۇژمەك بولۇشۇپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلارنى كۆرۈپ ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىگەن ئابدىنىياز ئەتراپتىكىلەردىن سورىدى:

ئەگـرى - بـۇگرى سـەپتىن ھاسـىل قىلىنغـان ھالقـىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى قىزىل بايراقنى كۆتۈرگەن بولۇپ، بۇ بىر قىزىل سىزىق ئىدى. ھالقىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىراق يەنە بىر كۆك سىزىق بار ئىدى.

ــ بـۇ نېمىسى؟ ئېزىـپ كەتتىمـۇ نـېمە بـالا؟ ــ دېدى مەجـىددىنمۇ تەشۈشلىنىپ.

بـۇنى تاماشـىبىنلاردىن ھـېچكىم چۈشـىنەلمىدى، پەقەت ربـىالكولا مۇشـۇكنىڭكىدەك كـۆزلىرىنى چىمچىقلىتتـىپ، سـەل ئالـىدىغىراق ئېڭىشـىپ قـارىغىنىچە تاتىرىـپ تـۇرۇپ قالـدى. ئـۇ بىرىنچـى بولـۇپ بـۇ كارامەتنىڭ نېمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدى.

كـىشىلەرنىڭ كۆڭلـىدە پەيـدا بولغـان سـوئالنى يەشـمەكچى بولغانـدەك، قۇربان جاپپـار «ئـۆلكىمـىز ئالتـۇن ئـۆلكە» دېگـەن ناخشـىنى باشـلاپ بەردى. ئوقۇغۇچىلار تەكشى ئاۋازدا ناخشىنى ئوقۇشقا باشلىدى.

ئۆلكىمىز ئالتۇن ئۆلكە،
ئالتۇن ئۇنىڭ تاشلىرى.

.....

ــ ھە، بـۇ ئەسـلىدە ئۆلكىنىـڭ خەرىتىسـى ئىـكەن! ــ دېـدى يۈسـۈپ زىيا تەسىرلەنگىنىدىن يۇرىكى شىددەت بىلەن سېلىپ.

ــ نېمە؟

ــ ئۆلكە خەرىتىسى، قارىسىلا، ئـاۋۇ كـۆك سـىزىق تـارىم دەرياسـى، مانـا ماۋۇ ئون ئادەم غۇڭمەك بولـۇپ تۇرغـان توچكـا قەشـقەر، بەش ئـادەم توپلاشـقان تـوچكىلار قەدىمكـى ئـالتە شـەھەر، بۇنىڭـدىن باشـقا ئـۇرۇمچى، غۇلجـا، ئـۈچ ئادەملىـك تـوچكىلار يېڭـى نـاھىيىلەر، بىـر تـوچكىلار بەگلىـك يېـزىلار... خۇدايـا تـوۋا، تەۋپىقنـى ئەمـدى بىلـدىم، بـۇرۇن بىلگـىنىم ئۇنىـڭ سـىرتى ئىكەن، خۇدا ئۇنى ئۆزى ئامان قىلغاي...!

ھەممەيـلەن شـۇنداىلا ئۇنىـڭ ھەقىقەتەنمـۇ ئـۆلكە خەرىتىسـى ئىكەنلىكىنى بىلدى «قەشقەر» ئوستىدە كۆك بايراق لەپىلدىدى.....

ــ قانـداق ئـادەم بـۇ ئـۆزى؟ ــ دېـدى ئابـدىنىياز چوڭقـۇر ھەۋىسـى

كېلىپ، ھىسىياتىنى يوشۇرالماي، ــ ئۇ سەھرىگەر ئەمەستۇ؟

ــ ياق، ئۇ ئوت، ــ دېدى يۈسۈپ زىيا قەلبىنىڭ دولقۇنلۇق ھىسلىرىنى قانداق ئىپادە قىلىشنى بىلەلمەي.

ــ ئۇ ئەنە شۇنداق بىر ئادەم، ھېچ نەرسىدىن زېرىكمەيدۇ، قىلىمەن دەپ نىيەت قىلسا ۋۇجۇتقا چىقارمىغۇچە توختىمايدۇ... ــ كەم سۆز ئەخمەد ئەپەندى ھىسىياتچانلىق بىلەن كۆزى ياشاڭغىراپ تۇرۇپ، دوستى ئۈچۈن ماختاندى، بۇ غەرەزسىز ئىپتىخار ئۇنى سۆزلەشكە ئۈندىگەنىدى.

باشقا تاماشىبىنلار بۇ كۆرۈنۈشنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەنىدى، تاماشىبىنلار ئارىسىدىكى ئوقۇمۇشلۇقلار بۇ «يۇرت بەلگىسى» (خەرىتە) دەپ چۈشەندۈرۈشكەندىن كېيىن، «يۇرت بەلگىسىكەن» دېگەن سۆز ئېغىزدىن-ئېغىزغا كۆچۈپ، پۈتۈن مەيدانىنى ئايلىنىپ چىقتى.

ۋاڭ باۋچيەن لىيۇ بىڭ، ربالكو ئىدىرىس بىلەن نېمىلەرنىدۇر دەپ پىچىرلاشتى. بۇ چاغدا تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرى ئاستا-ئاستا چاسا سەپ بولۇپ، سەھنە ئالدىغا كېلىپ، سەھنىدىكىلەرگە ئېھتىرام بىلدۈردى.

ــ ئۇلارنىڭ ئويۇنى تۈگەپتۇ، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.

ــ چاپسانراق چۈشۈپ مەمتىلى ئەپەندىگە ئاپىرىن ئېيتايلى، ــ دېدى ئابدىنىياز.

ئۇلار ئابدىنىيازنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ سېپىلدىن چۈشۈشتى

تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئېھتىرام قىلىشقا باشلىغاندا مەھمۇت مۇھتى يەنە ئورنىدىن تۇردى ۋە يوغان قەدەملەر بىلەن بىرنەچچىلا چامداپ سەھنىدىن چۈشۈپ، تەۋپىقنى قۇچاقلىدى. بۇ ھال يەنە بىر قېتىم شاۋقۇن-سۈرەنگە سەۋەبچى بولدى. مەھمۇد مۇھتى تەۋپىقنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ پىچىرلايتتى:

ــ رەھمەت ئىنىم، رەھمەت...!

بۇ چاغدا مەيدان ئاللىقانداق بىر مۇراسىمغا ئايلانغانىدىكى، گويا مۇھاسىرە سەۋەبىدىن ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىپ ئۇزۇن زامان ئۆتكەنىدە قايتا ئۇچراشقان قوشۇنداك، ياكى ئايرىلىپ كەتكەن ئورۇق-تۇغقانلار

قايتا كۆرۈشكەندەك قۇچاقلىشۇالغان كىشىلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئەسكەرلەر ۋە شەھەر پۇقرالىرى ئوقۇغۇچىلارنى قۇچاقلىماقتا ئىدى.

ھاياجانلىنىپ كەتكەن ئابدىنىياز بىر كىچىك ئوقۇغۇچىنىڭ پېشانىسىگە سۆيدى ۋە ئۇنى ئېگىز كۆتۈرۈۋېلىپ، بىر پىرقىرتىپ ئورنىغا قويۇپ قويدى.

بۇ پەۋقۇلئاددە مۇراسىم يىغىن رەئىسىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن ئاياغلىشىپ، مەيدانىدا قايتىدىن تەرتىپ ئەسلىگە كەلدى. ئەمدى يېڭى بىر ئوقۇغۇچىلار سېپى مەش ماھارىتى كۆرسۈتۈش ئۈچۈن مەيدانغا كىرىپ كەلگەن، ئاتۇش ئوقۇغۇچىلىرى مەيدانىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. بۇ ماھارەت ئىگىلىرىنى ئەسكەر ۋە خەلق يېنىدا نېمە بولسا شۇنىڭ بىلەن مېھمان قىلىشقا، ھېچ بولمىسا بىر- ئىككى ئېغىز ياخشى گەپ بىلەن ماختاپ كۆڭلىنى ئىزھار قىلىشقا باشلىغانىدى.

مەھمۇت مۇھىتى بولسا بۇ ماھارەت ئىگىلىرىنىڭ ئۈستازى بولغان مەمتىلى ئەپەندىنى قېشىدا ئولتۇرغۇزۇۋالغان بولۇپ، ئۇنىڭ قولىنى كۈچلۈك پەنجىلىرى بىلەن مەھكەم سىقىۋالغانىدى.

18- سېنتەبىر كۈنى «مۇسابىقە مەيدانىغا كىرىش» پائالىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى. يىغىن رەئىسى ئەتىدىن باشلاپ يېنىك ئاتلېتكا مۇسابىقىسى باشلىنىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

2

كەچتە مەھمۇد مۇھىتى كاتتا زىياپەت بېرىپ ھەرقايسى جايلاردىن كەلگەن تەربىيىچىلەرنى ۋە شەھەردىكى زىيالىيلارنى كۈتۈۋالدى. ئۇ ئادىتى بويىچە رەسمىي گەپلەرنى قىلىپ كۆپچۈلۈكنى دىققەتتە تۇرغۇزماي، دوستلارنىڭ بەزمىلىرىدىكىدەك ئەركىن سۆھبەتكە قويۇۋەتتى. باشقىلارنىڭ قورۇنۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزى چاقچاق

باشلاپ بەردى:
ــ مەمتىلى ئەپەندى، سىزنىڭ ئىچىڭىز يامانراقمۇ قانداق؟
ــ قانداق دەيسىز، سىجاڭ؟ ــ دەپ كۈلدى تەۋپىق.
ــ ئەگەر ئىچىڭىز ياماڭ بولمىسا، بۈگۈنكى كارامەتلىرىڭىزنىڭ سىرىنى باشقا ۋەتەنداشلىرىڭىزغا ئېيتىپ بېرىڭ، بىزنىڭ ھەممە باللىرىمىز سىزنىڭكىدەك بولۇپ كەتسۇن.
ــ باش ئۈستىگە! ــ تەۋپىق قىزىقچىلىق بىلەن جاۋاب بەردى.
ــ مەمتىلى ئەپەندى بۇ سېھرىگەرلىكنى رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن كەم دېگەندىمۇ بىر ئاي يا كۈندۈزى، يا كېچىسى ئارام ئالمىغان بولسا كېرەك، قانداق دېدىم ئەپەندى؟ ــ سورىدى يۈسۈپ ئەپەندى.
ــ ئاز دەپ قويدىڭىز، دوستۇم.
ــ مانا ئەمەسمۇ، ئۇ نەچچە ئاي باش قاتۇرغان ئىشنى بىزگە قاچانمۇ ئۆگۈتۈپ بولار؟
ــ بۇ ئاسان دوستۇم. بىرئالىم بىر تېئورمىنى ئىجاد قىلىش ئۈچۈن نەچچە يىل ئويلىنىدۇ. تېئورما ئىجاد قىلىنىپ دەرسلىككە كىرگۈزۈلگەندىچۇ؟ چېچەن ئادەم دەرھال ئۆگۈنۈۋالىدۇ. بۇمۇ شۇنداق. مېنىڭ ۋاقىت سەرپ قىلغىنىم ئىجاد قىلىش جەريانى. ئەمدى ئۇ فورمىلىغا سېلىپ، قېلىپلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن بىردەمدىلا ئۆگۈنۈۋالالايسىلەر. مەسىلەن، مەن شۇ تاپ ھەرىكەت سخىمامنى سىلەرگە كۆرسەتسەم ئىشنىڭ ئانچىۋالا مۇرەككەپ ئەمەسلىكىگە كۆزۈڭلار يېتىدۇ.
ــ بۇ گەپچە ئاسانلا بىر ئىشتەك تۇيۇلدى، ئەمما بىز ئىشەنمەي تۇرىمىز، ــ دېدى توختاجى.
ــ قېنى سخېمىلىرىڭىزنى ئېلىڭ ئەپەندى، كۆرەيلى، ــ دېدى ئەخمەد ئەپەندى ئالدىراپ.
تەۋپىق سخېمىلارنى ئالدى. بۇ قېلىن قەغەزگە سىزىلغان بەش ئالتە يۈز كاتەكچىلىك چاقماق سىزىق بولۇپ، كاتەكچىلەردە قارا توچكىلار، ئىستىرىلكىلار، نومۇرلار بار ئىدى.

ــ خوش قېنى سۆزلەڭ، ــ دېدى ئەخمەد ئەپەندى ئالدىراپ.
ــ سىزگىلا سۆزلەمدىم؟ شۇنچە كۆپ ئادەم تۇرسا، ئۇلار بۇنى كۆرمىسە سۆزلىگىنىم بىكار ـ دە.
ــ ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى مەسلىھەت بېرىپ، ــ ئەتە كەچتە مۇسابىقىدىن يېنىپ نوبۇشى مەكتەپكە بېرىڭلار، شۇ يەردە سىنىپتا ئولتۇرۇپ، بۇ دەرسنى ئاڭلاڭلار، مەتىلى ئەپەندى چاقماق سىزىقلىرىنى تاختىغا سىزىپ چۈشەندۈرسۇن.
ــ ھەبەللى، بۇ گەپ دۇرۇس بولدى. ئەمىسە شۇنداق بولسۇن، ــ دېدى تەۋپىق سىخپىملارنى سومكىسىغا سېلىۋېتىپ.
ــ توختاپ تۇرسىلا، ــ دەپ پېچىرلىدى ئەخمەد ئەپەندى ئۇنىڭ قولىنى تۆتۈۋېلىپ، ــ مەن بۇگۈنلا چۈشۈنۈۋېلىشىم كېرەك، ئەتىگىچە تاقىتىم يەتمەيدۇ.
ئۇلار پېچىرلىشىپ سۆزلۈشۈپ، سىخپىمنى كۆرگىلى تۇرۇۋىدى، يۈسۈپ ئەپەندىمۇ ئۇلارغا شېرىك بولدى.
ــ تەرتىپنى بۇزمايلى، ئەمىسە، باشقىلارنىڭ دېققىتىنى بۆلمەي، پەم بىلەن قىلايلى، ــ دېدى تەۋپىق. بۇنچە قىزغىن بولساڭلار سىخپىمنى سىلەرگە بېرەي.
ــ سىلىچۇ؟ سىلى بۇنى بىز ئۆگەنگۈچە يەنە بىر يېڭى قىلىقنى ئويلاپ تاپامىلا؟ ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى.
ــ ئەلۋەتتە شۇنداق بولۇدۇ ـ دە.
ــ گەپنى ئەپقاچماي، رەسمىي ئىشقا كېلەيلى، ھە، قېنى تەۋپىق چۈشەندۈرۈشنى باشلىسىلا، ــ ئەخمەد ئەپەندى ئۇلارنى ماۋزۇغا قايتۇرۇپ كەلدى.
ــ ئاۋۋال كۆادرات شەكىللىك چاقماق سىزىقلارنى سىزىۋالىمىز، ئاندىن شۇنىڭ ئۈستىگە ئىپادىلىمەكچى بولغان خەتنى يازمىز ياكى شەكىلنى سىزىمىز. ھەربىر كاتەكچىدە بىر ئوقۇغۇچى تۇرغان بولۇدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆزئارا ئارىلىقلىرى بىر قەدەمدىن بولۇدۇ ھەم ھەربىرىنىڭ ئۆزى

يادلىۋالغان نومۇرلىرى بولۇدۇ. ئاندىن سخېمىدىكى خەت يېاكى شەكىل سىزىقلىرى كېيىپ ئۆتكەن كاتەكچىلەردىكى ئوقۇغۇچىلار ئورنىدىن مىدىرلىمايدۇ، باشقىلىرى مەيداندىن چىقىپ كېتىپ، مەيدان چۆرىسىدە رامكا هاسىل قىلىدۇ. ئۇلار سخېمىدا قانچە كاتەكتىن كېيىن چەتكە چىقىپ بولۇدۇغان بولسا، ئەمەلىي يەر يۈزىدە شۇنچە قەدەم سۈرۈلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن سىز قايسى ئوقۇغۇچىنىڭ (نەچچىنچى نومۇرلۇق ئوقۇغۇچىنىڭ) قانچە قەدەم قاياقتا سۈرۈلۈشىگە كومانداا بەرسىڭىزلا كۇپايە.

— ئوقۇغۇچىلارنىڭ نومۇرلىرىنى، يەنە سۈرۈلۈشكە يېاكى جايىدا تۇرۇشقا تېگىشلىكلەرنىڭ نومۇرىنى قانداق يادلاپ بولغىلى بولۇدۇ؟

ــ ئوقۇغۇچىلارنىڭ هەربىرسىنىڭ مۇقىم نومۇرلىرى بولۇدۇ. ئۇلار بۇنى ئۆزلىرى بىلىدۇ. شۇنداقلا ئۇلارنىڭ چاسا سەپ هالىتىدىكى ئورنى مۇقىم بولۇدۇ. بۇنى ئۇلار كىمنىڭ ئالدىدا، كىمنىڭ ئارقىسىدا تۇرغىنى بويىچە ئەسلىرىدە تۇتۇۋالىدۇ. سىز كومانداا بەرگەندە سخېمىدىكى نومۇر بويىچە نەچچىنچى نومۇرنى قانداق قىلىشقا بۇيرىسىڭىز ئۇلار شۇ بويىچە هەرىكەت قىلىدۇ.

ــ ئۇلار ئايلانغاندا نېمىشقا خەت بۇزۇلۇپ كەتمەيدۇ؟

ــ سىز كاتەكچىدىن مەركەزدىكى بىر ئوقۇغۇچىنى بىلىۋالسىز ۋە ئۇنىڭغا ئورنىدا تۇرۇپ ئايلىنىشنى ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكىلەر ئالدىغا، سول تەرىپىدىكىلەر ئارقىغا قاراپ تەكشى ئايلىنىدىغانلىقىنى تاپىلايسىز. شۇنىڭ بىلەن هالەت بۇزۇلمايدۇ .

ــ ئاسىي قانۇنىيەت هەقىقەتەنمۇ ئاددىي ئىكەن، بىراق كۆپ مەشق تەلەپ قىلىدىكەن، ــ دېدى يۈسۈپ ئەپەندى .

ــ ئەلۋەتتە، تەييار ئاش نەدە بار؟ ــ دەپ كۈلدى تەۋپىق .

....

زىياپەتتىن كېيىن كۆپچۈلۈك تارقاشتى. مەهمۇد مۇهتى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى ۋە مەكتەپ مۇدىرلىرىنى ئېلىپ قېلىپ،

چەت ئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسلىسىنى مۇزاكىرىگە قويدى.

چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىشىنى كۆپچۈلۈك بىر ئېغىزدىن ماقۇللاشتى. بىراق قەيەرگە ئەۋەتىش مەسلىسىدە تالاش- تارتىش كېلىپ چىقتى. بەزىلەر سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىشنى، بەزىلەر تۈركىيىگە چىقىرىشنى تەشەببۇس قىلدى. مەھمۇت مۇھتى، مەجىددىن ئەپەندى قاتارلىق بىرنەچچەيلەن تۈركىيىگە چىقىرىشتا چىڭ تۇردى. ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىدىكىلەرنىڭ دېگۈدەك ھەممىسى ۋە باشقا مەكتەپ مۇدىرلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىشنىڭ قولايلىق تەرەپلىرىنى ئىسپاتلاشتى. گەرچە سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىمىز دېگۈچىلەرنىڭ سانى ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، مەھمۇد مۇھتى بۇنىڭغا قارشى بولغاچقا مەسىلە ھەل بولمىدى.

ــ بۇ ئىشنى يەنە بىر پۈرسەت تېپىپ ئويلىشايلى، ھازىرچە دەم ئېلىڭلار، ــ دېدى مەھمۇت مۇھتى گەپنى توغۇتۇپ، ئۇ ئاخىرىدا تەۋپىق، مەجىددىن، توختاجى، ئەخمەت، يۈسۈپ ئەپەندىلەرنى ئېلىپ قېلىپ يەنە سورىدى:

ــ بەزىلىرىڭلار گەپ قىلغىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ، پىكىرىڭلار زادى قانداق؟ سوۋېتكە بېرىپ كەلگەنلەر بىزنىڭ ئەسكەرلەردە بار، كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز، يەنە سىلەر سوۋېتكە بالا ئەۋەتىمىز دېسەڭلار تازا بىر ئىش بولىدى- دە! ــ ئۇ بىردەم ئويلاق- بۇياقتا مېڭىپ ئارقىدىن، ــ ئورۇسلار باللىرىمىزنى بولشېۋىك قىلىۋېتىدۇ، دىندىن تاندۇرىدۇ، ئويلاپ بېقىڭلار، ئەقىلىڭلارنى ئىشقا سېلىڭلار، ــ دېدى.

كۆپچۈلۈك زۇۋان سۈرمەي جىم تۇرۇشۇشىدى، ئۇ تەۋپىققە قاراپ:

ــ ئەپەندىم سىز گەپ قىلىپ بېقىڭا، ــ دېدى.

ــ مەن بۇ ھەقتە ئېنىق قاراشتىمەن، ــ دېدى تەۋپىق، ــ ئەپسۇسكى قارىشىم سىزنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. لېكىن، بۇ ھەقتە سىز بىلەن ئايرىم سۆزلەشسەم بەلكىم سىزمۇ بۇنى توغرا تېپىپ قېلىشىڭىز مۇمكىن.

ــ مەن؟ شۇنىڭغا چىنىدىن ئىشىنەمسىز؟ مەن ئۆزگۈرۈپ قالارمەنمۇ؟ ياق، ئەپەندىم، توغرىلىقىمنى ئۆزۈم بىلىمەن، بۇنىڭغا ئاللا گۇۋاھ! ــ ئۇ زەردىلىك ئاۋازدا ۋاقىرىدى. ئارقىدىن ئۈمىدسىزلىك بىلەن، ــ سىزنىڭ بۇنداق گەپلەرنى قىلغىنىڭىز مېنى بەكمۇ مەيۈسلەندۈردى... بىراق، مەن سىزنىڭ سۆھبىتىڭىزگە ھەرقاچان تەييار. بۇ قېتىم قايتىپ كەتكۈچە بولغان ئارىلىقتا ۋاقىت تاپسىڭىز، سۆزلىرىڭىزنى ئەلۋەتتە ئاڭلاپ باقمەن.

ــ سىزنى خاتا دېمەكچى بولغۇنۇم ئەمەس، رېئاللىق،.... ــ دېدى تەۋپىقمۇ بىر ئاز مۇجمەللىك بىلەن.

ئۇلار سجاڭ بىلەن خوشلۇشۇپ تارقاشتى.

3

رەسمىي مۇسابىقە تۈرلىرى باشلىنىپ، ئاخىرلاشقىچە بىرقانچە كۈن تۈرۈشقا توغرا كېلەتتى، ۋىلايەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئوقۇغۇچىلار كۆپ، ئورۇنلاشتۇرۇش قىينچىلىقى تۇغۇلغاچقا، يېقىن ئەتراپتىكى مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇدۇغان، شۇ يەرنىڭ بايلىرى ئۇلارنى كۈتۈۋالىدىغان بولدى.

كېرەمبۇغ تەرەپتە ئابدىرېھىم بايۇەچچىنىڭ بېغى، نوۋېشى مەكتەپ، قىزىلدۆڭدە توختاجىنىڭ مەكتىپى ۋە قورو جايلىرى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرالغۇسى بولۇدۇغان بولدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىزچىلىرى بەك كۆپ بولغاچقا قىزىل دۆڭدە توختاجىنىڭ قورو جايلىرىدا تۇرىدىغان، ھەركۈن پائالىيەت ئۇچۇن قىزىل دۆڭە ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىللە مەيدانغا كېلىدىغان بولدى.

ئوقۇغۇچىلار ئورۇنلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن كەچلىرى دوستلار تېپىشىپ بىر سورۇندا جەم بولۇشاتتى. ئۇلار ئەخمەد ئەپەندىنى بىر كۈن

ئاۋات قىلىشماقچى بولۇپ، ئۇنىڭ مەكتىپىدە جەم بولغانلىرىدا، شەۋقى باشلاش مۇراسىمىدىكى ماھارەتلەر ھەققىدە ئېغىز ئېچىپ:

ــ مەن سىجاڭنىڭ ئارقىسىدىكى قاتاردا ئولتۇرغانتىم، ھەمىشە كۆزۈم ئۇنىڭدا بولدى، سىجاڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپلا تۇردى. بولۇپمۇ تەۋپىقنىڭ بالىلىرى مەيدانغا چىققاندىن تارتىپ، چۈشكەنگىچە كۆز يېشىنى تۆتالمىدى، بۇ ئادەم- زە، بالىلارغا ئاجايىپلا قىپ كېتىدۇ جۇما...

ــ تەۋپىقنى تەبرىكلەپ قۇچاقلىغاندا كۆپ ھايال بولدى، قۇلىقىغا نۇرغۇن گەپ قىلىدىغۇ، دەيمەن، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم، ئۇ يەنە ئۇلارنىڭ پېشىدىن بۇ يەرگىمۇ كەلگەنىدى.

بۇ گەپ دەسلەپ ھەممەيلەننى قىزىقتۇرۇپ، تۇغرا، نېمىلەرنى دېدىكىن، قېنى ئاڭلاپ باقمايلىمۇ، دېگەندەك ئىستەكنى تۇغدۇرغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ سۆزنىڭ ئوبۇلقاسىمنىڭ ئاغزىدىن چىقىشى بىردىنلا دىققەتنى تارتتى.

ــ ئەلۋەتتە، كۆپ گەپلەرنى قىلدى، ــ دېدى تەۋپىق چاندۇرماي، ــ بىلىمەمسىلەر، سىجاڭ ھەمىشەمكىدەكلا، رەخمەت، ھەشقاللا، ئاندىن يەنە تەسىرلەندىم، خوش بولدۇم، چوڭ ئىش قىپسىز دېگەندەك گەپلەرنى قىلىدۇ ئەمەسمۇ، شۇ.

ئوبۇلقاسىم بۇ گەپنى بەك تومتاق ئوتتۇرىغا قويغانلىقىنى ھىس قىلىپ تاتىرىپ كەتتى. خىجالىتىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىمداپ قويۇپ ئورۇنسىز بىر كۈلكە بىلەن بۇ ۋەزىيەتتىن چىقىش كويىدا بولدى.

ــ راست، تەۋپىق نېمە گەپلىكىنى ئېيتىپ بەرسىلە، ھەممىمىز ئۆز بولغانىدىكىن ئاڭلاپ باقلى، ــ قىزىقىپ سوردى نامان ئەپەندى. ئۇ ئوبۇلقاسىم ھەققىدە ھېچقانداق گۇمانىدا ئەمەسىدى، شۇڭا قىزغىنلىق بىلەن سوردى.

ــ خۇددى بايا دېگىنىمدەك، باشقا يېڭى مەزمۇن يوق. بالىلاردەك قىزىقچىلىق بىلەن مۇناسىۋەتسىز گەپلەرنى قىلىپ نېمىشقا ۋاقىت

ئۆتكۈزىمىز، بىرەر ئەھمىيەتلىك تېما يوقمۇ؟

شەۋقى نامان ئەپەندىگە مەنىلىك قاراپ قويدى، ئەمما ئۇ بۇنىڭ مەنىسىنى ھېچ چۈشەنگەندەك قىلمايتى. شەۋقىنىڭ بۇنداق ساددىلىقىغا، ھەممىگە ئىشىنىۋېرىدىغان بالىلارچە مىجەزگە تازا ئاچچىقى كەلسە كېرەك، قىزىرىپ كەتتى. ئۇ خېلىدىن بېرى يېقىنلارنى ئوبۇلقاسىمدىن ئاگاھلاندۇرۇپ كېلىۋاتسىمۇ، لېكىن يەنىلا سورۇندا بۇ ئادەم كەم بولمايتى. چۈنكى، زىيالىلار ئىچىدىكى خېلى نۇرغۇن ئادەم ئوبۇلقاسىمنى ياخشى دەپ قارايتى.

ھە دېگەندە كۆڭۈلسىز بىر ھاۋاغا دۇچ كەلگەن سۆھبەت تازا ئەپلەشمەي، بىرئاز ناخشا- ساز بىلەن ئولتۇرۇشتى، ئاندىن سورۇننى جانلاندۇرۇشقا تىرىشقان تەۋپىق بىللە كەلگەن شاگىرتلىرىدىن ئابدۇراھمان بىلەن سابىتقا شېئىر ئوقۇتتى.

ئاندىن تېما يېقىن ئاردا چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسىلىسىگە كېلىپ توختالدى. بۇ مەسىلىدىمۇ ئۇزاق تالاش- تارتىش بولدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىرىلماقچى بولۇشى بەزى مۇئەللىملەرگە چۈشۈنۈكسىز تۇيۇلغاندى.

ــ سىجاڭ بۇنىڭغا قانداق ماقۇل دېگەندۇ؟ تۇركىيەگە چىقىرىشقىغۇ كۆپلىرى قارشى چىقسۇن، ھېچ بولمىسا ھىندىستانغا چىقسىمۇ بولىتى، ئېنگىلىزلاردا ئوقۇپ كەلسە، بولشېۋىكلارغا بالا ئەۋەتكەن دېگەن قانداق گەپ بۇ؟

ــ سىجاڭ تارتىشمىدى ئەمەس، ئامال بولمىدى، ھۆكۈمەتمۇ ئۇنىمىدى، سىجاڭنىڭ مۇشاۋۇرى، تەنجاڭلىرى، ھەممىسى بىر بولۇۋالسا نېمە قىلغىلى بولۇدۇ؟

ــ تۇركىيەگە ئەۋەتىشتە چىڭ تۇرغۇلۇقتى، ــ دېدى ئوبۇلقاسىم قىزغىنلىق بىلەن قايناپ، ــ نېمە بۇنداق ئاسان يول قويۇش بۇ؟ بۇنىڭغا ئۇنىمىغاندا ھېچىيەرگە ئەۋەتمەسلىك ياخشىراق بولمامدۇ! سىلەر، تۇركىيەدىن كەلگەنلەر، تۇركىيەگە ئەۋەتىشنىڭ ئوبدانلىقىنى تۇزۇكرەك

چۈشەندۇرۈپ تالاشمىغىنىڭلارنى دەيمىنا!....

ــ ياق، دوستۇم، ــ دېدى تەۋپىق ئۇنى سىلىق رەت قىلىپ، ــ ھېچيەرگە ئەۋەتمەسلىك نىيمە دېگەن گەپ؟ نەدە بولسىمۇ ئوقۇپ قالغىنى ياخشىراق.

بۇ ئىشتىمۇ ئوبۇلقاسىمنىڭ پوزىتسىيىسى ناھايىتى قەتئىي بولۇپ چىقتى. ئۇ ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان روھ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى، شۇڭ شىسەينى تىللاپ قاينىپلا كەتتى. بۇ تېمىنىڭمۇ مەزىسى قاچتى. بۇنى ھەركىم سەزدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر قاتمالىلىق ھۆكۈم سۈردى. بۇ قاتمالىلىقتىن جېنى سىقىلغان تەۋپىق، بىر لەتىپە بىلەن ھەممەيلەننى كۈلدۇرۈپ، تارقاشقا يول ئېچىپ بەردى. بۇنىڭ باھانىسىدا ئالدىرايدىغانلار خوشلاشقىلى تۇردى.

ئەسلىدە تەۋپىق ئەخمەد ئەپەندى بىلەن قونۇپ قالماقچى بولسىمۇ، ئەمما توساتتىنلا بۇ قارارىدىن يېنىپ، شەۋقى بىلەن كېتىدىغان بولدى. شاگىرتلىرىنى توختاتجىغا قوشۇپ ماڭدۇرۇۋەتتى.

شەۋقى بىلەن يالغۇز قالغاندا:

ــ سىجاڭ مېنىڭ سىلەردىن باشقا يېقىنىم قالمىدى، دېدى، ئۇ بەك غېرىپسىنىپ قالغاندەك قىلىدۇ، ــ دېدى.

ــ ئۇنىڭ ئەتراپىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئاينىشقا باشلىدى، ئۇرۇمچىگە، سوۋېتكە ئاپىرىۋېلىپ، ئوقۇتمىز دەپ بېشىنى قايدۇرۇشۇاتسا كېرەك، ــ دېدى شەۋقى.

***

مۇسابىقە يەنە ئىككى كۈن داۋام قىلدى.

ئون توقۇزىنچى باپ

1

سابىت جۈمە كۈنى سەھەردە مەشھەدكە قاراپ ماڭدى. تۇنۇگۈن كەچتىكى «توپلانتى»دا تەۋپىق تەتىلدە توپلانغان فولكلورنى رەتلەشكە قاتناشقان شاگىرتلىرىغا ئەتە بازار كۈنىدىن پايدىلىنىپ توپلاملار ھەققىدە مۇھاكىمە يېغىنى ئېچىپ، ئاخىرقى ھېسابتا ئورگىنالنى بېكىتمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتقانىدى. شۇڭا ئابدۇراھمان، ئابدۇغوپۇر، ئەمەت مەخسۇم ۋە سابىتلار ئۆيىدە جەم بولماقچى ئىدى.

سابىت بارغاندا تەۋپىق كېسەللەرنى يېڭىلا ئۇزاتقانىدى.

ــ كەل ئوغلۇم، كەل، كېلىن قىزىم قانداق؟ ــ دېدى تەۋپىق گويا ئۇزۇن يىل كۆرۈشمىگەن قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشكەندەك، ــ مەلىكەم، مېھمانغا چاي راستلاڭ.

ــ بولدى، بولدى ئاۋارە بولماڭ، ــ دېدى سابىت قىزىرىپ- تاتىرىپ مەڭدىگىنىچە.

ــ ئوغلىمىز قاسىم تۇنۇگۈن دادىسىنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالغان، ئۇ بىردەمگىچە كېلىدۇ، ــ دېدى تەۋپىق سابىتقا ئىزھات بېرىپ، سابىت ئۇنىڭ بېقىۋالغان ئىزچى بالىسى ھەققىدە سۆزلەۋاتقانلىقىنى چۈشەندى، ــ تۇنۇگۈن بىر ئىش خىيالىمغا كەلمەپتۇ، يېغىنىنى بىزنىڭ ئۆيىدە ئاچساق بىرنەچچە ئىشقا تەسىر يېتىدىكەن، بىرىنچىدىن ھەر بازار كۈنى چوڭ ئۆيدىكىلەرنى يوقلۇشۇم كېرەك ئىدى، ئۇ يەرگە بارالمايدىكەنمەن، مەلىكەمنۇ بىزنى كۈتمىسە بولمايدىكەن. يەنە بىر تەرەپتىن ئاخۇن داداملارنىڭكىگە بارمىغىلى بەك ئۇزۇن بولۇپ كېتىپتۇ. شۇڭا مەلىكەم قاسىم كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن ئاكامنىڭكىگە بېرىپ ئازنىلاپ

كەلسە، بىز يىغىنىمىزنى ۋاقۇاغقا بېرىپ ئاخۇن دادامنىڭكىدە ئاچساق، بىزنىڭ ئىككى ئەزايىمىز ــ لۇاھىددىن بىلەن سەيپىدىنمۇ شۇ ئۆيدە بولغاندىكىن ھەم يىغىنمۇ ئېچىلىدىكەن ھەم تۇغقان يوقلاشمۇ ئىشقا ئاشىدىكەن، شۇنداق قىلساق ئوبدانراق بولۇدۇغاندەك تۇرىدۇ.

ــ بولۇدۇ، ئابدۇراھمانلار كەلسە دەرھال ژۇرۇپ كېتەيلى.

ــ سېنى ئاۋارە قىلغىنىم ئۇچۇن خىجىلمەن. تۇنۇگۈنلا شۇنى ئويلىغان بولسام سەن بۇ يەرگە كېلىپ يۈرمەي ئۇدۇللا ۋاقۇاغقا كېتىۋېرەتتىڭ ـ دە.

ــ مەيلى، ھېچقىسى يوق.

شۇ ئارىدا قاسىمۇ كەلدى. ئۇ سابىت بىلەن تېنچلىق سورۇشۇپ بولغاندىن كېيىن تەۋپىق ئۇنىڭغا:

ــ ئۆيدىكىلەرنى يوقلاپ كەلدىڭمۇ ئوغلۇم؟ ئۇنداق بولسا بۇگۈن ئاپاڭنى ئېلىپ بويامەتكە بېرىپ كەل، بولامدۇ؟ ــ دېدى. «ئاپاڭ» دېگە سۆزنى ئاڭلاپ قاسىمدىن بىرنەچچە ياشلا چوڭ بولغان مەلىكزاد يۈزىنى ئالقانلىرى بىلەن توسۇپ كۈلگىنىچە ئىچكىرى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. بۇ ھالنى بايقىغان تەۋپىقمۇ ھەزىل قىلغۇچىلارغا خاس كۈلۈمسىرەپ، قاسىمغا، ــ ئېشەكنى توقۇپ تەييارلا، ھازىرلا مېڭىپ كېتىڭلار، ئاكام يولغا قاراپ قالمىسۇن، ــ دېدى.

ئۇنىڭغىچە ئابدۇراھمان، ئابدۇغوپۇر، ئەمەت مەخسۇملار كېلىشتى.

ــ ھوي، سابىت، ئەپەندىمنىڭكىدە قونۇپ قالغانمىدىڭ نېمە؟ ــ دېدى ئابدۇراھمان چاقچاق قىلىپ.

ــ قونمىغان، مەنمۇ تېخى ھېلىراقتا كەلدىم، ــ دېدى سابىت تۇزلا.

ــ قېنىي يىگىتلەر، ھەممىڭلار يۇقۇرى ئۆتۈڭلار، ئەتىگەنىدە خىزمىتىڭلاردا بولۇپ ساۋاپ ئالاي، ــ دېدى تەۋپىق شاگىرتلىرى بىلەن چېقىشىپ.

ــ بولدى، بولدى، ئاۋارە بولماڭ. بىز مېھمان بولغىلى كەلمىدۇق، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم تەكەللۇپ ئېيتىپ.

ــ سىلەر تۇرۇت قىلىپ ئۇنداق دېسەڭلارمۇ، مېھمان دوست ئايال خوجايىن چاي بەرمەي ئۆيدىن چىقارمايدۇ، ــ دېدى تەۋپىق ئىچكىرىگە قاراپ، مەلىكزادقا قارىتىپ، ــ قېنى سىز مەلىكەم؟

ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە ئۇلار بىر پىيالىدىن چاي ئىچىشكەندىن كېيىن تەۋپىق:

ــ يىغىنىمىزنىڭ ئورنى ئۆزگۇرۈپ قالدى. يىگىتلەر، ــ دېدى، ــ ۋاقۇاغدا ئاچىدىغان بولدۇق. لىۋاھىددىننىڭ پۈتى ئاغرىپ كېلەلمەيدۇ دەپ ئېتىبار قىلىپ شۇنداق، ــ دېدى ئۇ چاقچاق بىلەنلا.

ــ مەيلى بوپتۇ، بىزمۇ ئۇ تەرەپكە بارمىغىلى نىكەم، بېرىپ كېلەيلى، ــ دېدى ئابدۇراھمان.

ــ ئەسلى سەۋەب شۇ، مەنمۇ تاغامنىڭ ئۆيىدىكىلەرنى يوقلاش بىلەن بىللە قىلايلىمىكىن دېدىم، ــ دېدى تەۋپىق ئابدۇراھماننىڭ سۆزىدىن كېيىن ئەستايىدىللىق بىلەن.

ــ ئۇنداق بولسا ماڭايلى، ۋاقىتنى نېمىشقا ئۆتكۈزىمىز، ــ دېدى ئابدۇراھمان دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ.

ــ بولىدۇ، ماڭايلى، ــ تەۋپىق داستىخاننى يىغىشقا چىققان مەلىكزادقا، ــ ئەمىسە بىز كەتتۇق، سىلەرمۇ دەرھال مېڭىڭلار، ــ دېدى.

ئۇلار كۈزنىڭ سەھەردىكى نەمخۇش ھاۋاسىدا خۇشال چاقچاقلار بىلەن يۇرۇپ كېتىشتى. ئالتۇن رەڭ ئېلىشقا باشلىغان ياپراقلار يول ۋە ئېرىقلارغا تۆكۈلمەكتە ئىدى. سەھەرنىڭ شەبنەمدە ھۆل بولغاچقا ئاياقلاردا شاراقلىمايتتى.

ــ بىز يۈگەنسىز تايدەك ئەپقاچتى پاراڭلارنى قىلماي، مۇشائىرە يىغىنى ئۆتكۈزۈپ ماڭساق قانداق؟ ــ دېدى تەۋپىق شاگىرتلىرىغا.

ــ بىراق مەن مۇشائىرىگە قاتنىشالمايمەن- دە،ــ دېدى ئابدۇغوپۇر.

ــ مەۋزۇمىز نېمە بولۇدۇ؟ ــ سورىدى ئابدۇراھمان.

ــ سەھەرنىڭ نەمخۇش ھاۋاسى، ياپراقلاردىكى شەبنەملەر، غازاڭ

بولۇۋاتقان ياپراقلار، قىشلىق ئۈيقۇغا تەييارلىنىۋاتقان زېمىن قاتارلىقلار ئىپادىلىنىشى كېرەك.

ــ تېما سەل تەس بولۇپ كەتتى، مەن قەغەز بىلەن سىزىپ- جىجىپ قىلمىسام ئېغىزچىلا ھازىر جاۋاب شېئىر ئوقۇشقا يارىمايمەن، ــ دېدى سابىت.

ــ ئۇنىسى راست، ئابدۇراھماننى ھېسابقا ئالمىغاندا ھەممىمىزگە تەس، شۇنداق بولسىمۇ بىكار ماڭغىچە دەۋاتقان گەپ. بىز سۆزنتاغقا بارغىچە كۆڭلىمىزدە شېئىر توقۇغاچ ماڭايلى، سۆزنتاغدا ئەگەر يېزىپ بولۇپ ئوقۇيتۇم دېگۈچىلەر يېزىپ ئوقۇپ بەرسە بولۇدۇ. مەن سىلەرنى دوستۇم سەمەتنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كىرىمەن، بىز ئۇنىڭكىگە يېڭى توي قىلغانلارنى يوقلاش باھانىسى بىلەن كىرىمىز، ــ دېدى.

تەۋپىق ھەربىر دېگەن سۆزنى ئىشقا ئاشۇرماي قالمايتتى، ئۇ پاشاخانغا بەرگەن ۋەدىسىنى ئورۇنداپ سەمەت كىگىزچى بىلەن ئىككىسىنىڭ ھەممە ئىشىنى تەۋپىق ئۆزى يول مېڭىپ، رويايقا چىقىرىپ ئۇلارنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويغاندى.

ــ بۇ گەپچە سۇنتاغقا بارغىچە گەپلىشىشكە رۇخسەت يوقمۇ؟ «لام- جىم» بولۇپ ماڭمىزمۇ؟ ــ دېدى ئابدۇغوپۇر.

ــ پاراڭنىڭ زەرەرى يوق، ــ دېدى ئابدۇراھمان، ــ سابىتقۇ بەربىر پاراڭ قىلمايتتى. ئەمما بىز پاراڭسىز زېرىكىپ قالمىز.

ــ ماۋزۇسىنى مەن قويۇپ بېرەي، ئويلانغاچ مېڭىڭلار. ماۋزۇسى: كۆز ئەتىگىنى بولسۇن، ــ دېدى تەۋپىق.

سابىت ھەرقانداق بىر ۋەزىپىنى تاپشۇرۇالسا شۇ مىنۇتتىن باشلاپلا ئەستايىدىل كىرىشىپ كېتىدىغان بولغاچقا پىكىر ئويلۇنۇشقا، ئەتراپتىكى مەنزىرىنى كۆزۈتۈشكە باشلىدى.

ئېتىزلاردا قونىقى ئورمىسىنىڭ ئەمدىلا ئاخىرلاشقانلىقىنى بىلدۈرگۈچى ئىزنالار كۆرۈنەتتى. كۆتۈچىكى كولۇپلىنغان يەرلەر، شودىگەرلىكلەردە قونىق غازاڭلىرىنىڭ قېلىپ قالغانلىرى كۆزنىڭ

ئىزغىرىن شامىلىدا دىرىلداپ ئۇچاتتى، قىرنىڭ باغرىغىمۇ غازاڭلار يىغىلىپ قالغانىدى. دەرەخ شاخلىرىدىن بىر تال، ئىككى تالدىن لەرزان ئۇچۇپ چۈشۈدۈغان غازاڭلار كىشىگە غەمكىنلىك بەخش ئېتەتتى. لېكىن كۆزگى بۇغدايلارنىڭ كۆكۈرۈپ چىققان مايسىلىرى ئالتۇنرەڭ ئالغان مۇھىتتا ئۆزگىچە ياشلىق تۇيغۇسى بېرەتتى .

تاڭدا ئالتۇن تەڭگىلەردە يالتىرار كۆز شەبنەمى،
شۇدىگەرلىك قىرلىرىنىڭ باغرىدا ئەخلەت، غازاڭ.
سايرىماس، قۇشلارمۇ جىم، كەيگەچكە باغلار زەر لىباس،
نەگە مۆككەندۇ چېكەتكە، لۆمشىمەس قىغدا سازاڭ.

يىل قېرىپ قالغان كەبى دۈمچەك بولۇپ ھەم بەللىرى،
تاڭ چېغى تۇرخۇندا ئىسلار تولغۇشۇپ، مىسكىن چىقار.
تۆكىدۇ شاخلار زېمىنگە ئايماي زەر چاچقۇلار،
يىل بوۋاينىڭ نەۋرىسىدەك ياش، جۇلالىق مايسىزار.

سابىت كۆڭلىدە شۇلارنى بىر قۇر قوراشتۇرغاندەك بولۇپ، قالغىنىنى سەمەتنىڭ ئۆيىگە بارغاندا قەغەزگە يېزىپ رەتلىمەكچى بولدى. بۇ ئىككى كۇبلىتنى توقۇغۇچە ھەمراھلىرىنىڭ نېمىلەرنى دېيىشكەنلىكلىرىنى، قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى ئاڭقىرالمىدى. خىيالىدىن باش كۆتۈرگەندە سۇنتاغقا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلدى.

تەۋپىق شاگىرتلىرىنى باشلاپ سەمەتنىڭ ئۆيىگە كىردى. سەمەت خۇشاللىقىدىن نېمە قىلارىنى بىلمەي مەڭدەپ كەتتى. يۈڭاش ئادەملەردە بولۇدۇغان قولاشماسلىق، ئىشىنى ئەپلەشتۇرەلمەسلىك، گەپنى جايىدا قىلالماسلىق سەمەتنى تەمتىرەتكەن بولسا، پاشاخان مەشھەدلىك ئايال بولغاچقا ئۇ سەمەتنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇرۇپ، مېھمانلارغا ئۆزىنىڭ چاقچاقلىرى، ئىتتىك ئايىغى بىلەن پاي- پېتەك بولۇپ خىزمەت

قىلىشقا باشلىدى. سابىت سەل ئۆڭايسىزلىق ئىچىدە تەمتىلەپ ئارقىدىراق تۇرۇۋىدى پاشاخان قېلىن قاتتىق، ئاسان تە بولمايدىغان كىشىلەرگە خاس ئوچۇقلۇق بىلەن:

— سابىت، نېمانداق يات ئادەمدەك ئارقىغا ئۆتۈپ تۇرىسىز؟ ساھىپخانلىق قىلىدىغان يەردىدىتىڭىز بولمىسا، — دېدى.

بۇ گەپ بىلەن سابىت تېخىمۇ مەڭدەپ كەتتى. خەيرىيەت تەۋپىق پاتىھە ئوقۇپ، گەپ باشلىغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆڭايسىزلىقتىن قۇتۇلدى.

— سەمەت دوستۇم، بىز يېڭى ئائىلەڭلەرنى مۇبارەكلەپ، پاتىھە قىلىپ ئۆتۈپ كېتەيلى دېدۇق. بىر پىيالىدىن چاي ئىچسەكلا بولۇدۇ، شۇ ئارىدا بىزنىڭ ئازراق ئىشىمىز بار.

— شۇنداق بولسىمۇ قوغۇن- قاپاق، يەل- يىمىش ئول- بولغا ئېغىز تېگەرمىز، كۇز دېگەندە... — دېدى سەمەت ۋە پاشاخانغا چۈشۈنۈكسىز ئىشارىلارنى قىلغاچ ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— قېنى يىگىتلەر، دەسمايەڭلەرنى ئوتتۇرىغا تاشلاڭلار، — دېدى تەۋپىق، — توغرا، قەغەزگە چۈشۈرەيلى، خاتىرە بولۇپ قالسۇن. قېنى سىز سەمەت!

— خوش؟ — دەپ يۈگرەپ چىقتى، قولىدا ھېلىلا قوغۇن پىچقان پىچاق تۇراتتى.

— بىزگە خەت يېزىشقا ئاستىغا قويغىلى تاختىدەك بىر نېمە بېرىڭ، نۇرۇللانىڭ شۇنداق نېمىلىرى باردۇر؟ ھە شۇنى ئېلىپ چىقىڭ.

سەمەت تاختىنى ئېلىپ چىققاندىن كېيىن تەۋپىق سومكىسىدىن قەغەز ئېلىپ، ئابدۇراھمان، ئەمەت مەخسۇم ۋە سابىتقا ئىككى ۋاراقتىن بەردى. ئۇنىڭغىچە سەمەت ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك دوستى، كەم ئۆچرايدىغان ئەزىز مېھمىنى ئۆچۈن داستىخاننى مول نېمەتلەرگە تولدۇرۇۋەتتى. ئۇرۇم، قوغۇن، نەشپۈت، ئالما، كۆزلۈك ئاق توغاچ... قىسقىسى بىساتىدا بارىنىڭ ھەممىسىنى تۆكۈۋەتكەندى.

— ئەمىسە مېھمانلار، داستىخانغا باققاچ... — دېدى سەمەت

ئالقانلىرىنى بىر - بىرىگە سۈركەپ ئوڭايسىز كەيپىياتتا.
— يېزىپ بولغان بولساڭلار ئوقۇيلى، باھالىغۇچىلارمۇ باركەن، ئاڭلاپ تۇرسۇن، — دېدى تەۋپىق، — كىم ئاۋۋال ئوقۇيدۇ؟
— مەن ئوقۇي، — دېدى ئابدۇراھمان جانلىق كەيپىياتتا. ئاندىن شېئىرنى دىكلاماتسىيە قىلدى .

تەبىئەت كەيدى تامامەن زەر لىباس،
ئاستا مىدرايدۇ غازاڭلار كارۋىنى.
توقلىشىپ كۆكنىڭ رېڭى، سوغدىن خەۋەر —
بەرسە يىغلار، بار كەبى، باغ، ئارمىنى.

باغ - دالالار يىغلىتار نېچۈك ئەجەپ؟
ھەسرىتىمۇ تېز ئۆتۈپ كەتكەن ئاجايىپ ئۆمرىنىڭ؟
ياش تۆكۈش نىگە كېرەك ئەي دالىلار،
تۇرسا ياپ - ياش مايسىلار ئۆمۈرلەر ئىزىنىڭ؟!

— خوش، ئەمدى نۆۋەت كىمگە كەلدى؟
— ھەقىچان سابىت ئالدىرمايدۇ، ئۇنداقتا ماڭا كەپتۇ، — دېدى ئەمەت مەخسۇم ۋە قەغەزنى قولىغا ئالدى.
...
ئۇنىڭدىن كېيىن تەۋپىق قەغەزگە يازغانلىرىنى ئوقۇدى:

ئىزغىرىن شامال تۆكىدۇ غازاڭ،
باغ ۋە دالىلار ئالدى ئۆزگە رەڭ.
شۇدىگەرلىكتىن كېلەر سوغ ھىدى،
كۆرۈنەر ۋەيران، بولغان كەبى جەڭ.

پەسىل قۇشلىرى كەتكەن جەنۇبقا،
شاۋقۇن نەغمىسى يۇتكەن ھەم تامان.
جىم - جىت تەبىئەت، مۇڭلۇق بىچارە،
سىزدىم شۇلارنى بولۇپ مەن رەسسام.

— قېنىي ئوغلۇم سابىت، باشلىغىن، — دېدى ئۇ ئوڭايسىزلىق بىلەن پاشاخانغا قاراپ قويۇۋاتقان سابىتقا قاراپ.

سابىت بىردەمگە ھەممىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىنى دەرس مۇنبىرىدە تۇرغاندەك قىياس قىلدى - دە، ئوقۇشقا باشلىدى.

ئۇلار شېئىرلارنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن بىر - بىرىگە قاراشتى.

— ئەمىسە، ھۆرمەتلىك باھالىغۇچىلار، پىكىر بېرىڭلار، — دېدى تەۋپىق كۇلۇپ تۇرۇپ.

— بىز نېمىمۇ دېيەلەيمىز؟ — دېدى ئەمەت مەخسۇم، — شۇنداق بولسىمۇ بىلگىنىمنى دەپ باقاي. سابىت «كۆز» دېگەن سۆزنى ئىشلەتمەي «كۆز»نى ئىپادىلىگەن بولسا ھەممىدىن سابىتنىڭ ياخشى بولماقچىكەن. شۇنداق قىلىپ، مېنىڭ مۇشۇ ئۆلچىمىم بويىچە بولغاندا قالغان ئىككىڭلارنىڭ ياخشىكەن.

— شۇنداقمۇ؟ سەنمۇ دەپ باق ئوغلۇم، — دېدى تەۋپىق ئابدۇغوپۇرغا قاراپ.

— مېنىڭچىمۇ شۇنداقراق. شۇنىڭ ئىچىدىن بىرنى تاللا دېسە سىزنىڭكىنى تاللايتتىم.

— باھالار ئادىل بولمىدى، — دېدى تەۋپىق، — مېنىڭكى ئەڭ كېيىن تۇرىدۇ... «كۆز» دېگەن سۆزنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ سابىتنىڭ يەنىلا ياخشى، سىلەر ئۇنى بوزەك دەپلا شۇنداق دېدىڭلارغۇ دەيمەن، بۇ بولمىدى.

ئۇلار يەنە بىر ھازا مۇنازىرە قىلىشقاندىن كېيىن دۇئا قىلىشتى. تەۋپىق سەمەتنىڭ تەكەللۇپلىرىغا:

ــ ئالدىراش ئىش بىلەن كېتىۋېتىپ يوقلاپ ئۆتەيلى دېگەن، ئەمما بىز يېڭى كېلىننىڭ تۆشۈك ماھارىتىنى باھالاشقا ئايرىم كېلىمىز، ــ دەپ ئۆزرە ئېيتتى، ــ كېلىن سىزنى بوزەك ئېتىپ قويمايۋاتقاندۇ؟ ماڭا ۋەدە قىلغان، بوزەك قىلىپ قالسا ماڭا دەڭ، ئاجراشتۇرىۋېتىپ جازالايمەن، ــ دەپ چاخچاق قوشۇپ قويدى.

ئۇلار سەمەت بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن مۇشائىرە ھەققىدىكى مۇنازىرىلىرىنى يەنە داۋام قىلىپ مېڭىشتى. تەۋپىق سابىتنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشتە چىڭ تۇرۇپ:

ــ سابىتنىڭ شېئىرىدا«كۆز ئەتىگىنى» ئىپادىلەنگەن. بىز بولساق «ئەتىگەن»نى ئېسىمىزدىن چىقىرىپ قويغانىدەكلا ئىش قىپتۇق، ــ دېدى.

ــ سىز پەقەت سابىتنى ئۇچۇرۇش ئۇچۇنلا شۇنداق دەۋاتىسىز، «جىم ـ جىت تەبىئەت مۇڭلۇق، بىچارە» دېگىنىڭىز «ئەتىگەن» بولماي نېمە؟ ــ دېدى ئابدۇراھمان.

ــ دېمەك، ھەممىڭلار سابىتقا ھۇجۇم قىلغۇچىلار ئىكەنسىلەر. دە؟

ــ ئابدۇراھمانمۇ «ئەتىگەن»نى ئۇنتۇپ قالمىغان، ئۇنىڭ شېئىرىدىمۇ ئەتىگەننىڭ پۇرىقى كېلىدۇ، ــ دېدى سابىت.

ــ بەلكى سەن ئۆزۈڭنىمۇ چۈشەنمەمسەن، ئوغلۇم؟ ــ دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىپ، ئۇ باشقىلارنىڭمۇ چىن كۆڭلىدىن سابىتقا ھەۋەس قىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى، ــ سابىتنىڭ پۇتۇن تۇرقى شائىر، كەم-كۆتىسىز شائىر، ئابدۇراھمان بولسا تېخىمۇ شۇنداق. بىراق مەندە ھەقىقىتىنى ئېيتقاندا شائىرلىق ئىستىدات يوق. مەن پەقەت ئوقۇتۇشتا كېرەكلىك ناخشىلارنى تەييارلاش ئېھتىياجى ئۈچۈنلا تەشۋىقات-تەرغىباتقا مۇۋاپىق نەرسىلەرنى يېزىشقا ئۇرۇنىمەن. ئاخىرقى ھېسابتا مەن شائىر ھېسابلانمايمەن.

ــ بىزنى خويمۇ ئۇچۇردىكىزغۇ، ئەپەندىم، ــ دېدى ئابدۇراھمان كۈلۈپ.

ئۇلار ۋاقۇاغ تەۋەسىگە يېتىپ كەلگەنىدى. كۇزنىڭ كېلىشى بىلەن سازلىقلاردىمۇ ئۆزگىچە رەڭ پەيدا بولغان، بىقسىنىپ پۇراپ تۇرىدىغان سازلىقتىن پاتقاقنىڭ، لەشنىڭ، سېسىغان كۆكتاتلارنىڭ پۇرىقىمۇ تارقالماس بولغانىدى.

ئۇلار ۋاقۇاغ تەۋەسىگە يېتىپ كەلگەندىلا سەيپىدىن بىلەن لۇاھىددىن ئۇلارغا ئۇچرىدى. بۇئىككىسى ئەمدىلا تەۋپىقنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشقانىدى. ئۇلار ئۇستازى ۋە دوستلىرى بىلەن كۇرۇشكىچىلا ئۇزلۇكسىز ھۇجۇمغا، شاڭخو ۋە ھەزىل ئوقلىرىغا ئۇچرىدى. ئۇلارنىڭ شۇنچە كېچىكىپ ئەمدىلا يولغا چىققانلىقى ھۇجۇمنىڭ سەۋەبى ئىدى. بۇ چاقچاقلار تاكى تاشاخۇنۇمنىڭ ھەشىمەتلىك قورۇ- جايىغا كىرىپ كەلگۈچە داۋام قىلدى.

سارىخېنىم ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالدى، تەۋپىقنى ئەيىپلىدى.

ــ ھەرقانچە ئالدىراش بولسىڭىزمۇ ئانىڭىزنىڭ ئورنىدا پات- پات كېلىپ تۇرسىڭىز بولاتتى. يات يەردە كۆپ يۇرۇپ باغرىڭىز قېتىپ قالغانمۇ نېمە؟...

ــ ئەيىپ مەندە، كېلىپ تۇرالمىدىم، سىزنىڭچە بولغاندىغۇ ھەپتىدە بىر كەلسەم ياخشىدى، ئۆزەمنىڭچە بولسا ئايدا بىر قېتىم كېلەلىسەممۇ ئوبدان ئىش بولاتتى، بىراق شۇنىڭغىمۇ ئېشىنالمايمەن، خانىئانا كەچۇرۇڭ.

ــ ئۇنىمغۇ كەچۇرەي، مەكتەپ يوقلاپ ۋاقۇاغقا كەلگىنىڭىزدە، ئۆيگە كىرمەي كەتكىنىڭىزنى بىلمەيدۇ دەمسىز؟ بۇگۈن قانداق بولۇپ كېلىپ قالدىڭىز؟

ــ بۇگۈن سىزنى يوقلىغاچ، بىر مەجلىسىمىز بار ئىدى، شۇنى مۇشۇ يەردە ئاچماقچى بولدۇق. شۇنداق قىلساق ھەم ئىشىمىز پۈتۈدىكەن، ھەم سىز بىلەن دىدارلىشالايدىكەنمىز.

ــ تېخى ئىشىمنى كۆتۇرۇپ كەلدىم، بولمىسا كەلمەيتتىم، دەڭ.

ــ شۇنداق دېسىمۇ بولۇدۇ، قېنى بىزنى بىر ئۆيگە باشلىمامسىلەر،

يامان ساھىپخانلارمۇ نېمە، بۇلار؟ ــ تەۋپىق شۇنداق دەپ باشلاپ كەلگەن شاگىرتلىرىغا قارىدى. ئۇ چاقچاق بىلەن ساراڭنىمنىڭ تۇغمەس تەنبىھلىرىدىن قۇتۇلماقچى بولدى. ئاخىرى ئۇنىڭ چاقچاقلىرى تېز ئۇنۇم بېرىپ، ھەممەيلەن دىققىتىنى ئۇنىڭ تاڭسۇق گەپلىرىنى ئاڭلاشقا قارىتىپ كەتتى. ساراڭنىممۇ تەۋپىقنىڭ چاقچاقلىرىدىن ھوزۇرلۇنۇپ كۈلۈپ:

ــ سىزگىغۇ ئاچچىقلىسىمۇ ئوخشاش، قېيىدىسىمۇ ئوخشاش، ھە دېمەي كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇپ، خاپىلىقىنى ئۇنتۇلدۇرۇپ بولىسىز، خەير بوپتۇ، مېھمانلىرىڭىز ئالدىدا بۇ دولۇقچە يۈزىڭىزنى قىلاي، ــ دېدى.

قالغانلار تۇققانلار ئارىسىدىكى يېقىنلىقىنى ئىپادە قىلغۇچى چاقچاق، تەنبىھ ۋە كەچۈرۈم سوراشلارغا جىم قۇلاق سېلىپ، كۈلۈمسىرىشىپ تۇراتتى. ساراڭنىم شۇندىلا باشقىلارغا قاراپ:

ــ نېمە دەپ قالغانسىلەر، باللىرىم؟ تازىمۇ ئوسال ئايالكەن، بىزنىڭ ئالدىمىزدىلا ئۇستازىمىزنى ئەيىپلەپ كەتتى، دەپ قالغانسىلەر، ھەقىچان؟ قېنى ئەمىسە ئازادە ئولتۇرۇڭلار، بۇگۈن خويمۇ ئوبدان كەپسىلەر، بۇگۈن ئازىنىنى[1] ئوبدان ئۆتكۈزۈپ، كەچلەپ كېتىڭلار، ــ دېدى.

ساراڭنىم مانا ئەمدى ئۆزىنىڭ مېھماندوستلۇقىنى كۆرسۈتۈشكە باشلىدى. لۈاھىددىن مېھمانلار بىلەن بىللە ئولتۇردى، سەيپىدىن مۇلازىمەتتە بولدى. كۆپ ئۆتمەي ئۇلارنىڭ رەسمىي سۆھبىتى باشلىنىپ كەتتى.

ئاۋۋال ئابدۇراھمان قوشاقلار توپلىمىنى تۇزۇش جەريانى ھەققىدە تەپسىلىي ئىزاھات بەردى ۋە ئۆزىنىڭ تاللاش، رەتلەش پرىنسىپلىرى ھەققىدە چۈشەنچە بەردى. ئارقىدىن سابىت خەلق ناخشىلىرى توپلىمى ھەققىدىكى پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. پىرىنسىپ توغرىسىدا

[1] ئازىنا ــ جۈمە، ــ ئا.

ئابدۇراھمان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بېكىتكەنلىكىنى ئېيتتى. نەسرى تىپتىكى فولكلور توپلاملىرىنى ئىشلىگەنلەرگە ۋاكالىتەن لىۋاھىددىن سۆزلىدى. چۈنكى ئۇ شۇ گۈرۈھتا ئەڭ چېچەن، ئەڭ ئۆتكۈر پىكىرلىك بولغاچقا، ھەممىسى ئۇنىڭغا يول قويىاتتى.

ــ مەن ھازىر ئۆز پىكرىمنى ئوتتۇرىغا قويۇشتىن ئاجىزمەن، ــ دېدى تەۋپىق ئاخىرىدا،ــ چۈنكى توپلاملار ھەققىدە سىلەر سۆزلەپ بەرگەن نەرسىلەردىن باشقىنى تېخى بىلمەيمەن. شۇڭا مەن توپلاملارنى تەپسىلىي كۆرۈپ چىقاي، شۇنىڭدىن كېيىن ئۆز پىكرىمنى بايان قىلىش سالاھىيىتىگە ئېرىشىمەن. ئۇ چاغدا بىز يەنە بىر قېتىم يىغىلىش ئۆتكۈزىمىز، ئۇ چاغدا مەخسۇس توپلام ھەققىدە پىكىرلىشىمىز، قانداق؟

*****

توپلاملار ھەققىدىكى سۆھبەت چۈشتىن كېيىن - پىشىنلەر بىلەن ئاخىرلىشىپ، سۆھبەتنىڭ تېمىسى ئۆزگەردى. تەۋپىق چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش مەسلىسى ھەققىدە ئېغىز ئاچتى.

ــ ئالدىمىزدىكى ئايدىن قالدۇرماي چەت ئەلگە چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى جابدۇيمىز، ئۇلار ئالدى بىلەن ئۇرۇمچىگە بېرىپ گىمنازىيىدە ئوقۇيدۇ، ئاندىن سوۋېتكە چىقىپ ئوقۇيدۇ... بىز مەڭگۈ ئىپتىدائىي مەكتەپ بىلەن رۇشتى مەكتەپكە قاراپ ئولتۇمايمىز. بىزدىمۇ پروفېسسورلار، دوكتولار بولۇشى، ئالىي بىلىم يۇرتلىرى بولۇشى كېرەك!

ــ ئاڭلىشىمىزچە تۇركىيىگە چىقىرىدىكەن دېيىشىۋاتقان، سىز سوۋېتنىڭ گېپىنى قىلدىڭىزغۇ؟ ــ دەپ سوردى ئابدۇراھمان.

ــ بۇ تېخى تالاش- تارتىشتا، .... ئەمما ئاخىر مېنىڭ دېگىنىمدەك بولۇدۇ.

ــ نېمىشقا؟

ــ بۇنى سىلەر يەنىمۇ چوڭراق بولغاندا بىلىسىلەر، ھازىر ئەنە شۇنداق قىلماي ئامال يوق.

ــ دېمەك، ئاخىرقى ھېسابتا سوۋېتكە چىقىرىش راست بولۇدۇكەن - دە؟

تەۋپىق جاۋاب بەرمىدى. ئابدۇراھمان بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن:

ــ بۇ ھەقتە قانداق خام چوتلىرىڭىز بار، ئەپەندىم؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئۇيۇشمىنىڭ پىكرىچە بىرىنچى تۈركۈمدىكىلەر دىقىقەت بىلەن تاللىنىدۇ، شائىرئىتى يار بەرگەنلەر ۋە ئىختىيار قىلغۇچىلار ئىچىدىن تاللىنىدىغان گەپ. مەسىلەن: ئائىلىسىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ۋە باشقا تەرەپلىرى يار بەرگەنلەر بولۇدۇ. سەيپىدىن بىلەن لۇاھىددىن ئىككىڭلاردىن بىرىڭلار ئەلۋەتتە بارىسىلەر، مېنىڭچە سەيپىدىنىنىڭ بارغىنى ئوڭراق. لۇاھىددىنىنىڭ پۈتى ئاجىز بولمىسىغۇ لۇاھىددىن بارسا تېخىمۇ ياخشىدى، سىلەردىن بېرىشنى ئويلاۋاتقانلار بارمۇ؟

ــ مەن جەزمەن بارىمەن، ــ دېدى ئابدۇغوپۇر.

ــ ئەگەر مېنىڭ كۆپرەك پۇلۇم بولسا سابىتنىمۇ ئەۋەتەتتىم، ــ دېدى تەۋپىق مېھرىبانلىق بىلەن سابىتقا قاراپ، ــ بۇنىڭدىن ياخشى ئىلمىي خادىم چىقىدۇ، بىراق ئۇنىڭ ئۆيىدە باشقا ئادەم بولمىغانلىقتىن بارالمايدۇ -دە! ــ تەۋپىق ئەپسۇسلانغاندەك باش چايقاپ ئاندىن ئابدۇراھمانغا قاراپ، ــ سەن بارالامسەن؟ــ دەپ سورىدى.

ــ مەن بۇنى بۇرۇنلا ئويلىغان، بىراق، دادام بۇنىڭغا قوشۇلۇدىغاندەك ئەمەس.

ــ شۇنداقمۇ؟ بوپتۇ، مېنىڭ ئوڭ قولۇم بولۇپ قال، سابىت سول قولۇم بولۇپ قالىدۇ، ھەممىڭلار كەتسەڭلار ماڭمۇ تەس، ــ دېدى تەۋپىق، ئۇ ئەمەت مەخسۇمنىڭ شۇكلەپ قالغىنىنى پەملەپ، ــ مولال ئېزىز دامولالمەدەك ئوچۇق پىكرلىك زات سېنىڭ چەتئەلگە چىقىشىڭغا قارشى ئەمەستۇر، ئوغلۇم؟

ــ ئەپسۇس، ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم تەنىلىك كۆلۈمسىرەپ، ــ مەن بۇ گەپنى چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىدىكەن مىش - مىش بولغاندىلا دادامغا دەپ باققان، كېيىن سوۋېتكە چىقىرىدىكەن دېگەن پاراڭلار بولدى

ــ سىزلەر ئۈيۈشمىدا تالاش- تارتىش قىلىشقانكەنسىلەرمۇ دەيمەن - دادام زادىلا ئۇنىمىدى. «باشقا يەرگە مەيلى، ئۇ قايسى كويىقاپ، قايسى ناسارا ئېلى، پەرەڭلەرنىڭ ئۇۋىسى بولسىمۇ مەيلىدى، كوممۇنىستلارغا بالا بەرمەيمەن، ئۇ خەق ئۇلۇغ بۇخۇراپى شېرىپنى ۋەيران قىلىشتى. دىندىن چىقىرىدۇ، ئۇلار» دەپ تۇرۇۋالدى.

چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىشنىڭ ئەھمىيىتى، كەلگۈسى ھەققىدە يەنە بىر ھازا پاراڭلاشقاندىن كېيىن، مېھمانلار قايتماقچى بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. سارىخېنىم يەنە بىردەم «پوپوزا» قىلىپ، ئۇلارنى ئېلىپ قېلىشقا ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ دوقلىرى تەۋپىقنىڭ چاقچاقلىرى تەرىپىدىن يېڭىلىپ، يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ پات- پات كېلىپ تۇرۇشنى شەرت قىلىپ، مېھمانلارنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت بەردى.

سەيپىدىن بىلەن لۇئاھىددىن ئۇلارنى چوڭ يولغا چىققۇچە ئۇزۇتۇپ كەلدى.

بۇ چاغدا غەرب تەرەپكە قىيسايغان قۇياش ھارارەتسىز ھالدا مىس لېگەندەك قىزىرىپ قىران دەريا بوغۇزىنىڭ سول تەرىپىدىكى تاغ ئۈستىدە ئېسىلىپ تۇراتتى. تاغ چوققىسىدا دۆۋىلىشىپ قالغان پاختىدەك بۇلۇتلارمۇ ئالتۇن رەڭدە جۇلالىنىپ تۇراتتى. كۆلەڭگۈلەر ئۇزارغان، يوپۇرماقسىز شالاڭلاپ قالغان دەرەخزارلارنىڭ كۆلەڭگىسى ۋە شاخلار ئارىسىدىن چۈشۈۋاتقان تارام- ت-ارام قىزىل نۇرلار كىشىگە نېمىدۇر بىر نەرسىنىڭ ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرغىنىدەك قىيالماسلىق تۇيغۇسى بېرەتتى.

ــ توپلاملارنى پات ئارىدا كۆرۈپ بولالمايمەن، ھازىر ئەڭ زۆرۈر ئىشلار كۆن تەرتىپىدە «دىۋان»نىڭ تەرجىمىسى بار، شەۋقى ھەزرىتىم نېمىلەرنى ئويلاۋاتىدىكىن، بەلكىم مېنىڭ سۈرئىتىمدىن رازى ئەمەستۇر. شۇ ئىش ھەققىدە پىكىرلىشىدىغان بەزى ئىشلار چىققانىدى، قەشقەرگە بېرىپ كېلىش خىيالىم تۇرىدۇ. ھەر بىرىڭلارنىڭ ئالدىغا كەنت مەكتەپلەرگىمۇ

كۆپ بارالماسلىقىم مۇمكىن، مەنسىزمۇ سىلەرنىڭ نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى بىلىدىغانلىقىڭلارغا ئىشىنىمەن. تىرىشىڭلار، ئوغۇللىرىم، ــ دېدى كېلىۋېتىپ.

سابىت باغلىنى ئارىلاپلا ئۆيگە كېتەتتى، شۇڭا ئەڭ ئاۋۋال ئۇ خوشلىشاتتى، تەۋپىق ئۇنىڭ پاتلا ئۆزلىرىدىن ئايرىلىدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن بىردەم قولتۇقلۇشۇپ ماڭدى.

ــ گۈلزادە قىزىمنىڭ ساۋادى چىققاندىن كېيىن ئۇچرىتالمىدىم، بىر ئىمتىهان ئېلىپ باقارمەن دېگەنىدىم، يوقلاپ بارالمىغىنىم ئۈچۈن كەچۈرۈڭلار، باللىرىم، لېكىن بالامغا سالام ئېيتقىن، يەنە هېلىقى مېنىڭ كىچىك، دوستۇم ئابلەقە سالىمىنى يەتكۈزۈپ قوي. هالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇر. ئۇنىڭ ئوقۇشى ياخشىدۇر؟

ــ ئۇ سىنىپنىڭ ئالدى، ــ دېدى سابىت قىسقىلا.

ــ ئەگەر ۋاقىت چىقىرالايمەن دېسەڭ، «دۇئان»نى كۆچۈرۈشۈپ بېرەمسەن؟

ــ ئەگەر مېنىڭ كۆچۈرگەنلىرىمنى ياراتسىڭىزلا، خۇشاللىق بىلەن، ــ دېدى سابىت.

ــ سەن هەممىدىن پۇختا قىلىسەن. ئەمىسە ئەتىلا كۆچۈرىدىغان نەرسىلەرنى ئالغىلى كەل. خەير، ئەمىسە، ياخشى چۈش كۆر.

2

سابىت ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىلا گۈلزادىنىڭ تۇغىمەس سوئاللىرى باشلاندى.

ــ مەمتىلى ئەپەندى قانداق تۇرۇپتۇ؟ مەلىكىزاد خېنىمچۇ؟

ــ هەممىسى جايىدا.

ئۇلار هويلا سۈپىسىدا ئولتۇرۇشقان، سابىت يۈلتۈزلار جىمجىرلاپ تۇرغان كۆك ئاسماندىن كۆزىنى ئۈزمەي قارىماقتا ئىدى.

ــ تۇرۇكرەك سۆزلەپ بەرسىڭىز بولمامدۇ، ھەمىشە خۇددى بىرلا ئېغىز گەپ قىلىش پەرزدەك قىلىدىكەنسىز، ــ دېدى گۈلزادە ئاغرىنىپ.

ــ ياخشى دېدىمغۇ، يەنە نېمە دەيمەن؟

ــ بارغاندىن باشلاپ يانغىچە بولغان جىمى ئىشنى سۆزلەپ بېرىڭ. بولمىسا مەندىن قۇتۇلالمايسىز.

ــ بولۇدۇ، بولۇدۇ، قارا، ھاۋا قانداق ئوچۇق، يۈلتۈزلار روشەن جىمجىرلاپ تۇرىدۇ، خۇددى سېنىڭ كۆزلۈرۈڭدەك، ــ سابىت ئاسمانىنى تاماشا قىلماقچى بولۇپ يانپاشلىۋىدى، گۈلزادە ئۇنىڭ يوغان بەستىنى لىڭشىتىشقا ئۇرۇنۇپ:

ــ ئەمىسە باشلاڭ، قۇلۇقۇم سىزدە، ــ دېدى.

ئۆكتەبىرنىڭ كەچكى سالقىن ھاۋاسىدىن كۆڭۈل- كۆكسى ئېچىلىپ، كەيپى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن سابىت نازۇك بەدەن ئايالىنى بېلىدىن قاماللىغىنىچە قۇچىقىغا ئېلىۋالدى.

ــ بىلەمسەن، گۈلزادەم، ئەپەندىم بۈگۈن چەتئەلگە ئوقۇغۇچى چىقىرىش ھەققىدە گەپ قىلدى. ئەگەر سەن قوزىچىقمىنى دېمىسەم جەزمەن مەنمۇ چىقاتتىم...

ــ ھېلىمۇ دەخلىسى يوق، مەن سىزنى ساقلاپ ئولتۇرىمەن.

ــ لېكىن مەنسىز قىينىلىپ قالسەن - دە.

ــ چىدايمەن، سىز ئۇچۇن مەن ھەممىگە چىدايمەن.

ــ بىراق، مەن سېنى تاشلاپ كېتىپ چىدالمايمەن - دە!

ــ مەن مۇشۇ ھالىمغا چىدايمەن دەۋاتسام، سىز تاغدەك بەستىڭىز بىلەن چىدىمامسىز؟ ــ گۈلزادە كۈلدى، ئۇنىڭ ئاۋاق قوللىرى سابىتنىڭ كەڭ يۈزىنى، ئىگىكلىرىنى سىپايىتتى.

ــ چوڭ ئادەمنىڭ يۈرىكىمۇ چوڭ بولامتى، بەغرەز، يا بولمىسا چوڭ ئادەمنىڭ يۈرىكى گۆش ئەمەسمۇ؟

ــ يەنە نېمە يېڭىلىق بار؟
ــ ئەپەندىم ماڭا كۆچۈرۈشۈپ بېرىدىغان بىر نەرسە تاپشۇرماقچى بولدى، ئەتىدىن باشلاپ شۇنى قىلىمەن.
ــ ئەپەندىم بۇياقتا كەلمەمدىكەن؟
ــ يېقىن ئارىدا كېلەلمەيدىغان ئوخشايدۇ، ساڭا سالام ئېيتتى، سېنى رەنجىمىسۇن دېدى. كىتابنى كۆپ ئوقۇسۇن دەپ تاپىلىدى. سەن بولساڭ مانا مۇشۇنداق كىچىك بالىدەك ئەركىلەپ ۋاقتىڭنى ئۆتكۈزمىسەن.
ــ نېمىشقا؟ بىردەم بىللە ئولتۇرغانغىمۇ قېيمىغان بولسىڭىز بوپتۇ، نېرى كېتەي. بار كىتاپىنىڭ جىمىنى ئوقۇپ بولدۇم. ئۆزىڭىز ناۋايى غەزەللىرىنى تېپىپ بېرىمەن دېگەنتىڭىزغۇ؟
ــ «دىۋان مەشرەپ»نى كۆرمىدىڭمۇ؟
ــ ياق، قەيەردە ئىدى؟
ــ مەن ئۇنى ئاخشام ئالغاچ كېلىپ تەكچىدە قويۇپ قويغان.
ــ قارىماپتىمەن، ئەمىسە مەن شۇنى ئوقۇي، بولمىسا سىز ئوقۇپ بەرسىڭىز مەن ئاڭلاي.
ــ مەنغۇ ئوقۇپ بېرىمەن، ئەمما، ئۆزۈڭ ئوقۇساڭ پايدىسى جىقراق، كۆپ ئوقۇپ، شېئىرلارنى يادلا.
ــ ئەمىسە سىز يېنىمدا ئولتۇرۇڭ.
ــ مەن سەل تۇرۇپ قېشىڭدا ئولتۇرۇپ يازىمەن، ھازىر مەنسىزلا ئۆزۈڭ كۆرۈۋېتىڭ.
گۈلزادە چىراق يېقىش ئۈچۈن ئۆيگە كىرىپ كەتتى. سابىت يەنە دېڭىز سۈيىدەك كۆڭ ئاسمانغا تىكىلىپ خىيالغا كەتتى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەجلىسىلىرىدە كۆپ بولغانسېرى ياۋروپالىقلارنىڭ تەرەققىياتى، مەدەنىيەتلىك مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى بىلەن ئۇيغۇرلارنى سېلىشتۇرۇپ تولىمۇ تىت- تىت بولۇدۇغان بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئارزۇسىچە بولسا بۇ بەختسىز مىللەتنى بىر كېچىدىلا ئەڭ ئىلغار، ئەڭ باي، ئەڭ مەدەنىيەتلىك مىللەت قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن

ئالىي بىلىم يۇرتىدا ئوقۇغانلارنىڭ پۈتۈن مىللەت نوپۇسىدا خېلى زور سالماقنى ئىگىلىشى، ھەربىر شەھەردە بۇنداق بىلىم- يۇرتلىرىدىن بىرقانچىسىى بولۇشىى كېرەكلىكىنىى، ئەنە شۇ مەكتەپلەرنىى ئىختىساسلىق مۇئەللىملەر بىلەن تەمىن ئېتىش ئۈچۈن چەتئەلگە چىقىپ ئوقۇش كېرەكلىكىنى ئويلىغىنىدا ئۆزىنىڭ بۇيۇك ئارزۇلىرىدىن تولىمۇ يىراقتا، ئۇنىڭ ئۈستىگە تولىمۇ ئاجىز، ئىقتىسادسىز ھالەتتە ئىكەنلىكىدىن ئىچى پۇشتى. ئۇنىڭ سەل جاھىللىق ئارىلاشقان ئىرادىسى شۇنداق قارارغا كەلتۈردىكى «مەن چەتئەلگە چىقىپ ئوقۇيالمىسامۇ، باشقىلارنىڭ چەت ئەلدە مۇنتىزم ئوقۇغانلىرىنى مۇشۇ يەردە ئۆزلۈكۈمدىن ئۆگۈنمەن» دېدى ئۇ مۇشتىنى تۇگۈپ. ئاندىن مۇشۇ ئارزۇلىرىنى ئاشۇ كۆك ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ، شېئىرى پىكىرلەر بىلەن سۇغاردى ۋە بۇ ئوتلۇق ھېس- تۇيغۇلارنى سەھىپىلەرگە خاتىرىلەش ئۈچۈن ئۆيىگە كىرىپ، گۈلزادىنىڭ قارشى تەرىپىگە كېلىپ ئولتۇردى.

ئەگەر بىپايان كۆك بولسا مېنىڭ مۈلكۈم،
ھېچبىر ئايانماي ساڭا تەقدىم قىلاتتىم مىللىتىم.

ــ دەپ يېزىشقا باشلىدى سابىت.

ئەگەر مىڭ قېتىم قايتىدىن تۇغۇلسام،
سەن ئۈچۈنلا ياشايتتىم ھەم ھەر قېتىم.
.....

سابىت بىرىنچى ئورىگىنالنى يېزىپ بولۇپ، گۈلزادىنىڭ نېپىز لەۋلىرىنى تېنىمسىز مىدىرلىتىپ كىتاب ئوقۇۋاتقىنىغا زوقلۇنۇپ بىردەم قاراپ ئولتۇردى. ئۇ بۇ قىزنىڭ تېخى يېقىندىلا ھېچنېمىدىن بىخەۋەر، قايمۇقۇپ يۈرگەن، ئۆزىنىڭ ئادەم ئىكەنلىكىنىمۇ، ئادەمنىڭ نېمىلەرگە ئىگە بولۇشى كېرەكلىكىنىمۇ چۈشەنمەي يۈرىدىغان سائىدا قىز

ئىكەنلىكىنى، ئەمدى ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇيالايدىغان بولغانلىقىنى، يېقىن كەلگۈسىدە ئۆزى بىلەن مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىدىغان، مۇنازىرىلىشەلەيدىغان بولۇدۇغانلىقىنى ئويلاپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ يۈرىكىدە ماگمىدەك بىر ھارارەت، ئۈمىد ۋە ئىشەنچىنىڭ ئوتى يالقۇنلىدى:

سەن بىزنى ئالدىما، كولدۇرلاتما ھەم،
بىلىمىز، بىزمۇ ھەم سەن كەبى ئادەم.
ئادەمدەك ياشاشقا باردۇر ھەققىمىز،
بىزگە ھەم تالىقتۇر ھايات ۋە ئالەم.

بىلمىگەن بىز بۇرۇن، بويۇنتۇرۇقتا،
ئادىمى ھايۋاندەك ياشاپ ئۆتكەنمىز.
پەپىلەپ ئۇخلاتسا يالغانلار بىلەن
مەۋھۇم ۋەدىدىن ئۈمىد كۈتكەنمىز.

ئېچىلدى ھە، ئەمدى بىزنىڭ كۆزىمىز،
بىلدۇق ھەم مەڭگۈلۈك بولمايدۇ تەقدىر.
كۆرەشكەن بەندىنى ياقلايدۇ ئاللاھ،
تەقدىرنى ئۆزگەرتەر بەزىدە تەدبىر.
.....
ئۇ يەنە بىردەم گۈلزادىنىڭ كىتاب ئوقۇشىغا زوقلۇنۇپ قاراپ تۇردى. ئاندىن:
— بولار، ئامرىقىم، ئەمدى ئۇخلايلى، — دېدى.
— ئاپلا، يەنە بىردەم ئوقۇسام بولاتتى، — دېدى گۈلزادە بالىلارچە قىزغىنلىق بىلەن، — توختاپ تۇرۇڭ، كەلگەن يېرىمنى يەنە بىر كۆرۈۋالاي. ھە «ئاسىي جاپى كۆيمىسۇن، دوزاقتا تەنھا مەن باراي» دېگەن

يېرىنى يادىمدا تۇتۇۋالسام بولىدى. ئەمما ماڭا بۇلارنى قاچان چۈشەندۈرۈپ قويىسىز؟ بىرمۇنچە گەپلەرنى چۈشەنمەيلا ئوقۇيمەن، ئوقۇيمەن...

سابىت ئۇنىڭ ھارغىن كۆزلىرىگە مەسلىكى كېلىپ ئۇنىڭ لەۋلىرىگە سۆيدى ۋە:

— بۇ تىرىشچانلىقىڭ ئۈچۈن مۇكاپات! ئوقۇۋۈرسەڭ چۈشۈنۈدۇغان بولىسەن، شۇ چاغدىمۇ چۈشەنمىسەڭ ئاندىن مەن دەپ بېرىمەن، — دېدى چاقچاق قىلىپ.

— ھەشقاللا... — دېدى گۈلزادە ئۇنىڭ كاچىتىغا يېنىك شاپىلاقلاپ، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ چۈشەك راسلاشقا باشلىدى.

3

سابىت مەكتەپتىن كەلگەندىن كېيىن ئەتىكى دەرسلەرنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ بولۇپ، ئۆيۈ ئىشلىرى بىلەن بولاتتى. ئاندىن بىردەم كىتاب كۆرەتتى ياكى بىر نەرسە يازاتتى. بۈگۈن مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپ، ئەتىلىك دەرس تەييارلىقىنى تۈگۈتۈپ گۈلزادىگە:

— گۈلزادەم، ئەپەندى تاپشۇرغان ئىشنى قىلىش بىلەن ساڭا قارىشىپ بېرەلمەيدىغان بولدۇم، رەنجىمىگىن، جۇمۇ، — دېدى.

— مېنى ئەخمەق چاغلاۋاتامسىز؟ ئەپەندى تاپشۇرغان ئىشنىڭ مۇھىملىقىنى بىلمەمتىم مەن؟ — دېدى گۈلزادە دومسۇيۇپ.

— ئۇنداق بولسا ياخشى، ئەمىسە مېنى ئارامچە قوي. بولمىسا ئابلەقنى چاقىرىپ كىر، ئىشلىرىڭغا قارىشىپ بەرسۇن.

— ياق، بولدىلا، ئۇ تاپشۇرۇق ئىشلەيدۇ، ھەقچان.

— مەيلى ئەمىسە.

— سىزگە ئاش پىشقىچە رۇخسەت، ئۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ كىتاب ئوقۇغۇنۇمنى ئاڭلاپ ئولتۇرىسىز.

ــ بولۇدۇ، بۇ كۈنتەرتىپكە قوشۇلىمەن.

ئىككىلىسى ئۆز ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتتى. سابىت «دىۋان»نىڭ تەرجىمىسىنى ئاققا كۆچۈرۈشكە باشلىدى. ئۇ بۇ ئىشنىڭ نازۇك ئىلمىي خىزمەت ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇنى خاتا كۆچۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن پۈتۈن دىققىتىنى ئاشۇ ئىش ئۈستىگە يىغدى. ئۇ ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ تۇيمىغان بولاتتى، گۈلزادە ئاستىلا ئۇنىڭ كۆزىنى ئېتىۋالدى.

ــ بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ بىز كېلىشكەن ئەمەسمىدۇق؟

ــ شۇنداق، بىز كېلىشكەن، ھازىر توختايدىغان ۋاق بولدى، ــ دېدى ئايال قىلچە يول قويمايدىغان ئەلپازدا.

ــ بەللى، ئەمدى مەن پۈتۈنلەي سېنىڭ ئەسىرىڭ بولدۇمغۇ؟

ــ ئەمىسە،... ئەپەندىم سىزنى ماڭا تاپشۇرغان، دەم ئېلىشقا دىققەت قىلسۇن، ھەمىشە كىتاپقا دۈم يېتىۋېلىشقا يول قويماڭ دېگەن.

ــ ئەپەندى ئۆزىگە باقماي، مەندىن ئەنسىرىگىنىنى قارىمامدىغان!

ئۇلار خۇشال چاقچاقلار بىلەن غىزالىنىپ بولغاندا ئابلىمىت قارى كىرىپ كەلدى.

ــ مەن سېنىڭ ئالدىراشلىقىڭنى بىلگەچكە چىمەيمەن، لېكىن چىمەي يەنە چىدالمايمەن. ــ دېدى ئۇ كىرىپ كېلىۋېتىپ، ــ دوستۇمىز «ئاتكەن» يېقىنراقتا بولسىغۇ شۇنىڭ بىلەن بىر ئامال قىلىپ ياشايتتىم. لېكىن يالغۇزسىراپ ئاخىرى سېنى مالال قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم، ــ ئۇلار مۇھەممەد قارى يوق يەردە ئۇنى «ئاتكەن» دەيىشەتتى. ئەينى ۋاقىتتا تەۋپىق ئوچ مۇھەممەت قارىنى پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن قويۇلغان بۇ لەقەم «مەشرەپ»، «زەكى»گە ئوخشىمايدىغان، زاڭلىق خاراكتېرىنى ئالغاچقا ئادەتتە ئالدىدا تىلغا ئېلىنمايتتى.

ــ بۈرۈنغۇ ئانچە ئالدىراش ئەمەس ئىدىم، بۇ دەل سەن «تارتىنىپ» چىمىگەن چاغلاردىكى ئىش. مانا بۈگۈندىن باشلاپ رەسمىي ئالدىراش

بولۇدۇغان بولدۇم.
ــ تازا ۋاقتىنى تېپىپ چىرىپتىمەن، ئەمىسە.
ــ لېكىن، بىر ياخشى تەرىپى بار.
ــ نېمە گەپ؟
ــ مەمتىلى ئەپەندى «تۈركىي تىللار دىۋانى»نىڭ تەرجىمىسىنى كۆچۈرۈپ بېرىشنى تاپشۇرغانىدى. شۇنى كۆچۈرەي دېسەم گۈلزادەم كىتاب ئوقۇپ بېرىمەن، ئاڭلايسەن دەپ تەڭقىسلىقتا قالدۇرغانىدى، ئەمدى مەن كۆچۈرىدىغانلىنى كۆچۈرۈۋېرەي، ئۇنىڭ كىتاب ئوقۇشىغا قاراپ تۇر، قانداق؟
ــ مەيلى، بىراق، بىزنىڭ كىتاب ئوقۇشىمىز سېنى ئېلىشتۇرمامدۇ؟
ــ ياق، زادىلا ئازمايمەن، ھېلىلا سىرتقى شاۋقۇن قۇلىقىمغا كىرمەس بولۇدۇ. ھە، راست، سەن «ناۋايى غەزەللىرى»نى گۈلزادىگە ئالغاچ كىرگىنە. ئەتە ـ ئۆگۈنگىچە ئەپكىرسەك بولۇدۇ. بۇنىڭ شۇنى ئوقۇغۇسى بار.
ــ ماقۇل، قېنى ئەمىسە گۈلزادە، باشلا.
گۈلزادە «دىۋان مەشرەپ»نى ئوقۇشنى باشلىدى. سابىت بولسا كۆچۈرۈشكە كىرىشتى. ئۇ ئۆزى دېگەندەك ناھايىتى چاپسانلا ئۇلارنىڭ كىتاب ئوقۇغان، چۈشەندۈرگەن، تالاش ـ تارتىش قىلغان ئاۋازلىرىنى ئاڭلىماستىن، ئۆز ئىشىغا شۇڭغۇپ كىرىپ كەتتى.
نەھايەت ئۇلار ئىشتىن توختاپ، ئابلىمىت قارى خوشلاشماقچى بولغاندا يېرىم كېچە بولۇپ قالغانىدى. ئابلىمىت قارى ھارغىنلىق بىلەن كېرىلىپ ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ:
ــ ۋاقىت ناھايىتى ئوبدان ئۆتتى. ماڭا قاپ يۈتكۈزمىسەن، كەتمەن چاپتۇرامسەن، ئىشقىلىپ بىكار تۇرماسلىق ئۈچۈن بىرەر ئىش بىلەن تەمىن ئەتكىن، مېنى يالغۇزلۇقتىن قۇتۇلدۇر، ــ دېدى ئۇ.
ــ ياخشىغۇ، ئۇنداق بولسا ئەتە بۇرۇنراق چى، مەكتەپتىن كېلىپلا ئىشاك بولمىسا مۇشۇ يەرگە چى، ئىككى يوغان كۆتەك بار، شۇنى يارىسەن، قوتانىنى قۇرۇقدايسەن، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئىش چىقىدۇ، ــ دېدى

سابىت چېقىشىپ.

ــ مەيلى سېنىڭ قولۇڭنى سۇۋۇتۇش ئۈچۈن بىرەر ئىشىڭنى قىلىشىپ بېرىشكە ھەرقاچان تەييارمەن، دوستۇم، ــ دېدى ئابلىمىت قارى چىن كۆڭلى بىلەن.

ــ رەھمەت، كۇتىمەن.

سابىت ئۇنى ئۇزۇتۇپ قويۇپ كىرگەندە بۇگۈنكى ئىلگىرىلەشلىرىدىن كۆڭلى يايراپ كەتكەن گۈلزادە خۇشاللىقىنى ئىچىگە پاتقۇزالمىغانىدەك ئۇنىڭ بوينىغا گىرە سالدى:

ــ مەن بەك خۇشالمەن، سابىت ئەپەندىم، ــ دېدى ئۇ ئېرىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ، ــ چۈشەنمىگەن گەپلەرنى ئابلىمىت قارىكامدىن سورىۋالدىم.

ــ مەڭگۈ خۇشال بولۇپ ئۆتەرسەن، ئىلاھىم، ــ دەپ ئەركىلەتتى سابىت.

يىگىرمىنچى باب

قادىر ھاجى سەللە يۆگۈۋالغان، ئورۇق، 45 ياشلار چامىسىدىكى ھېلىقى كىشى بىلەن ئىچىشىپ ئولتۇراتتى.

— ھاراق ئىچىۋاتقاندا بولمۇ سەللىنى ئېلىۋەتسىلىچۇ، مەخسۇم، — دېدى قادىر ھاجى زەھەرخەندىلىك بىلەن.

— دەخلىسى يوق، سەللىگە ئىچمىگەندىكىن تۇرۇۋېرىدۇ. سىلىنىڭ ھاجىملىقلىرىغا ھاراق پۈتلاشمىغاندەكلا بىر ئىش.

— بۇ زە، ياۋرۇپالىقلارنىڭ مەدەنىيىتى بىلەن شەرق ئۆرۈپ ئادىتىنىڭ بىرلىشىشى ئىكەن- دە؟ سىلى غەرپ دۇنياسىنى كېزىپ چىققان كىشى بولغاندىكىن، كاستىيوم بورۇلكا كىيىپ ئەپەندى بولۇۋالسىلمۇ بولاتتى. سەللە بىلەن مەخسۇم بولۇۋالغانلىرى زە...

— ھەر ئىككى ئادەتنىڭ ئۆز نۆۋىتىدە رولى بار، — مەخسۇم قادىر ھاجىنىڭ مەسخىرىسىنى چۈشەنمىگەندەك ئەستايىدىل جاۋاب بەردى، — شۇنىسى ئۆزلىرىگىمۇ مەلۇملۇق، سىلىنىڭ بولشۇنىڭ ئىكەنلىكلىرىنى كۆپچىلۈك بىلىدۇ، ھېچ بولمىسا سوۋېت ئەۋەتكەن ئادەم دەپ بىلىدۇ. ئەمما مېنىچۇ؟ بىلمەيدۇ، ھېچكىم مېنى كومۇنىست دەپ ئويلىمايدۇ.

— مانا «شەرق سالاپىتى» بىلەن تۇرۇپ «ئىسلام دۆلىتى» نىڭ جەمكى ئەمەلدار، قوللىغۇچىلىرىنى «غەرپ سالاپىتى» ئۈچۈن ئەرزان سېتىپ بەردىلە. ئەمدى «غەرپ سالاپىتى» بىلەن يەنە بىر قېتىم ئوخشىمىغان «ئىزىم»دىن بىرنى «شەرق سالاپىتى» غا سېتىپ بېرەرلىمۇ؟

— ئەگەر ۋەزىيەت تەلەپ قىلسا ئۇنىمۇ قىلىمىز، — دېدى مەخسۇم تۇرىقىنى ئۆزگەرتمەستىن، — بىراق، مېنىكچە، بىزگە يولنى ئۆزگەرتىشكە

تـوغرا كەلمەيدۇ. «سېتىش» تـا «ئېكسپورت» قىلىش ئاساسـي ئورۇنـدا تۇرىۋېرىـدۇ. پەقەت سـودا شـەكلىده قىسـمەن ئوخشـماسـلىق بولىشـى مۇمكىن. هى هى...

ــ ئەگەر مۇشـۇ هالەتلىرىـده سـجاك ئاتامغـا يولۇقـۇپ قالسـلا يـاكى ئۇنـاك يېقىنلىرىغـا ئـۇچراپ قالسـلا بالانـاك تېرىلغىنـى شـۇ. ده! «هـۇ لومودى!... » دېگىنىچه نىمىلەرنى قىلار؟

ــ هېچنىمه قىلالمايدۇ، پەقەت بۇندىن كېيىن ئىشەنمەيدۇ، خالاس!

ــ ئەگەر كېچىسى ئۇچراپ قالسلىچۇ؟

ــ نـېمه، سـىلى مېنىـاك تەقـدىرىم هەققىـده بەك بـاش قـاتۇرۇپ كەتتىلىغۇ؟ بۇلەك گەپلىرى يوقمۇ؟ ــ مەخسۇمىناك تەرى تۇرۇلدى.

ــ خاپا بولمىسـلا، مەن مۇنداقلا چېقىشـىپ دەپ قويـدۇم. ئىچىسـلە، خوش، ــ قادىر هاجى ئۆزىنى ئوڭشـاپ گەپنـاك تېمىسـىنى ئۆزگەرتتى، ــ سەمەن تەرەپكە ئۆتتىلىمۇ؟

ــ هه، ئەلۋەتته ئۆتۈپ تـۇرىمەن ـ ده، دۇبەن جاناپلىرىـدىن تېلېگىرامـما كەپتـۇ، مەھمۇدنىـاك ئىچكـى سـېپىنى قالايمىغانلاشـتۇرۇش ئـۇنى ئەسـكەرلىرى ئالدىـدا نوپـۇزى يـوق قىلىـۋېتىش، قوزغـۇلاڭ كۆتۈرۈشـنىاك ئالـدىنى ئـېلىش، هـازىرقى جەنـۇپ ۋەزىيىتىنىـاك شـۇنىكدەك ئـۆلكه ۋەزىيىتىنىـاك هالقىسـى. يولۇاسـناك بېشـى قاپقانـدا، ئـۇ خالىغـان ۋاقىتتـا يەنچىـۋەتكىلى بولـۇدۇ، خوجانىيـازنى مەنسـۇر ئەپەنـدى ئايلامبـاش قىلىۋېتىـدۇ، گەپ مەھمۇدتـا قالـدى. هۆكـۈمەتكه ماسلىشـىپ، مەھمۇدنىـاك يـېقىن ئوفىتسـېرلىرىنى سـوۋېت ئىتتىپاقىغـا، ئـۇرۇمچىگه ئاپىرىـپ ئوقۇتـۇپ سىياسـي جەھەتـتىن مەھمـۇدتىن يىراقلاشتۇرۇشـنى بىزنـاك خوجـايىلىرىمىز ئۇسـتىگه ئالـدۇ. بىزچـۇ؟ سـىلىنىڭچه بىـز نىمىلەرنـى قىلىشىمىز كېرەك؟

ــ دۇبەن جانـاپلىرى شـەپه بەرسـلا ئۇنىڭغـا بېقىـپ تـوغرىلىنىمىز ـ ده! ــ دېـدى قادىرهـاجى ئـۆزىگه سـۇر بېغىشـلىغان بـۇرۇتىنى ئىككـى تەرەپكه سىلاپ قويۇپ، ــ بىزمۇ ئـۇنى بىـر تەرەپتـىن قىستايمىز، مـۇمكىن

بولسا ئوفىتسىرلىرىدىن بىر نەچچىنى سېتىۋېلىپ ئۆزىنىڭ قولى بىلەن...

— بۇ ئىشقا بىرەر ئىشەنچىلىرى بارمۇ قانداق؟

— ھاجىز ھالقىلار بار، — دېدى قادىر ھاجى ئۆزىچە سىر بەرمەس قىياپەتكە كىرىۋېلىپ گىدەيگىنىچە:

— سىر ئەمەستۇر؟

— ئەلۋەتتە سىر. ئۆزلىرىگە مەلۇم، بۇنداق ئىشلارنى مۇناسىۋەتسىز ئادەملەر سوراپ يۈرمەسلىكى كېرەك!

— مېنىڭمۇ پەرىزىم بار، سىر تۇتسىلا تۇتۇۋېرسىلە. خوجايىنلارمۇ سەمىتاجىنىڭ مەھمۇدقا غۇمى بارلىقىنى بىلىپ ئۇنىڭغا دىققەت قىلىۋاتىدۇ. سوۋېتتە ئوقۇپ كەلگەن قۇربان سەئىدلەرنىڭ موھىم ئورۇنغا چىقىشى ئۇنىڭدا ھەسەت قوزغىدى. ئەسلىدە ئۇ بەغەرەز ئوقۇپ كەلگەنلەرنىڭ مەھمۇد ئۇچۇن دۈشمەنگە ئايلانغىنىنى ئۇقسا ئاچچىقلانماسىدى، ئەمما بىز خەقتىكى كاللا شۇنچىلىك، خوجايىنلار بىزنى ھەر قىماپ بىلەن مايمۇن ئوينىتالايدۇ ـ دە.

— دېمەك، خوجايىنلار ئىتتەك ھەممە يەرگە تۈمشۇقىنى تىقىپ يۈرىدىكەن ـ دە؟ بۇ ئىشقىمۇ ئۇلار ئارىلىشىۋاتامدۇ.

— ئەلۋەتتە، سىلى ئۆزلىرىگە بەك ئىشەنچ باغلاپ كەتمىسىلە، سىلى مانا شۇ كەمگىچە ۋاراق تارقىتىۋاتقانلار ھەققىدە بىر ئۇچۇر ئالالمىلا، يوغان گەپ قىلغىدەك سالاھىيەتلىرى يوق، ھازىر جەنۇبىنى تۈتۈپ تۇرۇۋاتقان كۈچ كىم بىلەملا؟ سىلىمۇ؟ ياكى يېڭىشەدىكى ھارامزادە خىتايمۇ؟ ھى ھى . . .

— دېمەك «يۈمۈلاق شە» ئىچىدىمۇ ۋەزىيەت ئۆزگۈرۈشكە باشلاپتۇ- دە؟

— يۇقۇرىدا ئۆزلىرى دېگەندەك، بۇنداق ئىشلار ھەمىتاۋاقلار ئارىسىدىمۇ سىر تۇتۇلىدۇ، — مەخسۇم كۆرەڭلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى.

— سىرلىرى ئىچىلىرىدە سېسىپ كەتسۇن، ماڭا ئۇنى كوچىلاشنىڭ

كېرىكى يوق، دېمەكچى بولغۇنۇم، ھەربىر كىشىنىڭ ماس قەدەمدە بولۇشى ئۈچۈن بىزلەرگىمۇ بەزى ئاخباراتلار بېرىلىشى كېرەك ئىدى. دە، مەنمۇ ئۆز يولۇمدا توپلىغان ئاخباراتلارنى بېرىپ تۇرۇۋاتقاندىكەن...

ــ ئاساسىي دىقىقەت ماۋۇتتا بولۇش كېرەك، ھاجىم. ئەپەندىلەرگە قۇش سېپىپ ئاۋارە بولغۇچىلىكى يوق. ئەگەر مىللىتىقنىڭ دالدىسى بولمىسا ئۇلارغا كۈچ ئىشلىتىشىمۇ كەتمەيدۇ، قاشقاق خەلقنىڭ تەبىئىي بېسىمى ئىچىدىمۇ بوغۇلۇپ تۇگەيدىغان نېمىلەر ئۇ.

ــ ئەمما بەزى ئەھۋاللار ئۇلارنىڭمۇ بوش ئەمەسلىكىنى ئىسپات قىلىۋاتامدۇ، يەنى مەسىلەن...

ــ ھەممىسى بىكار، بىر- بىرىگە سېپلىپمۇ كاللىسىنى قايدۇرىۋەتكىلى بولىدۇ، ئۇلارنىڭ مۆجىزە يارىتىش شارائىتى ماۋۇتنىڭ كۈچىدىن بولۇۋاتىدۇ. ماۋۇت ئەڭ چوڭ تەھدىت، ئەگەر بۇ تەھدىت ئەپەندىلەرنىڭ ياش باللىرى بىلەن بىرلەشسە بالاغا ئايلىنىدۇ.

ــ ھەببەللى، مېنىڭ دېگىنىمۇ شۇ ئەمەسمۇ، تەخسىر، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئىسيان كۆتۈرۈش ئەھدى، باغلىنىشى بارمۇ- يوق، بىلىپ تۇرۇش كېرەك ئەمەسما؟

ــ بۇنداق ئايغاقچىلىقلار سىلەردەكلەرنىڭ ئىشى، مېنىڭ دەۋاتقىنىم چوڭ ئىستراتېگىيە مەسىلىسى، ئومۇمىي پىلانىنىڭ ئىشى.

ــ ئىچەيلى، مەخسۇم، ــ دېدى قادىرھاجى، ئاندىن مەيدە يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ قاراپ قويدى. ئۇ مەخسۇمدىن تېزرەك قۇتۇلۇش كويىغا چۈشتى، ــ مېنىڭ قۇلاقلىرىمۇ بوش ئەمەس، كۆردىلىمۇ، ــ دېدى دىققەتنى چالغىتىش ئۈچۈن.

ــ سىلىنىڭ بوش ئەمەسلىكلىرى ئورتىدا، ھەممىمىز كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز ئەمەسما، يوغان گەپنى ئاز قىلساق بولىدۇ، ــ دېدى مەخسۇم زەھرىنى پاتۇرۇپ. ئۇ يەنە قەشقەر كوچىلىرىدا ھەمىشە پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ۋاراقلارغا دائىرماقتىدى، ــ ھە، سائەتكە قاراۋاتىلا، بىرەر ئىش بارمىدى؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ بىرسى كەلمەكچىدى.
ــ مېنىڭ بولۇشۇم دەخلى قىلمايدىغاندۇر؟
قادىر ھاجى مەخسۇمنى يامپاشقا چىقارغاندىن بەكمۇ مەمنۇن بولۇپ كەتتى. ئۇ مەسخىرىلىك ھېجىيىپ تۇرۇپ:
ــ دەخلىسى بار، ئەلۋەتتە. سىلى كىچىك بالا ئەمەسقۇ؟ــ دېدى زەھەرخەندىلىك بىلەن.
ــ ئەمىسە مەن كېتەي، ــ مەخسۇم ئارقىدىن بىر نېمىلەرنى دەپ غۇدراپ، رومكىدىكى ھاراقنى كۆتۈرۈۋەتتى- دە، ئورنىدىن تۇردى.
قادىرھاجى ئادەتتىلەنگەن كۆرەڭلىكى بىلەن جايىدىن قوزغالماي ئولتۇرۇۋەردى. دەرۋازىنىڭ ئېچىلىپ- يېيىلغان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ قوللىرىنى كۆتۈرۈپ كېرىلدى. ئەمما ئۇنىڭغا ھەمشە كۆڭۈلسىزلىك، پاسسىپ ھالەت كەلتۈرۈۋاتقان مەسىلىلەر ئۇنىڭ راسا غەزىپىنى قاينىتتى. ئەگەر قولىغا چۈشۈپ قالسا چاينەپ پۈركۈۋەتكۈدەك بولىدى. مەخسۇمنىڭ ھەمشە ئۇنى كۆزگە ئىلمەي، يارىماسلىقتا ئەيپلىشىگىمۇ مانا شۇ ئىش سەۋەپ بولاتتى. ئۇ بۇ ھەقتە يەنە يېڭى پىلان ئويلىماق، يېڭى ئادەملەرنى ئىشقا سالماق كېرەكلىكىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.
سىرتتا ئۆكتەبىر ئېيىنىڭ سالقىن كېچىسى شەھەر ئۈستىگە ئېتەك يايغانىدى. مىس شامداندىكى ئوچ تال شام ئاقارتىلغان مېھمانخانىنى يورۇتۇپ تۇرغاچقا كەيپ بولۇشقا باشلىغان قادىر ھاجى ئاللىقاچان ئەلياتقۇ بولغانلىقىنى بىلمەي ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كاللىسىدا مەخسۇمدىن ئاھانەت ئىشتەكەنلىكى قايتىدىن نامايەن بولۇۋىدى، مەستلىكى تارقاپ كەتتى. ئۆز خەلقىنىڭ دۈشمەنلىرىگە خىزمەت قىلغۇچىلارنىڭ ھەممىسىگە ئوخشاشلا ئۆمۇ خوجايىنلاردىن ھەمىشە دەشنام ئىشتىپ تۇراتتى، شۇڭمۇ بۇنداق دەشنامىلارغا كۆنۈپ كەتكەن ئىدى. بىراق مەخسۇمنىڭ ئۆزىنى «سەن»لەپ ۋارقىرىشى ھەر قانچە تەسەللى بەرسىمۇ كۆڭلىدىن چىققىلى ئۇنمايۋاتاتتى. مەخسۇم كىم؟ ئۇ كىم؟ ھەر ئىككىسى چەنتۇ، ھەر

ئىككىسى يالاقچى! ئوخشاش سالاھىيەتتىكى ئادەمدىن ھاقارەت ئاڭلاش قانداقمۇ يۈرەكنى مۇجمىسۇن؟

ھويلىدىكى تۈشلارمۇ جىمجىت، ئۆيدىكىلەر ئۇيقۇغا كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. شۇڭلاشقىمۇ ئېغىر دەۋازىنىڭ بىلىنىدۇرمەي ئېچىلغان ئاۋازى قادىرھاجىغا ئېنىق ئاڭلاندى. بىر كۆلەڭگۈ قادىرھاجىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەلدى. ھەمىشە سەگەك ياتىدىغان خىزمەتكار تېخى كىيىمىنى سېلىپ يېتىشقا ئۈلگۈرمىگەن، ئەمما بەك چارچاپ كەتكەچكە كىيىمى بىلەنلا سۆيىغا قىشىيىپ مۈگدەپ قالغانىدى. لېكىن ئۇ شەپىنى ئاڭلاپ دەرھال ھويلىدا ئۇنىدى ۋە مېھمانىنى پىشايۋان ئالدىدا توختىپ، قادىرھاجىغا خەۋەر قىلىپ كىردى. كۆپ ئۆتمەي مېھمان ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىندى.

شام قېشىدا ئولتۇرغان قادىرھاجى كەيپىنىمۇ ئۆزگەرتمىدى، مېھمان ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىنمىدى. ئۇ خوجايىنىڭ پوكانىدەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزىگە قاراپ سۇر باسقاندەك تۇرۇپ قالغان بولۇپ، ئوڭايسىزلىقىنى قاڭشىرىنى سىلاش ۋە باشقا قۇلاشمىغان ھەرىكەتلەر بىلەن يانپاقچى بولاتتى.

ــ سەنمىتاڭ، ئەبلەخ! ــ دېدى قادىر ھاجى تېنىچلىق سوراشمايلا.

ــ قانداق...ياخشىمۇ سىز؟...

ــ توختا، جۇر، ئارقامدىن ماڭ!

مېھمان ھەرخىل گۇمانلار بىلەن ئۆزىنى قىينىاپ، جان- ئىمانى چىققان بولسىمۇ قادىرھاجىغا ئەگىشىپ ھويلىغا چىقتى. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى گۈللۈك ۋە ئۈزۈمە دەرىخىگە ئىھاتە قىلىنغا ۋادەكنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، پەلەمپەي بىلەن مەنزەر ئۆيگە چىقىشتى. قادىرھاجى مېھمانىنى سەرەڭگە يېقىشقا بۇيرىدى.

ــ دەرىزىدە شام بار، ياق، ــ دېدى ۋە شام يورۇتۇلغاندىن كېيىن يەنىلا ئىلتىپاتسىزلىق بىلەن،ــ مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ تۇر، ئەمەس ۋاقىتتا كەلگەندىكىن كۆتۈپ تۇر، مېنىڭ ئىشىم بار، كېيىن

سۆزلۈشمىز،ــ دېدى ۋە مېھمانغا يىرگەندەك بىر قاراپ قويۇپ، ھويلىغا چۈشۈپ كەتتى.

مېھمانلىق بۇ يەردە تازا ئىچى پۈشتى. ئۇ گاھ دەرىزە ئالدىغا، گاھ سۇپىغا بېرىپ، بىردەم توختايتتى. ئۇنىڭ سىرتقا چىقىپ، شەھەرنىڭ كېچىلىك مەنزىرىسىگە قاراپ تۇرغۇسى كېلەتتى- يۇ، قادىر ھاجىدىن قورقۇپ چىقالمايتى. بۇ چاغدا شەھەر ئۇيقۇغا چۆككەن، ئۆيلەر زۇمچەك - زومچەك قەۋرىلەردەك قارىيىپ كۆرۈنەتتى.

مېھمان دەرۋازا ئېچىلغانلىقىنى ئاڭلىدى. ئارقىدىن خىزمەتكارنىڭ قادىرھاجىنىڭ خانىسىنى چەككىنى ئېنىق ئاڭلاندى. مېھمانلىق كۆڭلىدە تۇيۇقسىز بىر خىل قىزىقارلىق گۇمان پەيدا بولۇپ قالدى ۋە ھويلىنى كۆرگىلى بولۇدۇغان يەرگە پەللەمپەي تەۋىگە كېلىپ تۇردى. ھويلىمۇ ئوخشاشلا قاراڭغۇ ئىدى. قادىر ھاجىنىڭ خانىسىدا يېنىپ تۇرغان شام پەردىلەرنىڭ توسۇشى بىلەن ئاجىزلىشىپ، پەقەتكىنە دەزىنىڭ ئۈدۈلىدىكى تۆۋرۈكنى باشقىلىرىدىن ئېنىقراق كۆرسۈتۈپ تۇراتتى خالاس. بىر قارا كۆلەڭگە ئەڭ قاراڭغۇ جايدا تۇراتتى. مېھمان ھەر قانچە قىلىپمۇ ئۇنىڭ ئەر ياكى ئاياللىقىنى ئاڭقىرالمىدى. ئەمما ئۇ ئۆيگە ماڭغىچە گىرىمسەن يورۇقتىن ئۆتەتتى، ئەنە شۇ چاغدا بۇنى جەزمەن ئايدىڭلاشتۇرۋالغىلى بولاتتى. ئۇنىڭچە بولغاندا كەلگۈچى ئايال بولۇشى كېرەك ئىدى. چۈنكى قادىرھاجىمنىڭ بۇگۈنكى شىر كەيپ ھالىتىدىن قارىغاندا ھەم ئۆزىگە شۇنچە يامان مۇئامىلە قىلغىنىدىن قارىغاندا ئۇنىڭ كۈتۈپ تۇرغىنى بىر ئايال!

خىزمەتكار قايتىپ چىقىپ مېھمانلىق كىرىشىگە ئىجازەت بېرىلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. قاراڭغۇدا تۇرغان كۆلەڭگە ئاجىز يورۇقلۇقتىن ئۆتكىچە مەلۇم بولدىكى، ئۇمۇ ئەر كىشىدى. «ئەگەر ئۇنىڭ كۈتۈۋاتقىنى ھەقىقەتەنمۇ ئايال بولۇدۇغان بولسا بۇ تەقسىرنىمۇ قوغلايدۇ، قوغلىمىسا، دېمەك، ئۇ ماڭا قارىغاندىمۇ مۇھىمراق كىشى، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلۈشۈپ بولۇپ ئاندىن مېنى چاقىرىدۇ،... » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن

ئۆتكۈزۈپ، سۈپىغا كېلىپ ياماپاشلىدى. قادىر ھاجى بولسا ئۆزىگە خاس جىددىيلىك، كەسكىنلىك بىلەن ئىككىنچى مېھمىنىنى كۈتۈۋېلىپ، قوپاللىق بىلەن گەپ باشلىغانىدى.

ــ خوش، توختاخۇن، نېمە يېڭىلىقلار بار؟ــ دېدى ئۇ توڭلۇق بىلەن. توختى زۇنۇن بۇ خانداننىڭ رەسمىگە مۈژىپىق ئۇدۇلدا ئۆرە تۇراتتى.

ــ جۇجاڭ ئاتىمىزغا سالام بەرگەچ، يېڭى ۋەزىپە بارمىكىن، تەمىنلەيدىغان قانداق يېپ ئۇچلىرى باركىن دەپ كەلگەنتىم...

ــ ماڭا دەيدىغىنىڭ يوقمۇ؟

ــ دەيدىغان گەپلىرىم مانا، ــ توختى زۇنۇن ئۆزىگە خاس ھەجىيىش بىلەن بىر نەچچە ۋاراق قەغەزنى قادىر ھاجىغا ئۇزاتتى.

ــ ھە، ھەممىسى مۇشۇمۇ؟ شۇنىڭ بىلەن تۇغىگەن بولسا يېڭى ۋەزىپە شۇكى قايتىپ بارغىنىڭدىن كېيىن ئاۋۇلارنىڭ سىپىنى پارچىلاشنىڭ تەييارلىقىنى قىل، چوقۇم ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىر قانچە مۇھىمراق ئادەمنى سېتىۋېلىش كېرەك! ئۇلارنىڭ تۇۋرۇكى يىقىلغاندا ئۇلارمۇ ئۆز ئىچىدىن خامتالاشقا چۈشۈدىغان بولسۇن!

ــ مەمتىلىنى مەغلۇپ قىلىش...؟ ئۇنىڭ تەشكىللەش ئىقتىدارى ئاجايىپ، غۇمى بارلانمۇ ئېغىز ئاچالمايدىغان قىلۋېتەلەيدىغان تۇرسا، سېتىۋالغان ئادەملەر بۇ ئىشنى قىلالامدۇ...

ــ ھېچ بولمىسا سەن چاچقان نىزاھ ئۇرۇقى شۇ ئەپەندىنىڭ يوقۇلىشى بىلەنلا ئۇنۇپ چىقىدىغان بولسۇن! ئۇنىڭدىن كېيىن بۇ قاششاق خەق يەنە تېرىقتەك چېچىلىپ كەتسۇنكى، ھېچ ئىشى ئاقماي قالسۇن.

ــ بولۇدۇ.

ــ ئەمما سەن لامزەللە، تولىمۇ ئاستا ئىش قىلىسەن، ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىزنىڭ قۇلاقلىرىمىز بولسۇن دەپ تاپىلىغلى نىكەم، قېنى؟ ھازىرغىچە گەپ يوق!

ــ بار، مەن بىر ئوقۇغۇچى تاپتىم دېمىدىمۇ، ئۆزىمىزنىڭلا بالىسى،

دېگەندىمغۇ، دەيمەن؟...

ــ دېسەڭ، دېمىسەڭ، ئوقۇغۇچى نېمىنى بىلىدۇ! ئەپەندىلىرىڭ ئۇنى مەسلىھەتلىرىگە چىللاپ بارامدۇ يا؟

ــ مۇنداق گەپ، ئاشۇ ھېلىقى بالا، ... دېگىنىمىز مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈنۈپ قاپتىكەن. سابىت دېگەن ياش ئەپەندىگە ئۆزى دوست قىلىپ قويۇپتۇ. سابىت دېگەن مەمتىلىنىڭ ھەممە مۇزاكىرىسىگە قاتنىشىپ تۇرىدىغان يېقىن شاگىرتى. بايا سىزگە بەرگىنىمنىڭ ھەممىسى سابىت «دوستىغا» سۆزلەپ بەرگەن ئىچكى ئەھۋاللار. مېنىڭ ئۇ قۇلقىم مەمتىمنىڭ ھېلىقى ۋەقەسىدە قەھرىمانلىقى بىلەن كۆزگە كۆرۈنۈپ كەتتى، ئەمدى ئۇ قۇرۇتتەك ئىچكىرىلەپ كىرىپ كېتىدۇ، ھەر ھالدا...

ــ ھە، مۇنداق دە! ياخشى، ياخشى! ئۇ ئادىمىگە ھەر بىر ئېغىز گېپى ئوچۇن پۇل تۆلەپ تۇر، ئۇ تازا قىزىقسۇن.

ــ ئۇ پۇلغا قىزىقمامتى دەيسىز، تۇغۇلۇپلا گازىر ساتقىلى تۇرۇدىغان، يا بولمىسا سۇنى بويىاپ ساتىدىغان خەق تۇرسا.

ــ دېمەك،... سەن خامكالالا ئۇ نېمەگىنىڭ ھېلىقى «دوستى»نى راستلا مۇھىم ئادەم، ھەممە سىرلاردىن خەۋەر تاپالايدىغان ئادەم دەپ ئويلامسەن؟

ــ قەسەم قىلالايمەن!

ــ شۇنىڭ ئۆزىنىلا سېتىۋالساقچۇ؟

ــ خۇداغا ئامانەت دەڭ، جۇجاڭ، ئىش بۇزۇلىدۇ! ــ دېدى توختى زۇنۇن قول ۋە باش ھەرىكىتىنى تەڭ «ياق» دېگەنگە كەلتۈرۈپ،ــ مەمتىلى ئەپەندى قانداق جاھىل، گېپىدىن يانماس دەپ ئويلىسىڭىز، ئۇنىمۇ شۇنداق ھېسابلاۋېرىڭ.

ــ ھە، بولدى، ئەمىسە شۇ بولۇدۇغان بولسا بولاۋەستۇن، گەپ تۈگىدىمۇ؟

ــ تۈگىدى.

ــ ئۇنداق بولسا ئاقيوللۇق بول،...ــ قادىر ھاجى ئارقىسىغا ئۆرۈلۈۋاتقان توختى زۇنۇنغا قاراپ، بىر نەرسە يادىغا يەتكۈدەك، ــ ھوي،ــ دەپ قالدى ۋە ئىزىدا توختىغان مېھمانغا، ــ سەن قاچان كېتىسەن؟

ــ ئەتە كېتەرمەن...؟

ــ ياق، ھازىرلا ماڭ، خەق سېنى ئاتۇشنىڭ بوسۇغىسىدىن چىقمايۋاتقانىدەك كۆرسۇن. بۇندىن كېيىنمۇ كەلسەڭ ئەلياتقۇدا كەل ۋە تاڭ ئاتقۇچە يەنە ئۇۋاڭغا بېرىۋال.

ــ بولۇدۇ.

ــ ئەمىسە ئاقيول بولسۇن.

قادىرھاجى توختى زۇنۇننى ھەيدىگەندەكلا ئارقىسىدىن چىقىپ ھويلىدا توختىدى. توختى زۇنۇن دەرۋازىدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن دەرۋازىنى تاقىغان خىزمەتكارغا بالخانىدىكى مېھاننى چاقىرىپ چۈشۈشنى ئىشارەت قىلدى.

ــ سەن ئەبلەخ مېنى ئاۋارە قىلىپ تۇتامسىز گەپلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىسەن، مەخسىدىڭ پۇل! سارايڭ بەكگى! ــ قادىر ھاجى مېھمانخانىغا كىرەـكىرمەيلا مېھمانغا شۇنداق ۋارقىرىدى. مېھمان پەگادا چىپچىدىلا توختىدى، ــ ھە، نېمە گەپنى كۆتۈرۈپ كەلدىڭ؟

ــ مەمتىلى ئەپەندى كەلگەنىكەن، «ھىلال ئەھمەر»دە ئولتۇرۇشتى. مەندىن باشقا يۈسۈپ، نامان، مەجىددىن، تۇرغۇن، شەۋقى، ھەم يۈسۈپنىڭ بىر نەچچە چوڭ ياشلىق ئوقۇغۇچىسى قاتناشتى. يەنە ھېلىقى ئابدىنىياز دېگەنمۇ بار. ئۇ يەنە ھېلقىدەك يامان ئەلپازدا، مىجەزى شۇنچىلىك ئىتتىك، خۇددى ئوقتەك ئېتىلىشقا تەييار...

ــ بولدى، بولدى، ھىكايىنىڭ كېرىكى يوق! ئۇ شۇنداق بولغاچقىمۇ ئەسكەرلەر ئىچىدە يامان تەسىر بەرمىسۇن دەپ قۇربان نىيازنىڭ كۆرسىغا ئېلىپ كېلىنگەن، ئۇ چوڭ نەرسە ئەمەس، يامىنىغا كەلسە «ۋاڭ» قىلىپلا قويىمىز تۇڭگەيدۇ،ــ قادىر ھاجى ئاددىلا بىر مەسىلىنى سۆزلەتقاندەك قولىنى شىلتاپ قويدى،ــ بۇنداق گەپلەرنى كۆتۈرۈپ كەلمىسەڭمۇ

بولۇدۇ. بىزگە كېرىكى، ئۇلار مەھمۇدلارنىڭ ھەربىكەت پىلانى ھەققىدە نېمىلەرنى دەپ قالىدۇ، شۇنىڭغا دىققەت قىلىدىغان ئىشتى، ئۇلارنىڭ بىرەر ھەربىكەت قوزغاش يېكى مەھمۇد قايتا قوزغالسا ماسلىشىش ئويى بارمۇ- يوق، مانا شۇ! ئەمما سەن بەكگىنىڭ ئىشىنى بۇزغىنىڭنى بىلىپ بولدۇم! تايىنى يوق چاغدا خۇمارىڭنىڭ تۇتۇپ كېتىشى، سالاھىيىتىڭگە گۇمان چۈشۈرۈپتۇ. ئەمدى سەن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىشقا يارىمايسەن! خوش، ھاجى بىلەن كۆرۈشتۇڭمۇ؟

ــ كۆرۈشتۇم.

ــ ئەمىسە شۇ گەپنى قىل، مۇھىمى شۇ.

ــ ئۇنىڭدا نارازىلىق بارلىقى ئېنىق بولدى. ئۇ قۇربان نىيازدىنمۇ، قۇربان سەئىدىنمۇ زېرىكىگلىك ئىكەن. ئابدۇللا دامۇللىنىمۇ ياماڭ كۆرىدىكەن. بىراق...

ــ نېمە بىراق؟

ــ ئۇنى سايە قىلىدىغان ئىشنى ھازىرلا ئېيتىشقا بولمايدىغانىدەك تۇرىدۇ. باشقىچە گۇمانغا كېلىپ قالمىسۇن دەپ ئېغىز ئاچمىدىم.

ــ ئالدىرىما، ۋاقىت پىشىپ يېتىلگەندە ئۇنى نېرىدىن ئايلاندۇرۇپ قورقۇت. مەسىلەن: شاڭ دۇبەن سىجاڭدىن ئانچە رازى ئەمەس ئىكەن، ھامان بىر كۈنى ئارىسى بوزۇلۇدۇغاندەك تۇرىدۇ. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا ئۇنىڭغا يېقىن بولغانلارنىڭمۇ ئىشى چاتاق دېگەندەك گەپلەرنى قىل، ئۇنىڭغا مەدەت بولۇدۇ، خىزمەت كۆرسۈتۈپ، جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش خىيالى پەيدا بولۇدۇ. ئۇنىڭدا تاللاش ئىمكانىيىتى قالدۇرماسلىق ئۈچۈن قۇربان نىيازدەك سوۋېتتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى سوۋېتكە بېقىنىدۇ، شۇڭا ئۇلارنى ئورۇسلار قانات ئاستىغا ئالىدۇ، باشقىلارنىڭ ئىشى تەس، دېگىن، شۇنىڭ بىلەن ئۇ بالا- قازاغا چوڭراقلاردىن مەنلا ئۇچرايدىغان ئوخشايمەن دەپ ئويلاپ، جەزمەن ھەربىكەت قىلىدۇ، ھېچ بولمىسا پولكىنى ئېلىپ ماموتتىن ئايرىلىپ قېچىپ كېتىدۇ.

ــ بولۇدۇ، ــ دېدى ئىگىز بويلۇق مېھمان قاڭشارلىق بۇرنىنىڭ

ئۇچىنى چىمدىپ قويۇپ.

ــ ئىنتايىن ئۇستۇلۇق ئىشلەت: خىتايلارنىڭ 36 ھىلىسىنى بىلىسەنغۇ؟ شۇ خەقنىڭ كىتاپلىرىنى كۆپ ئوقۇغان نىمىغۇ سەن؟

ــ ھەئە، چاتاق يوق.

ــ ئۇگۇتۇشىمنىڭ ھاجىتى يوقكەن- دە؟ قادىر ھاجى كەيپى تارقاپ، كاللىسى سەگەكلىشىپ قالغان، بىراق تۇرۇپ-تۇرۇپلا زىكىلداپ ئاغرىپ تۇراتتى. شۇڭا بالدۇراق كەتكۈزۈۋىتىش كويىدا دەيدىغانىنى دەپ بولدۇمۇ قانداق دەپ ئويلۇنۇپ قالدى،ــ دېمىسەممۇ بىلىپسەنغۇ، ۋەزىپە مۇھىم، ئەمما يەنە ئىشتانغا شاخنا قويۇپ، ھەممە ئىشنى سۇغا چىلاپ ئولتۇرما سارائ بەڭگە! ــ دەپ قوشۇپ قويدى.

ــ بىلدىم، ــ دېدى مېھمان.

ــ ئاۋۇلارنىڭ ئولتۇرۇشلىرىغا چاقىرمىسىمۇ سۆرۈلۈپ بېرىۋالما، ئۆزەڭنى ئاشكارىلىغانىنائ تاشاينىندا ئىشنى بۇزۇپ قويىسەن. چاقىرسىمۇ گاھىدا ئەتىۋارلىق قىلىپ بارماي قوي. ئۇ يەردىكى گەپ- سۆزلەرنى سەندەك سارائ بەڭگىسىزمۇ ئۆزۈم ئەپلەشتۈرۈپ كېتىمەن، يەنىلا مېنىڭ قۇلىقىم ئۇزۇن.

ــ ئەلۋەتتە، ئەلۋەتتە.

ــ ئۇ سولتەكلەر قۇرۇق گەپنى جىق قىلىشقىنى بىلەن ۋاقتى كەلگەندە بىرلا سائەتتە يىغىشتۇرۇلۇدۇ، يەنە كېلىپ، ئۇلارنىڭ گۇناھكار ئىكەنلىكىگە پاكىت توپلاشقىمۇ ھاجەت يوق. ئۇلار تۇتۇشقا تېگىشلىك، بۇ ئېنىق! مۇھىمى ماموت! ماموت يىقىلسا ئەپەندىلەرنىڭ ئىشى بىردەملىك ئىش! بۇندىن كېيىن ئەپەندىلەرنىڭ ئىشىغا كەم ئارىلاش!

ــ بولۇدۇ، ــ مەھمان ئۆزىنىڭ ئەپەندىلەر ئارىسىدا گۇمانغا قالغانلىقى ھەققىدە قادىرھاجىنىڭ خەۋەر تېپىپ بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتتى. «توۋا، يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىگەننى بىلىدۇ» دېگەندەك ئىشقۇ بۇ؟ دېمەك توپنىڭ ئىچىدە مەندىن باشقا قۇلاقلىرىمۇ بار ئوخشىمامدۇ؟...» دېگەنلەرنى ئويلاپ كەتتى.

ــ ئەمسە ياخشى چۈش كۆر!
مېھمـان قادىرھاجىغـا ئەيمەنگەنـدەك قـاراپ قويـۇپ چىقـىپ كەتتـى.
قادىر ھاجى دەرۋازىنـىڭ ئېچىلـىپ، يېپىلغـان ئـاۋازى ئـاڭلانغىچە ئورنـىدىن قـىمىرلـمىدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

1

مەھمۇد مۇھتىنىڭ كۆرۈشمەكچى بولغانلىقىنى شۇقى خەۋەر قىلغىنى ئۈچۈن ئۇ نېمە گەپلىكىنى ئېنىقراق ئۇقۇپ بېقىش نىيىتىدە شۇقىنىڭ ئۆيىگە باردى.

ــ نېمە گەپلىكىنى مەنمۇ بىلمەيمەن، سىلىنى باشلاپ ئايرىم بىر كېلىشمىنى تاپىلىغاندى. بەلكىم موھىم بىر گېپى باردۇ، كەلگەنلىرى ئوبدان بوپتۇ، ئىككىمىز بىللە باراتتۇق ئەمەسمۇ، شۇڭا سىلىنى ماڭا قارىماي كېتىۋېرەمۇ دەپ دەككە- دۈككە بولۇپ ئولتۇراتتىم.

ــ ئۇندىق بولسا جابدۇنۇڭ، تېزرەك بارايلى، ــ دېدى تەۋپىق، يانچۇق سائىتىگە قارىۋېتىپ، ــ مەن ھويلىدا ساقلاپ تۇراي.

شۇقى ئىچكىرىگە كىرىپ كېتىپ ناھايىتى ئۇزاق يۇتۇپلا كەتتى. ئەزەلدىن ئەسكەرچىسىگە تېزلىككە ئۈگەنگەن تەۋپىقە بۇ ھال تازا ئېغىر كەلدى. بۇۋاي ئەسلىدىمۇ ناھايىتى ئۇزاق جابدۇيتى. بۇگۈن سىجاڭنىڭ كۆرۈشمەكچى بولۇشىدىن كۆڭلىگە ھەرخىل گۇمان كېلىپ، تېزرەك بىلىپ بېقىشقا ئالدىراۋاتقاچقا تېخىمۇ ئۇزاق بىلىنىپ كەتتى. تەۋپىقنىڭ سەل سەۋرىسى تېشىپ، ھويلا ئىچىدە ئۇياقتىن- بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ جىلى بولۇپ تۇرغاچقا ئاخىرقى ھېساپتا جابدۇنۇپ بولۇپ بوسۇغىدا پەيدا بولغان شۇقىغا قېيداش ئارىلاش:

ــ نېمە بولدىكىن، ئۇستاز؟ تويغا جابدۇنغاندىنمۇ تەس بولدىمۇ قانداق؟ ــ دېدى.

ــ سىلىنى تازا ساقلىتىپ قويدۇم، رەنجىمىسىلە، ــ دېدى شۇقى خىجىل كۈلۈمسىرەپ. شۇنىڭ بىلەنلا جىلىچىلىكى تارقاپ كەتكەن

تەۋپىق:

ــ نېمە گەپ بۇ؟ سىز ھەمىشىلا شۇنداق ئۇزاق جابدۇنىسىز، شۇنداق ئەستايىدىل، خۇددى قىز كۆرگىلى باردىغاندەك؟ ــ دېدى.

ــ بولۇپمۇ سىجاڭنىڭ ئالدىغا باردىغان چاغلاردا، دېسىلە، ــ دەپ تولۇقلىدى شەۋقى كۈلۈمسىرەپ، ــ ۋاي ي، نېمىسىنى ئېيتىلا ئىنىم، سىجاڭ بىزنىڭ ساڭگىل- سۇڭگۇل بېرىشىمىزنى ياقتۇرمايدۇ. مەنغۇ ئەزىلى شۇنداق مىس- مىس، قەشقەردىكى بىلەمەنلە ھەرزامان سىجاڭغا سالامغا بارماقچى بولسا ھەمىسى مانا شۇنداق جابدۇيدىغان بولۇشتى.

ــ ياخشىغۇ. مۇشۇنداق ئۆزىنى تۇزەپ يۈرگەنغۇ ياخشى، بۈنىڭدا يەنە باشقا ئالاھىدە سەۋەپمۇ بارمۇ؟

ــ بار، بولمامدىغان، ــ دېدى شەۋقى قالغان چالا پەدىزىنى ھويلىغا چىققاندىن كېيىنمۇ داۋام قىلىپ، ئۇستىبېشىغا ئەتىر چېچىپ تۇرۇپ، ــ كەلسىلە، سىلىنىڭ ئۇستىلىرىگىمۇ سېپىپ قويىاي، بۇ سىلى ئىشىلىتىدىغانغا ئوخشىمىسىمۇ، ــ تەۋپىقىقە ئەتىر چېچىۋېتىپ داۋام قىلدى، ــ سىجاڭ بىر قېتىم كىر كىيىملەر بىلەن، ئەبگا تۇرقىنى تۇزىمەي بارغاندىن بىرىنى تىللاپ ھەيدەپ چىقارغانىكەن. بىزگە گەپنىڭ ئوچىقىنى قىلىپ، «يۇمۇلاق شە دېگەندە نەچچە مىللەتنىڭ ئادىمى بار، مۇرەككەپ بىر يەر، سىلەر بولساڭلار خەلقىمىزنىڭ ئەڭ ئىلغار، ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئادەملىرى، ئاڭلىق، ئۇقۇمۇشلۇق تەبىقىسى، بۇ يەرگە مەدىنىي ئادەملەردەك كەلمىسەڭلار بولمايدۇ، مىللەتنىڭ ئابرويىنى چۈشۈرىسىلەر، مىللەتنىڭ ئۇقۇمۇشلىقى مۇنداق بولسا قالغىنى نېمە بولماقچى، دەيدىغان تونۇش پەيدا قىلىپ قويىسىلەر، شۇڭا ناھايىتى دىقەت قىلىڭلار» دەپ ئالاھىدە تاپىلىغان تۇرسا، دىقەت قىلمىساق قانداق بولۇدۇ.

ــ شۇنداقمۇ؟ قالتىس ئادەم جۇمۇ، سىجاڭ. بولدىڭىزمۇ؟ كەتتۇقمۇ؟

ــ دېدى تەۋپىق شەۋقىنى يەنە چالاڭ قالمىغاندۇ دېگەندەك قىلىپ، ئاندىن ھويلىدىن چىقىۋاتقاندىلا، ــ يېڭىلىقلاردىن سۆزلىگەچ مېڭىڭ،

ـــ دېدى.

ئۇلار رەستىلەردىكى دۇككانلارغا دىققەت بۆلمەستىن ئۆز پاراڭلىرى بىلەن بولۇپ، يولنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن كېلىشەتتى. ئۇلار سىجاڭنىڭ مىللىي ساپاغا دىققەت قىلىشىدىن باشلانغان پاراڭلىرىنى داۋام قىلىپ بارا- بارا قىش يېقىنلىشىۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە ئالتىنچى دۈنيانىڭ ئەھۋالى ئېغىر بولۇۋاتقىنى ئۈستىگە كېلىپ توختىغانىدا شەۋقى ھۆكۈمەتنىڭ ئەسكەرلەرگە بېرىلىدىغان قىشلىق كىيىم- كېچەكنى كېچىكتۈرۈۋاتقانلىقىنى، باشقا تەمىناتلاردىمۇ بەك سىقىۋاتقانلىقىنى، بۇنىڭ بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ كەيپىياتى بۇزۇلۇۋاتقانلىقىنى، سىجاڭنىڭ مۇشۇ ئىش تۈپەيلى بەك غەمگە قالغىنىنى سۆزلەپ بەردى.

ـــ بىر كۈنى قىزىل دۆڭىدىن توختاجى بىلەن كېلىۋاتاتتۇق، قۇم دەرۋازا تەرەپتىكى ھىندىنىڭ دۈكىنى ئالدىدا سىجاڭغا ئوخشاش بىرسىنى كۆرۈپ قالدۇق. ھوي، ئۇ يەردە سىجاڭ نېمە قىلىدىغاندۇ؟ ھىندىنىڭ دۈكىنى ئالدىدا نېمە ئىشى باردۇ؟ دېدىم مەن. توختاجى باشقا بىرسى بولسا كېرەك، ئوخشىتىۋاتقانلا، دېدى. ئەمما يېقىنلاپ كېلىپ قارىساق راست سىجاڭ ئىكەن. ئۇ بىزنى كۆرۈپ بەك خىجالەت بولغاندەك قىلىپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ بۇنداق بىر ھالىتىنى كۆرمەپتىكەنمەن، كۆڭلۈمگە يەتمىگەن خىياللار يەتتى. بۇ ئادەمگە نېمە بولغاندۇ، دەپ ھەيران بولدۇم. سىجاڭ تازا قولاشمىغان ھالدا گەپ يوملاپ، مەن ھاۋا يېپ يۈرەتتىم دېدى، ئاندىن بىزنى ۋاقىتسىزلار بولسا ماڭا مېھمانغا كېلەرسىلەر دەپ ئۆتۈپ كەتتى. مەن توختاجىغا قارىدىم، سىلى سىجاڭغا دىققەت قىلىلما؟ نېمە بولغان بۇ ئادەمگە؟ دەپ سورۇدۇم. توختاجى سىجاڭنىڭ غېمى كۆپ، خاپىلىقتا شۇنداق، دەيدۇ. نېمە خاپىلىق؟ ياردەم كېرەك بولسا بىزگە دېسە بولمامدۇ؟ دېدىم مەن تەخىرسىزلىنىپ. توختاجى سەل سۈكۈتتىن كېيىن ماڭا ئۇ بىچارىنىڭ ھازىرقى ھالىنى دەپ بەردى. ھۆكۈمەت ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى بوشاشتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن تەمىناتنى ئازايتىش، كېچىكتۈرۈش ئۇسۇللىرىنى قوللۇنۇۋاتقىنىنى، بۇ ئىشنى ۋاقتىلىق ھەل

قىلىپ تۇرۇش ئۇچۇن تۆرپاندىكى بىر قىسىم يەر- زېمىنلىرىنى ساتقانلىقىنى، ئېيتىپ بەردى. ئاندىن ئۇنىڭ ھىندىنىڭ دۆكىنى ئالدىدا تۇرىشىمۇ چوقۇم قەرز سوراش ئۇچۇن بولسا كېرەك، ئۇ چوقۇم بىر مۇلكىنى گۆرۈگە قويماقچى بولسا كېرەك، دېدى.

ــ توختاجى باي بولغاندىكىن بىر ئاز يارەم قىلماپتىمۇ؟ ــ سورىدى تەۋپىق.

ــ بىر قېتىم يارەم قىپتۇ. ئەمما سىجاڭ ناھايىتى ئىچى كۇچلۇك ئادەم بولغاچقا قايتا سورىمىغان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە توختاجى مەكتەپلەرگە كۆپ يارەم قىلىۋاتقاچقا ئۇنىڭ كۇچىنى خورىتىشنى خالىمىسا كېرەك.

بۇ گەپلەردىن تەۋپىقنىڭ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. ئەمما قولىدىن ھېچقانداق يارەم بېرىش كەلمىگەچكە تېخىمۇ ئازاپلاندى.

ــ شۇ ئىشقا ئالاقدار گېپى بارمىكىنە؟

ــ ئىككىمىزنى چاقىرتىشى بۇنىڭ ئۇچۇن بولمىسا كېرەك، چۇنكى بىز باي بولمىغاندىكىن بۇ جەھەتتە يارەم قىلالمايدىغىنىمىز ئۇنىڭغا ئايان.

ــ دۇرۇس،...

ــ يەنە چەتكە ئوقۇغۇچى چىقىرىدىغان ئىشتىمۇ بەك جېنى سىقىلغان بولسا كېرەك. سوۋېتكە چىقىرىشقا قارشى تۇرۇپ بۇ ئىش ئەپلەشمىگەندىكىن ئازاپلىنىشى بىر سېرى، ئوقۇغۇچىلارغا ئازدۇر- كۆپتۇر بىر نېمە بېرىپ يولغا سېلىش نىيىتى بولغان بولسا، قولى قىسقىلىق قىلىپ، تازا ئىچى تىتىلداۋاتقان بولۇشىمۇ بار گەپ.

ــ توغرا، ئاستا- ئاستا كېرەكتىن چىقىرىشىدا گەپ يوق، ھەر ئىش بولسا ئاللاھنىڭ ئۆزىگە ئامانەت دەڭا، ئىشقىلىپ،...

ئۇلار يۇمۇلاق شە ئالدىغا كەلگىچە بۇ ھەقتىكى قايغۇلىرىنى سۆزلىشىپ كەلدى.

2

ئۇلار گۈللىباغقا كىرىپ كەلگەندە ئىشتاپ ھويلىسىدىكى لاپاسلىق سۈپىدا ئوفتىسىرلار ۋە رۇس مۇشاۋۇر ئەسكەرلەرنىڭ مەشىق ھەركىتىنى كۆرۈپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار گەپ- سۆزسىز ئۆتۈپ كېتىشنى ئوڭايسىز بىلىپ، ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ بىردەم تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار قەستەن كۆرمەسكە سالدىمۇ ياكى ھەقىقەتەن دىققىتى مەيدانىدا بولغاچقا ئۇلارنى سەزمىدىمۇ، ھېچكىم ئۇلارغا دىققەت قىلمىدى. ئۇلار بۇ ھالدىن تېخىمۇ ئوڭايسىزلىنىپ كەتتى. يېڭىلا سوۋۇت ئىتتىپاقىدىكى ئوقۇشىنى تاماملاپ كەلگەن قۇربان نىياز مەيدانىدىكى ئەسكەرلەرنى چۆكۈرۈپ، مەسخىرە قىلىپ، ئاغزىنى پۇرۇشتۇرگەن ھالدا بىر نېمىلەر دەۋاتاتتى. ئۇنىڭ پەقەت شۇ سۆزلىرى ئۇلارغا ئۇقۇلدى:

— تەربىيىلىنىشى ياخشى ئەمەس، قىزىل ئارمىيىنى ئالدىغان بولساق...

— بولدى شۇك قويۇڭ، — دەپ سالا قىلدى قۇربان سەئىدى پىچىرلاپ، — بۇلار شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ قىزىل ئارمىيە ئەمەس!

— سىز بەك ئاشۇرۇۋەتتىڭىزمۇ قانداق؟ — دېدى سەمىتاجى تەرىنى تۇرۇپ ئۇنىڭ كىمگە قارىتىپ دەۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتى، — مۇئاۋىن سجاڭ بولۇپ قالغان ئوخشىمامسىز؟!

— پىكىر بېرىۋاتىمەن....

— بەس! كېرىكى يوق!

— [1] ?Что они говорят — دېدى ربالكو تەرجىمانغا بۇرۇلۇپ.

تەرجىمان پىچىرلاپ ئۇنىڭغا چۈشەندۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن، ربالكو سەمىتاجىغا غەلىتە بىر نەزەردە قاراپ باش چايقىدى. بۇنى كۆزىنىڭ

[1] ئۇلار نېمە دېيىشىۋاتىدۇ؟ (رۇسچە)، — ئا.

قۇيرىقىدا كۆرۈپ تۇرغان سەمىتاجىنىڭ شۇئان رەڭگى تاتىرىپ كەتتى ۋە مەشىققە كومانىدا بىرىۋاتقان مەشقاۋۇلغا قاراپ كەيپسىزلىك بىلەن ۋارقىرىدى:

ــ بولدى قىلىڭلار!

ئەسكەرلەر تارقاۋاتقان چاغدا تەۋپىق، شەۋقى ئوفىتسېرلار بىلەن كۆرۈشۈپ، بىر- ئىككى ئېغىز ئەھۋال سوراشتى- دە، سىجاڭنىڭ كابىنىتىغا قاراپ مېڭىشتى. تەۋپىق بىلەن ياندىشىپ ماڭغان ئابدىنىياز ئۇنىڭغا:

ــ كەچتە قەيەردە بولىسىز ئەپەندىم؟ ــ دېدى.

ــ كەچتە كېتىمەن.

ــ ئەتتەڭ، تۇرۇپ كەتسىڭىز ئوبدان بولاتتى، سۆھبىتىڭىزدە بولساق.

ــ ئەمما پات ئارىدا يەنە كېلىمەن، ــ دېدى تەۋپىق.

مېھمانلار ئىشىك تۆۋىدە مەھمۇت مۇھتىنىڭ مۇلازىم ئەسكىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ سىجاڭغا خەۋەر قىلىپ قويۇشنى سورىدى. كۆپ ئۆتمەي ئۇ مېھمانلارنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلدى. توختاجى شۇ يەردە ئىكەن.

مەھمۇد مۇھتى مېھمانلار بىلەن كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن، ئاللىقانداق ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان ئىشتاپ باشلىقى ئىدرىسغا:

ــ ئەمدى دەم ئالسىڭىزمۇ بولىدۇ، مەنمۇ مېھمانلار بىلەن ياتاقتا چىقىپ كېتىمەن، ــ دېدى ۋە مېھمانلارغا بۇرۇلۇپ، ــ چۈش بولۇپ قالدى، مېنىڭ ياتقىمغىلا چىقايلى، يۇرۇڭلار، ــ دەپ مېھمانلارنى باشلاپ ماڭدى. تاشقارقى بۆلۈمدىكى مۇلازىم ئەسكەرگە، ــ سىز بېرىپ مېھمانلارغا تاماق ئېلىپ كېلىڭ، ــ دېدى.

ئۇلار مەھمۇد مۇھتىنىڭ ياتقىغا كىرىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، ئۇزاققىچە ئارىنى سۈكۈت باستى. مۇلازىم ئەسكەر تاماق ئېلىپ كەلدى. (مەھمۇد مۇھتى ئادەتتە ئەسكەرلەرنىڭ ئاشخانىسىدىنلا تاماق يەيتى). ئۇلار شۇ چاغقىچىمۇ نېمىدۇر بىر نەرسە ئۈزلىرىنى سىقىپ تۇرغانىدەك

سۈكۈتته تۇرۇشقاندى، سجاڭ ئۇلارنى تاماققا تەكلىپ قىلىپ:

ــ قېنى مېھمانلار، مەرھەمەت قىلىشسىلا، ئەسكەرلەر تامىقى لايىقلىرىدا بولمىسمۇ، ــ دېدى تەكەللۇپ بىلەن، ــ تاماقتىن كېيىن پاراڭلىشارمىز. سىلەرنىڭ ۋاقتىڭلار زىق ئەمەستۇر؟ ماڭا كۆپ بولغاندا ئىككى سائەت ۋاقتىڭلارنى بەرسەڭلار يېتىدۇ، ــ دېدى ئۇچۇق-يۇرۇق بولۇشقا تىرىشىپ. توختاجىنىڭ نەزىرىدە ئۇ ئەتتىگەنكىگە قارىغاندا بىر ئاز ياخشىراق كۆرۈنەتتى.

توختاجى ئۇنىڭ كەيپىياتىدىكى ئاشۇ نازۇك ئۆگۈرۈشنى بايقىۋالدى. ئۇنىڭ خىلى ئېچىلىپ قېلىۋاتقىنىنى تەۋپىقىقە بىلدۈرگەن توختاجى ئۇنىڭ خىلىدىن بېرى چىرايى ئېچىلمايۋاتقىنىنى ئەسكەرتتى. تەۋپىق دەرھال بۇنىڭغا كۆڭلىدە تەبىر بېرىپ، ئەگەر شەۋقى دېگەندەك ئۇنىڭ ئەھۋالى قەرز ئېلىش گىرداۋىغا بېرىپ قالغان بولسا، دېمەك ئۇ قەرزنى ئالالىغان بولسا كېرەك دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. لېكىن بۇ ئاخىرقى چارە ئەمەسىدى. شۇڭا تەۋپىق گويا ئۆزىنىڭ مەلۇم بىر يېرى جاراھەتلەنگەندەك چوڭقۇر ئازاپ ھېس قىلدى. ئاشۇنداق ھېسداشلىق ھېسىياتى بىلەن سجاڭغا پات-پاتلا قاراپ قويۇۋىدى، سجاڭ ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشۈنۈپ، ئۇنى ئارتۇقچە تەشۋىشتىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن گەپكە سېلىپ:

ــ نېمە ئانچە شۇك بولۇپ كەتتىڭىز؟ قېنى سىزنىڭ جۇشقۇن، روھلۇق كەيپىياتىڭىز؟ كۈلكە-چاقچاقلىرىڭىز؟ ھاجىم، سىز ئېيتىپ بېقىڭا، مەتىلى ئەپەندى توي قىلغاندىن كېيىن خىلى خوپ سۈندىمۇ قانداق؟

بۇ گەپ بىلەن تەۋپىق دەرھال ئىچكى ئازاپلارنى نېرى چۆرۈۋېتىپ، دائىمى خۇشخۇيلىقىغا قايتتى، دە چاقچاق قىلدى.

ــ مەنغۇ توي قىلغاندىن كېيىن شۇكلەپ كېتىپتىمەن، سىزچۇ؟ سىز يەڭگىمىزنى سېغىنىپ شۇكلەپ كەتتىڭىزمۇ؟

ــ ئەلبەتته، ئەلبەتته، ــ دەپ كۈلدى سجاڭ.

ئەمما كۈلكىنىڭ تېگىدىن بىر خىل ئازاپ بىلىنىپ تۇراتتى.
ــ ئۇنداق ئەمەستۇر، سىجاڭ؟ ــ دېدى تەۋپىق جىددىيلىك بىلەن،
ــ ئېنىق بىلمىسەكمۇ ھەر ھالدا ھېس قىلىپ تۇرۇپتىمىز.
سىجاڭ داستىخاننى يېغىشتۇرۇشقا مۇلازىم ئەسكىرىنى چاقىرىپ، تاكى ئۇ داستىخاننى يېغىشتۇرۇپ ئېلىپ چىقىپ كەتكۈچە جىم ئولتۇردى. ئاندىن كۆزىنى بىر نوقتىغا تىككەن ھالدا:
ــ شۇنداق، دوستلار،..... ــ دېدى ئارقىدىن ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇرۇپ تامدىكى گۇاڭشۇينىڭ 36- يىلى ئېلىنغان قەشقەر رايونىنىڭ خەرىتىسى ئالدىغا بېرىپ، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، خەرىتىگە قارىغانچە،
ــ مەن باشتىلا بولۇشىنى پەرەز قىلغانىدىم، .... ــ دەپ قوشۇپ قويدى.
شۇ چاغدا ياتاقلا قۇربان نىياز كىرىپ كەلدى. مەھمۇد مۇھتى ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە قاراپ:
ــ ئىش بارمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.
قۇربان نىياز مەڭدەپ قالدى. خىجىل بولغىنىدىن بىر مەھەل نېمە دەرىنى بىلمەي تۇرۇپ قېلىپ، ئاندىن:
ــ بىر ياقلا چىقمايدىغانسىز؟ ــ دەپ سورىدى.
ــ ياق، قانداق؟
ــ توختاجىملار سىزنى بىر ياقلا تەكلىپ قىلىپ كەلدىمىكىن دېگەنتىم...
ــ شۇنداق بولسا نېمە قىلاتتىڭىز؟
ــ مۇشاۋۇر سىجاڭ بىر ياقلا چىقسا مېنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويۇڭ، ھەمرا بولىمەن، دېگەنتى....
ــ ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن- دە! خاتىرجەم بولۇڭ، سىزنىڭ مۇشاۋۇرىڭىز ھەم خاتىرجەم بولسۇن، مەن ئۇ كىشىسىز قانداقمۇ بىر يەرگە ماڭاي!؟
ــ ئەمىسە مەن چىقاي...
مەھمۇد مۇھتى ئۇنى كۆز نۇرى بىلەن ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن

كۆپچۈلۈكنىڭ قېشىغا قايتىپ:

ــ كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، ئەھۋال ئەنە شۇنداق، ــ دېدى ئويچان يوغان كۆزلىرىنى دوستلىرىغا بىرمۇ-بىر تىكىپ. راۋۇرۇس كىيگەن گېنېرال مايرۇرلۇق ھەربىي فورمىسى ئۈستىدىن باغلىغان كەمىردىكى تاپانچىنى ئارقىغىراق سۈرۈپ قويۇپ، ــ ئۇنىڭچە بولسا بۇ يەردە ئولتۇرغىسى بارىدى، بىراق قارشى ئېلىنمىدى. راست دەپتىكەن دەيسىلەر، ھېلىغىچە باشقىسى كىرىدۇ، ــ ئۇنىڭ چىرايى غەزەپلىك تۇس ئالدى ۋە ئىشىك تەرەپكە قاراپ تاشقارقى ئۆيدىكى مۇلازىم ئەسكەرنى چاقىرىدى ۋە ــ مەن مېھمانلار بىلەن بىللە بولۇۋاتىمەن، ھېچكىمنى كىرگۈزمەڭ، ھەتتا مۇشاۋۇرنىمۇ! ــ دېدى.

ــ خوپ! ــ مۇلازىم ئەسكەر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن بۇرۇنقى ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، سۆزىنى داۋام قىلدى:

ــ مەن بۇلتۇر ئەتىيازدىلا ھاجىمىڭ رەئىس بولۇشى ۋە ئۆزۈمىنىڭ 6-دېۋىزىيىگە قوماندان بولۇپ دۆلەت ئارمىيىسى قارمىقىغا ئۆتۈشۈمگە رازى ئەمەسىدىم. بىز خەلقنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇنى جىم-جىتلا يەنە ئۆزىمىز قارشى تۇرۇۋاتقان تەرەپنىڭ قول ئاستىدىكى قوشۇنغا ئايلىنىپ قالدۇق. ئەجەبا، بىزنىڭ شۇنچە قۇربان بېرىشىمىز رەئىس دېگەن قۇرۇق ئاتاق بىلەن سىجاڭ دېگەن نامنى ئېلىش ئۈچۈنمىدى؟ مەن شۇ چاغدىلا ھاجىمغا بۇ ئىشنىڭ بىر ئويۇن ئىكەنلىكىنى، ئورۇس ئارىلاشقان ئىشقا ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدىغانلىقىنى، شىڭ دېگەن مۇناپىق ئۆزىنى ئوڭشۇۋالغاندىن كېيىن بىزنى يەنە بىر-بىرلەپ يوقۇتۇدىغانلىقىنى ئېيتقانتىم. بۇنداق ئالدامچىلىق تارىختا ئاز بولدىمۇ؟ بۇنداق ئالدامچىلىقنى زوزۇڭتاڭمۇ، ياڭ زىكشىڭمۇ قىلغان. زوزۇڭتاڭ «كۆۋرۈكتىن ئۆتۈۋالغىچە ئىشكىم نەزرە» دېگەندەك، ياقۇپبەگ ئۆرۈش تەييارلىقى ئۈچۈن يىغۋالغان ئاشلىق ئامبارلىرىنى خەلقىقە ئېچىپ بەرسە، ساددا خەلقمىز چاجاڭ قۇرۇپ ئۇنى قارشى ئالغانىدى، ھەتتا ئۆزلىرى ياقۇپبەگنىڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا ھەمدەم بولۇشقانىدى.

ئۇ چاغدا ئۇلار «پادىشاھ زالىم بولار، ياقۇپبەگدىنمۇ زالىم بولماس» دەپ شۇنداق قىلىشقان (سەۋرىسى يوق بىچارە ئەل!)، ئاخىرىدا ئۇ تولۇق غەلبىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، رەھىمسىز ئۆچ ئېلىشقا كىرىشىپ قانچە مىليون خەلقنى قىرغىن قىلدى؟ تۆمۈر خەلىپىچۇ؟ ئۇ قۇرئان تۆتۈپ ئىچىلگەن قەسەمگە ئىشىنىپ ئاخىرىدا نېمە بولدى؟ .... ــ مەھمۇد مۇھتى كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا سۆكۈت ئىچىدە بىر ھازا تۇردى، ــ بىز تارىخى ساۋاقنى ئۇنتۇپ قالدۇق. بىز خەقنىڭ كۆزىمىز كىچىك، كۆڭلىمىز ساددا، كاللىمىز ئاددىي ئىكەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى نادانلىقىمىزدىن ئىدى. شۇڭا مەن ھەر قايسىڭلارغا ئىخلاس قىلدىم. ئۆزۈمنىڭ ھامان توزاقتىكى قۇش ئىكەنلىكىمنى، ئۇچى خاھلىغان ۋاقتىدا توزاقتىن ئېلىپ بوغۇزلىسا بولىدىغانلىقىنى بىلەتتىم، شۇڭا كېيىنكى كۈنلۈكتە بىزنىڭ ئىسيانچىلىرىمىز، ئىنقىلابچىلىرىمىز يەنە بۇگۈنكىدەك نادان، ئاسانلا گول بولىدىغان قىزىققانلاردىن بولمىسۇن دەپ سىلەرنىڭ پېشىڭلارغا ئېسىلغانىدىم...

ــ ھازىر قانداق قىلماقنى ئويلاۋاتىسىز، ئىنىم؟ ــ سورىدى شەۋقى جىملىقنى بۇزۇپ.

ــ مەنمۇ؟ مەن كۆرەش قىلىمەن! ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ، ــ مەن شۇنىڭ ئۈچۈنلا ياشايمەن! بىراق، ھازىرقى بۇ قوشۇن، ئىچىدىن سېسىشقا باشلىغان كۆتەككە ئوخشاپ قالدى. ئۇ بىز كۆزلىگەن ئىش ئۈچۈن يارىمايدۇ. باشقىدىن تەييارلىنىشقا توغرا كېلىدۇ. شۇڭا قىلىۋاتقان ئىشلارنى مەركىزى ھۆكۈمەتمۇ خوپ كۆرمىسە كېرەك، مەن نەنجىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ئەھۋالنى ئېيتىپ باقايمىكىن دەيمەن. بۇنداق قىلغاندا ھېچ بولمىسا شۇڭا ھۆكۈمىتىنىڭ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغاندىن كېيىن باشلايدىغان ئۆچ ئېلىشىدىن، مىڭلىغان ئىنقىلابچىلارنىڭ، گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ قەتلىئام قىلىنىشىدىن ساقلىنىپ قالغىلى بولار دەپ ئۈمىد قىلىمەن....

ــ شۇڭا ھۆكۈمىتىنىڭ سۆۋبەت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان

مۇناسىۋىتىمۇ ئىچكى ۋەزىيەتنى ئۆڭشىۋېلىش ئۈچۈنلا بولۇشى چوقۇم! مەن بۇ قارانىيەتچىدە كومۇنىزىم ئەقىدىسى بارلىقىغا ئىشەنمەيمەن! ــ دېدى تەۋپىق.

ــ ئەلبەتتە شۇنداق، ــ دېدى شەۋقى.

ــ سۇۋېت ئۇنىۋى كىم؟ بىزنىڭ دوستىمىزمۇ؟ تۇغرا «ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ دوستى»، لېكىن بۇ قانداق دوست؟ ئېزىلگۈچىلەرنى ھېلىقىدەك چىرايلىق گەپلەر بىلەن ئىشەندۈرۈپ، ئاۋالقى خوجايىننى ھەيدىۋېتىدۇ ـ يۇ، ئورنىغا ئۆزى خوجايىن بولۇۋالىدىغان ئاجايىپ دوست! بۇنىڭ «ئېزىلگۈچى» ئۈچۈن نېمە پەرقى بار؟ ــ مەھمۇد مۇھتىنىڭ غەزەپتىن كالتە ساقىلى دىرىلدەپ تۇراتتى، ــ كامۇزۇم دېگەن نېمىسى؟ ئۇ ئادەم ئالدايدىغان قۇرۇق گەپ، ئۇخلىماي كۆرگەن چۈش! باشقىسىنى قويۇپ تۇرايلى، شىكاگا بۇنداق ئەقىدە بولسۇن. بولمىسۇن ــ شۇ ئەقىدىنىڭ ئۆزىلا ئىنسانىنى قۇرۇتىدىغان قۇرۇتقۇ. ئورۇس دېگەن بىزنىڭ تارىخى دۈشمىنىمىز!

بۇ گەپ بىلەن ئارىدا ئېغىر سۈكۈت پەيدا بولدى. ئاۋۇ ئۈچەيلەنىڭ ئىچىدىكى بەزىلىرى سۇۋېت ئىتتىپاقى ھەققىدىكى قاراشلىرى ئوخشىمىغان نوقتىلاردىن مەلۇم يىلمانلىققا ھېچ بولمىغاندا دۈشمەن ئەمەس دەپ قارايدىغان خاھىشقا يېقىنراق ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئوڭايسىزلىق ئىچىدە زۇۋان سۈرەلمەي قالدى.

ــ سىلەرنى چاقىرتىشىمىمۇ مانا شۇ ئىشلار ئۈچۈندى، ــ دېدى مەھمۇد مۇھتى، ــ ياشلارنى ئوبدان تەربىيەلىگىلار، ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنىڭ قولىغا قورال بەرسىلا جەڭ قىلالايدىغان زاپاس ئەسكەر بولۇپ قالسۇن! ــ كەسكىن ھالدا شۇنداق دېگەندىن كېيىن تەۋپىقنىڭ مۇرىسىدىن تۈتۈپ يەڭگىل سىلكىپ، ــ سىزنىڭ ھېلىقى ئايرىم تەربىيەۋاتقان 500 نەپەر«ئەلەمدارلار»نى مېنىڭ زوقۇمنى كەلتۈرۈۋاتىدۇ. سىز ئۇلارغا تېخىمۇ ئېتىبارىگىزنى ئاغدۇرۇڭ، مەن ئارىلاپ مەشقاۋۇللارنى ئەۋەتەي، تەربىيەشكە يارەملەشسۇن. تەبىئىكى

ئىلگىرىكى جەڭچىلىرىڭىزنى ئەۋەتسەم ئانچە دىققەتنى تارتماس.

تەۋپىق جاۋاب بەرمەي ئۇنىڭغا مەنىلىك قاراپ قويدى. ئىككى نۇرانە كۆز ئۇچراشتى. دېمەك ئۇنىڭ ئايرىم كۆرۈشۈشتىكى مەخسىدى شۇ بولسا كېرەك دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى تەۋپىق. مەھمۇد مۇھتى يوغان كۆزلىرىنى دەرھال توختاتجىغا يۆتكەپ:

ــ ھاجىم، بۇنداق ئالاھىدە تەربىيلىنىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ باشقا مەكتەپلەردىمۇ بولۇشىنى ئۈمىد قىلمەن، ــ دېدى. ئاندىن سەل ئويلۇنۇۋېلىپ، ــ نوۋېشىدا بولمايدۇ، يىراقراق جايلاردا، ئاسمىنى كەڭ سەھرا قىشلاقلاردا...

ــ چوقۇم شۇنداق قىلىمىز. سىجاڭ، ــ دېدى توختاجى قىسقىلا.

ــ قارىغاندا شىڭ شىسەينىڭ «ئىلغار»لىق تونىمۇ پات پۈرسەتتە يېرتىلىپ، بىزنىڭ ئەمدىلا گۈللۈنۈشكە باشلىغان مەدەنىيەت ھەربكتىمىز ئۇجۇقۇپ كېتىدىكەن، ـ دە! ــ دېدى شەۋقى خۇرسىنغان ھالدا.

ــ ئەگەر مەن مەھمۇدنىڭ جېنى ئېسەن بولسىلا بىزنىڭ بۇ ياخشى بىخلىرىمىزنى قوغدايمەن!

ــ سىلىدەك بىر تۇۋرۇك بولغاچقىلا بولۇۋاتقان ئىشلار ـ دە بۇ، ئەگەر سىلىدىن ئايرىلسا يېڭىلىقپەرۋەرلەرنىڭ كۈنى تەس...

ــ ئۇغۇ شۇنداق. شۇنداق بولغىنى ئۈچۈنلا تېخىمۇ تىرىشىپ ئىشلەيلى! ــ دېدى تەۋپىق جىددىلىك بىلەن، ــ مۇشۇ پۈرسەتتە كۆپرەك ئۇرۇق چېچىۋېتەيلى، كېيىن ئۇلار قىرغانغا، چاپقانغا تۇگىمىسۇن!

مەھمۇد مۇھتى تەۋپىقنىڭ مۇرىسىنى قاتتىق قاماللاپ تۇتۇپ، دوستانىلىق بىلەن ئېغىتتى. ئۇلار شۇندىن كېيىن يەنە مۇشۇ ئىشلار ھەققىدە كونكېرىت پىكىرلەشتى، سىجاڭ ئۇ ھەقتىكى كۆرسەتمىلىرى تۇگۇگەندىن كېيىن، شەۋقى ئۇنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى ئۈستىدە سۆز ئاچتى:

ــ شۇنداق قىلىپ، ھىندىدىن قەرز ئالالىدىلىمۇ؟

ــ هه؟ ــ تۇيۇقسىز سوئالدىن ھەيران بولغان سىجاڭ قايتۇرۇپ سورىدى، ــ ئۇقۇپ بوپسىز ـ ده؟ قەرز ئالدىم، تېخىمۇ مۇھىمى قىشلىق كىيىم ـ كېچەك.

ــ ھۆكۈمەت قەشقەردە ئەسكەرلىرى بارلىقنى ئۇنتۇپ قالمىغاندۇر؟ — دېدى توختاجى ئاچچىقى كېلىپ.

ــ ئېسىدە بارىكەن، بىز ئېسىدە بولمىغان بىلەن باشقىلارنى ئۇنتۇماپتۇ، ــ دېدى سىجاڭ تەئەددى بىلەن، ــ يېڭىشەردىكىلەرنى تەكشۈرۈپ باقتۇق، ئۇلار ھەر ھالدا ئېسىدە بارىكەن، تەمىناتىمۇ توختىماپتۇ، قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلەرمۇ كېلىپ بوپتۇ.

بۇ گەپ قايتىدىن قوزغۇلۇشى بىلەنلا ئارىدا خېلى كەيپى كۆتۈرۈلۈپ قالغان مەھمۇد مۇھتى يەنە غەمكىنلىشىپ قالدى. ئۇنىڭ ئىنتايىن تىت ـ تىت بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپلا تۇراتتى. تەۋپىق يەنە ئۇنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قاراپ ئىچى سېرىلدى. ئۇنىڭغا بىرەر ئەمەلىي ياردەم بېرەلمەي تۇرغىنىغا ئىچى پۇشتى. نىھايەت ئويلىنىا ـ ئويلىنىا بىر مەسلىھەت بېرىشكە مۇۋاپىق بولدى.

ــ بۇ ئىشلارنى مۇشاۋۇر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شۇ كىشىنى ھۆكۈمەت بىلەن سۆزلۈشۈشكە قويۇپ كۆرۈڭ. بەلكىم بۇ ئىتتىپاقچىنىڭ يۈز ـ خاتىرىسى ئۈچۈن بۇنداق نومۇسسىزلىقنى توختۇتۇپ قالار، دانالار ئېيتقان: «يىلاننى ئۆلتۈرمەكچى بولساڭ دۈشمىنىڭنىڭ قولى بىلەن ئۆلتۈر، ھېچ بولمىغاندا بىر پايدىغا ئېرىشسەن. يا دۈشمىنىڭ يىلاننى ئۆلتۈرىدۇ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلسەن، يا يىلان دۈشمىنىڭنى چېقىۋالىدۇ، دۈشمەندىن قۇتۇلسەن» دېگەندەك، ئەگەر رىبالكو بۇ ئىشنى ھەل قىلالىسا قېيىنچىلىق ھەل بولۇدۇ، ھەل قىلالمىسا ئۇنى چەتكە قېقىشقا باھانە تېپىلىدۇ.

ــ تۇغرا، ــ دېدى شەۋقى قوشۇلۇپ، ــ ئىككى پايدىدىن بىرىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بۇنى پۈتۈن ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا ــ مەجلىستە ئېلان قىلىش، «بۇ ئىشنى رىبالكو مۇشاۋۇر مەسئۇل بولۇپ ھەل قىلماقچى»

دېگەنـدەك ئۇسـۇل بـىلەن ئەپـلەش كېـرەككەن. ئـىش ئاقمـاي قالسـا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇنىڭدىن ئاغرىنىدۇ.

ــ رىبالكو بـۇ يەردە نوپـۇز تىكـلەش ئۈچـۈن بـىرەر چـوڭ ئىشـنى ھەل قىلىشـقا ھەر قاچـان جانـدىلى بـىلەن تـىرىشـىدۇ، ئۇچـۇق سۆزلەشسـىلا، ئۇنىڭ سۆزى يەردە قالماسلىقى مۇمكىن.

ــ بەللـى، مانـا ھەقىقـى مۇشـاۋۇرلار، ــ دېـدى مەھمـۇد مـۇھىتى مەمنۇنلۇق بىلەن ساقىلىنى سىپاپ، ــ بـۇنى ئەلـۋەتتە سـىناپ كۆرۈشـكە بولىدۇكەن. بىراق بۇ ھىلە بىلەن پەقەت يېرىم يىللىـق، كـۆپ بولغانـدا بىـر يىللىق تەمىنات غېمىـدىن قۇتـۇلغىلى بـولار، ھامـان بىـر كـۈنى ئـۇ يەنە بـۇ ئىشنى ئاشۇنداق قىلمـاي قالمايـدۇ. شـۇنداق بولسـمۇ مەن ئـورۇس بـىلەن بۈگۈنلا سۆزلۈشمەن.

چۈشـتىن كېيىنلىـك مەشـغۇلات ۋاقتـى بولـۇپ كانـاي چېلىنغانـدا مېھمـانلارمۇ كېـتىش ئۈچـۈن ئورۇنلىرىـدىن تۇرۇشـتى. مەھمـۇد مـۇھىتى ئۇلارنى ئۇزۇتۇپ مەيدانغىچە بىللە كەلدى.

ئابـدىنىياز سـىنىپقا كـىرىش ئالدىـدا ئـۇلارنى كـۆرۈپ قېلىـپ، بـاش لىڭشىتىپ خەيرلەشتى.

ئۇلار ئىشتاپ دەرۋازىسىدىن چىققاندا توختاجى دوستىدىن سورىدى:

ــ ھازىرلا كېتەملا؟

ــ كەچتـىرەك كېـتىمەن، ھـازىر نوۋېشـىغا بېرىـپ يۈسـۈپ ئەپەنـدىلەر بـىلەن كۆرۈشـىمەن، ئانـدىن مەجـىددىن «بـوۋاي»نـى يـوقلاپ قـايتىمەن، ئىبادەتخانىنىڭ لەغمىنىنى يېمەي كەتسەم «بوۋاي»نىڭ گېپىي تۈگىمەيدۇ.

ــ ئەمىسە بىللە ماڭـايلى، مەن سـانايى نەپسـەگە بـارىمەن، سـىلىچۇ، ھاجىكا؟

ــ مەن سىلى بـىلەن مېڭـىپ، ئۈيۈشـمىغا كىرىـپ چىقـايمىكىن، ــ دېدى شەۋقى.

ئۇلارنىڭ دەسلەپكى يوللىرى بىر بولۇپ چىقتى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

1

بىر ئادەمنىڭ ئىنتىلگەن مەۋقەسى قانچە يىراق بولسا ئۇنىڭ ئىقتىدارىمۇ شۇنچە تېز تەرەققىي تاپىدۇ. جەمئىيەتكە شۇنچە پايدىلىق بولۇدۇ.....

ــ ئا. م. گوركىي.

تەۋپىق شەۋقىگە بەرگەن ۋەدىسىگە مۇۋاپىق بىر ھەپتىدىن كېيىن قەشقەرگە ئاتلاندى. ئۇنىڭدا سەنەملەرنى رەتلەش خاھىشىدىن باشقا چەتئەلگە چىقىرىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەييارلىق ئەۋالىنى ئويۇشمىغا مەلۇمات قىلىش، ئويۇشمىنىڭ تەييارلىقلىرىنىمۇ كۆرۈپ بېقىش نىيىتىمۇ بولغاچقا تېجەن مەكتەپكە مۇدىرلىق قىلىۋاتقان سەيپىدىننى بىللە ئېلىپ ماڭدى.

نويابىرنىڭ ئىزغىرىن شامىلى بىلەن ئەتىگەن كەچلەردە بولۇدۇغان قۇرغاق سوغۇقى باشلانغان بولۇپ، سوغۇقنىڭ ئەڭ بىلىنىدىغان يېرى قىران دەريا بوغۇزىنىڭ ئۇدۇلىدىكى جايلار ئىدى. بۇ يەردە نەشتەردەك سوغۇق غۇر- غۇر ئىسىپ يۈزلەرنى چېقىپ ئۆتەتتى. بىراق ئۆلكىنىڭ جەنۇبىدا قىش پەسلى بۇنچە بالدۇر باشلانمايدىغان بولغاچقا، قۇياش كۆتۈرۈلۈشى بىلەنلا ھاۋا- جاھان ئىسسىپ، تاكى ئېغىر ياتقۇغىچە شىللە قورۇلمايتى. بۇ ئايلار قېلىن كىيىم كىيىسەڭ كۆندۈزى ئېغىر كېلىپ، يېلىڭ كىيىنسەڭ ئەتتىگەن كەچتە دۇگدەرەپ، تازىمۇ ئادەمنى تىت- تىت قىلىۋېتەتتى. سەھەردىكى ھەرىكەتلەر كىشىگە خوشياقمايتتى. قۇياشمۇ

باچاڭ تەرەپتىن توڭۇپ قالغانىدەك كۆڭۈلسۈزلۈك بىلەن، چىرايي تۇتۇق ھالدا قىزىرىپ ھارارەتسىز چىقىپ كېلەتتى.

تەۋپىق سايدا كېتىۋاتقاچ شەرق تەرەپكە قاراپ، تۆۋەندە كۆرۈنۈۋاتقان قاخشال بولغان باغ- ئورمانلار ئۈستىدە ھارارەتسىز قىزىرىپ تۇرغان قوياشقا قاراپ، ئاجايىپ كۆڭۈلسۈزلىنىپ كەتتى. ئۇ يېقىن ئارىدا بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر شاگىردلىرىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ قالدىمۇ ياكى كۆڭۈلسىز قىشنىڭ قىستاپ كېلىپ قالغانلىقىنى ئويلاپ شۇنداق بولدىمۇ، رەڭگىدىمۇ روشەن كۆڭۈلسىز ئىزنالار پەيدا بولدى.

ــ نېمە بولدىڭىز؟ تاۋۇڭىز يوقمۇ، قانداق؟ ــ دەپ سورىدى سەيپىدىن.

ــ ياق، ئۆزۈم ساق، كەيپىممۇ جايىدا. پەقەت سېنىڭ ئۇنچىقماي مېڭىشىڭ جېنىمغا تېگىۋاتىدۇ، ــ دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ.

ــ نېمە قىل دەيسىز؟

ــ ھىكايە سۆزلىگەچ ماڭسەن.

تەۋپىق ھەتتا سابىتىڭ ئاغزىدىنمۇ گەپ يۇلۇپ ئالالايدىغان بولغاچقا، سەيپىدىننى ئاسانلا گەپكە سالدى. كۆڭۈللۈك چاقچاقلار، ھەزىل ــ يۇمۇرلار بىلەن، چاپسانلا قەشقەرگە يېتىپ كەلدى.

ھەزىت تەرەپ ئىگىز بولغاچقا ئۇ يەردىن جەنۇپقا ــ ئاللىقانداق چوڭقۇرلۇققا مۆككەنىدەك كۆرۈنۈدۇغان شەھەرگە قارىغانىدا كەچ كۈز مەنزىرىسى تېخىمۇ ئاجايىپ كۆرۈنەتتى. يازلىق تونىنى سالغان شەھەر غېرىۋانە كۆزگە تاشلىناتتى. ئاندا- ساندا كەچكۈز شامالىرىنىڭ ھۆجۇمىدىن ئامان قالغان سېرىق ياپراقلارمۇ بولاتتى. شەھەر ئۆيلىرى ئەنە شۇ يوچۇن دۇنياغا ئوخشىتىپ تۇرغان دەرەخلەر ئارىسىغا مۆككەنىدى. يەنە بەزىلىرى دەرەخلەردىن خېلى خوپ ئىگىزدە ــ تېك يار باغرىدا مۇئەللەق تۇرغانىدەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئىگىزلىكلەرگە قانداق چىقىشىدىغانلىقىغا ئەقىل يەتمەيتتى. بۇ ھال تۇمەن بويىغىراق كەلگەندىلا ئاشۇنداق ھەيۋەتلىك قۇرۇلۇش بولۇپ كۆرۈنگىنى بىلەن، يىراقتىن ئىگىز- پەس

يارلىقلاردەك، يېڭىلا ئۇرۇش ئاسارىتىنى بېشىدىن كەچۈرگەن خارابىدەك مىسكىن كۆرۈنەتتى.

يەنە بىردەم كەيپسىزلىنىپ كەتكەن تەۋپىق تۇمەن دەرياسىغا قاراپ بىردەم تۇرۇۋالدى. ئاندىن سەيپىدىنگە:

— قەشقەرنىڭ يارىشىقى، ئاننىڭ سۈتىدەك پاك سۇ،... — دېگەندەك باش ئۇچى يوق بىر نېمىلەرنى دېدى. سەلدىن كېيىن ئۆزىگە كەلگەندەك بولۇپ، — ئاۋۋال «ھىلال ئەھمەر»گە كىرەيلى، — دېدى. بەلكىم ئۇ مەجىددىن بىلەن چاقچاقلىشىپ ئازراق كۆڭلىنى كۆتۈرۈۋالماقچى بولغانمىكىن، ئەيتاۋۇر ئالدىراپ كېتىۋاتقىچە — تاكى مەجىدىنىڭ بوسۇغىسىدا دوختۇر بىلەن ئۇچراشقىچە ھېچنەرسە دېمىدى.

— ۋاقىتسىز كېلىش، — دېدى مەجىدىن ھاسىسىنىڭ ئەگرى سېپىدىن بىلىگىگە ئېسىپ قويۇپ، ئىككى قوللاپ قولىنى سىقىپ، — شۇنداق بولسىمۇ مېنى خوشال قىلىسىز.

— سىزمۇ مېنى خوشال قىلىسىڭىز ئىدى، — دېدى تەۋپىق كۈلمەي تۇرۇپ، جىددىيلىك بىلەن.

— نېمە بولدى سىزگە؟ — دېدى دوختۇر تەۋپىقنىڭ چىرايى تازا ياخشى ئەمەسلىكىنى سېزىپ.

— نېمە بولغۇنۇمنى دوختۇر بولغاندىكىن بىلىڭ ـ دە!

— مەن روھنىڭ دوختۇرى ئەمەس، دوستۇم.

— نېمە، مېنى روھى كېسەل دېمەكچىمۇ سىز؟

— چاقچاقنى قويۇڭ، نېمە بولدىڭىز؟ سەيپىددىن بۇ ھۆرمەتلىك تاغىڭىزغا نېمە بولدى؟

— مەنمۇ بىلمىدىم.

— بەللى، بۇگۈن ماڭا سىلەردەك كۆڭۈلسىز مېھمانلارنى قايسى شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ قانداق، كۆپ مېھمان چاقىراي، خوشال- خورام بىر كۈننى ئۆتكۈزەيلىمۇ؟

ـــ رەخمەت، دوختۇر، ئىبادەتخان يەڭگىمىز بولسا پەقەت سۈنچايلا ئېپ چىقسۇن، بولمىسا، شۇنداق بىردەم ئولتۇرايلى. مەن ھازىر ئويۇشمىغا بارماقچىمەن.

ـــ يامان خەۋەر ئاڭلىمىغانسىز؟

ـــ ياق، پەقەت ياخشى خەۋەر، بىر نەۋرە ئىنىم ۋە ئۇنىڭ بۇرادەرلىرىنى يولغا سېلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتقىنىمىزنى بىلىسىزغۇ؟

ـــ ھە، شۇڭا كۆڭلىڭىز يېرىمىدى؟ چىدىمايۋېتىپسىز- دە؟ ياخشىغۇ ئۆزىڭىزنىڭ پىكىرچە بولۇپ سايۇزغا چىقىدىغان بولغىنى، بولمىسا نېمە دەيتىڭىز؟

ئىچكىرىدە ھەممىنى ئاڭلاپ تۇرغان ئىبادەتخان ئارىلىقتىكى ئىشىككە كېلىپ، پەردە ئارىسىدىن رەنجىگەن ئاۋازادا دېدى:

ـــ ھە، دېمەيلا مېھمان بىلەن تەڭشىپ كەتكىلى تۇردىكەنلا، ما داستىخانىنى ئالسىلا، ھېرىپ كەلگەن ئادەم دېگەننىڭ ھاردۇقىنى سورايمىز، ئاندىن ئۇسسۇلۇق بولسىمۇ بېرىپلا ۋاراقىراشساقمۇ بولۇدۇ.

ـــ ئەمدى نېمە دەيسىز، «بوۋاي»؟ـــ دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

ـــ سىزنىڭ ئىتتىپاقچىلىرىڭىز ھەممە يەردە تېپىلىدۇ، بۇنىڭغا ھەيران قالمايمەن. خوش، چايغا قارامسىز، ۋاراقىراشنىمۇ توختاتقۇم يوق،

ـــ بەللى، يىغىلىپ قالغان ئاچچىقىڭىز بارمىدى؟

ـــ چاخچاقنى قويايلى،ـــ دېدى مەجىددىن چاي لىقلىغاچ، ئارقىدىن سەيپىدىنگە ئېچىنغاندەك قاراپ تۇرۇپ دېدى،ـــ بىچارە بالىلارنى بەھۇدە قىلىۋتىمىز - دە!...

سەيپىدىن ھەيران بولۇپ دوختۇرغا تىكىلىپ قالدى.

ـــ ئۇنداق دېمەڭ، نېمىشقا بەھۇدە بولاتتى؟ بىلىم دېگەننىڭ ئۆگىنىي يوق.

ـــ مەسىلەن: خوتۇن دېگەننىڭمۇ ئۆگىنىي يوق، بىراق، ياخشى- يامىنى بولۇدۇ ئەمەسمۇ.

ـــ ئاستىراق، يەڭگەم ئاڭلاپ قالسا بىز كەتكەندە كوسا قىلىپ

قويمسۇن.
ــ چاخچاققا بۇرماڭ، جاۋاب بېرىڭ.
ــ شۇنداقمۇ؟ ياخشى- يامنى قانداق؟
ــ بۇلار سوۋېتكە چىقسا پالشۇتك بولۇپ كېتىدۇ؟ تۇغرا، تەبئىي پەنلەرنىڭ تۈرلىرىغۇ دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە ئوخشاش، بىراق، باشقا يەردە پاكىزلا شۇنى ئۇگەتسە، ماۋۇلار روھنى بۇلغاپ ئۇگۇتىدۇ...
ــ بۇ ھەقتە ئىلگىرى ئاز تالاشتۇقمۇ؟ ئاخىرى بىرلىككە كەلگەندۇققۇ؟ بۇگۈن يەنە بۇ گەپنى قوزغاپ نېمە قىلىسىز؟
ــ بىرلىككىغۇ كەلگەن، سىزنىڭ كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىڭىز ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنى ئامالسىز قالدۇرىدىغان سەۋەبلەر، ئۇنداق بولغانكەن، ئەۋەتمىگەن ياخشىراق بولاتتى.
ــ نېمىشقا؟
ــ مەسىلەن، ئالايلۇق، ھازىر سەيپىدىنىڭ نەزىرىدە ئىككىمىز كىم؟ مەبۇدا! بىزنىڭ سۆزلىرىمىز مۇقەددەسلىكتە ئايەتتىن قېلىشمايدۇ، ئۇ شۇ تاپ بىزگە بولغان ساداقەتتە ئۆلۈمگە بۇيرىساق رەڭگىنى ئۆزگەرتمەي ماڭىدۇ... ــ مەجىددىن بۇ گەپلەرنى دەۋاتقاندا سەيپىدىن ئۇنىڭغا ھەقىقەتەنمۇ قايىل بولدى. «بوۋاي تېپىۋالدى، كۆڭلۈمدىكىنىڭ ئۆزىنىلا بىلدى، ــ دەپ ئويلىدى ئۇ،ــ بۇ ئەپەندىلەر ھەقىقەتەنمۇ ئاتا ـ ئانامدىن ئەزىز،...» مەجىددىن ئەپەندى سۆزىنى داۋام قىلمۇاتاتتى، ــ بىراق، سوۋېتكە بېرىپ ئالتاي تۈرغاندىن كېيىن نېمە بولۇدۇ، دېمەمسىز؟ ئەگەر شۇ يەردە تۇرۇپلا ئاتسا ئوقى يېتىدىغان مىلتىق بولسا ھېچبىر ئايانماي ئىككىمىزنىڭ پىشانىمىزگىلا ئاتىدۇ.
سەيپىدىن بۇ گەپلەردىن كېيىن بۇۋاينى ئالقىشلىمىدى: «مەبۇد بىلىپ چوقۇنغىدەك بولۇۋاتقان ئادەملەرنى نېمىشقا ئاتقىدەكمەن؟ شۇ دەرىجىدە ئۆزگۇرۇپ كېتىمەنمۇ؟" دەپ ئويلىدى ئۇ بوۋايىدىنمۇ،

موللىكسىدىنمۇ قاتتىق رەنجىدى.[1] ــ ئەپەندىم، كومۇنىست دېگەن مانا شۇنداق يامان نەرسە!ــ دەپ داۋام قىلدى مەجىددىن، ــ ئۇلار روھنى زەھەرلەشكە ئۇستا. تۈيدۇرمايلا ئۆز بالاڭنىمۇ ئۆزەڭگە دۈشمەن قىلىپ قويالايدۇ.

ــ دوختۇر!ــ دېدى تەۋپىق ۋاراقىراپ دېگۈدەك، ــ دېگەنلىرىڭىزغۇ راست، ئەمما، مەن سىز بىلەن مۇنازىرىلەشكىلى كەلمىدىم، ئۇنىڭغا ھەپسىلەمۇ يوق. مەن سىزدىن تەسەللى ئاڭلارمەن دەپ كىرگەنىدىم!...

ــ كەچۈرۈڭ، ئەپۇ قىلىڭ دوستۇم، مىڭ مەرتىۋە ئەپۇ سوراي،ــ دېدى مەجىددىن لەۋلىرى تىتىرىگەن ھالدا،ــ مەن سىزنىڭ كەيپىياتىڭىز ياخشى ئەمەس تۇرغىنىنى ئېسىمدىن چىقىرىپ بىلجىرلاۋېرىپتىكەن...

تەۋپىقمۇ ئۇنىڭ نېرىسىغا پاراڭنىڭ تازا قولاشمايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ، ئۇيۇشمىغا بېرىپ ئىشنى پۈتتۈرۈشكە ئالدىرىدى.

ــ خەير دوستۇم، قايتىشىمدا يەنە كېلىمەن، يەڭگەمنىڭ لەغمىنىگە ئېغىز تەگمەي كەتمەيمەن، سىزمۇ مېنى ئەپۇ قىلىڭ، كۆڭۈلسۈزلۈكۈمگە سىزنى شېرىك قىلمۇالغىنىم ئۈچۈن...

ــ ئۇ يەردە شۇنچە زۆرۈر ئىشىڭىز بارمىدى؟

ــ ئۇيۇشما بۇلار ئۇچۇن تىكتۇرۇپ بەرمەكچى بولغان كىيىم-كېچەكلەرنى ئېلىپ كېتەي، مەھمۇد سىجاڭ ئۇزۇتۇش مۇراسىمىنى «يۇملاق شە»دە ئۆتكۈزۈشمىزنى تەكلىپ قىلغان. شۇڭا كىيىملەرنى كەيدۈرۈپ، راۋرۇس ئېلىپ كېلەي، دەيمەن. يەنە ھەر بىرسىگە بېرىلمىدىغان راسخۇدمۇ بار...

---

[1] 1988 ـ يىلى 9ـئايدا، بۇ رومان توغرىسىدا سەيپىددىن ئەزىزى بىلەن پىكىرلەشكىنىمىزدە يوقارقى مەجىددىن ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرىنى ۋە ئۆزىنىڭ خىيالىدا پەيدا بولغان نارازىلىقىنى ئەينەن شۇ تەقلىتتە سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئاخىردا ئۇ: «مەجىددىن ئەپەندى راست دەپتىكەن، بىز سوۋېتكە بېرىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ پەرزىنىڭ توغرىلىقىنى ھىس قىلدىم» دېگەنىدى، ــ ئا.

ــ كىينىچۇ؟ ماڭا ئەتە كېلەمسىلەر؟
ــ ھەئە.
ــ خەير!
ئۇلارنىڭ كېينىكى سۆزلىرى بەكمۇ ئېھتىياتتا، پەس ئاۋاز بىلەن، خۇددى بىر مەيدان قاتتىق يىغا-زارىدىن كېيىن ھازىدارلار بىلەن كۆڭلى يېقىنلار ئەھۋاللارشقاندەك، ئۆز ئارا ئىچ ئاغرىتىش، ئۆز ئارا ئاياش تۇيغۇسىدا ئېيتىلدى. بۇ ھەر ئىككى تەرەپكە ئېغىر-ئېغىر تىنىش بىلەن كۆڭۈل بۇزۇلۇش كەيپىياتىنى يۇقتۇردى. شۇڭا تەۋپىق خوشلۇشۇپ چىققاندىن تارتىپ تاكى ھېيتگاھقا كەلگىچە يىغىدىن ئېسەدىگەندەك كەيپىياتتا كەلدى.

2

1935 ـ يىلى نۇيابىرنىڭ باشلىرىدىكى بىر جۈمە كۈنىسى ئاتۇشتىن چەتئەلگە چىقىپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچىلارنى ئۆزۈتۇپ قويۇش يۇزىسىدىن تەۋپىق ئاكىسىنىڭ ئۆيىدە يىغىلىش ئۆتكۈزدى.
بۇ يەرگە چاقىرىغان مېھمانلار ئىچىدە چەتئەلگە ئوقۇشقا چىقىدىغان سەييىدىن، مۇھەممەد قارى مەشرەپ، مۇھەممەد قارى ئاتكەن قاتارلىقلاردىن باشقا، ھەمىشە سۆھبەتتىدىن ئايرىمايدىغان شاگىرتلىرى ــ ئابدۇراھمان، ئەمەت مەخسۇم، ئابدىغوپۇر قۇناجىم، لۇاھىدىن، سابىت قاتارلىقلار، ھەم مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىدىسىدىكى خادىملاردىن قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم، ئىسلام ئاخۇن خەلپىتىم، نۇرۇللا خەلپىتىم، مۇھەممەد قارى زەكى ۋە يۇرت مۇتۇۋەرلىرىدىن مولا ئېزىز دامۇللام، ئابدۇراھمانھاجى قاتارلىقلار جەم بولۇشتى.
مېھمانلارنى كۈتۇش ئىشلىرىغا نىمكار بالىلار قارىشىپ بەردى. غېنى، ئايىمگۈل، رەجەپلەرمۇ ئىشقا ياراپ قالغانىدى.

مېھمانلارغا داستىخان سېلىنىپ، مەھەممەت دامۇللا كاتتايايلاقتىن ئەۋەتكەن «كۆكبەھرى»پىچلىدى (بۇنداق ئېسىل قوغۇنلارنى پەقەت پەيزىۋات، كاتتايايلاق خەلقى تاكى يازنىڭ باشلىرىغىچە ساقلايدۇ)، داستىخانغا مەشھەدنىڭ شىرمان نانلىرى ۋە ھەر قايسى يۇرتلاردىن قول بالىسى قىلىپ ئەۋەتىلگەن مۇناقى ئۈزۈملەرمۇ يېتىپ كەلدى. داستىخانغا كەلتۈرۈلۈدىغان بىرىنچى نۆۋەتلىك نېمەتلەر ئاخىرىلاشقاندىن كېيىن نىزامىددىن ساھىپخانلىق سۇپىتى بىلەن مېھمانلارنى داستىخانغا بېقىشقا تەۋرزۇ بىلەن تەكلىپ قىلدى. ھېچكىم «ئۇرۇتۇش مۇراسىمى»نىڭ باشلىنىشى مۇناسۋىتى بىلەن تەنتەنىلىك نۇتۇق سۆزلىمىدى. تەۋپىقمۇ ئىنتايىن خاتىرجەم ھالدا ئابدۇراھمان شائىر بىلەن سەيپىدىن ئارىسىدا ئولتۇرۇپ بىر نېمىلەر دېيىشۋاتاتتى. ئۇ چەتئەلگە چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلىرىغا تاپىلايدىغان سۆزلىرىنى بۇندىن بۇرۇن نەچچە قېتىملاپ دەپ بولغاچقا، بۇگۈن سورۇنغا رەسمىي تۈس بېرىپ سۆزلەپ ئولتۇرۇشنى ئارتۇقچە ھېسابلىدى.

پەقەت تەكتۈش ياشلالا ئۆز ئاراچېقىشقان يوسۇندا ئوقۇشقا چىقىدىغانلار بىلەن سۆزلىشىپ، «تاپىلاش»لارنى قىستۇرۇپ ئۆتەتتى.

ــ مۇھەممەد قارى، سەن ئوتتۇرا مەكتەپنى تۈگۈتۈپ جەزمەن گىئولوگىيە ئوقىغىن،ــ دېدى سابىت مۇھەممەد قارى «ئاتكەن»گە، ــ بىز ئۆزىمىزنىڭ تۈپرىقى ئاستىدا نېمە بارلىقىنى بىلمەي، باشقىلار ئاچقان كاندا نېمكا ئىشلەپ يۈرۈۋەرمەيلى!

ــ ئۆزۈمنىڭ ئارزۇسىمۇ شۇ،ــ دېدى «ئاتكەن».

ــ خوش، سەنچۇ «مەشرەپ»؟ ــ سورىدى لۇقمان.

ــ قېنى سەن ئېيتىپ باقە.

يەنە بىر گۈرۈھ ياش بولسا يەنە بىرسىنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، تۇشمۇ-تۇشتىن گەپ سورايتتى ۋە تاپىلايتتى.

ــ مېنىڭچە سەن بىناكارلىقتا ئوقۇ،ــ دېدى ئەمەت مەخسۇم،ــ ئارخىتكتور بولۇپ كەل، بىزدىمۇ قاتمۇ-قات بىنا-قەسىرلەر بولسۇن،

ئەجداتلىرىمىز ھەتتا پادىشاھلىرىمىزدىنمۇ بىرەر خىش تام ياكى تاش تام قالمىپتىكەن، كېسەك، چالمىلاردىلا ئۆينىمۇ، ئوردىنىمۇ ياساپتىكەن، شۇڭلاشقىمۇ باشقا مىللەتلەرنىڭكىدەك پادىشاھلاردىن قالغان ئوردىلار بىزدە يوق. ئەمدى ئۇنداق بولمىسۇن.

ــ ئۇنچايدىن كېيىن داستىخان يىغۇۋېتىلدى. نىزامىددىن كۆپچۈلۈككە تەكەللۇق قىلىپ.

ــ بېردەم پۇت- قولۇڭلارنى سوزۇپ ئولتۇرۇپ، پاراڭلىشۇبلىڭلار، تاماقنى ئارقىدىن قىلىپ سىلەرنى قىينىمايلى، ھەم ۋاقتنى ئۇزارتايلى دەپ، ئارىلىقنى سەل ئۇزارتىۋەتتۇق،ــ دېدى.

تەۋپىق ئەپەندى ئاۋۋال ئورنىدىن تۇردى ۋە چوڭ ئادەملەر ئارىسىدا سىقىلىش ھېس قىلىپ قالغان ياشلارغا بىردەم بولسىمۇ يېنىكلىك بېرىش ئۈچۈن:

ــ ياشلاردىن «كالتەك توپ ئويۇنى» ئويناشنى خاھلايدىغانلار يۇرۇڭلار، بىردەم قىزىۋالايلى، كۆرۈشنى خاھلايدىغانلار چىقىپ كۆرسەڭلارمۇ بولۇدۇ،ــ دېدى.

بىر توپ ياش ھويلىغا قاراپ چىقىشقا باشلىدى. پىشقەدەملەردىنمۇ بەزىلىرى ئەگەشتى. ھويلا سەيناسىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، دەرۋازىغا ئېلىپ چىقىدىغان قاراڭغۇ دالانىدا كېلىۋاتقانىدا قاياقتىندۇر پەيدا بولغان نەبى مايمۇنىدەك چاقچاقلىق بىلەن قاراڭغۇ دالان ئۇستىدىكى بالخانا ئۆگزىسىگە چىقىۋالدى ۋە مېھمانلار دەرۋازىدىن چىقىۋاتقانىدا ئۇلارنى بىر چۆچۈتۈۋەتمەكچى، بۇ قىزىقچىلىق بىلەن ئەپەندىلەرنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قالماقچى بولۇپ، يېرىم كېسەكنى تۇتقىنىچە دەرۋازا ئۈستىدە بېشىنى چىقىرىپ ماراپ تۇردى. تۇيۇقسىز تەرەپتىن گۈدۈڭ- گۈدۈڭ قىلغان ئاۋاز يېقىنلىشىپ كېلىشىگىلا يېرىم كېسەكنى تام بويلۇتۇپ تاشلىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا بوسۇغىدىن پۇتنى ئېلىۋاتقان سەيپىدىن كۆكرىكىگە سۇۋۇشۇپ دېگۈدەك پۇتنىڭ تۇۋىگىلا «گۇپ! » قىلىپ چۈشكەن كېسەكتىن چۆچۈپ كېتىپ، ئارقىسىغا داجىدى. كۆپچۈلۈكمۇ قورقۇپ

كەتتى.

ــ يــا، پەنــاھ! ســەللا كېــيىن چۈشــكەن بولســا ســەيپىدىنىنىڭ چوقۇمسىغىلا چۈشۈدىكەن!

ــ خــۇدا ســاقلىدى، دەڭــلا، بولمىســا بالىخانــا ئۆڭزىســىدىن چۈشــكەن مۇنچە يوغان نېمە باشنى يېرىپ، جاننى ئالمامدىغان!

ــ ئۆزى چۈشتىمۇ، نېمە بالا؟

ــ بۇ نەبىنىڭ قىلغان ئىشى!ــ دېدى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا قىسىلىپ يۇرگەن غېنى،ــ مەن ئۇنىڭ ئۆڭزىدە ئۆمىلەپ يۇرگىنىنى كۆرگەن.

ــ ھــۇ، ئــالاجوقى!ــ دەپ كايىدى نىزامىددىن ۋەھمىددىن تىتىرەپ كېتىپ،ــ قېنى ئۇ گالۋاڭ؟!

ــ ئــۇنى ھــازىرلا ســۆرەپ چۈشــمەن! ــ دېــدى غېنــى ئــۆڭزىگە يامىشىپ.

«كالتەك توپ ئويۇنى» ئۇچۇن كېتىدىغان كالتەكلارنى تېپىش ئۇچۇن ئارقىدا قالغان تەۋپىق يېتىپ كېلىپ بۇ ھەم قىزىق، ھەم ۋەھىمىلىك ئىشنى ئوقتى.

ــ بولدى قوي،ــ دېدى ئــۇ غېنىنى توسۇپ،ــ كىچىك بالا قورقۇپ كەتسە قورقۇنچاق بولۇپ قالىدۇ.

كۆپچۈلۈكنىڭ ھەرخىل تەسەۋۋۇر ۋە سوئاللىرى ئارىلىشىپ كەتكەن بىردەملىك ۋاڭ- چــۇڭى ســەل پەســىيىپ، ئــۇلار ئىشــك ئالدىدىكى ئاق تاشــلۇبتىلگەن ۋەخــپە ئېتىــز تەرەپــكە مېڭىشــتى. ئۇلارنــىڭ تــېخىچىلا يــۇرىكى جايىغــا چۈشــمىگەندەك ھېلىقــى تاســادىپى ئــش ئۇســتىدە سۆزلىشىپ ماڭاتتى. ئۇلار ئېتىزلىققا چىققاندىن كېيىــنلا دىققىتى يېڭى ئويۇنىنىڭ قانداق بولۇدۇغانلىقىنى بىلىشكە كــۆچتى. بــۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆپچۈلۈكى بۇنداق ئويۇننى كۆرۈپ باقمىغانىدى.

تەۋپــق بــر مېتــرچە ئۇزۇنلــۇقتىكى نۇغۇچســمان كــالتەك بــلەن دىئامېتىرى 40 مېتــرچە كېلىــدىغان يــومىلاق دائىــرە ســزدى. ئانــدىن ئوتتــۇز ســانتىمېتىر ئۇزۇنلــۇقتىكى كالتەكچــاقلاردىن ئــوننى پــرامــدا

شەكىلدە ئۇستى- ئۇستىگە تىزدى. ئويۇن جەريانى نوغۇچسمان كالتەك بىلەن ھېلىقى ئۇششاق كالتەكچاقلارنى بىر-بىرلەپ ئۇرۇپ دائىرە سىزىقىنىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىش بولاتتى. بۇ ئاددىيلا بىر ئىشتەك تويۇلغىنى بىلەن ناھايىتى جەلپ قىلارلىق ئويۇنىدى. نوغۇچ كالتەكنى ھە دېگەندە ئەڭ ئۇستۇنكى كالتەكچاقنى تەككۈزگىلى بولمايتتى ياكى بىر ئۇرۇش بىلەنلا كالتەكچاقلارنىڭ دۆۋىسى ئۇرۇرۇلۇپ، بۇزۇلۇپ كېتەتتى.

ئون تال كالتەكچاق سىزىقتىن ئۇرۇپ چىقىرىپ بولغاندىن كېيىن ئىككىنچى بىرخىل شەكىلدە تىزىلاتتى. يەنە ئورۇپ چىقىرىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇچىنچى بىر خىل شەكىلدە تىزىلاتتى. بۇ ئويۇننىڭ بىر قېتىم ئاياقلىشىشىغا بەزىدە تولۇق يېرىم كۈن ۋاقىت كېتەتتى...

ئۇلار ئويۇنغا قاتتىق بېرىلىپ كەتكەن چاغدا بويامەت مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى- ئوقۇغۇچىلار ۋە ھېلىقى مەخسۇس تەربىيىلىنىۋاتقان تەنھەركەتچىلەر ھەم ئۇلارنى تەربىيىلەشكە يارەملىشىش ئۇچۇن مەھمۇد مۇھتى ئەۋەتكەن نىمىتۇللا بىلەن مەكتىكاخۇنلارمۇ دائىرە ئەتراپىغا كېلىپ ئويۇن كۆرۈۋاتاتتى...

غېنى مېھمانلارنى چاقىرغىلى چىقتى. ئۇ ئويۇنغا قاتناشماي چەتتە تۇرغان سابىتنى تونىدى- دە:

ــ تاماق تەييار بوپتىكەن، دادام قىچقارغىلى چىقاردى. موللىكامغا دەپ باشلاپ كىرىڭە، ــ دېدى ئالدىرىتىپ.

ــ بولۇدۇ، سەن كېتىۋەر، سابىت شۇنداق دەپلا تەۋپىقنى چاقىرىش ئۇچۇن ئېتىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ ماڭدى.

لېكىن ئويۇنغا قىزىقىپ كەتكەنلەرنى چاقىرىش ئاسان بولمىدى. ھەممىسى پەقەت «مانا ھازىر، سەل تۇرۇپ» دېيىشەتتى- دە، ئۆزىنى ئۇنۇتقان ھالدا ئويۇنغا كىرىشىپ كېتەتتى. شۇڭا غېنى يەنە بىر قېتىم چاقىرغىلى چىقىشقا مەجبۇر بولدى. بىراق بۇنىڭ بىلەنمۇ يەنە ئىش ئەپلەشمىدى. ئۇچىنچى قېتىم نىزامىدىن ئۆزى چىقىپ، ئىنىسىنىڭ پېشىدىن تاتتى:

ــ نېمانداق قىلىسەن، ئۇكام؟ ئۆيدە نەچچە ئاقساقال ساقلاپ ئولتۇرسا...

شۇندىلا ئۇلار كۆڭلىنىڭ تېگى ئويۇندا قالغان هالدا ۋەخپە ئېتىزدىن چىقىشقا باشلىدى. ئەتراپتىن يىغىلغانلارمۇ تارقىلىپ كەتتى. نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن تەۋپىقنىڭ كۆزىدىن قېچىپ سەل بۇرۇنلا كېتىپ قالغانىدى.

مېھمانلار قايتىدىن ئۆيگە كىرىپ ئىلگىرىكى ئورۇنلىرىدا ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن تەۋپىق مولىلا ئېزىز دامۇللا، ئابدۇراھمانهاجىلاردىن ئەپۇ سورىدى. ئۇلار بولسا ياشلارنىڭ قىزغىنلىقىنى توغرا چۈشۈنۈدۇغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

ئاۋال خام قىيمىلىق ئۈگرە تاتلىدى. ھېرىپ- ئېچىپ كىرگەن ياشلار تەرلەپ- تەپچىرەپ تۇرۇپ، ئىشتىها بىلەن بىر چىنىدىن ئاشنى ئىچىۋتكەندىن كېيىن، بىيە ۋە گۆش بىسىلغان پولۇ كەلتۈرۈلدى. ئەمدى مېھمانلار كىچىك گۇرۇھلار بويىچە قىزغىن پاراڭلىشىپ، ئالدىرىماي تاماققا بېقىشتى. بەزىلەر كالتەك ئويۇنى ھەققىدە، بەزىلەر يېتىپ كېلىۋاتقان قىش پەسلى ھەققىدە؛ بەزىلەر ئوقۇش، چەتكە چىقىدىغانلارنىڭ كەلگۈسى قاتارلىقلار ئۈستىدە پاراڭلاشماقتا ئىدى.

تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن تۆردىكى مولىلا ئېزىز دامۇللام گال قىرىپ، سۆزلىمەكچى بولۇۋاتقانىدەك ئورنىدا قىمىرلىدى. پاراڭلىشىۋاتقانلارنىڭ ھەممىسى جىم بولۇشتى.

ــ بۈگۈن، ئۆزى، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن نىزامىددىن ئالاھىدە چاي قىلىپ، ھەر قايسىمىزنى داستىخانغا تەكلىپ قىپتۇ. بۈنىڭدىن مەخسەت، چەتكە چىقىدىغان بالىلارنى ئۇزۇتۇپ قويۇش ئۈچۈن تۇز قۇيغانىدەك بىر گەپ، مانا مۇشۇ پۇرسەتتە ھەممەيلەن نىزامىدىنىنىڭ داستىخىنىغا بەركەت، چەتكە چىقىپ ئوقۇيدىغانلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساب تىلەپ بىر دۇئا قىلايلى، ــ دېدى ئۇ.

ــ بەرھەق، ــ دېدى ئابدۇراھمانھاجى دامولللىنى قوللاپ ــ شۇنداق قىلىلى. سىلى نېمە دەيلا، ئەپەندى؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ تەۋپىق تەرەپكە قاراپ.

ــ مەن بۇلارغا دەيدىغان گەپلىرىمنى دەپ بولغان، تەكرار-تەكرار تاپىلاپ بولغانىدىم. بۇگۈن يەنە بىر قېتىم تاپىلايدىغىنىم، بۇلار چەتكە چىققانىدا راھەتكە بېرىلىپ ۋەتەننى، بەختسىز مىللىتىنى ئۇنتۇپ قالمىسا، ھەر ۋاقىت بۇ قەۋرىستاندەك خاراپ ۋە ئەجەل پۇراپ تۇرغان يۇرت بىلەن، ھاياتنىڭ خوۋلىقىنى بىلمەي ئۆمرى ئۆتۈپ كېتىدىغان بىچارە ئۇيغۇرنى ئېسىدە تۇتۇپ ئوقسا، كەيپى-ساپاغا بېرىلىپ، يولدىن چىقىپ كەتمىسە ھەم چوقۇم قايتىپ كەلسە دەپ ئۈمىد قىلىمەن. شۇڭا گەرچە بۇ مۇشۇلارنىڭ ۋىجدانىغا باغلىق بولسىمۇ، دامولللامنىڭ تەكلىۋىگە كۆرە بۇلارنىڭ ئىنساۋىغا دۇئا قىلايلى،ــ دېدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا. ئۇنىڭ ئاۋازى ۋە بىر قىزىرىپ، بىر بۇرۇۋۇرىۋاتقان چىرايىدىن كۆڭلىدە مۇرەككەپ ھېس-تۇيغۇلارنىڭ قاينىاپ تۇرغانلىقىنى پەرەز قىلىش تەس ئەمەس ئىدى،ــ قېنى دامولللام دۇئا قىلىپ بېرىڭ. خوش،...

ــ ئامىن! ــ دامولللام دۇئاغا قول كۆتۈردى ھەم پىچىرلاپ دۇرت ئوقۇشقا باشلىدى.

مېھمانلارنى ئۇزۇتۇپ قويغاندىن كېيىن تەۋپىق غەمكىن بولۇپ قالدى. ئۇ ئاللىقاندىق قىمەتلىك نەرسىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك تۇيغۇ بىلەن ئېزىلگەن، شۇنداقلار بىر مۇنچە يىراقلىق بالىلارنى يېتىشتۇرگەن ئاتىدەك ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسىغا چۆمگەنىدى. ھويلىدا ئالدىراپ مېڭىپ يۇرگەن نىزامىددىن ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ:

ــ نېمە بولدى ساڭا؟ــ دېدى جىددىلىشىپ.

ــ كۆڭلۈم پەرىشان بولۇۋاتىدۇ، ئاكا، جىسمىمنىڭ تېڭىدىن ئايرىلىپ قېلىۋاتقاندەكلا... قانداق ئېسىل يىگىتلەر ئىدى ھە...ــ ئۇ ئاكىسىنىڭ ئالدىراپ مېڭىپ يۇرگىنىنى ئېسىگە ئالدى ھەمدە ئاكىسىنىڭ جىددىي چىرايىغا دىققەت قىلدى ۋە سورىدى،ــ سىزگە نېمە

بولدى؟

ــ قارىمامسەن، ھېلىقى بەغەرەز ھېلىقى ئىشتىن كېيىنلا يوقالغان پېتى ھازىرغىچە قارىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ،ــ دېدى نىزامىدىن ئىتتىك تىنىپ ۋە تالادىن كىرىۋاتقان غېنىمدىن سورىدى،ــ بارەكمۇ؟

ــنېمە گەپ؟ كىم يوق، كىمنى ئىزلەۋاتىسىلەر؟

ــ نەبى بولمامدۇ، شۇ گالۋاڭ بايا قورقۇپ كەتكەنمۇ، ھازىرغىچە يوق، ئاچىيارغا چۈشۈپ كەتمىسە بولاتتىغۇ.

ــ ئۇ ئەقللىق بالا، ھېچىيەرگە كەتمەيدۇ، ئاۋارە بولماڭ. مەن ئۆزۈم ھازىرلا تاپىمەن،ــ دېدى تەۋپىق ۋە كۆڭۈلسىز ۋەزىيەتتە كىچىككىنە بولسىمۇ ئىچ پۈشقىغا ئېرىشكەندەك، يېنىڭ ھەربىرىتلەر بىلەن ئورنىدىن تۇردى ۋە مەلىكىزادىنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ئېشەكنى توقۇپ چىققان قاسىمغا «ئىككىڭلار كېتىۋېرىڭلار» دەپ قويۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى.

ئۇ ئاستا ئاچىيار تەرەپكە كېتىۋېتىپ يەنە ئاشۇ ئونبەش نەپەر ئوقۇغۇچىسى ھەققىدە ھەم ئېپتىخارلانغان، ھەم يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا ئويلىدى. ئىچىنىڭ تىتىلىقىنى بېسىش ئۈچۈن بىرتال سىگارت تۈتاشتۇرۇۋالدى. ئۈنىڭ خىيالى ئالدىغا ئۈچرىغان بىر كىچىك بالىدىن (بۇ بالىمۇ تەۋپىقنىڭ ئاتۇشتىكى مىڭلىغان كىچىك دوستلىرى ئىچىدىكى بىرسىدى) نەبىنى كۆرگەن- كۆرمىگەنلىكىنى سورىدى.

ــكۆرمىدىم،ــ دېدى بالا ئۆزىگە خاس چۈچۈك تىل بىلەن،ــ ئۇ تالاغا چىقمىدى، مەنمۇ ئۇنى تاپالمىدىم. سىز تاپالىسىڭىز قىچقىرىپ قويۇڭ جۇما، ئەپەندى دادا، بىللە ئويناپمىز.

ــ بولۇدۇ، مەن ئۇنى تاپسامىلا چاقىرىپ قويىمەن،ــ دېدى تەۋپىق بالىنىڭ پىشانىسىغا سۆيۈپ، ئۇ بالىنى تېخىچە ئۆگزىدە مۆكۈپ ياتامدىكىن دېگەن گۇمانغا كەلگەنىدى.

ئۇ ھويلىغا قايتىپ كىرىپلا ئۆگزىگە چىقتى ۋە ئۆگزىگە بېسىلغان قوناق شېخى ئارىسىدىن چىقىپ تۇرغان بىرجۈپ كىچىك پۇتنى كۆردى. ئۇ بۇنى كۆرۈپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

ــ بالىلىق دېگەن نېمانداق قىزىق، نىمانداق ئومۇق! ھەي، سائدا ئىنسان، بېشىڭنى شاخ ئارىسىغا تىقىۋالغىنىڭ يوشۇرۇنغىنىڭ ئىكەن- دە؟ پۈتۈڭ داردىيىپ چىقىپ تۇرسا ئۇنىڭ بىلەن كارىڭ يوق. تۇرە ئورنىڭدىن، تېز بول، ــ ئۇ كېلىپ نەبىنى تارتىپ تۇرغۇدى. بالا ھېلىمۇ قورقۇپ تۇراتتى.

ــ دادام مېنى ئۇرماسمۇ؟ــ دېدى ئۇ سىناش نەزىرىدە تاغىسىغا قاراپ.

ــ ئۇرمايدۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەپۇ سورىشىڭ كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ؟ چوڭلارنىڭ ئالدىدا گۇناھ قىلىپ قويغاندا جەزمەن ئەپۇ سوراش كېرەك.

ــ نېمە دەيمەن؟

ــ«دادا، مېنى ئەپۇ قىل، گۇناھ قىلىپ قويۇپتىمەن» دېسەڭلا بولدى، ئۇ سېنى ئۇرمايدۇ، ئەپۇ قىلىدۇ.

ــ ماقۇل، ئەمىسە،ــ ئالدىغا چۈشۈپ، شۇ تەرەپكە ماڭدى. ئۇ بىردىنلا توختاپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ:

ــ موللىكا، سەيپىدىنكامنىڭ بېشىي يېرىملىغانىدۇ؟ــ دەپ سورىدى.

ــ ياق، تەگمەپتۇ، ئەمما تاسلا قاپتۇ. بۇندىن كېيىن بۇنداق ئىشنى ھەگىز قىلما، بولامدۇ؟

ــ ماقۇل.

ــ ئۇلار قايتىپ چۈشكەندىن كېيىن نىزامىددىن ئۆيدىن چىقىپ ئۇلارنى كۆردى. سەل خاۋاتىرلىنىۋاتقان نەبى دادىسىغا يېقىنراق كەلگەندە تاغىسى ئۇگەتكەن سۆزلەرنى ئېسىگە ئېلىشقا تىرىشىپ، دۇدۇقلىدى:

ــ دادا، ئەپۇ قىل، گۇناھ قىلىپ...

شۇئان نىزامىددىنىڭ ئاتىلىق قەلبىدە مېھىر فونتانلىرى ئېتىلىپ رەڭگىگە كۈلكە يۈگەردى ۋە بالىنى قولىدىن يېتىلەپ ئالدىغا تارتىپ:

ــ ئەپۇ قىلدىم، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق ئىشنى قىلما، جۇمۇ!؟ ماڭە يۈگۈر، تامىقىڭنى يە، ــ دەپ ئۇنى ئۆي تەرەپكە ئىتتەردى.

ــ نەبى تامىقىڭنى يەپ بولۇپ تالاغا چىقىپ باققىن، بىر دوستۇڭ سېنى ئىزدەۋاتاتتى، ــ دېدى تەۋپىق ۋەدىسىنى ئېسىگە ئېلىپ.

ئاكا- ئۇكا ھويلىسىدا يالغۇز قالغاندىن كېيىن بىردەم سۈكۈتتە تۇرۇشتى. نىزامىددىن بۇنداق تۇرۇشتىن ئىچى پۇشۇپ:

ــ ئولتۇرمامسەن، كەچلەپ كېتەرسەن، ــ دېدى.

— ياق، ئاكا، مەن كەتسەم بولغۇدەك پىغانىم تۇتۇۋاتىدۇ، كېتىپ بىر ئىش بىلەن مەشغۇل بولاي،ــ دېدى تەۋپىق.

نىزامىددىن تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرماي ئاختاخانىدىن ئىنىسىنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ چىقتى. ئۇلار دەرۋاز ئالدىدا خوشلاشتى. تەۋپىق يېنىك ھەركەت بىلەن تورۇق ئېتىغا مىنىپ يۇرۇپ كەتتى.

3

ئەتىسى چەتئەلگە چىقىدىغان ئوقۇغۇچىلار ۋە بىر تۇركۈم ئۇزاتقۇچى مۇئەللىملەرنىڭ سېپى تەۋپىقنىڭ كومانداسىدا قەشقەرگە قاراپ ئاتلاندى. چەتئەلگە چىقىدىغانلار قەشقەر ۋىلايەتلىك ئويغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى تىكتۇرۇپ بەرگەن سارجا كاستيۇم- بۇرۇلكىلارنى كىيىپ، بۆلەكچە ئۇز بولۇپ كەتكەندى. ئۇلارنىڭ باشقا يۈك- تاقىلىرىنى ئېلاخۇن ھاڑۇغا بېسىپ ئېلىپ ماڭغاندى.

ئۇلار ئاۋۇال قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىغا كىرىشتى. بۇ يەردە ھەر قايسى ناھىيە، يېزا مەكتەپلىرىدىن كېلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى جەم بولغاندىن كېيىن، قاتار بولۇشۇپ «يۇمۇلاق شە»گە ئاتلىنىشتى، ئۆستەڭ بويى كوچىسىدىكى مىغ- مىغ ئادەم دېگىزى ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ، ئۇلارغا يول بېرىشتى. ھەممە ئادەم پۇزۇر كىيىنگەن يىگىتلەرنىڭ چاقچاق- تېتىك قەدەم ئېلىپ يۇرۇشلىرىدىن زوقلۇنۇپ جايىدا ئۇزاق تۇرۇپ قالاتتى.

6- دېۋىزىيە ئىشتابى بۇگۇن بۆلەكچە قىزىپ كەتكەندى. ئىشتاب

ئىچىدىكى ھەربىلەر پەرزەنتلىرى ئوقۇيدىغان مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئەسكەرلەردىن ھۆرمەت قاراۋۇللىرى تەشكىللىنىپ، ئىككى تەرەپتە تۇرىشاتتى. لاپاس ئاستىدىكى سۇپىدا ئوفىتسېرلار ئولتۇرۇشاتتى.

سەپەرگە چىققۇچىلارنىڭ سەپلىرى سۇپا ئالدىدا ئوفىتسېرلار تەرەپكە يۈزلۈنۈپ تۇرۇشتى. بىر كەمدە «مامۇت سىجاڭ چىقتى» دېگەن شۇئىرلاشتىن كېيىن مەھمۇد مۇھتىنىڭ يوغان بەستى سەھنە ئۈستىدە پەيدا بولدى

يىغىننى ئۇيغۇر ئۇيۇشما باشقۇردى. ئاۋۋال ئۇيۇشمىدىن بىرى ئېچىش سۆزى سۆزلىدى. ئارقا- ئارقىدىن ئايرىم مەكتەپلەرنىڭ مۇدىرلىرى، ناھىيىلەرنىڭ ئۇيۇشما مەسئۇللىرى سۆز قىلدى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ئاخىرلاشقاندا يىغىن رەئىسى مەھمۇد مۇھتىغا پىچىرلاپ:

ــ سۆزىڭىز بارمۇ؟ــ دەپ سورىدى.

ــ بار! ــ دېدى تۇرۇپ سەھنە، ئالدىغا كەلدى،ــ بالىلىرىم، سىلەر چەتئەلگە ئوقۇشقا مېڭىش ئالدىدا تۇرىسىلەر، مۇشۇ مەزگىلدە سىلەرگە ئاخىرىقى بىر نەچچە ئېغىز سۆزۈمنى دەۋالاي،ــ ئۇ ھاياجىنىنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن بىردەم توختىۋېلىپ داۋام قىلدى، ــ سىلەر سوۋېتكە چىقماقچى. ئۇ يەر بولشۇكلارنىڭ ئېلى، سىلەرنىمۇ قىزىل پاچاق بولۇشقا قىستىشى مۇمكىن. ئەگەر شۇنداق ئەھۋالغا يولۇقساڭلار، بولشۇكلارنى دۇمبالاڭلار، جېدەل چىقىرىڭلار! مەكتەپنىڭ يېنىغا مەسچىد سېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىڭلار! تەلىپىڭلارغا ئۇنىمىسا ئىسيان كۆتۈرۈڭلار! قېيىن ئەھۋالدا قالساڭلار ماڭا تېلېگرامما بېرىڭلار، مەن سىلەرنى قايتۇرۇپ كېلىمەن![1]

مەھمۇد مۇھتى شۇلارنى دېگەندىن كېيىن مۇلازىم ئەسكىرىگە ئىشارەت قىلىپ ئۆزى پەسكە چۈشتى. مۇلازىم ئەسكەر ئېلىپ چىققان تېرە

[1] يوقۇرىدا بېرىلگەن دائالوگدا ماھمۇد مۇھتى تىلىدىن بېرىلگەن سۆزلەرنى سەيپىددىن ئەزىزى بىلەن بولغان سۆھبىتىمىزدە سەيپىددىن ئەپەندى ئەينى شۇ بويىچە ئېيتىپ بەرگەنىدى، ــ ئا.

ھەمياننى ئېلىپ شەخسىي ئۆز ناممدىن ھەربىر ئوقۇغۇچىغا ئىككىدىن تىللا تارقىتىپ بەردى.

ئۇزۇتۇش مۇراسىمى زور داغ- دۇغا ئىچىدە ئېچىلىپ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئۇلار سەپەر تەييارلىقى قىلىش ئۈچۈن تارقاشتى.

تەۋپىق قەشقەردىكى دوستلىرىنىڭ قېشىغا بارمىدى، ئايرىلىش ئالدىدا تۇرغان شاگىرتلىرى بىلەن كۆپرەك مۇڭدىشىۋېلىش ئۈچۈن ئۇلار بىلەن بىللە دۇڭزىيە ئىشتابىدا قونۇپ قالدى.

ئەتىسى ئوقۇغۇچىلار پوچتا ھارۋىلىرىغا ئولتۇرۇپ رەسمى سەپەرگە ئاتلانغاندا مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئۇزاتقىلى چىقتى ۋە يوغان كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، تۇنۇگۈن تاپىلىغان سۆزلىرىنى تىلغا ئېلىپ تۇرۇپ، قەھرى بىلەن يەنە بىر قۇر تاپىلاپ خەيرىلەشتى.

ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ئۇزاتقۇچىلارنىڭ ھەممىسى كەيپى بۇزۇلغان ھالدا جايىدا تۇرۇپ قېلىشقانىدى، مەھمۇد مۇھىتى ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشۈنۈپ، تەسەللى بېرىش ۋە كۆڭۈل ئېچىش ئارقىلىق قايغۇنى ئۇنتۇش مەخسىتىدە ئۇلارنى چايغا تەكلىپ قىلدى.[1]

ــ بالىلارنىڭ ھىجران ئازابىنى بىلىە ئولتۇرۇپ، ھەمسۆھبەت بولۇش ئارقىلىق ئۇنتايلى، يۇرۇڭلار، ماڭا مېھمان بولىڭلار، ــ دېدى ئۇ ئويچان ھالدا.

1987- يىل سىنتەبىر، بىرىنچى ئارگىنال پۈتتى.
1988- يىلى سىنتەبىردە ئىككىنچى

[1] 1988-يىلى سىنتەبىردە سەيپىدىن ئەزىزى بىلەن مەزكۇر رومان ۋە رومان ئۆز ئىچىگە ئالغان تارىخىي دەۋىر ئۈستىدە سۆھبەتلەشكەن ۋاقتىمدا سەيپىدىن ئەزىزى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بەزى ئىشلارنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. بۇ باپنىڭ 1-3- بۆلۈكلىرى سەيپىدىن ئەزىزنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرىگە ئاساسەن يېڭىدىن تولۇقلاندى، ــ (ئاپتور.)

قېتىم تۇزۇتۇلدى

ئاتۇش ــ شورۇق.

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئىمىنجان ھەمدۇللا
رەنا ئابلىمىت
مەسئۇل كوررېكتورى:
زۇلەيخا ئەزىز
مۇقاۋىنى لاھىيىلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ

بایاۋاندىكى گۈلخان (2)

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: غۇلام ئۆمەر
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۇرۇمچى شەھرى جەنۇبىي ئازاتلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتاپخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۇرۇمچى داجىنما مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
فورماتى: X1168 850، 1/32 مىللىمېتىر
باسما تاۋىقى: 14.125 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2003 يىل 8-ئاي 1- نەشرى
2003 -يىل 8-ئاي 1- بېسىلىشى
ISBN 7-228-08202-8
ئومۇمىي باھاسى: 60.50 يۈەن